

ARBEITEN

DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS
DER KÖN. UNG. HORTHY MIKLÓS UNIVERSITÄT

REDIGIERT VON JÁNOS BANNER

VERLAG DES INSTITUTS, MIT UNTERSTÜTZUNG DES
VEREINS DER FREUNDE DER HORTHY MIKLÓS UNIVERSITÄT

ALLEINVERTRIEB FÜR DAS AUSLAND BEI O. HARRASSOWITZ, LEIPZIG

XIX.

SZEGED

1943.

TRAVAUX

DE L'INSTITUT ARCHÉOLOGIQUE DE L'UNIVERSITÉ
HORTHY MIKLÓS

REDIGÉS PAR JÁNOS BANNER

EDITION DE L'INSTITUT SOUS LA PROTECTION DE LA
SOCIÉTÉ DES AMIS DE L'UNIVERSITÉ HORTHY MIKLÓS

COMMISSIONNAIRE POUR L'ÉTRANGER O. HARRASSOWITZ, LEIPZIG

D O L G O Z A T O K

A M. KIR.

**HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM
RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZETÉBŐL**

SZERKESZTI

BANNER JÁNOS

XIX. KÖTET 1943

**A HORTHY MIKLÓS-TUDOMÁNYEGYETEM BARÁTAI
EGYESÜLETÉNEK TÁMOGATÁSÁVAL KIADJA AZ INTÉZET
SZEGED, 1943.**

EGYEDÜLI KÜLFÖLDI BIZOMÁNYOS O. HARRASSOWITZ, LEIPZIG

50369

INHALT — TARTALOM — TABLE DES MATIÈRES.

Dr. Banner Benedek:	<i>Ujabb szkítakori leletek Békéscsabán.</i> ...	pag. 143 lap.
— — —	<i>Neuere skythische Funde in Békéscsaba.</i> ...	„ 144 „
— — —	<i>Honfoglaláskori sír Mezőmegyeren.</i> (LVII. tábla.) ...	„ 172 „
— — —	<i>Ein Grab aus der Landnahmezeit in Mezőmegyer. (Tafel LVII.)</i> ...	„ 175 „
Dr. Csalog József:	<i>Emberalakú edény töredéke Paradicsom- pusztáról. (XLIX. tábla.)</i> ...	„ 130 „
— — —	<i>Bruchstück eines anthropomorphen Ge- fäßes aus Paradicsompuszt. (Ta- fel XLIX.)</i> ...	„ 133 „
Korek József:	<i>A Szentek-kajáni avarkori temető. (I— XLVIII. tábla és 19 kép.)</i> ...	„ 1 „
— — —	<i>Das avarische Gräberfeld zu Szentek- Kaján. (Tafeln I—XLVIII. und 19 Bilder.)</i> ...	„ 91 „
Dr. Oroszlán Zoltán:	<i>A dunavidéki lovasistenségek két új pannoniai emléke. (LI. tábla.)</i> ...	„ 145 „
— — —	<i>Zwei neue Denkmäler der donauländi- schen Reitergottheiten. (Tafel LI.)</i> ...	„ 154 „
Dr. Patay Pál:	<i>Réz kori lelet Mezősasról. (L. tábla.)</i> ...	„ 135 „
— — —	<i>Kupferzeitliche Funde aus Mezősas. (Tafel L.)</i> ...	„ 139 „
Dr. Párducz Mihály:	<i>Szarmatakori telep Hódmezővásárhely- Kopáncson. (LII—LVI. tábla.)</i> ...	„ 164 „
— — —	<i>Eine Siedlung der Sarmatenzeit zu Hódmezővásárhely-Kopáncs. (Ta- feln LII—LVI.)</i> ...	„ 170 „

Dr. Párducz Mihály:	<i>Árpádokori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson. (LXII—LXVI. tábla)</i>	pag. 183 lap.
	<i>Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs (Tafeln LXII—LXVI.)</i>	„ 193 „
Dr. Széll Márta:	<i>Elpusztult falvak, X—XVII. századbe i régészeti leletek Csongrádvármegye területén. (LVIII—LXI. tábla és 1 kép.)</i>	„ 176 „
	<i>Vernichtete Dörfer und Funde aus den X—XVII Jahrhunderten in Kom. Csongrád. (Tafeln LVIII—LXI. und 1 Bild)</i>	„ 182 „

A RÉGISÉGTUDOMÁNYI INTÉZET MUNKÁJA 1943-BAN. DIE TÄTIGKEIT DES ARCHAEOLOGISCHEN INSTITUTS IM JAHRE 1943.

I. Ásatások. — Ausgrabungen.

Dr. Banner János:	<i>Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. (LXVII. tábla.)</i>	pag. 195 lap.
	<i>Siedlungsgeschichtliche Forschungen am Ufer des Fehértó bei Hódmezővásárhely (Tafel LXVII.)</i>	„ 201 „
Dr. Foltiny István és Dr. Korek József:	<i>Ásatás a zentai Paphalmon és környékén.</i>	„ 211 „
	<i>Ausgrabungen in Zenta—Paphalom und in dessen Umgebung.</i>	„ 212 „
Dr. Korek József:	<i>Szkíta és Árpád-kori leletek Szőregről, (LXVIII. tábla 12—20.)</i>	„ 203 „
	<i>Skythische und Árpádenzeitliche Funde in Szőreg. (Tafel LXVIII. 12—20.)</i>	„ 204 „
— — —	<i>Szarmatakori leletek Dombegyházáról és Hódmezővásárhely—Pusztáról. (LXVIII. tábla 1—11.)</i>	„ 205 „
	<i>Funde aus der Szarmatenzeit in Dombegyháza und in Hódmezővásárhely—Puszt. (Tafel LXVIII. 1—11.)</i>	„ 207 „
— — —	<i>Az 1943. évi ősztentíváni ásatások. (1 kép.)</i>	„ 208 „
	<i>Die Ausgrabungen in Öszentiván im Jahre 1943. (1 Bild)</i>	„ 210 „
Dr. Korek József és Dr. Foltiny István:	<i>Ásatás a zentai Paphalmon és környékén.</i>	„ 211 „
	<i>Ausgrabungen in Zenta—Paphalom und in dessen Umgebung.</i>	„ 212 „
Dr. Párducz Mihály:	<i>Ásatások Csomafáján. (Kolozs megye.)</i>	„ 202 „
	<i>Ausgrabungen zu Csomafája (Kom. Kolozs)</i>	„ 203 „

II. Múzeumi munkák. — Museumsarbeiten.

Dr. Banner János:	<i>A Horthy Miklós-Tudományegyetem Alföldi Régészeti</i>	
	<i>Kataszteri Intézete.</i>	pag. 214 lap.
— — —	<i>A csanádvármegyei régiséggyűjtemény felállítása . .</i>	" 217 "
Dr. Foltiny István:	<i>Magyarországi eredetű régészeti leletek a berlini „Staat-</i>	
	<i>liches Museum für Vor- und Frühgeschichte“</i>	
	<i>gyűjteményében és raktárában.</i>	" 218 "
	III. Egyetemi előadások. — Universitätsvorlesungen. . .	" 220 "
	IV. Az intézet tagjainak és külső munkatársainak munkája.	
	<i>Die Tätigkeit der Mitglieder und Mitarbeiter des Instituts. .</i>	" 221 "

LITERATÜR — IRODALOM — LITTÉRATURE

Dr. Banner János:	<i>Tompá Ferenc, Alföldi András, Nagy Lajos, Budapest</i>	
	<i>az ókorban.</i>	" 226 "
— — —	<i>Komáromy József, Jászsági Könyvtár. I., II., III. . . .</i>	" 243 "
Dr. Foltiny István:	<i>Török Gyula, Pécsi Útmutató.</i>	" 252 "
— — —	<i>Bálint Alajos, Régészeti feladatok a Felvidéken. . . .</i>	" 253 "
— — —	<i>Török Gyula, Pécs szab. kir. város Majorossy Imre</i>	
	<i>Múzeumának 1941 évi Értesítője.</i>	" 249 "
— — —	<i>Török Gyula, Pécs szab. kir. város Majorossy Imre</i>	
	<i>Múzeumának 1942 évi Értesítője.</i>	" 251 "
Dr. Oroszlán Zoltán:	<i>Alföldi András, Nagy Lajos, László Gyula, Budapest</i>	
	<i>az ókorban.</i>	" 236 "
Dr. Párducz Mihály:	<i>Tompá Ferenc, Alföldi András, Nagy Lajos, Budapest</i>	
	<i>az ókorban.</i>	232 és 241 "
— — —	<i>Bónis Éva, A császárkori edényművesség termékei</i>	
	<i>Pannoniában. I.</i>	" 245 "
— — —	<i>Szekely Zoltán, A komollói erődített tábor.</i>	" 247 "

A kötetben levő rajzokat Boros Ilona festőművész, intézeti laboratóriumvezető, a dúcokat a Sokszorosító kliségyár kft. (Budapest, VIII., Déry-utca 10.) készítette.

Az egyes közleményekért minden tekintetben a szerzők, a kiadásért Dr. Banner János egyet. ny. r. tanár, intézeti igazgató felelős.

A Szentes-kajáni avar temető.

(Idetartozik az I—XLVIII. tábla.)

Szentes területe régóta ismert lelőhely a magyar régészeti irodalomban. A különböző őskori kultúrák megtelepedését a településre alkalmas területeknek köszönheti. Különösen gazdag a népvándorlaskori telephelyekben és emlékekben. A nomádnépek letelepedéséhez szükséges feltételek megvoltak; a megtelepedés nem jelentett új életmódot, csupán a környezethez való alkalmazkodást.

A szentesi avaremlékek közzétételét Farkas Sándor kezdte meg a Csongrád—sárkányfaroki¹ és a mártélyi anyag² leírásával. A szentesi múzeum avarkorba tartozó emlékeinek közlését Csallány Gábor kezdte el a Szentes—lapistói temető 27 sírjának leírásával.³ Ezt követte a Szentes—dónáti 6 sír ismertetése.⁴ Hampel József a mártélyi⁵ és a dönáti⁶ emlékeket közölte összefoglaló nagy munkájában.

1906-ban folytatta Csallány Gábor a lapistói temető leírását,⁷ de már képekkel; 172 sírt említett, pedig csak a jelentősebb mellékletű sírokat ismertette.

A Szentessel foglalkozó monográfiák csak általános képet adtak.⁸

¹ Farkas Sándor: A csongrádi népvándorlaskori telepről. A. É. 1886. 554—355. l.

² Farkas Sándor: Népvándorlaskori temető Mártélyon. A. É. 1892. 241—263. l.

³ Csallány Gábor: Népvándorlaskori temető Szentesen. A. É. 1889. 416—419. l.

⁴ Csallány Gábor: Avar sírleletek Szentes határában Dónaton. A. É. 1900. 393—398. l. — Lásd még: A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve. Szentes, 1899. 19—21. l. — A Csongrádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat jelentése az 1897—1904. évi működéséről. Szentes, 1905. 19. l.

⁵ Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. Braun-schweig, 1905. Bd. II. S. 105—112. Taf. 84—91.

⁶ Alterthümer. Bd. II. S. 755—756. Taf. 447.

⁷ Csallány Gábor: Régibb középkori temető Szentes határában. A. É. 1906. 292—302. l.

⁸ Sima László: Szentes város története. I. fejezet: Csallány Gábor: Szentes őskori képe. Szentes, 1914. — Szentes. I. fejezet: Csallány Gábor: Szentes története a honfoglalásig. 35—37. l. Magyar városok monográfiája. Budapest, 1928.

Nagymértékben gazdagodott az avar emlékanyag 1928–1938 között, amikor a nagyszabású ásatások a temetők egész sorát hozták felszínre. A lelőhelyekről készült térképen⁹ már Jaksor, Tűzköves, Tőke, Zalota, Felsőcsordajárás, Nagyhegy, Lapistó, Berekhát, Szegvár—Újmajor, Albrecht-tanya, Mártély szerepelnek. Új lelőhelyeket ismertet Csallány Gábor,¹⁰ megemlítve Nagymágócs—Ótompát, Kurcapartot és Kajánt.

A szentesi múzeum anyagából közölte Csallány Dezső a kunszentmártoni ötvössírt¹¹ és a Szentes—lapistói sírleletet.¹²

A szentesi avar emlékek nagyfontossága kitűnik abból is, hogy az újabb összefoglaló munkák is ismételten hivatkoznak az anyagra.¹³

A gazdag avarkori anyagról az eddigi közlések nem adnak kimerítő képet. A lelőhelyek száma is jóval több, mint amennyit az irodalom ismer.¹⁴

⁹ *Schupiter Elemér*: Övdíszító műgyakorlat a hún ötvösművészetben. A. É. 1929. 258–265. l. 136. kép.

¹⁰ *Csallány Gábor*: Avarkori és IX–XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. Dolgozatok, 1933–1934. 221–241. l. LXVII–LXIX. t. — A kajáni temetőből a LXVIII. 3. ábrán egy gyöngyberakásos övdísz, a LXVIII. 13. ábrán pedig egy griffes csüngőnélküli veretet közöl sírszám fel tüntetése nélkül. Az előbbi a 77., az utóbbi a 75. sír övgarnitúrájához tartozik. A 225. oldalon említést tesz a kajáni kettős sírról, ami a 109. kettős sírral azonosítható.

Zalota Elemér: Csongrádvármegye társadalomrajza. Különlenyomat a Csongrádvármegye című műből. Ennek 10. oldalán közli sírszám nélkül a kajáni 277. lovassír helyszíni felvételét.

Csallány Gábor: Avarkori lovassírok Kajánban. Aranykalász. 16. l. Szentes, 1935. nov.

Csallány Gábor: Újabb leletek a múzeumban. Aranykalász. 48. l. 1935. dec.

¹¹ *Csallány Dezső*: A kunszentmártoni avarkori ötvössír. Szentes, 1933. 2–54. l. I–IX. t.

¹² *Csallány Dezső*: A Szentes-lapistói népvándorlaskori sírlelet. Dolgozatok, 1933–1934. 206–212. l. LVIII. t.

¹³ *Fettich Nándor*: Bronzeguss und Nomadenkunst e. dolgozatában a következő lelőhelyek övfelszerelési tárgyait közli: Szentes—Lapistó III. t. 1–26. XII. t. 5., 6. Szentes—Felsőcsordajárás IV. t. 1–18., VIII. t. 1. Nagyhegy V. t. 1–27.

¹⁴ A szentesi múzeum avarkori lelőhelyei: 1. *Alpár*, Pirőska János földje. — 2. *Berekhát*, Buzi Tóth Imre földje. — 3. *Berekhát*, dr. Matolesi Pál földje. — 4. *Bökény*, Köröspart. — 5. *Csanytelek*. — 6. *Csongrád*, Mámai csárda. — 7. *Derekegyházi-csüd*, ifj. Pataki György földje. — 8. *Derekegyháza-Ráros*. — 9. *Dónát*, Balogh János földje. — 10. *Dónát-Körögygy*, Tóth Sándor földje. — 11. *Epressor*. — 12. *Felsőcsordajárás*. — 13. *Hékédi Újtelep* mellett. — 14. *Jaksor*, Halász Laki Ferenc földje. — 15–16. *Jaksorpart*, Kunszentmártoni határ. — 17–19. *Kaján*, Veres Bálint, Fazekas Sándor, Pataki Ferenc földje. — 20. *Kiskundorozsma—Zsombódűlő*. — 21. *Kistőke*, Tóth Gergely földje. — 22. *Kökényzug*, Szelevényi határút. — 23. *Kunszentmárton*, Habranyi-telep. — 24. *Kunszentmárton*, Kuruc János, Balla Ferenc földje. — 25. *Kunszentmárton—Peterszög*, Olasz János földje. — 26. *Mártély*, Kubikgyöd, Szegfű csárda közelében. — 27. *Mezőberény*, Köröshíd közelében. — 28. *Mindszent*, Bozó Ambros Károly földje. — 29. *Mindszent*, Barna Vince földje. — 30–33. *Nagyhegy*, Vass Sándor, Musa János, Juhász János, Gálfi Lajos földje. — 34. *Nagymágócs*. — 35–36. *Lapistó*, Fertő esatorna, Bíró Gábor és Székely Mihály földje. — 37. *Lapistó*, Pál Ferenc földje. — 38. *Lapistó*, Szamosi István földje. — 39–42.

Egyik-másik temető igen nagy kiterjedésű. A kajáni temető 459 sírja nem áll magában; a nagyhegyi temetőben 414 sírt tártak fel és a lapistói temetőben is több volt 200 sírnál. 100-nál több sír volt az ótompai és a kistókei temetőkben is. A lelőhelyek felsorolásából is kitűnik, hogy Szentés környéke sűrűn lakott hely volt az avarkorban.

A sok temető közül összetételében egyik legérdekesebb a kajáni temető, amelynek tüzetes ismertetésével kívánok foglalkozni e dolgozat keretében.

Lehetővé teszi ezt az a körülmény, hogy Csallány Gábor múzeumigazgató úr az egész temető anyagát az ásatási naplóval együtt a legmegértőbb készséggel bocsátotta rendelkezésemre. E nélkül valóban nem dolgozhattam volna. Ezért kötelességemnek tartom, hogy megértő támogatásáért itt is hálás köszönetet mondjak.

*

Kaján Szentéshez tartozó tanyavilág, mely a várostól ÉK-re fekszik, kb. 13 km távolságra.

A szentesi államépítészeti hivatal a Kaján területén áthaladó Szentés—szarvasi műút melletti kubikgödör területén, a kajáni népházzal szemben, 1931-ben fásíttatott. Az ott dolgozó Barák Imre állami útkaparó, mintegy 50 cm mélységben elszórtan, emberi csontokra akadt. A leletről csak később értesítette a múzeum igazgatóját, aki az út mellett húzódó gödörben kutatóárkokat húzatott s ez alkalommal három mellékletnélküli sírt tárt fel. A három sír a leírásban az 1—3 sorszámot kapta. A próbaásatás közben az útkaparó elmondta, hogy a munka folyamán mintegy 15 sírt bolygattak meg. Ezek a sírok a leltári naplóban 4—18. sorszám alatt szerepelnek.

Az útkaparó állítása szerint a sírok mellékletei igen szegényesek voltak s ezek is jórészen elkallódtak. Csak három vascsatot és egy korongon készült tálat tudott beszolgáltatni. E síroknak a helyét az ő bemondása alapján vették fel a térképre. Az országútmenti árokban fekvő 19—32. sírokat Csallány Gábor ellenőrzése mellett tárták fel. Az 1—32. számú sírok egymástól nagy távolságra az országút 5925—6015 m szakaszán feküdtek.¹⁵

A sírok számából nagyobb kiterjedésű temetőre következtetett Csallány Gábor és így Veres Bálint, Kaján 65. szám alatti lakosnak az országúttal határos földjén megkezdte a rendszeres ásatást.

1931 október 1—24-ig feltárta az 5930—5965 folyóméter közötti terület keskenyebb sávját. Az itt talált sírok száma 33—96. 1932 augusztus havában a 97—133 sorszámig terjedő sírokat tárta fel. A terület, az első évi lelőhely folytatása, a tanyaudvar felé. A szomszédos területek vetésforgója nem engedte meg a további kutatást és

Ótompá, Sinka, Piti Ferenc, gróf Károlyi István, vitéz Vida András földje. — 43. Széchenyi-úti homokbánya, a 255. tanya közelében. — 44. Szegvár-Ujtelep. — 45. Tóth József utca 42. — 46. Tömörkény. — 47. Tűzköves, Körös-gát mellett a 7. sz. tanya. — 48. Zalota, Vecseri Mihály földje.

¹⁵ A km kő számozása a Kúnszentmárton felé vezető országút elágazásától kezdődik.

minthogy a temetőnek ez a része szegényebb volt, később sem folytatták az ásatást s így ez az oldal ma sincs teljesen feltárva.

1934-ben folytatta a munkát; ez alkalommal az 5910—5930 m szakaszt tárta fel. Az innen előkerült sírok 134—233. sorszámot kapták. A temetőnek ez a része az országút mellett az 5910—6015 m közötti szakaszon fekszik; 105 m hosszan és 57 m szélesen.

A területen húzódó dombhajlatot az országút ketté metszi. Kísérletképpen a Veres földjével szembenfekvő Fazekas Sándor tulajdonát képező földön húzatott kutatóárkot az ásató, ahol a temető folytatását meg is találta. 1935-ben kezdte el a temetőrész feltárását. A temető átnyúlt Pataki Ferenc szomszédos földjére is; itt volt a legtöbb sír. Ez a rész új sorszámozást kapott s anyaga Kaján, Fazekas, Pataki jelzéssel szerepel 1—226. sírig.¹⁶ E temetőrész az 5935—6030 m között fekszik, tehát legnagyobb hossza 95 m, míg a legnagyobb szélessége 60 m.

Mivel kétségtelenül összefüggő temetővel van dolgunk, a sírokat folytatólágos számozással ismertetem, mégpedig úgy, hogy a Veres-féle földön levő 233. sír után a Fazekas-telken elhelyezkedő 1. sírt 234. sírnak tüntetem fel.¹⁷ Az egész temető 120 m hosszú és 117 m széles; kiterjedése 8000 négyzetméter.

A lelőhely közel van a Veker folyóhoz, mely jelenleg belvíz levezető. A terep az országúttól K felé levő Veres Bálint tanyája irányában emelkedik. A tanya mögött É-ra, illetve ÉNy-ra kanyargó magaslat vonul végig, mely az úttesten áthúzódik a Veker mellé és annak partszegélyét alkotja. A folyótól védett hely kiváló települési helyet biztosított.¹⁸

¹⁶ Leltári szám: 919—938/1935, 1034—1817/1935, 573—1236/1936.

¹⁷ Fazekas Sándor földjén a következő sírok feküdtek: 234—263., 265—275., 278—281., 283., 285—288., 293—296., 307—308., 319—323., 330., 351., 341—348., 360—361., 431—452.

¹⁸ A terület vízrajzára lásd: *Zalotay Elemér: A Veker folyó fejlődés története. Földrajzi Közlemények. LXVII. kötet. 1939. 1. sz. 27—45. l.*

Zalotay Elemér: Petrák Ferenc krónikája. Szentes területére vonatkozó földrajzi irodalom és térképek. Csongrádvármegyei Könyvtár, 4. füzet. Szentes, 1933. 4—26. l.

Zalotay Elemér: Csongrád vm. társadalomrajza és általános ismertetése. I. fejezet: A vm. tájegységeinek eredete, helyzete és geológiai felépítettsége. 3—6. l. Különlenyomat a Vármegyei Szociográfiák c. műből. A leleteket a szentesi múzeum őrzi. A felvehető csontváz anyag a Horthy Miklós-Tudományegyetem Embertani Intézetében van. Felvett koponyák a következő sírokból valók: 1., 2., 24., 26., 49., 54., 55., 56., 58., 62—68., 70., 74., 78., 80., 82., 84., 88., 89—96., 98., 100., 101., 104., 108., 109., 110., 111., 119., 125., 151., 174., 180., 185., 192., 208., 229., 279., 301., 315., 327., 388. Összesen 53 sír.

A sírok leírását az ásatási napló alapján az alábbiakban adjuk.

1. sír.¹⁹ M 150, Ny, F, H 166. — Melléklete nem volt.

2. sír. M 170, Ny, F, H 165. — Melléklete nem volt.

3. sír. M 120, Ny, F, H 180. — Melléklet nélkül.

4–18. sírokat az útkaparó és a munkások ásták fel. A helyszínen megállapítható volt, hogy a 8. sírból vörösszínű szemcsés anyagú, korongolt tál került napvilágra (XLIII. 2.); a tál pereme behúzott; Ma 9.5, Szá 18, Fá 10. Bemondás szerint a 17. sírban két (I. 1., 2.), a 18. sírban egy szegletes vasesat (I. 3.) volt.

19. sír. M 160, Ny, Gy, H 60. A váz rosszfenntartású. — Mindkét karja a medencére volt hajlítva. A fejénél csüngős bronzfüggő töredéke (I. 12., 12a.). Nyakán berakott és síma gyöngyök (I. 8., 9., 11.). A medencében szíjszorítólemezzel ellátott bronzesat (I. 6., 7., 10.), és vaskarika (I. 4.). Jobb kezénél kettőscsonkakúpformájú orsógomb (I. 5.).

20. sír. M 150, Ny. — A csontváz mellét és fejét feldúlták. A jobb kéznél 15 cm hosszú vaskés. A medencében lapos, piros gyöngy, a csípőlapát taraján mindkét oldalon egy-egy trapézformájú vasesat (I. 13.).

21. sír. M 150, Ny, N. — A jobb kezénél kettőscsonkakúpos orsógomb (I. 14.).

22. sír. M 50, Ny. Rosszfenntartású gyermekesontváz. — Melléklete nem volt.

23. sír. Ny, N. — A csontváz alatt teljes marhaesontvázat észlelték. A nyakon fehér gyöngyház gyöngyök (I. 21.). Karján sodrott bronz- (I. 24–27.) és vaskarperec (I. 22.). A köldök táján három 1 cm átmérőjű préselt bronzkorongocska. Bronzfüggő töredéke (I. 23.).

24. sír. Ny, N. — Kezénél gömbölyű orsógomb (I. 15.). A jobb alsó láb-szár mellett kerek vasesat töredéke.

25. sír. M 50, Ny, F. — A jobb combesontnál kis vasesat (XXI. 40.). A keresztcsont medencei felszínén nagyobb vasesat (XXI. 43.).

26. sír. Ny, N. — A fejénél kék gyöngyesüngős fülbevaló. A lábnál durva edény (XLIII. 7.).

27. sír. M 50. — Bolygatott. A jobboldali csípőlapáton címerpaizsformájú bronzesat, bronztövissel (I. 16.).

28. sír. Teljesen feldúlt sír, közvetlen a humuszréteg alatt. A váz elporladt. — Melléklete: íveltoldalú vasesat (I. 17.).

29. sír. Ny, N. — A halánték két oldalán gyöngyesüngős fülbevalópár (I. 18., 19.). Nyakán apró sárga gyöngyök (I. 20.). Fej mögött hosszúnyakú, palackformájú, vörösszínű edény (XLIII. 12.); anyaga kissé durva és szemcsés. Szájrésze hiányzik. A legnagyobb kiöblösödése az edényttest középvonal magasságában van. Ma 18, Szá 5, Fá 6.

30. sír. M 75, Ny, H 105. — Bolygatott. A baloldali csípőlapát taraján szegletes vasesat (I. 32.).

¹⁹ Az egyes sírok leírásánál és leletanyagának ismertetésénél a következő rövidítéseket alkalmazzuk: M = mélység, H = csontvázhosszúság, F = férfi, N = nő, Gy = gyermek, Cs = csecsemő, Ma = edénymagasság, Szá = szájátmérő, Fá = fenékátmérő. — A sírok irányítását az égtájak kezdőbetűivel rövidítjük és mindig a fej helyzetét jelöljük vele. Vagyis Ny = nyugat-keleti irányítás, nyugatra lévő fejjel.

31. sír. M 70, Ny. A 140 cm hosszú váz rosszfenntartású. — Mellékletnélküli sír.

32. sír. M 70, Ny, H 120. Váza rosszfenntartású. — A fej jobb oldalán tojás töredéke. A medence táján mészből készült, koncentrikus körökkel díszített orsógomb töredéke (I. 33.).

33. sír. M 180, Ny. — (1. kép). Lovas temetkezés; a csontváz fakoporsóban. A koporsót hat szegletes (III. 14–21.) és négy S alakú (III. 9., 10., 12., 13.) vastag vaskapoccsal fogták össze; a fej és a lábszáraknál az S alakúval, jobbról és balról a szegletesekkel. A csontváz fejénél kutya csontváza. A fejtől a medencéig állatesontok. A csípőcsont felett töredékes, bronzlemezes övdísz. A gerinc alatt 8 cm hosszú bronznagyisíjvég. A jobb forgócsontnál szegletes vasesat (III. 11.). A medencében vastöredékek. A csontváz bal oldalán éllel befelé irányítva 90 cm hosszú, egyélű, rövid keresztvasú kard (XLIV. 7.); a kard 78 cm hosszú fatokban volt s a 10 cm hosszú markolatot bronzlemez borította. A bokánál vaskés töredéke (II. 4.). A térdek között feketeszínű, durva agyagedény (XLIII. 9.); nyaki része kissé kihajlik, a pereme csipkézett; s legnagyobb kiöblösödése az edény középvonalában van; Ma 14, Szá 10, Fá 6. A csontváz jobb oldalán feküdt a felszerszámozott ló csontváza (2. kép); feje a fiatal férfi lábánál volt. A bal szem mögött bronzkorong (II. 14.); a szem előtt a pofán lefelé, két kissé domború vASFalera (II. 5., 6.); az orr jobb oldalán vaskorong (II. 7.); a pofán bronzfalera (II. 15.); szügyén jobbról és balról egy-egy vaskorong (II. 8., 9.); jobb és bal farán két-két vASFalera (II. 10–13.). A kisebb bronz- és nagyobb vASFalerek egyforma nagyságúak; a síjazatra szegekkel erősítették. A ló szájában rosszfenntartású vasrudas zabla (II. 3.); két oldalán egy-egy kengyel (II. 1., 2.).

34. sír. M 150, DNy, F, H 180. — A bordák között a bal, illetve a jobb csípőcsont fölött s a nyakesigolya alatt négyzetalakú szalagfonadék díszítésű lemezes övdíszek (I. 28.). A csípőcsont medencei felszínén geomet-

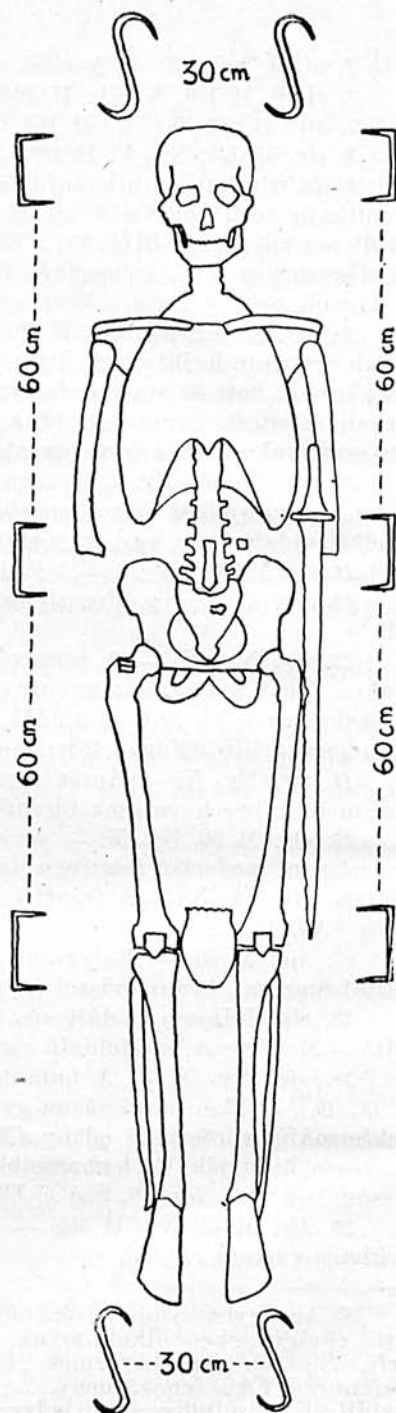

Abb. 1. kép.

rikus motívummal élénkített tokos lemezes nagyszíjvég (I. 29., 30.). A keresztcsont közepén és a bal csípőlapát taraján négyzetes vasesat. A jobb kezében 6 cm, és a jobb combnál 16 cm hosszú vaskés.

35. sír. M 145, Ny, F, H 177. — A bal kar a medencében. A combok között tojáshéj maradvány. A jobb csípőcsonton lemezes kissíjvég. A bal könyök külső részén téglalapalakú díszítetlen bronzövdísz. A baloldali csípőlapát szegletén vasesat és vaskarika (I. 31.). Kezénél kis vaskés bronzkarikával (XXI. 1.).

36. sír. M 130, Ny, N, H 130. — A koponya két oldalán gyöngyesüngös fülbevalópár (I. 34., 36.).

37. sír. M 130, Ny, N, H 150. — A bal temporon kívül szegletes vasesat (I. 35.). A medence jobb oldalán állatesigolya. Lábánál, durvaanyagú, vörösrézű összehúzottnyakú és enyhén kihajló peremű edény (XLIII. 11.); Ma 18, Szá 9, Fá 10.

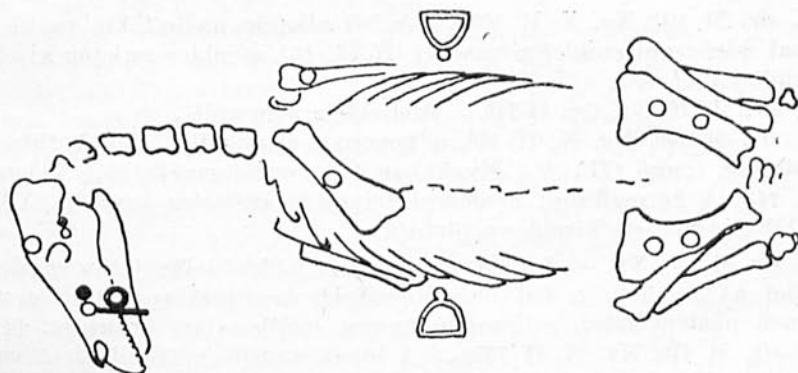

Abb. 2. kép.

38. sír. M 95, Ny, F, H 170. — A bal csípőcsont fölött esiholóvas és szegletes vasesat (XXI. 33.). A gerincoszlop mellett jobb felől kerek vasesat (XXI. 34.). A bal kéznél 26 cm hosszú vastőr. A csuklónál kova. A jobb alkar közepén ismeretlen rendeltetésű összerozsdásodott vaseszköz.

39. sír. M 140, ÉNY, N, H 145. — A bal alsólábszárnál állatesont. A halántékon dudoros gyönggyel ékesített fülbevalópár (IV. 1., 2.). A medence felett három gyöngyházgyöngy (IV. 6., 7., 8.). A csípőcsont jobboldali szegletén kerek, a bal oldalán szegletes vasesat. Bal kezénél kettőscsonkakúpformájú orsógomb. Lábánál szegletes kis vaskapesok (XXI. 38., 39.). A jobb kéznél kés (XXI. 2.).

40. sír. M 140, Ny, N, H 170. — A bal térdnél lúdtojás maradványok. A jobb csípőlapát medencei felszínén trapézformájú vasesat töredéke. A jobb könyöknél kettőscsonkakúpformájú piros orsógomb (I. 37.).

41. sír. M 170, Ny, H 100. — Fejénél zöld üveggyöngyesüngös bronzfüggő (IV. 3.). Jobb kezénél kis vaskés.

42. sír. M 170, DNy, Gy, H 120. — A fej teljesen szétmállott. Bal kezénél hosszú vaskés (XXI. 17.).

43. *sír.* M 150, Ny. — Mellékletnélküli 145 cm hosszú női *sír.*

44. *sír.* M 180, DNY, N, H 155. — A jobb kar csuklójánál trapézformájú vascsat (XXI. 35.). A jobb kezében vaskés (XXI. 21.).

45. *sír.* M 115, Ny, H 160. — Bal lábfejénél szárnyascsontok.

46. *sír.* M 180, Ny, H 165. — A karok széttárva, a bal láb kissé felhúzva. A koponyán kék gyöngyesüngös függőpár (IV. 4., 5.). A nyakon néhány szem hordóformájú fehér mészgöngy.

47. *sír.* M 182, Ny, N, H 157. A koponya rosszfenntatású. — Jobb kezénél gömbformájú, szürke orsógomb (IV. 9.).

48. *sír.* M 182, Ny, N, H 153. — Fejénél és térdénél állati csont, bal vállánál, medencéjében és bal térdénél tojás. A koponya bal oldalán kék gyöngyesüngös függő (IV. 10.). Jobboldalt síma fülbevaló töredéke. A bal felkarra fektetve 16 cm hosszú vaskés; alatta feketeszínű, hullámvonaldíszítésű, kettőscsonkakúpformájú orsógomb (IV. 11.). A csípőcsont bal lapátjában ovális vascsat.

49. *sír.* M 180, Ny, F, H 160. — A bal alkarja mellett kis vastör (XXI. 22.). A bal csípőcsont szegletén vascsat (XXI. 41.), a jobb szegletén kisebb vascsat feküdt (XXI. 47.).

50. *sír.* M 170, Ny, Gy, H 110. — Melléklete nem volt.

51. *sír.* M 140, Ny, N, H 150, a koponya elporladt. — Jobb füle helyén háromcsüngös függő (IV. 12.). Nyakában két hordóformájú zöld üveggyöngy (IV. 13., 14.). A keresztcsont medencei felszínén szegletes vascsat (XXI. 42.). A jobb lábszár mellett kisebb vastörredék.

52. *sír.* M 155, Ny. — A gyermekesontváz jobb oldalán teljes marhacsontváz, fejjel a láb felé; a bal oldalán kisebb hasítottkőrmű állat esontváza. A gyermek medencéjében szíjszorítólemezes, ovális, síma bronzcsat (IV. 15.).

53. *sír.* M 170, Ny, N, H 155. — A lábak széttárva feküdtek. A csontváz fehér anyaggal (mész) volt bevonva. Lábánál szárnyascsontok. Fejénél zöldcsüngös fülbevaló (IV. 16.). Nyakán bronzkarika (IV. 20.); alatta fehér és kék gyöngyök (IV. 17., 18.). Bal könyökénél törött, kettőscsonkakúpos, sárgaszínű orsógomb (IV. 19.). A jobb kéz mellett vékonypengéjű vaskés (XXI. 6.).

54. *sír.* M 175, Ny, N. — A bal lábszár külső oldalán, kettőscsonkakúpformájú, fekete orsógomb (IV. 21.); felette tojáshéjmaradványok. A bal boka mellett vascsat töredéke.

55. *sír.* M 160, Ny, F, H 160. — A lábak között tojáshéjak. A jobb alkar külső oldalán hosszú, kétélű vastör (XXI. 18.). A bal csípőlapát taraján szegletes vascsat.

56. *sír.* M 160, Ny. — Jobb karja a medencében. A sírban kisebb szárnyascsontjai. A jobb csípőtaraj szegletén szegletes vascsat töredékei.

57. *sír.* M 150, Ny, F, H 170. — (3. kép). Az állkapocs a fejtől eltávolodva. A bal felkar középső vonalán belül homorúvégződésű, poncoltdíszítésű övme-revítő (V. 18.). A könyököknél jobbra és balra téglalapalakú, áttörtművű szárnyas griffes övveretek (V. 4–7.). A jobb kéz alatt, három egymás után lépkedő, szárnynélküli, farkát visszahajlító griffes nagyszíjvég (V. 8.); az öntött bronz nagyszíjvég tokját indadisz élénkíti. A medence előtt és a jobb könyök alatt indadíszes kisszíjvégek (V. 9., 10.). A gerinc alsó részének jobb oldalán két (V.

1., 2.), bal oldalán egy csüngős griffes övdísz (V. 3.). Az V. 1., 2. griffek szárnyát, a csüngőnélküli övdíszhez hasonlóan, visszahajló taggal ábrázolták; közös öntőmintáról készültek. Az V. 3. griff szárnyképzése s keretének poncolt díszítése miatt e garnitúrától elütő, bár a csuklós szerkezetű csüngője az V. 1. példánnyal azonos. Mindkettőt hat félkörből képzett geometrikus elem díszíti. A keresztcsont medencei felszínén oválisalakú granulációs, csatkertes, címerformájú szorítólemezzel ellátott, áttörtművű, állatot ábrázoló bronzcsat (V. 11.). A jobb csípőcsont lapátján síma bronzövbújtató (V. 12.) és négy bronzszeges lemezke (V. 13–16.). A jobb kéznél a comb külső oldalán vasesat (V. 17.) s rosszfenntartású vaskés feküdt.

58. sír. M 120, Ny, N. — A lábfejnél tojáshéj. A jobb oldali csípőtaraj szegletén vasesat (IV. 22.). A jobb lábszár mellett kisebb vastöredékek.

59. sír. M 160, Ny, F, H 170. — Lovastemetkezés. Bolygatott és kirabolt. A bolygatás a felső testet érte; a csontváz jobb alkarja hiányzik. Bal kezénél kés (VI. 10.). A jobb csípőcsont lapátján vasesat.

A csontváz jobbjától 25 cm-re, 165 cm hosszú lócsontváz, amelynek a feje az ember lába irányában volt. A ló szájában oldalszáras zabla (VI. 9.); a hátsó lábak közelében jobbról és balról, egyenes talpú kengyel (VI. 7., 8.).

60. sír. M 175, Ny, F, H 165. — A keresztcsont medencei felszínén vasesat töredéke. A bal csípőlapát taraján kettőslemez-ből álló, díszítetlen felületű.

ezüstnagyszíjvég töredéke (IV. 25.); a kettős lemezt pánt tartotta össze. A keresztcsont medencei felszínének közepén szíjszorítólemezes bronzcsat (IV. 24.); a bőrön nyomaiból megállapítható, hogy szélessége 4 cm volt. A nagyszíjvégtől 4 cm-re a csípőlapáton, két papucsfejformájú szögecses lemez feküdt, szögecses lapjával felfelé; a kisebb szögecs merőlegesen állt a nagyobb szélére. A két szögecstől befelé, a csípőlapát közepén két keskeny, végében átlukasztott lemez (IV. 28., 29.). A lemezekről 3 cm-re a keresztcsonton ezüstlemezke (IV. 27.); alsó lapján kidudorodó szögeccsel. Közélemben vasesat feküdt. A jobb csípőcsont oldalsó részén bronzlemez. Mellette keskenyebb lemez (IV. 26.); szögecses lapjával felfelé. E lemez közelében két ezüst pántocska. A sírból még több helyen kerültek elő szétporladt ezüst lemezdarabok, de annyira tönkrementek, hogy a meglévő töredékeket azonosítani nem lehet.

61. sír. Adatai nincsenek felvéve. Mellékletei: kettős csontkakúpformájú

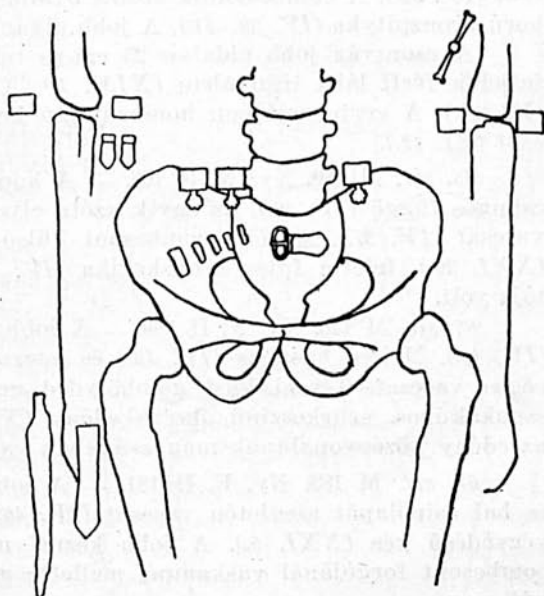

Abb. 3. kép.

fekete orsógomb (IV. 23.). Két tömör bronzkarika (IV. 30., 32.). Dinnyemag- és hengeresformájú gyöngyök (IV. 31.).

62. *sír.* M 100, Ny, N, H 153. — A jobb kar a medencébe hajlítva, a bal kar kinyújtóztatva a csípőtaraj szélére. A csontvázon égett csontok és cserépdarabkák voltak szétszórva. A koponya jobb oldalán nyitott bronzkarika (IV. 33.).

63. *sír.* M 130, Ny, F, H 145. — A koponyától jobbra fakorhadék. A bal csípőlapát taraján vasesat töredéke. A jobb karon belül farostokkal fedett vaskés (XXI. 10.), felette akasztókarika (XXI. 44.).

64. *sír.* M 180, Ny, F, H 165. — A csípőcsont jobb taraján szegletes vasesat (IV. 34.). A combcsontok között ovális bronzcsat (IV. 38.) és három domború bronzpityke (IV. 39–41.). A jobb alkar külső oldalán két vaskés fatokban.

A csontváz jobb oldalán 25 cm-re teljes löcsontváz feküdt hasonfekve, fejfel a férfi lába irányában (XLV. 1.). A pofacsont alatt oldalszáras zabla (VI. 14.). A gerincoszlopon homorútalpú kengyelpár (VI. 11., 13.) és hevedercsat (VI. 12.).

65. *sír.* M 180, Ny, N, H 168. — A koponya két oldalán két üveggyöngy-écsüngös függő (IV. 36.), az egyik azóta elveszett. A bal csípőlapáton szegletes vasesat (IV. 37.). A jobb combcsont külső oldalán keskeny pengéjű vaskés (XXI. 20.), felette füles bronzkarika (IV. 35.); valószínűleg a késtok akasztója volt.

66. *sír.* M 140, Ny, N, H 160. — A jobb halántékon kékgyöngyös fülbevaló (IV. 45.). Mellén hasábos (IV. 43.) és gerezdes gyöngyök (IV. 44.). A medencében vasesat. Térdei közt gömbölyded orsógomb (IV. 42.). Fölötte kettőscsonkakúpos, szürkeszínű, durva edény (XLII. 11.); a legnagyobb öblösödés az edény középvonalának magasságában van; Ma 13, Szá 7, Fá 4.5.

67. *sír.* M 182, Ny, F, H 181. — A jobb lábfejnél állati csontok. A jobb és bal csípőlapát szegletén vasesat (IV. 46., 48.). A bal kézen kívül gombosvégződésű kés (XXI. 5.). A jobb kéznél nagyobb vaskés (XXI. 9.). A bal combcsont forgójánál vaskampó, mellette gyöngyszem (IV. 47.). A bal bokánál szeg.

68. *sír.* M 160, Ny, N, H 158. — A bal kar a mellre volt hajlítva. A csontváz jobb oldalánál fekvő marhaesontváz, fejfel a nő lába felé fordult. A koponya jobb oldalán sodrott függőkarika.

69. *sír.* M 150, DNY, N. — A bal halánték mellett kék üveggyöngy-écsüngös fülönfüggő (VII. 1.). A nyakon apró, kerek, sárga gyöngyök (VII. 2.).

70. *sír.* M 150, Ny, F, H 165. — Jobb kezénél egymás mellett két vaskés (XXI. 4., 7.). A csípőcsont bal lapátján szegletes vasesat; alatta vaslemez. A bal térdnél vaskarika, bronzszeggel. A két lábszár között vaskampó töredéke.

71. *sír.* M 120, Ny, N, H 155. — A jobb alkar külső oldalán kettőscsonkakúpformájú orsógomb (IV. 49.). A bal lábfejnél enyhén kihajló, csipkézett-peremű, szürkeszínű, durva edény (XLII. 6.); Ma 10, Szá 8, Fá 6.

72. *sír.* M 145, Ny, N, H 160. — A csontváz körül több kisebb hasítottkörmű állat- és marhaesontok feküdtek. A jobb csuklónál körvonalas, kettőscsonkakúpformájú orsógomb (IV. 50.).

73. *sír.* M 100, Ny, N, H 120. A váz rosszfenntartású. — A mellen és háton apró sárga gyöngyök feküdtek szétszórva (VII. 3.). A gyöngyök kétségtelenül a ruhát díszítették.

74. *sír.* M 125, Ny, H 152. — A keresztcsont medencei felszínének alsó részén kerek vasesat (VII. 4.), tüskéje a jobb kar felé irányult.

75. *sír.* M 120, Ny, F, H 160. — (4. kép). Lovastemetkezés. A jobb combcsont közepétől lefelé indadísztízes kisszíjvég (VIII. 10.). A bal comb közepe táján az előbbivel azonos kisszíjvég (VIII. 11.). Ettől balra a combcsont alatt feküdt az előbbiekkal mindenben megegyező harmadik kisszíjvég (VIII. 12.); hátlapjuk síma. A gerinc alatt indadíszes nagyszíjvég (VIII. 7.). A jobb és bal csípőcsonton egymástól 10 cm távolságra, két-két kiterített szárnyú, farkát visszahajlító griffes övdísz

(VIII. 1–4.). A keresztcsont alatt jobbról és balról az előbbiekkal azonos, téglalapalakú griffes övdísz (VIII. 5., 6.); áttörtek, hátlapjuk síma (VIII. 5.). A jobb csípőcsont és a jobb láb forgója között téglalapalakú, lemezes övdísz (VIII. 13.); négy szeghellyel. A jobb csípőlapát alján a forgócsontnál síma, tömör bronzkarika (VIII. 9.), trapézalakú szegletes-metszetű bronzcsat (VIII. 8.) és egy lyukvédő lemez. A másik lyukvédőlemez a nagyszíjvég előtt feküdt. A keresztcsont medencei felszínén bronzsíbujtató töredékei (lásd: VIII. 14–17.); nagysága a nagyszíjvég szélességével egyenlő. A jobb térd külső oldalánál 20 cm hosszú vaskés (VI. 4.). A jobb kéz mellett, középtájon, a combbal párhuzamosan nagy vaskés (VI. 5.). A hason vasesat (VI. 6.). A fej jobb oldalán bronzkarika.

A férfi csontvázától jobbra, fejjel a lába felé, hasonfekvő térdre roskadt ló csontváza; mellső lábai kinyújtva, a hátsó a has alá húzva. Szájában oldalszáras zabla (VI. 3.). Az orrcsont jobb oldalán közvetlenül a zabla fölött nagyobb, bal oldalán kisebb félgömbalakú bőrdísz maradványa. A farnál kengyelpár (VI. 1., 2.); a vastag kengyeltalpak homorúak. A kengyelekkel egyirányban a has alatt hevedercsat. A háton hevedercsat.

76. *sír.* M 140, Ny, N, H 162. — A fej bal oldalán gyöngycsüngős fülbevaló (VII. 6.). A nyakán kékszínű dinnyemagalakú gyöngyök (VII. 7.). A meden-

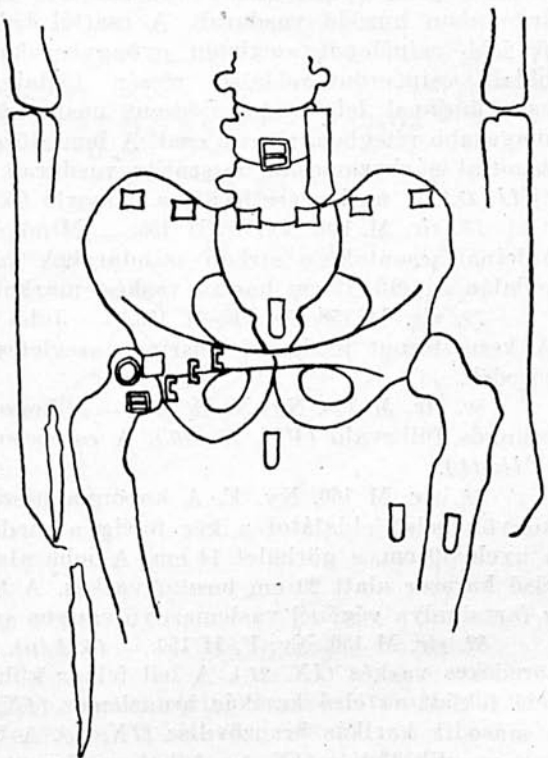

Abb. 4. kép.

cében szegletes vasesat (VII. 8.). A jobb kéz középső ujján vékony bronzgyűrű. A kéz mellett díszítetlen csonttűtartó (VII. 5.).

77. *sír.*²⁰ M 125, Ny, F, H 160. A váz rossz állapotban volt. — A keresztcsont medencei felszínén téglalapalakú csatkeretes, csuklós bronzcsat (VII. 13.), szíjszorítólemezzel. A jobb csípőlapát taraján vaskés. A bronzcsat bal felső sarkától 15 cm-re, részút a bal felsőkar irányában, négyzetalakú, sarkain szeglekkel átütött vasövdísz (VII. 9.); az övdísz közepén granulációs bronzfoglatban kék ékkő. A bal combon keresztben fekvő hosszúkás vastörődék. A csattól 24 cm-re, a jobb felkar mellett, élén álló lemezke. A bal oldali csípőlapátban, 7 cm-re a csattól négyszögű vasövdísz. Ettől 5 cm-re a csípőlapátban égési nyomokat mutató gyöngyberakásos vasövdísz (VII. 10.). A jobb medenceüregben gyöngyszem, bronzkerettel. Az előbbtől jobbra 2 cm-re a kar irányában húzódó vasdarab. A csattól balra a csípőlapáton lemeztörődék. A jobb csípőlapát szegletén gyöngyberakásos vasövdísz (VII. 11.). A jobb oldali csípőcsont oldalsó részén téglalapalakú szögecses lemez, szögecses lapjával lefelé. Az ülőcsont medencei felszínén élénálló lemeztörődék, magasabb rétegben, mint a csat. A lemeztörődék alatt, azzal érintkezve, a karsonttal párhuzamosan hosszúkás vasdarab. Mellette gyöngyberakásos övdísz (VII. 12.). A medencére hajlítva vassarló (XXI. 25.).

78. *sír.* M 140, Ny, F, H 155. — Mindkét karja ölbetéve. A combcsontnál kalcinált csontok; a sírban széndarabok szétszórva. A bal combcsont külső oldalán egyélű, 12 cm hosszú vaskés; markolata a bal kéznél volt.

79. *sír.* M 158, Ny, F, H 155. — Jobb kezénél széles sarló (XXI. 28.). A keresztcsont medencei felszínén szegletes vasesat és 8 cm hosszú vaskés törődék.

80. *sír.* M 140, Ny, N, H 145. — A koponya két oldalán kék üveggyöngy-csüngős fülbevaló (VII. 15., 16.). A csípőcsont jobb taraján szegletes vasesat (VII. 14.).

81. *sír.* M 160, Ny, F. A koponya összetört, a váz elkorhadt. — A jobb könyök belső oldalától a kéz fejéig a medencén fekvő vassarló (XXI. 26.); a nyele 10 cm, a görbület 14 cm. A jobb alsó karszár alatt vasesiholó. A bal alsó karszár alatt 20 cm hosszú vaskés. A térdnél vasesat. A medencében, a farcsigolya végénél vaslemeznyúlványos szegletes vasesat (VII. 17.).

82. *sír.* M 150, Ny, F, H 150. — (5. kép). A bal combcsonton szélespengéjű, törödékes vaskés (IX. 21.). A bal felkar külső oldalán, szegfejes lapjával felfelé feküdt az első karikás bronzlemez (IX. 1.). A bal könyök belső oldalán a második karikás bronzövdísz (IX. 2.). A bal oldali csípőcsont taraján volt a harmadik övdísz (IX. 3.). A bal csípőcsont lapátjának a felső szegletén egymás mellett feküdt a negyedik (IX. 4.) és az ötödik (IX. 5.) karikás övdísz. A farcsigolyán szögecses lapjával felfelé, csuklós szíjszorítólemezes bronzcsat (IX. 8.); az ovális csatkarika bordázott s tuskéje a jobb kar felé irányult. A csat szíjszorítólemeznél lyukvédő (IX. 20.). A csatkarikájánál két lyukvédő (IX. 14., 16.). Az utóbbi két lyukvédő mellett a gerincoszlop jobb oldalán a hatodik karikás övdísz (IX. 6.). Tőle 3 cm-re jobbra feküdt a hetedik karikás övdísz (IX. 7.). A jobb oldali csípőlapát szegletén volt a nyolcadik (IX. 9.)

²⁰ A sírt Dr. Csallány Dezső tárta fel.

és a kilencedik karikás övdísz (IX. 10.). A jobb könyök belső oldalán találták a tizediket (IX. 11.). A jobb alkar külső részén karikanélküli bronzövdísz (IX. 12.). A jobb oldali második karikától 3 cm-re lefelé a rendes formától elütő bronz kisszíjvég (IX. 19.); hegygel a sír bal oldala felé. A bal csípőtaraj szegletén — azóta elveszett — bronzövmerevítő. Az övmerevítő közelében a másik bronz kisszíjvég (IX. 18.); a háromszög alakú kisszíjvég hegyesedő részét három gömbből alkotott dísz zárja be. A keresztcsont medencei felszínének a csúcsán szegletes vasesat (IX. 17.). A keresztcsont medencei felszínének bal oldalán, háromszög alakú bagolyfejdíszítésű nagyszíjvég (IX. 13.). A nagyszíjvég felett bronzbujtató (IX. 15.); nyílásával lefelé, szögletes részével a csat felé.

83. sír. M 140, Ny, F, H 163.
— A csípőcsont bal taraján indata-díszes bronzövmerevítő VII. 18.). A jobb lábszár mellett kis vaskés (VII. 19.).

84. sír. M 160, Ny, F, H 163.
— Jobb kezénél 20 cm hosszú vaskés (XXI. 15.); a kés hegyénél díszített nagy tojás. A bal oldali csípőcsont taraján négyszegletes vasesat; alatta másik kisebb szegletes csat töredéke. Bal lábfejenél vaskapcsok.

85. sír. M 165, Ny, N, H 150.
— A két lábfej között virágcserepformájú, töleszerűen kihajló peremű töredékes, durva szürke edény (XLIII. 10.); Ma 16, Szá 13, Fá 7.

86. sír. M 125, Ny, N, H 145.
— A bal csípőcsont lapátján szegletes vasesat (VII. 20.); taraja szegletén kisebb szegletes csat (VII. 21.).

87. sír. Adatai nincsenek felvéve. Melléklete: hosszúkásformájú, enyhén kiálló peremű, feketeszínű, durva edényke (XLII. 18.); Ma 13, Szá 8, Fá 4.5.

88. sír. M 160, Ny, N, H 163. — A bal alsókar és a csípőlapát alsó részén gyöngyök. A jobb combcsont külső oldalán vasesat. A medence jobb oldalán tojáshéj; mellette kettőscsonkakúpformájú orsógomb (VII. 22.).

89. sír. M 140, Ny, N, H 150. — A jobb könyök külső oldalán kettőscsonkakúpos, körbefutó barázdákkal díszített orsógomb (VII. 23.). A mellkason virágcserepformájú, szabadkézzel formált, durva edény (XLII. 21.); pereme csipkézett; Ma 11, Szá 9, Fá 6.5.

90. sír. M 140, Ny, N, H 155. — Halántékain kéküveggyöngyesüngös fülbevalópár (VII. 25., 27.). Nyakán, dinnyemagformájú üvegpasztas oszloposformájú gyöngyök (VII. 24., 26.).

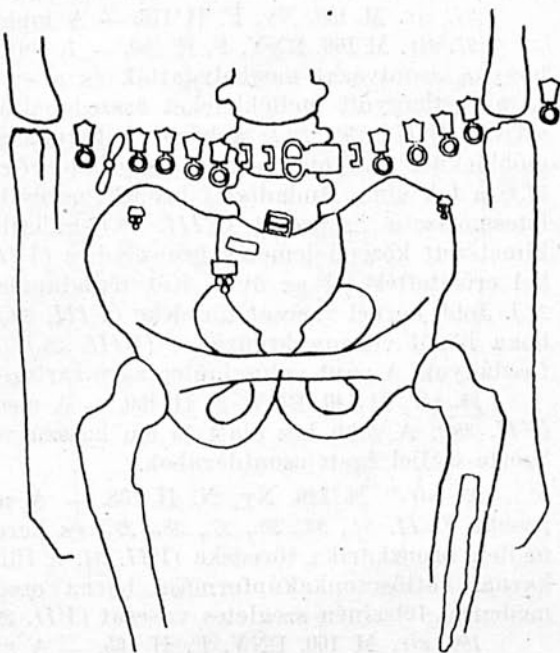

Abb. 5. kép.

91. *sír.* M 145, Ny, F, H 175. — Egyetlen melléklete a keresztesont medencei felszínén lévő vasesat (XXI. 46.).

92. *sír.* M 175, Ny, F, H 165. — A jobb lábszár alatt szárnyas- és birkaesontok. A keresztesont közepén szegletes vasesat. A csípőlapát bal taraján nagyobb vaskarika. A jobb csípőesont taraján oválisalakú vaskarika.

93. *sír.* M 175, Ny, F, H 166. A váz jófenntartású. — A bal csípőlapát taraján ovális vasesat.

94. *sír.* M 155, Ny, N, H 152. — Bal vállánál három dinnyemag formájú gyöngy. A bal csípőlapát szegletén vasesat.

95. *sír.* M 130, Ny, N, H 145. A koponya rossz állapotban. — Jobb halántékánál síma, szegletesmetszetű bronzfüggő. Az ülőesonton szegletes vasesat.

96. *sír.* M 130, Ny, F, H 173. — A jobb combesontnál vaskarika.

97. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 180. — A feltárás folyamán megállapítható volt, hogy a esontvázat megbolygatták és a sírt részben kirabolták. A esontokat és az otthagytott mellékleteket összedobálták. Mellékletei: két indadíszes kisszíjvég (VIII. 20., 22.); a bőrv befogadására szolgáló tok is indadíszes. Az előbbieknél nagyobb hegyes csúcsban végződő indadíszes kisszíjvég (VIII. 21.); a tok síma. Indadíszes bronzövmerevítő (VIII. 18.). Trapézformájú, szegletesmetszetű bronzesat (VIII. 19.), ráhajló pecekkel. Három téglalapalakú kimetszett közepű lemezes bronzövdísz (VIII. 23–25.); sarkaikon lévő szögekkel erősítették fel az övre. Két téglalapalakú töredékes lyukvédő (VIII. 27., 28.). Jobb kéznél vasesat töredéke (VIII. 29.), lejjebb vaskés (XXI. 14.), a jobb boka körül vékony bronzpánt (VIII. 26.); végein bronzszeg, rajta erős bőrfoszlányok. A pánt valószínűleg saru tartozéka volt. A jobb lábnál fakorhadék. (VII. 28.). A jobb kéz alatt 15 cm hosszú vaskés; éle a esontváz felé fordult. Szerte-széjjel égett esontdarabok.

99. *sír.*²¹ M 140, Ny, N, H 138. — A nyak körül dinnyemagalakú üveg-paszta- (VII. 32., 33., 36., 37., 38., 39.) és kerek kék gyöngyök (VII. 31., 35.). A mellen bronzkarika töredéke (VII. 34. a fülbevaló lecsúszott darabja.). A bal karnál kettőscsonkakúpformájú barna orsógomb (VII. 30.). A keresztesont medencei felszínén szegletes vasesat (VII. 29.).

100. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 165. — A medencétől a térdig megbolygatták s a megbolygatott esontokat a lábszár fölé tették. A megbolygatás valószínűleg a közelében fekvő 112. *sír* ásásakor történt. A jobb csípőesont lapátján vastag vaskarika (X. 1.). A jobb kezénél vaskés hegye.

101. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 161. — A bal csípőlapáton, tövisével a csípőesont taraja felé néző szijszorítólemezes kis bronzesat (II. 33.). A jobb combesonton kívül 26 cm hosszú vaskés (II. 36.). Ezen keresztül éllel a comb felé íveltélű vasfokos (II. 32.); a nyélluk az elkeskenyedő fok közelében volt. A lábánál bronzpityke, két kis vaskapocs (II. 34., 35.) és fakorhadék.

102. *sír.* M 160, ÉNY, N, H 154. — Melléklete nem volt.

103. *sír.* M 165, ÉNY, N, H 170. A esontváz nagyon rosszfenntartású. — Fejénél fülbevaló, gyöngyesüngőkkel. A nyakon gyöngyök.

²¹ A sírt Dr. Csallány Dezső tárta fel. — A VII. táblán a 31–49. jelzés helyett 31–39. a helyes.

104. sír. M 140, ÉNY, N, H 155. — A keresztesont medencei felszínén szegletes vascsat.

105. sír. M 165, ÉNY, F, H 170. — A medencénél négyszegletes vascsat töredéke. A jobb combesont külső oldalán 20 cm hosszú vaskés, éllel a combesont felé.

106. sír. M 184, ÉNY, F, H 160. — Bal karja a nyakához hajlítva. Lábcsontjai görbültek. Melléklete nem volt.

107. sír. M 150, Ny, F, H 160. — (6. kép). A jobb csípőcsont tarajának a szegletén egymáshoz közel négy csuklós övdísz, csoportos elhelyezésben (XI. 1–4.); a szíjvégalakú tag indadíszes s a csavart indaszárak végein három-három levél sarjad; a csuklós-szerkezetű csüngőtag cimerpaizsformájú, széle karélyos és bemélyítések díszítik; felerősítése az indaszárak hajlásánál lévő lyukakon történt. A bal csípőcsont medencei felszínének taraján, az előbbiekkal mindenben megegyező négy dísz (XI. 5–8.). Ezek az öv elején voltak. A bal csípőlapát alsó felszínén, három azonos kidolgozású övdísz (XI. 9–11.). A jobb csípőlapát külső felszínén három övdísz (XI. 12–14.). Egyik (XI. 14.) hiányos. Valamennyi övdísz hátlapja homorú és díszítetlen (XI. 9.). A jobb csípőcsont szegletén bronzövmerevítő (XI. 35.); felülete keretezett s ívalakban bordázott. A keresztesont közepén peckével balfelé irányuló, szíjszorítólemezes bronzcsat (XI. 31.); csatkarikája ovális, pecke ráhajló, csuklós lemezét geometri-

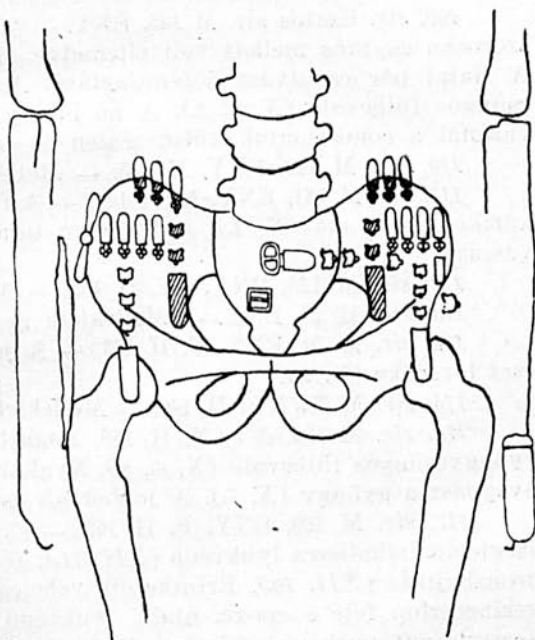

Abb. 6. kép.

kus formában elrendezett növényi motívumok díszítik. A bal kézfejn kívül állatfejesvégződésű bronznagyiszíjvég (XI. 19.); két lemezből áll s áttört, körbehajló, indadísz van rajta. A bal csípőlapát taraján az egyik övtag (XI. 8.) alatt 3 cm-re bronzövbujtató (XI. 34.). A csat és a bujtató között három áttörtművű, stilizált indadíszes lyukvédő (XI. 15., 17., 22.). A bujtató alatt a negyedik lyukvédő (XI. 24.); hátlapjuk síma. A jobb csípőcsont taraján talált övdíszek között csatlakozott az övhöz az első lelógószíj. Az első állatfejesvégződésű, leveles indákkal díszített kissíjvég ettől 15 cm távolságban feküdt (XI. 18.); a szíjon három kis lyukvédő volt, félkörös bevágásával lefelé (XI. 16., 23., 25.). A bal oldali csípőcsont szegletén talált övdíszek között csatlakozott a második lelógószíj. Végében, 10 cm távolságra az övtől, egy kissíjvég (XI. 20.); rajta három lyukvédő (XI. 26., 27., 29.). A bal oldali csípőcsont alsó felszínén az ott talált övdíszek közé kapcsolódott

a harmadik lelógószíj; végében kisszíjvég feküdt (XI. 21.) s a szíjon két lyukvédő (XI. 30., 32.) volt. A jobb csípőcsont külső felszínén, az övdíszekhez esatlakozva feküdt a negyedik lelógószíj; végében kisszíjvég (XI. 28.), a szíjon két lyukvédő (XI. 33.), melyek közül egyik azóta elveszett. A kisszíjvégek két lemezből öntöttek, állatfejesvégződésűek és három körbehajló indaszárral díszítettek. A lelógószíjakat bronzpitykékkal erősítették fel. A keresztesonton vasesat (XI. 36.). A jobb kéznél a csípőcsont tarajához tapadva, töredékes vaskés.

108. *sír.* M 164, ÉNY, N, H 158. — Nyakában dinnyemagformájú gyöngök. Jobb könyökénél kettőscsonkakúpos orsógomb.

109. *sír.* Kettős *sír.* M 145, ÉNY. — (XLVIII. 1.). A sírban a két csontváz szorosan egymás mellett volt eltemetve. Bal oldalon a nő, jobboldalt a férfi. A fiatal pár csontváza jófenntartású. A nő koponyáján baloldalt, két kékesüngős fülbevaló (X. 2., 3.). A nő lábfejenél tojásmaradvány. A férfi csontvázánál a combcsontok külső részén 20 cm hosszú vaskés.

110. *sír.* M 140, ÉNY, H 145. — Melléklete nem volt.

111. *sír.* M 144, ÉNY, N, H 145. — A felsőbb rétegből csüngős bronzfüggőkarika került elő (X. 4.). A koponya táján marhafogak. A bal kéznél rossz vasesat.

112. *sír.* M 120, ÉNY, Gy, H 105. — Melléklete nem volt.

113. *sír.* M 75, ÉNY. — Melléklete nem volt.

114. *sír.* M 70, ÉNY, F, H 163. — A jobb oldali csípőlapát szegletén vasesat töredéke (X. 5.).

115. *sír.* M 75, NY, H 140. — Melléklete nem volt.

116. *sír.* M 195, NY, N, H 158. Fogatlan öreg. — Halántékain kék üveggyöngyöcsüngős fülbevaló (X. 6., 8.). Nyakában 15 kékszínű dinnyemagformájú, üvegpaszta gyöngy (X. 7.). A jobboldali csípőlapáton vasesat.

117. *sír.* M 190, ÉNY, F, H 167. — (7. kép). A bal csípőcsont tarajának szegletén indadíszes lyukvédő (XII. 11.); félkörös bevágása felfelé volt. Alatta bronzbujtató (XII. 10.). Érintkezett vele egy másik lyukvédő (XII. 12.). A gerincoszlop felé 5 cm-re, újabb lyukvédő (XII. 14.); bevágásával lefelé. A keresztesont medencei felszíne fölött bronzcsat (XII. 13.); tüskéjével a jobb kar felé fordult; csatkarikája ovális, csuklós szíjszorítólemeze indadíszes. A csat alatt két csuklósszerkezetű indadíszes csüngős övdísz (XII. 1., 2.); a csüngők lefelé állnak; hátlapjuk síma és homorú. A keresztesont medencei felszínének oldalsó részén három, az előbbiekkal azonos övdísz (XII. 3., 4., 5.); díszített felületével felfelé. A jobb alkarral párhuzamosan 24 cm hosszú vaskés. Alatta kisszíjvég (XII. 9.), melynek felerősítése a két füles tagja szolgált; zeg-zugvonal és növényi motívumok díszítik. A bal combtól irányában, a combon kívül indadíszes nagyszíjvég (XII. 8.); két lapból áll, két szembenéző madárfej van a felső végén. A bal térden kívül növénymintás csuklós övdísz (XII. 6.). A gerincoszlop bal oldalán és a keresztesont medencei felszínének közepén lemezpántocska. A jobb csípőcsont tarajának szegletén három övdísz. A jobb alkar végénél bronzpityke. A keresztesont medencei felszínén a bronzcsattól 10 cm-re lefelé vasesat bőrmaradványokkal. A jobb csípőlapát taraján kívül bronzlemezdísz. Mellette a jobb karon belül, díszével lefelé fordított növénymintás csuklós övdísz (XII. 7.). A gerincoszlop

alatt újabb csüngős övdísz. A jobb kéznél pitykék. A keresztesonton lyukvédő (XII. 15.). A bal comb táján pitykék. A bal csípőlapát taraján egymással érintkező három, növénymintás, csuklós övdísz. A csüngős övdíszek elhelyezése a következő: három egyedül, de külön-külön, kettő egy helyen, és három három helyen volt.

118. *sír.* M 144, ÉNY, N, H 135. — Jobb kezénél tojásmaradvány.

119. *sír.* M 87, ÉNY, F, H 165. — Melléklet nélküli *sír.*

120. *sír.* M 80, ÉNY. — Melléklete nem volt.

121. *sír.* M 72, ÉNY, N, H 150. — Melléklet nélkül.

122. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 160. — Melléklete nem volt.

123. *sír.* M 125, ÉNY, F, H

165. — A csontváz lába között sok csiga és lófej. A ló csontvázának többi része a jobb és bal oldalon feküdt. Jobb térdénél kis vaskés (X. 9.). A jobb lábszár közepe táján bronzlemez töredéke.

124. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 170. — A csontváz lábánál, de magasabb rétegben, 70×40 cm területen hasítottkőrmű állat csontjai. A csontváz jobb kezénél vaskés (X. 31.), jobb térdénél vékony vaslemez.

125. *sír.* M 95, ÉNY, F, H 168. — Fejénél kis vastöredék.

126. *sír.* M 145, NY, N, H 150. — A fej két oldalán gyöngyecsüngős fülbevaló (X. 12., 13.). Nyakában berakott, kerek- és oszloposformájú, síma, agyagpaszta- és borostyángyöngyök (X. 14.). A bal csípőcsont lapátjában vaskés (X. 18.). E mellett szegletes vasesat (X. 11.). Mindkét alkaron nyitottvégű, kerekátmetszetű, bronzkarperec (X. 10., 15.). A bal kéznél kettősesonkakúpformájú szürke orsógomb (X. 16.). Vállánál hengeres, bordázott tűtartók (X. 17.).

127. *sír.* M 100, ÉNY, GY. — Melléklete nem volt.

128. *sír.* M 95, ÉNY, N, H 100. — A koponya jobb oldalán aranyozott csüngős bronzfüggő (X. 23.). Nyakán kerek, szegletes üveggyöngyök (X. 19., 21., 22.). Mindkét alkaron lemezes bronzkarperec töredékei (X. 20.).

129. *sír.* M 132, ÉNY, N, H 153. — A halánték két oldalán csüngős bronzfülönfüggő (X. 24., 25.). A bal kéznél kettősesonkakúpformájú, vonaldíszes orsógomb (X. 26.). A medencétől a lábfejig állati csontok borították.

130. *sír.* M 145, ÉNY, N, H 150. — Fejénél aranyozott csüngődíszes bronzfüggő (X. 27.) és három zöldszínű gyöngy (X. 28., 29., 30.).

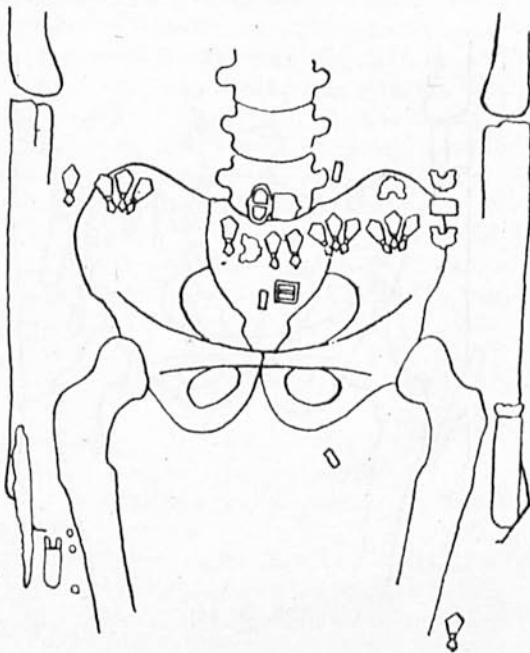

Abb. 7. kép.

131. sír. M 165, ÉNY, N, H 45. — A csontváz korhadt fenntartású, annak ellenére, hogy nagyrészen — különösen a fej felett — nagy darabokban megmaradt vastag deszka feküdt. Sok figyelmet érdemel, hogy ott, ahol deszkás temetkezés volt — mint pl. Szentés, Jaksor—Kettőshalmon — ott a csontváz mindig korhadtabb, mint a többi sír, földje jobban össze volt lyukgatva (vakond) s a csontok és a tárgyak is elmozdultak. Nyakában berakott kerek síma, oszlopos és dinnyemagformájú gyöngyök (XIII. 4.). Mindkét alkaron laposvégű, nyitott bronzkarperec (XIII. 1., 3.). Jobb keze táján, körbefutó barázdákkal díszített orsógomb (XIII. 2.).

132. sír. M 150, NY, F, H 169. A váz rosszfenntartású. — Az alsó lábcsárazakon sok marhaesont. Jobb kezénél vaskés (X. 32.).

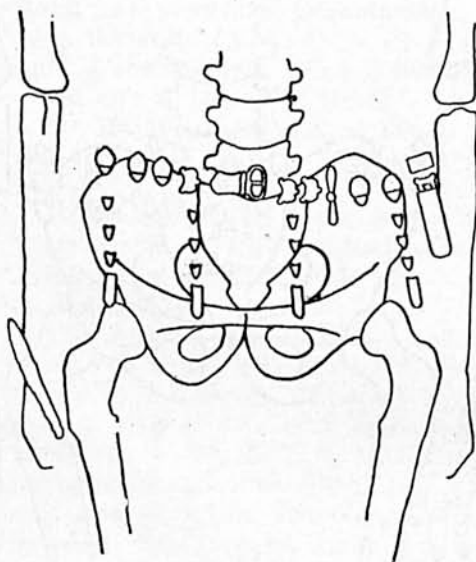

Abb. 8. kép.

133. sír. M 147, ÉNY, F, H 152. A váz rosszállapotú. — Jobb kezénél kettősesonkakúpformájú orsógomb (XIII. 5.). Bal kezénél törött vaspánt.

134. sír. M 180, ÉNY, F, H 165. (8. kép). A váz rosszfenntartású. — Lovastemetkezés; a csontváz fakoporsóban. A bal csípőcsonton kívül öntött bronznagyszíjvég (XIV. 1.); két lapból áll; indákkal díszített felületét hullámvonalas keret szegélyezi; a szíj befogadására, két-két szembenéző madárfejet képeztek ki. A bal csípőcsont tarajának szegletén csuklós indadíszes övdísz (XIV. 6.). Ettől 5 cm-re a második övdísz (XIV. 7.); ettől 5 cm-re díszített övmerevítő (IV. 16.). A merevítőtől 5 cm-re indadíszes lyukvédő (XIV. 11.); tőle 3 cm-re

a második (XIV. 12.); mindkettő kimetszett oldalával a csattóvis irányában helyezkedett el. A keresztcsont medencei felszínének közepén indadíszes, szíjszorítólemezes bronzcsat (XIV. 21.); pecke a bal kar felé irányult. A csattól balra 3 cm-re feküdt a harmadik lyukvédő (XIV. 13.). Ettől 5 cm-re a harmadik övdísz (XIV. 8.), 5 cm-re a negyedik (XIV. 9.), majd a jobb csípőlapátnak a szegletén az ötödik (XIV. 10.). Valamennyi esüngős, áttört és két szembenéző S-alakú leveles indák díszítik. Az első övdísz alul indul ki az első lelógószíj; rajta az övtől 10 cm-re, közel egymáshoz, három paizsalakú, növénymintás, áttörtművű bronzlemez (XIV. 14., 15., 18.). A lelógószíj végén indadíszes kissíjvég (XIV. 2.). A második lyukvédőnél ágazik el a második lelógószíj; rajta három paizsforma dísz (XIV. 19., 20., 22.) és egy indás kissíjvég (XIV. 3.). A csattól balra eső lyukvédőtől indult ki a harmadik lelógószíj, melyen három paizsalakú dísz (XIV. 23–25.) és a kissíjvég (XIV. 4.) lógott. Végül a bal csípőcsont tarajának szegletén lévő ötödik övdíszről indult,

a negyedik lelógószíj, melyen ugyanesak három dísz (XIV. 26–28.) és egy kisszíjvég (XIV. 5.) volt. Mindegyik kisszíjvég indadíszes öntött lapból áll s hátlapja homorú (XIV. 5.). A paizsalakú díszek áttörtművűek, hátlapjuk homorú (XIV. 19., 25.). A nagyszíjvég fölött díszítetlen, zárt övbujtató volt (XIV. 17.). A jobb oldalon vaskés (XV. 79., 83.). A halottat koporsóban temették el. A négy sarokban vastag fagerendák nyomait észlelte az ásató. A sarkokon egy-egy koporsókapocs feküdt. Jellemzi a kapesokat, hogy az *U*-alakúra hajlított vaskampóba egy-egy vasszőget erősítettek. A XV. 75., 76., 77., 78., 80., 81. szám alatt bemutatott töredékek a koporsókapcsok tartozékai.

A férfitől 40 cm-re feküdt a felszerszámozott ló a koporsón kívül, fejjel a férfi lába felé. Sajnos a szerszámdíszek pontos helyzetét a hiányos megfigyelés miatt nem ismerjük. A fényképfelvétel alapján megállapítható, hogy a korongos falerák a kantáron voltak. Ezek közül kettő nagyobb (XV. 66., 67.) s hét kisebb (XV. 63–65., 68–71.). Mindegyik tetején vasdudoros szögfej van, hátlapján négyszegletes vaslemez a szeg végén. A ló törzsét, de különösen a hasát, félgömbformájú vasgombokkal gazdagon díszítették; 62 ilyen vasdíz csüngött a szerszámszámon (XV. 1–62.); a belsejükben lévő vasszeg végén — a nagy falerákhoz hasonlóan — négyszegletes lemezek voltak. Ezekkel a lemezekkel erősítették fel a díszeket a bórszerszámmra. Szűgye alatt két oldalt kengyel volt (XV. 72., 73.). A ló szájában görbe oldalszáras zabla (XV. 74.), a has alatt hevedercsat (XIV. 29.). A szíjszorítólemezes vasesat (XV. 82.) a kengyel mellől került elő.

135. sír. M 110, NY, GY, H 100. — Melléklete nem volt.

136. sír. M 130, ÉNY, F, H 160. — A bal csípőcsont lapátján szegletes vasesat (XIII. 6.).

137. sír. M 150, NY, N, H 165. — Melléklete nem volt.

138. sír. M 130, NY, GY, H 125. — Dereka táján tojásmaradvány.

139. sír. M 140, NY, N, H 165. — Nyakánál dinnyemagformájú kerek gyöngyök (XIII. 7.). A sír fölött kalcinált csontok.

140. sír. M 140, ÉNY, N, H 160. — A váz rosszfenntartású. — Halántékain kék gyöngyecsüngős fülbevaló (XIII. 8., 9.). Jobb kezénél díszített, hengeres tűtartótok (XIII. 12.). Benne vastű (XIII. 11.). A keresztcsont medencei felszínén szegletes vasesat töredéke (XIII. 10.), jobb könyökénél kettőscsonkakúpformájú orsógomb (XIII. 13.).

141. sír. M 150, ÉNY, N, H 160. — A sír szélén a csontok felett fagerenda. A fej bal oldalán gyöngyecsüngős függő (XIII. 14.). A jobb kéznél kettőscsonkakúpformájú vörösszínű orsógomb (XIII. 15.).

142. sír. M 140, ÉNY, N, H 130. — A sír oldalán három gerenda nyoma. Az álltól jobbra és balra zöld üvegesüngős fülbevaló (XIII. 17., 22.). Nyakánál dinnyemagalakú és oszlopos gyöngyök (XIII. 18., 20.). A nyakéket kerek rekeszes kapocspár zárta össze. Mellén bronzlemez. A jobb kéznél egymásra téve nyitott és összehajlított bronzkarperec (XIII. 16., 21.). A bal combcsont mellett kívül kisméretű, hajlított vaskés (XIII. 23.). A sírból előkerült még egy gömbölyű, fehérszínű, kisméretű agyagorsó (XIII. 19.).

143. sír. M 165, ÉNY, F, H 150. — A sír keresztben fagerendákkal volt borítva. A csontvázból csak a lábszárok maradtak meg jó állapotban. Valószínűleg megbolygatták. Mellékletei: az állkapocsnál vasdarab. A bal kules-

esont alatt áttörtművű növényornamentikával díszített csuklós övdísz (XVI. 1.). A keresztcsont medencei felszínének alapján az előbbivel azonos övdísz (XVI. 2.). Alatta szegletes vasesat (XVI. 30.). A keresztcsont medencei felszínének közepén indadíszes lyukvédő (XVI. 23.). Tőle jobbra, vele egy irányban indadíszes kisszíjvég (XVI. 8.). A bal medence taraján négy címerpaizsformájú növénymintás övdísz (XVI. 12., 13., 15., 16.). Mellette lyukvédő (XVI. 24.). Közélemben másik lyukvédő (XVI. 25.). A bal könyökön belül bronzbujtató (XVI. 27.). Alatta nagyobb bronzveret (XVI. 14.). A bronzveret mellett lyukvédő (XVI. 26.). A bal alsó karon kívül, két lemezből öntött, indadíszes nagyszíjvég (XVI. 6., 7.); az indákból kettős levelek sarjadjanak. A bal csípőlapát alsó részén két csüngős dísz (XVI. 3., 4.). A két comb között vasesat. Tőle jobbra indadíszes kisszíjvég (XVI. 9.). Az előbbivel egy irányban, de kissé balra kisszíjvég (XVI. 10.). A bal könyöknél kettőseconkakúpos, körbefutó barázdákkal díszített orsógomb (XVI. 31.). A bal csípőlapát közepén csuklószerkezetű bronzcsat (XVI. 22.); csatkarikája ovális, lemeze áttört s keretszerűen kiképzett. A bal karon kívül kisszíjvég (XVI. 11.). Felette két övdísz (XVI. 17., 18.). A bal csípőlapát közepén újabb kisszíjvég, fölötte három övdísz (XVI. 19–21.). Feje alatt csüngős övdísz (XVI. 5.). A bal csípőlapát alsó részén csilolóacél (XVI. 29.) és egy kova (XVI. 28.).

144. sír. M 135, ÉK, N, H 145. A fej rossz-, de a váz jófenntartású. — A fej bal oldalán és a mellen gyöngyesüngős függő (XIII. 27., 28.). Nyakában berakott és dinnyemagformájú gyöngyfűzér (XIII. 24.). Dereán kis bronzövdísz (XIII. 26.). A jobb kéz középső ujján ezüst pecsétgyűrű (XIII. 25.); feje síma ezüstkorong.

145. sír. M 144, NY, N, H 144. — A váz jobb oldalán, 165 cm hosszan elnyúló, fejjel keletnek néző szarvasmarha egész váza. A fej bal oldalán gyöngyesüngős fülbevaló (XIII. 30.). A bal karnál dinnyemagformájú s berakott gyöngyök (XIII. 29.).

146. sír. M 100, NY, F, H 160. — Melléklete nem volt.

147. sír. M 135, NY, GY, H 115. — A keresztcsont medencei felszínének közepén szegletes vasesat (XIII. 31.). Bal lábfejénél sárgaszínű, korongon készült, festett, akasztófüles bögre (XIII. 3.); az edény nyakán 1 cm széles körbefutó fekete sáv; rajta sötétebb feketeszínű pettyek; a fülét két függőleges fekete sáv fogja körül; a fül átellenes oldalán a nyakon lévő sávból kiinduló két függőleges sáv húzódik; a függőleges sávokat fekete pettyek díszítik; Ma 12, Sz 8, FÁ 7.

148. sír. M 125, NY, GY, H 180. — Melléklete nem volt.

149. sír. M 160, NY, F, H 155. A váz rosszfenntartású. — Melléklete nem volt.

150. sír. M 160, NY, F, H 170. — Jobb kezénél 10 cm hosszú vaskés. A bal csípőlapátban ovális vasesat. A jobb boka táján kis vaskampó.

151. sír. M 160, NY, N, H 165. — Feje alatt kék gyöngyesüngős függő (XVII. 1.).

152. sír. M 164, NY, N, H 153. — Melléklete nem volt.

153. sír. M 160, NY, N, H 165. — Fejénél síma bronzfüggő (XVII. 7.). Bal könyökénél gömbölyű orsógomb (XVII. 8.). Karjain széles pántszerű vaskarperec (XXI. 36., 37.). A jobb csípőlapát taraján préselt bronzkorong.

154. *sír.* M 170, NY, F, H 170. — Lábfejénél szárnyas csontjai. A bal láb-szár alsó részénél kis vaskampó töredéke.

155. *sír.* M 130, NY, N, H 155. — Nyakában dinnyemagformájú gyöngyök (XVII. 6.). A keresztcsont medencei felszínén vascsat töredéke.

156. *sír.* M 140, NY, N, H 145. — Fejénél gyöngyecsüngős függőpár (XVII. 16., 19.). Bal válla felett üvegbetétes mellboglárpár (XVII. 17., 18.).

157. *sír.* M 170, NY, GY, H 100. — Jobb térdén kívül tojás. A jobb csípő-lapáton kis vascsat. Jobb kezénél vaskés. A jobb bokánál vörösszínű, akasztó-füles, festett edény (XLIV. 6.). Festése a 147. *sír* edénydíszítésével azonos.

158. *sír.* M 145, ÉNY, N, H 150. — A fej bal oldalán síma bronzfüggő (XVII. 14.). Nyakában nyole dinnyemagformájú s egy hengeres fehér mészgöngy (XVII. 12.). A jobb kulescsont mellett üvegberakásos mellboglárpár (XVII. 10., 11.). Bal könyökénél háromsoros barázdával díszített orsógomb (XVII. 15.). Fölötte hengeres díszített csonttűtartók (XVII. 13.). A jobb csuklónál leveles indás nagyszíjvég (XVII. 9.); a bőrvön befogadására két fül szolgál. A combcsonton kívül fadarabok, koporsó maradványai.

159. *sír.* M 159, ÉNY, F, H 170, (9. kép). — A jobb csípőcsont taraján kívül 5 cm-re csuklós, csüngőnélküli, öntött övdísz (XVIII. 1.); az övdísz keretét granuláció, felületét áttört növényornamentika díszíti; a dísz csuklós tagjával fölfelé volt. Tőle vízszintes irányban 2 cm-re, azonos helyzetben feküdt a második övdísz (XVIII. 2.). A jobb csípőtaraj szegletén peckével jobbra volt a csat (XVIII. 19.); csatkarikája ovális; csuklós szíjszorítólemeze (XVIII. 17.) öntött és indával díszített. A csat után következett a harmadik övdísz (XVIII. 9.); díszített felületével és a csuklós taggal lefelé; ez a tag eredetileg a hátsó oldalon feküdt. Ezután következett az első lyukvédő (XVIII. 18.); felületén kétsorban, granulációs dísz. Közel hozzá egymástól kis távolságra két csüngődíszes övdísz (XVIII. 3., 4.); a lefelé lógó csüngő indadíszes. Ezek után következett a második lyukvédő (XVIII. 20.). A bal csípőlapátban csüngőnélküli övdísz (XVIII. 10.). Közel hozzá a harmadik lyukvédő (XVIII. 21.). A bal csípőcsont taraján, egymáshoz közel két csüngődísznélküli övdísz (XVIII. 11., 12.). A jobb csípőlapát alsó részén díszével lefelé fordított övdísz (XVIII. 13.). Mellette csüngős övdísz (XVIII. 5.). Utána következett egy kis szívalakú, díszített övdísz (XVIII. 24.). A gerincoszlop csatlakozásánál újabb kis övdísz (XVIII. 25.) és két díszével lefelé fordított csüngős övdísz (XVIII.

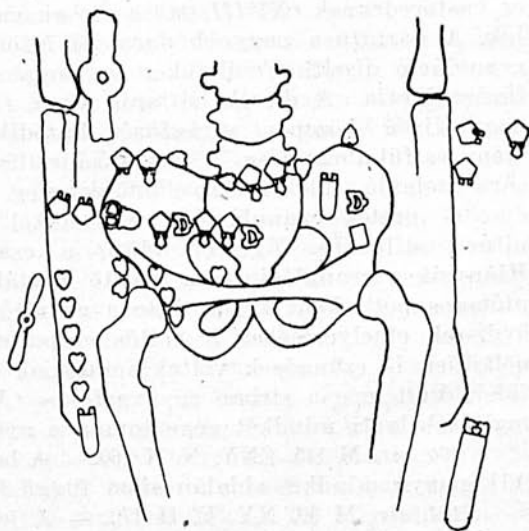

Abb. 9. kép.

6., 7.). Ezekután két szívalakú dísz (XVIII. 26., 27.). A bal csípőlapát alján csüngőnélküli övdísz (XVIII. 16.). A bal alkarnál újabb szívalakú veret (XVIII. 28.). Az első lelógó szíjon öt övdísz (XVIII. 24—28.) és egy növény-mintás kisszíjvég (XVIII. 14.) volt. A másik lelógó szíj szépen kirajzolódott; a jobb csípőcsont lapátjából indult ki s öt esúcsával lefelénéző dísz (XVIII. 29., 31., 32., 33., 34.) volt rajta. Végén kisszíjvég volt (XVIII. 15.). A medencén kívül a lelógószíj első díszénél függőleges irányban bronzövmerevítő (XVIII. 23.); felületét inda díszíti. A jobb csípőcsont taraján újabb öt veret (XVIII. 35., 37., 38., 39., 40.), melyeknek elhelyezése a harmadik lelógószíjra enged következtetni. A bal forgócsonton kívül feküdt a virágdíszes állatfejesvégződésű nagyszíjvég (XVIII. 8.). Egy lyukvédőnek (XVIII. 22.), egy téglalap-alakú indadíszes veretnek (XVIII. 30.), egy kis szívalakú dísznek (XVIII. 41.) és vastöredéknek (XVIII. 36.) a sírban való helyzetét megállapítani nem tudjuk. A garnitúra nagyobb darabjai áttörtművek. Mindegyiknek a peremét granuláció díszíti. Felületüket az inda és virág kombinálásából származó fűzér alkotja. A díszek hátlapja síma (XVIII. 7.). Az állatfejben végződő nagyszíjvég közepén virágfűzér húzódik. Jól kivehető az állatalak, száj-, szem- és fül-ábrázolása. A hasonló díszítésű kisszíjvégeken a bőrv befogadására szolgáló füleket figyelhetünk meg. A lyukvédők és a lelógószíjakat díszítő veretek granulációs szegélyükkel szervesen illeszkednek bele a garnitúra stílusába. Egészen elütő a csat szíjszorítólemezőnek a díszítése. Hiányzik a granuláció és a díszítő minták is mások. Valószínű, hogy csak utólagos pótlásként került bele a garnitúrába. A csüngős és csüngőnélküli övdíszek elhelyezésében a kettős csoportosítás is megfigyelhető. A csüngőnélküliek is csüngősek voltak; mutatják ezt a csüngők befogadására való fülek. Volt még a sírban egy vaskokos (XXI. 23.); jobb oldalon az öv felett foglalt helyet; mindkét vége tompa s nyéllyuka köralakú.

160. sír. M 145, ÉNY, N, H 160. — A bal alsókar a medencére volt hajlítva. A koponya mindkét oldalán síma függő (XVII. 20., 21.).

161. sír. M 90, NY, F, H 170. — A jobb csípőcsont taraján két szegletes vasesat. Jobb kezénél vaskés.

162. sír. M 110, NY, N, H 150. — Melléklete nem volt.

163. sír. M 130, ÉNY, F, H 170. — Térdeinél egy-egy összeérő vaskampó. Bal kezénél hosszú egyélű vastör (XXI. 11.).

164. sír. M 85, NY, Gy, H 100. — Jobb kezénél gömbölyűformájú, szürke orsógomb (XVII. 23.). A jobb és a bal csípőcsont lapátján egy-egy szegletes vasesat (XVII. 22., 24.).

165. sír. M 165, ÉNY, F, H 169. — Jobb kezében vaskés töredéke (XVII. 25.).

166. sír. M 120, NY, F, H 160. — Melléklete nem volt.

167. sír. M 125, ÉNY, F, H 160. — A jobb csípőcsont lapátján szegletes vasesat (XVII. 26.). Bal kezénél 15 cm hosszú vaskés.

168. sír. M 110, NY, N, H 150. — Melléklete nem volt.

169. sír. M 125, DNY. — Melléklete nem volt.

170. sír. M 170, ÉNY, N, H 160. — Kettős sír. A női csontváz bal oldalán csecsemő csontmaradványai. A női csontváza fehérszínű festék rakódott. Melléklete: a fejtől jobbra törött gyöngyescsüngős függő (XVII. 27.). Jobb kezé-

nél kettőscsonkakúpformájú orsógomb (XVII. 28.). A csesemő csontváza melléklet nélkül feküdt.

171. *sír.* M 95, ÉNY, GY, H 80. — Melléklete nem volt.

172. *sír.* M 100, ÉNY, N, H 175. Öreg nő. — Melléklete nem volt.

173. *sír.* M 115, NY, GY, H 115. — A fej bal oldalán törött függő. Nyakában berakott gyöngyszemek (XVII. 29.).

174. *sír.* M 170, ÉNY, F, H 160. — Melléklete nem volt.

175. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 165. — A jobb csípőcsont lapátján szegletes vasesat. A keresztcsont medencei felszínén kisebb szegletes vasesat. Jobb kezénél 12 cm hosszú vaskés (XXI. 8.).

176. *sír.* M 100, NY, F, H 160. A csontváz rosszfenntartású. — Melléklete nem volt.

177. *sír.* M 120, ÉNY, GY, H 80. — Melléklete nem volt.

178. *sír.* M 165, ÉNY, F, H 170. A váz elég jófenntartású. — A lábszárak közt tojáshéj maradványa. Jobb kezénél 14 cm hosszú vaskés.

179. *sír.* M 156, É, N, H 160. — A váz jobb és bal oldalán marhaesontok. Bal kezénél rövidpengéjű, de hosszú nyélnyújtványos vaskés (XXI. 16.).

180. *sír.* M 120, ÉNY, F, H 170. — Melléklete nem volt.

181. *sír.* M 100, ÉNY, H 140. — Melléklete nem volt.

182. *sír.* M 125, NY, GY, H 120. — Bolygatott. Melléklete nem volt.

183. *sír.* M 166, ÉNY, F, H 152. — Nyakában lemeztöredék. A jobb csípőlapáton szíjszorítólemez bronzesat (XVII. 30.); csatkarikája szegletes, pecke ívelt. Mellette töredékes vasszíjbujtató. A medencében szegletes vasesat. A bal csípőcsonton, a felkar irányában, 15 cm hosszú vaskés.

184. *sír.* M 115, ÉNY, N, H 155. — Melléklete nem volt.

185. *sír.* M 165, NY, N, H 165. — Fejénél és lábánál állatesontok. Jobb vállánál kis bronztöredék (függő). Nyakában egy szem kékszíni, kerek gyöngy (XVII. 31.). A keresztcsont medencei felszínén fél vasesat.

186. *sír.* M 176, NY, N, H 150. — A felkar a medencére hajtva. A lábszárak között és a bal lábszáron kívül sertésesontok. A fej jobb oldalán kék üveggyöngyesüngős fülbevaló (XVII. 32.). Jobb térdénél 8 cm hosszú, törött vaskés.

187. *sír.* M 130, NY, N, H 155. — A fej mindkét oldalán három-három gyöngyesüngős függő (XVII. 33.); a baloldali teljesen szétmállott.

188. *sír.* M 182, NY, N, H 155. — A fej jobb oldalán kék üveggyöngyesüngős függő (XVII. 35.). A lábánál gömbölyű, durva orsógomb (XVII. 34.).

189. *sír.* M 138, ÉNY, F, H 156. — Egyetlen melléklete a jobb kéznél lévő 16 cm hosszú vaskés.

190. *sír.* M 135, ÉNY, F, H 180. — Melléklete nem volt.

191. *sír.* M 145, ÉNY, N, H 156. — A halánték mindkét oldalán csüngődíszes fülbevaló karikája (XVII. 38., 39.). Bal kezénél gömbölyű, hullámvonaldíszes orsógomb (XVII. 36.). A medencében szegletes vasesat (XVII. 37.).

192. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 170, (10. kép). A csontváz a fej kivételével jó fenntartásban maradt meg. — A jobb könyök alatt kis lemezes szíjvég (XX. 19., 20.); díszítetlen síma felületű. A jobb csípőlapát szegletén egymástól 5 cm távolságra három övdísz (XX. 16., 17., 18.). A bal csípőlapáton ugyancsak három övdísz (XX. 21., 22.); a hatodik dísz szétmállott. Az övdíszek téglalap-

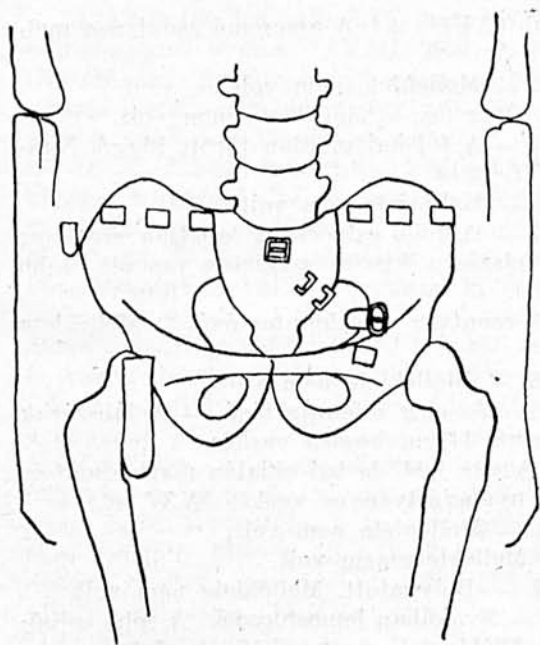

Abb. 10. kép.

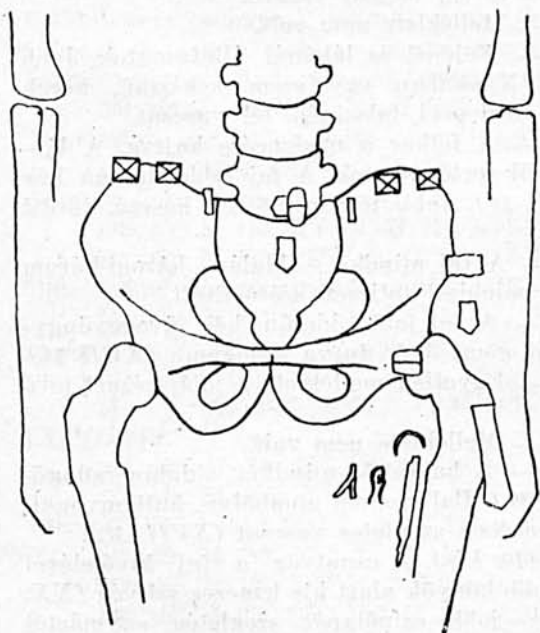

Abb. 11. kép.

alakúak és síma vaslemezről készültek; a négy sarkon látható lyukon keresztül erősítették fel. A XX. 16., 17. példányok közepén látható szögfej azt mutatja, hogy az övdíszeket a 77. sír övdíszéhez hasonlóan gyöngy ráakással díszítették. A jobb forgócsontnál lemezes nagyszíjvég; a szíjvég teljesen elenyészett, csak a lapjai között lévő fakitöltés maradt meg (XX. 26.); a nagyszíjvéget, tehát két lemezből állították össze és kerettel fogták körül. A keresztcsont medencei felszínén, az övdíszek alatt, szegletes vasesat töredéke (XX. 25.). A bal csípőlapát alsó részén ovális csatkarikájú bronzcsat (XX. 23.); a vas szíjszorítólemeze letörött. Közeliében téglalapformájú bronzdarab (XX. 24.). A két csat között két, lemezes lyukvédő. A jobb alsó karszáron belül vastöredékek (XX. 27., 28.).

193. sír. M 134, ÉNY, F, H 160. — Az alsó lábszár alatt állati csontok. A csípőcsont jobb lapátjában vasesat.

194. sír. M 134, ÉNY, F, H 170, (11. kép). Lovassír. — A jobb csípőlapát szegletén két lemezes övdísz (XXII. 4., 5.). A bal csípőlapát felső részén az előbbiekkal vízszintes irányban másik két övdísz (XXII. 6., 7.). Mind a négy övdísz téglalapalakú s két csúcsával egymásnaknéző háromszög alakúak van kimetszve; sarkaikon négy szögfej látható; ezekkel erősítették fel az övre. Az övdíszek között a gerincoszlop két oldalán, kissé lejjebb egy-egy szögeces lemez (XXII. 8., 9.). Köztük szíjszorítólemezes bronzcsat (XXII. 10.); csatkarikája ovális és granuláció díszíti; síma paizsalakú lemezét három szögfej üti át. A

jobb alkar közepénél egyvonalban egymás mellett két csüngő. A bal kar közép-vonalában belülről, vasszíjbújtató (XXII. 14.). Alatta lemezes kisszíjvég (XXII. 3.). A bal csuklónál lemezes nagyszíjvég (XXII. 1.); két lemezből áll; a bőrv befogadására tokszerűen kiszélesedik. A bronzesat alatt lemezes kisszíjvég (XXII. 2.). A kisszíjvégek forma és kivitel szempontjából teljesen megegyeznek a nagyszíjvéggel. A bal forgócsontnál szegletes vasesat (XXII. 13.). Ehhez csatlakozott a szíjon lógó vaskés (XXII. 16.). A vaskés felett bronzkarika (XXII. 15.). A kés mellett bronzláncocskák (XXII. 11.) és egy miniatűr szétnyitható kés (XXII. 12.). A sír sarkaiban egy-egy vaskapocs (XXII. 17., 20.); a kapcsok egyik sarkában vasszeg.

A csontváz jobb oldalán fejjel a férfi lába felé 165 cm hosszú ló csontváza. A gerinenél kengyelpár (XXII. 17., 18.). A ló szájában oldalszáras vaszabla.

195. sír. M 130, NY, GY, H 130. — A csípőcsont bal lapátján szegletes vasesat (XVII. 40.).

196. sír. M 150, NY, N, H 160. — Jobb lábánál tojásmaradvány. A fej két oldalán gyöngyesüngős függőpár karikája (XVII. 42., 43.). Bal kezénél kettőscsonkakúpos, körbefutó barázdákkal díszített orsógomb (XVII. 41.).

197. sír. M 154, NY, N, H 150. — A fej jobb oldalán síma bronzkarika. A jobb bordákon 12 cm hosszú vaskés. A jobb csípőcsont taraján szegletes vasesat. A bal kéznél kettőscsonkakúpos, háromsoros hullámvonal díszítésű orsógomb.

198. sír. M 140, NY, N, H 160. — Nyakában két szem gyöngy. Lábánál vaskapocs (XIX. 1.).

199. sír. M 180, NY, H 160. — A fej mindkét oldalán síma bronzkarikás fülbevaló. Mellén tojás maradványok. Jobb könyökénél erős vaskarika. A bal csípőcsont taraján szegletes vasesat.

200. sír. M 160, NY, F, H 162. — A jobb csípőcsont taraján csuklószerkezetű szíjszorítólemezes bronzesat (XIX. 2.); csatkarikája ovális, szorítója lemezes és díszítetlen. A bal csípőcsont taraján szegletes vasesat (XIX. 3.). A jobb lábszárnál 8 cm hosszú vaskés.

201. sír. M 165, NY, F, H 150. — Melléklete nem volt.

202. sír. M 140, NY, GY, H 100. — A nyakban két szem kerek, kék üvegyöngy (XIX. 5., 6.). Dereknál síma hegyesvégű függő (XIX. 4.). A fejnél vöröses szürkészínű, tölcseresen kihajló peremű, zömök edényke (XLIII. 10.); Ma 10, Szá 8.5, Fá 7.

203. sír. M 154, ÉNY, N, H 148. — Melléklete nem volt.

204. sír. M 160, NY, N, H 145. — A halánték két oldalán gyöngyesüngős fülbevaló (XIX. 7., 10.). A jobb és bal alkaron hegyesedővégű, szegletes metsetű, nyitott karperec (XIX. 8., 9.). A keresztcsont alsó részében 12 cm hosszú vaskés és töredékes vasesat.

205. sír. M 160, NY, F, H 160. — Lovastemetkezés (XLV. 2.). Lába és karja szétterpesztve. A jobb alkarja a medencére hajlik, a bal kar kinyújtva. A combok között állati combcsont. A gerincoszlop jobb oldalán az utolsó borda csatlakozásánál lemezes kisszíjvég (XIX. 20., 21.); két lapból készült, síma felületű. A szíjvéggel egy magasságban, tőle 12 cm-re kisebb, de szélesebb lemezes kisszíjvég (XIX. 22.). Mind a két kisszíjvég fával volt kitöltve

(XIX. 23., 24.). A fabélések pontosan a kisszíjvégek alakját utánozzák. A jobb csípőcsont taraján foglalt helyet az első övdísz (XIX. 18.); téglalapalakú, síma szögfejes vaslemez. Mellette a jobb medence lapátjában a második övdísz (XIX. 25.). A bal csípőlapát felső részében két övdísz (XIX. 19., 26., 27.); ez utóbbi kettő összetartozó. A keresztcsont medencei felszínének közepén szegletes vasesat (II. 20.). A jobb csípőlapát közepén köralakú, szíjelosztó bronzesüngő (XIX. 30.), amelyet két egymásra merőleges küllő négy részre oszt; felakasztására négyszögalakú fül szolgál. Alatta részben megmunkált, átfúrt csonttárgy (XIX. 29.). Vele egymagasságban a bal csípőlapáton vasesat töredéke. A jobb kézfejnél vaskés (XIX. 28.), alatta nagyobb vaskés (II. 21.). A bal forgócsont és a bal kézfej között lemezes nagyszíjvég (XIX. 17.); két lemezből készült és kerettel fogták össze; fabélés ebben is megfigyelhető. Fölötte kis vaskarika.

A férfi mellett jobbról feküdt a ló, melynek feje a férfi fejével egymagasságban volt. A ló szájában oldalszáras vaszabla (II. 18.). Kantárán egymástól 5 cm-re két pár vasrozetta. Az alsó láb irányában, a gerinc jobb oldalán az egyik kengyel (II. 16.). A gerinc közepén bal oldalon a párja (II. 17.); mindkét kengyel füles. A második kengyel közelében feküdt a szegletes hevedercsat (II. 19.).

206. *sír.* M 98, Ny, Gy, H 110. — Melléklete nem volt.

207. *sír.* M 165, Ny, F, H 147. — Jobb kar a medencére hajlítva; a bal felsőkar elkorhadt. Jobb lába behajlítva; bal alsó lábszára hiányzik. A koponya bal oldalán gyöngyesüngős függő töredéke (XIX. 14.). A jobb kar mentén lemezes bronz övdísz (XIX. 11.). A jobb könyök alatt bronz lemezpánt. A jobb combcsonton kívül 25 cm hosszú vaskés, erős farost maradványokkal. A bal csípőcsont lapátja felett bronzcsat (XIX. 15.), hátsó lapja van felül, karikája részszerűen felfelé a gerinc irányában; csatkarikája ovális, tövise vas; a gazdagon díszített szíjszorítólemezt hozzá forrasztották; a felső harmadában, közepén, bronzgömböcske van, melyből jobbra és balra egy-egy áttört kör indul ki; a keskenyedő rész kerete granulációs, s felületét ellipszisalakú gömböcskék élénkítik; hátsó lapján két fül van. A bal alsó karon bronzlemez töredéke (XIX. 12.). A jobb csípőlapáton lemez töredéke. A bal alsó kar alatt szegletes vasesat töredéke (XIX. 13.). A jobb alsókar alatt a csípőcsont külső szélén lemezes nagyszíjvég. A keresztcsont medencei felszínén összerozsdásodott vasesat (XIX. 16.).

208. *sír.* M 140, Ny, N, H 160. — Nyakában apró sárga gyöngysor (XIX. 31.). Bal könyökénél feketeszerű, gömbölyű orsógomb (XIX. 32.).

209. *sír.* M 140, Ny, F, H 160. — A bal csípőlapáton szegletes vasesat (XXI. 51.). A medence alsó részében vassarló, hegyével a bal könyök felé (XXI. 29.); fogantyúján visszahajló vaskampó.

210. *sír.* M 60, Ny, F, H 158. — Melléklete nem volt.

211. *sír.* M 140, Ny, F, H 170. — A bal csípőlapáton szegletes vasesat. A bal csípőlapát alsó részénél erős vaskarika. Alatta 16 cm hosszú vaskés (XXI. 3.).

212. *sír.* M 145, Ny, F, H 160. — A jobb kezénél 18 cm hosszú vaskés. A bal csípőcsont lapátjában szegletes vasesat. A jobb medence taraján ívelthátú vasesat.

213. *sír.* M 175, Ny, F, H 150. — A karon keresztül sarló feküdt, hegygel a bal könyök felé (XXI. 27., 27a.). Fölötte vaskarika (XXI. 45.). A keresztcsont medencei felszínének közepén szegletes vasesat (XXI. 48.). A bal combcsont mellett vaskés.

214. *sír.* M 70, Ny, Gy, H 100. — Jobb könyökénél kettőscsontkakúpos zegzugvonallal díszített orsógomb (XIX. 33.).

215. *sír.* M 125, Ny, N, H 150. — Lábánál feketeszínű, néhol csipkézett szélű, kihajlóperemű edény (XLIII. 14.); anyaga durva, kézzel formázott; a legnagyobb kihasadás az edényttest vállmagasságában van; Ma 15, Szá 10, Fá 7.5.

216. *sír.* M 115, Ny, N, H 165. — Nyakánál bronzláncszemek. A keresztcsont medencei felszínén vasesat (XIX. 34.). Jobb könyökénél állati csontból készült orsógomb (XIX. 35.).

217. *sír.* M 140, Ny, F, H 160. — Lovassír. (12. kép.) A jobb csípőcsont taraján téglalapalakú övdísz (XX. 7.). Tőle 5 cm-re kerek övdísz (XX. 3.). Ezzel egyirányban a csípőlapáton téglalapalakú övdísz töredékek (XX. 8., 11.). Ettől 5 cm-re ismét kerek övdísz (XX. 4.). A keresztcsont medencei felszínének közepén bronzcsat (XX. 12.); csatkarikája ovális, hozzáöntött rövid szíjszorító tagját három lyuk üti át. A bal csípőlapáton kerek és szegletes övdíszek váltogatják egymást (XX. 5., 6., 9., 10.); a szegletesek téglalapformájúak; közepén lévő két szeggel erősítették az övre; valamennyi lemezes; anyaguk rosszezüst. A kerek övdíszek felülete domború, pereme szegélyes s közepükön lyuk van; az oldallapon lévő három lyukon keresztül erősítették a szíjazatra. A jobb csuklónál lemezes nagyszíjvég (XX. 1.); anyaga rosszezüst, keretes s kiszélesedő tokos tagja két helyen át van lyukasztva. A jobb oldali első kerek övdísz alól indult ki a lelógószíj. Rajta három kerek rozetta (XX. 13., 14., 15.); kivitelük a nagyobb kerek övdíszekkel azonos; anyaguk ezüst. Az utolsó rozettától 3 cm-re lemezes díszítetlen kisszíjvég (XX. 2.). A jobb kézfejnél vaskés (VI. 21., 22.), fölötte vaskarika töredéke (VI. 19.).

A férfi csontvázától 75 cm-re, fejjel keletnek néző ló-csontváz. Szájában oldalszáras zabla (VI. 17.). Két oldalán egy-egy egyenes talpú, töredékes fenn tartású kengyel (VI. 15., 16.). A has alatt hevedercsat (VI. 20.) és egy másik szegletes vasesat (VI. 18.).

218. *sír.* M 185, Ny, N, H 155. — A jobb halántékon kéküveggyöngyesün-

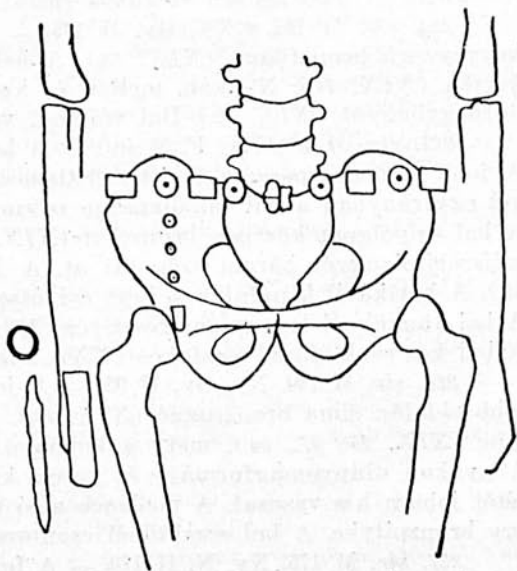

Abb. 12. kép.

gős függő (XIX. 36.). Nyakánál gyöngyök. A mellen négy domború bronzdísz (XIX. 37–40.).

219. *sír.* M 180, Ny, F, H 160. — Jobb kezénél 27 cm hosszú vaskés.

220. *sír.* M 130, Ny, N, H 155. — Jobb kezénél szegletes vasesat.

221. *sír.* M 135, Ny, F, H 160. — A keresztcsont medencei felszínén szegletes vasesat. Jobb kezénél nagy vaskés (XXI. 13.). Fölötte kisebb vaskés (XXI. 12.).

222. *sír.* M 140, Ny, F, H 156. A váz rosszfenntartású. — A keresztcsont medencei felszínén szegletes vasesat (XXI. 30.).

223. *sír.* M 140, Ny, N, H 160. — A jobb felső lábszár külső részénél törött orsógomb. A medencében szegletes vasesat (XIX. 41.).

224. *sír.* M 115, ÉNY, Gy, H 115. — A koponya jobb oldalán, nyitott, hegyesvégű bronzfüggő (XIX. 43.). A bal oldalon nagyobb, nyitott bronzkarika (XIX. 44.). Nyakán, mellén és karján dinnyemagformájú, sárgaszínű apró gyöngyök (XIX. 42.). Bal vállánál vaslánc.

225. *sír.* M 180, Ny, F, H 181. — A lemezes övdíszek teljesen szétmálltak. A jobb medence pereme fölött ezüstlemez. Mellette bronz füleslemezke. Ezekkel egyirányban a bal csípőlapáton egymástól 5 cm távolságra ezüstövdíszek. A bal csípőlapát közepén bronzcsat (XIX. 48.); a csatkarikája ovális; csuklós szíjszorítólemezt három szög üti át. A jobb alkar mellett vaskarika (XXI. 32.). A karikától kiindulva a jobb csípőtaraj mentén hosszú törkés (XXI. 19.). A bal könyöknél lemezes nagyszíjvég. A jobb alkar belső oldalán ezüst karika. A bal kéz csuklójánál vasfokos (XXI. 24.); íveltélű, foka keskenyedő és lapos.

226. *sír.* M 140, Ny, Gy, H 95. — A jobb combcsontnál állati csont. A fej jobb oldalán síma bronzfüggő (XIX. 46.). A függőhöz kapcsolódott egy bronzlánc (XIX. 45., 47., 50.), mely a koponya alatt annak bal oldaláig húzódott. A nyakon dinnyemagformájú és kerek, kék gyöngysor (XIX. 49.). A medencétől jobbra kis vasesat. A medence alsó részében és a jobb térd között, egy-egy bronzpityke. A bal combtőnél csontorsógomb (XIX. 51.).

227. *sír.* M 175, Ny, N, H 170. — A fej hátrafordult, az állkapcsok eredeti helyzetben voltak. Az állkapocs jobb oldalán kis arany függőkarika. A bal kulcscsontnál kagyló, hozzá közel orsógomb. A keresztcsont medencei felszínén vasesat. A bal combon vaskampó.

228. *sír.* M 130, ÉNY, N, H 150. A váz rosszfenntartású. — Jobb kezénél törött, kettőscsontkakúpos orsógomb.

229. *sír.* M 120, ÉNY, Gy, H 100. — A jobb válltól kezdődően állati csontok. Három valószínűen bárány állkapocs. Más melléklete nem volt.

230. *sír.* M 95, ÉNY, F, H 158. — A váz rosszfenntartású. — Bal oldalon a medencétől a lábíg bárány csontváza. A jobb kéznél vaskés.

231. *sír.* M 140, ÉNY, N, H 160. — Bal lábánál tojáshej. Jobb keze közelében széttört orsógomb.

232. *sír.* M 140, ÉNY, F, H 170. — A jobb csípőcsont taraján vasesat. Jobb comb külső részén kis vaskampó darabjai. A medence alatt vaskés.

233. *sír.* M 90, ÉNY, H 155. — Egyetlen melléklete egy törött vaskés.

234. *sír.* Adatai nincsenek számontartva. Mellékletei vaskés, vaskarika.

235. *sír.* M 100, ÉNY, F, H 160. — Melléklete nem volt.

236. *sír.* M 145, ÉNY, Gy, H 117. A váz rosszfenntartású. — A nyak és

a jobb váll felett gyöngyök. A koponya jobb oldalán függő. A jobb csuklón törött karperec.

237. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 162. A váz jóállapotú, az alsó állkapocs fogatlan. — Jobb kezénél töredékes vaskés.

238. *sír.* M 150, ÉNY, N, H 146. — Melléklete nem volt.

239. *sír.* M 65, ÉNY, Gy, H 65. — Melléklete nem volt.

240. *sír.* M 140, ÉNY, F, H 160. — A jobb csípőlapáton szegletes vasesat (XXIII. 5.). A jobb csípőlapát alsó részén vaskés (XXIII. 1.). A két lábfej között övdíszhez hasonló ötlemez (XXIII. 2.) és ötlemeztöredékek (XXIII. 3., 4.).

241. *sír.* M 146, NY, N, H 165. — A jobb halántékon gyöngyesüngős függő (XXIII. 12.). Nyakában fémgöngy (XXIII. 14.) piros berakással. Mellette dinnyemagformájú zöld gyöngy (XXIII. 15.). Mindkét karon, a könyök alatt, kerekátmetszetű bronzkarperec (XXIII. 11., 13.); felületét poncolt háromszögek díszítik. A jobb csípőcsont taraján kettősesonkakúpos orsógomb (XXIII. 17.); oldallapjait két mélyedés közt körbefutó zeg-zugvonal élénkíti. A bal alsókaron dinnyemagformájú, hengeres zöld és berakott gyöngyökből álló füzér (XXIII. 16.).

242. *sír.* M 135, ÉNY, F, H 147. — A jobb alsó lábszár behajlítva. Melléklete nem volt.

243. *sír.* M 130, ÉNY, N, H 158. — Jobb kezében kis vaskés (XXIII. 7.). A keresztesont medencei felszínén vasesat (XXIII. 6.).

244. *sír.* M 75, ÉNY, Gy, H 111. A koponya egyrészét nem találták meg a sírban. — Melléklete nem volt.

245. *sír.* M 135, ÉNY, N, H 154. — Bal kezénél töredékes vaskés.

246. *sír.* M 155, ÉNY, F, H 170. — Jobb kezénél szegletes vasesat (XXIII. 8.).

247. *sír.* M 120, ÉNY, F, H 170. — Melléklete nem volt.

248. *sír.* M 114, ÉNY, N, H 160. — Melléklete nem volt.

249. *sír.* M 130, ÉNY, F, H 154. — A medencében összerozsdásodott vasesat (XXIII. 9.). Lábánál határozottan elkülönülő nyakirésszel ellátott, durva edény (XLII. 19.); Ma 11, Szá 6, Fá 6.

250. *sír.* M 105, Ny, Gy, H 90. — Melléklete nem volt.

251. *sír.* M 145, ÉNY, N, H 165. — Bal kezénél kis vaskés. A jobb csípőlapát alsó részén vastüskés bronzcsat.

252. *sír.* M 115, ÉNY, H 146. — Melléklete nem volt.

253. *sír.* M 130, ÉNY, Gy. — Melléklete nem volt.

254. *sír.* M 100, Ny, Gy, H 100. — Melléklete nem volt.

255. *sír.* M 165, ÉNY, F, H 167. — A jobb csípőlapáton töredékes vasesat.

256. *sír.* M 150, ÉNY, N, H 156. — A koponya mindkét oldalán kék üveggyöngyesüngős függő (XXIII. 18., 19.); egyik törött. A bal kéztő belső oldalán rövidpengéjű vaskés (XXIII. 21.). A bal combcsonton kívül kettősesonkakúpszerű, díszítetlen orsógomb (XXIII. 20.).

257. *sír.* M 100, DK, H 160. — Arcal, illetőleg hassal lefelé volt fordítva. A jobb láb hátrafelé hajlik. Melléklete nem volt.

258. *sír.* M 170, Ny, F, H 160. — A jobb csípőlapát taraja mellett szegletes vasesat (XXIII. 29.). A szegletes vasesat alatt kerek vasesat töredéke (XXIII.

30.). A bal csípőlapáton hosszúkásalakú, szegletes vasesat (XXIII. 31.). A bal felső lábszárnál csonteszköz (XXIII. 27.); állati szarvból készült, peremes szájnnyílása van és két helyen van átlukasztva. A bal térdnél vaskapocs. A jobb felső lábszárnál rövidpengéjű kis vaskés (XXIII. 28.).

259. sír. M 175, Ny, N, H 160. — Fejénél töredékes bronz fülbevaló. Gerincoszlopon a medence felett vaskés. A bal csípőlapáton töredékes vasesat. A két lábfej között kihajlóperemű, kézzel formált, durva edény; legnagyobb kiöblösödése az edényttest középvonalában van; az edényfal a fenék csatlakozásánál erősen kivastagszik; Ma 13, Szá 11, Fá 10.

260. sír. M 135, NY, Gy, H 115. — A bal karnál töredékes, szegletes vasesat.

261. sír. M 160, Ny, N, H 160. — A fej két oldalán bordákkal tagolt zárt fülönfüggő (XXIV. 7., 8.); akasztója és a csüngők hiányzanak. A nyakon 25 dinnyemagformájú világoszöld üvegpasztagyöngy (XXIV. 5.); a gyöngysze-

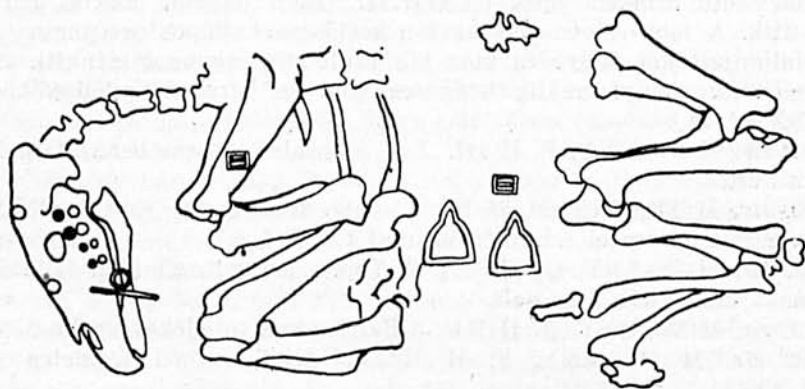

Abb. 13. kép.

mekben bronz hengerecskék vannak. A bal csípőlapáton vaskés (XXIV. 6.). Jobb és bal felső karesonton vastagodóvégű, kerekátmérőjű, nyitott bronzkarperec (XXIV. 1., 2.). A jobb kéz középső ujján vékony kereketszetű bronzgyűrű (XXIV. 4.). A kés felett teljesen zárt tömör bronzkarika (XXIV. 3.). A keresztesont közepén szegletes vasesat (XXIV. 9.).

262. sír. M 165, Ny, F, H 175. — A bal csípőlapáton töredékes, szegletes vasesat (XXIII. 37.). Bal kezénél kis vaskés (XXIII. 35.). Alatta nagyobb vaskés (XXIII. 36.); pengéjén erős farostok nyoma látszik.

263. sír. M 110, Ny, Gy, H 138. — Melléklete nem volt.

264. sír. M 130, Ny, F, H 170. — A lábszárak mellett szárnyasesontók. Más melléklete nem volt.

265. sír. M 165, ÉNY, N, H 140. — A fej jobb oldalán kéküvegesüngös bronzfüggő (XXIII. 52.). Mindkét alkaron bronzkarperec (XXIII. 49., 51.); az egyik nyitott, másik összehajolt; külső felületüket bemélyített háromszögek díszítik. A bal csípőlapát alatt szegletes vasesat (XXIII. 50.). A bal alkarnál gömbölyű, durva orsógomb (XXIII. 53.). Bal kezénél töredékes vaskés (XXIII. 54.).

266. sír. M 180, Ny, F, H 164. — Lovastemetkezés (13. kép). A keresztesont

közepén szíjszorítólemezes vascsat (XXV. 15.). A jobb csípőlapáton lemezes övdísz. Fölötte lemezes kisszíjvég; mindkettő szétporladt. A bal csípőcsonton kívül lemezes nagyszíjvég (XXV. 1.); keretesszélű, díszítetlen, hiányos fenntartású. A bal csípőlapát alsó szegletében szegletes töredékes vascsat (XXV. 12.). A jobb forgócsontnál tömör bronzkarika (XXV. 13.). Alatta éllel a jobb combosont felé forduló hosszú vaskés (XXV. 20., 21.).

A csontváz jobb oldalán, fejjel a férfi lábánál, feküdt a felszerszámozott lócsontváz. Szájában erős, oldalszáras vaszabla (XXV. 18.). A koponya jobb oldalán kerek, préselt lószerszámdísz (XXV. 2.). Mellette hasonló kivitelű kantárdísz (XXV. 3.). Ezekről 5 cm-re nagyobb préselt bronzfalera (XXV. 6.). Mellette a második falera (XXV. 7.). A koponya bal oldalán ugyancsak négy dísz feküdt azonos elrendezésben (XXV. 4., 5., 8., 9.). A zabla és az utolsó falera közti távolság 15 cm. A koponyatetőn alul és felül egy-egy préselt falera (XXV. 10., 11.); széle granulációval díszített, közepén dudor látható; hátlapjuk síma és szöggel erősítették a szíjazatra; valamennyi töredékes. Az első lábcsárák irányában, a gerine jobb oldalán szegletes vascsat (XXV. 19.). A gerine közepe táján jobbról és balról kengyel (XXV. 16., 17.); szárai rendkívül vas-tagok és hengeresek, talpa egyenes. A jobb oldali kengyel felett téglalapformájú hevederesat (XXV. 14.).

267. *sír.* M 175, Ny, F, H 160. — A jobb csípőlapáton vascsat. A jobb kezénél vascsatall felerősített vaskés. Bal alkarnál vastöredék.

268. *sír.* M 130, Ny, F, H 150. — A felső lábszárcsontok kereszteződtek. Melléklete nem volt.

269. *sír.* M 150, Ny, Gy, H 115. — Jobb térdénél kettőscsonkakúpformájú díszítetlen orsógomb (XXIII. 10.). A bal lábánál vastöredék.

270. *sír.* Kettős *sír.* Anya gyermekével. Az anya kules- és vállesontján, továbbá a lapockánál elszórtan gyöngyök (XXIII. 34.). A jobb comb belső oldalán szegletes vascsat (XXIII. 33.); tövise hiányzik. A jobb kar mentén hengeres tűtartótok (XXIII. 32.). Az anya ölében feküdt a gyermek; leírását a 270/a sírnál adjuk.

270/a. *sír.* M 142, ÉNY, Gy, H 102. — A koponya bal oldalán töredékes bronzfüggő. A nyakon 27 berakott gyöngyből álló nyakdísz (XXIII. 22.). A nyakdísz közepén, díszített bronzgyöngy (XXIII. 23.). A nyak alatt két üvegberakásos mellboglár (XXIII. 25., 26.); az egyik a felerősítésre szolgáló fül is megvan. A jobb csípőcsontnál gyöngyök. A felfűzött gyöngyök a berakottak kivételével a medencéből kerültek elő. A bal alkaron díszítetlen, nyitottvégű, kerekátmetszetű bronzkarpercec (XXIII. 24.). Jobb lábánál lefelé fordított füleskorsó (XLIV. 2.); színe vörös, szájrésze tagolt; korongon készült, felületén elszórtan sötét okkerszínű festésnyomok; Ma 18, Szá 4, Fá 7.

271. *sír.* M 100, É, H 155. — Karok a medencében. Melléklete nem volt.

272. *sír.* ÉNY, Gy, H 80. — A csontváz két deszka alatt feküdt. A fej mindkét oldalán apró kerek, kék gyöngyesüngös arany függő (XXIV. 10. 11.); egyik végük hegyes, másikat három gömböcske díszíti. A balkéz ujjainál gömbölyű bronzcsörgő (XXIV. 13.); nyílása alul van; bronzgolyó van benne. A bal térd irányában töredékes vaskés (XXIV. 12.). A bokán belül enyhén kihajlóperemű, durva, feketeszínű edény feküdt (XLII. 3.); Ma 8, Szá 8, Fá 4.

273. *sír.* M 185, Ny, F, H 170. — A jobb csípőcsont szegletén kerek vas-

övdísz (XXIII. 38.). Vele egyvonalban, tőle 10 cm-re a második övdísz (XXIII. 40.). A keresztcsont medencei felszínének közepén szíjszorítólemezes töredékes vasesat (XXIII. 47.). A bal csípőlapáton, az előbbiekkal hasonló elhelyezésben két vasövdísz (XXIII. 41., 42.). A jobb mellen vaskarika (XXIII. 45.). A jobb csípőlapát alsó részén, a combesonton belül vaskés (XXIII. 44.). Mellette erősen megkopott fenőkö (XXIII. 43.). A kés és a fenőkő között négyszögletes vasesat (XXIII. 46.). A keresztcsont közepén vékony bronz lemezke (XXIII. 48.). A jobb térdnél lecsúszott vasövdísz töredéke (XXIII. 39.); mind az öt övdísz kerek vasöntvény, díszítetlenek, a hátlapjukon lévő szöggel erősítették a szíjra.

274. *sír.* M 180, DNY, F, H 150. — Jobb kezénél hosszú, szélespengéjű vaskés (XXIII. 55.). A keresztcsont közepén törött vasesat.

275. *sír.* M 180, ENY, F, H 160. A csontváz teljesen elkorhadt. — Lábánál hosszúkás, jóliszapolt, korongon készült edény (XLIII. 8.); nyaka alatt körbehúzó, ferde rovátkolás, alatta négysoros körbefutó hullámvonal, majd egy díszítetlen sáv után ismét négysoros hullámvonal és körbehúzó vonaldísz zárja be a díszítést; Ma 16, Szá 10, Fá 7.

276. *sír.* M 174, ENY, F, H 155. — Lovastemetkezés. A koponya mindkét oldalán szétmállott gyöngyescüngös függő. A medencében övdíszek. Jobbról és balról két-két elporladt, téglalapalakú, díszítetlen préselt övdísz. A jobb csípőlapát közepén szegletes bronzesat vaspecekkel (XXVI. 12.). A jobb csípőcsont külső részénél erős vaskarika (XXVI. 10.). Alatta, éllel a comb felé, erős vaskés (XXVI. 8.). A bal csípőlapáton töredékes csíptető (XXVI. 11.). Mellette hajlítottvégű csíholóacél (XXVI. 7.), hozzározsdásodott kovaxóval. A bal alsókar belső oldalán lemezkes nagyszíjvég (XXVI. 13., 14., 15.); esücsa hegyesedik, felülete díszítetlen. A kés mellett vasár (XXVI. 9.); nyélnyújtványát vastag farost borítja.

A csontváz jobb oldalán, fejfelé a férfi lábának feküdt a lócsontváz. Szájában oldalszáras vaszabla. Az orr két oldalán egy-egy vassfalera (XXVI. 1., 2.). A gerincen két oldalt kengyel. A jobboldali kengyel felett szegletes vasesat. A far két oldalán két-két vassfalera (XXVI. 3–6.); kissé domború díszítetlen felületű öntvények; a hátlapjukon lévő vaskampóval erősítették fel. A ló hossza 145 cm.

277. *sír.* Lovassír. — (LXVII. 1.). A sírra vonatkozó adatok nincsenek felvéve. A jobb csípőlapát taraján négyszög alakú ezüst övdísz (XXVII. 11.); sarkait négy nagyfejű bronzszeg járja át; közepén granulációs bronzkeretben kék ékkő berakás. Mellette szegletesvégű övmerevítő (XXVII. 6.); közepén nagyfejű szöggel. A gerincoszlop közelében feküdt a második övdísz (XXVII. 12.). A gerincoszlop közepén szíjszorítólemezes bronzesat (XXVII. 8.); csatkarikája ovális, ezüst lemezét két szögfej díszíti. A bal oldali csípőcsonton feküdt a harmadik övdísz (XXVII. 13.). A bal csípőtarajon újabb övdísz (XXVII. 14.); a gyöngy hiányzik belőle, mind a négy díszével felfelé feküdt. A medencecsont alatt négy övdísz volt (XXVII. 15–17.); a negyedik teljesen elporladt; valamennyi díszével lefelé fordítva; kettőnél a gyöngyberakás is hiányzik; elhelyezésük az előlévőkkel teljesen megegyezik. A jobb medence taraján préselt ezüst kissíjvég (XVII. 2.); síma tokos taggá képzett szája van; alatta szögfej. A jobb csípőlapáton a második kissíjvég (XXVII. 3.). A bal csípő-

lapáton volt a harmadik (XXVII. 4.), a jobb csípőlapáton a negyedik kisszíjvég (XXVII. 5.). Valamennyi megegyezik formában, kivitelben és anyagban is. A balkéz csuklójánál találták a lemezes nagyszíjvéget (XXVII. 1.); anyaga ezüst; két lapból áll és keret fogta össze. Fölötte zárt övbújtató ezüsthől (XXVII. 7.). Az öv vonalában három lemezes lyukvédő. A medence alsó részében három négyszögalakú ezüstlemez. Alatta vasesat. Jobb combcsonton kívül nagy vaskés, éllel a comb felé.

A férfi jobb oldalán, fejfelé a láb felé fordulva feküdt a ló váza. Szájában oldalszáras vaszabla. A koponya két oldalán körben szíj fogta körül. Ezen arányos távolságban 30 félgömbformájú ezüstpityke (XXVII. 18–47.); tetején ráforrasztott gombocsa van; hátlapja homorú és gipszszerű péppel töltötték ki. Az orrán két nagyobb préselt lószerszámdísz (XXVII. 52., 59.). A koponyatetőn nyolc dísz (XXVII. 48–51., 53–55.). Az első lábak fölött két szíjszorítópántos bronzesat (XXVII. 9., 10.); esatkarikája ovális, pántjait két-két gömbfej díszíti. Az első combcsonton négy-négy dísz (XXVII. 56., 57., 58.). A gerincoszlopon 10 dísz. A hátsó combcsontokat húsz, az előbbiekhöz hasonló dísz fedte. Összesen 68 kisebb és két nagyobb dísz volt a szíjazaton. A lószerszámdíszekből sok széttört, teljesen elporladt, úgy, hogy csak 40 darabot lehetett megmenteni. A gerinc két oldalán kengyel; mindkettő már a felvételnél szétmállott. A férfi csontváz bal alsó lábszára mellett kutyaesontváz feküdt.

278. *sír.* M 170, Ny, F, H 178. — A csípőcsont jobb és bal taraján egy-egy szegletes vasesat. A jobb kéznél vaskarika és vaskés.

279. *sír.* M 170, Ny, N, H 155. A váz jófenntartású. — A csípőcsont jobb taraján szegletes vasesat (XXVI. 17.). A jobb felső lábszárnál, kettőscsonkakúpformájú díszítetlen orsógomb (XXVI. 16.).

280. *sír.* M 160, Ny, N, H 156. — A csontváz felett 30 cm-re gyöngyös fülbevaló (XXVI. 20.). A jobb csípőlapát taraján szegletes vasesat (XXVI. 18.). A bal felső lábszárnál gömbölyű orsógomb (XXVI. 16.).

281. *sír.* M 180, Ny, N, H 162. A váz rosszfenntartású. — A halánték két oldalán üveggyöngyesüngös függő (XXVI. 21., 22.). A jobb kéz ujjai között kettőscsonkakúpformájú orsógomb (XXVI. 23.); az oldalát két sorban húzódo hullámvonaldísz élénkíti.

282. *sír.* M 120, Ny, N, H 156. — Mindkét kéz a medencére hajlítva. A jobb bordák alatt nagy vasesat (XXVI. 24.).

283. *sír.* M 140, Ny, Gy, H 130. — Melléklete nem volt.

284. *sír.* M 175, Ny, N, H 156. — A fej jobb oldalán gyöngyesüngös bronzfüggő (XXVI. 26.). A bal felsőlábszáron kívül kettőscsonkakúpos orsógomb (XXVI. 25.); oldallapjain két-két barázda fut végig.

285. *sír.* M 180, DNY, N, H 155. — A keresztcsont közepén szegletes vasesat (XXVI. 28.). A jobb csípőcsont taraján vaskarika (XXVI. 27.). A jobb lábszár belső szélén orsógomb.

286. *sír.* M 180, Ny, N, H 150. — Jobb kezénél kettőscsonkakúpformájú zeg-zugvonallal díszített orsógomb (XXVI. 30.). A bal csípőcsont lapátján hosszúkás vasesat (XXVI. 29.).

287. *sír.* M 180, Ny, F, H 170. — Jobb alkarja a medencébe hajolt. A jobb csípőlapát taraján kívül, négyszögalakú, díszével felfelé fordított övdísz (XXVI. 33.). A jobb csípőlapát taraján övdísz (XXVI. 35.). A bal alsó karon

kívül feküdt a harmadik övdísz; hátlapjával felfelé (XXVI. 36.); a töredékes övdíszeket négyszögű minták díszítik. A bal csípőlapát fölött díszítetlen tokos nagyszíjvég (XXVI. 31.). A bal alsókar belső oldalán indadíszes lemezes kishíjvég (XXVI. 32., 34.); hátlapja síma; a garnitúra anyaga préselt bronzlemez. A keresztesont közepén szegletes vasesat (XXVI. 37.). A jobb könyök belső oldalán kettőscsonkakúpos díszítetlen orsógomb (XXVI. 38.). A jobb kézfej belső oldalán vaskés töredéke (XXVI. 39.), éllel a comb felé.

288. *sír.* M 150, Ny, N, H 45. — A csontváz fölött állatesontok. A fej mindkét oldalán gyöngyesüngös, kerek bronzfüggő (XXVI. 50.); az egyik teljesen szétporladt. A nyakon két dinnyemagformájú (XXVI. 40–46.) és két kerek gyöngy (XXVI. 47., 48.). A mellésont közepén kettőscsonkakúpos díszítetlen orsógomb (XXVI. 49.).

289. *sír.* M 140, Ny, N, H 170. — Az alsó lábszáresonton törött állatbordák. Jobb vállánál két egymásbakapcsolt kék gyöngyesüngös függő (XXVI. 52., 53.). A nyakban dinnyemagalakú gyöngyszemek (XXVI. 54., 55.).

290. *sír.* M 160, Ny, F, H 175. — A bal kéznél rövid, töredékes vaskés (XXVI. 56.) és három kavics (XXVI. 57–59.).

291. *sír.* M 160, Ny, N, H 145. — Jobb halántékán ovális gyöngyesüngös függő (XXVI. 60.). Nyakában kerek gyöngy (XXVI. 61.).

292. *sír.* M 120, Ny, Gy, H 125. — Melléklete nem volt.

293. *sír.* M 145, DK, N, H 130. A váz rosszfenntartású. — A koponya két oldalán szétmállott bronzfüggő. A jobb csípőlapáton kerek vasesat (XXVI. 62.).

294. *sír.* M 200, ÉNY, N, H 150. — A bal felső karesonton belül töredékes vaskés (XXVI. 74.). Az alkaron kerekmetsetű, díszítetlen, nyitott karperec (XXVI. 72., 73.). A bal csípőlapát közepén törött vasesat. A balkézen lévő karperec felett, két gömbölyű gyöngy (XXVI. 76., 77.). A jobb felső lábszáresonton kívül, egymás alatt két kis vaskapocs (XXVI. 78., 79.). A csonton belül szintén két vaskapocs (XXVI. 80., 81.); a négy kapocs hegygel lefelé nézett. A bal középső ujjon bronzgyűrű (XXVI. 75.).

295. *sír.* M 140, ÉNY, Gy, H 110. A váz teljesen korhadt. — A jobb halántékon törött függő. A bal csípőlapát alsó részén üveggyöngy.

296. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 170. A váz rosszfenntartású. — A gerincoszlop bal alsó részén szegletes vasesat töredéke (XXVIII. 8.). A bal csípőlapát közepén ovális vasesat töredéke (XXVIII. 7.). Mellette zárt bronzsíbujtató (XXVIII. 3.). A bal combesont mellett vaskés (XXVIII. 2.). A bal combesont felett hosszúkás csiholóvas (XXVIII. 1.), rajta hozzározdásodott csíptető látszik. Alatta három kova (XXVIII. 4–6.).

297. *sír.* M 100, Ny, Gy, H 105. — Nyakán 21 gyöngy. A keresztesont közepén vasesat (XXVI. 51.). A fej felett kissé kihajlóperemű, szürkeshínű edény (XLII. 5.); a perem széle csipkézett; Ma 9, Szá 9, Fá 7.

298. *sír.* M 160, ÉNY, N, H 160. A váz rossz állapotú. — Fejénél szétmállott gyöngyesüngös függő. Nyakában négy, kettős gyöngyház gyöngy (XXVI. 63., 64., 67., 68.), két kerek gyöngyház gyöngy (XXVI. 69., 70.), kisebb gerezdes (XXVI. 65.) és nagyobb kerek gyöngy (XXVI. 66.). Bal kezénél kettőscsonkakúpos orsógomb (XXVI. 71.).

299. *sír.* M 90, ÉNY, F, H 150. A váz rosszfenntartású. — A keresztesont közepén törött vasesat. Alatta kova (XXVI. 82.).

300. *sír.* M 160, Ny, F, H 157. — Jobb vállánál vasesat. Bal könyökénél vaskarika; mindkettő szétmállott. A keresztesont közepén szegletes vasesat (XXVI. 83.). A bal csípőlapát alatt kova.

301. *sír.* M 160, Ny, N, H 147. — Bal könyökénél két egyberozsdásodott gyöngyesüngös függő (XXVIII. 9.). Nyakában tíz dinnyemagformájú gyöngy. A medence közepén szegletes vasesat (XXVIII. 11.). A jobb kéznél gömbölyű orsógomb (XXVIII. 10.).

302. *sír.* M 140, Ny, F, H 170. — A jobb combesonttól a bokáig szétnyomott tojásmaradványok. A medence jobb lapátjában töredékes vasesat.

303. *sír.* M 140, Ny, Gy, H 135. — A bal csípőlapáton töredékes vasesat (XXVIII. 12.).

304. *sír.* M 140, Ny, F, H 162. — Melléklete nem volt.

305. *sír.* M 174, Ny, F, H 160. — Melléklete nem volt.

306. *sír.* M 120, Ny, F. — A gerincoszlop mellett ovális bronzesat (XXVIII. 21.). Mellette bronzbujtató (XXVIII. 16.). A bal csípőlapát alsó részében ovális vasesat (XXVIII. 18.). A jobb csípőlapát taraján két díszíttelen lemezes övdísz (XXVIII. 15., 20.). A bal csípőlapát taraján két övdísz; teljesen megsemmisült. A jobb combesonton kívül vaskarika (XXVIII. 14., 19.). Alatta egymás mellett két vaskés (XXVIII. 13., 17.); a kisebbik kés feküdt belül; külön fatokjuk volt.

307. *sír.* M 70, Ny, N, H 150. — A lábfejek a bokánál egymásra fektetve. Nyakánál apró sárga gyöngyök (XXVIII. 23., 24.). A jobb comb közepe táján szegletes vasesat (XXVIII. 22.). A bal comb közepén kettőscsonkakúpos orsógomb (XXVIII. 25.). A két lábszár között esontgombfejes kés.

308. *sír.* M 220, Ny, H 160. — Bolygatott. A fej alatt bronzmaradványok.

309. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 170. — Lovassír (XLVI. 1.). A medencében szegletes vasesat (XXVIII. 30.).

Jobb oldalán fejjel a férfi lábának feküdt a ló. Szájában szétmállott zabla. A koponya két oldalán két-két vasfalera (XXVIII. 32–35.). A homlokon egymás felett két vas lószerszámdísz (XXVIII. 36., 37.). A jobb és bal első combon egy-egy vasdísz (XXVIII. 38., 39.). Közel a díszekhez, a gerincoszlopon szegletes nagy vasesat (XXVIII. 31.). A gerincoszlop két oldalán, a középtájon kengyel. A jobb oldali kengyel fölött hevederesat (XXVIII. 41.). A faron egymás alatt vasfalerek (XXVIII. 40., 42., 43., 44.); az öntött lószerszámdíszek korongalakúak, kissé domború felületűek, díszítetlenek; homorú belső lapjukban vasszög van. A ló hossza 160 cm.

310. *sír.* M 145, Ny, F, H 160. — Melléklete nem volt.

311. *sír.* M 165, Ny, F, H 160. — A bal csípőlapát taraja alatt töredékes vasesat (XXVIII. 26., 27.).

312. *sír.* M 160, Ny, F, H 149. — Melléklete nem volt.

313. *sír.* M 170, ÉNY, N, H 170. — A jobb csípőlapáton kettőscsonkakúpformájú díszíttelen orsógomb (XXVIII. 28.). A jobb középső ujjon bronzgyűrű (XXVIII. 29.). A jobb térdénél kissé kihajlóperemű, durva edény (XLII. 17.); legnagyobb kiöblösödés az edényttest vállmagasságában van; feneke enyhén domborodik; Ma 13, Szá 9, FÁ 7.

314. *sír.* M 150, Ny, Gy, H 70. — Melléklete nem volt.

315. *sír.* M 170, Ny, F, H 170. A koponya teljesen ép. — A jobb csípőla-

páton szegletes vasesat (XXVIII. 50.). A keresztcsont medencei felszínén ovális csatkarikájú lemezes vasesat (XXVIII. 45.). A bal csípőlapáton vaskarika (XXVIII. 49.). Bal kezénél töredékes vaskés (XXVIII. 46., 47.). A bal csípőlapát külső felszínén kis ónkarika (XXVIII. 48.).

316. sír. M 150, Ny, N, H 150. — A keresztcsont csúcsánál szegletes vasesat (XXVIII. 51.); pecke hiányzik. A lábfejeknél durva, kiállóperemű, fekete edényke (XLIII. 13.); Ma 11, Szá 7.5, Fá 6.

317. sír. M 140, Ny, N, H 140. — Jobb kezénél kettőscsonkakúpformájú vörös orsógomb (XXVIII. 52.). A keresztcsont közepén kis vasesat (XXVIII. 53.).

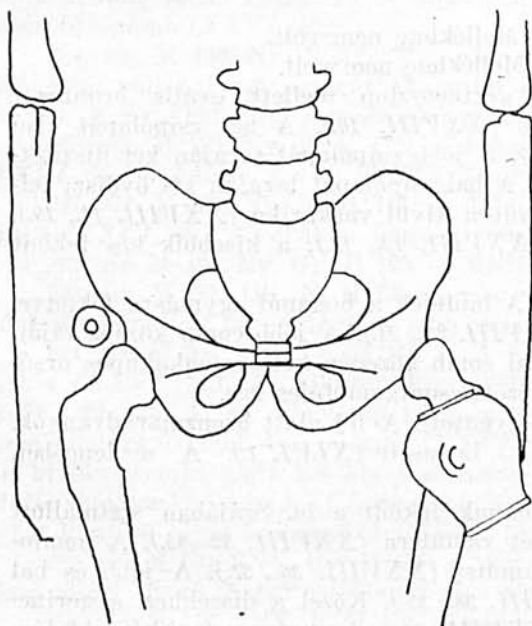

Abb. 14. kép.

(XXVIII. 61., 62.). A bal alsó karon kívül gömbölyű orsógomb (XXVIII. 67.). Alatta vastű (XXVIII. 63.). A bordák között egyvonalban két kis vaskapocs (XXVIII. 64., 65., 66.); az egyik töredékes. A jobb kéz ujjai mellett vaskés (XXVIII. 60.).

321. sír. M 170, Ny, F, H 170. — Lovassír. (15. kép.). A sír hossza 280, szélessége 170 cm. A jobb csípőcsont középvonalában, de a csonton kívül csuklószerkezetű, téglalapformájú, griffes övdísz (XXIX. 10.). A jobb csípőlapát taraján a második griffes csüngő (XXIX. 11.). A jobb csípőlapáton nagyobb griffes övdísz (XXIX. 5.). A gerincoszlop csatlakozásánál nagyobb griffes dísz (XXIX. 9.). A bal csípőlapát közepén az ötödik griffes övdísz (XXIX. 7.); csüngője letörött. A bal csípőcsonton kívül kisebb griffes övdísz (XXIX. 12.). Jobb és bal csípőlapát alsó részében díszével lefelé fordított griffes övdísz (XXIX. 13., 14.); a XXIX. 13. csüngője letörött. A három nagyobb

318. sír. M 140, Ny, F, H 150. — (14. kép.). A bal csípőcsont alsó részén, füllel az öv felé, sárgaszínű, akasztófüles bögre (XLII. 2.); a legnagyobb kiöblösödés az edényttest alsó harmadába esik; Ma 8, Szá 4, Fá 4. A csípőcsonton vasesat. A jobb csípőlapáton kívül orsógomb.

319. sír. M 195, ÉNY, N, H 180. — Jobb térdénél tojásmaradványok. Halántékán csüngős függő darabjai (XXVIII. 55., 59.). Nyakán hat dinnyemagformájú gyöngy (XXVIII. 56–58); bennük bronzhengerecskék. A bal alsó karon nyitottvégű kerekmetsetű bronzkarperec (XXVIII. 54.). Mellette gömbölyű orsógomb.

320. sír. M 180, ÉNY, N. — A csontváz kissé zsugorított. Az ülőcsonttól a lábfejig állatesontok. A koponya bal oldalán egymás alatt gyöngyecsüngős fülbevaló

övdísznél a szárnyas griff hajlott csőre az előrenyújtott első lábig ér. Szárnya és farka visszahajlított. A csuklós csüngőt indaszárakból képzett motívum díszíti és négy gömböcskével képzett esúcs van az alján. A kisebb díszeknél a csőr nem ér le a lábig és a csüngő esúcsa is hiányzik. A sarkaikon lévő négy szeggel erősítették az övre. Valamennyi öntött; hátlapjuk síma (XXIX. 14.). A csüngők alatt jobbról, a medence alján, rézsutosan fekvő bronzövmerevítő (XXIX. 6.); széle granulációs; közepén bronzszeg van. Kissé feljebb egyvonalban, három öntött, növénymintás övdísz (XXIX. 15., 17., 18.). A második nagyobb griffes övdísz alatt, csuklósszerkezetű, szíjszorítólemezes csat (XXIX. 8.); csatkarikája ovális, granulációs, lemezét indák díszítik. A csattól balra a negyedik övdísz (XXIX. 19.). Mellette kis bronzbujtató (XXIX. 29.). Az övmerevítő alatt, 22 cm hosszú öntött szíjvég (XXIX. 1.); két részből áll, felső részét szembenéző madárfej díszíti; lapját zeg-zugvonalas keretben nyolchajlású inda díszíti. A jobb combosonton egymás alatt három címerpaizsalakú áttört dísz (XXIX. 20–22.); az első lelógószíj dísz volt. Alattuk az indadíszes kisszíjvég (XXIX. 2.); két lapból öntött, mindkét lapja díszített és a két sarkon lévő kiugró résszel erősítették fel a szíjra. A medence középvonalában a bronzcsat alatt lógott le a második szíj. Ezen öt dísz (XXIX. 23–27.); és az előbbi kisszíjvéggel azonos szíjvég volt (XXIX. 3.). A bal csípőcsonton kívül a csüngődísz folytatásában lógott a harmadik szíj. Rajta négy díszítő veret (XXIX. 28., 30., 31., 32.) és a kisszíjvég volt (XXIX. 4.).

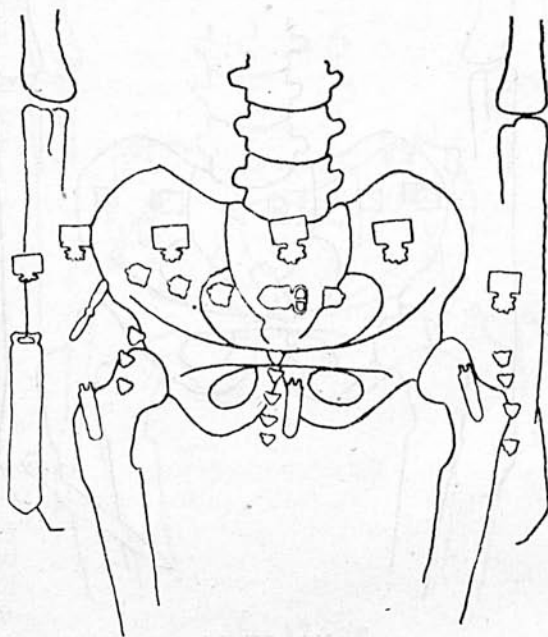

Abb. 15. kép.

A lelógószíjak díszei azonos nagyságúak és kivitelűek. Az övgarnitúrához tartozik még egy trapézformájú bronzcsat vaspecekkel (XXIX. 16.).

A férfi jobb oldalán fejjel a férfi lábánál feküdt a ló váza. Szájában oldalszáras zabla (III. 3.). Homlokán vafalera (III. 5.). A gerince két oldalán erős kengyelek (III. 1., 2.); talpuk homorú. A kengyelek mellett egy-egy szegletes vascsat (III. 4., 6.). A ló hossza 160 cm. A sírhoz tartozik még egy kétélű vastör (III. 7.) és egy kis vaskés (III. 8.). Az ásatási napló említést tesz még vas szegecslemezről, kis bronzdarabról és ép csontdarabról, de e tárgyak nincsenek meg. A csontváz lábánál sárgaszínű füleskorsó (XLIV. 1.); a fül a peremből indul ki; korongon készült; Ma 17, Szá 4, Fá 7.

322. sír. M 170, Ny, F, H 160. — Melléklete nem volt.

323. *sír.* M 140, Ny, N, H 135. — A koponya mindkét oldalán síma bronzkarika (XXXI. 4., 5.). Nyakán 22 dinnyemagformájú gyöngy (XXXI. 6–14.).

324. *sír.* M 130, Ny, Gy, H 90. — Az ujjak körül mindkét kézen dinnyemag alakú gyöngyök (XXXI. 20–35.).

325. *sír.* M 180, Ny, N, H 156. — A fej két oldalán gyöngyesüngös függők (XXXI. 37–39.). A keresztcsonton ovális kis vasesat (XXXI. 36.).

326. *sír.* M 190, ÉNY, N, H 150. — A medencében szegletes vasesat (XXXI. 40.).

327. *sír.* M 230, Ny, F, H 190. (16. kép). A váz jófenntartású. — A jobb csípőcsont taraján préselt, állatábrázolásos övdísz (XXXI. 7.). Mellette a

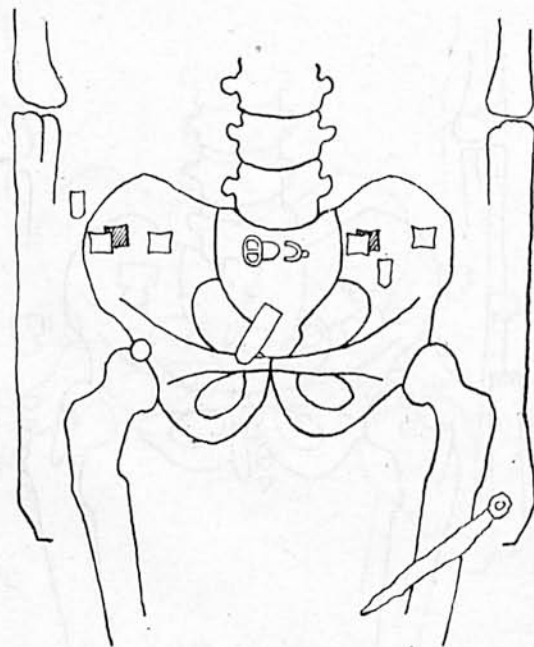

Abb. 16. kép.

második övdísz (XXX. 8.). A keresztcsont medencei felszínén szíjszorítólemezes bronzcsat (XXX. 4.); csatkarikája ovális, tüskéje vas. Mellette lyukvédő (XXX. 5.); nyílásával a csat felé. A bal csípőlapáton két övdísz (XXX. 9., 10.). A jobb és bal csípőcsont külső felszínén egy-egy övdísz (XXX. 6.); egyik teljesen szétmállott. A jobb csípőlapát taraján kívül tokos, lemezes kisszíjvég (XXX. 2.). A bal oldalon a két övdísz alatt a másik kisszíjvég (XXX. 3.); mindkettő lemezes, díszítetlen. A keresztcsont alsó részében feküdt a nagyszíjvég (XXX. 1.); két lemezből áll; felületét egymás után lépdelő állati alakok díszítik. Az egész garnitúra állatábrázolása azonos; a griffekhez hasonlítanak, de szárnyuk nincs. A bal térdén átfektetett vaskés, csontgombbal (XXXI. 1., 2.). A jobb forgócsontnál vas-

karika, közelében négyszegletes vasesat (XXXI. 3.). A lábfejnél szűknyakú díszített korsó (XLIV. 4.).

328. *sír.* M 220, Ny, N, H 150. — A bordák között egy csomóban 103 dinnyemag alakú gyöngy (XXXI. 41–64.). A keresztcsont közepén vasesat.

329. *sír.* M 165, ÉNY, N, H 160. — Fejénél arany függő üvegesüngővel (XXIV. 15.). A mellen a párja (XXIV. 16.). Mindkét alkaron háromszögekkel díszített nyitottvégű, négyélű bronzkarperec (XXIV. 20., 21.). A jobb kéz középső ujján, fejes aranygyűrű (XXIV. 17.). A bal kéz egyik ujján köves bronzgyűrű (XXIV. 18.). A nyakon és mellen egysorban húzódó gyöngyfűzér (XXIV. 14.); legtöbb a dinnyemag alakú pasztagyöngy, de hengeres üveg- és berakott gyöngyök is vannak benne. A bal oldalon a bordák alatt szegletes vasesat (XXIV. 19.).

330. sír. M 190, F, H 170. — Lovassír. (17. kép). A jobb csípőcsonton indadíszes csuklósszerkezetű csüngőtágos övdísz (XXXII. 4.). Ezzel egyvonalban a második övdísz (XXXII. 5.). A keresztcsont medencei felszínének közepén szíjszorítólemezes csat (XXXII. 12.); csatkarikája ovális, áttört, lemezén növénymotívummal. A csat mellett, a csatpecek felé fordulva áttörtművű lyukvédő (XXXII. 13.). Közel hozzá a másik növénymintás lyukvédő (XXXII. 14.). A bal csípőlapát közepén a harmadik övdísz (XXXII. 6.). A bal medence lapátján a negyedik övdísz (XXXII. 7.). A jobb csípőlapát külső felszínén egy (XXXII. 8.), a bal csípőlapát alsó felszínén két övdísz (XXXII. 9., 10.); valamennyit növényornamentika díszíti, aranyozottak, hátlapjuk síma (XXXII. 5.). A jobb csípőlapát taraján, a csüngős övdísztól a kéz felé, díszítetlen övmerevítő (XXX. 11.). A jobboldali két csüngő közül indult ki a lelógószíj, melyet két áttörtművű növénymintás dísz (XXXII. 16., 17.) és öntött indadíszes kisszíjvég díszített (XXXII. 2.). A bal oldalon szintén lógott egy szíj, melynek tartozékai az előbbivel azonosak (XXXII. 3., 18.); az egyik lyukvédő szétmállott. A bal könyök irányában díszítetlen felületű bronzbujtató (XXXII. 15.). A bal alsó kar mellett bronznagyiszíjvég (XXXII. 1.); szélét granulációs perem; felületén a közepén húzódo tengelyből induló szétterülő virág, a bőröves végén két szembenéző hajlottesőrű madárfej van. A kisszíjvégek két tagból öntöttek, mindkét oldaluk díszített; aranyozott. A jobb alsó kéznél két töredékes vaskés (XXXI. 16., 17.).

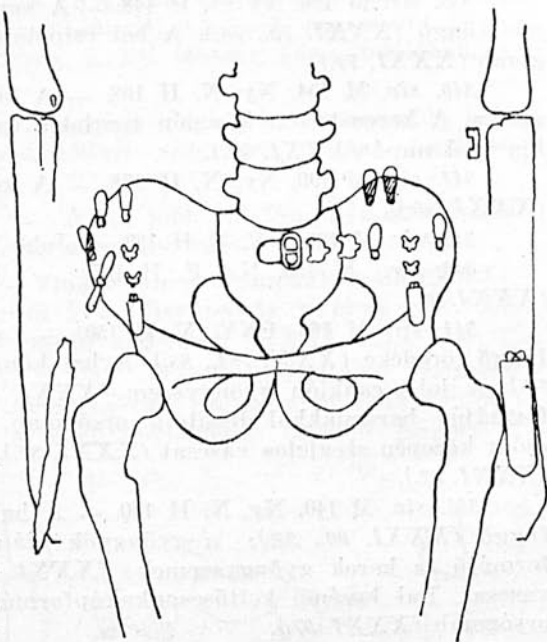

Abb. 17. kép.

A férfi jobb oldalán, fejjel a láb felé fordulva feküdt a ló váza. Szájában oldalszáras zabla. A koponya két oldalán két-két félgömbformájú szerződísz (XXXII. 22., 23., 25., 26.). A homlok közepén nagyobb félgömbös dísz (XXXII. 19.). A félgömbök anyaga vékony bronzlemez s belsejüket gipszszerű masszával öntötték ki. A ló testének meg nem határozott helyén, nyolc vékony bronzlemez (XXXII. 20., 21., 24.); nagyrészüket szétporlott. A törzs két oldalán kengyel s a kengyelek alatt egy-egy szegletes vascsat (XXXI. 18., 19.). Hozzá tartozik a lelethez még egy nagy vaskarika (XXXI. 15.). A ló hossza 180 cm.

331. sír. M 120, Ny, F, H 170. — Jobb kezénél kis vaskés.

332. sír. M 130, Ny, N, H 155. — A koponya két oldalán töredékes gyöngy-csüngős függő (XXXI. 67–70.). A keresztcsonton szegletes csat darabja (XXXI. 66.). Jobb kezénél kettőscsonkakúpos, díszítetlen orsógomb (XXXI. 65.).

333. *sír.* M 125, Ny, F, H 180. — Karok karbafonva. Melléklete nem volt.
 334. *sír.* M 170, Ny, N, H 164. — A térdtől jobbra és balra állatesontok. A fej két oldalán zöldüvegcsüngős függő (XXXI. 71., 72.). A bal kéznél gömbölyű orsógomb (XXXI. 73.).

335. *sír.* M 150, Ny, F, H 176. — Melléklete nem volt.

336. *sír.* M 170, Ny, F, H 160. — A bal csípőlapát külső felszínén töredékes vaskarika.

337. *sír.* M 140, Ny, F, H 158. — Melléklete nem volt.

338. *sír.* M 140, Ny, N, H 140. — A jobb kéznél vaskés. A keresztesont közepén vaskarika (XXXI. 74.).

339. *sír.* M 150, Ny, N, H 148. — A koponya két oldalán kék gyöngyecsüngős függő (XXXI. 75., 76.). A bal csípőlapáton hordóformájú durva orsógomb (XXXI. 77.).

340. *sír.* M 154, Ny, N, H 158. — A lábfejek között három tojás maradványa. A keresztesont közepén szegletes vasesat (XXXI. 78.). A jobb lábfejnél kis vaskampó (XXXI. 79.).

341. *sír.* M 190, Ny, N, H 158. — A keresztesont közepén ovális vasesat (XXXI. 80.).

342. *sír.* M 100, NY, F, H 153. — Jobb kezénél hosszú vaskés (XXXI. 88.).

343. *sír.* M 160, Ny, F, H 165. — Jobb kezénél törszerű nagy kés (XXXI. 89.).

344. *sír.* M 166, ÉNY, N, H 150. — A fej jobb oldalán gyöngyecsüngős függő töredéke (XXXI. 84., 85.). A bal könyökön alul kettős gyöngy (XXXI. 86.). A jobb csuklón gyöngyszem (XXXI. 83.). Bal kezénél kettőscsonkakúpformájú, barázdákkal díszített orsógomb töredéke (XXXI. 87.). A keresztesont közepén szegletes vasesat (XXXI. 81.), közelében másik vasesat töredéke (XXXI. 82.).

345. *sír.* M 140, Ny, N, H 140. — A halánték két oldalán gyöngyecsüngős függő (XXXI. 90., 91.); a gyöngyök hiányoznak. A nyakban dinnyemagformájú és kerek gyöngyszemek (XXXI. 92–96.). A medencében szegletes vasesat. Bal kezénél kettőscsonkakúpformájú, homorú végződésű, díszítetlen orsógomb (XXXI. 97.).

346. *sír.* M 185, Ny, F, H 170. — A bal csípőlapáton bronzlemez és szegletes vasesat (XXXI. 102.). A jobb csípőlapáton szegletes vasesat (XXXI. 103.). Alatta vaskarika (XXXI. 105.). Jobb kezénél töredékes vaskés (XXXI. 106.). A medencében, egyvonalban három bronzkorong (XXXIII. 1–3.); peremes felületét körbefutó barázdák díszítik; hátlapjuk mészszerű anyaggal volt beöntve. A keresztesont külső felszínén vaslemezes nagyszíjvég volt, de teljesen megsemmisült. A bal csípőlapát külső felszínén két stilizált állatfejben végződő kissíjvég (XXXIII. 8., 9.); háromszögalakúra szélesedő felületét szalagfonadék díszíti; anyaga préselt bronzlemez. A jobb karszárnál köralakú esonttárgy (XXXI. 107.); felületét koncentrikus körök díszítik, hátlapján gerinc fut végig, melyen három lyuk van. Lábánál vaskampó töredéke (XXXI. 104.) és állatesontok.

347. *sír.* M 180, Ny, F, H 170. Öreg, a váz rosszfenntartású. — A jobb csípőlapát taraja felett kerek övdísz (XXXIII. 4.). A jobb csípőlapáton a másik kerek dísz (XXXIII. 5.). A jobb csípőlapát alsó szélén a harmadik

dísz (XXXIII. 6.). A keresztcsont alsó részén a negyedik övdísz (XXXIII. 7.). A bal csípőlapát alsó részén feküdt az ötödik (XXXIII. 11.). A bal csípőlapát taraján a hatodik (XXXIII. 12.). A hetedik dísz a bal csípőlapát alsó részén helyezkedett el (XXXIII. 14.). Az öntött díszek szélén perem fut körbe és a felületet két szétágazó indaszár s geometrikus minták díszítik; hátlapjuk peremes és homorú (XXXIII. 11.). A jobb farsigolyánál indadíszes, öntött tokos bronz kisszíjvég (XXXIII. 16.), a baloldalon a párja (XXXIII. 17.). A bal forgócsontnál szétmállott lemezes vasszíjvég. A jobb kéz és a forgócsont között három tárgy feküdt; a kéz felől öntött lapos övmerevítő (XXXIII. 10.), nagyobb (XXXIII. 15.) és kisebb vaskés. A keresztcsont közepén csuklós szíjszorítólemezes bronzcsat (XXXIII. 13.); csatkarikája ovális, öntött lemezét kiterített szárnyú madártest díszíti. A jobb combcsont közepén négyszögletes vasesat (XXXIII. 18.). A két lábszár középvonalában, a csonton kívül, egy-egy vaslemez.

348. *sír.* M 165, Ny, N, H 165. — A fej két oldalán gyöngyesüngős, hiányos függő (XXXI. 99–101.). Medencéjében szegletes vasesat töredéke (XXXI. 98.). Jobb kezénél orsógomb.

349. *sír.* M 165, Ny, N, H 165. — A fej jobb oldalán gyöngyesüngős függő (XXXI. 109.). A jobb csípőlapáton szegletes vasesat (XXXI. 108.).

350. *sír.* M 160, Ny, N, H 154. — Fejénél síma bronz fülbevaló (XXXI. 111.). Nyakában 52 dinnyemagformájú kék, üvegpasztázta gyöngy (XXXI. 110.). Jobb kezénél kettőscsontkakúpformájú orsógomb (XXXI. 113.).

351. *sír.* M 220, Ny, F, H 165, N, H 154. — Lovassír. (18. kép). Szorosan egymás mellé temetett férfi és nő csontvázával. Bal oldalon feküdt a nő; bal alsó karja a medencébe hajolt. A férfi mellékletei: a jobb csípőcsont taraja felett csüngős griffes övdísz (XXXV. 15.). A gerincoszlop mellett téglalapformájú csüngős griffes övdísz (XXXV. 17.). A bal oldalon a gerinc mellett csüngős övdísz (XXXV. 16.). A bal oldali griffes övdísz alatt csuklós, szíjszorítólemezes bronzcsat, peckével a fej felé (XXXV. 5.); csatkarikája ovális, lemezét áttört növényminták díszítik. A bronzcsat alatt és felett granulációs lyukvédő (XXXV. 10., 11.). A jobb csípőlapát alsó szegletében csüngő nélküli övdísz (XXXV. 12.), a bal oldalon kívül másik övdísz (XXXV. 13.). A jobb karszáron kívül feküdt még egy övdísz (XXXV. 14.). A csüngős és csüngő nélküli övdíszeken ugyanaz az az ábrázolás van s méretük is meg-

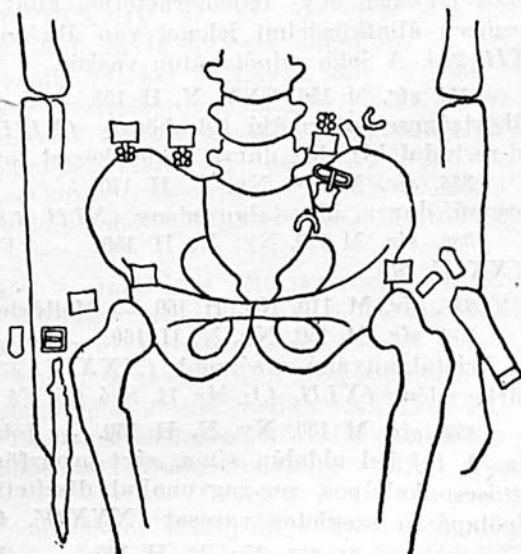

Abb. 18. kép.

egyezik; a griffeket füllel, kampós csőrrel, a sörényt ferde vonalkázással ábrázolták, a felfelé álló szárny tollazatát vízszintes vonalakkal domborította ki az ötvös; a visszahajló farkbajtját is vízszintes vonalakkal érzékeltette. A négyszögalakú csüngők geometrikus díszítésűek. Az övről három öntött indadíszes tokos kisszíjvég csüngött le (XXXV. 2–4.). A jobb kéz csuklójánál feküdt az öntött nagyszíjvég (XXXV. 1.); két mezőre oszlik; a felsőben fejét hátrahajló, fekvő szarvas, az alsóban három egymás után lépkedő griff, csőrrel és visszahajló farokkal. A tokos laphoz bronzlemez csatlakozik, mely egy darabon a bőrvet is fedte. Hátlapján is azonos díszítés van. A szíjvég fölött bronzövbujtató darabjai (XXXV. 6., 7., 8., 9.). Jobb oldalon a lábszár mellett nagy vaskés (XXXIV. 1.). Felette szegletes vasesat (XXXIV. 2.).

A nő mellékletei: a koponya két oldalán töredékes gyöngyesüngős függő (XXXIV. 6., 7., 13.). Nyakában dinnyemagformájú és hosszúkás gyöngyök (XXXIV. 8–12., 14–45.), melyek — az ásatási napló tanúsága szerint — a férfi nyakát is átfogták. Mellén két üvegberakásos boglár (XXXIV. 4., 5.).

A férfi jobb oldalán, fejjel a lábánál lócsontváz. Szájában zabla, oldalain kengyel. A kengyel felett vasesat (XXXIV. 3.). A ló hossza 130 cm.

352. *sír.* M 170, Ny, Gy, H 130. — Melléklete nem volt.

353. *sír.* M 200, Ny, F, H 150. — A medencében áttörtművű bronzövdísz (XII. 17–20., 22.); négy, eredetileg csuklósszerkezetű és csüngős volt, de a csüngők hiányoznak. Középen húzódó tengelyből folynak szét az indaszárak. Ugyanott tokos, leveles indákkal díszített kisszíjvég (XII. 21.); tokját növényiminták ékesítik. A keresztcsont közepén vasesat. A jobb csípőlapát közepén téglalapalakú, egyik oldalán félkörben kiszélesedő, növényimintás bronzövdísz (XII. 23.). A jobb karcsontnál öntött nagyszíjvég (XII. 16.); elkülönített tokos részében egy felismerhetetlen állat, a hosszabb peremmel határolt mezőben állatküzdelmi jelenet van ábrázolva. A szíjvég fölött vasövbujtató (XII. 24.). A jobb csípőlapáton vaskés.

354. *sír.* M 156, ÉNY, N, H 155. — A jobb kar a medencében volt. Lábánál virágcserepformájú fülesbügre (XLIII. 16.). A fül a perem alatt egy cm-re indul ki; elég durva szabadkézzel formált, szürke; Ma 12, Szá 11, Fá 7.

355. *sír.* M 160, Ny, F, H 170. — A lábfejek között kihajló, csipkézett-peremű, durva, idomtalan edény (XLIII. 1.); Ma 14, Szá 10, Fá 9.

356. *sír.* M 120, Ny, N, H 150. — Feje alatt gyöngyesüngős függő (XXXIV. 46.).

357. *sír.* M 110, Ny, H 160. — Melléklete nem volt.

358. *sír.* M 150, Ny, N, H 160. — Jobb kezénél fehérszínű meghatározatlan kristályanyagú orsógomb (XXXIV. 47.). Lábánál kihajlóperemű, durva, szürke edény (XLIII. 4.); Ma 12, Szá 9,5, Fá 7.

359. *sír.* M 130, Ny, N, H 150. — Jobb térdénél három tojás maradványa. A fej bal oldalán síma, zárt bronzfüggő (XXXIV. 48.). Jobb kezénél kettőscsonkakúpos, zeg-zugvonallal díszített orsógomb (XXXIV. 50.). A bal csípőlapáton szegletes vasesat (XXXIV. 49.).

360. *sír.* M 135, Ny, F, H 185. — A keresztcsont közepén bronzesat (XXXIII. 19.); karikája ovális; hozzáfarrasztott szíjszorítólemezt növényi

indák díszítik. Mellette bronz kisszíjvég (XXXIII. 20.); két lapból áll, állatfejvégződésű, felülete indadíszes.

361. *sír.* M 165, Ny, N, H 154. — A fej bal oldalán gyöngyecsüngős függő (XXXIV. 51.). Nyaka körül dinnyemagalakú pasztagyöngyök (XXXIV. 52–58.). A keresztcsont közepén szegletes vasesat (XXXIV. 60.). Jobb kezénél csonkakúpformájú vörös orsógomb (XXXIV. 59.).

362. *sír.* M 154, Ny, N, H 154. — A koponya két oldalán vékony lemezes függő (XXXIV. 62–64.). Nyakán síma bronzlemez (XXXIV. 61.).

363. *sír.* M 120, Ny, N, H 154. — Melléklete nem volt.

364. *sír.* M 100, Ny, H 165. — Melléklete nem volt.

365. *sír.* M 154, Ny, F, H 160. — Bal vállánál szegletes vasesat (XXXIV. 66.). Bal csípőlapáton szegletes vasesat (XXXIV. 67.). A jobb csípőlapát külső felszínén az ujjak felé nyúló vaskés (XXXIV. 65.).

366. *sír.* M 100, Ny, F, H 165. — A bal csípőlapát alsó részén vasesat töredéke (XXXIV. 68.). A keresztcsont közepén szegletes vasesat töredéke (XXXIV. 69.).

367. *sír.* M 121, Ny, F, H 160. — A bal comb közepén csiholóvas (XXXIV. 73., 74.), kovák (XXXIV. 71., 72.), és csontbogozó (XXXIV. 70.). A keresztcsont közepén töredékes szegletes vasesat.

368. *sír.* M 80, Ny, N, H 140. — Feje jobb oldalán gyöngyecsüngős függő (XXXIV. 77.). A medencében vasesat töredékei (XXXIV. 75., 76.).

369. *sír.* M 140, Ny, N, H 150. — Két állatesontváz volt a mellékletnélküli női esontváz jobb oldalán.

370. *sír.* M 140, ÉNY, N, H 150. — A bal halántékon két függő karikája (XXXIV. 78., 79.). A medencében ovális vasesat (XXXIV. 80.).

371. *sír.* M 160, Ny, F, H 162. — A jobb medence fölött két, a bal fölött három téglalapformájú vasövdísz (XXXIV. 91., 92., 93., 97., 98.), mindkettő alatt egy-egy vasövdísz (XXXIV. 99.); egyik teljesen elmállott. A keresztcsont közepén szíjszorítópántos ovális vasesat (XXXIV. 89.). A jobb csípőlapát alsó részén lemezes, keretes, díszítetlen nagyszíjvég (XXXIV. 81.). A csat és szíjvég között, három, lemezből készült, köralakú lyukvédő (XXXIV. 85–87.). A nagyszíjvég mellett lemezes kisszíjvég töredékei (XXXIV. 82–84.). A bal alsó kar és a medence között vaskarika töredéke (XXXIV. 90., 95., 96.). A karikától jobbra íveltoldalú vasesat (XXXIV. 88.). Tovább: élével, lefelé álló vaskés (XXXIV. 94.).

372. *sír.* M 160, Ny, N, H 155. — Jobb lába felől szárnyasesontok. Bal kezénél kettőscsonkakúpformájú, zeg-zúgvonallal díszített orsógomb (XXXVI. 1.). A bal csípőlapáton szegletes vasesat töredéke (XXXVI. 2.).

373. *sír.* M 170, ÉNY, F, H 165. — A medencében trapézformájú vasesat (XXXVI. 4.). A bal kéznél, a comb felé, hosszú vaskés (XXXVI. 3.).

374. *sír.* M 175, ÉNY, N, H 145. — A medencében ovális csatkarika töredéke (XXXVI. 6.). A bal alkarnál kettőscsonkakúpformájú orsógomb (XXXVI. 5.).

375. *sír.* M 45, Ny, H 160. — Melléklete nem volt.

376. *sír.* M 90, Ny, N, H 145. — Jobb kezénél hengeres tűtartó (XXXVI. 7.); anyaga madárcsont, vastű volt benne (XXXVI. 9.). A keresztcsont köze-

pén trapézformájú vasesat (XXXVI. 8.). A bal lábánál durva, kissé kihajlóperemű, szürkészínű, zömök edényke (XLII. 9.); Ma 7.5, Szá 5.5, Fá 4.5.

377. *sír.* M 100, Ny, H 145. — Melléktetnélküli meghatározhatatlan esontváz.

378. *sír.* M 165, Ny, N, H 150. A váz teljesen elkorhadt. — Bal kezénél törött vaskés pengéje (XXXVI. 10.). Mellette gömbölyű orsógomb (XXXVI. 11.). A medence fölött tölcésesen kihajlóperemű, feketészínű edény (XLII. 13.); a legnagyobb kiöblösödése a középvonal magasságában van; Ma 14, Szá 11, Fá 8.

379. *sír.* M 180, Ny, F, H 190. — Lábánál határozottan elkülönülőnyakú edény (XLIII. 1.); a zömök edénytest vállából minden átmenet nélkül folytatódik a hengeres nyak; színe fekete, kidolgozása durva; Ma 13, Szá 9, Fá 9.5.

380. *sír.* M 130, Ny, F, H 160. Váza erősen korhadt. — A medencében szegletes vasesat (XXXVI. 12.).

381. *sír.* M 140, Ny, N, H 150. — A *sír* felső részében kiállóperemű, durva fekete edény (XLII. 22.); a legnagyobb öblösödése a váll magasságában van; Ma 13, Szá 9, Fá 9.

382. *sír.* M 170, Ny, N, H 170. — Bal kezénél dudoros orsógomb (XXXVI. 13.).

383. *sír.* M 160, Ny, F, H 170. — A csípőesont jobb és bal taraján egy-egy szegletes vasesat (XXXVI. 16–19.); az egyik töredékes. Bal kezénél rövid nyélnyújtványos, hosszúpengéjű vaskés (XXXVI. 15.).

384. *sír.* Ny, F, H 170. Fülkés lovassír (XLVI. 2.). — A fej 150, a lábak 205 cm mélységben. A medence jobb oldalán félgömbalakú bronzpityke (XVII. 2.). Mellette négyszögalakú díszített bronzövdísz (XVII. 3.). A keresztcsont közepén íveltoldalú vasesat (II. 31.). A bal csípőlapáton mintás övdísz (XVII. 4.). A bal csípőlapát taraján félgömbformájú pityke (XVII. 5.). Mellette vas-karika (II. 28.). Jobb kezénél vasesat (II. 29.), vasbujtató (II. 30.) és hosszú vaskés töredéke (II. 24–26.).

A csontváz fejének folytatásában fejjel a férfi feje felé, rézsutosan feküdt a ló. Szájában karikás vaszabla (II. 23.). Jobb és baloldalán kengyel (II. 22.); a párja teljesen szétporlott. A jobb oldali kengyel mellett nagy hevederesat (II. 27.). A lócsontváz hossza 190 cm volt.

385. *sír.* M 160, Ny, N, H 145. — A combok szétterpesztve. A fej két oldalán bronzláncsal összekapcsolt üveggyöngyesüngős függő (XXXVI. 21., 22.); a lánc a fej alatt feküdt. Nyakán 18 apró sárga gyöngyszem (XXXVI. 25–27.). A jobb és bal alkaron háromszögű bemélyítésekkel díszített, nyitott karperec (XXXVI. 23., 24.). A bal karperec mellett hengeres bronzgyűrű töredékei (XXXVI. 28–30.). Jellegtelen vastöredék (XXXVI. 20.).

386. *sír.* M 100, Ny, GY, H 130. — Lovassír. Bal vállánál töredékes vasesat. A jobb csípőlapáton vasbujtató. Jobb oldalon vaskés. A ló a gyermek jobb oldalán feküdt, fejjel a lábának. Szájában zabla, oldalán kengyelpár és hevederesat. A leletből a vizes talaj miatt semmit sem lehetett megmenteni.

387. *sír.* M 90, ENY, Gy, H 75. — Bal füle helyén bronzfüggő karikája (XXXVI. 14.).

388. *sír.* M 180, ENY, F, H 170. — Lovassír. Feje bal oldalán gyöngy-

csüngős fülbevaló (XXXVI. 37.). A vállainál két félhengeres, pántokkal díszített hajfonatdísz (XXXVI. 38., 39.); hátlapjához drótrámát forrasztottak. A bal csípőlapáton vaskarika (XXXVI. 32.). A bal kézénél egymás mellett vastör (XXXVI. 33., 34.) és vaskés (XXXVI. 31.). A keresztcsont közepén szegletes csatkarikájú, vastüskés bronzcsat (XXXVI. 36.). Alatta szegletes vascsat (XXXVI. 35.).

A férfi jobb oldalán fejjel a láb felé fordult a ló váza. Szájában zabla, két oldalán kengyelpár és hevederesat. A ló csontváz hossza 180 cm.

389. *sír.* M 170, Ny, N, H 170. — A fej jobb oldalán gyöngyös függő (XXXVI. 42.). A jobb és bal csípőlapáton egy-egy szegletes vascsat (XXXVI. 44., 45.); az egyik nagyon töredékes. A keresztcsont közepén szegletes vascsat (XXXVI. 41.). A bal kezénél vaskés darabja (XXXVI. 43.) és vaskarika (XXXVI. 40.). A két boka között csontból készült orsógomb (XXXVI. 46.).

390. *sír.* M 150, Ny, N, H 169, Gy, H 90. — (XLVIII. 2.). Kettős *sír*, anya a gyermekével. A gyermek a bal oldalon feküdt, feje anyja könyökénél volt. Melléklete egyik csontváznak sem volt.

391. *sír.* M 170, Ny, F, H 160. — A bal csípőlapáton hosszú vaskés (XXXVIII. 1.), szegletes vascsat (XXXVIII. 2.), díszítetlen lemezes nagyszívívég (XXXVIII. 3., 4., 6.) és tokos, lemezes kisszívívég (XXXVIII. 5.).

392. *sír.* M 126, Ny, H 156. — Melléklete nem volt.

393. *sír.* M 160, Ny, F, H 160. — A jobb és bal csípőlapáton szegletes vascsat töredékei (XXXVI. 47., 48.).

394. *sír.* M 160, Ny, H 160. — Melléklete nem volt.

395. *sír.* M 170, Ny, N, H 165. — Mindkét füle helyén gyöngyesüngős függő (XXXVI. 49., 50.). A gerincoszlop jobb és bal oldalán ovális vascsat (XXXVI. 51.); az egyik szétporlott. A bal kéz ujjainál kis vaskés.

396. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 155. — Jobb térdénél három tojás maradványa, Jobb kezénél vaskés (XXXVIII. 7.).

397. *sír.* M 154, Ny, N, H 160. — Bal könyökénél szét tört orsógomb.

398. *sír.* M 140, Ny, N, H 140. — A derékon hat félgömbformájú bronz övdísz (XXXVIII. 23–28.); belső oldalukat mészszerű anyag tölti ki. Lábfejenél vörösszürke, elég durva, kissé kihajlóperemű edényke (XLII. 14.); Ma 11, Szá 8, Fő 6.

399. *sír.* M 110, Ny, H 150. — Melléklet nélküli meghatározhatatlan csontváz.

400. *sír.* M 160, Ny, F, H 185. — Bal kezénél törött vaskés. A bal csípőlapát külső felszínén vaskarika (XXXVIII. 9.).

401. *sír.* M 160, Ny, F, H 186. — Mellén kisebb szárnyas csontjai, térde alatt marhacsontok. Medencéje felett, az alkarnál lapos orsógomb (XXXVIII. 8.). A keresztcsont közepén szegletes vascsat (XXXVIII. 10.). Jobb kezénél vaskés töredéke (XXXVIII. 11.).

402. *sír.* M 165, ÉNY, F, H 170. — Melléklete nem volt.

403. *sír.* M 130, Ny, Gy, H 130. — Melléklet nélküli csontváz.

404. *sír.* M 140, Ny, H 155. — Melléklet nélküli meghatározhatatlan csontváz.

405. *sír.* M 140, Ny, Gy, H 80. — A fej jobb oldalán gyöngyesüngős függő (XXXVIII. 12.). Nyakában hosszúkás és apró kerek gyöngyök

(XXXVIII. 13–17.). Lábánál enyhén kihajlóperemű, durva, fekete, edényke (XLII. 8.); Ma 8, Szá 7, Fá 7.

406. *sír.* Lovassír. Adatai nincsenek számontartva. — Mellékletei az ásatási napló szerint a következők: Lemezes bronznagyszíjvég. Függő töredéke. Bronzesat. Vaskarika. Csíptető. Vaskés. Csiholó, kovával. Vasár. Vasövdíszek. Zabla. Kengyelpár. A *sír* mellékleteit a múzeumban nem találtam meg.

407. *sír.* M 180, Ny, F, H 160. — Lovassír. (19. kép.) A koponya két oldalán síma ezüstfüggő (XXX. 29., 30.). A jobb csípőlapát taraján kívül sodrott bronzhuzalból készült övmerevítő (XXX. 28.). E medence rész taraján négyzetalakú bronz övdísz (XXX. 18.), majd ismét kerek övdísz (XXX. 24.). A keresztesont közepén szíjszorítólemezes vascsat (XXX. 15., 16.). A balcsípőcsonton lévő övdíszek elhelyezése azonos a jobb oldaliakéval (XXX. 19., 25., 20.); a negyedik övdísz szétmállott. A jobb és bal csípőcsont alsó felében egy-egy négyzetes övdísz (XXX. 21., 22.). A négyzetes övdíszek síma bronzbádogból készültek s hátlapjukra bronzkeretet erősítettek (XXX. 22.); két szeggel erősítették az övhöz. Az övről jobbról és balról két-két lelógószíj indult, bronzszíjvéggel (XXX. 11–14.); mind a négy lemezes, de méretben különböző. A jobb csípőtarajon kívül bronzkarika, bronzpánttal (XXX. 27.); füle szegletes, nyílása lefelé néz. A bal kézfejnél díszítetlen lemezes nagyszíjvég (XXXVII. 1.). A jobb kézfejnél vaskés (XXXVIII. 21a., 22.).

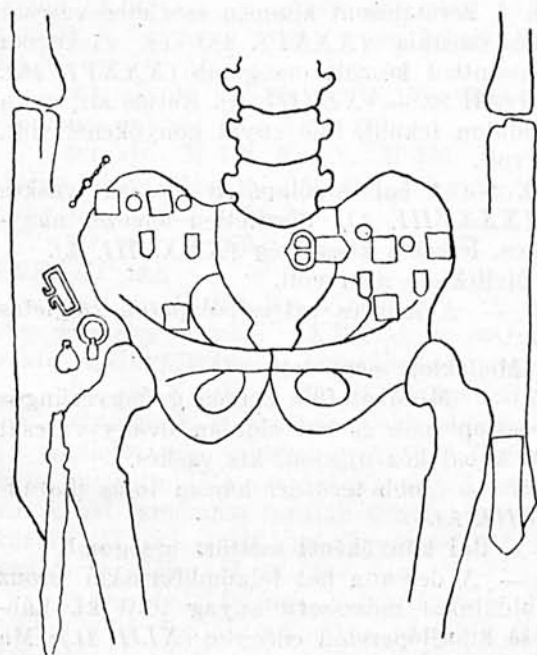

Abb. 19. kép.

A lovas jobb oldalán, fejjel a láb felé feküdt a lócsontváz. Szájában oldalszáras zabla (XXXVIII. 19–21.). Oldalán hurkos nyakú kengyel. A fejen és a kantárszár helyén gazdag lószerszámdíszek, 38 téglalapformájú aranyozott bronzlemezéből készült préselt dísz (XXXVII. 2–34.), felületén geometrikus alakba vezetett indadísz; hátlapjuk mészszerű anyaggal volt kitöltve; jórészüik igen töredékes állapotban maradt meg. A lócsontváz hossza 170 cm.

408. *sír.* M 170, Ny, N, H 170. — Jobb kezénél körbefutó barázdákkal díszített orsógomb (XXXVIII. 18.).

409. *sír.* Adatai nincsenek számontartva.

410. *sír.* M 160, Ny, F, H 160. — Bal kezénél vaskés (XXXVIII. 29.).

411. *sír.* M 160, Ny, N, H 160. — A fej két oldalán gyöngvesüngös függő

(XXXVIII. 36., 37.). Nyakán ötven dinnyemagformájú kerek gyöngy (XXXVIII. 32–34.). Bal kezében kettőscsonkakúpos orsógomb (XXXVIII. 35.). A keresztcsont medencei felszínén szegletes vasesat (XXXVIII. 31.). Jobb kezénél vaskés (XXXVIII. 30.).

412. *sír.* M 150, Ny, H 150. — A *sír* a csontváz medencéjéig a 413. *sír* alatt feküdt. Melléklete nem volt.

413. *sír.* M 120, ÉNY, N, H 150. — Melléklete nem volt.

414. *sír.* M 145, ÉNY, N, H 150. — Bal kezénél orsógomb töredéke. Medencéjében vasesat darabjai (XXXVIII. 38.).

415. *sír.* M 140, Ny, N, H 145. A csontváz teljesen elavult. — A bal combnál szárnyascsonatok. Bal kezén kettőscsonkakúpos, díszítetlen orsógomb (XXXVIII. 39.). Bal könyökén kívül, határozottan elkülönített hengeresnyakú, feketeszinű, durva edény (XLII. 20.); Ma 13, Szá 8, Fá 7.

416. *sír.* M 170, ÉNY, N, H 150. — Bal öklénél csonkakúpos orsógomb (XXXVIII. 41.). A medencéjében szegletes vasesat töredéke (XXXVIII. 40.).

417. *sír.* M 145, Ny, F, H 176. — Jobb kezénél vaskés (XXXVIII. 42.). A kés nyelénél bronzlemez.

418. *sír.* M 170, ÉNY, F, H 170. — A medencében íveltoldalú vasesat (XXXVIII. 44.). A bal comb tövénél szegletes vasesat töredéke (XXXVIII. 45.). A jobb alkarnál vaskés (XXXVIII. 43.).

419. *sír.* M 180, ÉNY, F, H 160. — A gerincoszlop végénél mindkét oldalon szegletes vasesat (XXXVIII. 47., 50.). Gerincénél vasár (XXXVIII. 49.). Jobb térdénél hosszú vaskés (XXXVIII. 46.). Jobb lábánál hegyes vasedarabka (XXXVIII. 48.).

420. *sír.* M 170, ÉNY, N, H 150. — A fej mindkét oldalán gyöngyesüngös függőpár (XXXIX. 1., 2.). Jobb kezénél kettőscsonkakúpos, lapos orsógomb (XXXIX. 4.). Bal combja alatt tojáshéj. A bal csípőlapáton hiányos, szegletes vasesat (XXXIX. 3.). Bal lábánál enyhén kihajlóperemű, jóiszapolású, fekete színű edény (XLIII. 5.); testén három párhuzamos és négysoros hullámvonal fut körbe, egymást váltogatva; Ma 15, Szá 12, Fá 7.

421. *sír.* M 150, Ny, N, H 160. — A jobb lábfej mellett hengeresnyakú, egyenesperemű, szürkeshínű, durva edény (XLII. 7.); Ma 10, Szá 10, Fá 6.5.

422. *sír.* M 170, Ny, N, H 160. — A halánték két oldalán gyöngyesüngös függő (XXXIX. 5., 6.); mindkettőnek három esüngője lehetett. Bal könyöke táján orsógomb darabja. Nyakánál vaskés töredéke (XXXIX. 7.). A medencében vasesat maradéka (XXXIX. 8.). A bal láb felől hosszúkasformájú, csipkézettperemű edény (XLIII. 4.); a legnagyobb kiöblösödés az edény közepe felett van; színe szürke, durva kidolgozású; Ma 13, Szá 10, Fá 8.

423. *sír.* M 145, Ny, N, H 145. — Jobb csípőlapáton szegletes vasesat (XXXIX. 9.). A jobb térdén kívül gömbölyű orsógomb (XXXIX. 10.).

424. *sír.* M 140, Ny, H 160. — Mellékletnélküli meghatározhatatlan csontváz.

425. *sír.* M 120, ÉNY, N, öreg; váza korhadt. — A fejtől jobbra virágcserepformájú, durva, szürkeshínű edény (XLII. 12.); pereme csipkézett; Ma 12, Szá 10.5, Fá 8.

426. *sír.* M 140, Ny, H 160. — Mellékletnélküli meghatározhatatlan csontváz.

427. *sír.* M 160, Ny, H 160. — Melléklete nem volt.

428. *sír.* M 140, Ny, N, H 150. — A bal csípőlapáton trapézformájú vascsat (XXXIX. 11.).

429. *sír.* M 140, Ny, F, H 165. — Melléklete nem volt.

430. *sír.* M 150, Ny, N, H 160. — A bal bordák között bronz karika (XXXIX. 13.) és vasláncszem (XXXIX. 12.). A lábánál durva, feketeszínű egyenesnyakú résszel ellátott edényke (XLII. 15.); legszélesebb a váll magasságában; Ma 10, Szá 9, Fá 7. A sírhoz tartozik még egy függő csüngője (XXXIX. 14.).

431. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 150. A váz korhadt. — A bal csípőlapáton szegletes vascsat (XXXIX. 17.). Jobb kezénél, éllel a comb felé, hosszú vaskés (XXXIX. 15.). Mellette munkált szarv (XXXIX. 16.).

432. *sír.* M 165, Ny, F, H 170. — Lábai alatt állatesontok. Jobb kéz csuklójánál vaskarika töredéke (XL. 7.). Jobb kezénél vaskés (XL. 1.). Bal oldalán a medence mellett behajlítottvégű esiholóacél (XL. 3.), két kovával (XL. 4., 5.) és vasárral (XL. 6.). A medencében szegletes nagy vascsat (XL. 2.).

433. *sír.* M 155, Ny, N, H 145. A fiatal esontok korhadtak. — Fejtől elég távol — ürgelyukban — széttört függő (XL. 9.). Bal vállán gyöngyök (XL. 8., 10., 11.). Bal kezénél vaskés, lejjebb kettőscsonkakúpformájú orsógomb (XL. 12.).

434. *sír.* M 150, ÉNY, N, H 155. — Feje bal oldalán gyöngyesüngős függő (XL. 16.). Bal vállánál és nyakán dinnyemagformájú és kerek gyöngyök (XL. 17–26.). Feje mögött elkorhadt bronzlemezek. Fejénél kisebb állatbordák. A jobb csípőlapáton szegletes vascsat (XL. 15.). Jobb karján vaskarperec (XL. 14.). Jobb kezénél vaskés (XL. 13.).

435. *sír.* M 140, Ny, Gy, H 130. — Fejénél gyöngyös függő töredéke (XXXIX. 18.). Nyakánál gyöngyök. Bal kezénél vaskés (XXXIX. 23.). A jobb alkarnál vaskarperec (XXXIX. 19., 20., 22.); bronzdíszítéssel. A jobb combnál kettőscsonkakúpformájú, zeg-zúgvonallal díszített orsógomb (XXXIX. 21.). A lábakon állati állkapocs.

436. *sír.* M 150, Ny, N, H 160. — Nyakán gyöngyök. Jobb kezénél kettőscsonkakúpos orsógomb (XXXIX. 24.).

437. *sír.* M 130, ÉNY, Gy, H 130. — Jobb kezénél tojás. Jobb vállánál szárnyasesontok. Fejénél gyöngyös függő (XXXIX. 29., 30.). Nyakán és a vállán berakott gyöngyök (XXXIX. 25–28.).

438. *sír.* M 160, Ny, F, H 160. — A bal alsó borda alatt jellegtelen vas-töredék (XXXIX. 38.). A bal alsó karon hajlítottvégű esiholó, rározsdásodott kovakövekkel (XXXIX. 35.). Bal kezénél vaskés (XXXIX. 32.). A bal keze ujjainál átfúrt, díszített, munkált özaganes (XXXIX. 31.). A bal csípőlapát taraján, íveltoldalú nagy vascsat (XXXIX. 33.). A keresztcsont közepén vaskés töredéke (XXXIX. 36.). A jobb csípőlapát közepén vascsat (XXXIX. 34.) és vasár (XXXIX. 37.).

439. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 170. — A bal alsókar alatt vaskarika (XXXIX. 44.), ovális csat töredéke (XXXIX. 45.). A jobb és bal csípőlapáton egy-egy szegletes vascsat (XXXIX. 40., 41.). Jobb kezénél hosszú vaskés (XXXIX. 39.). Mellette hozzátapadt vaskarikán kisebb késmarkolat (XXXIX. 42.), szegletes vascsat töredéke (XXXIX. 46.) és esiholó (XXXIX. 43.).

440. *sír.* M 100, ÉNY, Gy, H 60. — Melléklete nem volt.

441. *sír.* M 155, ÉNY, Gy, H 130. — Mellékletnélküli csontváz.

442. *sír.* M 100, Ny, F, H 145. — A bal alkarnál csiholóvas kovákkal. A bal csípőlapáton szegletes vasesat (XL. 37.). Bal kezénél vékonypengéjű vaskés töredéke (XL. 38.). A jobb alsó borda alatt vasesat darabjai.

443. *sír.* M 109, Ny, H 150. — Mellékletnélküli meghatározhatatlan csontváz.

444. *sír.* M 90, Ny, Gy, H 130. — Melléklete nem volt.

445. *sír.* M 120, Ny, Gy, H 80. — Jobb kezénél kettősesonkakúpformájú orsógomb (XL. 27.).

446. *sír.* M 170, ÉNY, F, H 150. — Bolygatott. A jobb csípőlapáton pecek-nélküli szegletes vasesat (XL. 28.).

447. *sír.* M 100, N, H 160, Gy, H 90. — Kettős *sír.* Bal oldalon feküdt a nő csontváza; felső része bolygatott. A medencében töredékes vasesat (XL. 30.). Jobbról volt a gyermek csontváza. Jobb halántékán síma bronzfüggő (XL. 29.). Álla alatt négy gyöngy (XL. 31–34.).

448. *sír.* M 160, Ny, F, H 160. — Melléklete nem volt.

449. *sír.* A sírokra vonatkozó adatok nincsenek felvéve (XLVII. 2.). — A jobb csípőlapát tarajának felső részénél egymás mellett két karikás övdísz (XLI. 2., 3.). A jobb csípőlapát alsó részénél két karikájával lefelé álló övdísz (XLI. 4., 5.). A csípőcsont alsó részénél másik két karikás övdísz (XLI. 6., 7.). A bal csípőlapát felső taraján ismét két övdísz (XLI. 8., 9.). E csípőcsont alsó részén két karikás övdísz (XLI. 10., 11.). A gerincoszlop alatt karikás övdísz (XLI. 12–16.); az övdíszek vasból készültek s két bronzszeggel erősítették fel az övre. A keresztcsont közepén vasesat. A csattól balra egy, jobbra két vas lyukvédőlemez. A jobb kéz csuklójánál vasövbujtató, alatta öntött nagyszíjvég (XLI. 1.); a tokos tagon fekvő helyzetben fejét hátrahajlító, alig felismerhető griff van ábrázolva. A keretezett alsó mezőben állatküzdemi jelenet; két oldalt egy-egy szárnyas griff, a közepén menekülni igyekvő szarvas testét marcangolja. A szarvas hosszan elnyúló, iramodó helyzetben és kétágú agancsal van ábrázolva; hátlapján ugyanez a jelenet. A combcsont mellett hosszú vaskés (XL. 39.).

450. *sír.* M 130, Ny, H 140. — A jobb csípőlapáton nagyobb és kisebb szegletes vasesat (XL. 35., 36.).

451. *sír.* M 120, Ny, Gy, H 120. — Melléklete nem volt.

452. *sír.* M 150, DNY, F, H 170. — Melléklete nem volt.

453. *sír.* M 160, ÉNY, F, H 165. A váz korhadt. — Nyakában gyöngy (XL. 45.). A jobb felsőkarnál sarló töredéke (XL. 41.). Mellette vasesat töredéke (XL. 44.). A keresztcsont közepén ovális bronzesat vaspecekkel (XL. 42.). A bal csípőlapáton íveltoldalú vasesat (XL. 43.), vaskés (XL. 46.) és hosszú lemezes szíjvég (XL. 40.).

454. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 165. — A medence fölött trapézalakú vasesat (XL. 55.). Alatta vékony vasesat töredéke (XL. 59.). A bal bokánál vörös-szürkeszínű edény (XLIII. 6.); pereme enyhén kihajló és csipkézett; Ma 10, Szá 8, Fá 5.

455. *sír.* M 100, ÉNY, N, H 147. — Melléklete nem volt.

456. *sír.* M 150, ÉNY, F, H 165. — A keresztcsont közepén vasesat. Tőle jobbra és balra három-három kerek lemezes övdísz (XL. 47–50., 54.); az alsó végükön lévő bronzkeret darabjai leváltak (XL. 51–53.).

457. *sír.* M 130, ÉNY, N, H 153. — Lábai kissé zsugorítva. Feje bal oldalán gyöngyesüngös függő (XL. 55.). A bal és jobb könyök táján egy-egy dinnyemagformájú gyöngy (XL. 56.). Jobb kezénél kettőscsonkakúpos orsógomb (XL. 57.).

458. *sír.* M 140, ÉNY, F, H 164. A csontváz jófenntartású. — Bal kezénél éllel a comb felé hosszú vaskés (XL. 60.).

459. *sír.* M 140, ÉNY, F, H 160. — A lábfejek alatt állati csontok. A bal csípőlapáton szegletes vasesat töredéke (XL. 61.).

Veres Bálint tanyája mögött, közvetlen a temető szélén félkörívben magaslat húzódik, mely a Veker folyóra támaszkodik. Ezen a magaslaton tételezi fel az ásató a lakótelepet. Erről a magaslatról állati csontokkal teli bronzüstöt²² (XLIV. 3., 5.) kapott a szentesi múzeum. (Ltsz: S. v. I. 2.). Az üst 31,5 cm magas, átmérője: 95 cm s két részből áll; a 10 cm széles vaslemez-peremből és az alsó vékonyfalú bronzüstből. Az üst peremalatti átmérője 83 cm. A vasperemet az üst enyhén kihajló széléhez 39 vasszeggel erősítették fel. Az üst két hurkos füle is a vasperem anyagából készült.

A kajáni, a két böleskei²³ és a zombori múzeumban lévő üstnek az avarkorba tartozása nem vitás. A böleskei fülkesírok és a kajáni temető későbbi leleteiből ítélve úgy látszik, hogy ezt az üsttípust az egész avarkoron át használták.

Az ismertetett leletek és megfigyelések alapján temetőnkről az alábbi összefoglalást adhatjuk:

Temetkezési szokások. A kajáni temetőben a sírok irányítása — mint az avarkorban általában — túlnyomóan Ny-K, fejjel Ny-nak. Ezt az irányítást a 441 megfigyelhető sír közül 292 követte. Emellett a nap járásának megfelelően gyakori az É ill. D felé eltérés is. ÉNy-Dk tájolású sír 137 volt a temetőben, míg a Dny-i mindössze 8. Ezeket az eltéréseket lényegileg a nyugati tájolások közé sorozhatjuk s így a fejjel nyugatnak fekvő főirányítást 437 esetben állapíthattuk meg, tehát négy sír kivételével a temető valamennyi sírja ezt a tájolást követte. Eltér a 257. és 293. sír, melyek fejjel Dk-nek feküdtek. Feltűnő a 257. sír, temetkezése, ahol a halottat hasrafektetve arccal lefelé helyezték a sírba, a lábát pedig hátrahajlították.²⁴ E temetkezésnek — mint az a magyarországi szinte máig élő népszokásokból megállapítható — babonás oka lehetett. A 144. sír Ék-Dny-i, a 179. sír É-D-i irányítású volt.

²² Csallány Dezső: Kora-avarkori edények Magyarországon c. dolgozatában (Dolg. 1940. 132. l.) említést tesz a kajáni üstörl, a leírását is adja, de képet nem közöl. Mivel Csallány Dezső a magyarországi avar üstök kérdésével foglalkozik, itt csak a teljesség kedvéért érintjük az üstöt.

²³ Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. A továbbiakban Hampel. Bd. III. S. 242; és a 14. sír hasonló kivételű darabja.

²⁴ Hasonló helyzetben feküdt a kiskőrösi temető 160. sírjának melléklet nélküli csontváza.

A Ny-K-i irányítástól eltérő négy sír közül hármat a mellékletek, a mellékletnélküli negyediket az a körülmény, hogy a temetőt más kultúrába tartozó sír nem zavarta, a többiekkel együtt az avarkorba utalja.

A sírgödör téglalapalakú s a 384. fülkesír kivételével valamennyi rendes; fenekük vízszintes. Mélységük 30—220 cm között váltakozik; gazdagabb sírok 150—190 cm mélyen feküdtek. A halottakat a hátukra fektetve általában magukban temették el; az alkarcsontok a legtöbb esetben kinyújtva a testhez közel simultak; 24 esetben, vagy az egyik, vagy mind a két alsó kar a medencére hajlott. Nem egyedülálló az avarkorban a 320. és 457. sír kissé zsugorított helyzete; az üllői temetőben is előfordult²⁵ a lábak kisebbmértékű összehúzása. Szabályosan zsugorított csontváz fordult elő a Csengele-feketehalmi temető 56. sírjában is.²⁶

Hat esetben fordult elő kettős sír. A 109. és a 351. sírban fiatal férfi és nő feküdt szorosan egymás mellett; mindkét esetben a nő volt bal oldalon. A 170. sírban anya csecsemőjével, a 270. sírban leányával, a 390. sírban kis gyermekével együtt volt a sírba téve. A gyermeket — a 447. kettős sír kivételével, ahol a gyermek az anya jobbján feküdt — mindig a bal oldalra fektették. A kettős sírok halottjait — mint azt a zavartalan elhelyezés bizonyítja — egyidőben temették el.

A sírokban megmaradt fakorhadékok és vaskapcsok a koporsó használatát igazolják, de természetesen nem általánosságban. A 131. sír. csontvázat, különösen a fej feletti részét vastag fagerendák korhadékai fedték. A 141. sír oldalán és a csontok felett fagerenda nyomai látszottak. A 142. sír jobb oldali falában, három egymásfölött vízszintesen fekvő gerenda nyomát figyelte meg az ásató. A vastag gerendák azt mutatják, hogy a sírgödört néha fával kibélelték. A 142. sír egyik oldalát erősítették meg gerendával.

A koporsós temetkezésnek legkezdetlegesebb formája, mikor a halottat két deszkalappal leborították és pedig úgy, hogy a sírgödör két végén padkát hagytak s ezekre helyezték a deszkalapokat. Ilyen volt a 272. sír, ahol két deszkalap korhadt maradványa alatt találták meg a csontvázat. A 143. sírban a csontváz felett fagerendák korhadt maradványai feküdtek, ami szintén a padkás temetkezésre mutat.

A sírok másik csoportjában vaskapcsok maradtak meg. A vaskapcsok három alakban kerültek elő. És pedig szegletes, S-alakú, és derékszögben meghajló, külön vasszőges kapocs.

A szegletes és S-alakú, nagyméretű vaskapcsok együttesen fordultak elő a 33. sírban (I. kép). A fejnél és a lábknál, egymástól 30 cm távolságra két-két S-alakú kapocs (III. 9., 10., 12., 13.) volt; a nagyobbak (III. 10., 12.) a fejnél, a kisebbek a lábknál. Mindkét oldalon, a fej irányában egy-egy szegletes kapocs (III. 14., 15.) volt. Ezekről 60 cm távolságra két (III. 16., 17., 18.), újabb 60 cm-re ismét két szegletes

²⁵ *Herváth Tibor:* Az üllői és kiskőrösi avar temető. Arch. Hung. XIX. 54. l.

²⁶ *Körök József:* A Csengele-feketehalmi avar temető. Fol. Arch. 1943. s. a.

vaskapocs (III. 19–21.). A két utóbbitól 60 cm-re helyezkedett el a már említett két S-alakú kapocs. A jobb és bal oldali, szimmetrikusan elhelyezett, szegletes kapcsok közötti távolság 75 cm. A koporsó formája fatörzsből kivájt teknőalak lehetett;²⁷ hossza 240 cm, szélessége 75 cm.

Az S-alakú vaskapocs az avarkorban eddig ismeretlen, de a szarmata-korban a csongrádi temető egyik sírjában szegletes kapcsokkal együtt, a kajániakhoz hasonló elrendezésben fordult elő.²⁸

Fatörzsből kivájt kőporsót tartottak össze a 134. (XV. 75–78., 80., 81.) és a 194. sír (XXII. 19., 20.) hajlított s még külön szeggel is erősített kapcsai. Az ásatási napló a koporsó méreteiről pontos adatokat nem ad, csupán annyit tudunk, hogy a kapcsok mind a két esetben a sír négy sarkában feküdtek. Ezekkel a kapcsokkal azonosak az üllői temető kapcsai.²⁹

A nagyméretű vaskapcsokhoz hasonlítanak azok a kisméretű kapcsok, melyekből a sírokban nagyon különböző elhelyezésben Kajánról több példányt ismerünk. A 39. sírban a lábak végénél két kis kapocs (XXI. 38., 39.), a 67. sírban a bal combcsont forgójánál, a 84. sírban a bal lábfejnél két darab, a 101. sírban a lábaknál, bronzpitykék között két darab (II. 34., 35.), a 150. sírban magányosan a boka táján, a 154. sírban a bal alsó lábszárnál, a 163. sírban két térdnél, a 198. sírban a lábak végénél (XIX. 1.), a 227. sírban a bal combon, a 232. sírban a jobb comb külső részén volt; a 294. sír két-két vaskapcsa a jobb felső lábszárcsonton kívül és belül egymás alatt feküdt, hegyével lefelé (XXVI. 78–81.), a 320. sírban két vaskapocs volt egy vonalban (XXVIII. 64–66.), a 340. (XXXI. 79.) és a 346. sírban a lábfejek végénél volt egy-egy kapocs (XXXI. 104.). A legtöbb esetben egyesével, vagy párosával a lábak végénél voltak a két-három cm hosszú kapcsok s minden valószínűség szerint valamilyen kőporsós temetkezésnél használták, amit a farostmaradványok is igazolni látszanak.

Két esetben, az 53. és 170. sírban a csontokat fehér anyag (mész) fedte. Ha e megfigyelés helyes s nem a föld szikesedése következtében rakódott le a csontra a fehér réteg, úgy valószínű, hogy a halottat sírbatétele után öntötték le mésszel, ami később a csontokra rakódott. Ezt azonban más temető anyaga nem támogatja.

Az avarkorban gyakori állati csontmaradványok és tojáshéj-töredékek a kajáni temetőben ismételtelen előfordulnak. Ezek a maradványok egyrészt a gazdasági életbe, másrészt a vallási életbe engednek bepillantást.

²⁷ Horváth Tibor erre a koporsóformára hívta fel a figyelmet és S. Rudenko, A. Gluchov, Mongilnik, Kudyrge na Altáje c. munkájából egy belső-ázsiai ilyen alakú koporsó méreteit is közölte. Horváth i. m. 55 l. Észerezt a koporsó 45 cm széles és 225 cm hosszú, tehát nagyság tekintetében közel áll a 33. sír koporsójához.

²⁸ Párducz Mihály: Csongrádi leletek. Fel. Arch. 1943. s. a. Csongrád, Csipai-féle föld, 7. sír.

²⁹ Horváth i. m. XVIII. t. 40., 41.

36 sírban voltak állatcsontok (marha, juh, szárnyas), amelyek más mellékletekkel összevetve azt mutatják, hogy a gazdagabbak mellé nagyobb, a szegényebbek mellé kisebb állat, vagy szárnyas részeit helyezték. Az, hogy ezeknek az állatoknak csak egyrészét temették el, valószínűleg a halotttitor szokását igazolja, amit a temető más részében talált üst (XLIV. 3., 5.) is igazolni látszik.

Tojás 26 sírban volt; néha több is, de csak a 84. sírban talált tojáshéjon lehetett megállapítani a bekarcolt díszítést, rombus és háromszög mintákkal. A díszítése hasonló a Szeged vidékén talált³⁰ díszített hímestojásokhoz. A tojások férfi-, női és gyermeksírokat egyformán jellemző melléklete és valószínűen a feltámadást szimbolizálták vele. Ennek jelentőségére, őskori kapcsolatok révén már Supka Ervin is rámutatott.³¹

Más avarkori temetőkkel ellentétben (pl. Üllő, Kiskőrös) a sírok igen kis százaléka volt feldúlva. A 20., 27., 28., 30., 57., 89., 97., 100., 143., 182., 308., 446., 447. sírok kisebb mértékben voltak bolygatva.

A hitelesen feltárt 444 sír közül 31 esetben a nemet részben a bolygatás, részben a mellékletek hiányában nem tudta meghatározni az ásató. Megfigyelt sírokban 172 esetben férfi, 172 esetben női és 69 sírban gyermekcsontváz feküdt.

A *férfisírok*. Az avarság lovasnomád nép, ennek ellenére a nagyszámú feltárt és publikált sírmezőkben aránylag ritkán találkoztunk lovassírokkal.³²

³⁰ *Móra Ferenc*: Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. Különlenyomat az „Ethnographia-Népélet” XLIII. évfolyama 2. számából. Bp. 1932. 10. l.

³¹ A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. Debreceni Szemle. 1937. 160—164. l.

³² *Nagy Géza*: A magyarheni lovassírok. A. É. 1893. 223—234. l.

Nagy Géza: A hun-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. A. É. 1893. 313—323. l.

Cséplő Péter: A csökmői és pusztakovácsi leletekről. A. É. 1897. 437. l., a csökmői sírban a halottat lovastól, fegyverestől helyezték el.

Könyöki Alajos: A rékási sírletről. A. É. 1897. 359. l., lovassír, zabla, kongyelpár melléklettel.

Hampel József: Újabb hazai leletek az avar uralom korából. A. É. 1900. 97—125. l. Pécsüszög: a zabla tanuskodik róla, hogy lovassírt fosztottak ki a munkások. Kölesd (Tolna vm): a Nemzeti Múzeum ezüst ékszereket szerzett, melyek minden valószínűséggel lovassírból származtak. Esztergom—Nagyhegy: 1898. évben lovassírból való néhány régiség került a múzeumba. Németpereg (Pest m): a Nemzeti Múzeum 1898-ban lovassírból való régiséget vásárolt.

Gubitz Kálmán: A kishegyesi régibb középkori temető. A. É. 1907. 346—363. l. A 115 sírből csak egy, a 70. volt lovassír.

Gubitz Kálmán: Újabb népvándorlaskori lovassírokról Bácskában. A. É. 1908. 419. l. Dávodon 13 sírből 4 lovassír volt.

Kada Elek: Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból. A. É. 1906. 135—155., 207—221. l. 193. sír: a lovat a jobb oldalra fektették.

Kada Elek: Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból. A. É. 1908. 330—339. l. 212. sír: bal oldalon a ló, hasrafektetve a hátsó lábak a has alá voltak felhúzva. A temető 297. sírja közül kettő volt lovassír.

Hekler Antal: Avar kori sírok Dunapentelén. A. É. 1909. 97—105. l. 7.

A kajáni temetőben 21 lovastemetkezés volt és pedig a 33., 59., 64., 75., 123., 134., 194., 205., 217., 266., 276., 277., 309., 321., 330., 351., 384., 386., 388., 406., 407. A 123. sírban csak lókoponyát és lábszárakat temettek úgy, hogy a koponya a férfi jobb, a lábszárak a bal oldalán feküdtek. A többi sírban az egész lovat eltemették. A 384. fülkesír kivételével a lócsontvázak mindig a jobb oldalon foglaltak helyet a gazdájukkal egymélyiségben. A két csontváz egymástól való távolsága különböző. A 64. sírban 25, a 134. sírban 40, a 217. sírban 75 cm-re volt a ló gazdájától, a többiről csak annyit tudunk, hogy közel feküdtek. A lovak általában fejjel a férfi lábánál feküdtek, tehát fejjel K-nek. A 205. sírban a lovas és a ló egyaránt fejjel Ny-nak feküdt. A 384. fülkesírban a két csontváz feje csaknem összeért, de mindegyik más-más irányban nyúlt el. A lovat hasonfekve, ritkában a bal oldalára döntve tették a halott mellé, de a feje mindig a gazdája felé nézett. Csak a 277. sírban fordult ellenkező irányban s gerincoszlopával volt a gazdája felé. A lábszárakat mindig összehúzták. Tehát a lovak irányítása és helyzete megegyezik a mártélyi, gátéri 193., 212, dunapentelei 7., Kiszombor E temető 1. sírjával és a czikói lovassírokkal. A felsorolt lovassírokban, a gátéri 193. sírtól eltekintve, a ló a lovas bal oldalán feküdt.³³

A lovastemetkezéseken kívül más állatok csontvázát is megtaláljuk a férfisírokban. Így a 230. sírban a halott jobb oldalán juh csontváza volt, míg a 33. és 277. lovassírban a csontváz bal oldalán kutya-csontváz nyugodott.

A lószerszámok közül kengyel a teljes lócsontvázaknak elmaradhatatlan melléklete. 20 sírban fordult elő. Mindig a gerinc két oldalán feküdt, ami azt mutatja, hogy a lovat felszerszámozva temették el. Ezt bizonyítja a sohasem hiányzó zablák és a szerszámdíszek elhelyezése is. Sajnos a rosszfenntartású kengyeleket nem mindig sikerült megmenteni, egyrészük meg azóta elpusztult.

A kengyelek közt két formát lehet megkülönböztetni.

Az egyik főformánál a talp és a szárak derékszögben találkoznak. A talpak egyenesek, vagy hajlítottak. A fülképzése szerint két változata van. Az egyiknél a szárak összehajlása, majd hurokszerű kanyarodása alkotja a fület. Idetartoznak a 33. (II. 1., 2.), 59. (VI. 7.,

lovassír: bal felől a ló, de nem oldaltfekvő, hanem mintegy térdrehukott, lerokadt helyzetben. A 10. is lovassír volt. A 12. sír lovassír: a ló mellett két kengyel, két vas- és két bronzesat.

Lovas Elemér: A bágyog-gyűrhegyi népvándorlaskori temető. A. É. 1929. 248—258. 1. 2. sír: a halott alsó lábszárán keresztül egy teljes lócsontváz volt átfektetve.

X. Y.: A czikói sírmezőről. A. É. 1896. 190. 1. Kép: balról van a ló fejjel a lábaknál.

Móra Ferenc: i. m. 8. l. 1. kép Kiszombor E. 1. sír. Balról van a ló, fejjel a lábaknál.

³³ Sajnos csak néhány esetben jegyezte fel az ásató a lovak méreteit: 165. 160, 149, 160, 180, 190, 170 cm. A felvett lókoponyákat és csontváz részeket eddig senki sem vizsgálta meg.

8.), 194. (XXII. 17., 18.), 217. (VI. 15., 16.) és a 266. (XXV. 16., 17.) sírok kengyelpárjai.³⁴

A másiknál a száraz összeforrasztásából képzett külön fül szolgál a szíj befogadására. Idesorozzuk a 64. (VI. 11., 13.), 75. (VI. 1., 2.), 134. (XV. 72., 73.), 205. (II. 16., 17.) és 321. (III. 1., 2.) sír példányait.³⁵

A másik főforma nagyjából köralakú. A fül itt is hurokszerű. Csak a 384. fülkesírban (II. 22.) fordult elő. Más temetőekben gyakori. Elég, ha a szentendrei,³⁶ bölskei,³⁷ regőlyi,³⁸ czikói 552. sír³⁹ és a dunapentelei 11. sír⁴⁰ kengyeleire hivatkozunk.

Egyik forma sem korhatározó; úgy a préselt, mint az öntött garbitúrás sírokban megtalálható.

Két zablá forma van a temetőben.

Az egyik oldalszáras. Ilyeneket találtak a 33. (II. 3.), 59. (VI. 9.), 64. (VI. 14.), 134. (XV. 74.), 205. (II. 18.), 217. (VI. 17.), 266. (XXV. 18.), 321. (III. 3.), 407. (XXVIII. 19–21a.) sírokban. A száraz általában egyenesek, csak a 134. sír zabljának (XV. 74.) van meghajlított oldalszára. Egyenesszerű formát Keszthelyről,⁴¹ Regőlyről,⁴² Dunapenteletről⁴³ ismerünk, míg a meghajlított oldalszáras zablához a sziráki 38. sírból hozunk analógiát.⁴⁴

A másik karikás. Idesorolhatók a 75. (VI. 3.) és 384. sírok (II. 23.) zabljai. Legjobban a nagymányoki zablára emlékeztetnek.⁴⁵

A hevedercsat a has alatt, vagy a kengyelek közelében feküdt. A következő sírokban fordult elő: 64. (VI. 12.), 134. (XIV. 29.), 205. (II. 19.), 217. (VI. 20.), 266. (XXV. 14.), 276., 309. (XXVIII. 41.), 321. (III. 4.), 330. (XXXI. 18.), 351., 384. (II. 27.), 388.⁴⁶

A 134., 217., 266., 309., 321., 330. és 351. sírban a hevedercsat mellett a kengyelek közelében még egy csat feküdt. Valószínű, hogy a kengyelszíj állítására szolgáltak. Két formában jelentkeznek; vannak szegletesek szíjszorítólemez nélkül, mint a 217. (VI. 18.), 266. (XXV. 19.), 309. (XXVIII. 31.), 321. (III. 6.), 330. (XXXI. 19.) sírok csatjai és szíjszorítólemezesek, mint a 134. (XV. 82.) és a 351. sír (XXXIV. 3.)

³⁴ Hasonló a regőlyi 62. sírban talált kengyelpár. *Hampel* i. m. Taf. 196. 1., 2.

³⁵ Ezekhez hasonló a sziráki 38. sír kengyelpárja. *Hampel* i. m. Taf. 68. 1., 2.

³⁶ *Hampel*: i. m. Taf. 265. 3a.

³⁷ U. ott. Taf. 241. 1., 2.

³⁸ U. ott. Taf. 188. 2.

³⁹ U. ott. Taf. 240. 1a., 2a.

⁴⁰ *Marosi-Fettich*: Dunapentelei avar sírleletek. Arch. Hung. XVIII. V. t. 11., 12.

⁴¹ *Hampel*: i. m. Taf. 146. 4.

⁴² U. ott. Taf. 183. 19a., b.

⁴³ *Marosi-Fettich*: i. m. 10. sír. V. t. 6.

⁴⁴ *Hampel*: i. m. Taf. 68. 3.

⁴⁵ *Hampel*: i. m. Taf. 271. 4.

⁴⁶ Hasonló darabot ismerünk a dunapentelei 10. sírból. *Marosi-Fettich*: i. m. V. t. 3., 4.

csatja. A szegletesalakú kengyelesatok minden esetben kisebbek a hevedercsatoknál.

A 277. sír lován két szíjszorítópántos csat (XXVII. 9., 10.), míg a 330. sír lován vaskarika (XXXI. 15.) volt.

A gazdagabb sírokban a lóval a fémdíszes szerszámot is eltemették. Ennek formáját alig ismerjük. A régibb feltárások közül egyedül a sziráki temető 39. sírja⁴⁷ szerszámdíszjeinek elhelyezését ismerjük határozottan. A többit nem figyelték meg.⁴⁸ Az újabb irodalomban⁴⁹ sem találunk jól megfigyelt adatokat. Az újabb ásatások alkalmával teljes lószerszámkészletek kerültek ugyan elő, de ezeket még nem közölték.⁵⁰

A kajáni temetőben lószerszámdíszeket a következő sírokban találtak: 33., 134., 205., 276., 277., 309., 321., 330., 407. Valamennyi vasból, bronzból vagy ezüsből készült és vagy préselt, vagy öntött. Az ásatási napló szerint a 75. sírban a zabla fölött két félgömbalakú bórdísz volt.

A fémdíszek alakja elég változatos.

Símafelületű, kerek préselt darabok. Ilyen volt a 266. sírban kisebb (XXV. 2–5.) és nagyobb (XXV. 6–11.) formában. Felületük síma, szélükön sorjában gömbdíz, közepükön gömbös szögfej van. A nagyobb méretű falerák prototípusai azoknak bádoglemezből kivágott, többnyire virágmotívumos díszeknek, amelyeket a gyulai, palánki, dunapentelei és Unter St.-veiti leletekből ismerünk.⁵¹ A Szeged Városi Múzeum is őriz egyet ismeretlen lelőhelyről.⁵² Néhány darab szélén lévő körbefutó gömbsordíz (XXV. 2–11.) teljesen megegyezik a dunapentelei falerával.⁵³

Félgömbdíz. Ebbe a csoportba tartoznak a 277. sír két nagyobb (XXVII. 52., 59.) és 68 kisebb (XXVII. 18–51., 53–58.) díszjei. A két nagyobb dísz alakja a sziráki falerához hasonló,⁵⁴ de kisebb és az alátétlemez hiányzik, a középponti szeg és a homokszerű kitöltőanyag azonban itt is megvan. A kisebb gombok a sziráki 39. sír anyagával egyeznek.⁵⁵ Mindkét esetben lapos fej van a félgömbök tetején és mind a felerősítőszár, mind a kitöltő anyag itt is megtalálható. Hasonló darabokat ismerünk a kunágotai,⁵⁶ nagymányoki,⁵⁷ madarasi⁵⁸

⁴⁷ Posta Béla: Sziráki ásatások. Arch. Közl. XIX. 71. l.

⁴⁸ Hampel József: Régibb középkor emlékei Magyarhonban. II. 67–69. l.

⁴⁹ Fettich Nándor: Öntött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában. A. É. 1928. 114–127. l.; más szempontból foglalkozik ezekkel a darabokkal.

⁵⁰ Csallány Dezső Szentés—Nagyhegyen több lovassírban művészi kidolgozású garnitúrát talált gazdag aranyozással.

⁵¹ Fettich: i. m. III. t. 7., 39. kép 5a, 42. kép 1., 40. kép.

⁵² 27/1885. ltsz.

⁵³ Fettich: i. m. 41. kép 1.

⁵⁴ Fettich: i. m. 41. kép.

⁵⁵ Hampel: i. m. Taf. 69. 7–21.

⁵⁶ Hampel: i. m. Taf. 262. 4–5.

⁵⁷ U. ott. Taf. 270. 5–12.

⁵⁸ U. ott. Taf. 4a., 4b.

sírokból, de előfordul a dunapentelei lovassírok meg nem figyelt anyagában is.⁵⁹

Ehhez a csoporthoz tartoznak a 330. sír lószerszámdíszei is. Itt is nagyobb (XXXII. 19–21., 24.) és kisebb (XXXII. 22., 23., 25., 26.) alakban fordulnak elő. Kivitelük a 277. sír lószerszám díszével egyezik; anyaguk bronz. A rosszfenntartású darabokon az aranyozás nyoma nem állapítható meg, de az aranyozott övgarnitúrákról ítélve az aranyozást feltételezhetjük, amit a dunapentelei 7. sír hasonló darabja is megerősít.⁶⁰

Téglalapalakú préselt lószerszámdíszek. Idetartoznak a 407. sír (XXXVII. 2–34.) díszei; a rajtuklévő geometrikus dísz az övdíszek indadíszreire emlékeztet.

A lószerszámdíszek másik csoportjába az öntött darabokat sorozzuk. A temető leletanyagában bronz és vassírok fordulnak elő enyhén domborodó és félgömbös alakban.

Az enyhén domborodó falérák közé sorozzuk a 33. sír lószerszámdíszait. A sírból előkerült bronzkorongpár (II. 14., 15.) kisméretű, a vaskorongok (II. 5–13.) közepméretűek; domborodó felületűek; a felerősítésükre szolgáló szárat belsejükhöz forrasztották. Idetartozik a 276. sír teljesen azonos hat korongja (XXVI. 1–6.). Ugyanilyen szerszámveretek voltak a 309. sírban. A lócsontváz különböző részén 12 teljesen azonos faléra (XXVIII. 32–40., 42–44.) feküdt. A 321. sír vassírája (III. 5.), mely csak nagyság tekintetében tér el az előbbiektől, csak magában volt a sírban. Megvan a 134. sírban is, de az alak már nem tiszta; félgömbformával keveredik. Két nagyobb (XV. 66., 67.) és nyolc közepméretű (XV. 63–65., 68–71.) tartozik ide. Domborodó felületükön, középen félgömbös szeg van. A felerősítőszár végén a négyszögalakú lemezke is megmaradt.⁶¹

Vasgombok. Lényegében a domborodó felületű falérák csoportjába tartozik a 134. sír 62 félgömbalakú szerszámdísz (XV. 1–62.); a felerősítőszeg és a vaslemezke itt is megvan.

Bár a három léggazdagabb lovassír (134., 277., 407.) díszének helyét pontosan nem tudjuk s a többi sem alkalmas arra, hogy a lószerszám formájára következtessünk, azt kétségtelenül megállapíthatjuk, hogy a kantár rendesen díszített volt. Bizonyítják ezt a ráncmaradt díszek. Legtöbbet a 33. sír anyagából állapíthatunk meg (2. kép). A két bronzfaléra (II. 14., 15.) a bal szem és az orr felett helyezkedett el. A koponyán lévő vassírák a szem előtt, a pofa jobb és bal oldalán (II. 5., 6.) s a homlok közepén feküdtek (II. 7.). Két vaskorong (II. 8., 9.) két oldalt a szügyön, két-két vassírára (II. 10–13.) a faron helyezkedett el. A díszeknek ilyen elhelyezkedése arra vall,

⁵⁹ Marosi-Fettich: i. m. II. t. 13–15; 10. sír: IV. t. 8–37; 12. sír: VI. t. 26–32.

⁶⁰ Marosi-Fettich: i. m. II. t. 12–15.

⁶¹ Hasonlót ismerünk Dévényújfaluról (Nova Ves). Jan Eisner: Slovensko v. pravku. Bratislava 1933. LXXXIII. t. 8.

hogy a lószerszám a nagyszentmiklósi 2. korszó lószerszámával azonos lehetett.⁶²

A korszó ábrázolásán jól látható a zablából kiinduló kantárszár és a pofaszíj, mely a karikából indul ki s végig vonul a pofacsonton a koponya tetejéig. Az orr felett keresztben áll az orrszíj; az állszíj is megvan az orrszíj folytatásában. A mellső lábak felett szíj fut körbe, mely a feltételezett nyereghez kapcsolódik. A nyeregből is indul ki szíjazat, mely a fart fogja át és a másik oldalon kapcsolódik hozzá.

A szíjak keresztező pontjain két köralakú dísz van. A lószerszámdíszeknek kereszteződési pontokra való elhelyezése már a sziráki 39. sírban is előfordult. A kajáni 33. sírban is biztosan megvolt a kantár, a pofaszíj, melynek a zabla fölötti részén volt a vafalerapár, az orrszíj és a pofaszíj érintkezésénél a két bronzkorong s az orrszíj közepén a vafalera. Az állszíjról biztos adatunk nincs. A ló szügyén lévő két falera, a korszó ábrázolt lószerszám alapján, a mellső szíjazaton feküdt, közvetlen a csatlakozás előtt, jobbról és balról. A faron talált két-két falerapár is csak a farszíjon függhetett úgy, mint a nagyszentmiklósi korszón.

A 33. sír számszíjazatának rekonstruálása alapján a többi is meghatározhatjuk. Teljesen azonosak voltak 134., 276., 309. sírokban eltemetett számszámok. A 134. és 277. sírok kantárszára gazdagon volt díszítve. Az utóbbinál a félgömbformájú díszek elhelyezése gazdag díszítésre vall és feltételezhető, hogy az állszíj is megvolt. A 75., 205., 266. (13. kép), 330., 321. sírok számszámdíszéből és azok elhelyezéséből látszik, hogy csak a fejen lévő szíjakat díszítették.

A gazdagabb férfisírok jellemző mellékletei az övdíszek. A temető övfelszerelési darabjai közt mind a préselt, mind az öntött díszek képviselve vannak. A préselt övdíszek annyira vékonyak, hogy legtöbbször csonka, töredékes állapotban maradtak meg.

A 34. sír préselt övgarnitúrája töredékes, geometrikus díszítésű nagyszíjvégből (I. 29., 30.) és egy szalagfonadékos négyszögű övdíszből (I. 28.) állott. Hasonlókat ismerünk a cikói 373. sírból⁶³ és az adonyi leletből.⁶⁴

A 60. sírből díszítetlen nagyszíjvég (IV. 25.), lemeztöredékek (IV. 26—29.) és szíjszorítólemezes bronzcsat (IV. 24.) került elő; valamennyi töredékes.

A 64. lovassírban ovális bronzcsat (IV. 38.) és három bronzpityke (IV. 39—41.) volt.

Teljesen épek a 194. sír övdíszai (II. kép); a díszítetlen nagyszíjvég (XXII. 1.) és kissíjvégek (XXII. 2., 3.), a négyszög alakú kimetszett övdíszek (XXII. 4—7.) és a szögecses lemezek (XXII. 8., 9.) gyakran előforduló darabjai e kornak. Már a csúnyí temető 116. sírjából⁶⁵ előke-

⁶² Hampel: i. m. Taf. 290.

⁶³ Hampel: i. m. Taf. 221. 3., 4.

⁶⁴ U. ott. Taf. 284. 3., 4.

⁶⁵ Hampel: i. m. Taf. 132. 3—11.

rült s újabban az ösküi temető 47. sírjában⁶⁶ is megtalálták. A sír egyik csatja (XXII. 10.) szíjszorítólemezes, a másik vasból készült (XXII. 13.). A vasbujtató (XXII. 14.) zárt. E sír leletei közül különösen érdekes a kés mellett lánconcsüngő miniatűr kés (XXII. 12.), mely kis bronzkarika (XXII. 15.), bronzláncocská (XXII. 11.) és vaskés (XXII. 16.) társaságában feküdt a bal forgócsontnál. Hasonló miniatűr eszközök fordultak elő a Csengele-feketehalmi VII. század második felére datálható temető 23., 46., 64. gyermeksírában.⁶⁷

A 207. sír övfelszereléséhez tartozó töredékes lemezeknek (XIX. 11., 12.) nincs nagy jelentőségük. Sokkal fontosabb a hozzájuk tartozó csat (XIX. 15.). Granulációs kerete, gömböcskékből álló díszítése, a felismerhetetlenségig stilizált állatfejei és a szíjszorítólemez hátsó oldalán elhelyezett felerősítő fülek bizanci műhelyekben készült csatokra emlékeztetnek.⁶⁸

Övdíszei miatt különös a 217. sír garnitúrája (12. kép). A szélkeretes, a tok alatt két helyen átfúrt nagyszíjvég (XX. 1.), a tokos kisszíjvég (XX. 2.), a töredékes téglalapalakú díszek (XX. 7–11.) széles körben elterjedt övdíszítmények. Szokatlanok a kerek díszek (XX. 3–6.), melyek ilyen kidolgozásban inkább a lószerszámokat jellemzik. Hasonló darabokat a dunapentelei szórványos anyagból ismerünk,⁶⁹ de ezeket Fettich lószerszámoknak tartja. A kerek és szegletes díszeknek váltogatása is szokatlan. A lelógószíj három rozetája (XX. 13–15.) ugyanolyan kidolgozású, mint az öv kerek díszei. A sír csatja (XX. 12.) ovális alakú és a rövid szíjszorító lemezével egy tagból öntött.

A 240. (XXIII. 2–4.) és a 276. sír övdíszei (XXVI. 13–15.) csak töredékben maradtak meg.

A 266. sír szegényes garnitúrája szélkeretes nagyszíjvégből (XXV. 1.), szíjszorítólemezes (XXV. 15.) töredékes vascsatból (XXV. 12.) és tömör bronzkarikából állott (XXV. 13.).

A 287. sír nagy- (XXVI. 31.), kisszíjvége (XXVI. 32., 34.) és négyszög alakú díszei (XXVI. 33., 35., 36.) töredékes állapotban maradtak meg. A csat (XXVI. 37.) vasból készült.

A 306. sír övdíszei közül csak két töredékes dísz (XXVIII. 15., 20.) maradt meg.

Teljesen ép garnitúrával találkozunk a 327. sír anyagában (16. kép). A tokos nagyszíjvégen (XXX. 1.) három griffábrázolás van. Ez a motívum hasonló ábrázolásban a gátéri temető 174. sír kisszíj-

⁶⁶ Réh-Fettich: Jutas und Öskü. Seminarium Kondakovianum. Prag. 1931. Taf. XV. 29–33.

⁶⁷ Csengele-feketehalmi avartemető. Sajtó alatt. Fol. Arch. 1943. évi kötetében.

⁶⁸ Hasonló darabokat közöl Börzsönyi Arnold: Győri temető a régibb középkorból. A. É. 1905. 608. sír. 32. l. — Lásd még Fettich Nándor: Sárkány ábrázolások a magyarországi népvándorláskori emléktárgyakban. A. É. 1923–1926. II. t. 1., 3.

⁶⁹ Marosi-Fettich: i. m. VIII. t. 15–21.

végén jelenik meg.⁷⁰ A sírhoz tartozó két kisszíjvég (XXX. 2., 3.) díszítetlen. A téglalapalakú lemezeken (XXX. 6–10.) is griff van. Az ábrázolás a Kiskőrös 156. sír korongján lévőkhöz hasonlít.⁷¹ A feketehalmi temető 47. sír övdíszével forma szerint is megegyezik. A lyukvédő (XXX. 5.) síma. A szíjszorítólemezes csatnak (XXX. 4.) vastüskéje van.

Egészen egyedülálló a 346. sír övdarabjai. A kerek övdíszek (XXXIII. 1–3.) ilyen kivitelben szokatlanok; a középben lévő bemélyedésben elhelyezett gömb üvegberakásos előzményekre mutat. A garnitúrához tartozott még egy teljesen tönkrement vaslemezből készült nagyszíjvég és két kisszíjvég (XXXIII. 8., 9.), amelyek az eddig ismert formáktól különböznek. Lekerekített, háromszögalakúra szélesedő fejükhez hosszú tokostag járul; felületüket indafonadékkal díszíti. A háromszögű fejben a stilizált állatfejet alig lehet felismerni. A formának előzményeit a lóherealakú szerszámdíszek körében keressük.⁷² A stilizált állatfejet szíjvégeken a bronzöntés fellépése után is megtaláljuk. Megvan a kajáni 82. sír szokatlan alakú nagy- és kisszíjvégein (IX. 13., 18., 19.), ahol a tokostag rövid, de már csaknem geometrikus alakra egyszerűsödött.

384. fülkés lovassír figyelmet érdemel a temetés módja miatt. Kora-avarkori fülkesírokban szokásos ugyan a ló csontvázrészek — koponya, lábszárcsontok — sírbahelyezése, de ennél a sírnál a férfi-csontváz folytatásaként, fejjel a férfi feje felé, rézsútosan feküdt a teljes lóváz. A lovastemetkezésnek ez a módja a kora-avarkorban ismeretlen. A szegényes övdíszeknek elhelyezése a 217. sír övdíszének elhelyezésére emlékeztet; itt is kerek, síma, félgömbalakú, díszítetlen övdíszek (XVII. 2., 5.) négyzetes díszekkel (XVII. 3., 4.) váltakoznak. Az ezüst lapból készült préselt övdísz a két függőleges és vízszintesen húzódó barázda mezőkre osztja. A bordákon és a mezőkön fogazásos ornamentika van. A veretek némi hasonlóságot mutatnak az Előszállás—Öreghegy⁷³ és kiskőrösi temető A sírjának fogazott darabjaival, amelyek Horváth Tibor megállapítása⁷⁴ szerint a krími gótokkal való érintkezésre és kapcsolatra utalnak.

Töredékes övdísz került elő a 391. sírból, mely díszítetlen nagyszíjvégből (XXXVIII. 3., 4., 6.) és tokos kisszíjvégből (XXXVIII. 5.) állott.

Figyelmet érdemel a 407. lovassír övkészlete (19. kép). A négy-szegletes bronzlemezből készült díszítetlen övdíszek (XXX. 17–22.) kisebbmértetű kerek díszekkel (XXX. 23–25.) váltakoznak. A négyzetes bronzdíszek hátsó oldalán bronzkeret, a kerek övdíszeken három felerősítő szeg van, amelyek végén kis lapocska foglal helyet,

⁷⁰ A. É. 1906. 151. l. 4. kép.

⁷¹ Horváth: i. m. XXXI. t. 5–8.

⁷² Pl. Az Előszállás—Öreghegy 28. sírjának darabjai. Marosi-Fettich: i. m. 5. kép 1–5.

⁷³ Marosi-Fettich: i. m. 26. l. 4. kép. 2.

⁷⁴ Horváth: i. m. XXIII. t. 14–19., 21 a, b.

amint ezt a 134. sír lószerszámdíszsein már bemutattuk. A készlethez tartozik egy tokoszerkezetű hegyesedővégű, díszítetlen nagyszíjvég (XXXVII. 1.) szíjbujtatóval (XXX. 31.), négy gömbölyűvégű síma lemezes kisszíjvég (XXX. 11–14.), lemezes szíjszorító vascsat (XXX. 15., 16.), bronzhuzalból sodrott övmerevítő (XXX. 28.) és a késtartó karika (XXX. 26.). Hasonló négyzetes övdíszek és kisszíjvégek kerültek elő az ösküi temető 48. sírjából.⁷⁵ Hasonló kiállítású kerek övdíszeket az üllői temető 2. sírjából ismerünk.⁷⁶

A préselt övdíszek közül megemlítjük a 453. sír nagyszíjvégét (XL. 40.), az övhöz tartozó oválisalakú vastüskés csattal (XL. 42.) és a 456. sír kerek, hátlapjukon keretes (XL. 51–53.) övdíseit (XL. 47–50., 54.).

Az övdíszek másik csoportjába tartoznak a vasövdíszek.

Idetartozik a 192. sír készlete (10. kép). Az övet jobbról és balról három-három vasveret (XX. 16–18., 21., 22.) díszítette. Hozzá tartozott a bronzlemezes nagyszíjvég, amelynek csak a fabélése maradt meg (XX. 26.), a lemezes kisszíjvég két töredéke (XX. 19., 20.), ovális karikájú csat (XX. 23.), vascsat (XX. 25.) és egy ismeretlen rendeltetésű bronzdarab (XX. 24.).

A 205. sírban vasövdíszek bronzlemezes szíjvégekkel együtt fordultak elő. Négy vasövdísz (XIX. 18., 19., 25–27.), két különböző méretű, két lapból álló, síma felületű kisszíjvég (XIX. 20–22.), a hozzátartozó fabéléssel (XIX. 23., 24.) és a bronzlemezéből készült nagyszíjvég (XIX. 17.) tartozott a készlethez.

A 371. sírban is a vasövdíszek (XXXIV. 91–93., 97–99.), préselt bronz- (XXXIV. 81.) és kisszíjvéggel (XXXIV. 82–84.) együtt fordultak elő. A készlethez tartozik még három lyukvédő (XXXIV. 85–87.) és a pántos vascsat (XXXIV. 89.).

A 77. sírban is vasövdíszek voltak. Az övön négy négyszög alakú vasövdísz (VII. 9–12.) függött; közepükön granulációs bronzfoglatban kék üveg volt. Az öv csatja szíjszorítólemez (VII. 13.).

A 192. (XX. 16., 18.) és a 205. sír (XIX. 25.) példányain az üveg díszítést szeg helyettesíti. Ugy látszik, hogy a díszítetlen példányokban eredetileg üvegberakás volt. A 192. (XX. 21.) és a 205. sír (XIX. 18.) egyes példányain a veretek közepén lévő, az ékkő nagyságának megfelelő, bemélyedés jól látható.

Anyaga miatt nem tartozik e csoportba a 277. sír készlete, bár a forma és a kőberakás miatt kapcsolat mutatkozik köztük. A készlet anyaga préselt rosszezüst. All hét négyszög alakú kék kőberakásos övdíszből (XXVII. 11–17., de a XXVII. 14., 16., 17. darabokon berakás hiányzik), a szélkeretes nagyszíjvégből (XXVII. 1.), szíjbujtatóból (XXVII. 7.), négy préselt kisszíjvégből (XXVII. 2–5.), a lemezes övmerevítőből (XXVII. 6.) és a szíjszorítólemez csatból (XXVII. 8.). Jellemző a félgömbalakú gombok alkalmazása a csaton,

⁷⁵ Réh-Fettich: i. m. Taf. XIV. 2–8.

⁷⁶ Horváth: i. m. I. t. 15–20.

a merevítőn és a kisszíjvégeken. Alakra megegyezik az abonyi temető 292. sírjának darabjaival.⁷⁷

Az ékköveket Fettich a hun-kutrigur rekeszes-ötvösség csökevényének tartja, míg a félgömbös gombokban a gepida elemek továbbélését látja.

A vasövdíszek kerek formában (XXIII. 38—42.) fordulnak elő a 273. sír készletében.

Az övdíszek harmadik csoportjába tartoznak az öntött bronzdarabok.

Az öntött készletek felsorolását a 82. sír anyagával kezdjük (5. kép), mely átmenetül szolgál a préselés és az öntés között. A téglalapalakú karikás övdíszek (X. 1—7., 9—12.), a bronzöntvényekre alkalmazott nagyfejű gombok — mint már láttuk — a gepida hagyományok továbbélését bizonyítják. Az oválisalakú csatkarika, a hozzákapcsolódó csuklósszíjszorítólemezzel (IX. 8.) és szegfejformájú gombokkal is az átmeneti jelleget bizonyítja. Különösen érdekesek a sír kisméretű, szokatlanformájú állatfejes, nagy- és kisszíjvégei (IX. 13., 18., 19.). A készletben megjelenik a lyukvédő is (IX. 14., 16., 20.). A medencében fekvő másik csat vasból készült (IX. 17.); a szíjbujtató (IX. 15.) a nagyszíjvég szélességével megegyezik. Hasonló nagy- és kisszíjvégek az üllői 132.⁷⁸, hasonló karikás csüngők a 233. sírban fordultak elő.⁷⁹

A bronzöntés első fellépését jellemzi, hogy az öntvények egy tagból készültek, de a lelógó szíjakon még nem jelennek meg a díszítőveretek.

Ebbe a csoportba tartozik a 75. sír készlete (4. kép). Az egy tagból képzett nagyszíjvégen (VIII. 7.) a felerősítésre szolgáló tok még zárt. A rajta lévő szétágazó indadisz már fejlettebb. A tokosvégű kisszíjvégeken (VIII. 10—12.) gyakran előforduló csavarodódisz foglal helyet. Jellemzik a készletet a csüngőnélküli griffes övdíszek (VIII. 1—6.) és az egyszerű téglalapalakú lemezek (VIII. 13.). A garnitúrához tartozik még a szíjbujtató (VIII. 14—17.), trapézformájú bronzcsat (VIII. 8.) és a bronzkészség karika (VIII. 9.). Hasonló készletet ismerünk nemesvölgyi temető 3. sírjából.⁸⁰

Ebbe a csoportba tartozik a 97. sír övkészlete is. Az indadiszes kisszíjvégek már öntöttek (VIII. 20—22.), de még megvannak az egyszerű téglalapformájú kimetszett övdíszek (VIII. 23—25., 27., 28.). A trapézformájú bronzcsat (VIII. 19.) megegyezik a 75. sír csatjával. Az övmerevítő (VIII. 18.) a kisszíjvégek díszítésével azonos.

Idesoroljuk az 57. sír teljes készletét (3. kép). Griffes tokos nagyszíjvég (V. 8.), a szíjbujtatóval (V. 12.), két tokos indadiszes kisszíjvég (V. 9., 10.), négy csüngőnélküli áttörtművű griffes dísz (V. 4—7.), három csüngős griffes veret (V. 1—3.), homorúvégződésű öv-

⁷⁷ Marosi-Fettich: i. m. 29. kép. 3.

⁷⁸ Horváth: i. m. VII. t. 3—5.

⁷⁹ Horváth: i. m. XVI. t. 1—11.

⁸⁰ Hampel: i. m. Taf. 104. 1—12.

merevítő (V. 18.) és vascsat (V. 17.) tartozik hozzá. A csat (V. 11.) csuklósszerkezetű szíjszorítólemezen a griff alak erősen romlott, de a lábak tartásából felismerhető, hogy e garnitúra az öntés legkorábbi idejéből való. Ezt az elmondottakon kívül a szegletes bronzlemezek alkalmazása (V. 13–16.) is bizonyítja, mely továbbélése a préselt garnitúrák megfelelő darabjainak, amelyek a fejlődés folyamán teljesen eltűnnek.

Ezt a kort képviseli a 351. sír övkészlete is (18. kép). Az egytagból öntött nagyszíjvégen (XXXV. 1.) egymás után három szárny nélküli griff van s hasonlít az 57. sír (V. 8.) nagyszíjvégéhez. A tokon, keretezett mezőben, fekvő helyzetben, fejét hátrahajtó szarvast ábrázolt az ötvös. A tokos taghoz csatlakozó bronzlemez a bőrvetorkollását erősítette. A kissíjvégek (XXXV. 2–4.) tokos tagokkal, indaszáras díszítésükkel a gyakran előforduló kissíjvégek általános típusát követik. Három csüngőnélküli (XXXV. 12–14.) és három csüngős övdísz tartozik hozzá (XXXV. 15–17.). A griffek nyakán függőleges vonalakkal, szárnyán vízszintesen haladó vonalakkal szemléltetik a tollazatot. A tokos nagyszíjvégnak még egy lemezzel való megerősítésére egy Szentestől származó s a Nemzeti Múzeumban lévő nagyszíjvég nyújt analógiát.⁸¹ A készlet sok tekintetben hasonló a Szentestől—Lapistón talált övfelszereléshez.⁸² Megegyezik a tokos nagyszíjvég erősítő lemeze és a griffek tollazatának ábrázolása. A csuklós szíjszorítólemezes csat (XXXV. 5.) és a lyukvédők (XXXV. 10., 11.) granulációval díszítettek. A bujtató (XXXV. 6–9.) töredékes.

Magában áll, de ebbe a csoportba tartozik a 449. sír anyaga. Az egy tagból öntött nagyszíjvégen (XLI. 1.) állatüldözési jelenet van. A szíjvég két szélén ábrázolt griffpár, a középen lévő, iramodó szarvast támadja. A tok elkülönített mezejében hátranéző szarvas fekszik. Az üldözött szarvas ábrázolása ritka. Bizonyos tekintetben a Káma vidékén otthonos szarvasalakkal mutat kapcsolatot.⁸³ Még ritkábbak a vaskarikás övcsüngők (XLI. 2–16.); felsőrészüket téglalapalakú vaslemezről áll, melyen két bronzszeg van; alsó része karikában végződik.

Idesoroljuk a 353. sír készletét. A nagyszíjvég (XII. 16.) elkülönített mezejében felismerhetetlen állat, a hosszabb peremmel határolt mezőben állatküzdemi jelenet van. A kissíjvég (XII. 21.) indadíszes. A bronz övdíszeken (XII. 17–20., 22.) a középen húzódó tengelyből folynak szét az indák. Szokatlan a készlet egyik dísz (XII.

⁸¹ Felvinczi Takács Zoltán: Gandhara- emlékek a Hopp Ferenc-Kelet-ázsiai művészeti múzeumban. Gandhara-stílus és „Keszthelyistílus”. A. E. 1928. 142. l. 66. kép.

⁸² Fettich: Bronzeguss und Nomadenkunst. Auf Grund der ungarländischer Denkmäher. Seminarium Kondakovianum. Prague, 1929. Taf. 4. 1., 5., 6., 7.

⁸³ Marosi-Fettich: i. m. 39. kép. 5.

23.), mely más formában ugyan, de a 159. sírban (XVIII. 30.) is megvan. A nagyszíjvéghez tartozó nagy bujtató (XII. 24.) zárt.

A szegletes övdíszek mellett a kerek övdíszek is nagy szerepet játszanak a magyarországi avar öntött bronzkészletben. Ezeket képviselik a 347. sír díszítései. A geometrikus díszítésű vastag övdíszítmények (XXXIII. 4–7., 11., 12., 14.) alakra hasonlítanak a nemesvölgyi 205., a mosonszentjánosi 58. és 238. sírok kerek övdíszéhez.⁸⁴ Közelebb áll az ösküi temető 54. sírjának készlete,⁸⁵ melyben a kishíjvégek és a kerek veretek is hasonlítanak. A sír kishíjvégei (XXXIII. 16., 17.) tokos szerkezetűek és indadíszesek. A bronzcsat szíjszorítólemezen (XXXIII. 13.) kiterített szárnyú madarábrázolás van. A készlet másik csatja vasból készült (XXXIII. 18.). Az övmerevítő (XXXIII. 10.) lapos és díszítetlen.

A bronzöntés második csoportjában a nagy- és kishíjvégek két tagból vannak öntve, a tokostag eltűnik s helyébe állatfejes, vagy csücskös felerősítési mód lép. Az övdíszek elhelyezése mindig egyes elrendeződésű, de a lelógó szíjakon is megjelennek a díszek.

Ebbe a csoportba tartozik a 321. sír pompás készlete (15. kép). Meglepően szokatlan a 22 cm hosszú nagyszíjvég (XXIX. 1.). Két lapból öntött lapjait körbehajló indaszár díszíti. A bőrv betorkollásánál a tokostag helyét szembenéző madárfejek foglalják el, melyeknek a csőre összeér. Ilyen állatfejvégződésű szíjvéget ismerünk a Kundgyűjtemény anyagából,⁸⁶ de a kajáni példánynál még hiányzik az áttörés ami bizonyítja, hogy e periódus legkorábbi szakából való. A három kishíjvég (XXIX. 2–4.) kidolgozása egyezik a nagyszíjvéggel, de a szíjat négy fül segítségével erősítették fel. A griffes díszek (XXIX. 5., 7., 9–14.) a gyakoribb formákat követik, de a csüngőnélküli díszek, melyek az öntés kezdő szakában még nagyobb számban voltak képviselve, megfigyatzkoznak és csak egy-két példányban kerültek ki a sírokból. A deréköv címeralakú övdíszein (XXIX. 15., 17–19.) már a későbbi növényi díszítés szerepel, mely később a szíjvégeken is megjelenik.

A megjelenő áttört lelógó szíjveretek (XXIX. 20–28., 30–32.), mint új elemek jelentkeznek. Az övmerevítő (XXIX. 6.) és a szíjszorítólemezes csat (XXIX. 8.) granulációval díszített. A trapézalakú csatnak (XXIX. 16.) vaspecke van. A kisméretű bujtató (XXIX. 29.) sehogyan sem szerves része a készletnek.

Ebbe a csoportba tartoznak a 134. sír övdíszei (8. kép). A nagyszíjvége (XIV. 1.) kisebbitett mása a 321. sír szíjvégeének. A két lapból készült kishíjvégeken (XIV. 2–5.) leveles indadísz és állatfejvégződés van. A csüngős övdíszek (XIV. 6–10.) ebben a formában itt lépnek fel először. A csüngőkön jellemző az áttörés. A csüngőket egyesével találták a sírban. A lelógószíjakat gazdagon díszítették a háromszögalakú veretekkel (XIV. 14., 15., 18–20., 22–28.). A garnitúra-

⁸⁴ *Fettich*: Bronzeguss und Nomadenkunst. Taf. VII. 3–6., 17–19.

⁸⁵ *Réh-Fettich*: i. m. Taf. XV. 3–4., 10–16.

⁸⁶ *Horváth*: i. m. XXI. t. 1 a., b.

hoz tartoznak még a lyukvédők (XIV. 11–13.), a szíjszorítólemezes csat (XIV. 21.), az övmerevítő (XIV. 16.) és a zárt szíjbujtató (XIV. 17.).

Ebbe a csoportba tartozik a 360. sír szíjszorítólemezes csatból (XXXIII. 19.) és a két lemezből álló állatfejvégződésű kisszíjvégből (XXXIII. 20.) álló készlete.

Az öntött készletek harmadik csoportjába tartoznak azok a garnitúrák, amelyekben a csüngők csoportosan helyezkednek el. Erre a csoportra jellemző, hogy a növényi minták kizárólagos uralomra jutnak s csak az állatfejeket alkalmazzák, de csak a szíj befogadására. Az indaszárak szétágaznak, az áttörés általános és füzéres elhelyezést nyernek.

Ebbe a csoportba tartozó díszek közül a 117. sír készlete képviseli a legegyszerűbb formákat (7. kép). Az állatfejvégződésű nagyszíjvég (XII. 8.) két lapból van összeállítva, de áttörtművű. A kisszíjvég (XII. 9.) külön füllel kapcsolódik a bőrvözhöz. A készlet csatja (XII. 13.) a lyukvédőkkel együtt (XII. 11., 12., 14., 15.) indadíszes. A szíjbujtató (XII. 10.) díszítetlen. A csonkán ránkmaradt csüngődíszek közül (XII. 1–7.) három magában, egy kettős, három pedig hármas csoportosításban díszítette az övet. A csüngőkarikákon az áttörés elcsökevényesedett. Hasonlót találunk az üllői temető 186. sírjában.⁸⁷

A 143. sír övkészletét is idesoroljuk. Két lemezből álló nagy- (XVI. 6., 7.) és négy kisszíjvége (XVI. 8–11.) az állatfejvégződésű darabok gyakran előforduló formájában jelentkeznek. A csüngős díszek (XVI. 1–5.) magánosan és párosával feküdtek a sírban. Egy szíjvég (XVI. 8.) méretben és a felerősítést szolgáló tag képzésében is eltérő. A hozzátartozó lelógószíj veretei (XVI. 14., 19.) nagyobbak, mint a többi lelógószíjak áttört veretei (XVI. 12., 13., 15–18., 20., 21.), de kisebbek a lyukvédőknél (XVI. 23–26.). A készlethez tartozik még egy granulációs szíjszorítótagos bronzcsat (XVI. 22.), a szíjbujtató (XVI. 27.) és a vascsat (XVI. 30.).

A csüngős díszek csoportos elhelyezésének szép példája a 107. sír gazdag öve (6. kép). A csüngős övdíszek (XI. 1–14.) két hármas és két négyes csoportosításban voltak az övön. A csüngők alakja és díszítése a kúndombi temető 130. sírjának⁸⁸ csüngőivel mutat egyezést. A csüngők elrendezésében egyezést mutat a kiskőrösi 158.⁸⁹ és 165.⁹⁰ sír csüngőinek helyzetével. Az állatfejvégződésű szétágazó indaszáras nagyszíjvéghöz (XI. 19.) az üllői 178. sír⁹¹ nagyszíjvége szolgál analógiául. A négy indadíszes, állatfejben végződő kisszíjvég

⁸⁷ Horváth: i. m. XIV. t. 1–10.

⁸⁸ Horváth: i. m. 105. l. 26. kép. Ebben a sírban feküdt az a sárgaszínű festett edény, melyet Horváth Tibor a nagyszentmiklósi körrel hoz kapcsolatba.

⁸⁹ Horváth: i. m. XXXII. t. 7–9., 9–12., 13–15., 16–18.

⁹⁰ Horváth: i. m. XXXIII. t. 7–9., 10–12., 13–15., 22–23.

⁹¹ Horváth: i. m. XI. t. 14.

(XI. 18., 20., 21., 28.) a lelógószíj végén volt. A lelógószíjak közül kettőn három-három, kettőn két-két dísz volt. (XI. 16., 23., 25–27., 29–30., 32–33.). Az övmerevítő (XI. 35.) bordákkal díszített, míg a lyukvédők (XI. 15., 17., 22., 24.) és a csat (XI. 31.) indadíszes. Különös a szíjbújtató (XI. 34.) indákkal való díszítése. A készlet vasesatja (XI. 36.) a bronzcsat közelében feküdt.

A 159. sír (9. kép) készlete csüngődíszzeivel (XVIII. 1–7., 9–13., 16.) vonja magára a figyelmet. A csüngős és csüngőnélküli veretek elhelyezése kettős csoportosításban történt. Az állatfejes nagyszíjvégen (XVIII. 8.) közepén húzódó virágfüzérdíszítés van. A kissíjvégeket is (XVIII. 14., 15.) virágfüzér élénkíti s füllel kapcsolódnak a szíjához. A nagyszámú analógiák közül a kiskőrösi 147. sír⁹² megfelelő darabjait említjük. Az övmerevítő (XVIII. 23.) indadíszes. A lyukvédők (XVIII. 18., 20–22.) granulációsak. A lelógószíjak díszei (XVIII. 24–29., 31–35., 37–41.) szávalakúak. Szokatlan a készlethez tartozó téglalapalakú indadíszes veret (XVIII. 30.). Különös a garnitúra csatja, mert az ovális csatkarikához (XVIII. 19.) tartozó szíjszorítólemez (XVIII. 17.) másstílusú csak s pótlásként kerülhetett a garnitúrába.

Ebbe a csoportba tehetők a 330. sír övdíszei is (17. kép). Az aranyozott nagyszíjvéghez (XXXII. 1.) a Bakony–kopányi⁹³ szíjvég hasonló. A két kissíjvég (XXXII. 2., 3.) indadíszes, de füllel kapcsolódik a szíjhoz. A csüngődíszek (XXXII. 4–10.) csoportosan voltak az övön. A lelógószíjakon két-két díszítő veret volt (XXXII. 16–18.), melyek a lyukvédők (XXXII. 13–14.) kisebbített másai. A csat (XXXII. 12.) erősítőlemezén a nagyszíjvéggel azonos díszítés van. A szíjbújtató (XXXII. 15.) és az övmerevítő (XXXII. 11.) díszítetlen.

A kajáni temető sírjai fegyverben szegények. A 33. sírből egy-élű rövid keresztvasú kard (XLIV. 7.) került elő. Hossza 90 cm volt. A markolata 10 cm és bronzlemez borította. Ezekből semmi sem maradt meg.

A 101. (II. 32.), 159. (XXI. 23.) és 225. sír (XXI. 24.) vasbaltái, vagy inkább fokosai fegyverül is szolgálhattak. A 101. sírban a jobb combon feküdt az íveltélű szélespengéjű vASFokos (II. 32.), amelynek nyéllyuka az elkeskenyedő fok közelében van. E típussal megegyezik a 225. sír bal csuklójánál talált vASFokos (XXI. 24.); az eltérés csak abban van, hogy a nyéllyuk a fokos középvonalába esik. Hogy az említett példányok inkább fokosok, mint balták, azt az utóbbi példány lefelé álló foka mellett az is bizonyítja, hogy a nyéllyuk nem a fokon helyezkedik el. Az eddig közölt emléktananyagban e formát nem ismerjük. Legjobban a csúnyi 103. sír⁹⁴ baltájának formáját közelíti meg.

Egészen különálló típus a 159. sír fokosa (XXI. 23.). Mindkét

⁹² Horváth: i. m. XXX. t. 17., 28., 29.

⁹³ Fettich: Bronzeguss und Nomadenkunst. Taf. X. 2.

⁹⁴ Hampel: i. m. Taf. 130. 1.

végén tompa s a középén elkeskenyedő nyéllyuknál kivastagszik. Formája a népvándorláskori emlékeink közt egyedül áll.

A török késszerűek és egyélűek. Következő sírokban fordultak elő: 44. (XXI. 22.), 55. (XXI. 18.), 84. (XXI. 15.), 163. (XXI. 11.), 221. (XXI. 13.), 225. (XXI. 19.) és a 321. sírban (III. 7.).

A 290. sír három kavicsa (XXVI. 57–59.) a parittyá használatáról tanúskodik.

A kés gyakori melléklete a férfisíroknak. A medence jobb oldalán találták a következő sírokban: 35. (XXI. 1.), 59. (VI. 10.), 63. (XXI. 10.), 83. (VII. 19.), 101. (II. 36.), 123. (X. 9.), 124. (X. 31.), 97. (XXI. 14.), 134. (XV. 79., 83.), 132. (X. 32.), 165. (XVII. 25.), 175. (XXI. 8.), 179. (XXI. 16.), 192. (XX. 27., 28.), 217. (VI. 21., 22.), 240. (XXIII. 1.), 258. (XXIII. 28.), 266. (XXV. 20., 21.), 273. (XXIII. 44.), 274. (XXIII. 55.), 276. (XXVI. 8.), 287. (XXVI. 39.), 290. (XXVI. 56.), 315. (XXVIII. 46., 47.), 321. (III. 8.), 342. (XXXI. 88.), 343. (XXXI. 89.), 346. (XXXI. 106.), 351. (XXXIV. 1.), 356. (XXXIV. 65.), 384. (II. 24–26.), 396. (XXXVIII. 7.), 401. (XXXVIII. 11.), 407. (XXXVIII. 22.), 417. (XXXVIII. 42.), 418. (XXXVIII. 43.), 419. (XXXVIII. 46.), 431. (XXXIX. 15.), 432. (XL. 1.), 438. (XXXIX. 32.), 449. (XL. 39.). Balról volt a 82. (IX. 21.), 211. (XXI. 3.), 296. (XXVIII. 2.), 327. (XXXI. 2.), 371. (XXXIV. 94.), 372. (XXXVI. 3.), 383. (XXXVI. 15.), 391. (XXXVIII. 1.), 410. (XXXVIII. 22.), 442. (XL. 38.), 453. (XL. 46.), 458. (XL. 60.) sírokban. A 33. sír kése (II. 4.) a bokánál, 438. síré (XXXIX. 36.) a medence közepén feküdt. Általában a jobb oldalon viselték, rendszerint tokban, amit a késéken lévő farost maradványok bizonyítanak.

Ritkábban fordul elő egy sírban két kés. A 70. (XXI. 4., 7.), 75. (VI. 4., 5.), 205. (II. 21., XIX. 28.), 221. (XXI. 12., 13.), 262. (XXIII. 35., 36.), 306. (XXVIII. 13., 17.), 330. (XXXI. 16., 17.), 347. (XXXIII. 15.), 388. (XXXVI. 31., 33., 34.) és 439. (XXXIX. 39., 42.) sírban egy kisebb és egy nagyobb kés fordult elő. A kisebb kések a nagyobbak fölött, vagy közelében feküdtek, amiből feltételezhető, hogy a kettős kések használata, mint azt László Gyula értelmezte, azonos volt a szebényi 245. sír késeivel.⁹⁵ A 67. sírban mindkét medenceoldaltól lógott le kés (XXI. 5., 9.). A kések nyélnyújtványa egyenesvégű, csak a 327. sírban (XXXI. 1., 2.) kése végződött csontgombban. A 67. sír (XXI. 5.) hosszú nyélnyújtványos kése vasgombban végződik.

A 159. (XVIII. 36.), 385. (XXXVI. 20.), 419. (XXXVIII. 48.), 438. (XXXIX. 38.) sír jellegtelen vastöredékei valószínűen kés tartozékai.

A kések és más készségek felerősítésénél játszottak szerepet a vaskarikák, melyek a következő sírokból kerültek elő: 35. (I. 31.), 63. (XXI. 44.), 100. (X. 1.), 213. (XXI. 45.), 217. (VI. 19.), 225. (XXI. 32.), 273. (XXIII. 45.), 276. (XXVI. 10.), 285. (XXVI. 27.), 306. (XXVIII. 14., 19.), 315. (XXVIII. 49.), 338. (XXXI. 74.), 346. (XXXI. 105.), 371. (XXXIV. 90., 95., 96.), 384. (II. 28.), 388. (XXXVI. 32.), 389. (XXXVI. 40.), 400. (XXXVIII. 9.), 432. (XL. 7.), 439. (XXXIX. 44.). A 92., 96.,

⁹⁵ László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. A. É. 1941. 176. l. 1. kép.

199., 234., 336., 406. sírok vaskarikái szétporladtak. A 61. sírban két bronzkarika (IV. 30., 32.) volt. Hogy a karikák a kés felakasztásában szerepet játszottak, bizonyítja a 35. sír késéhez rozsdásodott karika (XXI. 1.).

A csiholóvasak két formában jelentkeznek. A behajlitott végűt a 276. (XXVI. 7.), 432. (XL. 3.) és a 438. (XXXIX. 35.) sírok példánya képviseli. Egyenes csiholó a 296. (XXVIII. 1.) és 439. (XXXIX. 43.) sírból került elő. A 143. (XVI. 29.) és a 367. (XXXIV. 73., 74.) sírok példányainak formáit töredékes voltak miatt meghatározni nem tudjuk. A 81., 406. és 442. sírok csiholóvasai elpusztultak. Az említett csiholóvasak mindig kovával voltak együtt, melyek külön, mint a 296. (XXVIII. 4–6.), 432. (XL. 4., 5.), 376. (XXXIV. 71., 72.), 143. (XVI. 28.) vagy a csiholóhoz tapadva feküdtek, mint a 438. sír példányánál (XXXIX. 35.). Csak kova feküdt a 299. (XXVI. 82.) és a 300. sírban.⁹⁶

Vasár a 276. (XXVI. 9.), 419. (XXXVIII. 49.), 432. (XL. 6.), 438. (XXXIX. 37.) sírban fordult elő.

Gyakorlati rendeltetése volt a 273. sír fenőkövének (XXIII. 43.).

A pipereeszközök használata a népvándorlás egész korára kiterjed. Két vascíptető tartozik ide a 276. (XXVI. 11.) és a 296. (XXVIII. 1.) sírok darabjai, amelyekhez hasonló a kiszombori Ó-temető 6. sírjából ismerünk.⁹⁷ Érdekes a szőresíptető férfisírban való megjelenése, mert az eddig előkerült példányok női sírokból valók voltak.

Bár Sebestyén Károly⁹⁸ és László Gyula néprajzi⁹⁹ analógiák alapján több tárgy használatára fényt derítettek, az avarság hagyatékában még mindig találkozunk rejtélyes tárgyakkal, melyeknek rendeltetését nem ismerjük. Előkerülnek füles bronzcsüngők és a csonttárgyaknak bizonyos formái, amelyek eddig, vagy teljesen ismeretlenek voltak, vagy megfejtésre várnak. A 205. sírban a jobb csípőlapáton, belsejében négyfelé osztott, öntött bronzkarika feküdt (XIX. 30.), amely kétségtelenül az övre volt erősítve. Alakja azonos a pásztói példánnyal,¹⁰⁰ de az két lemezből áll; elhelyezését nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy övgarnitúrával egy sírból való. Hasonló darabokat ismerünk Keszthelyről¹⁰¹ és Jutásról.¹⁰² Használatára magyarázatul szolgál, hogy az avar lovas a bal oldalon hordta a kardot, jobb oldalon a készséget a pásztorszerszény módjára. A mi csüngőnk (XIX. 30.), és így valószínű a többi is, a pásztorkészségekkel hozhatók kapcsolatba és valószínűleg az egyes tárgyak szíjelosztójaként szerepelt.

⁹⁶ Hasonló eset a Szárazér-dülői lovassírban fordult elő. Dolg. 1942. 156. l.

⁹⁷ Csallány Dezső: Kora-avarkori sírleletek. Fel. Arch. I–II. V. tábla 16.

⁹⁸ Rejtélyes csontok népvándorláskori sírokban. Dolg. 1930. 175–204. l.

⁹⁹ Avar kori pásztorkészségeink. A. É. 1940. 91–98. l. — Adatok az avarság néprajzához. A. É. 1941. 175–191. l.

¹⁰⁰ Hampel: i. m. Taf. 73. 3.

¹⁰¹ Hampel: i. m. Taf. 151. 13.

¹⁰² Réh-Fettich: i. m. S 41. 18.

Lehet, hogy a 346. sír koncentrikus körökkel díszített csonttárgya (XXXI. 107.) is elosztóként szerepelt. A hátsó oldalán gerinc fut végig; ezen három helyen 2–3 mm átmérőjű lyuk van. A tárgy töredékes, de — a meglévő nagyobb részből következtetve — köralakú lehetett. Téglalapalakú, de szerkezetileg egyező darab fordult elő Keszthelyen.¹⁰³ Ezt Hampel háromélű csonttárgynak mondja, mely néha 4–5 helyen is át van fúrva és gyakran díszített. Közelebbit nem mond róla. Azonos rendeltetése lehetett a gátéri 275. sír¹⁰⁴ téglalapalakú három helyen átfúrt példányának is. Közelebbi adatot nyújt az ótompai¹⁰⁵ (Csongrád vm.) 38. sír publikálatlan hasonló darabja, amely a kajáni példányhoz hasonlóan a jobb karszár mellett feküdt.

A csonttárgy — mint említettük — lehet készségosztó, de más rendeltetése is lehetett. Játszhatta a pásztorerszényekről ismert kupáncs szerepét is úgy, hogy három szíj áthúzására is alkalmas lévén, a kovatartó zacskót leszoríthatta s egyúttal a csiholó és a kés szíját is széjjeltartotta. A szíjakat áteresztő gerinces rész a test felé állhatott, a tetszetős díszes korong, vagy téglalap kifelé.

Ösi alakú csontbogozó került ki a 367. sírból (XXXIV. 70.); a comb közepén csiholóvassal és kovával, feltételezhetően tokban, együtt volt. Hasonló bogozót ismerünk a Százazér-dülői lovassírból.¹⁰⁶

Agancsból készült eszközöket találtak 258. sírban a bal felső combnál (XXIII. 27.); üreges felső végén két lyuk van. A 431. sírban a jobb kéznél feküdt (XXXIX. 16.); hasonlít az előbbihez, de a kiszélesedő vége törött. A 438. sírban bal kéz ujjainál volt (XXXIX. 31.); felületét ékalakú bekarcolás díszíti, kiszélesedő végén lyuk van. Ismerjük ezeket Keszthelyről¹⁰⁷ és Derekegyházáról.¹⁰⁸ Rendeltetésükre a magyar pásztor készségeken viselt bogozók világítanak rá.¹⁰⁹

A 205. sír átfúrt csonttárgyának (XIX. 29.) rendeltetése ismeretlen.

A vassarló a földművelés kétségtelen bizonyítéka. Előfordul: a 77. sírban (XXI. 25.) a medencére fektetve; a 79. sírban (XXI. 26.) és 81. sírban (XXI. 28.) a jobb kéznél; 209. sírban (XXI. 29.) a medence alsó részén, hegygel a bal könyök felé; a 213. sírban (XXI. 27., 27 a.), a karon keresztül fektetve, hegygel a bal könyök felé; a 453. sírban (XL. 41.), a jobb felsőkar mellett. A sarlók nyélnyújtványa rendszeren egyenes, de néha (XXI. 25., 27., 27 a.) kissé hátrahajlik; fanyele volt, amit a farostok bizonyítanak. Az egyik példány (XXI. 29.) nyélnyújtványához visszahajló vaskampó is csatlakozik; úgy látszik a

¹⁰³ Hampel: i. m. Taf. 145. 2.

¹⁰⁴ A. É. 1908. 336. l.

¹⁰⁵ Szentesi múzeum.

¹⁰⁶ Dolg. 1942. XII. t. 1–3.

¹⁰⁷ Hampel: i. m. Taf. 145. l.

¹⁰⁸ Csallány Gábor: A Szentés—derekegyházi népvándorláskori sírlelet. Fol. Arch. I—II. I. t. 7.

¹⁰⁹ A magyarság tárgyi néprajza. II. 368. l. 1092. á.

nyélnyújtvány visszahajlításával erősítették a nyélbe. Pengéje görbe. Leggörbébb a 81. sír sarlója (XXI. 28.), amely legjobban hasonlít a mai sarlóhoz, bár ennek is nagyobb az ívé. A többi sarlónál a penge majdnem kasza módjára egyenes. A sarlók az avarkorban nem gyakran fordulnak elő; a nagy görbületű típusra a Cece—csillagpusztai példány¹¹⁰ szolgál jó analógiául. Az egyenes pengéjű típusnak pontos mását a czikói 435. sírból ismerjük,¹¹¹ de annak nyélnyújtványa hosszabb.

A sarló már a germánság hagyatékában is megvolt,¹¹² úgy látszik innen jutott a hódítókhoz. Hogy nemcsak a meghódított nép használta azokat, bizonyítéka, hogy a 77. és 453. sírban övgarnitúrákkal voltak egy sírban. A viszonylagos nyugalmi időben a letelepült életmóddal a hódítók, úgy látszik, maguk is foglalkoztak földműveléssel. Emellett az állattenyésztés is megvolt, mit a gazdag állati csontmellékletek bizonyítanak.

A szegényebb férfisírokban legtöbbször csak egyetlen bronz-, vagy vascsat a melléklet.

Bronzkarikás volt 27. (I. 16.), 276. (XXVI. 12.), 306. (XXVIII. 21.), 388. (XXXVI. 36.) sírok csatja. Szíjszorítólemezes csatok a következő sírokból valók: 81. (VII. 17.), 101. (II. 33.), 183. (XVII. 30.), 200. (XIX. 2.), 225. (XIX. 48.), 315. (XXVIII. 45.).

A vascsatok szegletes, íveltoldalú szegletes és ovális alakban fordultak elő.

Szegletesek: 17. (I. 1., 2.), 18. (I. 3.), 25. (XXI. 40., 43.), 30. (I. 32.), 33. (III. 1f.), 38. (XXI. 33.), 49. (XXI. 41., 47.), 64. (IV. 34.), 67. (IV. 46., 48.), 75. (VI. 6.), 91. (XXI. 46.), 97. (VIII. 29.), 98. (VII. 28.), 114. (X. 5.), 136. (XIII. 6.), 167. (XVII. 26.), 200. (XIX. 3.), 205. (II. 20.), 207. (XIX. 13., 16.), 209. (XXI. 31.), 213. (XXI. 48.), 222. (XXI. 30.), 240. (XXIII. 5.), 246. (XXIII. 8.), 249. (XXIII. 9.), 258. (XXIII. 29., 31.), 262. (XXIII. 37.), 273. (XXIII. 46—48.), 296. (XXVIII. 7—8.), 300. (XXVI. 83.), 309. (XXVIII. 30.), 315. (XXVIII. 50.), 327. (XXXI. 3.), 346. (XXXI. 102., 103.), 351. (XXXIV. 2.), 365. (XXXIV. 66., 67.), 366. (XXXIV. 68., 69.), 368. (XXXIV. 75., 76.), 373. (XXXVI. 4.), 380. (XXXVI. 12.), 383. (XXXVI. 16., 17., 18., 19.), 384. (II. 29.), 388. (XXXVI. 35.), 391. (XXXVIII. 2.), 393. (XXXVI. 47., 48.), 401. (XXXVIII. 10.), 418. (XXXVIII. 44., 45.), 419. (XXXVIII. 47.), 431. (XXXIX. 17.), 432. (XL. 2.), 438. (XXXIX. 34.), 439. (XXXIX. 40., 41., 46.), 442. (XL. 37.), 446. (XL. 28.), 450. (XL. 35., 36.), 453. (XL. 44.), 454. (XL. 58., 59.), 459. (XL. 61.).

Íveltoldalú csat volt a 28. (I. 17.), 371. (XXXIV. 38), 384. (II. 31.), 438. (XXXIX. 33.) és a 453. (XL. 43.) sírban.

Az oválisalakú vascsat ritka s csak a 38. (XXI. 34.), 74. (VII. 4.),

¹¹⁰ Marosi-Fettich: i. m. 40. l. 16. kép 4.

¹¹¹ Hampel: i. m. Taf. 228. 2.

¹¹² Török Gyula: A kiszombori germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. Dolg. 1936. XLVII. t. 133. sír.

258. (XXIII. 30.), 306. (XXVIII. 18.), 311. (XXVIII. 26., 27.), 439. (XXXIX. 45.) sírokban fordult elő.

A férficsontvázak medencéjében lévő mellékletek között a 407. sír gömbalakú bronzcsörgője (XXX. 27.) szokott forma. Arcábrázolással formában ismerjük Szentes-Nagyhegyről,¹¹³ Bereghátról,¹¹⁴ Keszthelyről¹¹⁵ díszítetlen kivitelben Szentes-Berekhat,¹¹⁶ Závod,¹¹⁷ Ordas,¹¹⁸ Palánka,¹¹⁹ Előszállás-Öreghegy¹²⁰ és Dunapentele¹²¹ szolgáltattak hasonló darabokat.

Az övvel van kapcsolatban a 83. sír magábanálló övmerevítője (VII. 18.) és a 296. (XXVIII. 3.), 306. (XXVIII. 16.), 384. (II. 30.) sírok övbujtatója.

A 97. sír meghajlított bronzpántja (VIII. 26.) valószínűleg saru tartozéka volt.

Hajfonatdísz csak a 388. lovassírból került elő (XXXVI. 38., 39.). Az üllői temető 168. sírjában talált példánnyal megegyezik.¹²²

A férfisírokban, ha ritkán is, de előfordultak olyan mellékletek is, amelyek leginkább a női sírok mellékletei szoktak lenni. Ilyen az orsógomb, mely a 143. (XVI. 31.), 287. (XXVI. 38.) és a 401. sírból (XXXVIII. 8.) való. A 143. és 287. sírban övgarnitúrával volt közös sírban.

A fülbevalók — amelyek férfisírokban voltak — többnyire lovas-sírból kerültek elő. Két függő volt a 276. és 407. sírban (XXX. 29., 30.), míg a 288. (XXXVI. 37.) és a 207. (XIX. 14.) sírban csak a koponya bal oldalán volt függő.

Még ritkább a gyöngy, amely a 67. és a 453. sírban fordult elő. A 67. sír bal csípőlapátján mindössze egy gyöngy (IV. 47.) feküdt; míg a 453. sír egy szem gyöngye (XL. 45.) a nyakban volt.

A női sírok. A női sírokban is szokásos az állattal együtt való temetkezés. A 23., 68., 145. sírban a női csontváz jobb oldalán fejjel K-nek irányított marha csontváz feküdt. Irányításuk a lovastemetkezésekkel megegyező.

Az orsógombok a női sírok jellemző mellékletei, de előfordulnak gyermek, sőt egészen kivételesen — mint láttuk — a férfisírokban is.

Alakjuk élesen határolódó kettőscsonkakúpos, vagy gömbölyített. Az előbbieket a 21. (I. 14.), 40. (I. 37.), 47. (IV. 9.), 48. (IV. 11.), 53. (IV. 19.), 54. (IV. 21.), 61. (IV. 23.), 71. (IV. 49.), 72. (IV. 50.), 88. (VII. 22.), 89. (VII. 23.), 99. (VII. 30.), 126. (X. 16.), 129. (X. 26.), 131.

¹¹³ Csallány Gábor: Avar kori és IX—XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. Dolg. 1933—1934. LXVIII. t. 28.

¹¹⁴ U. ott. LXVIII. t. 30.

¹¹⁵ Hampel: Régibb középkor I. 103. l. d.

¹¹⁶ Csallány Gábor: i. m. LXVIII. 22.

¹¹⁷ Hampel: i. m. Taf. 248. 2.

¹¹⁸ U. ott. Taf. 79. 2.

¹¹⁹ U. ott. Taf. 256.

¹²⁰ Marosi-Fettich: i. m. 20. l. 7. kép. 1.

¹²¹ U. ott. V. t. 8.

¹²² Horváth: i. m. VIII. t. 20., 21.

(XIII. 2.), 133. (XIII. 5.), 140. (XIII. 13.), 141. (XIII. 15.), 142. (XIII. 19.), 158. (XVII. 15.), 170. (XVII. 28.), 196. (XVII. 41.), 208. (XIX. 32.), 241. (XXIII. 17.), 256. (XXIII. 20.), 279. (XXVI. 16.), 281. (XXVI. 23.), 284. (XXVI. 25.), 288. (XXVI. 49.), 298. (XXVI. 71.), 307. (XXVIII. 25.), 313. (XXVIII. 28.), 317. (XXVIII. 52.), 332. (XXXI. 65.), 344. (XXXI. 87.), 345. (XXXI. 97.), 350. (XXXI. 113.), 359. (XXXIV. 50.), 361. (XXXIV. 59.), 372. (XXXVI. 1.), 374. (XXXVI. 5.), 408. (XXXVIII. 18.), 411. (XXXVIII. 35.), 415. (XXXVIII. 39.), 416. (XXXVIII. 41.), 420. (XXXIX. 4.), 436. (XXXIX. 24.), 433. (XL. 12.), 457. (XL. 57.); az utóbbiak a 24. (I. 15.), 66. (IV. 42.), 153. (XVII. 8.), 188. (XVII. 34.), 191. (XVII. 36.) 241. (XXIII. 17.), 265. (XXIII. 53.), 269. (XXIII. 10.), 280. (XXVI. 19.), 286. (XXVI. 30.), 301. (XXVIII. 10.), 319. (XXVIII. 68.), 320. (XXVIII. 67.), 334. (XXXI. 73.), 339. (XXXI. 77.), 387. (XXXVI. 11.), 423. (XXXIX. 10.) sírokban fordultak elő. Az előbbi forma túlsúlyban van.

Az orsógombok anyaga a legtöbbször agyag, de a 32. sírban mészkőből (I. 33.), a 216. (XIX. 35.) és a 389. (XXXVI. 46.) sírban csontból és a 358. sírban kristályos anyagból készült az orsógomb (XXXIV. 47.).

A díszített példányokon a zeg-zugvonal, barázda, hullámvonal van, mint általában az egész avarkorban. A 408. sír barázdált (XXXVIII. 18.) és a 382. sír dudoros orsógombja (XXXVI. 13.) különös figyelmet érdemel.

Fülbevalók párosával fordultak elő a 29. (I. 18., 19.), 36. (I. 34., 36.), 39. (IV. 1., 2.), 46. (IV. 4., 5.), 65. (IV. 36.), 80. (VII. 15., 16.), 90. (VII. 25., 27.), 116. (X. 6., 8.), 126. (X. 12., 13.), 129. (X. 24., 25.), 140. (XIII. 8., 9.), 142. (XIII. 17., 22.), 144. (XIII. 27., 28.), 156. (XVII. 16., 19.), 160. (XVII. 20., 21.), 191. (XVII. 38., 39.), 196. (XVII. 42., 43.), 204. (XIX. 7., 10.), 256. (XXIII. 18., 19.), 261. (XXIV. 7., 8.), 281. (XXVI. 21., 22.), 288. (XXVI. 50.), 289. (XXVI. 52., 53.), 320. (XXVIII. 61., 62.), 323. (XXXI. 4., 5.), 325. (XXXI. 37—39.), 332. (XXXI. 67—70.), 334. (XXXI. 71., 72.), 339. (XXXI. 75., 76.), 345. (XXXI. 90., 91.), 348. (XXXI. 99—101.), 351. (XXXIV. 6., 7., 13.), 362. (XXXIV. 62—64.), 370. (XXXIV. 78., 79.), 395. (XXXVI. 49., 50.), 411. (XXXVIII. 36., 37.), 420. (XXXIX. 1., 2.), 422. (XXXIX. 5., 6.) sírokban. De előkerült magánosan is és pedig a koponya jobb oldalán az 51. (IV. 12.), 62. (IV. 33.), 66. (IV. 45.), 186. (XVII. 32.), 187. (XVII. 33.), 188. (XVII. 35.), 218. (XIX. 36.), 241. (XXIII. 12.), 265. (XXIII. 52.), 284. (XXVI. 26.), 291. (XXVI. 60.), 344. (XXXI. 84., 85.), 349. (XXXI. 109.), 359. (XXXIV. 48.), 368. (XXXIV. 77.), 389. (XXXVI. 42.) sírokban; a koponya bal oldalán a 48. (IV. 10.), 69. (VII. 1.), 76. (VII. 6), 109. (X. 2., 3.), 142. (XIII. 14.), 145. (XIII. 30.), 158. (XVII. 14.), 170. (XVII. 27.), 361. (XXXIV. 51.), 434. (XL. 16.), 457. (XL. 55.) sírokban. Közelebbi meghatározás nélkül a következő sírokból kerültek ki függők: 23. (I. 23.), 53. (IV. 16.), 111. (X. 4.), 151. (XVII. 1.), 280. (XXVI. 20.), 350. (XXXI. 111.), 356. (XXXIV. 46.), 430. (XXXIX. 14.), 433. (XL. 9.). Két egybekapcsolt függő is volt a temetőben a 291. (XXVI. 60.) és a 301. (XXVIII. 9.) sírban.

Anyaguk legtöbbször bronz; csak a 128. (X. 23.), 130. (X. 27.) és 329. (XXIV. 15., 16.) sírok függői készültek aranyból.

Két formára különülnek: egyiknek kerek, a másiknak ovális karikája van. Néhány darabtól eltekintve — 36. (I. 34., 36.), 151. (XVII. 7.), 323. (XXXI. 4., 5.), 350. (XXXI. 111.), 359. (XXXIV. 48.), 362. (XXXIV. 62—64.), 370. (XXXIV. 78., 79.) — mindig gyöngy van rajtuk. A csüngők színben és elhelyezésben több változatot mutatnak aszerint, hogy a gyöngy a karika alján befelé lóg (IV. 10.), az alsó rész alján, de a karika belsejében és lefelé (IV. 45.) a karika felső részén, de kívül (XIII. 17., 22.), vagy ugyanott, de belül foglal helyet (XXVI. 22.).

Két láncsal egybekapcsolt függőpár is előkerült. Az egyik a 226. (XIX. 45., 46., 47., 50.), a másik a 385. (XXXVI. 21., 22.) sírban volt. Mindkét esetben a fej alatt húzódott a vékony huzalból készült lánc.

A gyöngyök nagy változatban fordulnak elő. Leggyakoribb a dinnyemagalakú. Ilyenek voltak a 76. (VII. 7.), 90. (VII. 24., 26.), 116. (X. 7.), 131. (XIII. 4.), 142. (XIII. 18.), 144. (XIII. 24.), 145. (XIII. 29.), 155. (XVII. 6.), 158. (XVII. 12.), 241. (XXIII. 15., 16.), 261. (XXIV. 5.), 288. (XXVI. 40—46.), 289. (XXVI. 54., 55.), 319. (XXVIII. 55—59.), 323. (XXXI. 6—14.), 324. (XXXI. 20—35.), 328. (XXXI. 41—64.), 329. (XXIV. 14.), 350. (XXXI. 112.), 361. (XXXIV. 52—58.), 411. (XXXVIII. 32—34.), 434. (XL. 17—26.), 457. (XL. 56.) sírokban.

Gyakori a kerek, vagy hengeralakú gyöngy is. Ezek a következő sírokban voltak: 23. (I. 21.), 29. (I. 20.), 39. (IV. 6—8.), 51. (IV. 13., 14.), 53. (IV. 17., 18.), 61. (IV. 31.), 66. (IV. 43., 44.), 69. (VII. 2.), 73. (VII. 3.), 99. (VII. 31—39.), 126. (X. 14.), 128. (X. 19., 21., 22.), 130. (X. 28—30.), 131. (XIII. 4.), 139. (XIII. 7.), 142. (XIII. 18., 20.), 158. (XVII. 12.), 185. (XVII. 31.), 208. (XIX. 31.), 288. (XXVI. 47., 48.), 291. (XXVI. 61.), 294. (XXVI. 76., 77.), 298. (XXVI. 63—70.), 307. (XXVIII. 23—24.), 344. (XXXI. 83., 86.), 345. (XXXI. 92—96.), 351. (XXXIV. 8—12., 14—45.), 385. (XXXVI. 25—27.), 433. (XL. 8., 10., 11.).

Berakott gyöngy az alábbi sírokban volt: 126. (X. 14.), 131. (XIII. 4.), 144. (XIII. 24.), 145. (XIII. 29.), 329. (XXIV. 14.).

A gyöngyfüzéreken ezek a formák keverednek, ezért fontos, kor meghatározó értéket ezeknek nem tulajdonítunk. Dinnyemagformájú és berakott gyöngyök együtt fordultak elő a 126., 131., 144., 145., 329. sírokban, feles arányban. A gyöngyök közül figvelmet érdemel a temetőben előfordult két fémgöngy. A 241. sírból előkerült félgömbformájú göngy (XXXIII. 14.) női sírból való. Díszítése azonos a szíjvégeken jelentkező indadíszítéssel; a bemélyített részt piros festék tölti ki.

A gyöngyök általában a nyak díszítésére szolgáltak. A 350. (XXXI. 110.) és 362. (XXXIV. 61.) sírok nyakékei között bronzlemezke volt. A 73. sír apró sárga gyöngyei (VII. 3.), azonban a ruhát díszítették. Valószínűen ruhadísz volt a 344. sír gyöngye (XXXI. 83., 86.), melyek a bal könyöknél és a csuklónál feküdtek. Ugyanezt a célt szolgálhatta a 457. sírban a jobb és bal könyök táján talált egy-egy gyöngyszem is (XL. 56.).

Szokatlan a 328. sír gyöngy elhelyezése; a bordák között 103 diny-nymagformájú gyöngy (XXXI. 41–64.) volt.

Karkötőként szerepeltek a 324. sír gyöngyei (XXXI. 20–35.) a két alsókaron. A 294. sírban (XXVI. 76., 77.) a karperec fölött voltak a gyöngyök elhelyezve.

A 218. (XIX. 37–40.) és a 398. sír (XXXVIII. 23–28.) mellenfekvő félgömbformájú gombjai is csak ruhadíszek lehettek.

A mellboglárok túlnyomóan női sírokból kerültek elő. Mindig párosával találták a sírokban, de nem mindig a vállon feküdtek egymásba kapcsolva, mint Üllön, hanem a vállon, vagy a mell két oldalán. Hátlapjukra erősített füllel varrták a ruhához. A temetőben a 156. (XVII. 17., 18.), 158. (XVII. 10., 11.) és 351. (XXXI. 4., 5.) sírból kerültek elő. Mind a három pár kerek és üvegberakásos. Megegyeznek az üllői mellboglárokkal.¹²³ Fettich szerint e típus alakja és technikája a hún-kori ötvösségre megy vissza.¹²⁴

A temetők karperecei bronzból, vagy vasból készültek. Bronz-karperecek voltak a 126. (X. 15.), 131. (XIII. 1., 3.), 142. (XIII. 16., 21.), 204. (XIX. 8., 9.), 241. (XXIII. 11., 13.), 265. (XXIII. 49., 51.), 261. (XXIV. 1., 2.), 329. (XXIV. 20., 21.), 294. (XXVI. 72., 73.), 319. (XXVIII. 54.), 385. (XXXVI. 23., 24.) sírban. Valamennyi nyitott s a 261. (XXIV. 1., 2.), vastagodóvégű karperectől eltekintve, egyenletes vastagságú. Mindkét forma előfordult az üllői és a kiskőrösi temetőben.¹²⁵

Lemezes bronz karperec töredék a 128. sírból (X. 20.) került elő. Egyezik a kiskőrösi temető 6. sír példányával.¹²⁶

Sodrott karperec a 23. sírban (I. 24–27.) fordult elő. Az üllői és kiskőrösi anyagból ismerünk hozzá hasonlót.¹²⁷

Vaskarperec volt a 23. (I. 22.) és a 434. (XL. 14.) sírban. Ismerjük a kiskőrösi 32. sírból.¹²⁸

Égészen szokatlan a 153. sír széles pántszerű karperece (XXI. 36., 37.).

Gyűrű csak női sírban volt. Előfordult a 144. (XIII. 25.), 261. (XXIV. 4.), 294. (XXVI. 7.), 313. (XXVIII. 29.), 329. (XXIV. 17., 18.), és a 385. (XXXVI. 28–30.) sírokban.

A tűtartók is csak női sírokban fordultak elő. Két formában jelentkeznek. Szegelt formában a 76. (VII. 5.), hengeres alakban a 126. (X. 17.), 140. (XIII. 12.), 158. (XVII. 13.), 270. (XXIII. 32.), 376. (XXXVI. 7.) sírokban. Kettő (X. 17. és XIII. 12.) díszített. Kettőben tű is volt, de mind a 140. (XIII. 11.), mind a 376. sírban (XXXVI. 9.) csak egy. Tokja nem volt a 320. sír tűjének (XXVIII. 63.).

¹²³ Horváth: i. m. II. t. 30–31., 32–33., V. t. 26–27.

¹²⁴ Fettich Nándor: Adatok az ősgermán állatornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez. A. É. 1929. 77. 4.

¹²⁵ Horváth: i. m. V. t. 6., VII. t. 39., 40., XXI. t. 36., 37., XXV. t. 20., 35., XXXVI. t. 40., 41.

¹²⁶ Horváth: i. m. XXV. t. 1., 2.

¹²⁷ Horváth: i. m. X. t. 8., 9., XXXV. t. 7., 8.

¹²⁸ Horváth: i. m. XXIII. t. 10.

Övgarnitúrákat a női sírokban Üllön Horváth Tibor figyelt meg.¹²⁹ A kajáni temető 158. sírjában öntött nagyszíjvég (XVII. 9.) mellboglárokkal (XVII. 10., 11.) együtt fordult elő. A 144. sírban bronzövpityke (XIII. 26.) volt.

A következő női sírokban volt csat: 37. (I. 35.), 44. (XXI. 35.), 51. (XXI. 42.), 58. (IV. 22.), 65. (IV. 37.), 76. (VII. 8.), 80. (VII. 14.), 86. (VII. 20., 21.), 99. (VII. 29.), 126. (X. 11.), 140. (XIII. 10.), 191. (XVII. 37.), 216. (XIX. 34.), 243. (XXIII. 6.), 261. (XXIV. 9.), 265. (XXIII. 50.), 270. (XXIII. 33.), 287. (XXVI. 17.), 280. (XXVI. 18.), 282. (XXVI. 24.), 285. (XXVI. 28.), 286. (XXVI. 29.), 293. (XXVI. 62.), 301. (XXVIII. 11.), 307. (XXVIII. 22.), 316. (XXVIII. 51.), 317. (XXVIII. 53.), 325. (XXXI. 36.), 326. (XXXI. 40.), 329. (XXIV. 19.), 332. (XXXI. 66.), 340. (XXXI. 78.), 341. (XXXI. 80.), 344. (XXXI. 81., 82.), 348. (XXXI. 98.), 349. (XXXI. 108.), 359. (XXXIV. 49.), 361. (XXXIV. 60.), 368. (XXXIV. 75.), 370. (XXXIV. 80.), 372. (XXXVI. 2.), 374. (XXXVI. 6.), 376. (XXXVI. 8.), 389. (XXXVI. 41., 44., 45.), 395. (XXXVI. 51.), 411. (XXXVIII. 31.), 414. (XXXVIII. 38.), 416. (XXXVIII. 40.), 420. (XXXIX. 3.), 422. (XXXIX. 8.), 423. (XXXIX. 9.), 428. (XXXIX. 11.), 434. (XL. 15.), 447. (XL. 30.). Az ovális csatforma gyakoribb mint a férfisírokban.

A kések is gyakori mellékletek. Előfordult a 39. (XXI. 2.), 44. (XXI. 21.), 53. (XXI. 6.), 65. (XXI. 20.), 126. (X. 18.), 142. (XIII. 23.), 243. (XXIII. 7.), 256. (XXIII. 21.), 261. (XXIV. 6.), 265. (XXIII. 54.), 294. (XXVI. 74.), 320. (XXVIII. 60.), 378. (XXXVI. 10.), 389. (XXXVI. 43.), 411. (XXXVIII. 30.), 422. (XXXIX. 7.), 434. (XL. 13.) sírokban. A nők a késeket hol a jobb, hol a bal oldalon viselték. Kivétel a 422. sír kése (XXXIX. 7.), mely a nyak közelében volt. A kés felakasztására szolgált a 261. (XXIV. 3.) és az 53. (IV. 20.) sír karikája és a 65. sír füles akasztókarikája (IV. 35.).

Ismeretlen rendeltetése volt a 430. sír bordák közt fekvő bronzkarikájának (XXXIX. 13.) és vasláncszemének (XXXIX. 12.).

A *gyermeksírok*. A kisszámú gyermek sír mellékletei között nem találunk egyetlen olyan tárgyat sem, mely vagy férfi, vagy női sírban elő ne fordult volna.

Függők a 19. (I. 12., 12a.), 41. (IV. 3.), 202. (XIX. 4.), 224. (XIX. 43., 44.), 272. (XXIV. 10., 11.), 387. (XXXVI. 14.), 405. (XXXVIII. 12.), 435. (XXXIX. 18.), 447. (XL. 29.) sírban voltak, majdnem mindig magánosan.

Gyöngy a 19. (I. 8., 9., 11.), 173. (XVII. 29.), 202. (XIX. 5., 6.), 224. (XIX. 42.), 226. (XIX. 49.), 270a. (XXIII. 22., 23.), 405. (XXXVIII. 13–17.), 427. (XXXIX. 25–28.) és a 447. (XL. 31–34.) sírban fordult elő. A 270a. sírban a nyakék közepét tojásalakú fémgöngy (XXIII. 23.) díszítette. Ismerjük ezt a gyöngy típust a szarmaták hagyatékából.¹³⁰ A vele együtt előfordult boglár (XXIII. 25., 26.) a hún ötvös-technikára emlékeztet és eredetét a Pontus vidékén keressük.

¹²⁹ Horváth: i. m. 58. l.

¹³⁰ Párducz Mihály: A szarmaták emlékei Magyarországon, II. XIV. t. 14., 15. Szentés—Kistőke 103. sír.

Karperec a 270a. (XXIII. 24.) és 435. (XXXIX. 19., 20., 22.) sírban volt csupán.

Orsógomb a 19. (I. 5.), 164. (XVII. 23.), 214. (XIX. 33.), 226. (XIX. 51.), 435. (XXXIX. 21.) és 445. (XL. 27.) sírban volt.

Csat a 19. (I. 6., 7., 10.), 20. (I. 13.), 52. (IV. 15.), 147. (XIII. 31.), 164. (XVII. 22., 24.), 195. (XVII. 40.), 224. (XIX. 41.), 270a. (XXIII. 34.), 297. (XXVI. 51.), 303. (XXVIII. 12.) sírból került elő.

Kés a 42. (XXI. 17.), 272. (XXIV. 12.), 435. (XXXIX. 23.) sírban volt. A 272. sírban volt egy bronzcsörgő is (XXIV. 13.), mely teljesen megegyező a 407. sír (XXX. 27.) csörgőjével.

Vaskarika csak a 19. sírban (I. 4.) volt.

Kerámia. A temető 459 sírja közül 40-ben volt edény. Megtalálhatók övgarnitúrákkal eltemetett gazdagoknál (327.) és szegényeknél egyaránt. Még a lovassírokban (33., 321.) is előfordult. Legtöbbször más mellékletekkel együtt, de sokszor magukban (85., 215., 275., 354., 355., 381., 425.). Legtöbb (29., 37., 66., 71., 85., 87., 89., 215., 259., 313., 316., 354., 358., 376., 378., 381., 389., 415., 420., 421., 430.) női sírokból került elő; találkozzunk velük (147., 157., 202., 270a., 272., 279., 405.) gyermeksírokban; férfisírokban (33., 249., 275., 318., 321., 327., 355., 379., 454.) sem éppen ritkák. Elhelyezésükben egyöntetűen kialakult szokás nem állapítható meg. Leggyakrabban a lábaknál feküdtek, de nem mindig ugyanazon a helyen; hol a lábfejeknél, hol a lábak között helyezték el. Volt a fejnél is (29., 202., 405.), vagy a bordák mellett (89.), sőt a (318.) medence oldalánál is.

Az edényeket itt is két csoportra lehet osztani.¹³¹ Vannak korongolt és korong nélkül készült edények. Ezeket a csoportokon belül természetesen különböző típusok fordulnak elő.

A korongon készült füles edények alsó része gömbölyű, súlypontjuk az edénytest alsó harmadára esik. A fül, vagy a középen, vagy az alsó harmadban helyezkedik el. Idetartoznak a 147. (XLIII. 3.), 157. (XLIV. 6.), 318. (XLII. 2.) sírok példányai. Sokat vitatott kérdés volt, hogy ez a típus, mely az avar kerámiának annyira jellemző formája — hozzátartozott-e a lovas felszereléséhez és hol viselték? Hampel szerint¹³² a fül arra szolgált, hogy az edényt a derékövire fügesszék, vagy szíjon a vállon viseljék. Horváth Tibor az ismert példányok síri helyzetét vizsgálva, arra az eredményre jutott,¹³³ hogy nem hordták az övön. A kajáni temető 147., 157. sírjában is a lábfejeknél, illetőleg bokánál feküdtek. Ezek sem bizonyítanak semmit. De a 318. férfisírban talált füles edény (XLII. 2.) már Hampel felfogását igazolja. Itt ugyanis (14. kép) a medence bal oldalán, fülle a test felé helyezkedett el pontosan az öv vonalában. Tehát kétségtelenül az övön lógott. Kis mérete, erős felépítése, akasztásra alkalmas füle is lehetővé tette, hogy övön hordják. Hogy közvetlenül, vagy lelógó szíjon volt-e, annak eldöntésére nincs elég adatunk. A forma

¹³¹ Mint ezt Horváth Tibor tette. i. m. 73. l.

¹³² Hampel: i. m. Bd. I. S. 150.

¹³³ Horváth: i. m. 79. l.

eredetét Hampel fém, vagy fa, Horváth fa anyagban látja. A 147. sír edénye az üllői 181. és 200. sír edényeivel,¹³⁴ a 157. síré a győri temető hasonló példányaival,¹³⁵ a 318. sír edénye az Előszállás—öreg-hegyi temető hasonló edényével egyezik meg.¹³⁶

Korsók. Fülespéldányait a 270 a. (XLIV. 2.) és 321. (XLIV. 1.) sírokban találták. A 270 a. sír korsója sárga, alsó része a fülesbögrékhez hasonló. Szájképzése tagolt s a nagyszentmiklósi 2. korsóéval egyezik. Teste két csontakúpból van összetéve. A fül a perem alól indul ki s az edényttest középvonalához csatlakozik. A korsó közel áll a kiskőrösi 150. sír¹³⁷ kissé nyúltabb formájához.

A 321. sír korsója (XLIV. 1.) zömökebb, alakja gömbölyű. Nyaka hosszabb; szája kevésbé tagolt. A fül a peremből indul ki s az edény vállához csatlakozik. Hasonló hozzá a győri 776. sír¹³⁸ korsója.

A forma gyökereit a szarmata-korban már megtaláljuk. A kiskőrösi szarmata-temetőben azonos példány került elő, de színe szürke.¹³⁹

A fületlen korsót a 327. sír hullámvonalas díszítésű edénye (XLIV. 4.) képviseli. Közel állanak hozzá a kiskőrösi 23., 29., 82. sírok edényei.¹⁴⁰

A korongon készült fületlen edények csoportjába tartozik az a szemcsés anyagú, hullámvonal díszítésű két edény, amelyek a 275. (XLIII. 8.) és 420. (XLIII. 5.) sírokból kerültek elő. Hasonlók a győri temető 131. sírjából előkerült edényhez.¹⁴¹ A 275. sír edényén lévő ferde rovátkolás ritkább díszítőelem. Hasonló díszítési módot a suku-rói¹⁴² és a nemesvölgyi temető¹⁴³ egy-egy példányain figyeltünk meg.

Korongon készült a temető 8. sírjának vörösszínű tálja (XLIII. 2.) is. Az eddig ismert kevés tál közül a kiskőrösi temető 37. sírjában¹⁴⁴ talált szürkészínű példány áll hozzá legközelebb.

Itt kell megemlíteni a festett edényeket is. A 147. (XLIII. 3.) és a 157. sírok (XLIV. 6.) fülesbögréin festés nyomai látszanak. A közölt ábrákon a 157. sír (XLIV. 6.) festése jobban kivehető. Az edény nyakán 1 cm széles fekete sáv van, ami a 147. sír edényén (XLIII. 3.) is jól kivehető. A fül két függőleges szalag között van, az átellenes oldalon, a nyakon körülfutó szalagból kiindulva még két függőleges szalag díszíti az edény felületét. A szalagok elmosódott feketeszínűek. Ezen az alapszínen, egyenletesen eloszolva, erősebb fekete pettyek foglalnak helyet.

¹³⁴ Horváth: i. m. XIX. t. 5., 6.

¹³⁵ Horváth: i. m. XLI. t. 8., 9., 10.

¹³⁶ Marosi-Fettich: i. m. 25. l. 3. kép.

¹³⁷ Horváth: i. m. XXXVIII. t. 2.

¹³⁸ Horváth: i. m. XLI. t. 6.

¹³⁹ Párducz Mihály szíves közlése. A korsót a Fleissig-gyűjtemény őrzi.

¹⁴⁰ Horváth: i. m. XXXVIII. t. 4., 5., 6.

¹⁴¹ Horváth: i. m. XLI. t. 14.

¹⁴² Marosi-Fettich: i. m. 25. l., 3. kép. 5.

¹⁴³ Hampel: i. m. Taf. 109. 10.

¹⁴⁴ Horváth: i. m. XXXVII. t. 5.

Festésnyomokat lehet megfigyelni a 270a. sír koporsóján (XLIV. 2.) is, ahol az alapszínen szétszórva, apró pettyekben jelentkezik.

Festett edényeket ismerünk a kúndombi temető 41., 130. sírjából és a szórványos anyagból, továbbá a nagymágocsi temető 12. sírjából, de ezeknek más mintája van.¹⁴⁵ A nyaki sáv és a keresztszalagok festési technikájában sok közös vonást találunk az említett analógiákkal s nem vitás, hogy egy töről sarjadtak; új azonban a sávoknak alapszínként való alkalmazása és a rajtuk ábrázolt pettyek.

Korong nélkül készült durva edények osztályozása a formák hasonlósága miatt nehéz.

Az első típust azok az edények képviselik, melyeknek pereme enyhén kihajló és gyakran csipkézett, a legnagyobb kiöblösödése az edényttest középvonalában van. Idetartoznak a 427. (XLII. 7.), 405. (XLII. 8.), 376. (XLII. 9.), 202. (XLII. 10.), 66. (XLII. 11.), 425. (XLII. 12.), 378. (XLII. 13.), 398. (XLII. 14.), 330. (XLII. 15.), 87. (XLII. 18.), 381. (XLII. 22.), 422. (XLIII. 4.), 454. (XLIII. 6.), 26. (XLIII. 7.), 33. (XLIII. 9.), 85. (XLIII. 10.), 37. (XLIII. 11.), 316. (XLIII. 13.), 215. (XLIII. 14.), 355. (XLII. 1.), 358. (XLII. 4.), 397. (XLII. 5.), 71. (XLII. 6.) sírok edényei. Ez a durva kerámiának legelterjedtebb formája. Előfordulásukat illetően utalunk az üllői és kiskörösi temető edényeire.¹⁴⁶

A forma a szarmata-anyag legkorábbi periódusában már fellép. Megtaláljuk Békéscsaba—Fényesen,¹⁴⁷ Hódmezővásárhely—Szőlőhalmon,¹⁴⁸ Csongrád—Tömörkényen,¹⁴⁹ Debrecen—Hortobágyhíd 2., ill. 4. sírjában.¹⁵⁰

A Kr. utáni I—II. század fordulója anyagában Kiskörös, Vágóhídi dülő—Seregélyes 11. sír,¹⁵¹ ill. a Kiskörös—Vágóhídi dülő 11. és 14. sírjában fordult elő.¹⁵²

Tovább követhető a forma a II. században és a III. század elején, melyeket a Kistőke 116.,¹⁵³ 110.,¹⁵⁴ 140.,¹⁵⁵ 136. sír,¹⁵⁶ továbbá III. században, melyet a Csongrád—Határút 13. sír példánya képvisel.¹⁵⁷ A

¹⁴⁵ Valamennyit említi Horváth a 106. l.; a kúndombi 41. és 130. sír edényét közli a 109., ill. 160. l.

¹⁴⁶ Horváth: i. m. XIX., XX., XXXIV., XL., XLII. táblák.

¹⁴⁷ Párducz Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, I. Arch. Hung. XXV., XII. t. 11.

¹⁴⁸ U. ott. X. t. 22.

¹⁴⁹ U. ott. X. t. 24.

¹⁵⁰ U. ott. XV. t. 18., 19.

¹⁵¹ U. ott. XXX. t. 4.

¹⁵² U. ott. XXX. t. 7., 8.

¹⁵³ Párducz: Szarmatakor, II. X. t. 4., 5.

¹⁵⁴ U. ott. XV. t. 10.

¹⁵⁵ U. ott. XVII. t. 12.

¹⁵⁶ U. ott. XVII. t. 14.

¹⁵⁷ Párducz: Szarmatakor, II. XXXI. t. 13.

III—IV. századra datált telepanyagban is általános. Elég, ha az egyik Solt-paléi¹⁵⁸ és Makó—vöröskereszti¹⁵⁹ edényre hivatkozunk.

A formát nyomon követhetjük a marosszentannai¹⁶⁰ IV. századi temetőben is. Megtaláljuk a gepida hagyatékból.¹⁶¹ A 87. (XLII. 18.) és a 398. sír (XLII. 14.) edényei a kora avarkori kihajló peremű edényekre emlékeztetnek. A Deszk G temető 25. és a Makkoserdő temető 73. sírjának edényével mutatnak hasonlóságot.¹⁶² Tehát a forma a kora császárkortól az avarkor végéig megszakítás nélkül megvan. Az ilyen hosszánélő forma feltehetően az őslakosság hagyatékát képviseli.

E formának egyik változata a tölcselesen kihajló peremű edény, melyet a 272. sír (XLII. 3.) edénye képvisel; a másik, hol a legnagyobb kiöblösödés az edény vállmagasságában van; ilyen a 313. sír (XLII. 17.) edénye. Hasonló hozzá a határúti temető 13. sírjából¹⁶³ ismertetett edény.

Külön típust képviselnek a 249. (XLII. 19.), 415. (XLII. 20.), 379. (XLIII. 1.) sírok edényei. Jellemzi őket a hengeresnyakú egyenes perem és az, hogy a legnagyobb kiöblösödése a vállmagasságában van. Hasonló edényeket ismerünk a kiskörösi temető 2. sírjából¹⁶⁴ és a győri temetőből.¹⁶⁵

A korai fülkesírok kerámiájának továbbélését véljük relismerni a 29. sír hosszúknakú korszójában (XLIII. 12.). Hasonlót közöl Csallány Dezső a Deszk T temető 42. fülkesírjából.¹⁶⁶

A durva edények harmadik típusát képviseli a 354. (XLII. 16.) és a 89. sír (XLII. 21.) edénye. Formájuk virágcserep-alakú. A 354. sír példányának (XLII. 16.) füle is van, amely a perem alól indul ki. A forma eddig ismeretlen a publikált avar anyagban. Hasonló formát, de két fülel, a jazigok durva kerámiájából ismerünk.¹⁶⁷ Ez utóbbinak az előfordulási körülményei nem tisztázódtak. A lelőhely Hódmezővásárhely Szőlőhalom nevű határrésze, ahol kora-szarmata kerámián kívül egy kora-avarkori edénytípus is került elő, mint azt Csallány Dezső kimutatta.¹⁶⁸ Feltehető, hogy a hivatkozott kétfülű virágcserepformájú edény is avarkori.

Kronológia. A kajáni temető kultúrtörténeti helyének megállá-

¹⁵⁸ Párducz Mihály: Adatok az Alföld római kori kerámiájához. Dolg. 1935. XXXVI. t. 7.

¹⁵⁹ Párducz Mihály: Római kori telep Makó mellett. Dolg. 1939. XX. t. 4.

¹⁶⁰ Kovács István: A Marosszentannai népvándorláskori temető. Dolg. 1912. 159. l. 7. kép. 1.; 72. sír. 320. l. 99. kép.

¹⁶¹ Török Gyula: i. m. XLV. t. 27. 274. sír.

¹⁶² Csallány Dezső: Kora-avarkori edények Magyarországon. Dolg. 1940. XV. t. 9.; XVI. t. 4., XVII. t. 4.

¹⁶³ Párducz: Szarmatakor, II. XXX. t. 16.

¹⁶⁴ Horváth: i. m. XXXIX. t. 2.

¹⁶⁵ U. ott. XLII. t. 30.

¹⁶⁶ Csallány Dezső: Kora-avarkori edények Magyarországon. XV. t. 7.

¹⁶⁷ Párducz Mihály: A hódmezővásárhelyi ref. gimnázium régiségyjteménye, II—V. rész. Dolg. 1937. XVI. t. 7.

¹⁶⁸ Csallány Dezső: Kora-avarkori edények Magyarországon. XVI. t. 4.

pítésában csak az övdíszekre támaszkodhatunk, mert — mint láttuk — az edények néhány darabtól eltekintve, már korábban meglévő, hosszszanéló formák, a gyöngyök pedig keveredve fordulnak elő.

Az övdíszeknek három csoportját különböztettük meg: préselt bronz, vas ill. ezüst és öntött bronz példányokat.

Préselt darabok a 34. (I. 28–30.), 60. (IV. 24–29.), 64. (IV. 39–41.), 194. (XXII. 1–10.), 207. (XIX. 11., 12., 15.), 217. (XX. 1–15.), 240. (XXII. 2–4.), 276. (XXVI. 13–16.), 266. (XXV. 1.), 306. (XXVIII. 15., 20.), 327. (XXX. 1–10.), 384. (XVII. 2–4.), 391. (XXXVIII. 3–6.), 407. (XXXVII. 1., XXX. 11–25.), 453. (XL. 40.), 456. (XL. 47–54.) sírok övgarnitúrái, amelyek a préselt technika általános használati idejének utolsó éveire esnek. A szalagfonadékos övdíszek, mint az állatmotívumok geometrikus származékai is erre az időre tehetők. Díszítetlen bronzlemezből készült nagy- és kisszíjvégek, négyzetes és kerck övdíszek, a készletekhez tartozó csat típusokkal együtt, a leletek korát a VII. század második felére teszik. A préselt griffek is megerősítik ezt a datálást. A szegényes díszítésű, de formákban gazdag övdíszek korát, a hivatkozott jól datált példányok alapján, 670–700. évek közé tesszük.

A második csoportba a vas, ill. gyöngyberakásos és gyöngynélküli ezüst övdíszeket vettük fel. Idetartoznak a 192. (XX. 16–24.), 205. (XIX. 17–27.), 371. (XXXIV. 81–87., 91–93., 97–99.), 273. (XXIII. 38–42.), 77. (VII. 9–13.), 277. (XXVII. 1–8., 11–17.) sírok. A 277. sír ezüst gyöngyberakásos övdíszei a hivatkozott abonyi lelettel egyeznek, melyet Fettich a VI. század utolsó negyedére datál.¹⁶⁹ Az egyezések alapján a 277. sír övkészlete is erre az időre tehető. A vas övdíszekkel azonos kidolgozású készlet került elő a makkoserdei temető 24. sírjából, II. Constans (659–68) és IV. Constantinus (668–669) érmével együtt. De előfordult a Fehértő B temető 82. sírjában is Constantinus IV. Pogonatus (669–685) érmével együtt. E két sír alapján a vasövdíszes sírok korát 670–700. időközre határozzuk meg. Ezt a datálást a kis- és nagyszíjvégek és a csatok is támogatják.

Az övdíszek harmadik csoportjába az öntött bronzdarabokat soroltuk. Fellépésüket Fettich a VII. század utolsó évtizedeire teszi, de virágkorukat a VIII. században élik. Az öntött övdíszek szűkebb időre való datálása azért is nehezebb, mert az éremmellékletek a sírok-ból hiányoznak. A datálást megnehezíti időtálló anyaguk is, amely megengedte, hogy sokáig használatban legyenek. A stíluskritika sem ad biztos alapot, de az a kormeghatározás, melyet Horváth Tibor a nagyszentmiklósi kincs körével kapcsolódó öntvényekre megállapít, megkönnyíti a kormeghatározást.

A kajáni öntött övdíszek idő meghatározásánál a technikára, az övdíszek elhelyezésére s nem utolsó sorban a stílusban mutatkozó eltérésekre támaszkodhatunk. A díszítő motívumok állatábrázolásból és növényi elemek alkalmazásából állanak. A fellendülő avar fém-

¹⁶⁹ Marosi-Fettich: i. m. 77. l.

művesség — Fettich megállapítása szerint¹⁷⁰ — a régebbi motivumok helyére a déloroszországi hellenisztikus szkíta hagyományok griff és rokon motivumait ülteti. Nemcsak a déloroszországi szkíta hagyományokból merített, hanem Belső-Ázsián keresztül az iráni területek hellenizált kultúrájából is.

Úgy a griff, mint az indadisztések előzményét a kajáni préselt darabokon megfigyelhetjük.

Átmeneti garnitúra a 82. sír készlete (IX. 1–20.), melyet a VII. század utolsó és a VIII. század első évtizedei közé teszünk.

Az öntött bronzkészletek tárgyalásakor — a technika és elhelyezési mód alapján — három csoportot különböztettünk meg, melyek egyúttal időben is csoportot alkotnak.

Az első csoportba tartoznak a 75. (VIII. 1–17.), 97. (VIII. 18–25., 27., 28.), 57. (V. 1–18.), 351. (XXXV. 1–17.), 449. (XLI. 1–16.), 353. (XII. 16–22.), 347. (XXXIII. 4–7., 10–14., 16., 17.) sírok fennebb ismertetett övkészletei. Jellemzi őket, hogy a nagyszíjvégek egytagból öntöttek, mindig tokkal kapcsolódnak a bőrvőhöz és az övdíszeken még sok a préselés csökevénye; a lelógószíjakon még nem lépnek fel a díszítő veretek. A díszítő motívumok közül első helyen áll a griff és az indák egyszerű körbehajlószárral vannak ábrázolva, a száruk felbomlásának még nincs nyoma. Ez a csoport képviseli a bronzöntés első szakaszát, melynek korát 700–730 időközre tesszük.

A második csoportba azok a készletek — 321. (XXIX. 1–32.), 134. (XIV. 1–28.) sír — tartoznak, amelyeknél a nagy- és kisszíjvégek két tagból öntöttek. A tokos tag eltűnik s helyébe az állatfejes vagy csücskös felerősítési mód lép. Az övdíszek elrendeződése mindig egyes, de a lelógószíjakon is megjelennek a díszek. A griffesdíszek használata nem oly általános, mint az első periódusban s uralkodó elem a növény minta lesz. Ez a csoport az öntés második periódusába tartozik; kora 730–760 és megegyezik az üllői és kiskőrösi temetők azon készletével, mely Horváth szerint a nagyszentmiklósi kincs készülése előtti időből való.

Az öntés harmadik csoportjába a 107. (XI. 1–35.), 117. (XII. 1–15.), 143. (XVI. 1–27.), 159. (XVIII. 1–35., 37–41.), 330. (XXXII. 1–18.) sírok övkészletei tartoznak. Jellemző a csüngősdíszek csoportos elhelyezkedése, a növény minták kizárólagos uralma; az állat fejet csak szíjbefogadására alkalmazzák. Az indaszáruk szétbomlanak, az áttörés általános. E csoport ideje a nagyszentmiklósi kincs készülési idejével (760–790) esik össze.

A temető alsó határát 670, felső határát 790-ben állapítjuk meg, mert azokat a jellegzetes késői díszítési motívumokat, melyek Kiskőrösön előfordultak és a IX. század elejére datálhatók, Szentes–Kajánon nem találjuk meg.

¹⁷⁰ Bronzeguss und Nomadenkunst. S. 58., 59.

Táblamutató sírok szerint.

Tafelverzeichnis nach Gräbern.

8 sír: XLIII. 2.	62. sír: IV. 33.
17. sír: I. 1., 2.	63. sír: XXI. 10., 44.
18. sír: I. 3.	64. sír: IV. 34., 38—41., VI. 11—14., XLV. 1.
19. sír: I. 4—12a.	65. sír: IV. 35—37., XXI. 20.
20. sír: I. 13.	66. sír: IV. 42—45., XLII. 11.
21. sír: I. 14.	67. sír: IV. 46—48., XXI. 5., 9.
23. sír: I. 21—27.	69. sír: VII. 1., 2.
24. sír: I. 15.	70. sír: XXI. 4., 7.
25. sír: XXI. 40., 43.	71. sír: XLII. 6., IV. 49.
26. sír: XLIII. 7.	72. sír: IV. 50.
27. sír: I. 16.	73. sír: VII. 3.
28. sír: I. 17.	74. sír: VII. 4.
29. sír: I. 18—20., XLIII. 12.	75. sír: VIII. 1—17., VI. 1—6.
30. sír: I. 32.	76. sír: VII. 5—8.
32. sír: I. 33.	77. sír: VII. 9—13., XXI. 25.
33. sír: II. 1—15., III. 9—21., XLIII. 9., XLIV. 7.	79. sír: XXI. 28.
34. sír: I. 28—30.	80. sír: VII. 14—16.
35. sír: I. 31., XXI. 1.	81. sír: VII. 17., XXI. 26.
36. sír: I. 34., 36.	82. sír: IX. 1—21.
37. sír: I. 35., XLIII. 11.	83. sír: VII. 18., 19.
38. sír: XXI. 33., 34.	84. sír: XXI. 15.
39. sír: IV. 1., 2., 6—8., XXI. 2., 38., 39.	85. sír: XLIII. 10.
40. sír: I. 37.	86. sír: VII. 20., 21.
41. sír: IV. 3.	87. sír: XLII. 18.
42. sír: XXI. 17.	88. sír: VII. 22.
44. sír: XXI. 11., 21., 35.	89. sír: VII. 23., XLII. 21.
46. sír: IV. 4., 5.	90. sír: VII. 24—27.
47. sír: IV. 9.	91. sír: XXI. 46.
48. sír: IV. 10., 11.	97. sír: VIII. 18—29., XXI. 14.
49. sír: XXI. 22., 41., 47.	98. sír: VII. 28.
51. sír: IV. 12—14., XXI. 42.	99. sír: VII. 29—39.
52. sír: IV. 15.	100. sír: X. 1.
53. sír: IV. 16—20., XXI. 6.	101. sír: II. 32—36.
54. sír: IV. 21.	107. sír: XI. 1—36.
55. sír: XXI. 18.	109. sír: X. 2., 3., XLVIII. 1.
57. sír: V. 1—18.	111. sír: X. 4.
58. sír: IV. 22.	114. sír: X. 5.
59. sír: VI. 7—10.	116. sír: X. 6—8.
60. sír: IV. 24—29.	117. sír: XII. 1—15.
61. sír: IV. 23., 30—32.	123. sír: X. 9.
	124. sír: X. 31.

126. sír: X. 10–18.
 128. sír: X. 19–23.
 129. sír: X. 24–26.
 130. sír: X. 27–30.
 131. sír: XIII. 1–4.
 132. sír: X. 32.
 133. sír: XIII. 5.
 134. sír: XIV. 1–29., XV. 1–83.
 136. sír: XIII. 6.
 139. sír: XIII. 7.
 140. sír: XIII. 8–13.
 141. sír: XIII. 14., 15.
 142. sír: XIII. 16–23.
 143. sír: XVI. 1–31.
 144. sír: XIII. 24–28.
 145. sír: XIII. 29., 30.
 147. sír: XIII. 31., XLIII. 3.
 151. sír: XVII. 1.
 153. sír: XVII. 7., 8., XXI. 36., 37.
 155. sír: XVII. 6.
 156. sír: XVII. 16–19.
 157. sír: XLIV. 6.
 158. sír: XVII. 9–15.
 159. sír: XVIII. 1–41., XXI. 23.
 160. sír: XVII. 20., 21.
 163. sír: XXI. 11.
 164. sír: XVII. 22–24.
 165. sír: XVII. 25.
 167. sír: XVII. 26.
 170. sír: XVII. 27., 28.
 173. sír: XVII. 29.
 175. sír: XXI. 8.
 179. sír: XXI. 16.
 183. sír: XVII. 30.
 185. sír: XVII. 31.
 186. sír: XVII. 32.
 187. sír: XVII. 33.
 188. sír: XVII. 34., 35.
 191. sír: XVII. 36–39.
 192. sír: XX. 16–28.
 194. sír: XXII. 1–20.
 195. sír: XVII. 40.
 196. sír: XVII. 41–43.
 198. sír: XIX. 1.
 200. sír: XIX. 2., 3.
 202. sír: XIX. 4–6., XLII. 10.
 204. sír: XIX. 7–10.
 205. sír: XIX. 17–30., II. 16–21., XLV. 2.
 207. sír: XIX. 11–16.
 208. sír: XIX. 31., 32.
 209. sír: XXI. 29., 31.
 211. sír: XXI. 3.
 213. sír: XXI. 27., 27a., 45., 48.
 214. sír: XIX. 33.
 215. sír: XLIII. 14.
 216. sír: XIX. 34., 35.
 217. sír: XX. 1–15., VI. 15–22.
 218. sír: XIX. 36–40.
 221. sír: XXI. 12., 13.
 222. sír: XXI. 30.
 223. sír: XIX. 41.
 224. sír: XIX. 42–44.
 225. sír: XIX. 48., XXI. 19., 24., 32.
 226. sír: XIX. 45–47., 49–51.
 240. sír: XXIII. 1–5.
 241. sír: XXIII. 11–17.
 243. sír: XXIII. 6., 7.
 246. sír: XXIII. 8.
 249. sír: XXIII. 9., XLII. 19.
 256. sír: XXIII. 18–21.
 258. sír: XXIII. 27–31.
 261. sír: XXIV. 1–9.
 262. sír: XXIII. 35–37.
 265. sír: XXIII. 49–54.
 266. sír: XXV. 1–21.
 269. sír: XXIII. 10.
 270. sír: XXIII. 32–34.
 270a. sír: XXIII. 22–26., XLIV. 2.
 272. sír: XXIV. 10–13., XLII. 3.
 273. sír: XXIII. 38–48.
 274. sír: XXIII. 55.
 275. sír: XLIII. 8.
 276. sír: XXVI. 1–15.
 277. sír: XXVII. 1–59., XLVII. 1.
 279. sír: XXVI. 16., 17.
 280. sír: XXVI. 18–20.
 281. sír: XXVI. 21–23.
 282. sír: XXVI. 24.
 284. sír: XXVI. 25–26.
 285. sír: XXVI. 27., 28.
 286. sír: XXVI. 29., 30.
 287. sír: XXVI. 31–39.
 288. sír: XXVI. 40–50.

289. sir: XXVI. 52—55.
 290. sir: XXVI. 56—59.
 291. sir: XXVI. 60., 61.
 293. sir: XXVI. 62.
 294. sir: XXVI. 72—81.
 296. sir: XXVIII. 1—8.
 297. sir: XLII. 5., XXVI. 51.
 298. sir: XXVI. 63—71.
 299. sir: XXVI. 82.
 300. sir: XXVI. 83.
 301. sir: XXVIII. 9—11.
 303. sir: XXVIII. 12.
 306. sir: XXVIII. 13—21.
 307. sir: XXVIII. 22—25.
 309. sir: XXVIII. 30—44., XLVI. 1.
 311. sir: XXVIII. 26., 27.
 313. sir: XXVIII. 28., 29., XLII. 17.
 315. sir: XXVIII. 45—50.
 316. sir: XXVIII. 51., XLIII. 13.
 317. sir: XXVIII. 52., 53.
 318. sir: XLII. 2.
 319. sir: XXVIII. 54—59., 68.
 320. sir: XXVIII. 60—67.
 321. sir: XXIX. 1—32., III. 1—8., XLIV. 1.
 323. sir: XXXI. 4—14.
 324. sir: XXXI. 20—35.
 325. sir: XXXI. 36—39.
 326. sir: XXXI. 40.
 327. sir: XXX. 1—10., XXXI. 1—3., LXIV. 4.
 328. sir: XXXI. 41—64.
 329. sir: XXIV. 14—21.
 330. sir: XXXII. 1—26., XXXI. 15—19.
 332. sir: XXXI. 65—70.
 334. sir: XXXI. 71—73.
 338. sir: XXXI. 74.
 339. sir: XXXI. 75—77.
 340. sir: XXXI. 78., 79.
 341. sir: XXXI. 80.
 342. sir: XXXI. 88.
 343. sir: XXXI. 89.
 344. sir: XXXI. 81—87.
 345. sir: XXXI. 90—97.
 346. sir: XXXIII. 1—3., 8., 9., XXXI. 102—107.
 347. sir: XXXIII. 4—7., 10—18.
 348. sir: XXXI. 98—101.
 349. sir: XXXI. 108., 109.
 350. sir: XXXI. 110—113.
 351. sir: XXXV. 1—17., XXXIV. 1—45.
 353. sir: XII. 16—24.
 354. sir: XLII. 16.
 355. sir: XLII. 1.
 356. sir: XXXIV. 46.
 358. sir: XXXIV. 47., XLII. 4.
 359. sir: XXXIV. 48—50.
 360. sir: XXXIII. 19., 20.
 361. sir: XXXIV. 51—60.
 362. sir: XXXIV. 61—64.
 365. sir: XXXIV. 65—67.
 366. sir: XXXIV. 68., 69.
 367. sir: XXXIV. 70—74.
 368. sir: XXXIV. 75—77.
 370. sir: XXXIV. 78—80.
 371. sir: XXXIV. 81—99.
 372. sir: XXXVI. 1—2.
 373. sir: XXXVI. 3., 4.
 374. sir: XXXVI. 5., 6.
 376. sir: XXXVI. 7—9., XLII. 9.
 378. sir: XXXVI. 10., 11., XLII. 13.
 379. sir: XLIII. 1.
 380. sir: XXXVI. 12.
 381. sir: XLII. 22.
 382. sir: XXXVI. 13.
 383. sir: XXXVI. 15—19.
 384. sir: II. 22—31., XVII. 2—5., XLVI. 2.
 385. sir: XXXVI. 20—30.
 387. sir: XXXVI. 14.
 388. sir: XXXVI. 31—39.
 389. sir: XXXVI. 40—46.
 391. sir: XXXVIII. 1—6.
 393. sir: XXXVI. 47., 48.
 395. sir: XXXVI. 49—51.
 396. sir: XXXVIII. 7.
 398. sir: XXXVIII. 23—28., XLII. 14.
 400. sir: XXXVIII. 9.

401. sír: XXXVIII. 8., 10., 11.
 405. sír: XXXVIII. 12–17., XLII. 8.
 407. sír: XXX. 11–31., XXXVII. 1–34., XXXVIII. 19–22.
 408. sír: XXXVIII. 18.
 410. sír: XXXVIII. 29.
 411. sír: XXXVIII. 30–37.
 414. sír: XXXVIII. 38.
 415. sír: XXXVIII. 39., XLII. 20.
 416. sír: XXXVIII. 40., 41.
 417. sír: XXXVIII. 42.
 418. sír: XXXVIII. 43–45.
 419. sír: XXXVIII. 46–50.
 420. sír: XXXIX. 1–4., XLIII. 5.
 421. sír: XLII. 7.
 422. sír: XXXIX. 5–8., XLIII. 4.
 423. sír: XXXIX. 9., 10.
 425. sír: XLII. 12.
 428. sír: XXXIX. 11.
 430. sír: XXXIX. 12–14., XLII. 15.
 431. sír: XXXIX. 15–17.
 432. sír: XL. 1–7.
 433. sír: XL. 8–12.
 434. sír: XL. 13–26.
 435. sír: XXXIX. 18–23.
 436. sír: XXXIX. 24.
 437. sír: XXXIX. 25–30.
 438. sír: XXXIX. 31–38.
 439. sír: XXXIX. 39–46.
 442. sír: XL. 37., 38.
 445. sír: XL. 27.
 446. sír: XL. 28.
 447. sír: XL. 29–34.
 449. sír: XLI. 1–16., XL. 39., XLVII. 2.
 450. sír: XL. 35., 36.
 453. sír: XL. 40–46.
 454. sír: XL. 58., 59., XLIII. 6.
 456. sír: XL. 47–54.
 457. sír: XL. 55–57.
 458. sír: XL. 60.
 459. sír: XL. 61.

Táblamutató táblák szerint.

Tafelverzeichnis nach Tafeln.

I. 1–2: 17. sír.	22–31: 384. sír.	42–45: 66. sír.
3: 18. sír.	32–36: 101. sír.	46–48: 67. sír.
4–12a: 19. sír.	III. 1–8: 321. sír.	49: 71. sír.
13: 20. sír.	9–21: 33. sír.	50: 72. sír.
14: 21. sír.	IV. 1, 2, 6–8: 39. sír.	V. 1–18: 57. sír.
15: 24. sír.	3: 41. sír.	
16: 27. sír.	4–5: 46. sír.	VI. 1–6: 75. sír.
17: 28. sír.	9: 47. sír.	7–10: 59. sír.
18–20: 29. sír.	10–11: 48. sír.	11–14: 64. sír.
21–27: 23. sír.	12–14: 51. sír.	15–22: 217. sír.
28–39: 34. sír.	15: 52. sír.	
31: 35. sír.	16–20: 53. sír.	VII. 1–2: 69. sír.
32: 30. sír.	21: 54. sír.	3: 73. sír.
33: 32. sír.	22: 58. sír.	4: 74. sír.
34–36: 36. sír.	23, 30–32: 61. sír.	5–8: 76. sír.
35: 37. sír.	24–29: 60. sír.	9–13: 77. sír.
37: 40. sír.	33: 62. sír.	14–16: 80. sír.
	34, 38–41: 64. sír.	17: 81. sír.
II. 1–15: 33. sír.	35–37: 65. sír.	18–19: 83. sír.
16–21: 205. sír.		

- 20—21: 86. sír.
 22: 88. sír.
 23: 89. sír.
 24—27: 90. sír.
 28: 98. sír.
 29—39: 99. sír.
- VIII. 1—17: 75. sír.
 18—29: 97. sír.
- IX. 1—21: 82. sír.
- X. 1: 100. sír.
 2—3: 109. sír.
 4: 111. sír.
 5: 114. sír.
 6—8: 116. sír.
 9: 123. sír.
 10—18: 126. sír.
 19—23: 128. sír.
 24—26: 129. sír.
 27—30: 130. sír.
 31: 124. sír.
 32: 132. sír.
- XI. 1—36: 107. sír.
- XII. 1—15: 117. sír.
 16—24: 353. sír.
- XIII. 1—4: 131. sír.
 5: 133. sír.
 6: 136. sír.
 7: 139. sír.
 8—13: 140. sír.
 14—15: 141. sír.
 16—23: 142. sír.
 24—28: 144. sír.
 29—30: 145. sír.
 31: 147. sír.
- XIV. 1—29: 134. sír.
- XV. 1—83: 134. sír.
- XVI. 1—31: 143. sír.
- XVII. 1: 151. sír.
 2—5: 384. sír.
 6: 155. sír.
 7—8: 153. sír.
 9—15: 158. sír.
 16—19: 156. sír.
 20—21: 160. sír.
 22—24: 164. sír.
 25: 165. sír.
 26: 167. sír.
 27—28: 170. sír.
 29: 173. sír.
 30: 183. sír.
 31: 185. sír.
 32: 186. sír.
 33: 187. sír.
 34—35: 188. sír.
 36—39: 191. sír.
 40: 195. sír.
 41—43: 196. sír.
- XVIII. 1—41: 159. sír.
- XIX. 1: 198. sír.
 2—3: 200. sír.
 4—6: 202. sír.
 7—10: 204. sír.
 11—16: 207. sír.
 17—30: 205. sír.
 31—32: 208. sír.
 33: 214. sír.
 34—35: 216. sír.
 36—40: 218. sír.
 41: 223. sír.
 42—44: 224. sír.
 45—47 49—51: 226.
 sír.
 48: 225. sír.
- XX. 1—15: 217. sír.
 16—18: 192. sír.
- XXI. 1: 35. sír.
 2, 38—39: 39. sír.
 3: 211. sír.
 4, 7: 70. sír.
 5, 9: 67. sír.
 6: 53. sír.
- 8: 175. sír.
 10, 44: 63. sír.
 11: 163. sír.
 12—13: 221. sír.
 14: 97. sír.
 15: 84. sír.
 16: 179. sír.
 17: 42. sír.
 18: 55. sír.
 19, 24, 32: 225. sír.
 20: 65. sír.
 21, 35: 44. sír.
 22, 41, 47: 49. sír.
 23: 159. sír.
 25: 77. sír.
 26: 81. sír.
 27, 45, 48: 213. sír.
 28: 79. sír.
 29, 31: 209. sír.
 30: 222. sír.
 33—34: 38. sír.
 36—37: 153. sír.
 40, 43: 25. sír.
 42: 51. sír.
 46: 91. sír.
- XXII. 1—20: 194. sír.
- XXIII. 1—5: 240. sír.
 6—7: 243. sír.
 8: 246. sír.
 9: 249. sír.
 10: 269. sír.
 11—17: 241. sír.
 18—21: 256. sír.
 22—26: 270/a. sír.
 27—31: 258. sír.
 32—34: 270. sír.
 35—37: 262. sír.
 38—48: 273. sír.
 49—54: 265. sír.
 55: 274. sír.
- XXIV. 1—9: 261. sír.
 10—13: 272. sír.
 14—21: 329. sír.
- XXV. 1—21: 266. sír.

XXVI. 1—15: 276. sír.

16—17: 279. sír.

18—20: 280. sír.

21—23: 281. sír.

24: 282. sír.

25—26: 284. sír.

27—28: 285. sír.

29—30: 286. sír.

31—39: 287. sír.

40—50: 288. sír.

51: 297. sír.

52—55: 289. sír.

56—59: 290. sír.

60—61: 291. sír.

62: 293. sír.

63—71: 298. sír.

72—81: 294. sír.

82: 299. sír.

83: 300. sír.

XXVII. 1—59: 277. sír.

XXVIII. 1—8: 296. sír.

9—11: 301. sír.

12: 303. sír.

13—21: 306. sír.

22—25: 307. sír.

26—27: 311. sír.

28—29: 313. sír.

30—44: 309. sír.

45—50: 315. sír.

51: 316. sír.

52—53: 317. sír.

54—59, 68: 319. sír.

60—67: 320. sír.

XXIX. 1—32: 321. sír.

XXX. 1—10: 327. sír.

11—31: 407. sír.

XXXI. 1—3: 327. sír.

4—14: 323. sír.

15—19: 330. sír.

20—35: 324. sír.

36—39: 325. sír.

40: 326. sír.

41—64: 328. sír.

65—70: 332. sír.

71—73: 334. sír.

74: 338. sír.

75—77: 339. sír.

78—79: 340. sír.

80: 341. sír.

81—87: 344. sír.

88: 342. sír.

89: 343. sír.

90—97: 345. sír.

98—101: 348. sír.

102—107: 346. sír.

108—109: 349. sír.

110—113: 350. sír.

XXXII. 1—26: 330. sír.

XXXIII. 1—3, 8—9:

346. sír.

4—7, 10—18: 347. sír.

19—20: 260. sír.

XXXIV. 1—45: 351. sír.

46: 356. sír.

47: 358. sír.

48—50: 359. sír.

51—60: 361. sír.

61—64: 362. sír.

65—67: 365. sír.

68—69: 366. sír.

70—74: 367. sír.

75—77: 368. sír.

78—80: 370. sír.

81—99: 371. sír.

XXXV. 1—17: 351. sír.

XXXVI. 1—2: 372. sír.

3—4: 373. sír.

5—6: 374. sír.

7—9: 376. sír.

10—11: 378. sír.

12: 380. sír.

13: 382. sír.

14: 387. sír.

15—19: 383. sír.

20—30: 385. sír.

31—39: 388. sír.

40—46: 389. sír.

47—48: 393. sír.

49—51: 395. sír.

XXXVII. 1—34: 407. sír.

XXXVIII. 1—6: 391.
sír.

7: 396. sír.

8, 10, 11: 401. sír.

9: 400. sír.

12—17: 405. sír.

18: 408. sír.

19—22: 407. sír.

23—28: 398. sír.

29: 410. sír.

30—37: 411. sír.

38: 414. sír.

39: 415. sír.

40—41: 416. sír.

42: 417. sír.

43—45: 418. sír.

46—50: 419. sír.

XXXIX. 1—4: 420. sír.

5—8: 422. sír.

9—10: 423. sír.

11: 428. sír.

12—14: 430. sír.

15—17: 431. sír.

18—23: 435. sír.

24: 436. sír.

25—30: 437. sír.

31—38: 438. sír.

39—46: 439. sír.

XL. 1—7: 432. sír.

8—12: 433. sír.

13—26: 434. sír.

27: 445. sír.

28: 446. sír.

29—34: 447. sír.

35—36: 450. sír.

37—38: 442. sír.

39: 449. sír.

40—46: 453. sír.

47—54: 456. sír.

55—57: 457. sír.

58—59: 454. sír.
60: 458. sír.
61: 459. sír.

XLI. 1—16: 449. sír.

XLII. 1: 355. sír.

2: 318. sír.
3: 272. sír.
4: 358. sír.
5: 297. sír.
6: 71. sír.
7: 421. sír.
8: 405. sír.
9: 376. sír.
10: 202. sír.
11: 66. sír.
12: 425. sír.
13: 378. sír.

14: 398. sír.
15: 430. sír.
16: 354. sír.
17: 313. sír.
18: 87. sír.
19: 249. sír.
20: 415. sír.
21: 89. sír.
22: 381. sír.

XLIII. 1: 379. sír.

2: 8. sír.
3: 147. sír.
4: 422. sír.
5: 420. sír.
6: 454. sír.
7: 26. sír.
8: 275. sír.
9: 33. sír.

10: 85. sír.
11: 37. sír.
12: 29. sír.
13: 316. sír.
14: 215. sír.

XLIV. 1: 321. sír.

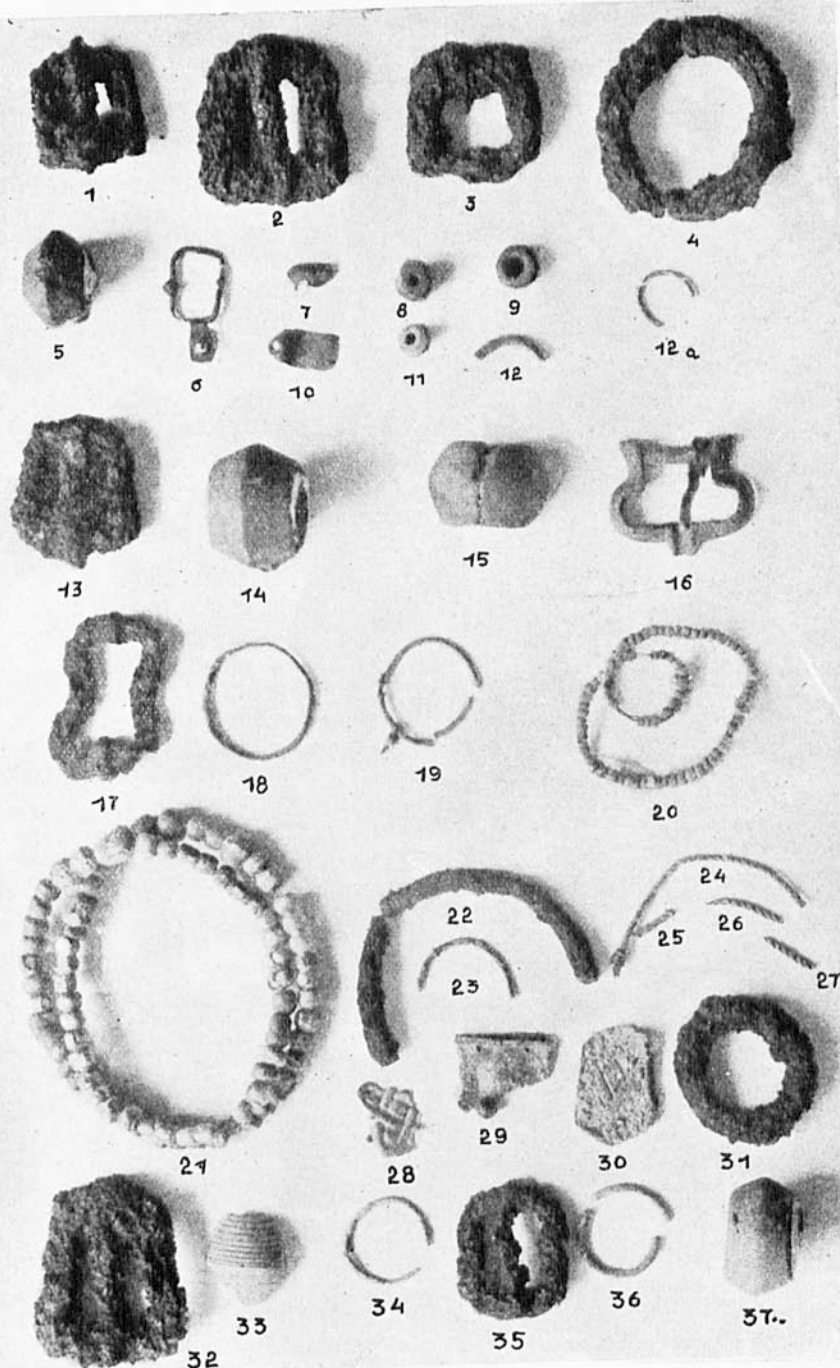
2: 270a. sír.
3: Szórványos üst.
4: 327. sír.
5: Szórványos üst.
6: 157. sír.
7: 33. sír.

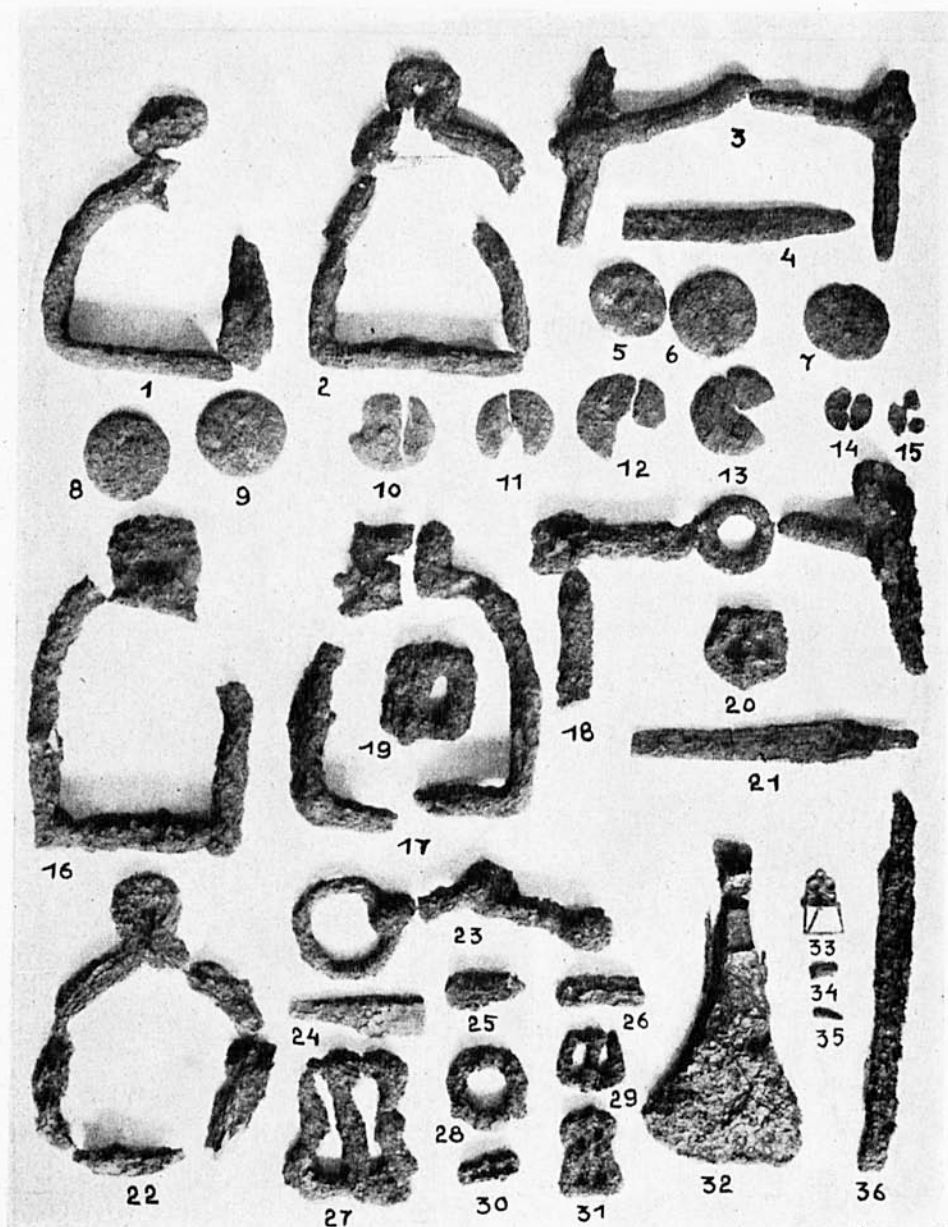
XLV. 64. és 205. sír.

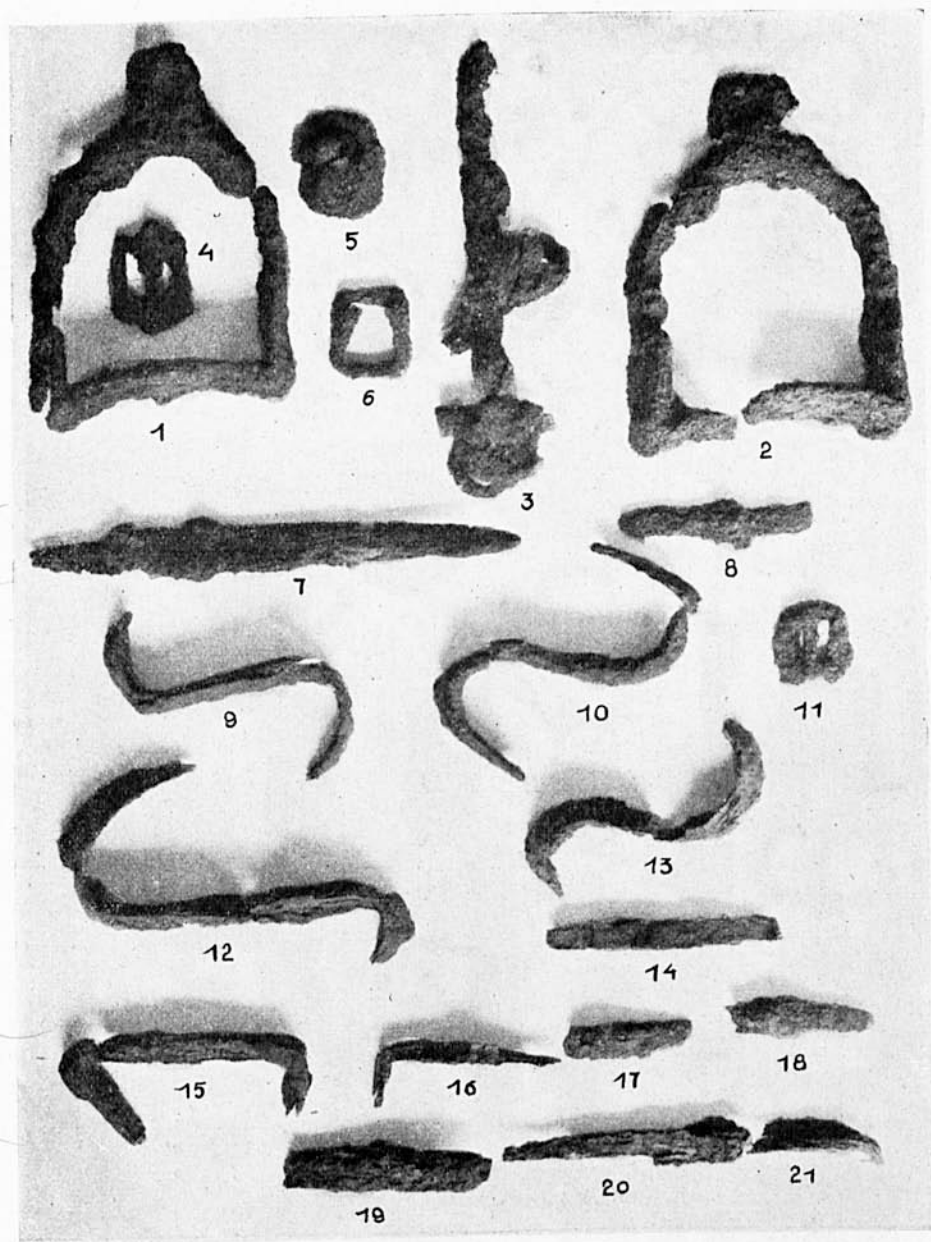
XLVI. 309. és 384. sír.

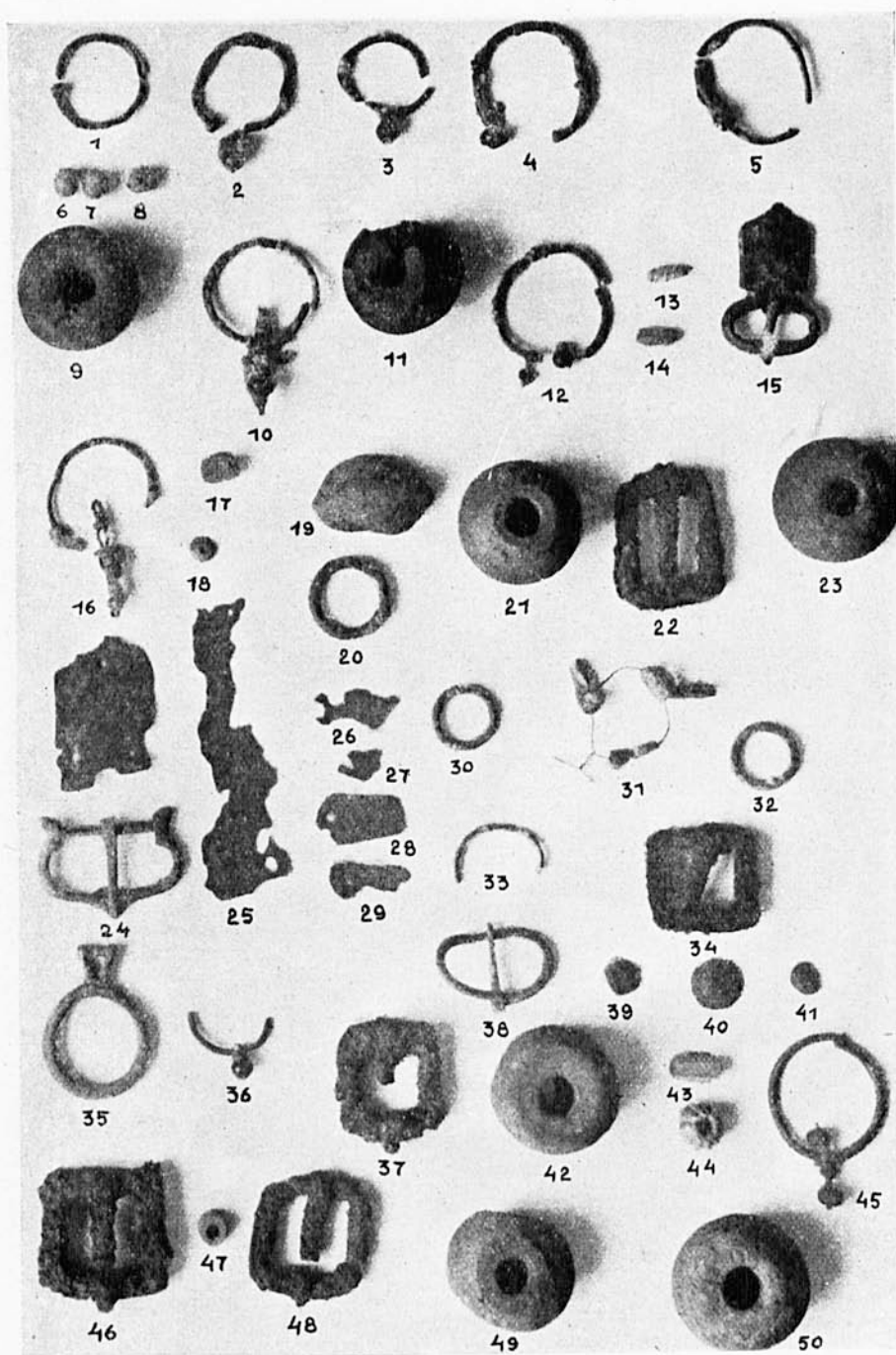
XLVII. 277. és 449. sír.

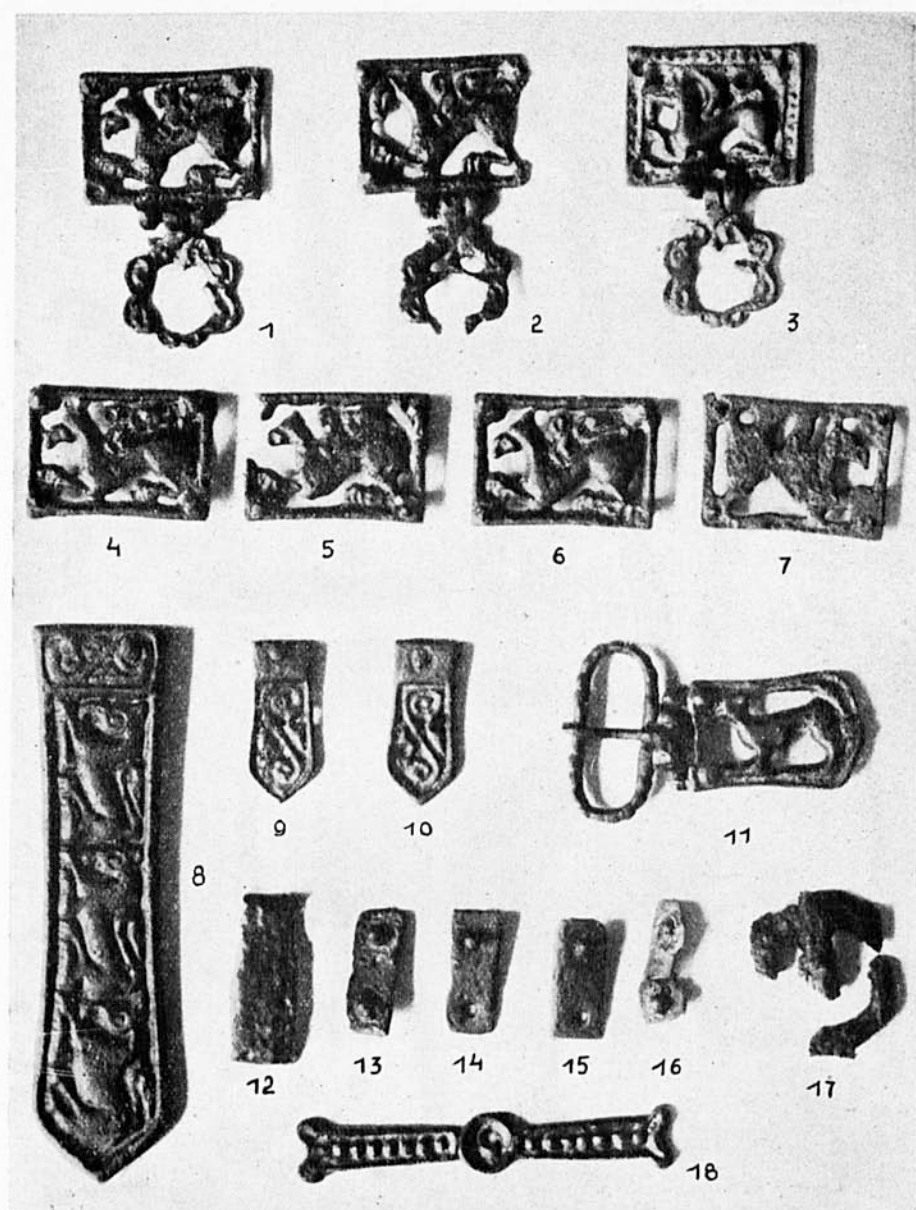
XLVIII. 109. és 390. sír.

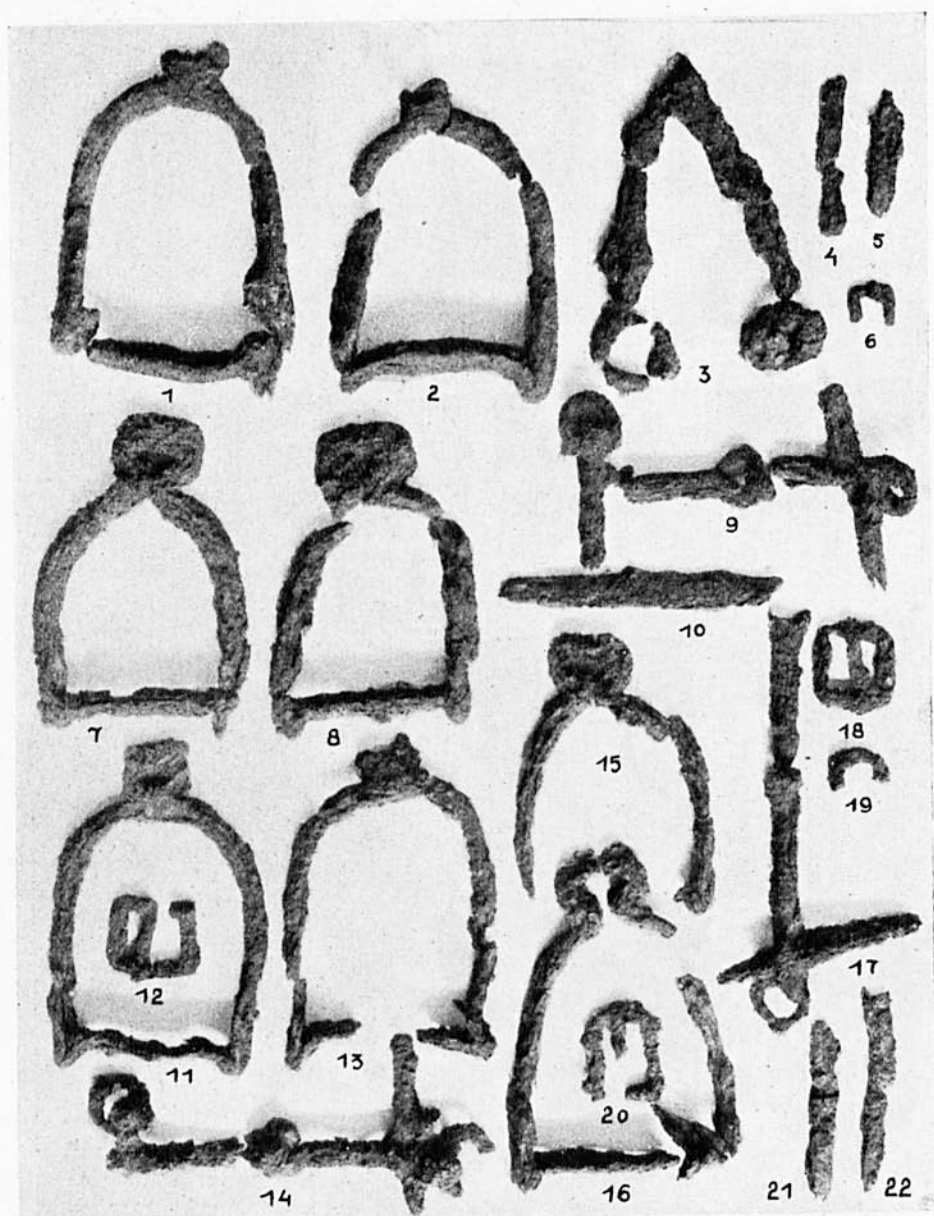

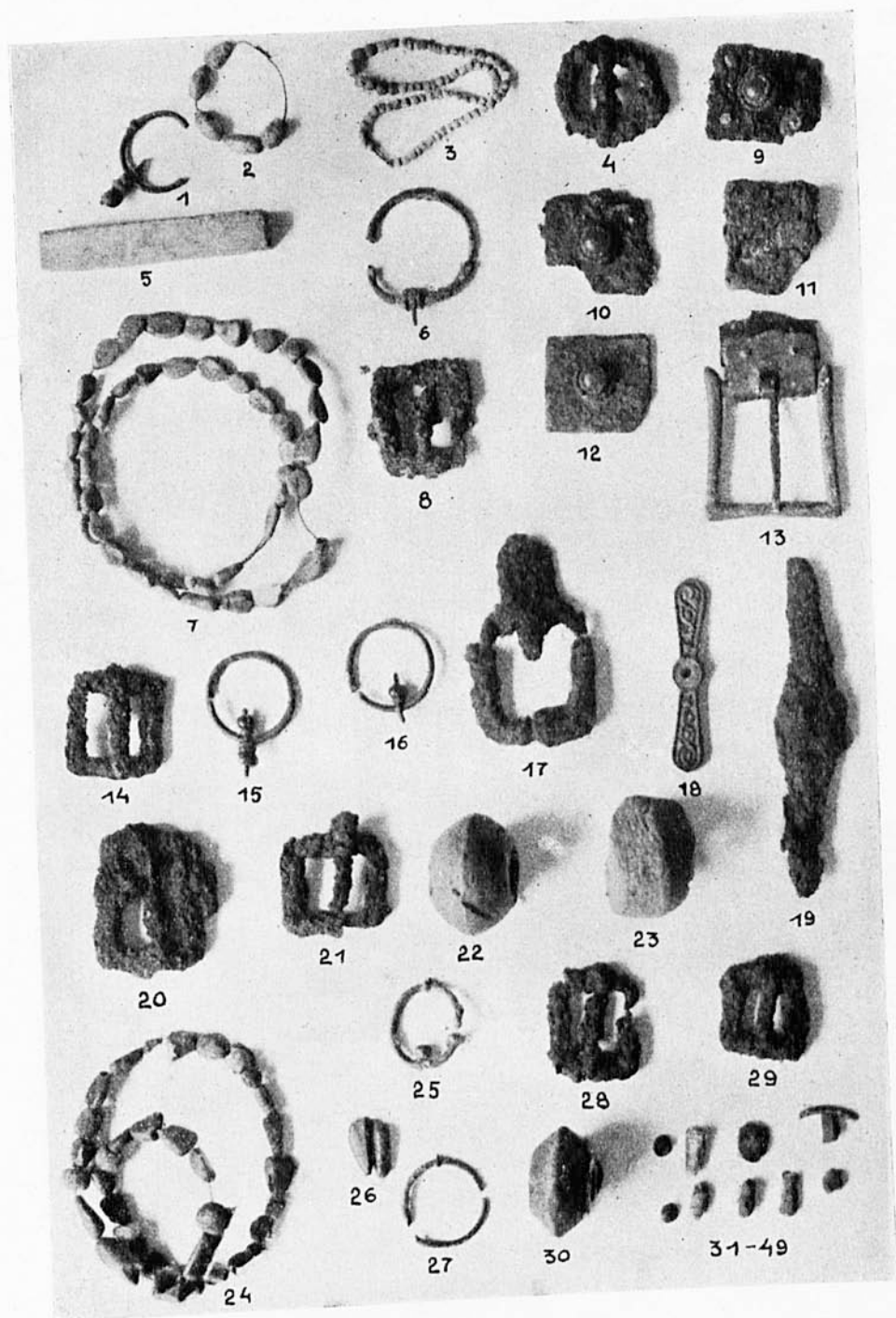

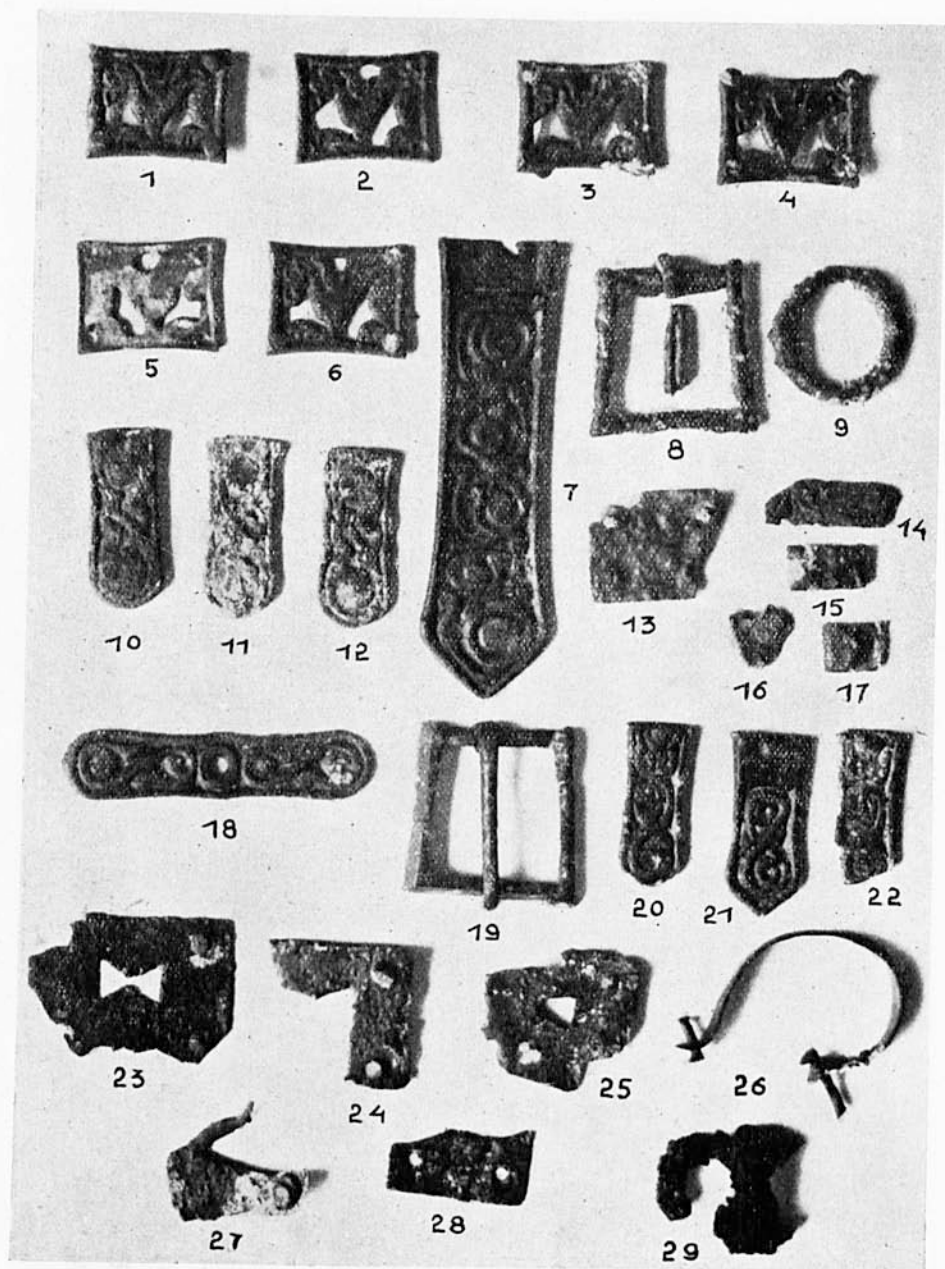

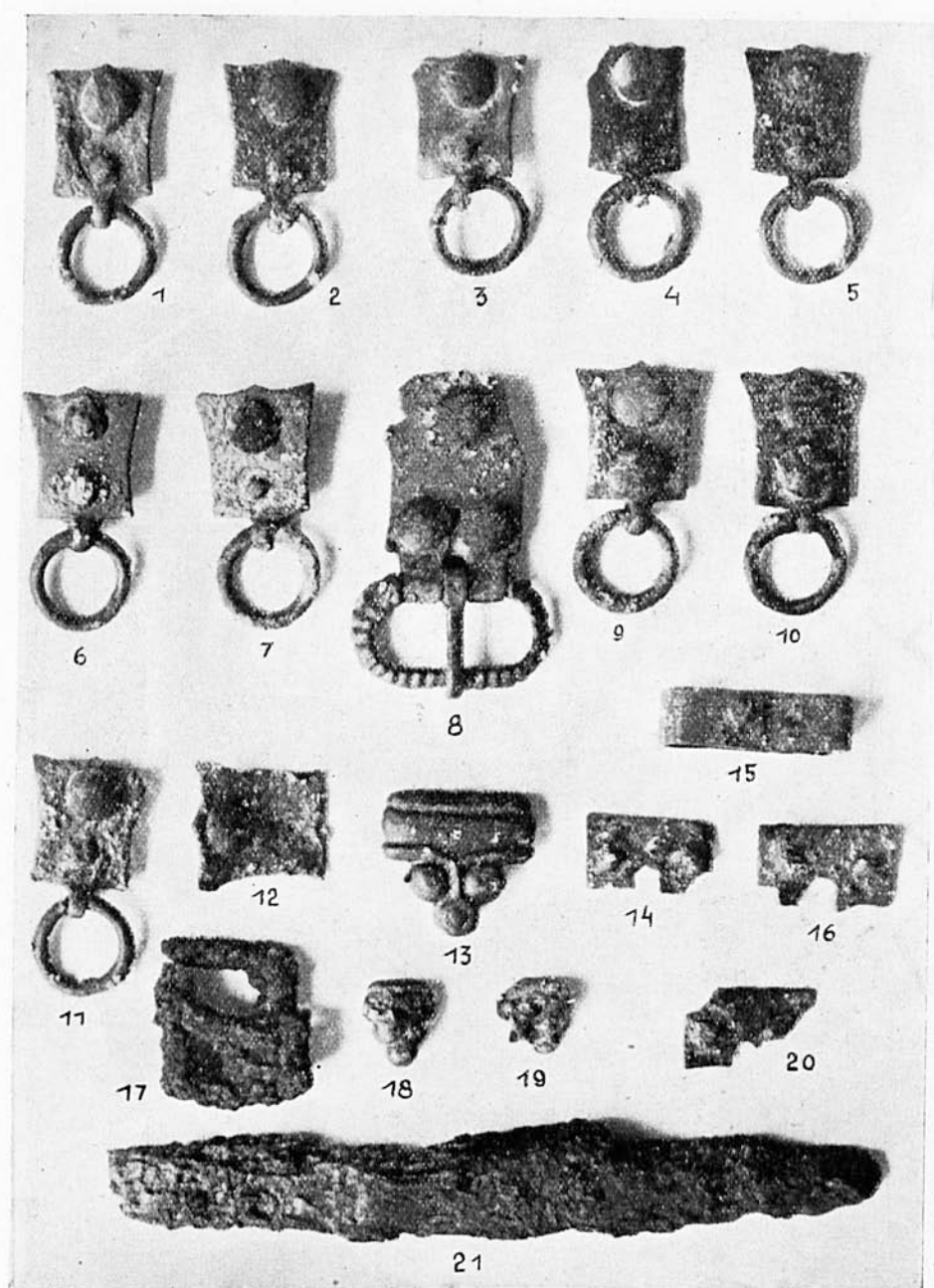

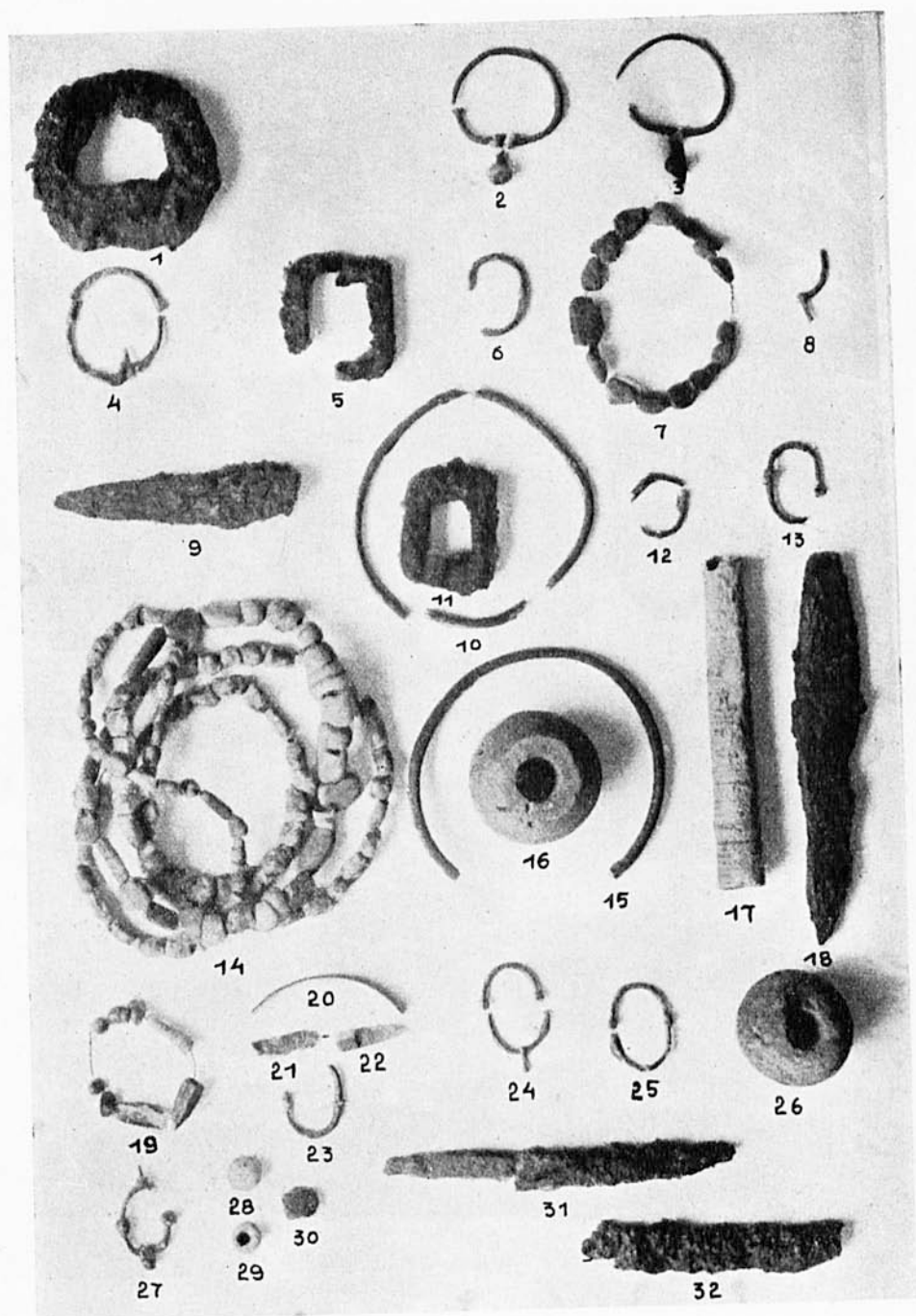

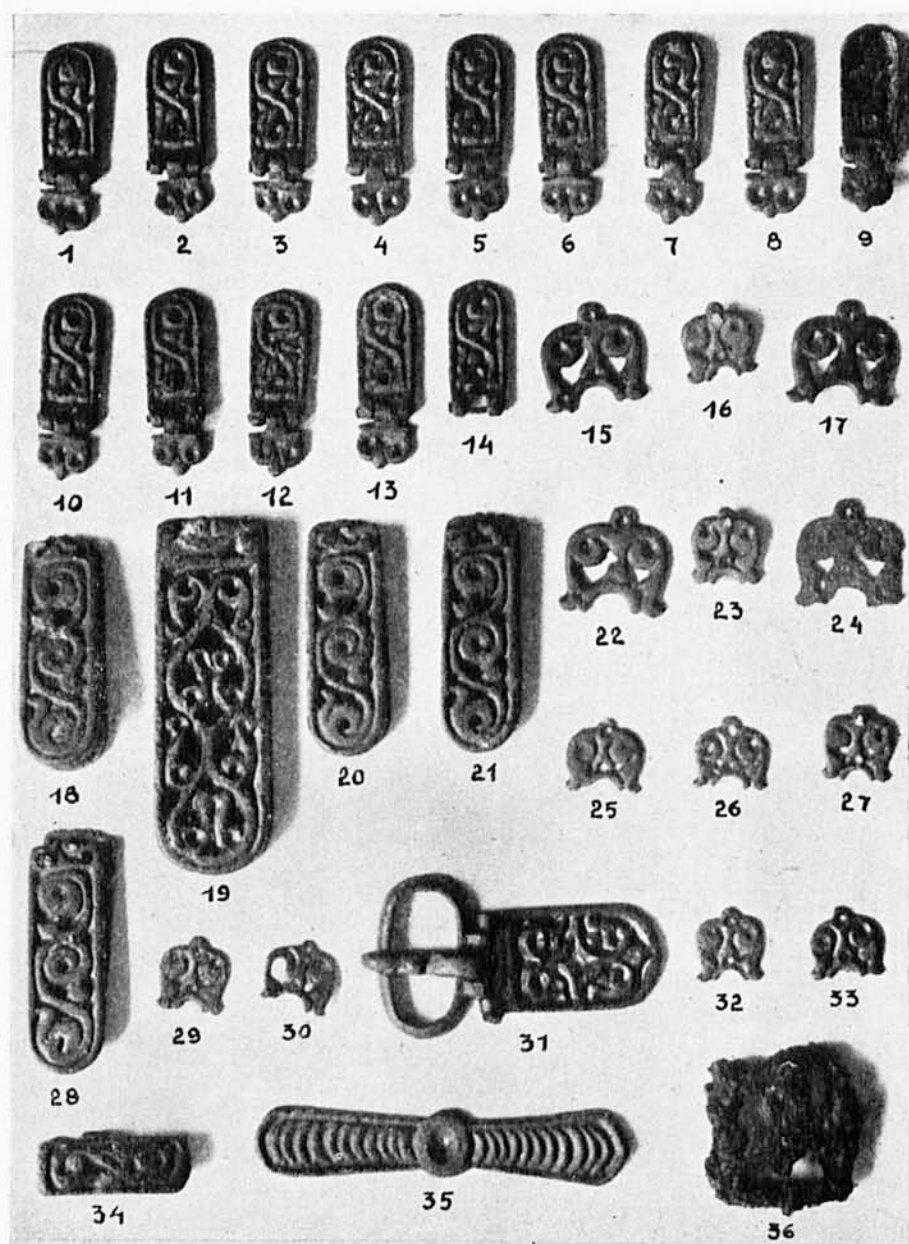

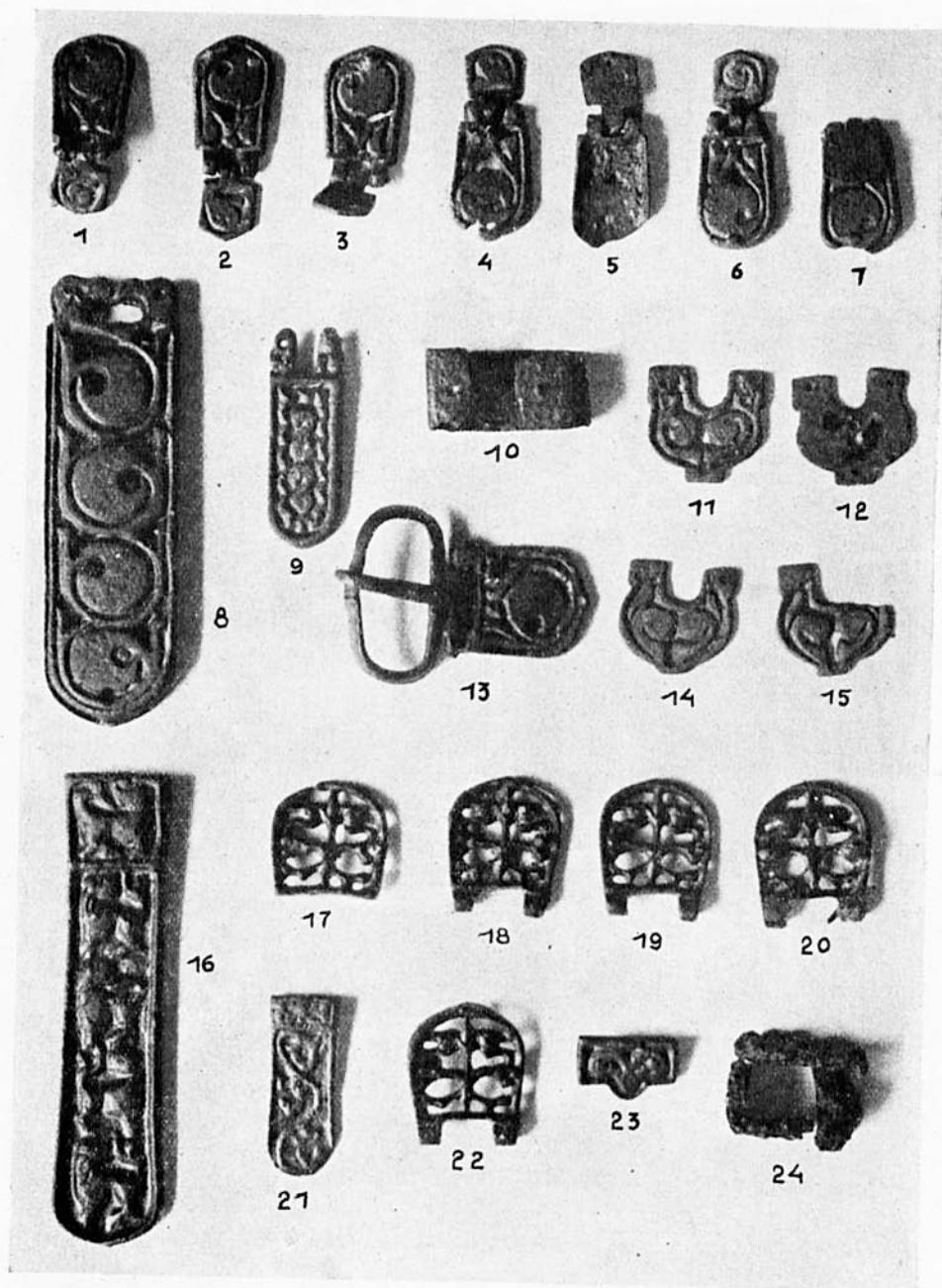

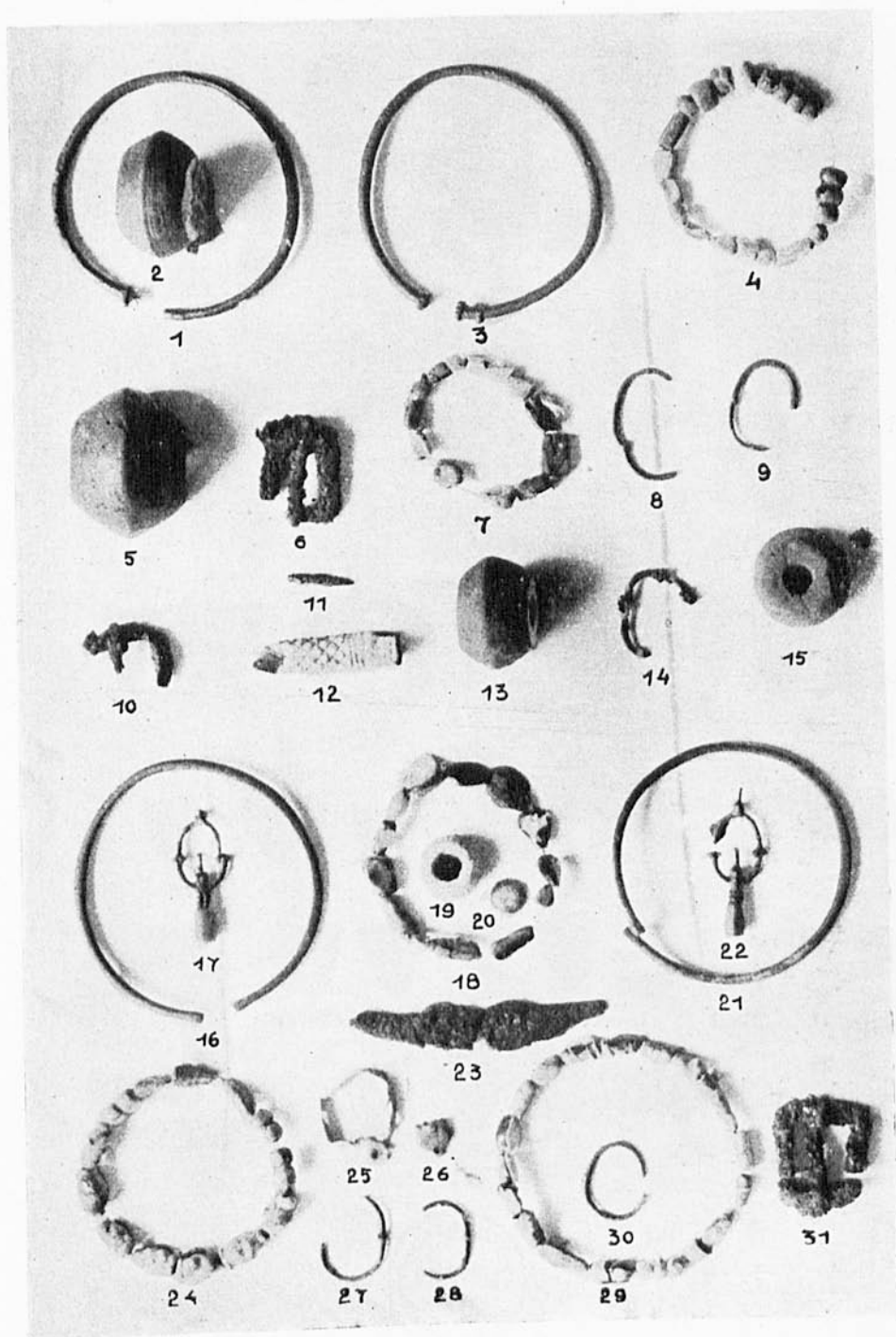

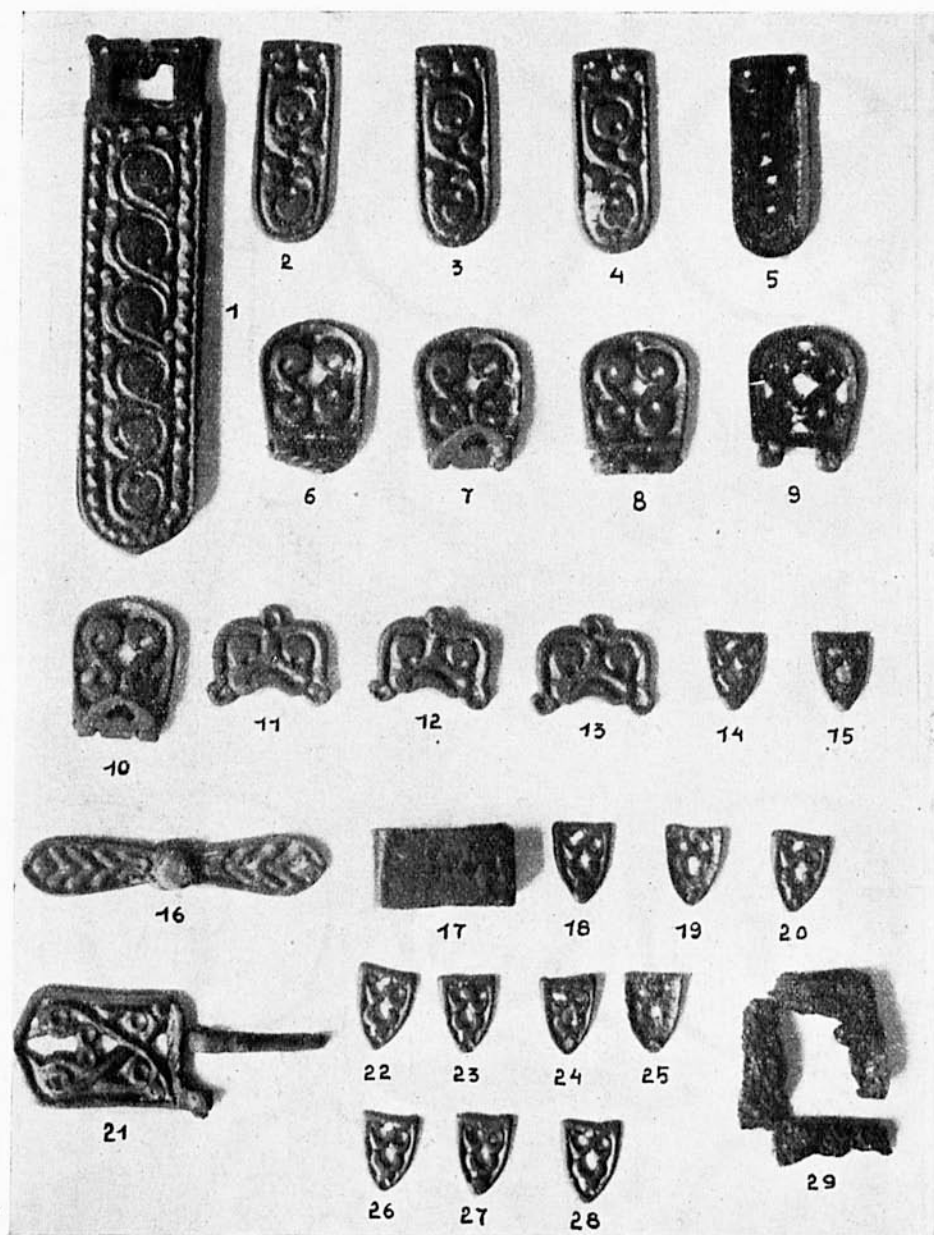
X.

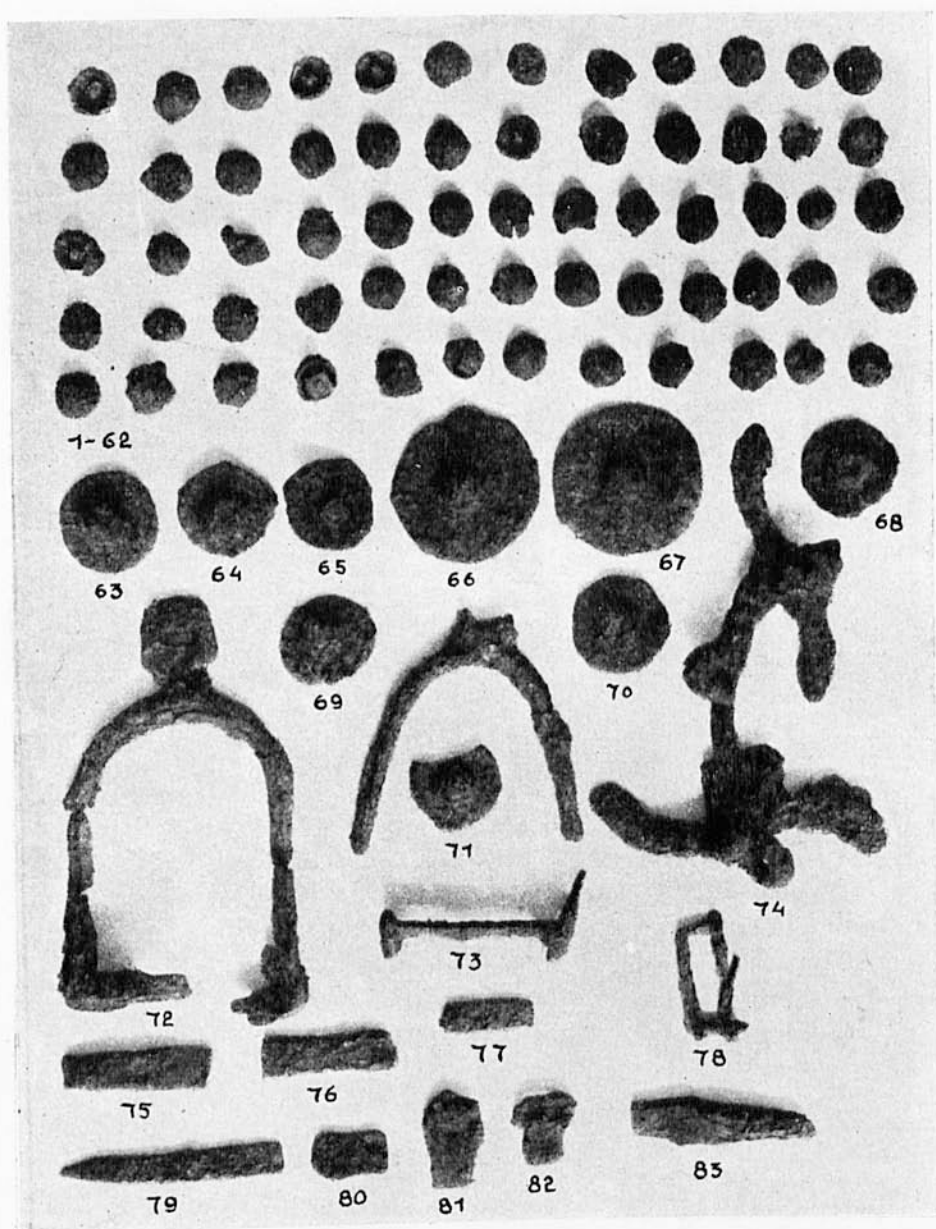

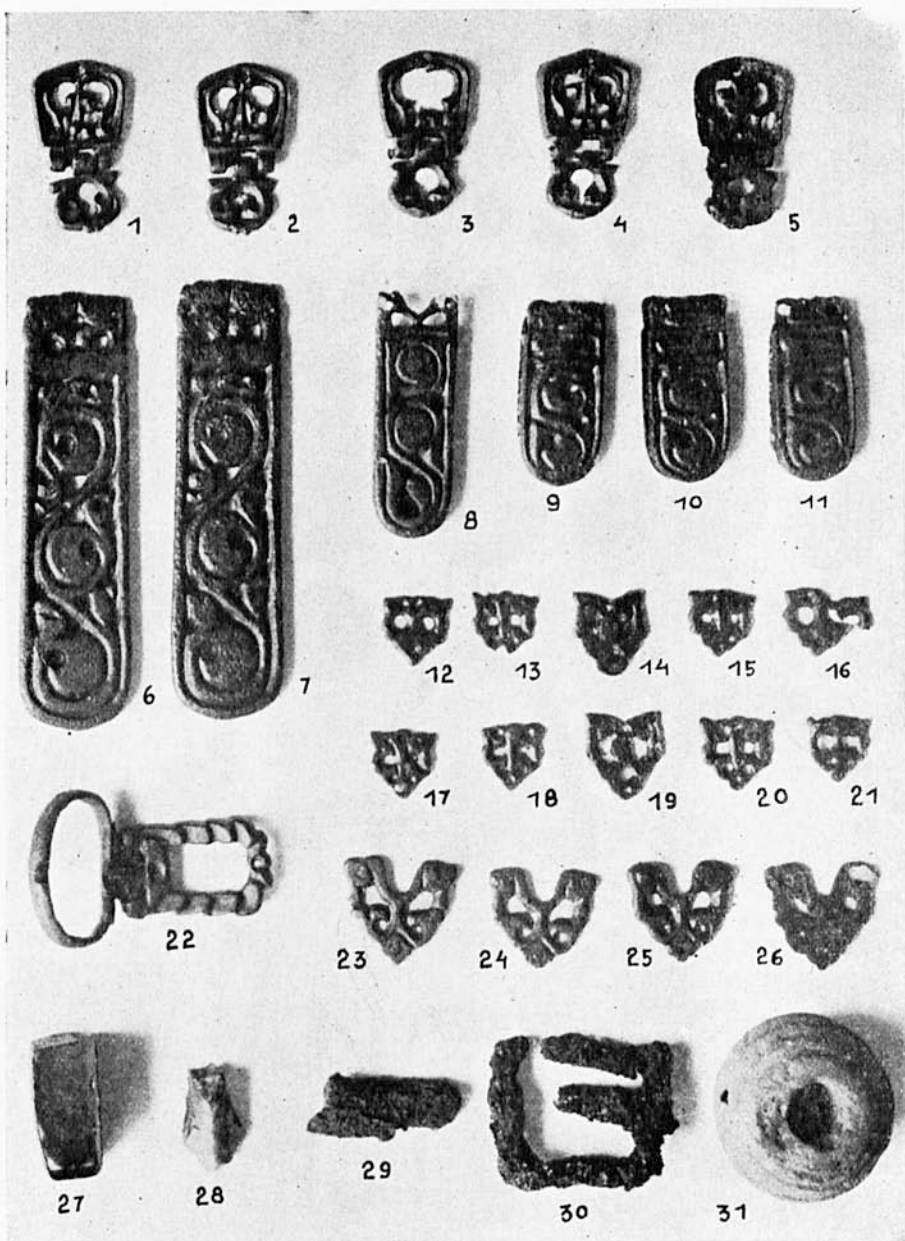

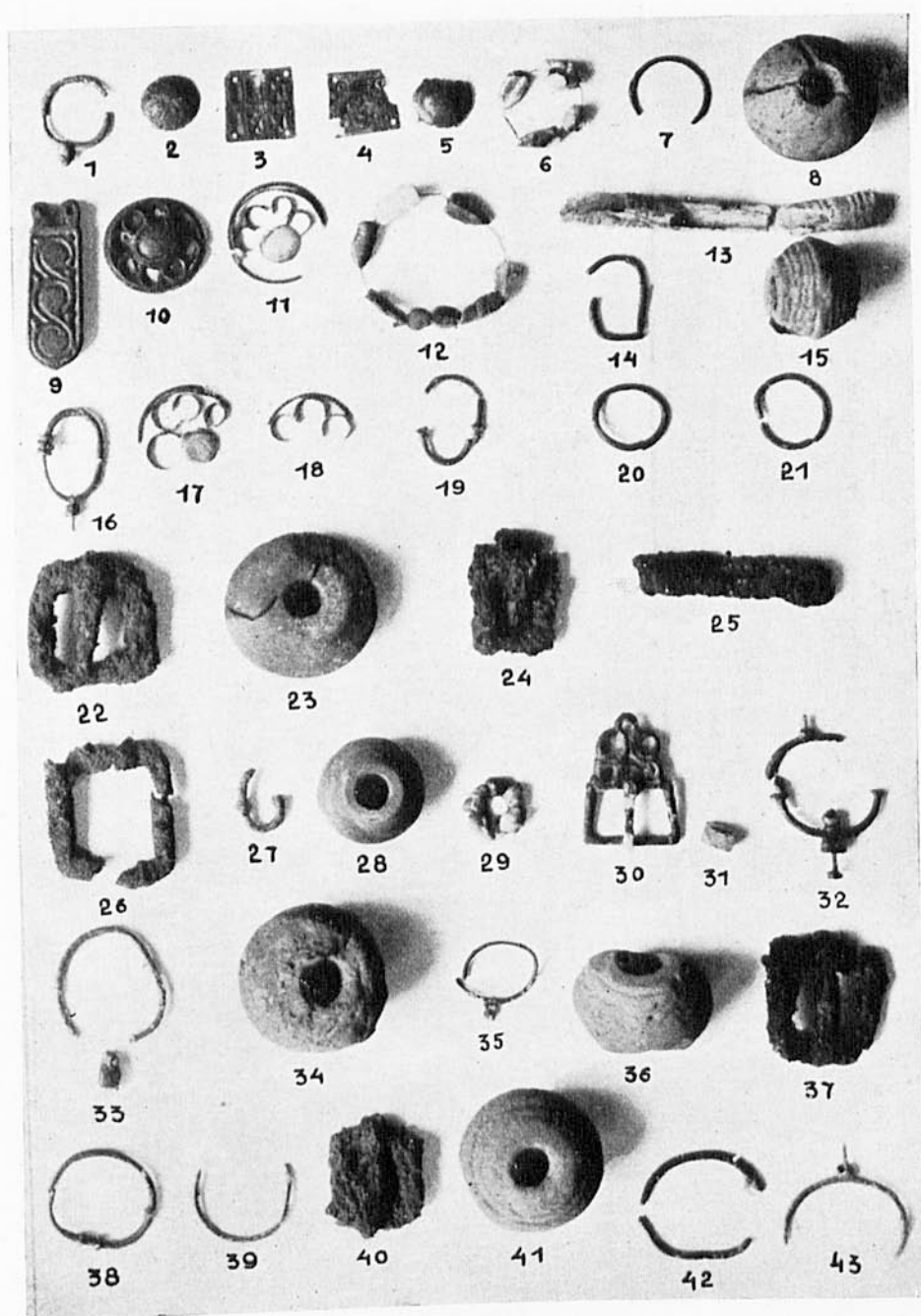

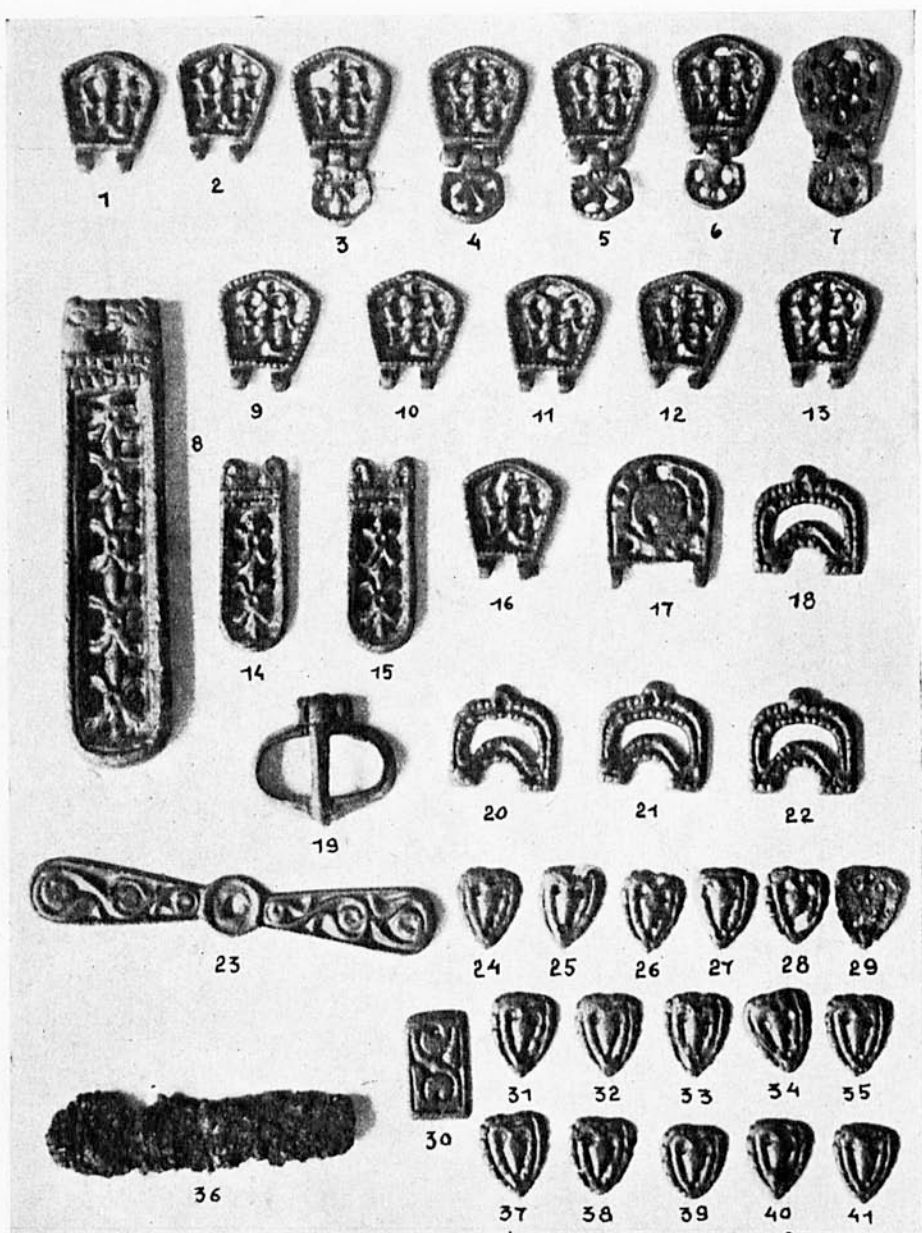

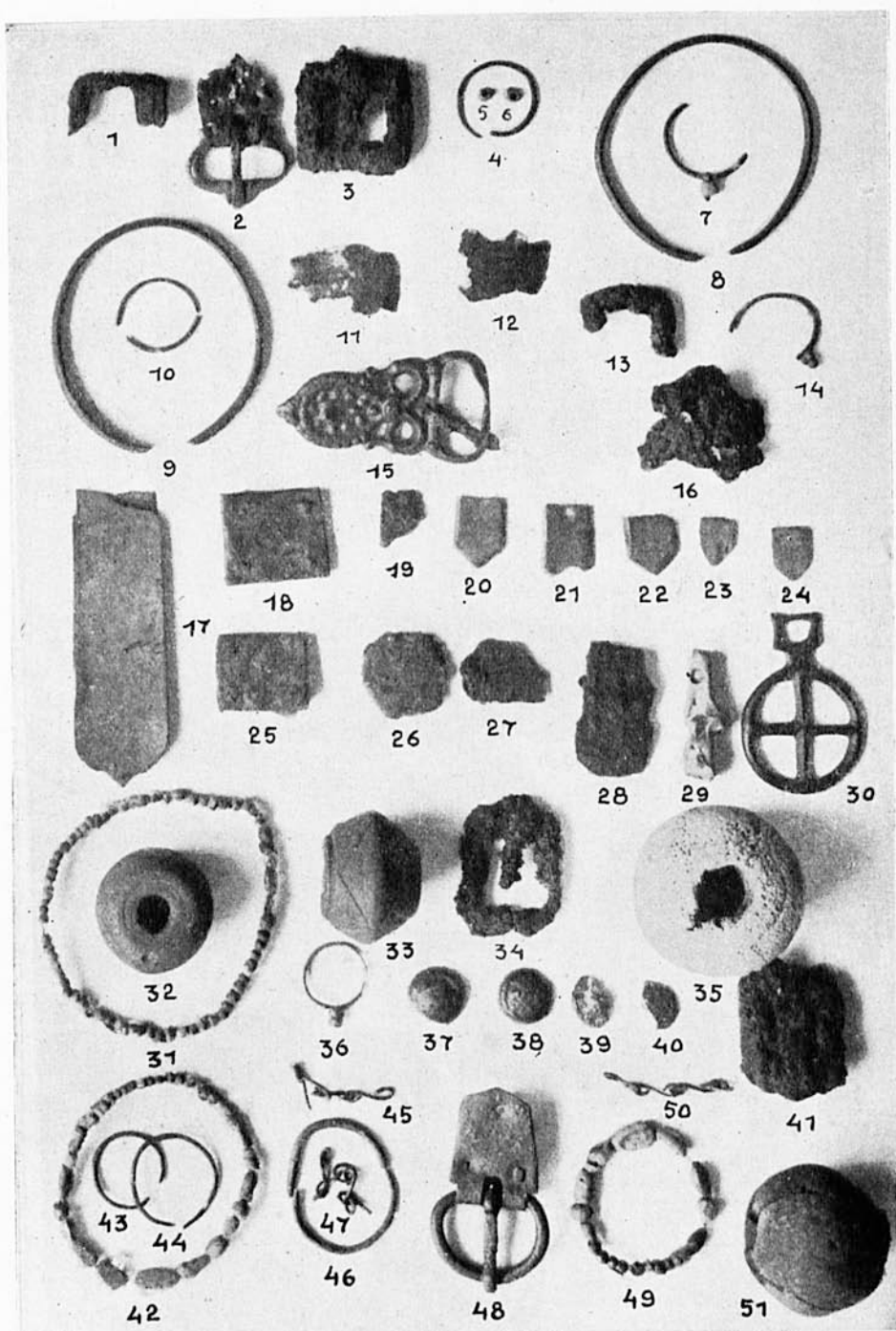

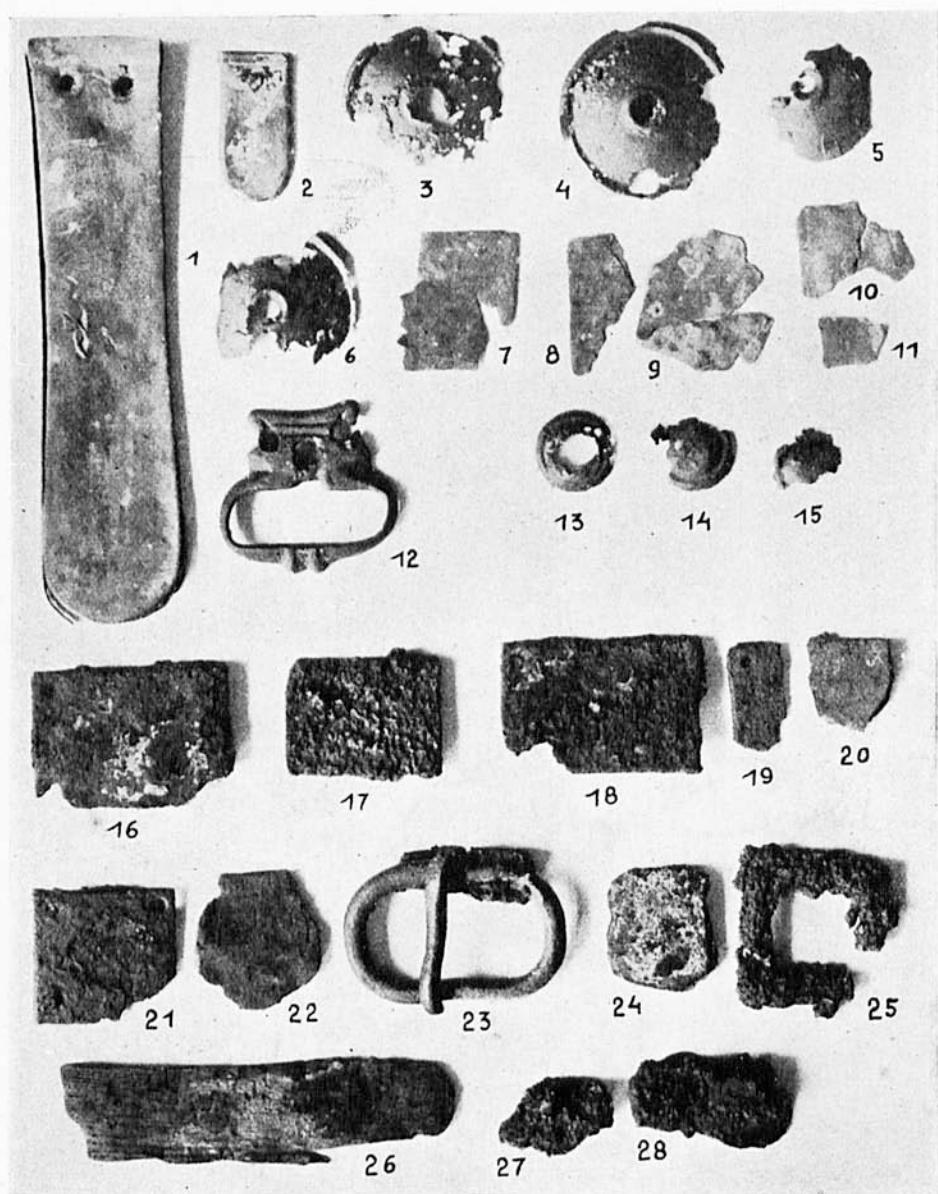

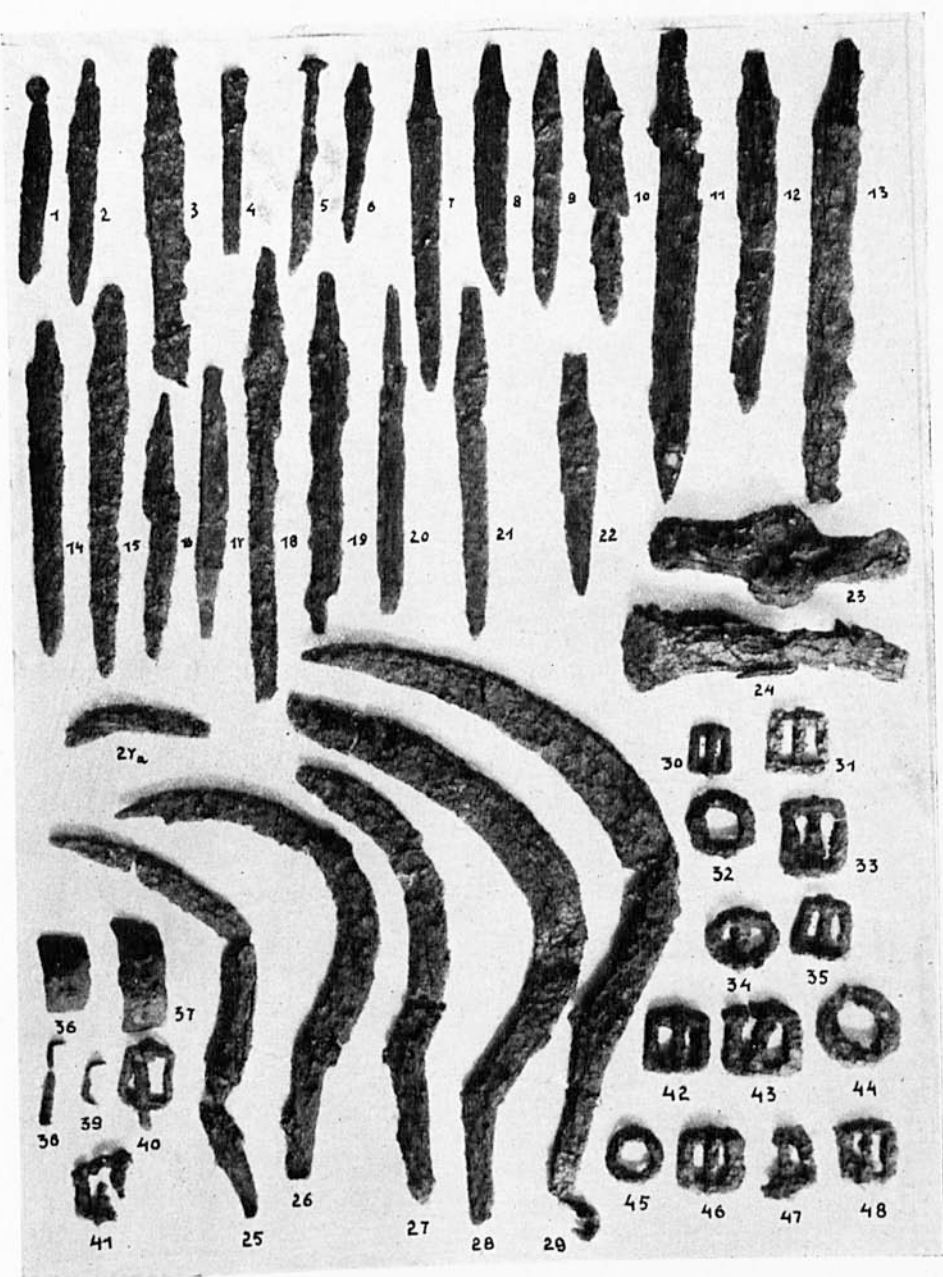

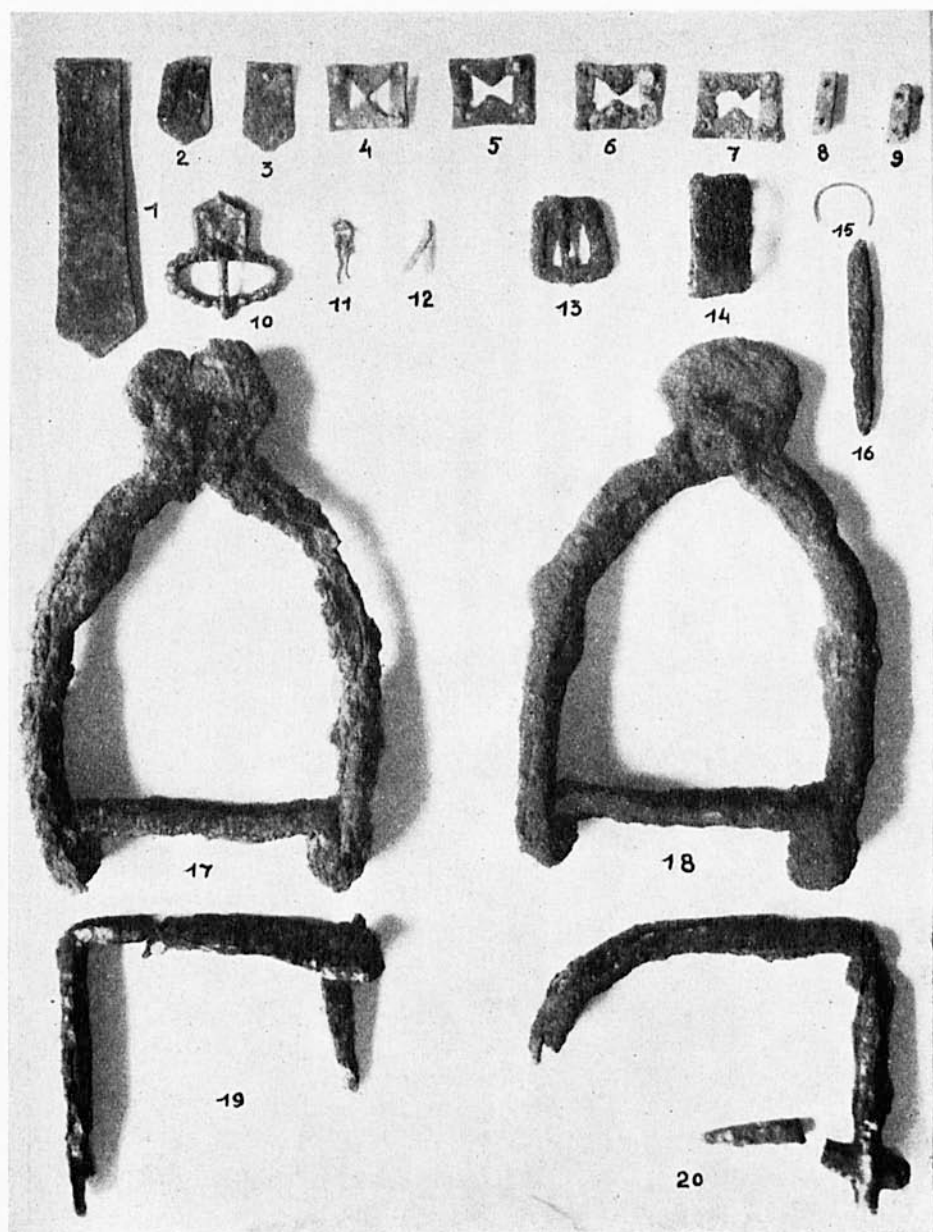

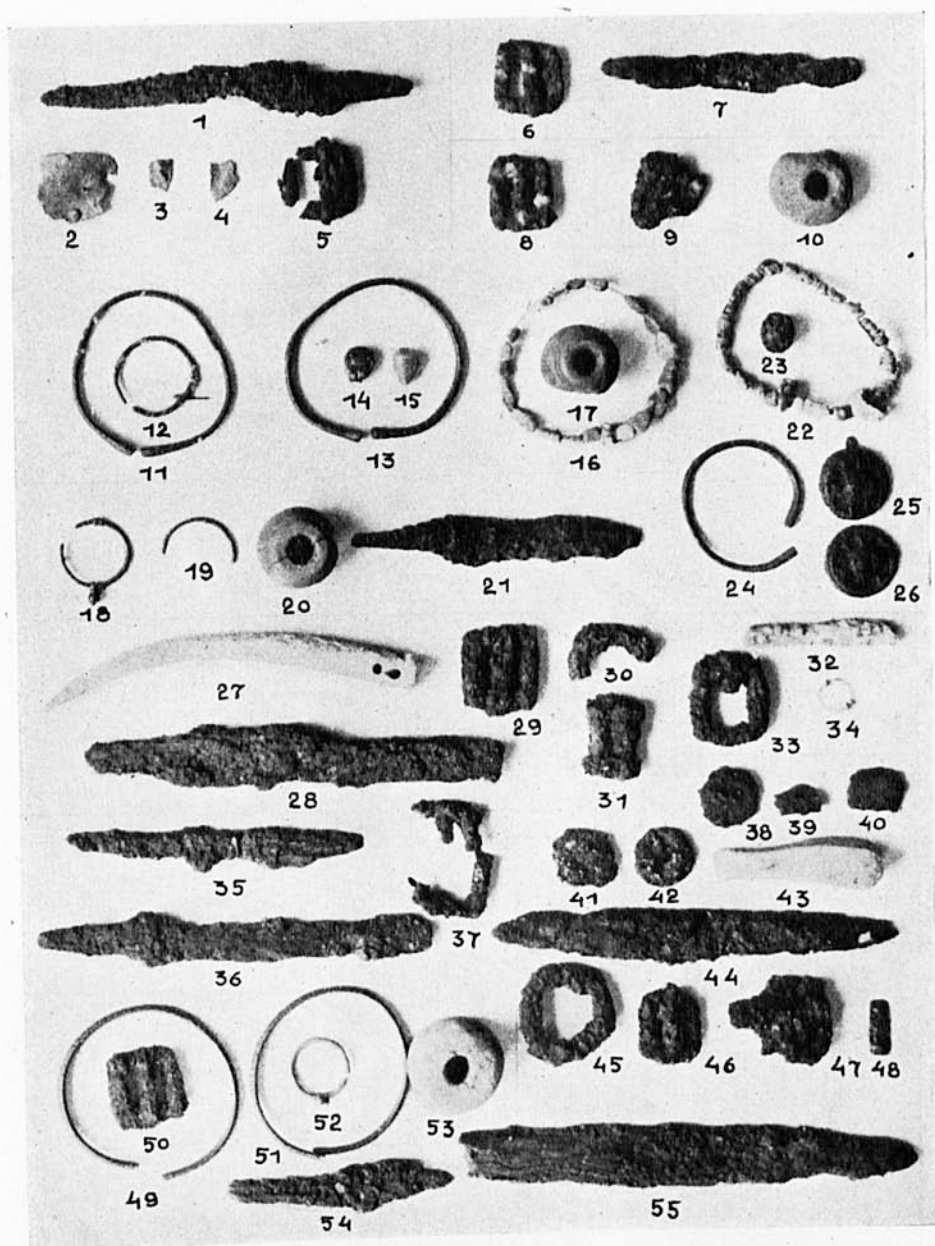

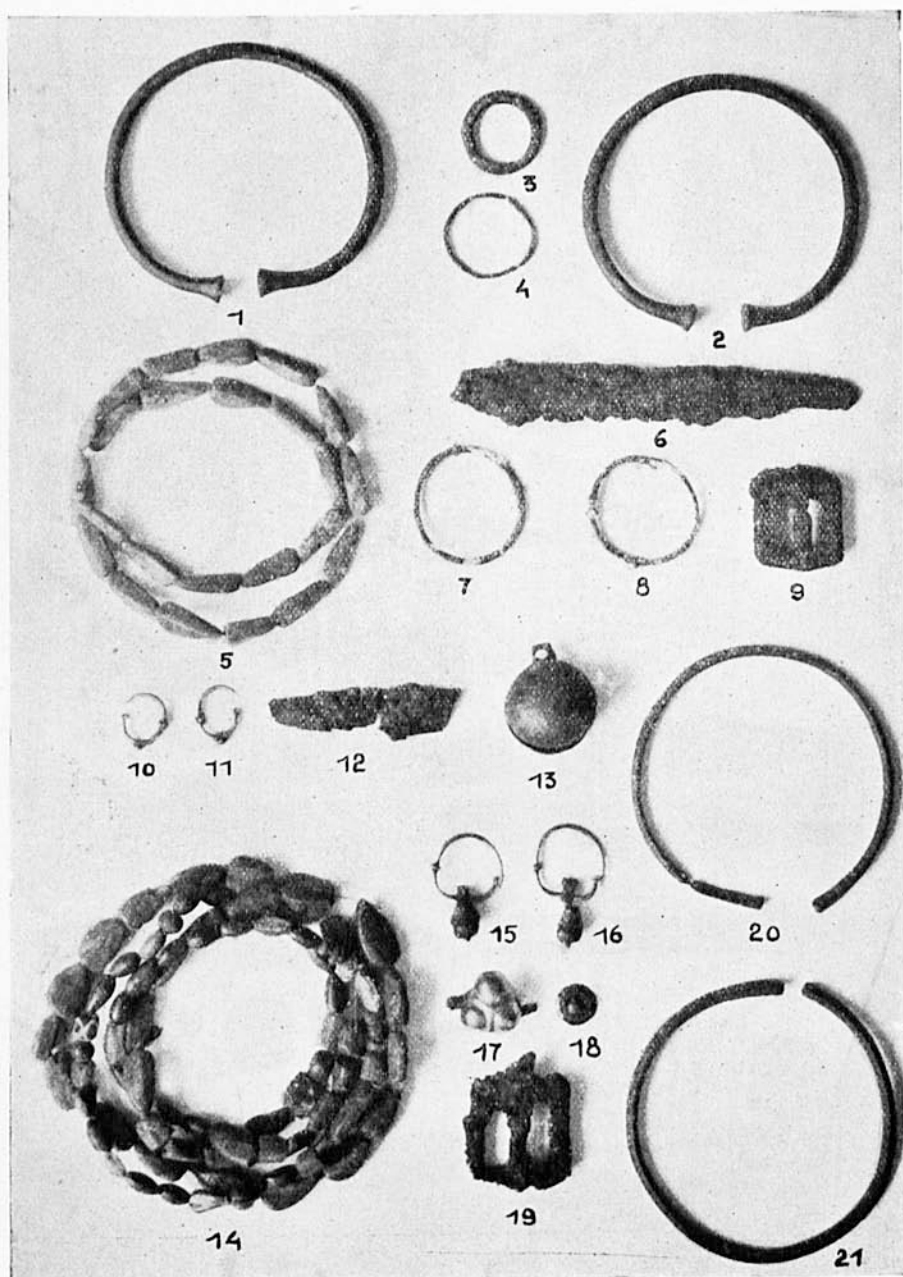

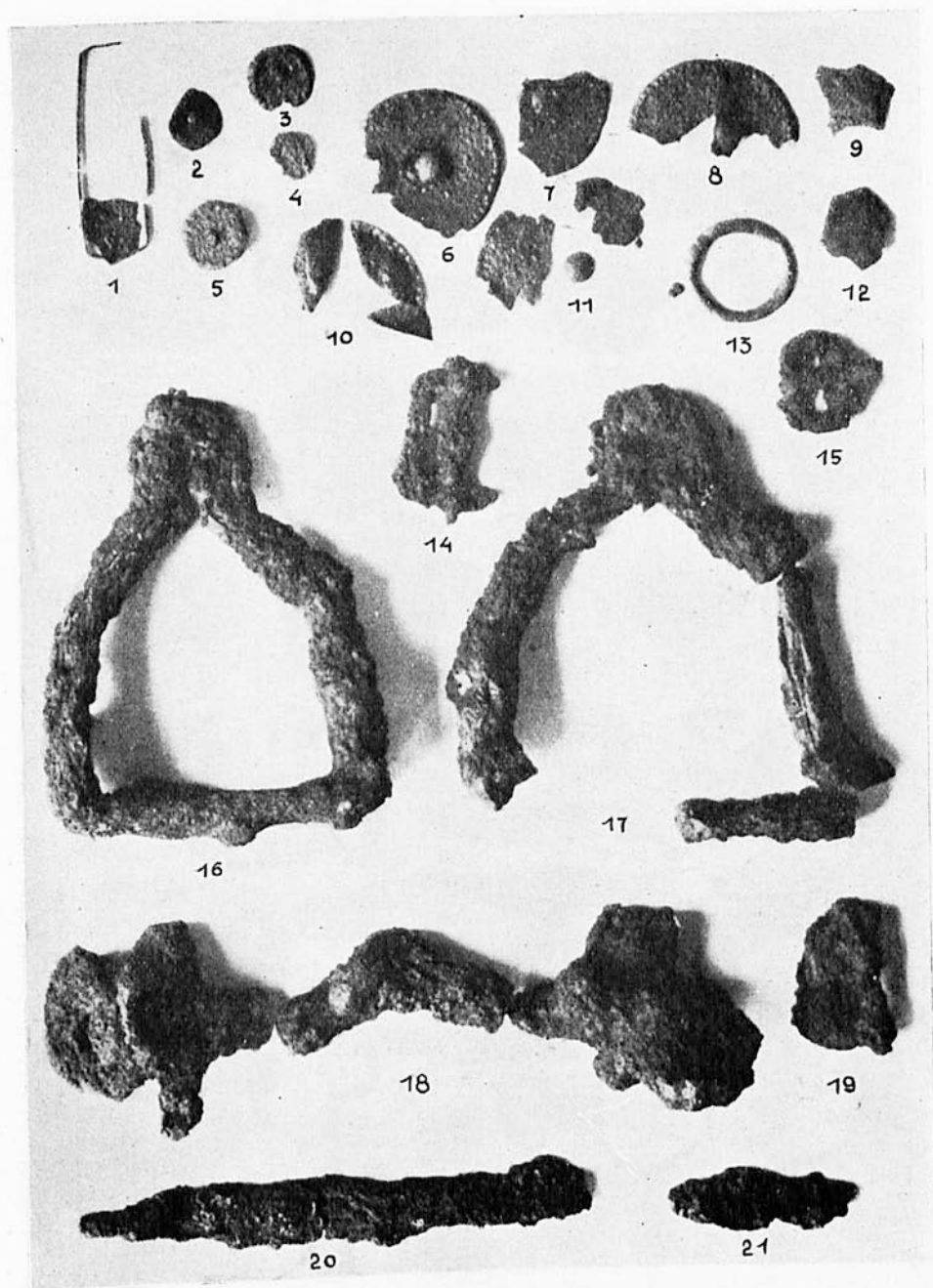

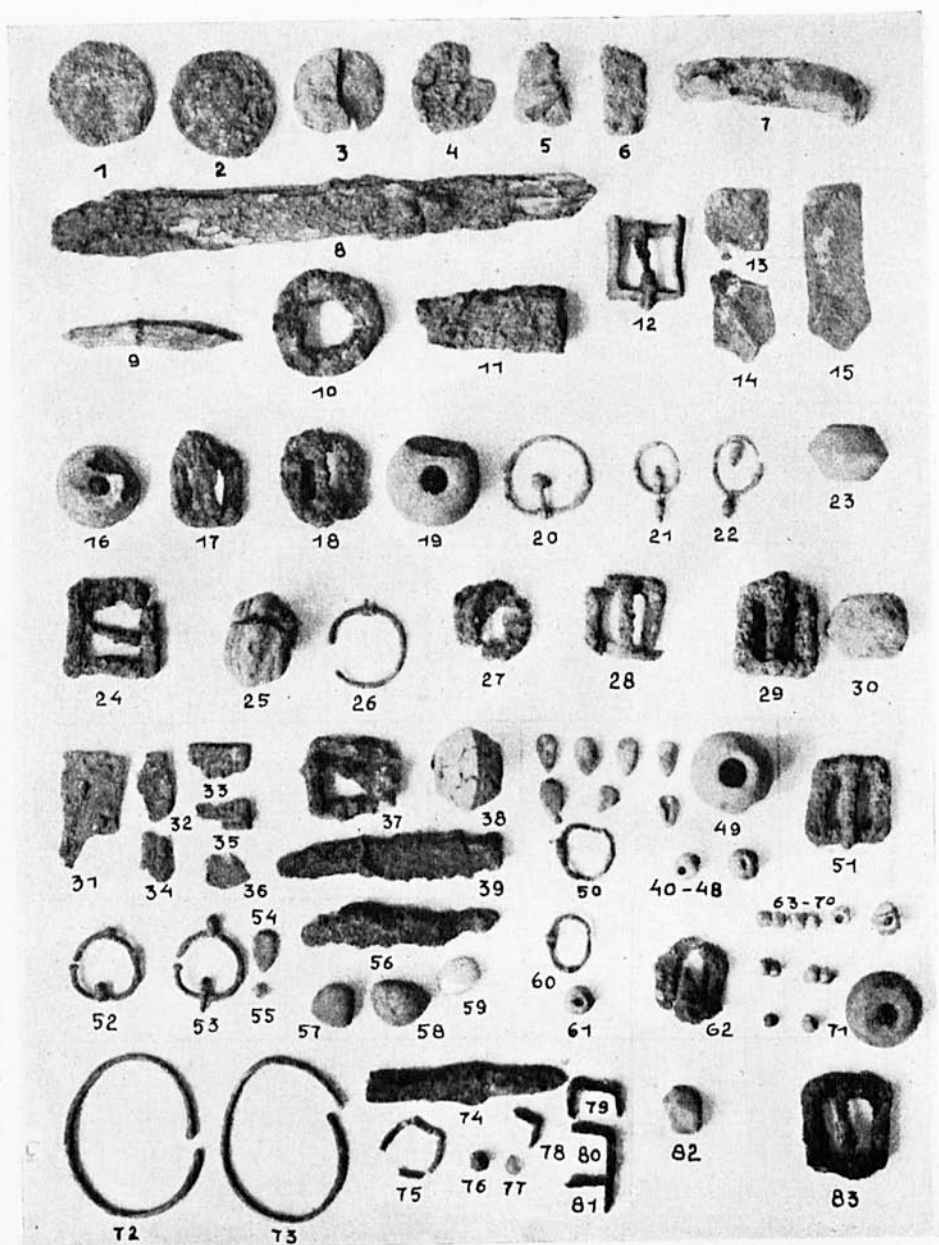

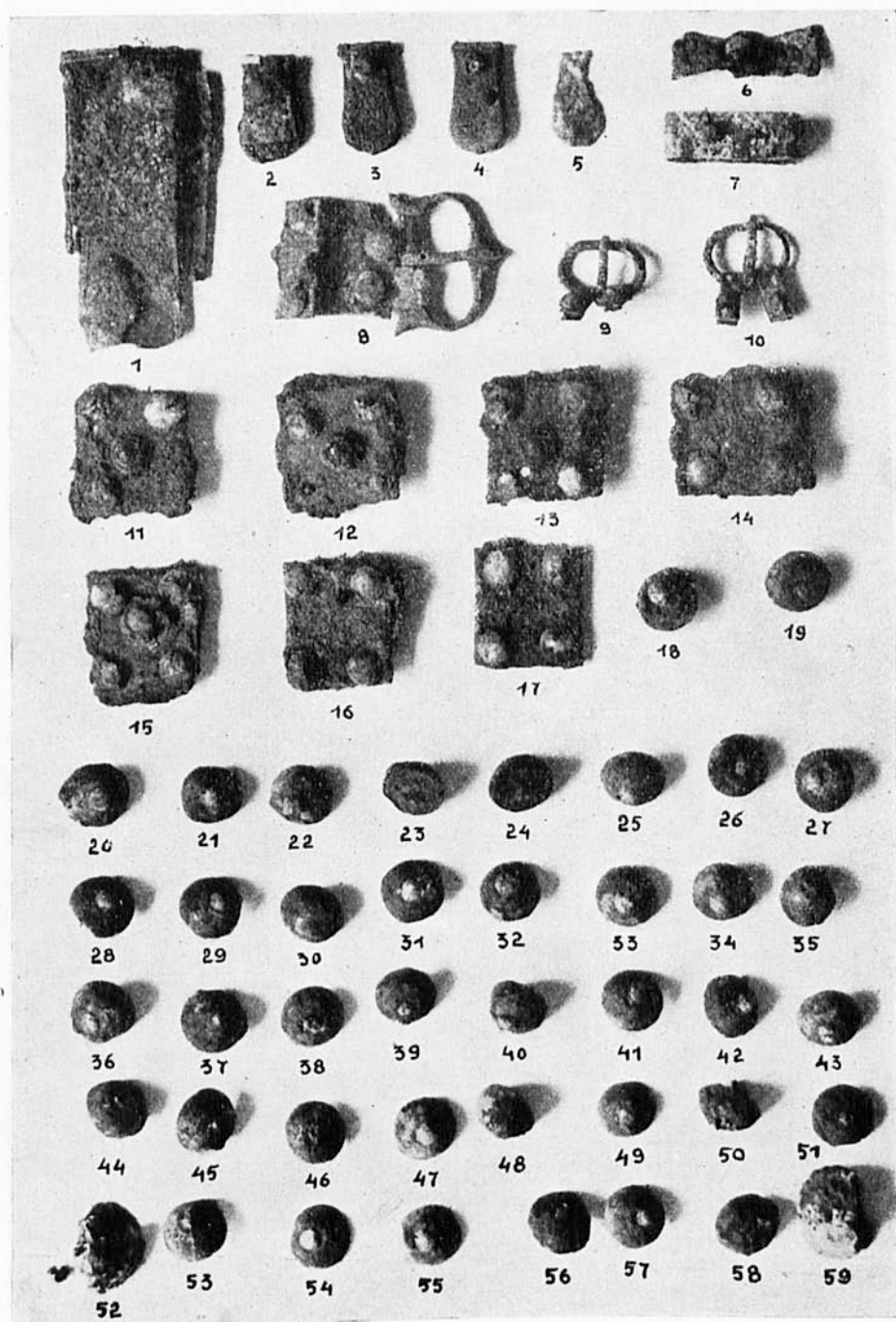

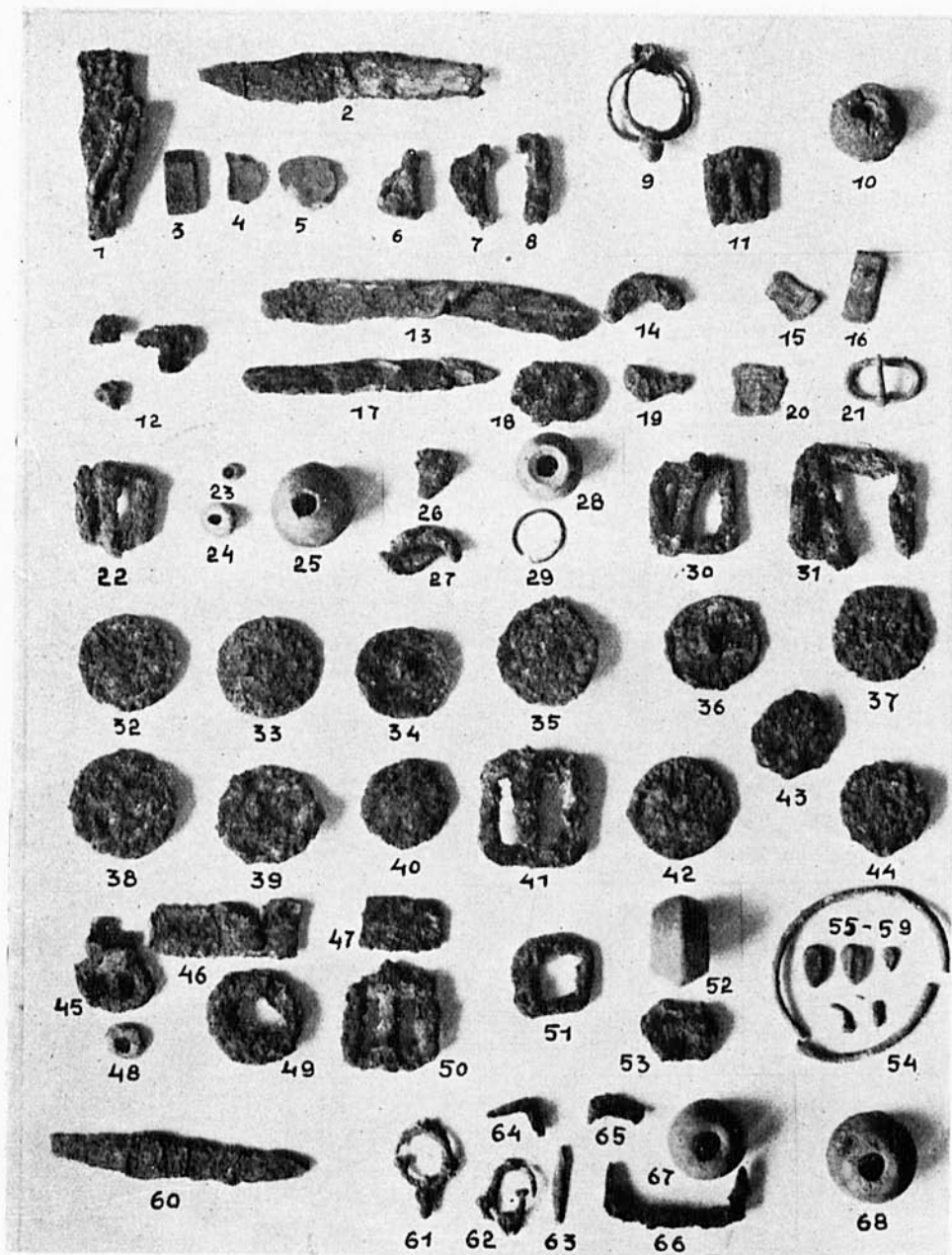

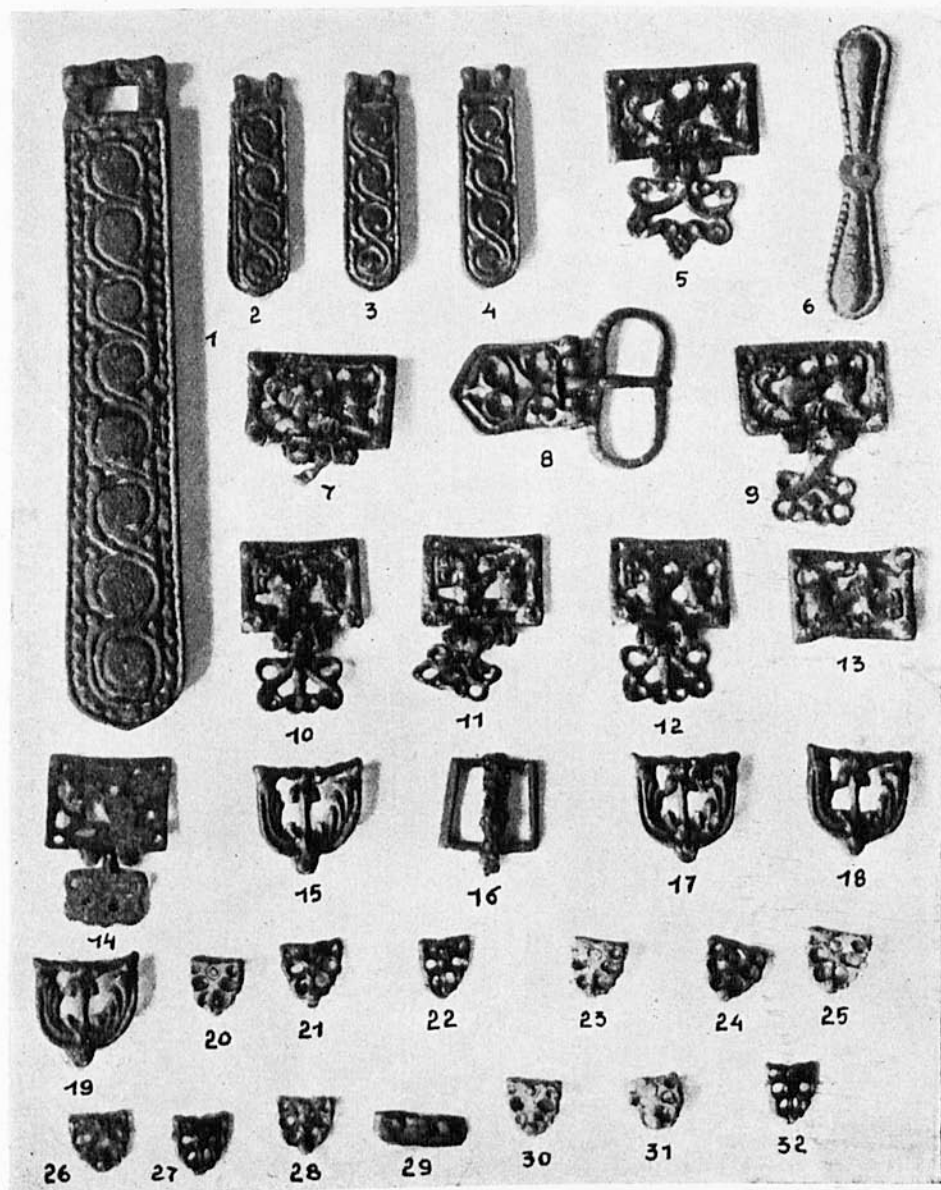

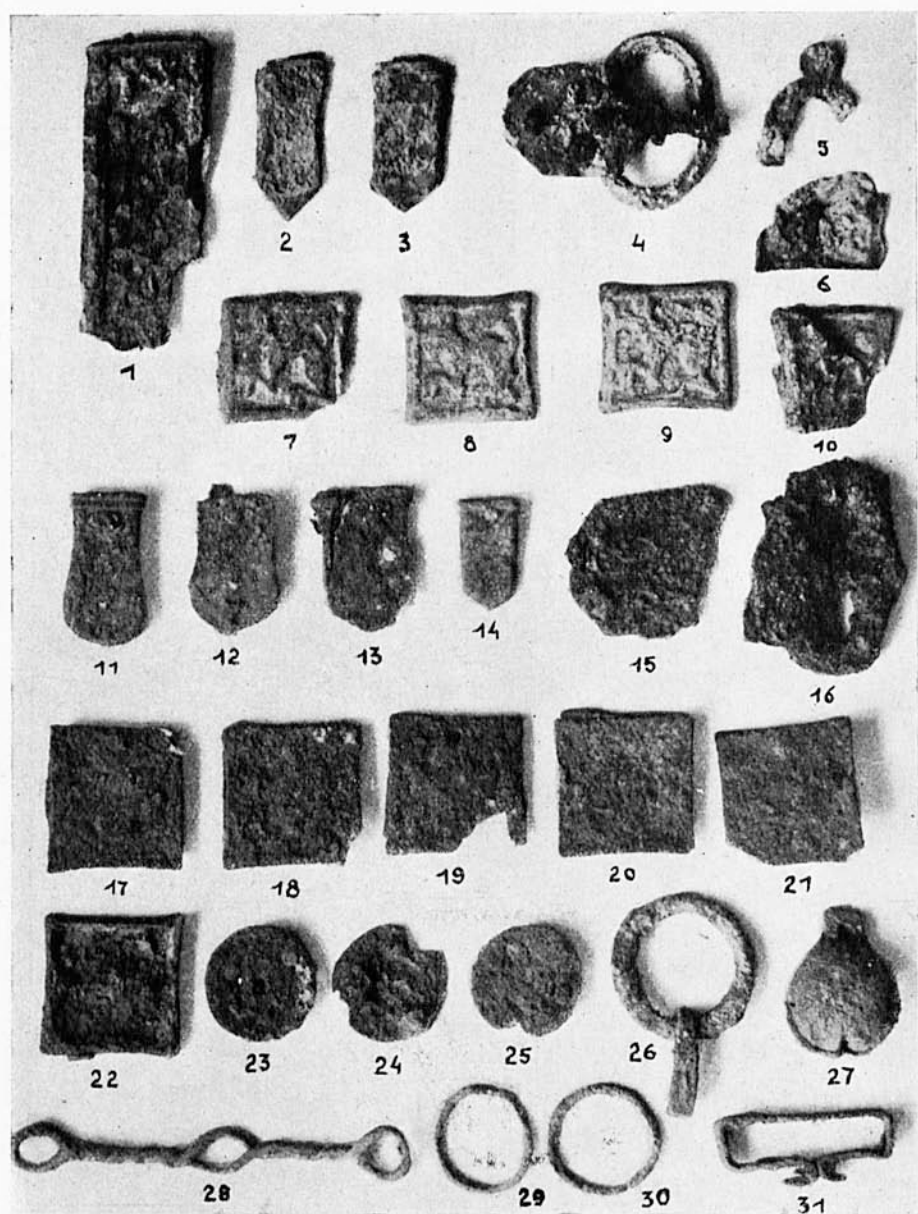

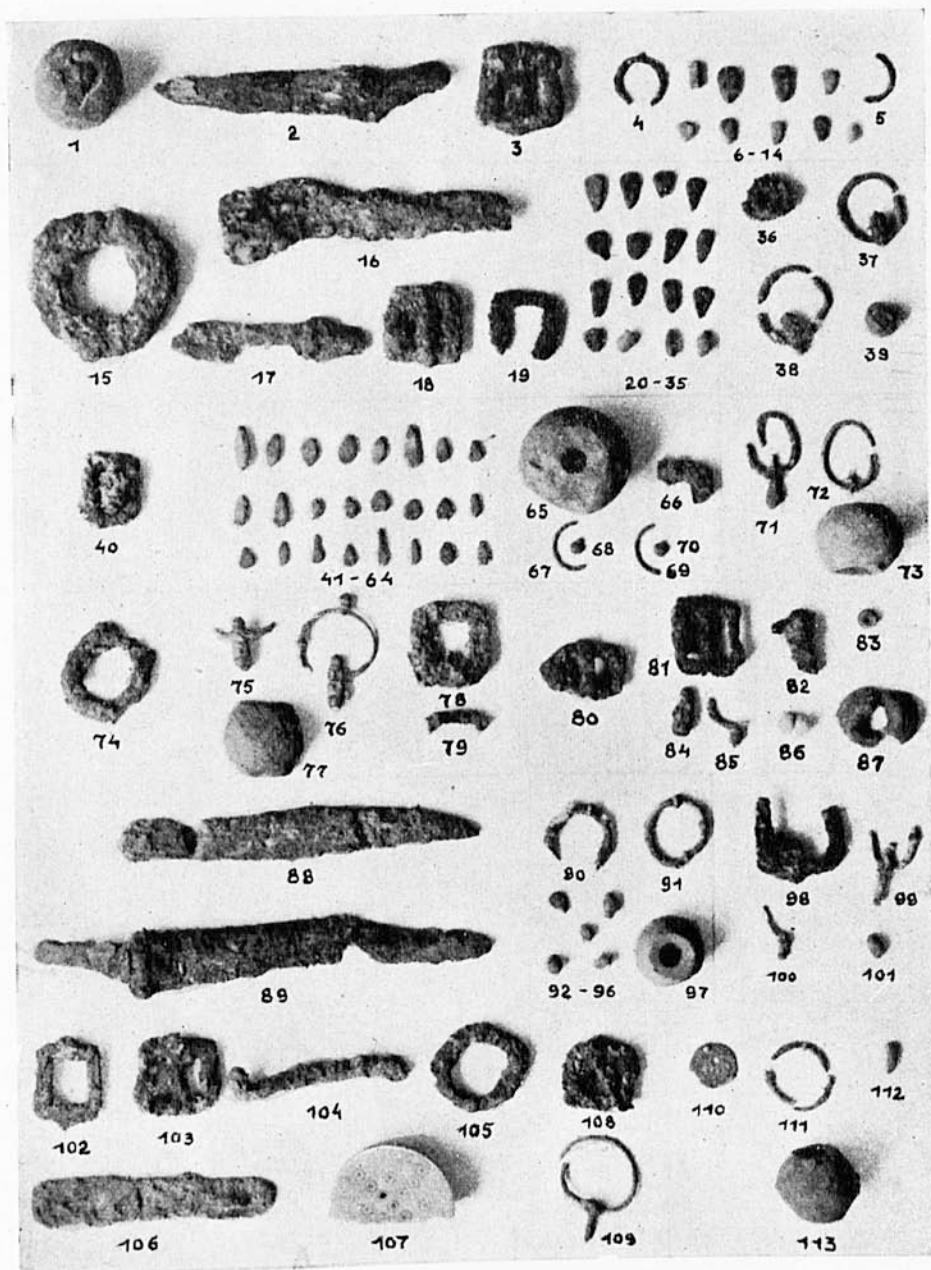

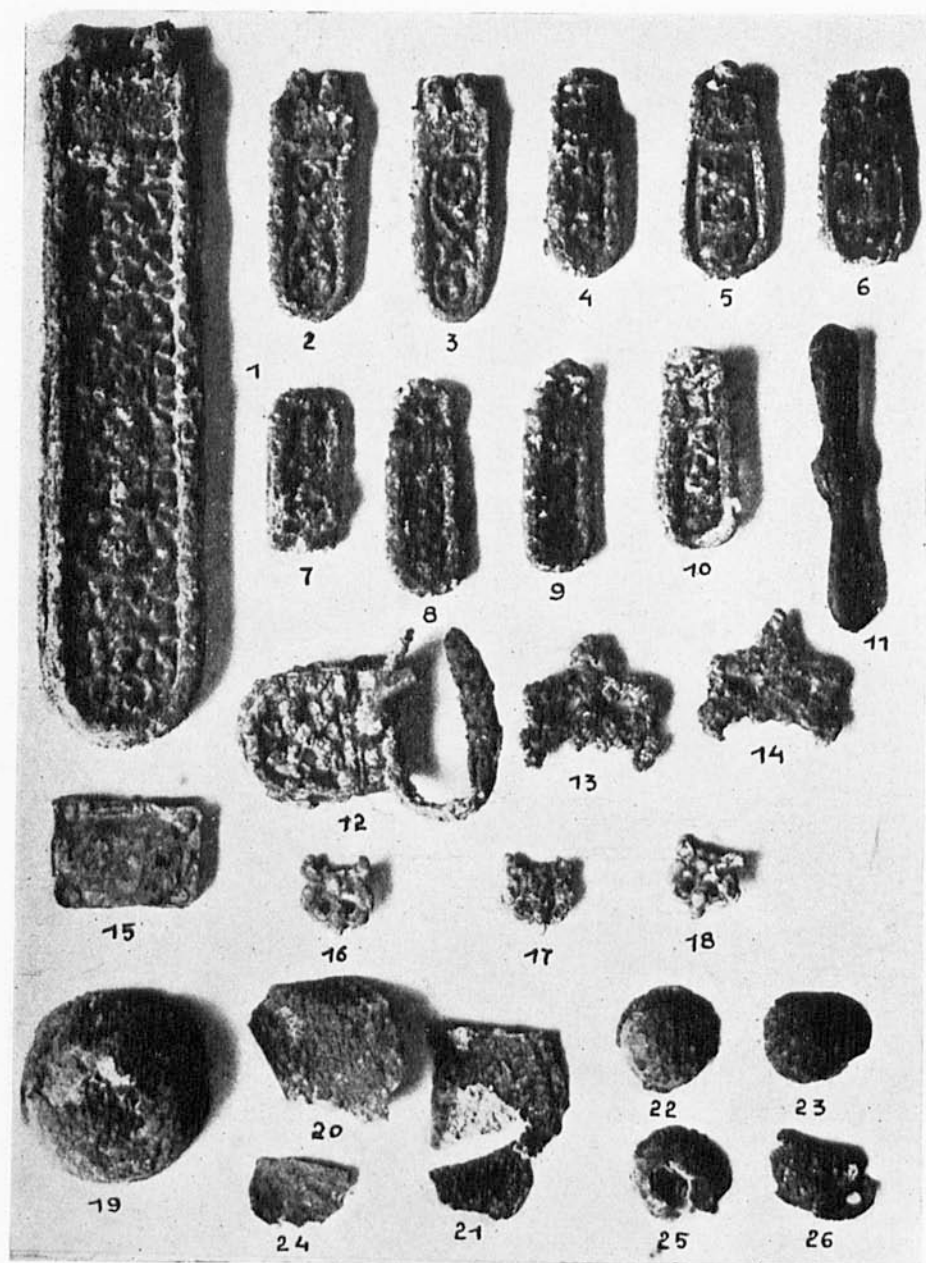

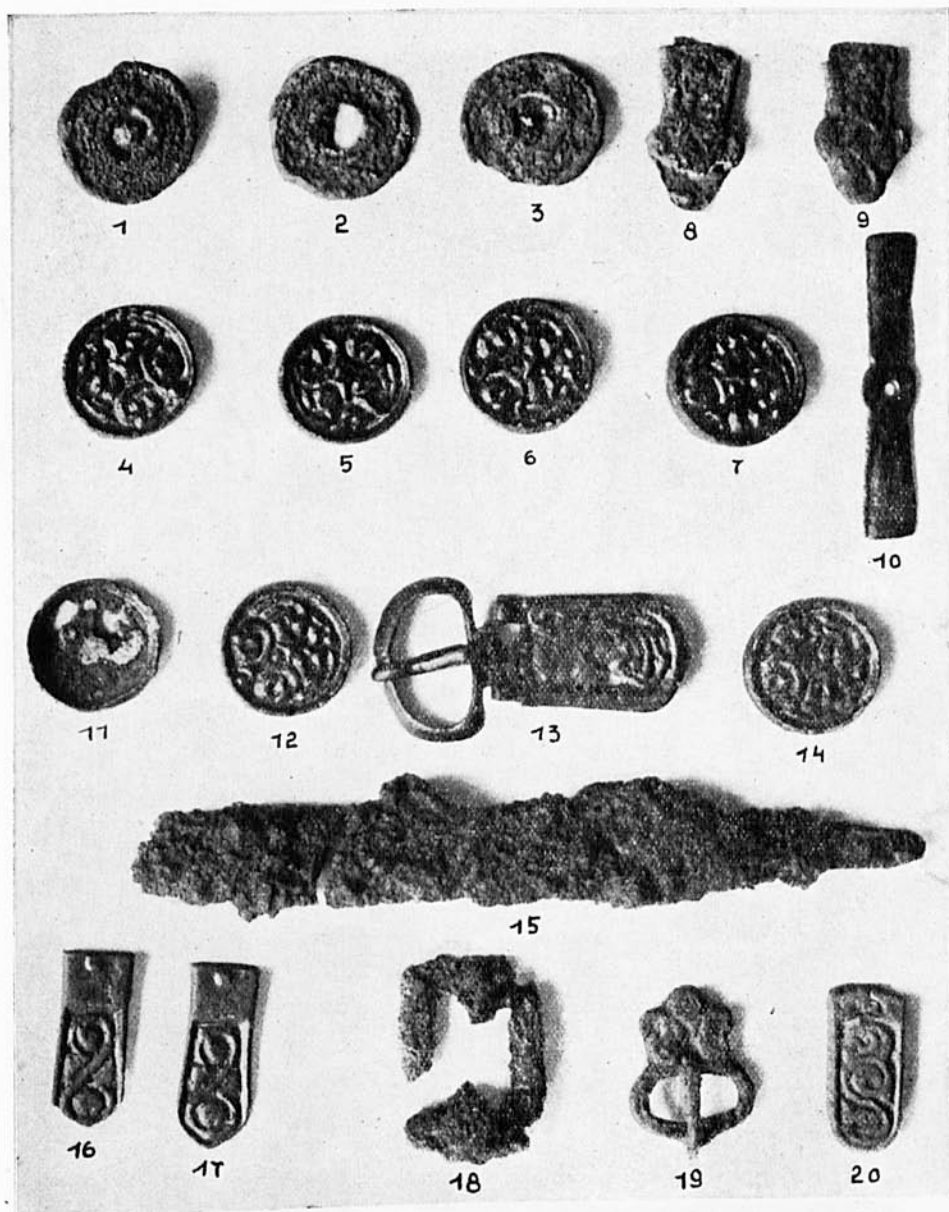

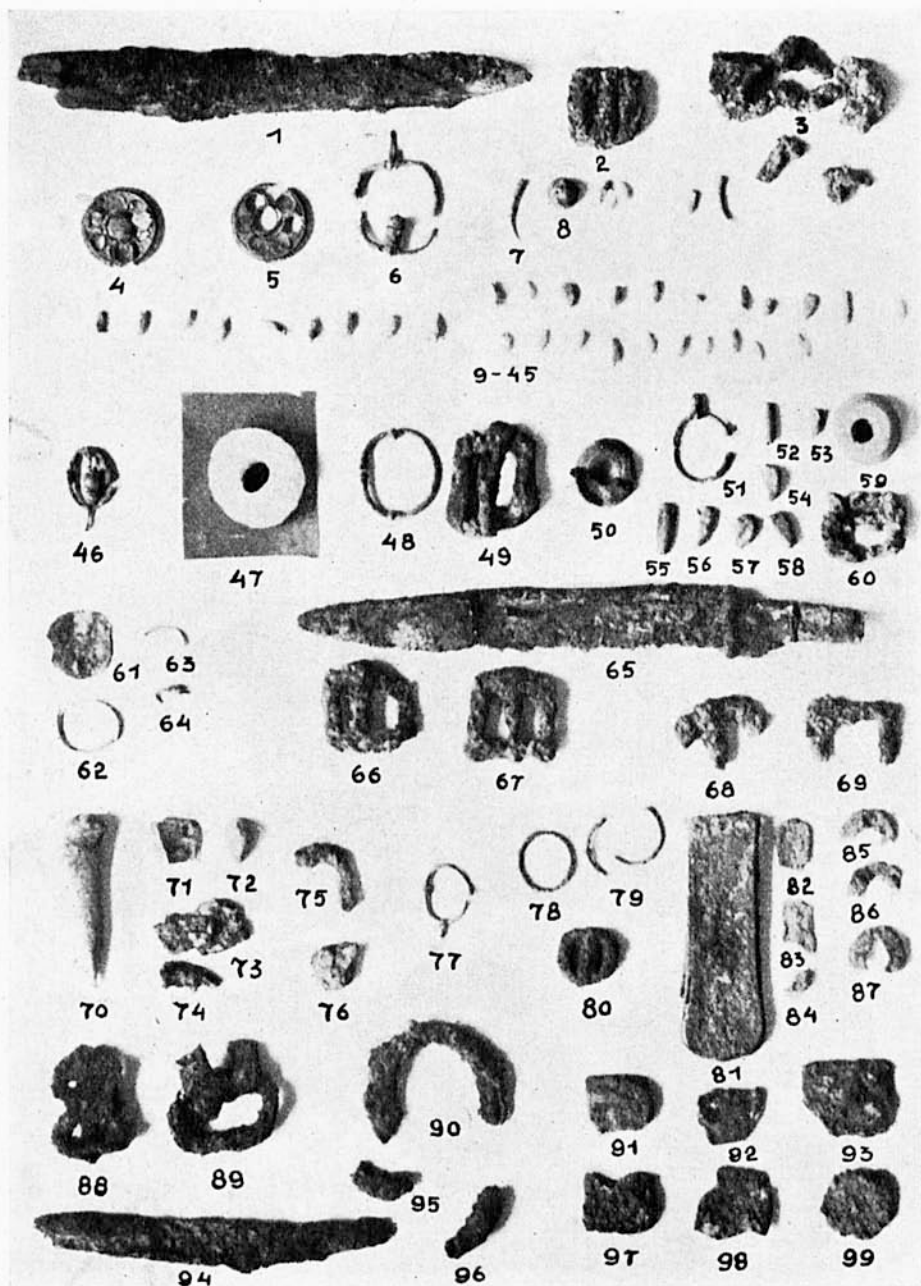

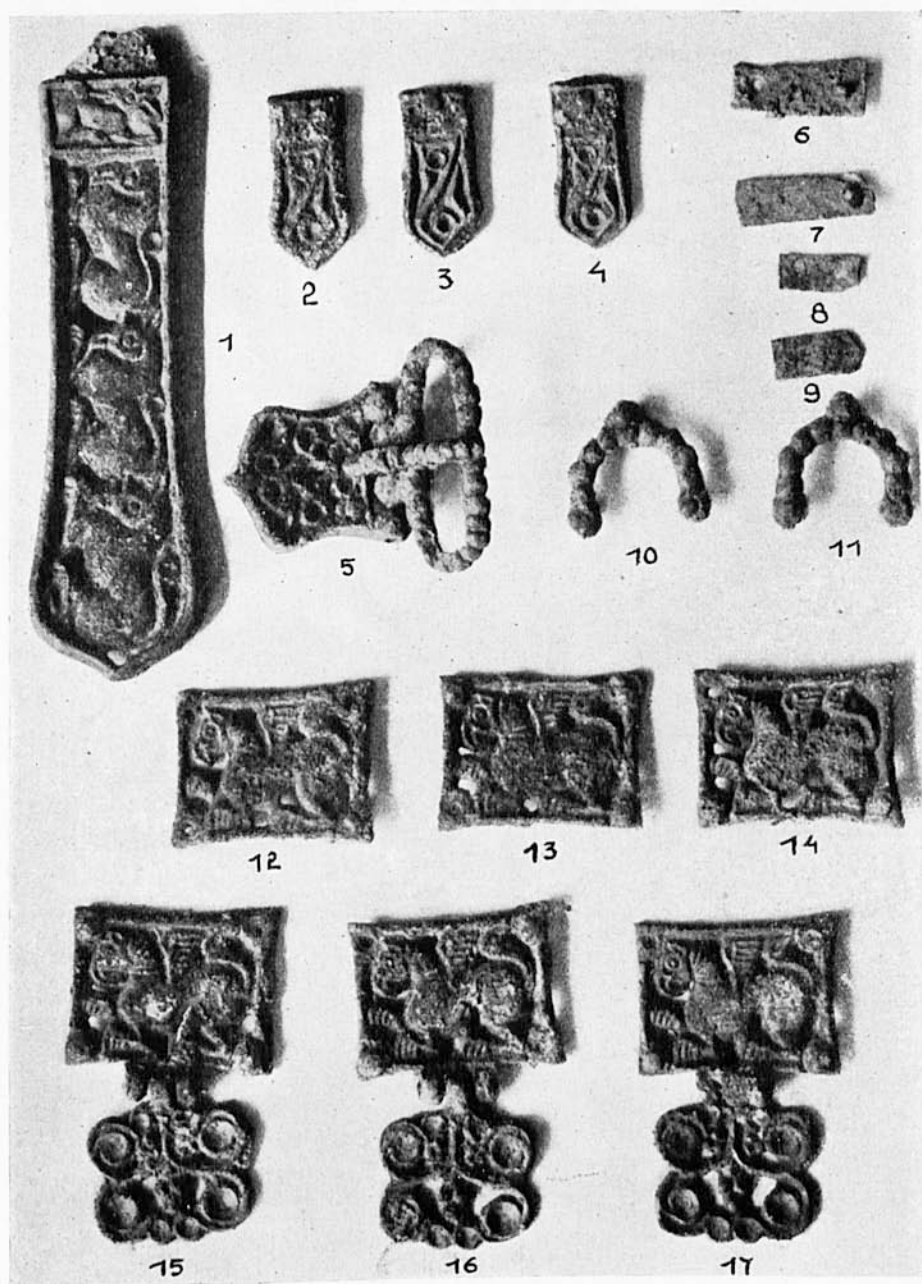

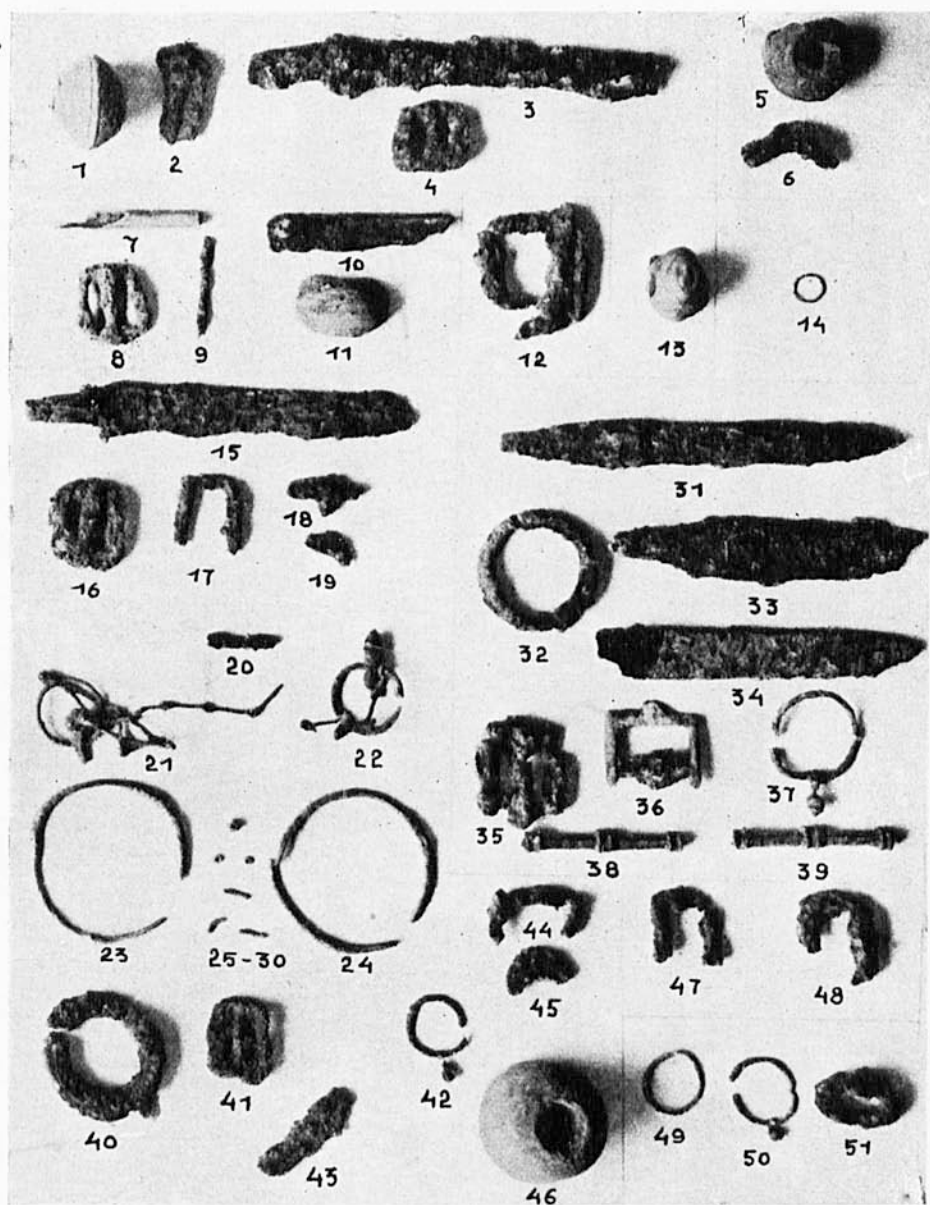

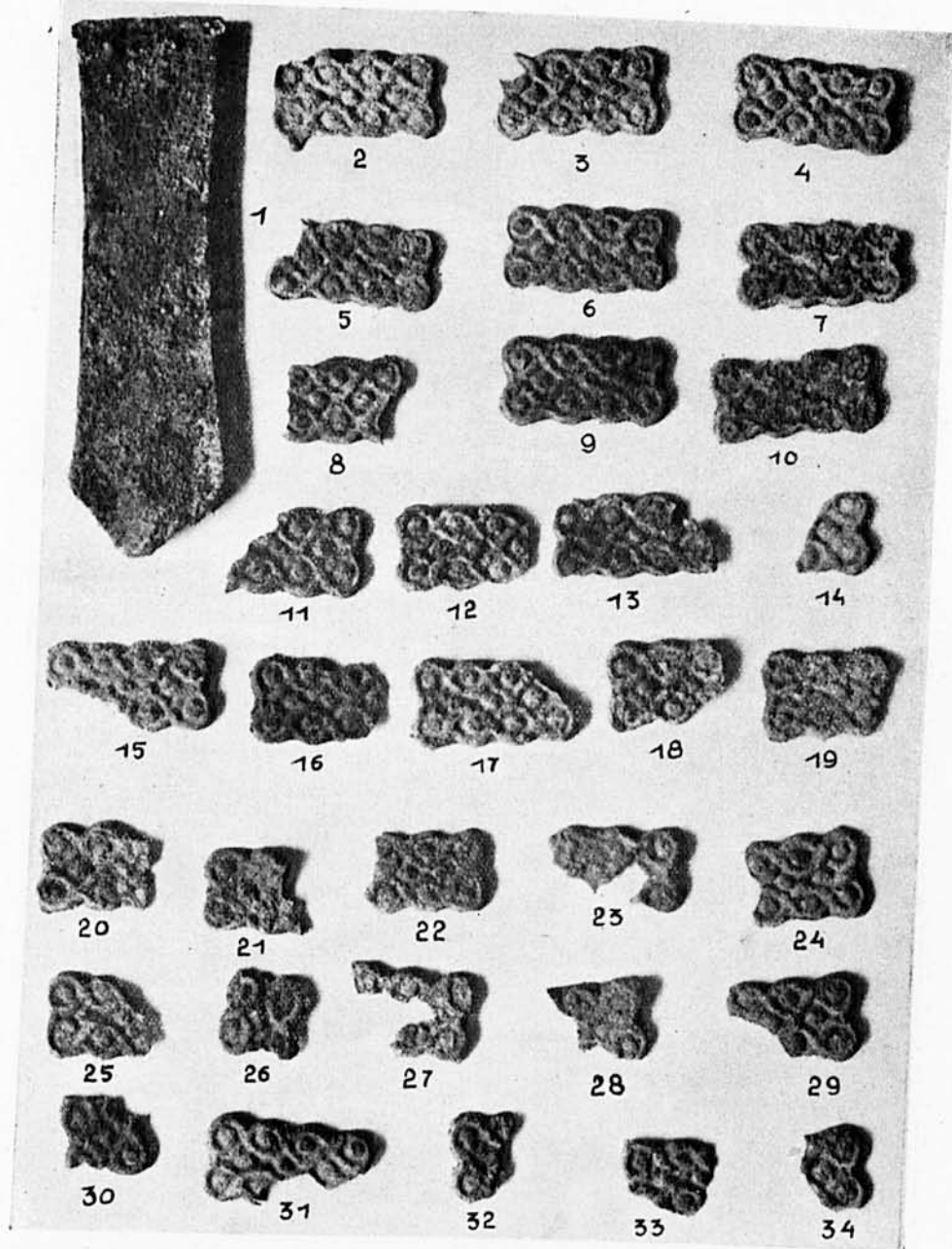

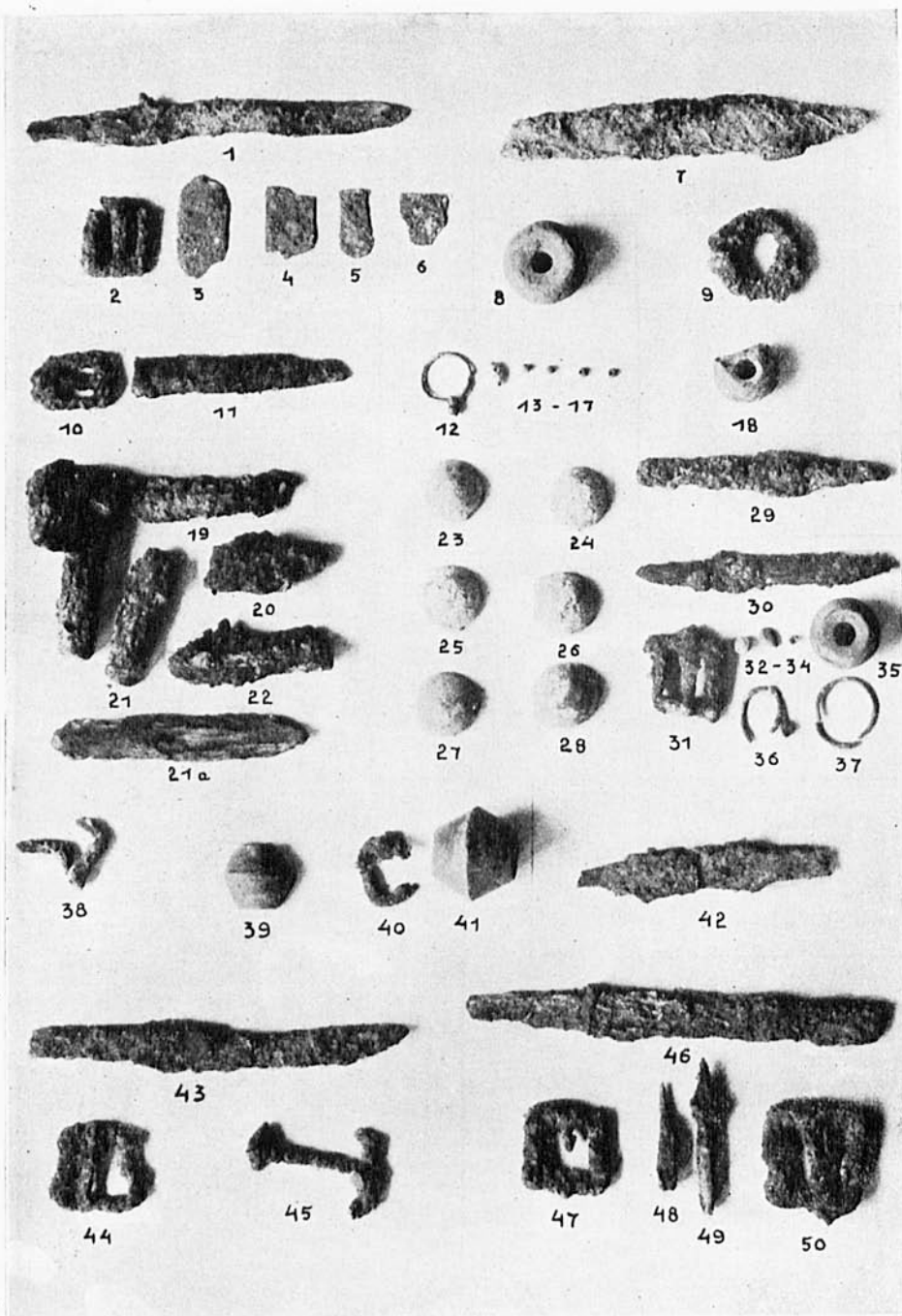

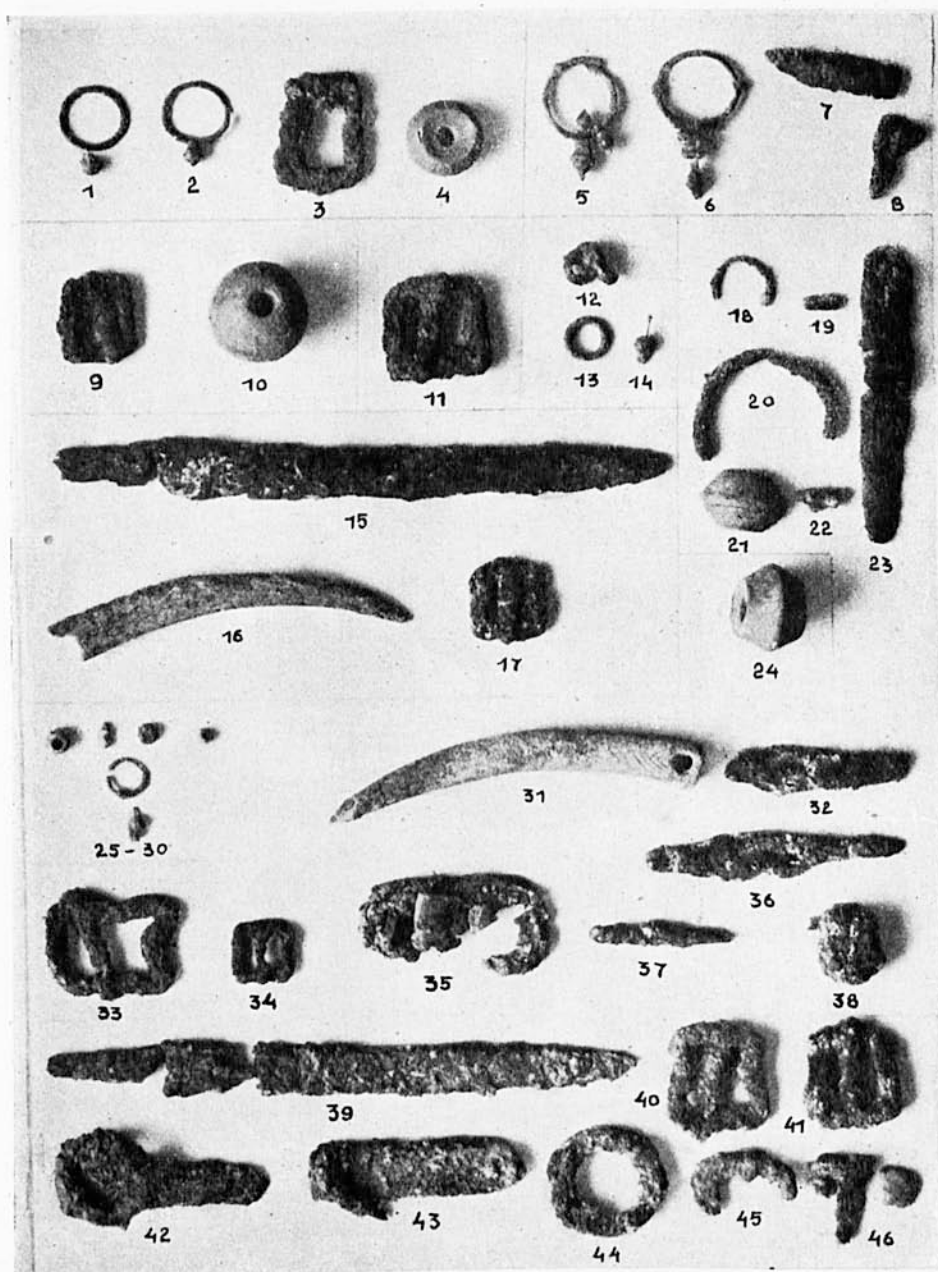

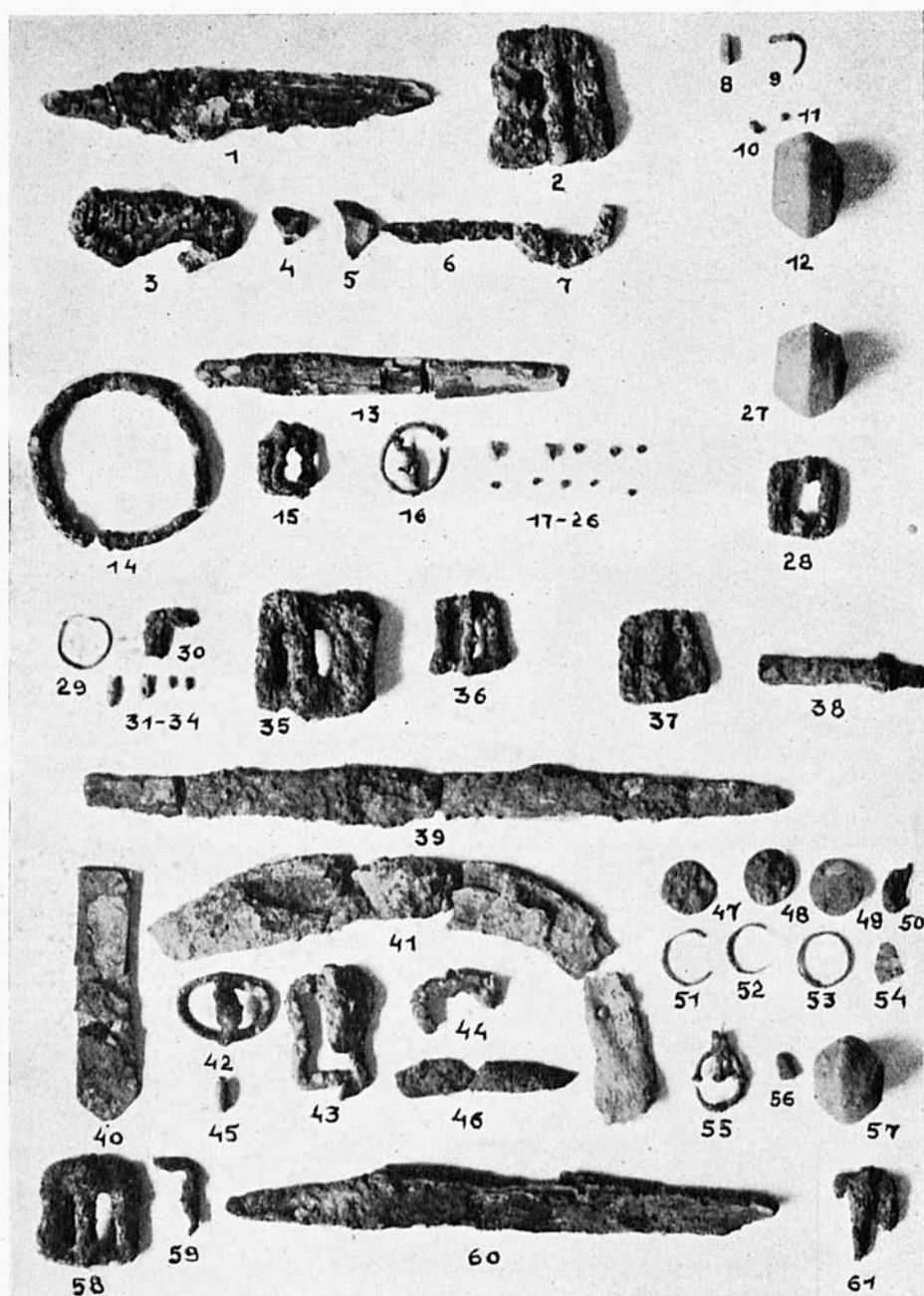

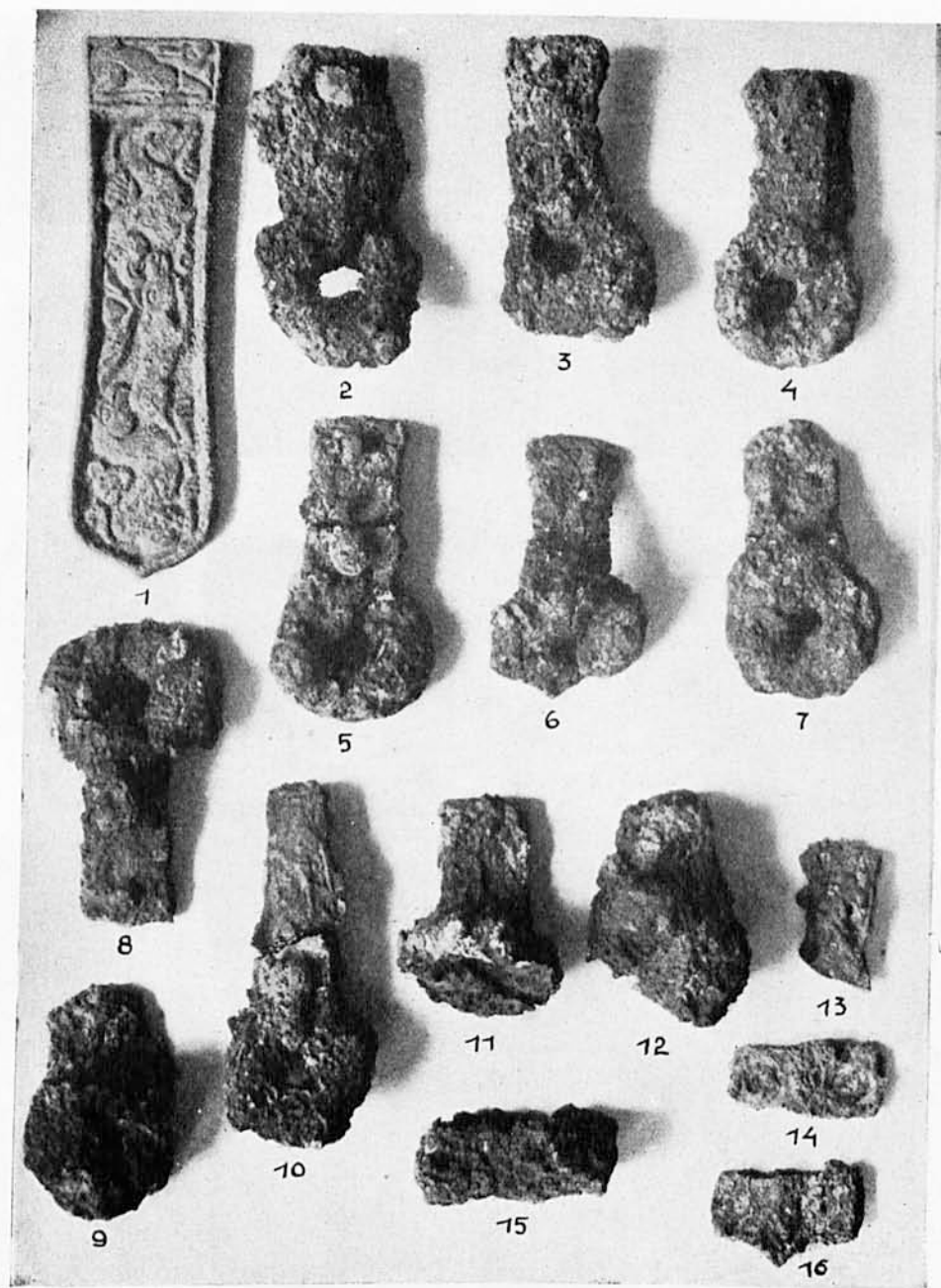

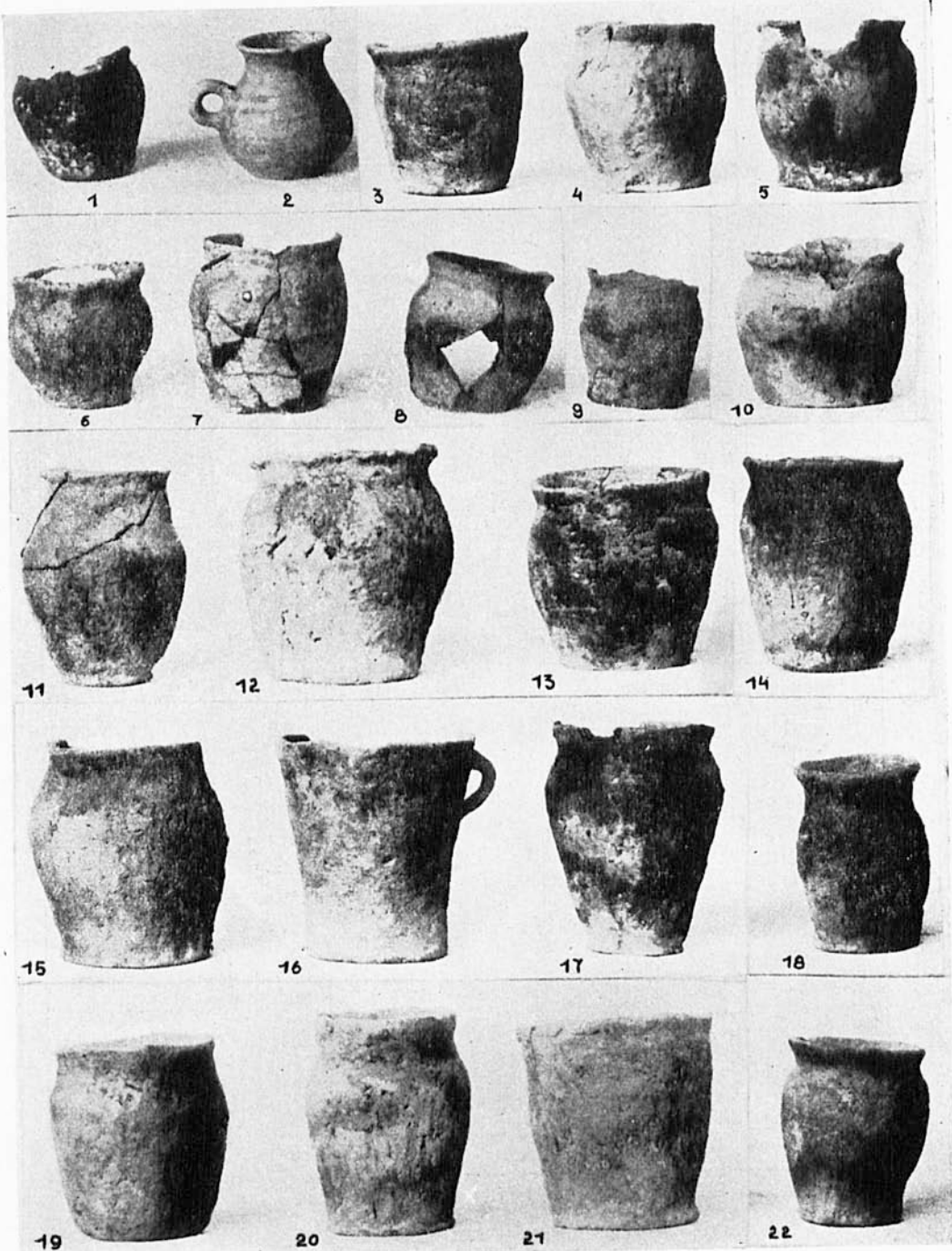

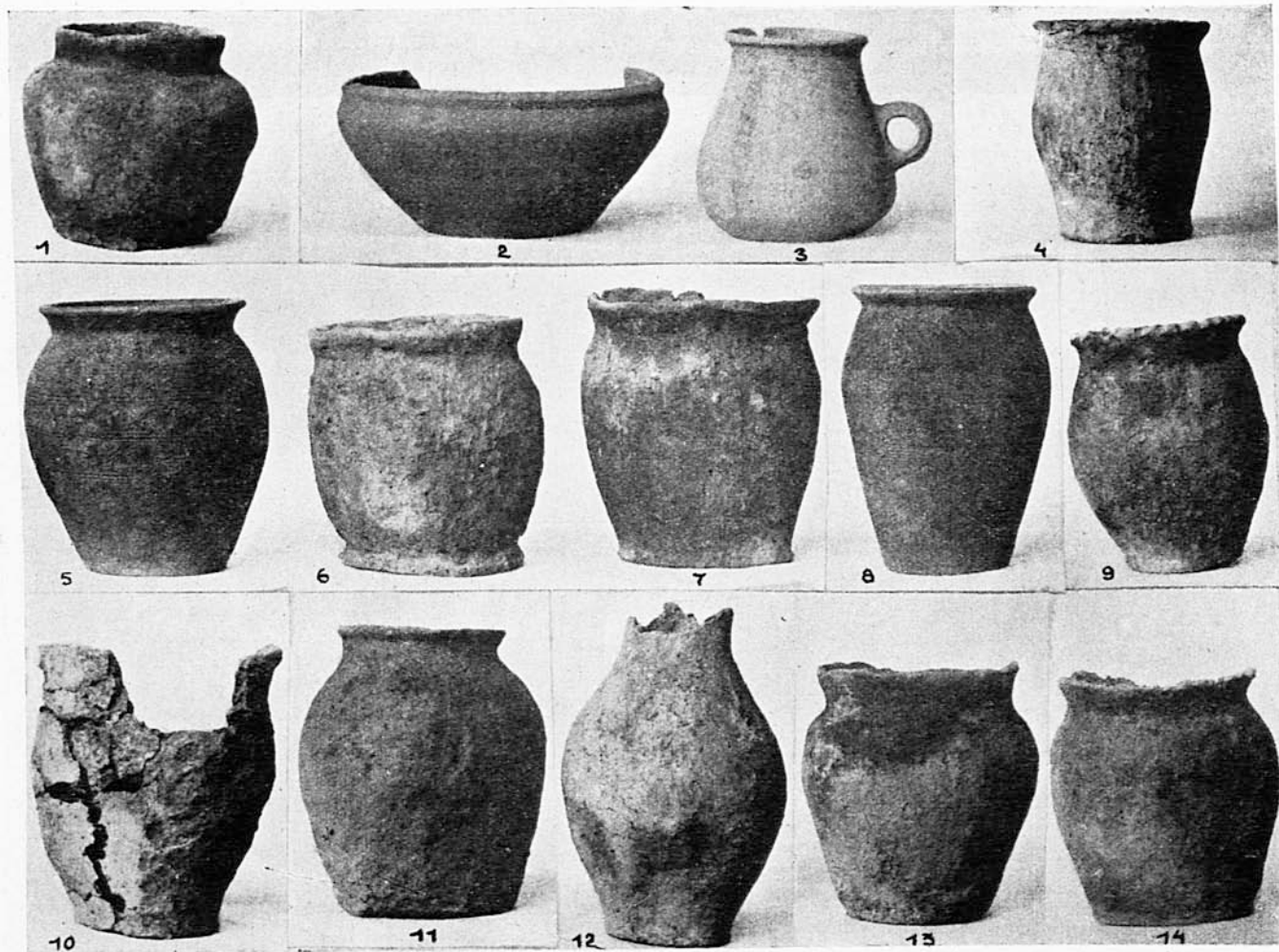

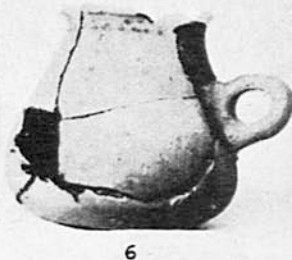
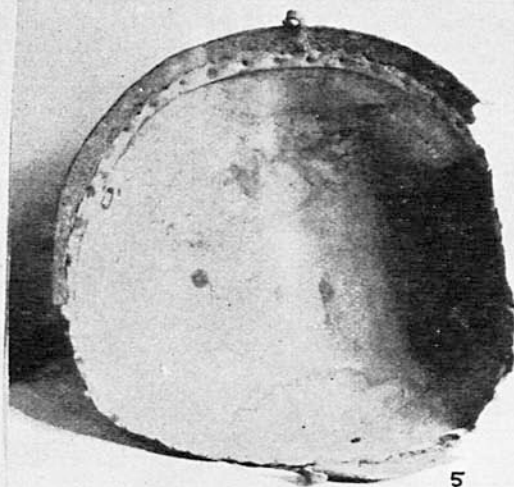
XL,

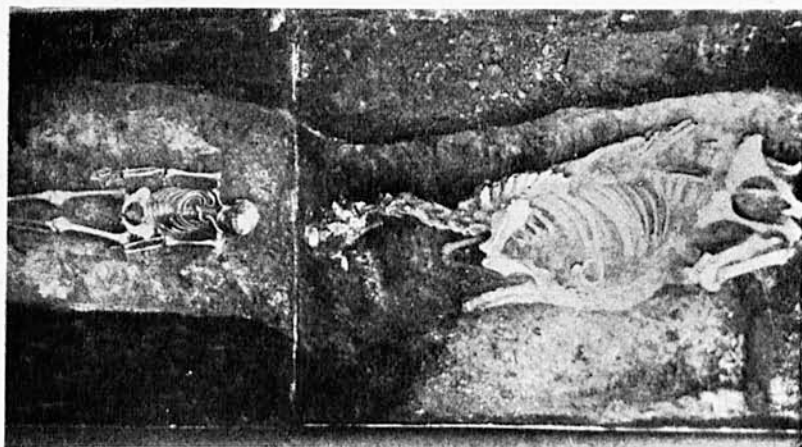

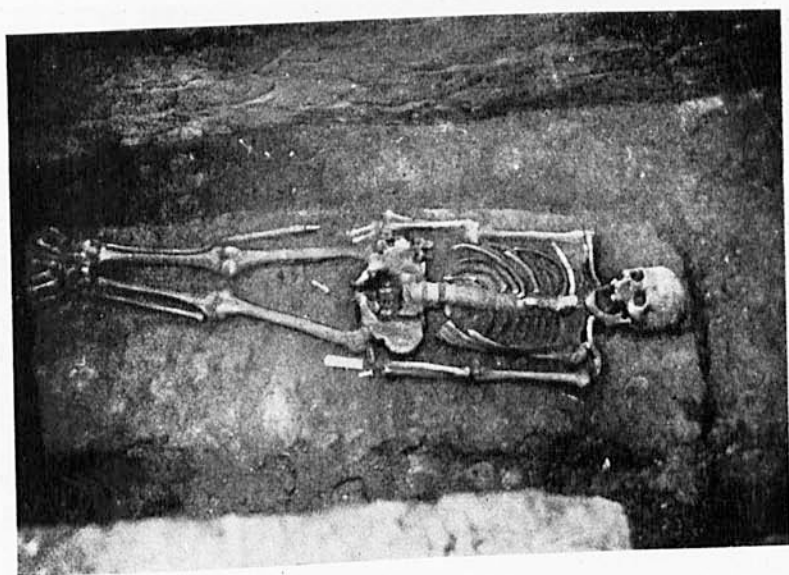
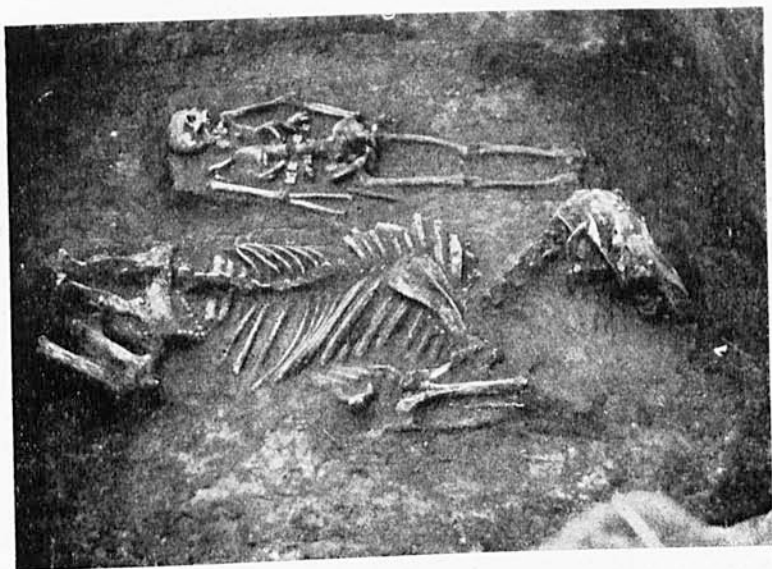

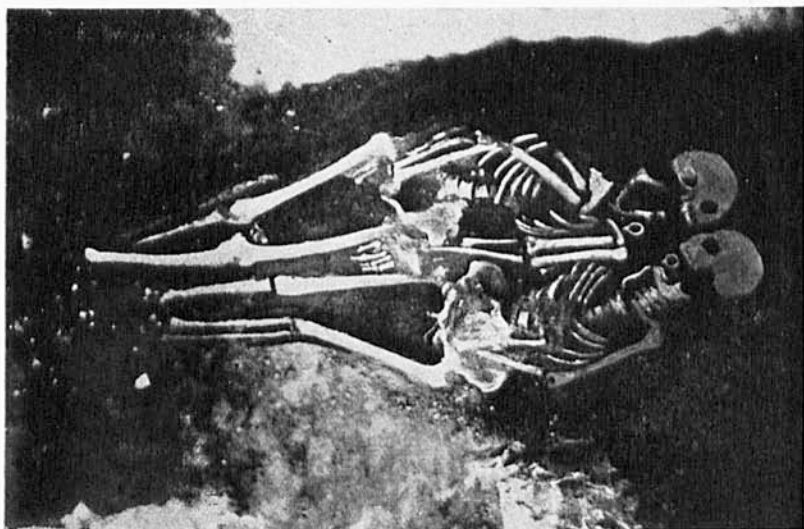

XLVI.

Das avarische Gräberfeld zu Szentes-Kaján.

(Hierzu die Tafeln I—XLVIII.)

Das städtische Gebiet Kaján liegt von der Stadt Szentes nach Nord-Osten, entlang der Szentes—Szarvaser Landstrasse. Das Gräberfeld ist am Ackerfeld von Bálint Veres (Kaján No. 65.), und dessen Nachbarn Sándor Fazekas und Ferenc Pataki. Gábor Csallány, Museumsdirektor zu Szentes grub es in den Jahren 1931—35 auf und hat insgesamt 459 Gräber aufgedeckt, ohne, dass das Gräberfeld als erschöpft betrachtet werden könnte. Das Gräberfeld liegt beiderseits der Landstrasse und ist 120 m lang und 117 m breit.

Vom Inventar der einzelnen Gräber gibt das — nach den Gräbern zusammengestellte — Tafelverzeichnis ein Bild (S. 84—87., siehe noch S. 87—90.).

Nach dem Systematisieren der Beobachtungen und Funde geben wir die folgende Zusammenfassung vom Gräberfeld:

Leichenbestattungsgebräuche. Im Kajaner Gräberfeld ist die Richtung der Gräber — wie in der Avarenzeit im allgemeinen — hauptsächlich eine west-östliche, nämlich Kopf nach Westen zu. Dieser Richtung folgten 292 von den beobachteten 441 Gräbern. Daneben kommt eine Abweichung nach Norden, beziehungsweise nach Süden zu häufig vor, der Stellung der Sonne entsprechend. Im Gräberfeld hatten 137 Gräber eine nordwest-südöstliche Richtung, eine südwestliche nur 8. Diese Abweichungen können wir zu den Richtungen von Westen einreihen und so konnten wir die Richtung mit dem Kopf nach Westen zu in 437 Fällen feststellen, also sämtliche Gräber des Gräberfeldes folgten dieser Richtung, mit Ausnahme von 4 Gräbern. Die Gräber 257. und 293. weichen ab, die mit dem Kopf nach Südwesten zu lagen. Auffallend ist die Bestattung beim Grabe 257., in dem die Leiche am Bauch mit dem Gesicht abwärtsgedreht lag und die Beine zurückgezogen wurden.²⁴ Der Grund dieser Bestattung konnte der Aberglaube sein, wie es aus den ungarländischen, beinahe bis zum heutigen Tage lebenden Volkssitten festgestellt werden kann. Das

²⁴ In ähnlicher Situation lag das Skelett des Grabes 160. des Kisköröser Gräberfeldes.

Grab 144. hatte eine nordöstlich-südwestliche Richtung, das Grab 179. eine nördlich-südliche. Drei der vier Gräber mit west-östlicher Richtung wurden durch die Beigaben in die Avarenzeit hingewiesen, das vierte ohne Beigabe wurde samt den Erwähnten deswegen daher eingereiht, weil das Gräberfeld durch keine andere Kultur gestört wurde.

Die Gräber haben eine Quadratform und sind — das Nischengrab 384. ausgenommen — regelmässig; ihr Boden ist horizontal. Die Tiefe schwankt zwischen 30—220 cm; die reicheren Gräber waren 150—190 cm tief. Die Leichen wurden im allgemeinen auf den Rücken gelegt und einzeln beigeschafft; die Vorderarmknochen schmiegt sich zumeist ausgestreckt dem Körper an, in 24 Fällen waren der eine oder die beiden Unterarme über das Becken gebogen. Die Hockerstellung der Skelette der Gräber 320. und 457. ist in der Avarenzeit nicht alleinstehend, auch im Gräberfeld von Ullő kam irgend etwas Zusammenziehen der Beine vor.²⁵ Ein regelmässiges Hockerskelett kam auch im Grab 56. des Csengele-Feketehalmer Gräberfeldes vor.²⁶

In sechs Fällen fand man Doppelgräber. In den Gräbern 109. und 351. lagen ein junger Mann und eine Frau eng nebeneinander; in beiden Fällen lag die Frau an der linken Seite. Im Grab 170. lag die Mutter mit ihrem Säugling, im Grab 270. mit ihrer Tochter, im Grab 390. samt ihrem kleinen Kinde. Das Kind lag immer an der linken Seite, ausgenommen im Doppelgrab 447., wo das Kind zur Rechten der Mutter gelegt wurde. Die Leichen der Doppelgräber wurden — wie die ungestörte Stellung beweist — zu gleicher Zeit beigelegt.

Die erhalten gebliebenen, morschen Holzstücke und Eisenklammern in den Gräbern beweisen den Gebrauch des Sarges, aber es war selbstverständlich nicht allgemein verbreitet. Das Skelett des Grabes 131., besonders den Teil oberhalb des Kopfes, bedeckten dicke, morsche Holzbalken. An der Seitenwand des Grabes 141. und oberhalb der Knochen waren Spuren von Holzbalken zu sehen. In der rechten Wand des Grabes 142. beobachtete man die Spuren von drei übereinander liegenden Balken. Die dicken Balken weisen darauf hin, dass die Wand des Grabes manchmal mit Holz bekleidet war. Eine der Seiten des Grabes 142. wurde ebenfalls mit Balken befestigt.

Die primitivste Form der Bestattung in Sarg geschah so, dass die Leiche durch zwei Bretter bedeckt wurde und zwar so, dass man an beiden Enden des Grabes Bänkchen grub und auf diese wurden dann die Bretter gelegt. Ein solches war Grab 272., in dem das Skelett unter morschen Brettern entdeckt wurde. In dem Grab 143. lagen über dem Skelett morsche Überreste von Balken, was ebenfalls auf eine Bestattung mittels Bänkchen hinweist.

In einer anderen Gruppe der Gräber blieben Eisenklammern erhalten. Sie kamen in drei Formen zum Vorschein. Und zwar in kan-

²⁵ *Hörváth Tibor*: Az üllői és kiskörösi avar temető. — (Die avarischen Gräberfelder von Ullő und Kiskörös.) — Arch. Hung. XIX. S. 54.

²⁶ *Körök József*: A Csengele-feketehalmi avar temető. — (Das Avarengräberfeld in Csengele-Feketehalom.) — Fol. Arch. 1943. Bef. sich in Druck.

tiger, in S-Form und in Rechteck gebogen, aber noch mit einem Nagel versehen.

Die kantigen, grossen Eisenklammern und die S-förmigen kamen gemeinschaftlich im Grab 33. (*Abb. 1.*) vor. Beim Kopf und bei den Füßen lagen je zwei S-förmige Klammern, 30 cm voneinander (*III. 9., 10., 12., 13.*), die grösseren (*III. 10., 12.*) beim Kopf, die kleineren bei den Füßen. Beiderseits in der Richtung des Kopfes war je ein kantiger Klammer (*III. 14., 15.*). 60 cm von diesen entfernt noch zwei (*III. 16., 17., 18.*) weiter auf 60 cm wieder zwei kantige Klammern (*III. 19—21.*). Von den beiden letzteren 60 cm entfernt befanden sich die oben erwähnten S-förmigen Klammern. Die Entfernung zwischen den beiderseits symmetrisch hingelegten kantigen Klammern war 75 cm. Die Form des Sarges konnte vermutlich aus einem Baumstamm ausgehöhlt sein,²⁷ dessen Länge 240 und die Breite 75 cm war.

Der S-förmige Eisenklammer ist bisher in der Avarenzeit unbekannt, aber es ist in der Sarmatenzeit in einem Grab des Csongráder Gräberfeldes samt kantigen Klammern in der — den Kajanern ähnlichen — Anordnung gefunden worden.²⁸

Die gebogenen, durch Nagel befestigten Klammern der Gräber 134. (*XV. 75—78., 80., 81.*) und 194. (*XXII. 19., 20.*) hielten einen, aus Baumstamm ausgehöhlten Sarg zusammen. Das Tagebuch der Ausgrabung gibt von der Grösse des Sarges keine genaue Angaben, wir wissen nur so viel, dass die Klammern in beiden Fällen in den vier Ecken des Grabes lagen. Die Klammern des Ullöer Gräberfeldes sind denselben gleich.²⁹

Diese kleinen Klammern sind den grossen ähnlich, davon sind mehrere Exemplare aus Kajan in sehr verschiedener Anordnung bekannt. Im Grab 39. waren zwei kleine Klammern an den Fusspitzen (*XXI. 38., 39.*), im Grab 67. beim Gelenk des linken Oberschenkelknochens, im Grab 84. zwei Exemplare beim linken Fuss, im Grab 101. zwei Exemplare samt Bronzeknöpfen bei den Füßen (*II. 34., 35.*), im Grab 150. ohne andere Beigaben um den Fussknöcheln, im Grab 154. bei dem linken Unterschenkel, im Grab 163. an den beiden Knien, im Grab 198. an den Fusspitzen (*XIX. 1.*), im Grab 227. am linken Oberschenkel, im Grab 232. am rechten Oberschenkel; die beiden Eisenklammern des Grabes 294. lagen beiderseits des Oberschenkelknochens mit der Spitze abwärts (*XXVI. 78—87.*), im Grab 320. waren zwei Eisenklammern in einer Linie (*XXVIII. 64—66.*), in den Gräbern 340. (*XXXI. 79.*) und 346. waren zwei Klammern bei je einem Fuss

²⁷ *Herváth* hat uns auf diese Form aufmerksam gemacht und teilte aus dem Werk A. *Gluchov*, Mongilnik, Kudyrga na Altáje, die Dimensionen eines Sarges von gleicher Form aus Innerasien mit. Siehe im erwähnten Werk *Herváth*: S. 55. Danach ist die Breite des Sarges 45, die Länge 225 cm, es steht also der Grösse nach dem Sarge des Grabes 33. nahe.

²⁸ *Párducz Mihály*: Csongrádi leletek. — (Csongráder Funde.) — *Fol. Arch.* 1943. bef. sich in Druck. Csongrád. Am Grundbesitz von Csipai, Grab 7.

²⁹ *Herváth*: a. a. O. XVIII. S. 40., 41.

(XXXI. 104.). In den meisten Fällen waren die ein-zwei cm langen Klammern bei den Fussspitzen einzeln oder paarweise und wurden aller Wahrscheinlichkeit nach bei der Bestattung im Sarg verwendet, was auch die Holz-Faserüberreste zu rechtfertigen scheinen. In zwei Fällen, in den Gräbern 53. und 170., bedeckte ein weisses Material (Kalk) die Knochen. Wenn die Beobachtung richtig ist und die weisse Schicht nicht aus Sodaerde sich ablagerte, so kann es angenommen werden, dass die Leiche nach Grablegung mit Kalk übergossen wurde, was sich später an die Knochen setzte. Dies wird aber durch das Material anderer Gräberfelder nicht unterstützt.

Die in der Avarenzeit oft vorkommende Tierknochen-Überreste und zerbrochene Eierschalen erscheinen auch im Kajaner Gräberfeld wiederholt. Diese Überreste gestatten uns einen Einblick eines teils ins wirtschaftliche, andererseits ins religiöse Leben.

In 36 Gräbern waren Tierknochen (Rind, Schaf, Geflügel); welche im Vergleich mit anderen Beigaben darauf hinweisen, dass man zu den Reicherer die Teile von grösseren, zu den Armeren die von kleineren Tieren oder Geflügel setzte. Dass man nur einen Teil dieser Tiere ins Grab legte, rechtfertigt wahrscheinlich die Sitte des Totenmahls, das ein — in einem anderen Teile des Gräberfeldes gefundener — Kessel (XLIV. 3., 5.) zu beweisen scheint.

Eier fand man in 26 Gräbern; manchmal waren auch mehrere in einem Grab, aber man konnte nur an der Eierschale, welche im Grab 84. gefunden wurde, eine eingeritzte Verzierung mit Rhombus- und Dreiecksmustern feststellen. Die Verzierung ist den in der Umgebung von Szeged gefundenen, verzierten Eiern ähnlich.³⁰ Die Eier sind kennzeichnende Beigaben sowohl der Männer- als auch der Frauen- und Kindergräber und sie symbolisierten wahrscheinlich die Auferstehung. An diese Bedeutung wies auf Grund der prähistorischen Verbindungen schon E. Supka hin.³¹

Anderen avarenzeitlichen Gräberfeldern gegenüber (ZB. Üllő, Kiskörös) war nur ein kleines Prozent der Gräber zerstört. Die Gräber 20., 27., 28., 30., 57., 89., 97., 100., 143., 182., 308., 446., 447. waren etwas aufgewühlt.

Von den ausgegrabenen 444 Gräbern konnte man in 31 Fällen das Geschlecht teils wegen der Zerstörung, teils mangels Beilagen nicht feststellen. In den beobachteten Gräbern lagen in 172 Fällen Männer, in 172 Fällen Frauen, in 69 Fällen Kinderskelette.

Die Männergräber. Die Avaren waren ein Reitervolk, doch fin-

³⁰ *Móra Ferenc:* Néprajzi vonatkozások szegedvidéki népvándorlaskori és korai magyar leletekben. — (Volkskundliche Beziehungen in Funden der Völkerwandwanderungszeit und des frühen Ungartums aus der Umgebung von Szeged.) — Sonderabdruck. Ethnographia—Népelet. XLIII. Jg. No. 2. Bp. 1932. S. 10.

³¹ *Supka E:* A bronzkori csörgőtől a hímestojásig. — (Vom bronzezeitlichen Klapper bis zum verzierten Ei.) — Debreceni Szemle, 1937. S. 160—164.

den wir in den vielen ausgegrabenen und publizierten Gräberfeldern verhältnismässig nur selten Reitergräber.³²

Im Kajaner Gräberfeld waren 21 Reiterbestattungen und zwar 33., 59., 64., 75., 123., 134., 194., 205., 217., 266., 276., 277., 309., 321., 330., 351., 384., 386., 388., 406., 407.

In das Grab 123. legte man nur Pferdeschädel und Beine bei, so dass der Schädel an der rechten und die Beine an der linken Seite des Reiters lagen. In den übrigen Gräbern wurde das ganze Pferd begraben. Die Pferdeskelette waren immer — das Nischengrab 384. aus-

³² Nagy Géza: A magyarhoni lovassírok. — (Die Reitergräber in Ungarn.) — A. É. 1893. S. 223—234.

Nagy Géza: A hun-avar és magyar pogánykori sírleletek jellemzése. — (Die Charakteristik der hunnisch-avarischen und der landnahmezeitlichen ungarischen Gräber.) — A. É. 1893. S. 313—323.

Cséplő Péter: A csökmői és pusztakovácsi leletekről. — (Die Funde von Csökmő und Pusztakovácsi.) — A. É. 1897. S. 437. Im Csökmőer Grab lag die Leiche samt Pferd und Garnitur.

Könyöki Alajos: A rékási sírletről. — (Der Grabfund von Rékás.) — A. É. 1897. S. 359. Ein Reitergrab mit Gebiss- und Steigbügelpaarbeigabe.

Hampel József: Ujabb hazai leletek az avar uralom korából. — (Neuere vaterländische Funde aus der Zeit der Avarenherrschaft.) — A. É. 1900. S. 97—125. Pécsüzög: Das Gebiss zeugt davon, dass die Arbeiter ein Reitergrab ausplünderten. Kölesd (Kom. Tolna). Das Nationalmuseum erwarb sich hier Silberschmücke, die aller Wahrscheinlichkeit nach aus einem Reitergrab stammen. Esztergom-Nagyhegy: Im Jahre 1898 kamen einige Antiquitäten aus einem Reitergrab ins Museum. Németsereg (Kom. Pest): Das Nationalmuseum kaufte Antiquitäten aus einem Reitergrab.

Gubitz Kálmán: A kishégyi régibb középkori temető. — (Das frühmittelalterliche Gräberfeld in Kishegyes.) — A. É. 1907. S. 346—363. Von den 115 Gräbern war nur eins, No. 70., ein Reitergrab.

Gubitz Kálmán: Ujabb népvándorlaskori lovassírokról Bácskában. — (Neuere Reitergräber aus der Völkerwanderungszeit in der Bácska.) — A. É. 1908. S. 419. In Dávod waren nur 4 Reitergräber von 13 Gräbern.

Kada Elek: Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból. — (Das Gräberfeld zu Gátér (Kunkisszállás) aus dem Früh-Mittelalter.) — A. É. 1906. S. 135—155., 207—221. Grab 193: Das Pferd lag an der rechten Seite.

Kada Elek: Gátéri (kunkisszállási) temető a régibb középkorból. — (Das Gräberfeld zu Gátér (Kunkisszállás) aus dem Früh-Mittelalter.) — A. É. 1908. S. 330—339. Grab 212. Das Pferd lag am Bauch, an der linken Seite. Die hinteren Beine waren unter den Bauch gezogen. Von den 297 Gräbern waren zwei Reitergräber.

Hekler Antal: Avarokori sírok Dunapentelén. — (Avarische Gräber in Dunapentele.) — A. É. 1909. S. 97—105. Sieben Reitergräber. Das Pferd links, aber nicht an der Seite liegend, sondern etwa auf die Knie gestürzt. Auch das Grab 10. war ein Reitergrab. Das Grab 12. war ebenfalls ein Reitergrab. Neben dem Pferde lagen zwei Steigbügel, zwei Eisen- und zwei Bronzeclammern.

Lovas Elemér: A bágyog-gyűrhegyi népvándorlaskori temető. — (Eine Grabstätte aus der Völkerwanderungszeit zu Bágyog-Gyűrhegy.) — A. É. 1929. S. 248—259. Zwei Gräber: Über die Unterschenkeln der Leiche war ein ganzes Pferdeskelett gelegt.

X. Y.: A czikói sírmezőről — (Vom Czikoer Gräberfeld.) — A. É. 1896. S. 190. Bild: Links liegt das Pferd mit dem Kopf bei den Füßen.

F. Móra: a. a. O. S. 8. Bild 1. Kiszombor—E. Grab 1. Links ist das Pferd mit dem Kopf bei den Füßen.

genommen — an der rechten Seite in gleicher Tiefe mit seinem Herrn. Die Entfernung der zwei Skelette voneinander ist verschieden. Im Grab 64. war das Pferd vom Besitzer auf 25 cm, im Grab 134. auf 40 cm, im Grab 217. auf 75 cm, von den übrigen wissen wir nur so viel, dass sie einander ganz nahe lagen. Die Pferde lagen im allgemeinen mit dem Kopf bei den Füßen des Mannes, also mit dem Kopf nach Osten. Im Grab 205. waren Pferd und Reiter mit dem Kopf nach Westen gekehrt. Im Nischengrab 384. berührten sich beinahe die Köpfe der Skelette, aber jedes in eine andere Richtung hingelegt. Das Pferd wurde am Bauch liegend, seltener an die linke Seite gestürzt, neben die Leiche gelegt, aber der Kopf schaute immer gegen seinen Herrn. Die Beine wurden immer zusammengezogen. Die Lage der Pferde ist also den Gräbern zu Mártély, zu Gátér 193., 212., zu Dunapentele 7., zu Kiszombor 1. und den Reitergräbern in Czikó ähnlich. In den erwähnten Reitergräbern, abgesehen vom Gátérer Grab 193., lag das Pferd an der linken Seite des Reiters.³³

Wir finden ausser den Reiterbestattungen die Skelette anderer Tiere in den Männergräbern. Im Grab 230. war an der linken Seite der Leiche das Skelett eines Schafes, und in den Reitergräbern 33. und 277. lag das Skelett eines Hundes an der linken Seite des Männer-Skelettes.

Von den Pferdegarnituren ist der Steigbügel eine unausbleibliche Beigabe der Pferdeskelette. Er kam in 20 Gräbern vor und lag an beiden Seiten des Rückengrates, was darauf hinweist, dass das Pferd mit Rüstung begraben wurde. Dies beweisen die nie fehlenden Gebisse und Garnitur-Ornamente. Es ist leider nicht immer gelungen die schlecht erhaltenen Steigbügel zu retten, ein Teil derselben ist seither zugrunde gegangen.

Bei den Steigbügeln kann man zwei Formen unterscheiden:

Bei einer der Hauptformen treffen sich Fusstritt und Arme in rechtem Winkel. Der Fusstritt ist geradlinig oder gebogen. Es gibt nach der Ösenausbildung zwei Variationen. Bei der einen bildet das Zusammentreffen der Arme und die schlingenartige Windung derselben das Ohr. Hierher gehören die Steigbügelpaare der Gräber 33. (II. 1., 2.), 59. (VI. 7., 8.), 194. (XXII. 17., 18.), 217. (VI. 15., 16.) und 266. (XXV. 16., 17.).³⁴

Bei der anderen Variation dient ein aus den Armen zusammengeklüftetes Ohr zur Aufnahme des Riemens. Hierher teilen wir die Exemplare der Gräber: 64. (VI. 11., 13.), 75. (VI. 1., 2.), 134. (XV. 72., 73.), 205. (II. 16., 17.) und 321. (III. 1., 2.) ein.³⁵

Die andere Hauptform ist im allgemeinen kreisförmig. Das Ohr

³³ Man gab leider die Grösse der Pferde nur in einzigen Fällen an: 165, 160, 149, 160, 180, 190, 170 cm. Die ausgehobenen Pferdeschädel und die Skeletteile hat niemand geprüft.

³⁴ Ähnlich ist das Steigbügelpaar aus dem Regölyer Grab 62. *Hampel*: Alterthümer des Frühen Mittelalters in Ungarn. Braunschweig, 1905. Taf. 196. 1—2.

³⁵ Ähnlich ist das Steigbügelpaar aus dem Sziváker Grab 38. *Hampel*: a. a. O. Taf. 68. 1., 2.

ist auch hier schlingelartig. Sie kommt hier nur im Nischengrab 384. (II. 22.) vor, in anderen Gräberfeldern ist sie häufig. Wir berufen uns nur auf die Steigbügel von Szentendre,³⁶ Bölcske,³⁷ Regöly,³⁸ das Grab 552. von Czikó³⁹ und auf das Grab 11. von Dunapentele.⁴⁰

Keine der Formen ist zeitbestimmend, sie sind sowohl in den Gräbern mit Presstechnik als auch mit Gusstechnik verfertigten Garnituren zu finden.

Im Gräberfeld gibt es zwei Formen der Gebisse. Die eine ist mit Seitenstangen. Solche fand man in den Gräbern 33. (II. 3.), 59. (VI. 9.), 64. (VI. 14.), 134. (XV. 74.), 205. (II. 18.), 217. (VI. 17.), 266. (XXV. 18.), 321. (III. 3.), 407. (XXVIII. 19—21a.). Die Stangen sind im allgemeinen geradlinig gehalten, nur das des Grabes 134. (XV. 74.) hat eine gebogene Seitenstange. Wir kennen die Form mit geraden Seitenstangen aus Keszthely,⁴¹ Regöly,⁴² Dunapentele⁴³ und eine Analogie⁴⁴ bringen wir mit gebogener Seitenstange aus dem Sziraker Grab 38.

Die andere hat eine Ringform. Hieber gehören die Zäume der Gräber 75. (VI. 3.) und 384. (II. 23.). Sie sind dem Nagymányoker⁴⁵ Zaum ähnlich.

Die Bauchgurtschnalle lag unter dem Bauch, oder in der Nähe der Steigbügel. Sie kam in folgenden Gräbern vor: 64. (VI. 12.), 134. (XIV. 29.), 205. (II. 19.), 217. (VI. 20.), 266. (XXV. 14.), 276., 309. (XXVIII. 41.), 321. (III. 4.), 330. (XXXI. 18.), 351., 384. (II. 27.), 388.⁴⁶

Noch eine Schnalle lag neben der Bauchgurtschnalle in der Nähe der Steigbügel in den Gräbern 134., 217., 266., 309., 321., 330. und 351. Sie dienten wahrscheinlich zum Einstellen des Steigbügelriemens. Sie kommen in zwei Formen vor: es gibt eckige ohne Tragösenbeschlag; so die Schnallen der Gräber 217. (VI. 18.), 266. (XXV. 19.), 309. (XXVIII. 31.), 321. (III. 6.), 330. (XXXI. 19.) und mit Tragösenbeschlag; so die Schnallen der Gräber 134. (XV. 82.) und 351. (XXXIV. 3.). Die eckigen Bügelriemenschnallen sind in jedem Falle kleiner als die Bauchgürtelschnallen.

Am Pferd des Grabes 277. waren zwei Tragösenbeschlaghalter-schnallen (XXVII. 9., 10.) und am Pferd des Grabes 330. ein Eisenring.

In den reicheren Gräbern begrub man samt dem Pferde auch die mit Metallornament versehene Garnitur. Die Form derselben kennen wir kaum. Wir kennen allein die Anordnung der Garnitur-

³⁶ Hampel: a. a. O. Taf. 265. 3a.

³⁷ a. a. O.: Taf. 241. 1., 2.

³⁸ a. a. O.: Taf. 188. 2.

³⁹ a. a. O.: Taf. 240. 1a., 2a.

⁴⁰ Marosi—Fettich: Dunapentelei avar sirleletek. — (Trouvailles avares de Dunapentele.) — Arch. Hung. XVIII. Taf. V. 11., 12.

⁴¹ Hampel: a. a. O. Taf. 146. 4.

⁴² a. a. O. Taf. 183. 19a., b.

⁴³ Marosi—Fettich: a. a. O. Grab 10. Taf. V. 6.

⁴⁴ Hampel: a. a. O. Taf. 68. 3.

⁴⁵ Hampel: a. a. O. Taf. 271. 4.

⁴⁶ Ein ähnliches Stück kennen wir aus dem Dunapenteleer Grab 10. Marosi—Fettich: a. a. O. Taf. V. 3., 4.

Ornamente von früheren Ausgrabungen des Grabes 39. des Sziraker Gräberfeldes.⁴⁷ Die anderen wurden nicht beobachtet.⁴⁸ Auch in der neueren Literatur⁴⁹ finden wir keine gut beobachtete Angaben. Bei den neueren Ausgrabungen kamen zwar vollständige Pferdegarnituren zum Vorschein, die wurden aber bisher noch nicht publiziert.⁵⁰

Man fand Pferdegarnituren im Kajáner Gräberfeld in den folgenden Gräbern: 33., 134., 205., 276., 277., 309., 321., 330., 407. Alle sind aus Eisen, Bronze oder Silber hergestellt und sind gepresst oder gegossen. Nach dem Ausgrabungstagebuch befanden sich zwei halbkugelförmige Riemen-Ornamente im Grab 75. über dem Gebisse.

Die Form der Metallornamente ist ziemlich mannigfaltig.

Es gibt rundliche, mit Presstechnik ausgeführte Stücke mit glatter Oberfläche. Solche waren in kleinerer (XXV. 2—5.) und grösserer (XXV. 6—11.) Form im Grab 266. Ihre Oberfläche ist glatt am Rand mit Pseudogranulation und in der Mitte ist ein kugelförmiger Nagelkopf. Die Prototypen der grossen Phaleras sind jene aus Blechplatte ausgeschnittenen, zumeist mit Blumenmotiven versehenen Ornamente, welche wir aus den Funden von Gyula, Palánk, Dunapentele, und von Unter St.-Veit kennen.⁵¹ Auch das Städtische Museum in Szeged hat einen von unbekanntem Fundort.⁵² Die am Rand herumlaufende Kugelreihe (XXV. 2—11.) ist der Dunapenteleer Phalera vollständig gleich.⁵³

Halbkugelornamente. In diese Gruppe gehören zwei grössere (XXVII. 52., 59.) und 68 kleinere (XXVI. 18—51., 53., 58.) Ornamente des Grabes 277. Die Form der beiden grösseren Ornamente ist der Sziraker⁵⁴ Phalera ähnlich, aber sie sind kleiner und die Deckplatte fehlt, aber der Nagel im Mittelpunkt und das sandartige Bindemittel ist auch hier vorhanden. Die kleineren Kugeln gleichen den Stücken des Sziraker Grabes 39.⁵⁵ In beiden Fällen ist ein glatter Kopf an der Spitze der Halbkugel und sowohl die Nagelstange als auch das Bindemittel sind auch hier zu finden. Ähnliche Stücke kennen wir aus den Gräbern von Kunágota,⁵⁶ Nagymányok,⁵⁷ Madaras,⁵⁸ aber sie kommen

⁴⁷ *Posta Béla*: Sziráki ásatások. — (Die Sziraker Ausgrabungen.) — Arch. Közl. XIX. S. 71.

⁴⁸ *Hampel József*: Régibb középkor emlékei Magyarhonban. II. — (Die Denkmäler des Frühen-Mittelalters in Ungarn. II.) — S. 67—69.

⁴⁹ *Fettich Nándor*: Öntött phalerák a lovasnomádok magyarországi régészeti hagyatékában. — (Gegossene Phaleras in der ung. arch. Hinterlassenschaft der nomadisierenden Reiter.) — A. É. 1928. S. 114—127. Er befasst sich mit diesen Stücken aus einem anderen Gesichtspunkte.

⁵⁰ *D. Csallány* fand kunstvoll bearbeitete, reichlich vergoldete Garnituren in mehreren Reitergräbern in Szentcsanak-Nagyhegy.

⁵¹ *Fettich*: a. a. O. Taf. III. 7., Abb. 39., 5. Abb. 42., 1. Abb. 40.

⁵² 27/1885.

⁵³ *Fettich*: a. a. O. Abb. 41. 1.

⁵⁴ *Fettich*: a. a. O. Abb. 41.

⁵⁵ *Hampel*: Alterthümer Taf. 69. 7—21.

⁵⁶ *Hampel*: a. a. O. Taf. 262. 4—5.

⁵⁷ a. a. O.: Taf. 270. 5—12.

⁵⁸ a. a. O.: Taf. 272. 4a., 4b.

auch im nicht beobachteten Material der Dunapenteleer Gräber vor.⁵⁹

In diese Gruppe gehören auch die Garnituornamente des Grabes 330. Auch hier kommen sie in grösserer (XXXII. 19., 21., 24.) und kleinerer (XXXII. 22., 23., 25., 26.) Form vor. Ihre Bearbeitung gleicht den Garnituornamenten des Grabes 277.; ihr Material ist Bronze. An den schlecht erhaltenen Stücken ist die Spur der Vergoldung nicht festzustellen, aber nach den vergoldeten Gürtelornamenten ist die Vergoldung vorauszusetzen, das auch das gleiche Exemplar des Dunapenteleer bekräftigt.⁶⁰

Die in Presstechnik verfertigten Pferdegarnituornamente in Parallelogrammformat. Hierher gehören die Ornamente des Grabes 407. (XXXVII. 2—34.); die geometrische Form, die an diesen sichtbar ist, erinnert uns an die Rautenverzierung der Gürtelornamente.

In die andere Gruppe der Pferdegarnituornamente teilen wir die gegossenen Stücke ein. Im Fundmaterial des Gräberfeldes kommen Bronze- und Eisenphaleras in sanft gewölbter und in halbkugelförmiger Form vor.

Zu den sanftgewölbten Phaleras teilen wir die Pferdegarnituornamente des Grabes 33. ein, das in dem Grab gefundene Bronzescheibenpaar (II. 14., 15.) ist klein, die Eisenscheiben (II. 5—13.) sind mittelgross, die gewölbte Oberfläche ist glatt, die zur Befestigung dienende Stange ist zu der inneren Seite gelötet. Hierher gehören die vollständig gleichen sechs Scheiben (XXVI. 1—6.) des Grabes 276. Ganz gleiche Garniturgepräge waren im Grab 309. An den verschiedenen Teilen des Pferdeskelettes lagen 12 ganz gleiche Phaleras (XXVIII. 32—40., 42—44.). Die Eisenphalera des Grabes 321. (III. 5.), die von den Erwähnten nur in der Grösse abweicht, lag nur allein im Grabe. Sie kommt auch im Grabe 134. vor, aber die Form derselben ist nicht rein, sie ist mit Halbkugelform gemischt. Zwei grössere (XV. 66., 67.) und acht mittelgrosse (XV. 63—65., 68—71.) gehören noch hierher. In der Mitte, an der gewölbten Oberfläche, ist ein halbkugelförmiger Nagel. Am Ende der Nagel-Stange blieb auch die parallelogrammförmige Platte erhalten.⁶¹

Eisenknöpfe. Die 62 halbkugelförmigen Ornamente des Grabes 134. (XV. 1—62.) gehören eigentlich in die Phalerengruppe mit gewölbter Oberfläche; auch hier ist der Nagel und Eisenplatte vorhanden.

Obwohl wir die Stelle der Verzierungen der drei reichsten Reitergräber (134., 277., 407.) nicht genau kennen und auch die anderen dazu nicht taugen, dass wir auf die Form der Pferdegarnitur folgern können. Wir können unstreitbar feststellen, dass der Zaum in der Regel verziert war. Dies beweisen die erhalten gebliebenen Verzierungen. Wir können aus dem Material des Grabes 33. manches konstatieren

⁵⁹ Marosi-Fettich: a. a. O. Taf. II. 13—15: Grab 10., Taf. IV. 8—37.; Grab 12.: Taf. VI. 26—32.

⁶⁰ Marosi-Fettich: a. a. O. Taf. II. 12—15.

⁶¹ Eine ähnliche kennen wir aus Dévényújfalu (Nova Ves). Jan Eisner: Slovensko v praveku. Bratislava. 1933. LXXXIII. Taf. 8.

(Abb. 2.). Die beiden Bronzephalaras (II. 14., 15.) befanden sich über dem linken Auge und über der Nase. Die am Schädel liegenden Eisenphalaras waren vor dem Auge, an der rechten und linken Seite des Backens (II. 5., 6.) und in der Mitte der Stirn (II. 7.). Zwei Eisenscheiben (II. 8., 9.) waren beiderseits an der Brust und je zwei Eisenphalaras (II. 10—13.) am Kreuz des Pferdes. Eine solche Anordnung der Ornamente weist darauf hin, dass die Pferdegarnitur der Pferdegarnitur des Nagyszentmiklóser 2. Kruges ähnlich sein konnte.⁶²

An der Abbildung des Kruges sind der aus dem Zaum auslaufende Zügel, und der Backenriemen gut zu sehen, der aus einem Ring herausgeht und am Backenbein weg bis zum Scheitel des Schädels reicht. Über der Nase steht der Nasenriemen in Kreuzform, auch der Kinnriemen ist in der Fortsetzung des Nasenriemens vorhanden. Über den Vorderfüßen läuft ein Riemen umher, der sich an den vorausgesetzten Sattel ausknöpft. Aus dem Sattel geht ebenfalls ein Riemen hervor, der den hinteren Teil des Pferdes umfängt und sich an der anderen Seite damit verbindet.

An den Kreuzungen der Riemen sind zwei kreisförmige Ornamente. Die Anordnung der Garnituornamente an die Kreuzungspunkte kam schon im Sziráker Grab 39. vor. Zaum und Backenriemen waren auch im Kajáner Grab 33. sicher vorhanden, am letzteren war das Eisenphalarenpaar über dem Zaum, bei der Kreuzung des Nasen- und Backenriemens waren zwei Bronzeplatten und in der Mitte des Nasenriemens eine Eisenphalera. Vom Kinnriemen haben wir keine sichere Angaben. Die beiden Phalaras an der Brust des Pferdes lagen am vorderen Riemen rechts und links unmittelbar vor dem Zusammentreffen, nach der am Krug abgebildeten Pferdegarnitur. Auch die — am Kreuz gefundenen — zwei-zwei Phalarenpaare konnten nur am Schweifriemen hangen, so wie es am Nagyszentmiklóser Krug ist.

Nach dem Rekonstruieren der Riemen des Grabes 33., können wir auch die übrigen bestimmen. Die Garnituren der Gräber 134., 276., 309. waren vollständig gleich. Die Zaumzügel der Gräber 134., 277. waren reichlich verziert. Die Anordnung der halbkugelförmigen Ornamente deutet auf eine reiche Verzierung bei dem letzteren und es kann vorausgesetzt werden, dass auch der Kinnriemen vorhanden war. Aus den Garnituornamenten und aus deren Anordnung bei den Gräbern 75., 205., 266. (Abb. 13.), 321., 330. sieht man, dass nur die am Kopf befindlichen Riemen verziert wurden.

Die kennzeichnenden Beigaben der reicheren Männergräber sind die Gürtelornamente. Unter den Gürtelornamenten sind sowohl gepresste als auch gegossene Stücke vertreten. Die mit Presstechnik ausgeführten Gürtelornamente sind so dünn, dass sie zumeist im verstümmelten, fragmentarischen Zustande erhalten blieben.

Die mit Presstechnik ausgeführte Gürtelgarnitur des Grabes 34. bestand aus einer fragmentarischen, geometrisch verzierten Riemen-

⁶² Hampel; a. a. O. Taf. 290.

zunge (I. 29., 30.) und aus einer bandgeflechtartigen, quadratischen Gürtelverzierung (I. 28.). Wir kennen ähnliche aus dem Czíkóer⁶³ Grab 373. und aus dem Adonyer⁶⁴ Fund.

Aus dem Grab 60. kamen eine unverzierte grosse Riemenzunge (IV. 25.), ein Plattenfragment (IV. 26—29.), eine Bronzeschnalle mit Tragösenbeschlag (IV. 24.) zum Vorschein; alle waren fragmentarisch.

Im Reitergrab 64. lagen eine ovale Bronzeschnalle (IV. 38.) und drei Bronzeknöpfe (IV. 39—41.).

Vollständig unversehrt blieben die Gürtelornamente des Grabes 194. (Abb. 11.) erhalten. Die unversehrten grossen (XXII. 1.) und kleinen Riemenzungen (XXII. 2., 3.), die quadratisch ausgeschnittenen Gürtelornamente (XXII. 4—7.) und genieteten Platten (XXII. 8., 9.) sind häufig vorkommende Stücke dieses Zeitalters. Sie wurden im Grab 116. des Csúnyer⁶⁵ Gräberfeldes gefunden und sind neulich auch im Grab 47. des Ösküer⁶⁶ Gräberfeldes zum Vorschein gekommen. Die eine Schnalle des Grabes (XXII. 10.) hat eine Tragösenbeschlag, die andere ist aus Eisen verfertigt (XXII. 13.). Die Eisenspanne (XXII. 14.) ist geschlossen. Von den Funden dieses Grabes ist ein neben dem Messer an einer Kette hängendes Miniatürmesser (XXII. 12.) besonders interessant, welches samt einem Bronzering (XXII. 15.) einer Bronzekette (XXII. 11.) und einem Eisenmesser bei dem linken Gelenk lag. Ähnliche Miniatürgeräte kommen in den Kindergräbern 23., 46., 64. des Csengele—Feketehalmer Gräberfeldes vor, die in die zweite Hälfte des VII. Jahrhunderts datiert werden können.⁶⁷

Die zur Gürtelgarnitur des Grabes 207. gehörenden fragmentarischen Platten (XIX. 11., 12.) haben keine grosse Bedeutung. Viel wichtiger ist die zu ihnen gehörende Schnalle (XIX. 15.). Ihr granulierter Rahmen, ihre aus Kugelchen bestehende Verzierung, ihre bis zur Unkenntlichkeit stilisierten Tierköpfe und die an der hinteren Seite des Tragösenbeschlages angebrachten Ringe erinnern uns an die Schnallen, die in bizantinischen Werkstätten hergestellt wurden.⁶⁸

Wegen ihrer Gürtelornamente ist die Garnitur des Grabes 217. (Abb. 12.) eigentümlich. Die unter dem Gehäuse zweimal durchlöcherter grosse Riemenzunge (XX. 1.), die kleine Riemenzunge mit

⁶³ Hampel: a. a. O. Taf. 221. 3., 4.

⁶⁴ a. a. O. Taf. 284. 3., 4.

⁶⁵ Hampel: a. a. O. Taf. 132. 3—11.

⁶⁶ Réh—Fettich: Jutas und Öskü. Seminarium Kondakovianum. Prag. 1931. Taf. XV. 29—33.

⁶⁷ Korek József: Csengele-feketehalmi avartemető. — (Das Avarengräberfeld von Csengele-Feketehalom.) — Bef. sich im Druck. Fol. Arch. 1943.

⁶⁸ Ähnliche Stücke macht bekannt: Börzsönyi Arnold: Győri temető a régibb középkorból. — (Gräberfeld aus dem Früheren Mittelalter in Győr.) — A. É. 1905. Grab 608. S. 32. — Fettich Nándor: Sárkány ábrázolások a magyarországi népvándorláskori emlékekanyagban. — (Drachendarstellungen in ungarländischen Denkmalmaterial der Völkerwanderungszeit.) — A. É. 1923—26. Taf. II. 1., 3.

Gehäuse (XX. 2.), die fragmentarischen, parallelogrammähnlichen Ornamente (XX. 7—11.) sind weit und breit verbreitete Gürtelornamente. Die rundlichen Verzierungen (XX. 3—6.) sind ungewohnt, die in solcher Bearbeitung vielmehr für die Pferdegarnituren kennzeichnend sind. Ähnliche Stücke kennen wir aus den Dunapenteleer⁶⁹ Streufunden, aber diese wurden durch Fettich für Pferdegarniturornamente gehalten. Auch das Abwechseln der rundlichen und eckigen Ornamente ist ungewohnt. Die drei Rosetten des herabhängenden Riemens (XX. 13—15.) sind von solcher Bearbeitung, wie die rundlichen Ornamente des Gürtels. Die Schnalle des Grabes (XX. 12.) hat eine ovale Form und ist mit ihrem Tragösenbeschlag aus einem Glied gegossen.

Die Gürtelornamente der Gräber 240. (XXIII. 2—4.) und 276. (XXVI. 13—15.) sind nur in Bruchstücken erhalten geblieben.

Die ärmliche Garnitur des Grabes 266. bestand aus einer grossen Riemenzunge (XXV. 1.), aus einer fragmentarischen Eisenschnalle (XXV. 12.) mit Tragösenbeschlag (XXV. 15.) und aus einem massiven Bronzering (XXV. 13.).

Die grossen (XXVI. 31.) und kleinen Riemenzungen (XXVI. 32., 34.) und die quadratförmigen Ornamente (XXVI. 33., 35., 36.) des Grabes 287. blieben fragmentarisch erhalten. Die Schnalle (XXVI. 37.) wurde aus Eisen verfertigt.

Von den Gürtelornamenten des Grabes 306. blieben nur zwei fragmentarische Ornamente (XXVIII. 15., 20.) erhalten.

Im Material des Grabes 327. (Abb. 16.) befindet sich eine vollständig unversehrte Garnitur. An der grossen Riemenzunge mit Gehäuse (XXX. 1.) sind drei Greifabbildungen. Dieses Motiv erscheint in gleicher Abbildung an der kleinen Riemenzunge des Grabes 174. des Gátérer Gräberfeldes.⁷⁰ Die zum Grab gehörenden zwei kleinen Riemenzungen (XXX. 2., 3.) sind unverziert. An den parallelogrammförmigen Platten (XXX. 6—10.) ist auch ein Greif zu sehen. Die Abbildung gleicht der, die an der Phalera des Kisköröser Grabes 156. ist.⁷¹ Sie ist mit den Gürtelornamenten des Grabes 47. des Feketehalmer Gräberfeldes auch der Form nach identisch. Der Ösenring (XXX. 5.) ist glatt. Die Schnalle mit Tragösenbeschlag (XXX. 4.) hat ein Eisendorn.

Die Gürtelornamente des Grabes 346. sind in ihrer Art ganz einzig dastehend. In einer solchen Ausführung sind die rundlichen Gürtelornamente ungewohnt (XXXIII. 1—3.); in der Mitte befindet sich eine Eintiefung, darin lag eine Kugel, was auf die Voraussetzung von Glasmosaik hinweist. Zur Garnitur gehören noch eine vollständig zugrunde gegangene, aus Eisenplatte verfertigte grosse Riemenzunge und zwei kleine Riemenzungen (XXXIII. 8—9.), welche sich von den früheren Formen unterscheiden. Zu dem abgerundeten, in

⁶⁹ Marosi—Fettich: a. a. O. Taf. VIII. 15—21.

⁷⁰ A. É. 1906. 151. 1. Abb. 4.

⁷¹ Horváth: a. a. O. XXXI. Taf. 5—8.

Dreieckform sich ausbreitenden Kopf kommt ein langes Gehäuseglied, dessen Oberfläche mit Rautengeflecht verziert, ist. Im dreieckigen Kopf kann man den stilisierten Tierkopf kaum erkennen. Die Voraussetzungen der Form suchen wir im Kreise der kleeblattartigen Werkzeugornamente.⁷² Wir finden den stilisierten Tierkopf an den Riemenzungen auch nach dem Auftreten der Gusstechnik. Er kommt an den grossen und an den ungewöhnlich geformten kleinen Riemenzungen des Kajáner Grabes 82. vor (IX. 13., 18., 19.), wo das Gehäuseglied sich in kurze, beinahe in geometrische Form vereinfachte.

Es verdient das Nischengrab 384. wegen der Begrabungsart eine Beachtung. In dem früh-avarenzeitlichen Nischengräbern ist die Grablegung der Pferdeskelettenteile — Schädel, Schienbeine — gebräuchlich, aber bei diesem Grabe lag das ganze Pferdeskelett in Verlängerung des Mönnerskelettes, mit dem Schädel gegen den Kopf des Mannes schräg gedreht. Diese Art der Reiterbestattung ist in der Früh-Avarenzeit unbekannt. Die Anordnung der ärmlichen Gürtelornamente erinnert uns an die Anordnung der Gürtelornamente des Grabes 217.; auch hier wechseln sich die rundlichen, halbkugelförmigen, unverzierten Gürtelornamente (XVII. 2., 5.) mit den quadratischen Ornamenten (XVII. 3., 4.) ab. Das aus Silberplatte verfertigte mit Presstechnik ausgeführte, Gürtelornament teilen zwei senkrecht und horizontal laufende Linien auf freie Flächen. An den Rippen und Flächen ist ein Zahnschnittornament. Die Exemplare weisen eine Ähnlichkeit mit den Stücken des Grabes des Előszállás-Öreghegy⁷³ und des Grabes A des Kisköröser Gräberfeldes auf, welche nach Feststellung T. Horváth⁷⁴ auf den Umgang und auf die Verbindung mit den Goten von Krim hinweisen.

In dem Grab 391. fand man ein fragmentarisches Gürtelornament, das aus einer unverzierten grossen Riemenzunge (XXXVIII. 3., 4., 6.) und aus einer kleinen mit Hülse versehenen Riemenzunge (XXXVIII. 5.) bestand.

Beachtenswert ist die Garnitur des Reiter-Grabes 407. (Abb. 19.). Die unverzierten Gürtelornamente, die aus quadratischen Bronzeplatten verfertigt sind (XXX. 17—22.), wechseln mit kleineren, rundlichen Ornamenten (XXX. 23—25.) ab. An der rückwärtigen Seite der quadratischen Bronzeornamente ist ein Bronzerahmen, an den rundlichen Ornamenten sind drei befestigende Nägel, an deren Enden eine kleine Platte sichtbar ist, wie wir dies an den Pferdengarniturornamenten des Grabes 134. bekannt gemacht haben. In die Garnitur gehören: eine — sich verschmälernde, unverzierte, grosse Riemenzunge, mit Hülse (XXXVII. 1.) und Riemenzunge (XXX. 31.), vier abgerundete, glatte, kleine Riemenzungen mit Platte (XXX.

⁷² Z. B. Die Stücke des Grabes 28. von Előszállás-Öreghegy. Marosi—Fettich: a. a. O. Abb. 5. 1—5.

⁷³ Marosi—Fettich: a. a. O. S. 26. Abb. 4.: 2.

⁷⁴ Horváth: a. a. O. XXIII. Taf. 14—19., 21a., b.

11—14.), ein Tragösenbeschlag aus Eisen mit Platte (XXX. 15., 16.), eine aus Bronzedraht zusammengedrehte Gürtelsteife (XXX. 28.) und ein Messerhalterring (XXX. 26.). Gleiche quadratische Gürtelornamente und kleine Riemenzungen kamen aus dem Grab 48. des Ösküer⁷⁵ Gräberfeldes zum Vorschein. Ähnlich ausgearbeitete, runde Gürtelornamente kennen wir aus dem Grab. 2. des Ullöer⁷⁶ Gräberfeldes.

Von den mit Presstechnik ausgeführten Gürtelornamenten sollen die grosse Riemenzunge (XL. 40.), die zum Gürtel gehörende, ovale Schnalle mit Eisendorn (XL. 42.) des Grabes 453. und die runden, an der Rückseite mit Rahmen versehenen (XL. 51—53.) Gürtelornamente (XL. 47—50., 54.) des Grabes 456. erwähnt werden.

In die andere Gruppe gehören die Eisengürtelornamente.

Hierher gehört die Garnitur des Grabes 192. (Abb. 10.). Je drei Eisenornamente (XX. 16—18., 21., 22.) verzierten den Gürtel von rechts und links. Dazu gehörten die grosse Riemenzunge mit Bronzeplatte, (allein die Holzfüllung dessen blieb erhalten (XX. 26.)), zwei Bruchstücke der kleinen Riemenzunge mit Platte (XX. 19., 20.), eine Schnalle mit einem ovalen Ring (XX. 23.), eine Eisenplatte (XX. 25.) und ein Stück Bronze (XX. 24.), mit unbekannter Bestimmung.

Im Grab 205. sind Eisengürtelornamente samt Riemenzungen mit Bronzeplatten gefunden worden. Zur Garnitur gehörten vier eiserne Gürtelornamente (XIX. 18., 19., 25—27.), zwei glatte, aus zwei Platten bestehende kleine Riemenzunge (XIX. 20—22.) von verschiedener Grösse samt der dazu gehörenden Holzfüllung (XIX. 23., 24.) und eine aus Bronzeplatte hergestellte, grosse Riemenzunge (XIX. 17.).

Auch im Grab 371. fand man die eisernen Gürtelornamente (XXXIV. 91—93., 97—99.) samt geprägtem Bronze (XXXIV. 81.) und kleiner Riemenzunge (XXXIV. 82—84.). Zur Garnitur gehören noch drei Ösenringe (XXXIV. 85—87.) und eine Schnalle mit Spange (XXXIV. 89.).

Auch im Grab 77. waren eiserne Gürtelornamente (VII. 9—12.); in der Mitte jeder befand sich blaues Glas in granulierten Bronzerahmen. Die Schnalle des Gürtels hatte Tragösenbeschlag (VII. 13.).

An den Exemplaren der Gräber 192. (XX. 16., 18.) und 205. (XIX. 25.) vertritt ein Nagel die Glasverzierung. Es ist möglich, dass ursprünglich ein Stück Glas in den unverzierten Exemplaren gewesen ist. Auf den einzelnen Exemplaren der Gräber 192. (XX. 21.) und 205. (XIX. 18.) ist eine Eintiefung gut zu sehen, die sich in der Mitte der Prägung befindet und deren Grösse einem Edelsteine entspricht.

Die Garnitur des Grabes 277. gehört wegen ihres Materials nicht in diese Gruppe, obwohl eine Verbindung infolge der Form und des

⁷⁵ Rhé-Fettich: a. a. O. Taf. XIV. 2—8.

⁷⁶ Horváth: a. a. O. Taf. I. 15—20.

eingelegten Steines nicht zu leugnen ist. Das Material der Garnitur ist gepresstes Schlechtsilber. Sie besteht aus sieben Garniturornamenten mit Einlagen von viereckigen, blauen Steinen (XXVII. 11—17.); der Einsatz fehlt aber an den Stücken (XXVII. 14., 16., 17.) aus der grossen Riemenzunge mit Leistenrand (XXVII. 1.), aus einer Riemen-spange (XXVII. 7.), aus vier Gürtelsteifen mit Platte (XXVII. 6.) und aus einer Schnalle mit Tragösenbeschlag (XXVII. 8.). Charakteristisch ist die Verwendung der halbkugelförmigen Knöpfe an der Schnalle, an der Steife und an der kleinen Riemenzunge. Der Form nach sind sie den Stücken des Grabes 292. des Abonyer Gräberfeldes gleich.⁷⁷

Fettich hält die Edelsteine für Entartung der hunnisch-kutrigurischen Schmiedekunst und sieht in den halbkugelförmigen Knöpfen das Weiterleben der Gepidenelemente.

In die dritte Gruppe der Gürtelornamente gehören die aus Bronze in Gusstechnik verfertigten Stücke.

Wir fangen die Anführung der in Gusstechnik verfertigten Garnituren mit dem Material des Grabes 82. an (*Abb. 5.*), welches als Übergang zwischen Prägung und Giessen dient. Die parallelogrammförmigen Gürtelornamente mit Ring (X. 1—7., 9—12.), die an Bronzegüsse angebrachten grossköpfigen Knöpfe beweisen wie wir es sahen, das Weiterleben des Gepidennachlasses. Das Übergangstadium beweisen: der ovale Schnallenring und der sich ihm anschliessende Tragösenbeschlag (IX. 8.) und auch die nagelkopfähnlichen Knöpfe. Die grossen und kleinen Riemenzungen mit kleinen ungewöhnlichen Tierköpfen sind besonders interessant (IX. 13., 18—19.). In der Garnitur erscheint auch der Ösenring (IX. 14., 16., 20.). Die im Becken liegende andere Schnalle ist aus Eisen hergestellt (IX. 17.); die Riemen-spange (IX. 15.) ist der Breite der grossen Riemenzunge entsprechend. Ähnliche grosse Riemenzungen kamen im Ullöer⁷⁸ Grab 132, ähnliche Hängebeschläge mit Ring im Grab 233. zum Vorschein.⁷⁹

Kennzeichnend für das erste Auftreten des Bronzegusses ist, dass die Güsse aus einem Glied hergestellt wurden, aber die Ornamentgepräge erscheinen noch nicht an den herabhängenden Riemen.

In diese Gruppe gehört die Garnitur des Grabes 75. (*Abb. 4.*). An der aus einem Glied hergestellten grossen Riemenzunge (VIII. 7.) ist die zur Befestigung dienende Hülse noch geschlossen. Die darin verzweigende Rankenverzierung ist schon entwickelter. An den kleinen Riemenzungen mit Hülse (VIII. 10—12.) ist oft eine spiralförmige Verzierung. Für die Garnitur sind die Gürtelornamente ohne Hängebeschläge mit Greif (VIII. 1—6.) und die einfachen, parallelogrammförmigen Platten (VIII. 13.) kennzeichnend. Zur Gar-

⁷⁷ Marosi—Fettich: a. a. O. Bild 29. 3.

⁷⁸ Horváth: a. a. O. Taf. VII. 3—5.

⁷⁹ Horváth: a. a. O. Taf. XVI. 1—11.

nitur gehört noch die Riemenhülse (VIII. 14—17.), die trapezenförmige Schnalle aus Bronze (VIII. 8.) und der Bronzegarniturring (VIII. 9.). Eine gleiche Garnitur kennen wir aus dem Grab 3. des Nemesvölgyer Gräberfeldes.⁸⁰

In diese Gruppe gehört die Gürtelgarnitur des Grabes 97. Die kleinen Riemenzungen mit Rankenverzierung sind schon mit Gusstechnik verfertigt (VIII. 20—22.), aber auch die einfachen parallelogrammförmigen, ausgeschnittenen Gürtelornamente finden sich noch vor (VIII. 23—25., 27., 28.). Die trapezenförmige Bronzeschnalle (VIII. 19.) ist der Schnalle des Grabes 75. gleich. Die Gürtelsteife (VIII. 18.) ist dem Ornament der kleinen Riemenzunge ähnlich.

Wir teilen die Garnitur des Grabes 57. hierher ein (Abb. 3.). Dazu gehören: eine grosse Riemenzunge mit Greif und Hülse (V. 8.), eine Riemenspange, zwei kleine Riemenzungen mit Hülse und Rankenverzierung (V. 9., 10.), vier Ornamente ohne Hängebeschläge mit bearbeiteten Greifen (V. 4—7.), drei Gepräge mit Hängebeschlägen und Greif (V. 1—3.), eine Steife mit konkavem Ende (V. 18.) und eine Schnalle aus Eisen (V. 17.). An der mit Scharnier versehenen Tragösenbeschlag der Schnalle (V. 11.) ist die Gestalt des Greifes sehr zerstümmelt, aber es ist aus der Fusshaltung dessen erkennbar, dass die Garnitur aus frühester Zeit der Gusstechnik stammt. Dies beweist — ausser den Erwähnten — die Anwendung von eckigen Bronzeplatten, die das Weiterleben der entsprechenden Stücke der gepressten Garnituren zeigen, welche dann im Laufe der Entwicklung vollständig verschwinden.

Die Gürtelgarnitur des Grabes 351. (Abb. 18.) vertritt dieses Zeitalter. Auf der grossen — aus einem Glied gegossenen — Riemenzunge (XXXV. 1.) sind drei flügellose Greife nacheinander und dieser gleicht die grosse Riemenzunge des Grabes 57. (V. 8.). Der Goldschmied bildete an der Hülse, in einem umfassten Felde liegend, einen Hirsch der den Kopf zurückwirft. Die Bronzeplatte, welche sich dem Hülsenglied anschloss, verstärkte den Eintritt des Riemen-gürtels. Die kleinen Riemenzungen (XXXV. 2—4.) folgen mit ihren Hülsengliedern, mit ihren Rankenverzierungen die allgemeinen Typen der oft vorkommenden kleinen Riemenzungen. Dazu gehören drei Gürtelornamente ohne Hängebeschläge (XXXV. 12—14.) und mit Hängebeschlägen (XXXV. 15—17.). Senkrechte Linien an dem Halse der Greife und horizontale Linien an den Flügeln derselben veranschaulichen das Gefügel. Eine aus Szentes stammende und im Nationalmuseum aufbewahrte grosse Riemenzunge gibt zur Verstärkung der grossen Riemenzunge mit einer Platte eine Analogie.⁸¹ Die Garnitur ist der in Szentes—Lapistó gefundenen Gürtelgarnitur in vieler

⁸⁰ Hampel: a. a. O. Taf. 104. 1—12.

⁸¹ Felvinczi Takács Zoltán: Gandhara-émlékek a Hopp Ferenc-Kelet-ázsiai művészeti múzeumban. Gandhara-stílus és „Keszthely-stílus.“ — (Gandhara-Denkmäler im F. Hoppsehen Ostasiatischen Kunstmuseum. Gandhara-Styl und Keszthely-Styl.) — A. É. 1928. S. 142. Abb. 66.

Hinsicht gleich.⁸² Es stimmen die befestigende Platte der grossen Riemenzunge und die Abbildung des Gefieders der Greife überein. Die mit Scharnier und mit Riemenhalterschleife versehene Schnalle (XXX. 5.) und der Ösenring (XXXV. 10., 11.) sind granuliert. Die Spange ist fragmentarisch (XXXV. 6—9.).

In diese Gruppe gehört das einzeln stehende Material des Grabes 449. An der grossen, aus einem Glied gegossenen Riemenzunge (XLI. 1.) ist eine Tierjagdszene zu sehen. Die Greifpaare, die an beiden Rändern der Riemenzunge abgebildet sind, greifen den in der Mitte rennenden Hirsch an. Die Abbildung des angegriffenen Hirsches kommt selten vor. Sie weist mit der Hirschgestalt, welche in der Kama-Gegend heimisch ist, in gewisser Hinsicht eine Verbindung auf.⁸³ Die Gürtelhängebeschläge (XLI. 2—16.) mit Eisenringen kommen noch seltener vor, ihr oberer Teil besteht aus einer parallelogrammförmigen Eisenplatte, in welcher zwei Bronzenägel sind; der untere Teil endet in einem Ring.

Daher teilen wir die Garnitur des Grabes 353. ein. In der abgesonderten Fläche der grossen Riemenzunge (XII. 16.) ist ein unerkennbares Tier; in der Fläche, die durch einem längeren Rahmen begrenzt ist, ist die Szene eines Tierkampfes zu sehen. Die kleine Riemenzunge (XII. 21.) hat eine Rankenverzierung. An den Bronzegürtelornamenten (XII. 17—20., 22.) gehen die Ranken von der Achse auseinander, die in der Mitte sich hinzieht. Ungewohnt ist eines der Garniturornamente (XII. 23.), welches zwar in einer anderen Form, aber auch im Grabe 159. (XVIII. 30.) vorhanden ist. Die zu der grossen Riemenzunge gehörende grosse Spange (XII. 24.) ist geschlossen.

Neben den rechteckigen Gürtelornamenten spielen auch die rundlichen Gürtelornamente eine grosse Rolle in den ungarländischen, avarischen gegossenen Bronzegarnituren. Die Ornamente des Grabes 347. vertreten dieselben. Die geometrisch verzierten, dicken Gürtelornamente (XXXIII. 4—7., 11., 12., 14.) gleichen der Form nach den rundlichen Gürtelornamenten der Nemesvölgyer 205. und der Mosonszentjánoser⁸⁴ Gräber 58., 238. Sie stehen der Garnitur des Grabes 54. des Ösküer⁸⁵ Gräberfeldes näher, in dem auch die kleinen Riemenzungen und auch die rundlichen Gepräge ähnlich sind. Die kleinen Riemenzungen des Grabes (XXXIII. 16., 17.) haben eine Konstruktion mit Hülse und eine Rankenverzierung. An dem Tragösenbeschlag der Bronzeschnalle (XXXIII. 13.) ist eine Vogelabbildung mit ausgestreckten Flügeln, die andere Schnalle der Garnitur wurde aus Eisen verfertigt (XXXIII. 18.). Die Gürtelsteife (XXXIII. 10.) ist glatt und unverziert.

⁸² *Fettich*: Bronzeguss und Nomadenkunst. Auf Grund der ungarländischen Denkmäler. Seminarium Kondakovianum, Pragae. 1929. Taf. 4. 1., 5., 6., 7.

⁸³ *Marosi—Fettich*: a. a. O. Abb. 39. 5.

⁸⁴ *Fettich*: Bronzeguss und Nomadenkunst. Taf. VII. 3—6., 17—19.

⁸⁵ *Rhé—Fettich*: a. a. O. Taf. XV. 3—4., 10—16.

In der zweiten Gruppe der in Gusstechnik verfertigten Stücke sind die grossen und kleinen Riemenzungen aus zwei Gliedern gegossen, das Glied mit Hülse verschwindet und anstatt dessen tritt eine Befestigungsart mit Tierkopf oder Warze auf. Die Gürtelornamente sind immer einzeln angebracht, aber die Ornamente erscheinen auch an den herabhängenden Riemen.

In diese Gruppe gehört die prächtige Garnitur des Grabes 321. (*Abb. 15.*). Auffallend ungewohnt ist die 22 cm lange, grosse Riemenzunge (*XXIX. 1.*). Ihr aus zwei Platten gegossenes Exemplar wurde durch einen in Kreis herumlaufenden Rankenstengel verziert. Bei dem Eintritt des Riemengürtels nehmen gegenüberstehende Vogelköpfe die Stelle des Hüslengliedes ein, deren Schnabel sich berühren. Solche Riemenzungen mit Tierköpfen kennen wir aus dem Material der Kund'schen Sammlung,⁸⁶ aber beim Kajáner Exemplar fehlt noch die Durchbrechung, das beweist, dass es aus dem frühesten Abschnitt dieser Periode stammt. Die Bearbeitung der drei kleinen Riemenzungen (*XXIX. 2—4.*) ist der grossen Riemenzunge gleich, aber der Riemen wurde mit Hilfe von vier Ösen befestigt. Die Ornamente mit Greifen (*XXIX. 5., 7., 9—14.*) folgen die häufigeren Formen, aber die Ornamente ohne Hängebeschläge, welche in der Anfangsperiode der Gusstechnik noch grosszählig vertreten waren, nehmen ab und kommen nur in einigen Exemplaren aus den Gräbern zum Vorschein. An den wappenförmigen Gürtelornamenten des Gürtels (*XXIX. 15., 17—19.*) spielt schon die spätere Pflanzenverzierung eine Rolle; die nachher auch an den Riemenzungen erscheint.

Die auftretenden, durchbrochenen, herabhängenden Riemenzierate (*XXIX. 20—28., 30—32.*) melden sich als neue Elemente. Die Gürtelsteife (*XXIX. 6.*) und die Schnalle mit Tragösenbeschlag (*XXIX. 8.*) sind mit Granulation verziert. Die trapezenförmige Schnalle (*XXIX. 16.*) hat einen Eisendorn. Die kleine Spange (*XXIX. 29.*) ist keineswegs der organische Teil der Garnitur.

In diese Gruppe gehören die Gürtelornamente (*Abb. 8.*) des Grabes 134. Die grosse Riemenzunge (*XIV. 1.*) ist die verkleinerte Reproduktion der Riemenzunge des Grabes 321. An den Riemenzungen (*XIV. 2—5.*), die aus zwei Platten verfertigt sind, ist eine Rankenverzierung mit Blättern und zwei Tierköpfe. Die Gürtelornamente mit Hängebeschläge (*XIV. 6—10.*) treten in dieser Form zuerst hier auf. Es ist die Durchbrechung an den Hängebeschlägen charakteristisch. Die Hängebeschläge wurden im Grab vereinzelt gefunden. Die herabhängenden Riemen wurden mit dreieckförmigen Ornamenten reichlich verziert (*XIV. 14., 15., 18—20., 22—28.*). Zur Garnitur gehören noch die Ösenringe (*XIV. 11—13.*) die Schnalle mit Tragösenbeschlag (*XIV. 21.*), die Gürtelsteife (*XIV. 16.*) und Riemen spange (*XIV. 17.*).

In diese Gruppe gehört die Garnitur des Grabes 360., welche

⁸⁶ *Horváth: a. a. O. Taf. XXI. 1a., b.*

aus einer Schnalle mit Tragösenbeschlag (XXXIII. 19.), aus einer kleinen Riemenzunge mit zwei Platten und aus Tierköpfe (XXXIII. 20.) besteht.

In die dritte Gruppe der in Gusstechnik verfertigten Garnituren gehören jene Stücke, an welchen sich die Hängebeschläge gruppenweise angebracht sind. Für diese Gruppe ist kennzeichnend, dass die Pflanzen-Muster zur ausschliesslichen Herrschaft gelangen und daneben nur die Tierköpfe angewendet werden, aber nur zur Aufnahme des Riemens. Die Rankenstengel verzweigen sich, die Durchbrechungen werden allgemein und gewinnen in der Anordnung die Form eines Kranzes.

Von den zu dieser Gruppe gehörenden Ornamenten vertritt die Garnitur des Grabes 117. die einfachsten Formen (Abb. 7.). Die grosse Riemenzunge mit Tierkopf (XII. 8.) ist aus zwei Platten zusammengestellt, aber sie hat eine Bearbeitung mit Durchbrechung. Die kleine Riemenzunge schliesst sich (XII. 9.) mit Öse zum Riemengürtel. Die Schnalle der Garnitur (XII. 13.) hat eine Rankenverzierung und auch die Ösenringe (XII. 11., 12., 14., 15.). Die Riemenzunge ist unverziert (XII. 10.). Von den verstümmelt uns erhalten gebliebenen Hängebeschlägen (XII. 1—7.) verzierten drei den Gürtel in sich selbst, zwei in zweifacher, drei aber in dreifacher Gruppierung. Die Durchbrechung ist an den herabhängenden Ringen entartet. Eine gleiche finden wir im Grab 186. des Ullöer Gräberfeldes.⁸⁷

Die Gürtelgarnitur des Grabes 143. teilen wir ebenfalls hieher ein. Die aus zwei Platten bestehende grosse Riemenzunge (XVI. 6., 7.) und vier kleine Riemenzungen (XVI. 8—11.) melden sich in der oft vorkommenden Form mit Tierkopf am Ende. Die Hängebeschläge (XVI. 1—5.) lagen einzeln und paarweise im Grab. Eine Riemenzunge (XVI. 8.) weicht in Grösse und auch in der Ausbildung von dem Befestigungsgliede ab. Die Beschläge des hingehörenden, herabhängenden Riemen (XVI. 12., 13., 15—18., 20., 21.) sind grösser als die Beschläge der übrigen herabhängenden Riemen, aber sie sind kleiner als die Ösenringe (XVI. 23—26.). Zur Garnitur gehören noch die granulierte Bronzeschnalle mit Riemenhalterglied (XVI. 22.), die Spange (XVI. 27.) und die Eisenschnalle (XVI. 30.).

Ein schönes Beispiel zur Anordnung der herabhängenden Ornamente in Gruppe ist der reichlich verzierte Gürtel (Abb. 6.) des Grabes 107. Die Gürtelornamente mit Hängebeschlägen (XI. 1—14.) waren in zwei dreifacher und in zwei vierfacher Gruppierung am Gürtel. Die Form und Verzierung der Hängebeschläge stimmt mit der den Hängebeschläge des Grabes 30. des Kundomber⁸⁸ Gräberfeldes überein. Sie weisen eine Übereinstimmung in der Anordnung der Hängebeschläge mit der Lage der Hängebeschläge der Kisköröser⁸⁹ Gräber 158.

⁸⁷ Horváth: a. a. O. Taf. XIV. 1—10.

⁸⁸ Horváth: a. a. O. S. 105. Abb. 26. In diesem Grab lag das gelbe Gefäss, das Horváth mit dem Szentmiklóser Kreis im Verbindung bringt.

⁸⁹ Horváth: a. a. O. Taf. XXXII. 7—9., 9—12., 12—15., 16—18.

und 165. auf.⁹⁰ Zu der grossen Riemenzunge (XI. 19.), welche in Tierkopf endet und eine verzweigende Rankenverzierung hat, dient die grosse Riemenzunge des Ullöer⁹¹ Grabes 178. als Analogie. Die vier kleinen Riemenzungen mit Rankenverzierung und Tierkopf (XI. 18., 20., 21., 28.) waren am Ende des herabhängenden Riemen. Es befanden sich an zwei der herabhängenden Riemen je drei, an zwei je zwei Ornamente (XI. 16., 23., 25—27., 29—30., 32—33.). Die Gürtelsteife (XI. 35.) hat eine Rippenverzierung, der Ösenring (XI. 15., 17., 22., 24.) und die Schnalle (XI. 31.) dagegen eine Rankenverzierung. Eigentümlich ist die Verzierung der Spange (XI. 34.) durch Ranken. Die Eisenschnalle der Garnitur (XI. 36.) lag in der Nähe der Bronzeschnalle.

Die Garnitur des Grabes 159. (Abb. 9.) lenkt unsere Aufmerksamkeit auf die herabhängenden Ornamente (XVIII. 1—7., 9—13., 16.). Die Anordnung derselben mit und ohne Hängebeschlag geschah in doppelter Gruppierung. An der grossen Riemenzunge mit Tierkopf ist eine — in der Mitte laufende Blumenkranzverzierung. Auch die kleinen Riemenzungen (XVIII. 14., 15.) macht ein Blumenkranz mannigfaltig und die Teile dessen verknüpfen sich durch Ösen zu den Riemen. Von den vielen Analogien erwähnen wir die entsprechenden Stücke des Kisköröser⁹² Grabes 147. Die Gürtelsteife (XVIII. 23.) hat eine Rankenverzierung. Die Ösenringe (XVIII. 18., 20—22.) sind granuliert. Die Ornamente der herabhängenden Riemen (XVIII. 24—29., 31—35., 37—41.) sind herzförmig. Das quadratförmige Ornament mit Rankenverzierung (XVIII. 30.) der Garnitur ist ungewohnt. Eigentümlich ist die Schnalle der Garnitur, weil die Riemenhalterschleife (XVIII. 17.), welche sich zum ovalen Schnallenring schliesst (XVIII. 19.), ist in einem anderen Styl verfertigt und konnte nur als Ersatz in die Garnitur geraten sein.

In diese Gruppe können auch die Gürtelornamente des Grabes 330. (Abb. 17.) eingeteilt werden. Der vergoldeten, grossen Riemenzunge (XXXII. 1.) ist die Bakony—Kopánver⁹³ Riemenzunge ähnlich. Die beiden kleinen Riemenzungen (XXXII. 2., 3.) haben eine Rankenverzierung, sie schliessen sich aber den Riemen durch Öse an. Die Hängebeschläge (XXXII. 4—10.) waren gruppenweise am Gürtel angeordnet. Je zwei Ornamentengepräge (XXXII. 16—18.) waren an den herabhängenden Riemen, welche die verkleinerten Reproduktionen der Ösenringe (XXXII. 13—14.) sind. An dem Tragösenbeschlag der Schnalle (XXXII. 12.) ist die Verzierung der grossen Riemenzunge gleich. Die Riemenlange (XXXII. 15.) und die Riemensteife (XXXII. 11.) sind unverziert.

An Waffen sind die Gräber des Kajáner Gräberfeldes arm. Aus dem Grab 33. wurde ein Schwert mit Klinge und mit kurzem Quer-

⁹⁰ Horváth: a. a. O. Taf. XXXIII. 7—9., 10—12., 13—15., 22—23.

⁹¹ Horváth: a. a. O. Taf. XI. 14.

⁹² Horváth: a. a. O. Taf. XXX. 17., 28., 29.

⁹³ Fettich: Bronzeguss und Nomadenkunst. Taf. X. 2.

eisen ausgegraben. Seine Länge machte 90 cm aus. Den 10 cm langen Griff bedeckte eine Bronzeplatte. Nichts ist davon erhalten geblieben.

Die Eisenäxte oder mehr Streitäxte der Gräber 101. (II. 32.), 159. (XXI. 23.) und 225. (XXI. 24.) konnten auch als Waffen dienen. Im Grab 101. lag die Eisenaxt (II. 32.) mit konkaver Schärfe am rechten Oberschenkel und breiter Klinge, dessen Schaftloch in der Nähe des sich verschmälernden rückwärtigen Teiles ist. Diesem Typus gleicht die — im Grab 225. bei dem linken Gelenk gefundene — Eisenstreitaxt (XXI. 24.); eine Abweichung ist nur darin, dass das Schaftloch in die Mittellinie der Axt fällt. Dass die erwähnten Exemplare vielmehr Streitäxte als Beile sind, beweist — neben dem abwärts stehenden rückwärtigen Teile des erwähnten Exemplars auch das, dass das Schaftloch nicht am rückwärtigen Teile ist. In dem bisher bekannt gemachten Material kennen wir diese Form nicht. Sie steht der Form der Streitaxt des Csúnyer⁹⁴ Grabes 103. nahe.

Ein für sich bestehender Typus ist die Streitaxt des Grabes 159. (XXI. 23.). Sie ist an beiden Enden stumpf und wird bei dem — in der Mitte sich verschmälernden — Schaftloch stark. Ihre Form steht unter den Denkmälern der Völkerwanderungszeit allein.

Die Dolche sind messerartig und haben nur an einer Seite eine Schärfe. Sie kommen in den folgenden Gräbern vor: 44. (XXI. 22.), 55. (XXI. 18.), 84. (XXI. 15.), 163. (XXI. 11.), 221. (XXI. 13.), 225. (XXI. 19.) und 321. (III. 7.).

Die drei Kieselsteine des Grabes 290. (XXVI. 57—59.) legen von Gebrauch der Schleuder Zeugnis ab.

Die Messer sind häufig vorkommende Beigaben der Männergräber. Man fand sie an der rechten Seite des Beckens in den folgenden Gräbern: 35. (XXI. 1.), 59. (VI. 10.), 63. (XXI. 10.), 83. (VII. 19.), 101. (II. 36.), 123. (X. 9.), 124. (X. 31.), 97. (XXI. 14.), 134. (XV. 79., 83.), 132. (X. 32.), 165. (XVII. 25.), 175. (XXI. 8.), 179. (XXI. 16.), 192. (XX. 27., 28.), 217. (VI. 21., 22.), 240. (XXIII. 1.), 258. (XXIII. 28.), 266. (XXV. 20—21.), 273. (XXIII. 44.), 274. (XXIII. 55.), 276. (XXVI. 8.), 287. (XXVI. 39.), 290. (XXVI. 56.), 315. (XXVIII. 46., 47.), 321. (III. 8.), 342. (XXXI. 88.), 343. (XXXI. 89.), 346. (XXXI. 106.), 351. (XXXIV. 1.), 356. (XXXIV. 65.), 384. (II. 24—26.), 396. (XXXVIII. 7.), 401. (XXXVIII. 11.), 407. (XXXVIII. 22.), 417. (XXXVIII. 42.), 418. (XXXVIII. 43.), 419. (XXXVIII. 46.), 431. (XXXIX. 15.), 432. (XL. 1.), 438. (XXXIX. 32.), 449. (XL. 39.). An der linken Seite: 82. (IX. 21.), 211. (XXI. 3.), 296. (XXVIII. 2.), 327. (XXXI. 2.), 371. (XXXIV. 94.), 372. (XXXVI. 3.), 383. (XXXVI. 15.), 391. (XXXVIII. 1.), 410. (XXXVIII. 22.), 442. (XL. 38.), 453. (XL. 46.), 458. (XL. 60.). Das Messer des Grabes 33. (II. 4.) lag beim Fussknöchel, das des Grabes 438. (XXXIX. 36.) in der Mitte des Beckens. Man trug es im allgemeinen an der rechten Seite, zumeist in einer Scheide, das die Holzüberreste an den Messern beweisen.

⁹⁴ Hampel: Taf. 130. 1.

Seltener kommen zwei Messer in einem Grabe vor. In den Gräbern: 70. (XXI. 4., 7.), 75. (VI. 4., 5.), 205. (II. 21., XIX. 28.), 221. (XXI. 12., 13.), 262. (XXIII. 35., 36.), 306. (XXVIII. 13., 17.), 330. (XXXI. 16., 17.), 347. (XXXIII. 15.), 388. (XXXVI. 31., 33., 34.) und 439. (XXXIX. 39., 42.) waren zwei Messer, ein kleineres und ein grösseres. Die kleineren Messer lagen über den grösseren, oder in deren Nähe, woraus vorausgesetzt werden kann, dass der Gebrauch von zwei Messern, wie es durch Gy. László erklärt wurde, den Messern des Szebényer⁹⁵ Grabes ähnlich war. Im Grab 67. hingen Messer von beiden Beckenseiten herab (XXI. 5., 9.). Die Schaftansätze der Messer sind gradlinig, nur das Messer des Grabes 327. (XXXI. 1., 2.) endete mit einem Knochenknopf. Das Messer mit einem langen Schaftansatz des Grabes 67. (XXI. 5.) endet in einem Eisenkopf.

Die nicht kennzeichnenden Eisenbruchstücke der Gräber 159. (XVIII. 36.), 385. (XXXVI. 20.), 119. (XXXVIII. 48.), 438. (XXXIX. 38.) sind wahrscheinlich Zugehöre von Messern.

Bei Befestigung der Messer und anderer Garnituren spielten die Eisenringe eine Rolle, welche in den folgenden Gräbern gefunden wurden: 35. (I. 31.), 63. (XXI. 44.), 100. (X. 1.), 213. (XXI. 45.), 217. (VI. 19.), 225. (XXI. 32.), 273. (XXIII. 45.), 276. (XXVI. 10.), 285. (XXVI. 27.), 306. (XXVIII. 14., 19.), 315. (XXVIII. 49.), 338. (XXXI. 74.), 346. (XXXI. 105.), 371. (XXXIV. 90., 95., 96.), 384. (II. 28.), 388. (XXXVI. 32.), 389. (XXXVI. 40.), 400. (XXXVIII. 9.), 432. (XL. 7.), 439. (XXXIX. 44.). Die Eisenringe der Gräber 92., 96., 199., 234., 336., 406. sind vermodert. Im Grab 61. waren zwei Bronzeringe (IV. 30., 32.). Dass die Ringe beim Aufhängen des Messers eine Rolle spielten, beweist der Ring, der an das Messer des Grabes 35. (XXI. 1.) gerostet war.

Der Feuerstahl erscheint in zwei Formen. Den Stahl mit eingebogenem Ende vertreten die Exemplare der Gräber 276. (XXVI. 7.), 432. (XL. 3.) und 438. (XXXIX. 35.). Geradlinige Exemplare kamen aus den Gräbern 296. (XXVIII. 1.) und 439. (XXXIX. 43.) zum Vorschein. Die Form der Exemplare der Gräber 143. (XVI. 29.) und 367. (XXXIV. 73., 74.) können wir wegen ihrem fragmentarischen Zustande nicht festsetzen. Die Exemplare der Gräber 81., 406. und 442. gingen zugrunde. Die erwähnten Exemplare wurden immer samt einem Feuerstein gefunden, welche einzeln in den Gräbern 296. (XXVIII. 4—6.), 432. (XL. 4., 5.), 376. (XXXIV. 71., 72.), 143. (XVI. 28.), oder dem Eisen anhaftend lagen, wie beim Exemplar des Grabes 438. (XXXIX. 35.). In den Gräbern 299. (XXVI. 82.), und 300. lagen nur Feuersteine.⁹⁶

Eiserne Lochbolzen wurden in den Gräbern 276. (XXVI. 9.), 419. (XXXVIII. 49.), 432. (XL. 6.), 438. (XXXIX. 37.) gefunden.

⁹⁵ László Gyula: Adatok az avarság néprajzához. — (Angaben zur Ethnographie der Awaren.) — A. E. 1941. S. 176. Abb. 1.

⁹⁶ So war es auch im Reitergrab zu Százazér-Dülő. Dolg. 1942. S. 156.

Der Schleifstein des Grabes 273. (XXIII. 43.) steht allein in dem Gräberfeld.

Der Gebrauch der Toilettenwerkzeuge erstreckte sich auf die ganze Völkerwanderungszeit. Zwei Eisen-Pinzetten gehören hierher, sie waren die Stücke der Gräber 276. (XXVI. 11.) und 296. (XXVIII. 1.); ähnliche kennen wir aus dem Grab 6. des Kiszomborer⁹⁷ — O. Gräberfeldes.

Das Erscheinen der Haarringe in Männergräbern ist interessant, da die bisher gefundenen Exemplare aus Frauengräbern stammen.

Obwohl K. Sebestyén⁹⁸ und Gy. László⁹⁹ den Gebrauch von zahlreichen Gegenständen nach ethnographischen Analogien erklärten, begegnen wir in der Hinterlassenschaft der Avaren noch immer geheimnisvollen Gegenständen, deren Bestimmung noch unbekannt ist. Es werden Bronzehängebeschläge mit Öse und manche Formen der Knochengegenstände gefunden, welche bisher entweder vollständig unbekannt waren oder einer Lösung harren. Im Grab 205. lag ein gegossener Bronzering am linken Hüftenknochen (XIX. 30.), welcher unzweifelhaft am Gürtel befestigt war. Seine Form ist dem Pásztóer¹⁰⁰ Exemplar ähnlich, dieses besteht jedoch aus zwei Platten; seine Anordnung kennen wir nicht, wir wissen nur so viel, dass er in einem Grab samt der Gürtelgarnitur gefunden wurde. Ähnliche Stücke kennen wir aus Keszthely¹⁰¹ und aus Jutas¹⁰². Zur Erklärung ihrer Anwendung dient, dass der Avarenreiter das Schwert an der linken Seite, den Vorrat an der rechten Seite trug. Unser Hängebeschlag (XIX. 30.) und wahrscheinlich auch die übrigen können mit der Hirtengarnitur in Zusammenhang gebracht werden und spielten wahrscheinlich beim Verteilen der einzelnen Gegenstände eine Rolle.

Es ist möglich, dass auch der — mit konzentrischen Kreisen verzierte — Knochengegenstand des Grabes 346. (XXXI. 107.) als Verteiler diente. An seiner rückwärtigen Seite läuft ein Rücken entlang, daran befinden sich drei Löcher an drei Stellen mit 2—3 cm grossem Durchmesser. Der Gegenstand ist fragmentarisch, aber nach dem erhalten gebliebenen grösseren Teil scheint er kreisförmig zu sein. Ein quadratförmiges, aber in allgemeinen ähnliches Stück wurde in Keszthely¹⁰³ gefunden. Dies nennt Hampel einen dreieckigen Knochengegenstand, der an 4—5 Stellen durchbohrt und verziert ist. Etwas

⁹⁷ *Csallány Dezső*: Kora-avarkori sirleletek. — (Früh-Avarenzeitliche Grabfunde.) — *Fol. Arch.* I—II. Tafel V. 16.

⁹⁸ *Sebestyén Károly*: Rejtélyes esontok népvándorláskori sírokban. — Rätselhafte Knochen in den Gräbern der Völkerwanderungszeit. *Dolgozatok.* 1930. S. 175—204.

⁹⁹ *László Gyula*: Hirtengarnituren von der Avarenzeit. — *Avarkori pásztorkészsegeink.* — A. É. 1940. S. 91—98. — *Adatok az avarság néprajzához.* — (Daten zur Ethnographie der Avaren.) — A. É. 1941. S. 175—191.

¹⁰⁰ *Hampel*: a. a. O. Taf. 73. 3.

¹⁰¹ *Hampel*: a. a. O. Taf. 151. 13.

¹⁰² *Rhé-Fettich*: a. a. O. S. 41. 18.

¹⁰³ *Hampel*: a. a. O. Taf. 145. 2.

näheres sagt er nicht davon. Eine gleiche Bestimmung konnte das dreimal durchbohrte Exemplar des Gátérer¹⁰⁴ Grabes 275. haben. Eine nähere Angabe gewährt das nicht publizierte gleiche Stück des Ótompár¹⁰⁵ (Kom. Csongrád) Grabes 38., welches dem Kajáner Exemplar ähnlich neben dem rechten Arm lag.

Der Knochengegenstand kann — wie wir erwähnten — ein Verteiler sein, aber er konnte auch zu etwas anderes bestimmt sein. Er konnte die Rolle des — von den Hirtenbeuteln bekannten s. g. „kupáncs“-s spielen, da es zum Durchziehen auch von drei Riemen geeignet erscheint. Es konnte den Deckel des Feuersteines herabdrücken und zugleich die Riemen des Feuerzeuges und des Messers von einander trennen. Vielleicht stand der — die Riemen hinüberlassende — Rückenteil gegen den Körper und die schöne, zierliche Scheibe oder viereckige Platte nach vorne.

Im Grab 367. (XXXIV. 70.) war ein Knochenpfriemen; in der Mitte des Oberschenkels waren der Feuerstahl und Feuerstein beisammen, annehmbar in einem Behälter. Einen ähnlichen Gegenstand kennen wir aus dem Reitergrab von Szárázér-Dülő.¹⁰⁶

Aus Hirschgeweih verfertigtes Gerät fand man im Grab 258. (XXIII. 27.) bei dem linken Oberschenkel, an seinem hohlen oberen Ende sind zwei Löcher. Im Grab 431. lag es bei der rechten Hand (XXXIX. 16.), es gleicht dem Erwähnten, aber das sich erweiternde Ende ist zerbrochen. Im Grab 438. war es bei den Fingern der linken Hand (XXXIX. 31.); an seiner Oberfläche ist eine keilförmige eingeritzte Verzierung und an dem sich ausbreitenden Ende ein Loch. Wir kennen diese aus Keszthely¹⁰⁷ und Derekegyháza.¹⁰⁸

Auf ihre Bestimmung weisen die — zur Hirtengarnitur gehörenden — Knochen hin.¹⁰⁹

Die Bestimmung des durchbohrten Knochengegenstandes vom Grab 205. (XIX. 29.) ist unbekannt.

Die Eisensichel ist der sichere Beweis des Ackerbaues. Sie war im Grab 77. (XXI. 25.) an den Becken hingelegt; im Grab 79. (XXI. 26.) und im Grab 81. (XXI. 28.) lag eine bei der rechten Hand; im Grab 209. (XXI. 29.) bei dem unteren Teil des Beckens, mit der Spitze gegen den linken Ellbogen; im Grab 453. (XL. 41.) an dem rechten Oberarm. Der Schaftansatz der Sichel ist gewöhnlich geradlinig, aber er neigt sich manchmal ein wenig rückwärts (XXI. 25., 27., 27a.); sie hat einen hölzernen Schaft, wie es die Holzfasern beweisen. Zum Schaftansatz des einen Exemplars (XXI. 29.) schliesst sich ein Eisen-

¹⁰⁴ A. É.: 1908. S. 336.

¹⁰⁵ Im Museum zu Szentes.

¹⁰⁶ Dolgozatok: 1942. Taf. XII. 1–3.

¹⁰⁷ Hampel: a. a. O. Taf. 145. I.

¹⁰⁸ Csallány Gábor: A Szentes–derekegyházi népvándorláskori sírlelet. — (Der Grabfund der Völkerwanderungszeit, in Szentes–Derekegyháza.) — Fol. Arch. I–II. Taf. I. 7.

¹⁰⁹ A magyarság tárgyi néprajza. — Die Ethnographie des Ungarn-tums. Bd. II. S. 368. Abb. 1092 a.

haken an; er wurde wahrscheinlich durch Rückwärtsbiegen des Ansatzes in dem Schaft befestigt. Die Klinge ist krumm. Die Sichel des Grabes 81. (XXI. 28.) ist am krümmsten, die der jetzigen Sichel am besten gleicht, obwohl die Biegung dieser grösser ist. Bei den übrigen Sichel ist die Klinge nach Art einer Sense geradlinig. Die Sensen kommen in der Avarenzeit selten vor; zum Typus mit grosser Krümmung dient als eine gute Analogie das Cece-Csillagpusztaer¹¹⁰ Exemplar. Das pünktliche Ebenbild des Typus mit geradliniger Klinge kennen wir aus dem Cikóer¹¹¹ Grab 435., aber deren Schaftansatz ist länger.

Die Sichel war schon in der Hinterlassenschaft der Germanen vorhanden,¹¹² von hier kam sie zu den Eroberern.

Dass diese nicht nur durch das unterjochte Volk gebraucht wurden, beweist, dass sie in den Gräbern 77. und 453. samt Gürtelgarnituren gefunden wurden. In der relativen Ruheperiode befassten sich scheinbar auch die Eroberer mit Ackerbau. Daneben war aber auch die Viehzucht verbreitet, was die reichlichen tierischen Beigaben rechtfertigen.

In den ärmlicheren Männergräbern ist die Beigabe zumeist nur eine einzige Bronze-oder Eisenschnalle.

Die Schnallen der Gräber 27. (I. 16.), 276. (XXVI. 12.), 306. (XXVIII. 21.), 388. (XXXVI. 36.) hatten einen Bronzering. Schnallen mit Tragösenbeschlag stammen aus den Gräbern 81. (VII. 17.), 101. (II. 33.), 183. (XVII. 30.), 200. (XIX. 2.), 225. (XIX. 48.), 315. (XXVIII. 4—5.).

Die Eisenschnallen wurden in rechteckiger, geschweiffter und ovaler Form gefunden:

Eckige in den Gräbern 17. (I. 1., 2.), 18. (I. 3.), 25. (XXI. 40., 43.), 30. (I. 32.), 33. (III. 11.), 38. (XXI. 33.), 49. (XXI. 41., 47.), 64. (IV. 34.), 67. (IV. 46., 48.), 75. (VI. 6.), 91. (XXI. 46.), 97. (VIII. 29.), 98. (VII. 28.), 114. (X. 5.), 136. (XIII. 6.), 167. (XVII. 26.), 200. (XIX. 3.), 205. (II. 20.), 207. (XIX. 13., 16.), 209. (XXI. 31.), 213. (XXI. 48.), 222. (XXI. 30.), 240. (XXIII. 5.), 246. (XXIII. 8.), 249. (XXIII. 9.), 258. (XXIII. 29., 31.), 262. (XXIII. 37.), 273. (XXIII. 46—48.), 296. (XXVIII. 7—8.), 300. (XXVI. 83.), 309. (XXVIII. 30.), 315. (XXVIII. 50.), 327. (XXXI. 3.), 346. (XXXI. 102., 103.), 351. (XXXIV. 2.), 365. (XXXIV. 66., 67.), 366. (XXXIV. 68., 69.), 368. (XXXIV. 75., 76.), 373. (XXXVI. 4.), 380. (XXXVI. 12.), 383. (XXXVI. 16., 17., 18., 19.), 384. (II. 29.), 388. (XXXVI. 35.), 391. (XXXVIII. 2.), 393. (XXXVI. 47., 48.), 401. (XXXVIII. 10.), 418. (XXXVIII. 44., 45.), 419. (XXXVIII. 47.), 431. (XXXIX. 17.), 432. (XL. 2.), 438. (XXXIX. 34.), 439. (XXXIX. 40., 41., 46.), 442. (XL. 37.), 446.

¹¹⁰ Marosi—Fettich: a. a. O. S. 40. Abb. 16. 4.

¹¹¹ Hampel: a. a. O. Taf. 228. 2.

¹¹² Török Gyula: A kiskisbördi germán temető helye népvándorláskori emlékeink között. — (Das germanische Gräberfeld von Kiskisbörd und unsere Denkmäler der Völkerwanderungszeit. — Dolg. 1936. Taf. XLVII. Grab. 133.

(XL. 28.), 450. (XL. 35., 36.), 453. (XL. 44.), 454. (XL. 58., 59.), 459. (XL. 61.)

Schnallen mit geschweiffter Seite fand man in den Gräbern 28. (I. 17.), 371. (XXXIV. 38.), 384. (II. 31.), 438. (XXXIX. 33.) und 453. (XL. 43.).

Schnallen mit ovaler Form sind selten und sind nur in den Gräbern 38. (XXI. 34.), 74. (VII. 4.), 258. (XXIII. 30.), 306. (XXVIII. 18.), 311. (XXVIII. 26., 27.), 439. (XXXIX. 45.) vorgekommen.

Unter den Beigaben, die in dem Becken der Männerskelette waren, hat der kugelförmige Bronzeklapper (XXX. 27.) des Grabes 407. die übliche Form. In Form einer Gesichtsabbildung kennen wir ihn aus Szentes-Nagyhegy,¹¹³ aus Berekhát,¹¹⁴ Keszthely,¹¹⁵ in unverzierter Ausführung lieferten Exemplare Szentes-Berekhát,¹¹⁶ Závod,¹¹⁷ Ordas,¹¹⁸ Palánka,¹¹⁹ Előszállás-Öreghegy¹²⁰ und Dunapentele.¹²¹

Mit dem Gürtel stehen die einzeln stehenden Gürtelsteife des Grabes 83. (VII. 18.) und die Spangen der Gräber 296. (XXVIII. 3.), 306. (XXVIII. 16.), 384. (II. 30.), in Verbindung. Das gebogene Bronzeband des Grabes 97. (VIII. 26.) war wahrscheinlich das Zugehör einer Sandale.

Haarring kam nur aus dem Reitergrab 388. (XXXVI. 38., 39.) zum Vorschein. Er ist dem im Grab 168. des Ullöer¹²² Gräberfeldes gefundenen Exemplare ähnlich.

In den Männergräbern kamen, wenn auch selten, solche Beigaben vor, welche zumeist als Beigaben der Frauengräber gewohnt sind. Eine solche Beigabe ist der Spinnwirtel der Gräber 143. (XVI. 31.), 287. (XXVI. 38.) und 401. (XXXVIII. 8.). Er war samt der Gürtelgarnitur in den Gräbern 143. und 287.

Die Ohrgehänge, welche in Männergräbern gefunden wurden, kamen zumeist aus Reitergräbern zum Vorschein. Zwei Ohrgehänge waren in den Gräbern 276. und 407. (XXX. 29., 30.) und in den Gräbern 288. (XXXVI. 37.), 207. (XIX. 14.) aber nur an der linken Seite des Schädels.

Noch seltener wurden Perlen gefunden, welche in den Gräbern 67. und 453. vorkamen. An dem linken Hüftknochen des Grabes

¹¹³ Csallány Gábor: Avarkori és IX—XIII. századi magyar leletek a szentesi múzeumban. — (Avarische und aus den IX—XIII. Jahrhunderten stammende ungarische Funde im Museum zu Szentes.) — Dolg. 1933—34. Taf. LXVIII. 28.

¹¹⁴ a. a. O. Taf. LXVIII. 30.

¹¹⁵ Hampel: Régibb középkor emlékei Magyarhonban. — (Die Denkmäler der Frühen-Mittelalters in Ungarn.) Bd. I. S. 103. d.

¹¹⁶ Csallány: a. a. O. Taf. LXVIII. 22.

¹¹⁷ Hampel: Alterthümer Taf. 248. 2.

¹¹⁸ a. a. O.; Taf. 79. 2.

¹¹⁹ a. a. O.; Taf. 256.

¹²⁰ Marosi-Fettich: a. a. O. S. 30. Abb. 7. 1.

¹²¹ a. a. O.; Taf. V. 8.

¹²² Horváth: a. a. O.; Taf. VIII. 20., 21.

67. lag im ganzen nur eine Perle (IV. 47.) und in dem Grab 453. (XL. 45.) wieder eine und zwar am Hals.

Frauengräber. Auch bei den Frauengräbern sieht man, dass die Leichen oft samt einem Tiere begraben wurden. In den Gräbern 23., 68., 145. lag das Skelett eines Rindviehes an der rechten Seite des Frauenskelettes mit dem Kopf nach Osten gerichtet. Die Richtung stimmt mit der der Reitergräber überein.

Die kennzeichnenden Beigaben der Frauengräber sind die Spinnwirtel, aber sie kommen auch in Kindergräbern, sogar ausnahmsweise — wie wir sahen — auch in Männergräbern vor.

Sie haben eine scharf begrenzte, doppelstumpfkegelähnliche, oder abgerundete Form. Die ersteren kamen in den Gräbern 21. (I. 14.), 40. (I. 37.), 47. (IV. 9.), 48. (IV. 11.), 53. (IV. 19.), 54. (IV. 21.), 61. (IV. 23.), 71. (IV. 49.), 72. (IV. 50.), 88. (VII. 22.), 89. (VII. 23.), 99. (VII. 30.), 126. (X. 16.), 129. (X. 26.), 131. (XIII. 2.), 133. (XIII. 5.), 140. (XIII. 13.), 141. (XIII. 15.), 142. (XIII. 19.), 158. (XVII. 15.), 170. (XVII. 28.), 196. (XVII. 41.), 208. (XIX. 32.), 241. (XXIII. 17.), 256. (XXIII. 20.), 279. (XXVI. 16.), 281. (XXVI. 23.), 284. (XXVI. 25.), 288. (XXVI. 49.), 298. (XXVI. 71.), 307. (XVIII. 25.), 313. (XXVIII. 28.), 317. (XXVIII. 52.), 332. (XXXI. 65.), 344. (XXXI. 87.), 345. (XXXI. 97.), 350. (XXXI. 113.), 359. (XXXIV. 50.), 361. (XXXIV. 59.), 372. (XXXVI. 1.), 374. (XXXVI. 5.), 408. (XXXVIII. 18.), 411. (XXXVIII. 35.), 415. (XXXVIII. 39.), 416. (XXXVIII. 41.), 420. (XXXIX. 4.), 436. (XXXIX. 24.), 433. (XL. 12.), 457. (XL. 57.); die letzteren in den Gräbern: 24. (I. 15.), 66. (IV. 42.), 153. (XVII. 8.), 188. (XVII. 34.), 191. (XVII. 36.), 241. (XXIII. 17.), 265. (XXIII. 53.), 269. (XXIII. 10.), 280. (XXVI. 19.), 286. (XXVI. 30.), 301. (XXVIII. 10.), 319. (XXVIII. 68.), 320. (XXVIII. 67.), 334. (XXXI. 73.), 339. (XXXI. 77.), 387. (XXXVI. 11.), 423. (XXXIX. 10.) vor. Die zuerst erwähnte Form ist im Übergewicht.

Das Material der Spinnwirtel ist zumeist Tonerde, aber die Spinnwirtel des Grabes 32. ist aus Kalkstein (I. 33.), die der Gräber 216. (XIX. 35.) und 389. (XXXVI. 46.) aus Knochen, und die des Grabes 358. ein kristallenes Material (XXXIV. 47.).

An den verzierten Exemplaren sieht man Zick-Zacklinien, Furchen, Wellenlinien, wie in der ganzen Avarenzeit im allgemeinen. Unsere besondere Aufmerksamkeit verdient der mit Furchen verzierte Spinnwirtel des Grabes 382. (XXXVI. 13.).

Ohrgehänge kommen paarweise in den Gräbern: 29. (I. 18., 19.), 36. (I. 34., 36.), 39. (IV. 1., 2.), 46. (IV. 4., 5.), 65. (IV. 36.), 80. (VII. 15., 16.), 90. (VII. 25., 27.), 116. (X. 6., 8.), 126. (X. 12., 13.), 129. (X. 24., 25.), 140. (XIII. 8., 9.), 142. (XIII. 17., 22.), 144. (XIII. 27., 28.), 156. (XVII. 16., 19.), 160. (XVII. 20., 21.), 191. (XVII. 38., 39.), 196. (XVII. 42., 43.), 204. (XIX. 7., 10.), 256. (XXIII. 18., 19.), 261. (XXIV. 7., 8.), 281. (XXVI. 21., 22.), 288. (XXVI. 50.), 289. (XXVI. 52., 53.), 320. (XXVIII. 61., 62.), 323. (XXXI. 4., 5.), 325. (XXXI. 37—39.), 332. (XXXI. 67—70.), 334. (XXXI. 71., 72.), 339. (XXXI. 75., 76.), 345. (XXXI. 90—91.), 348. (XXXI. 99—101.), 351. (XXXIV. 6., 7., 13.), 362.

(XXXIV. 62—64.), 370. (XXXIV. 78—79.), 395. (XXXVI. 49., 50.), 411. (XXXVIII. 36., 37.), 420. (XXXIX. 1., 2.), 422. (XXXIX. 5., 6.) vor. Aber sie kamen auch vereinzelt vor und zwar an der rechten Seite des Schädels in den Gräbern: 51. (IV. 12.), 62. (IV. 33.), 66. (IV. 45.), 186. (XVII. 32.), 187. (XVII. 33.), 188. (XVII. 35.), 218. (XIX. 36.), 241. (XXIII. 12.), 265. (XXIII. 52.), 284. (XXVI. 26.), 291. (XXVI. 60.), 344. (XXXI. 84., 85.), 349. (XXXI. 109.), 359. (XXXIV. 48.), 368. (XXXIV. 77.), 389. (XXXVI. 42.); an der linken Seite des Schädels in den Gräbern: 48. (IV. 10.), 69. (VII. 1.), 76. (VII. 6.), 109. (X. 2., 3.), 142. (XIII. 14.), 145. (XIII. 30.), 158. (XVII. 14.), 170. (XVII. 27.), 361. (XXXIV. 51.), 434. (XL. 16.), 457. (XL. 55.). In den folgenden Gräbern wurden Ohrgehänge ohne nähere Bezeichnung gefunden: 23. (I. 23.), 53. (IV. 16.), 111. (X. 4.), 151. (XVII. 1.), 280. (XXVI. 20.), 350. (XXXI. 111.), 356. (XXXIV. 46.), 430. (XXXIX. 14.), 433. (XL. 9.). Auch zwei zusammengefasste Ohrgehänge waren in den Gräbern: 291. (XXVI. 60.) und 301. (XXVIII. 9.).

Ihr Material ist zumeist Bronze, nur die Ohrgehänge der Gräber 128. (X. 23.), 130. (X. 27.) und 329. (XXIV. 15., 16.) wurden aus Gold verfertigt.

Sie haben zwei Formen: die eine hat einen runden, die andere einen ovalen Ring. Sie sind — abgesehen von einigen Stücken — 36. (I. 34., 36.), 151. (XVII. 7.), 323. (XXXI. 4., 5.), 350. (XXXI. 111.), 359. (XXXIV. 48.), 362. (XXXIV. 62—64.), 370. (XXXIV. 78., 79.) — immer mit einer Perle verziert. Die Perlen weisen in Farbe und Anordnung mehrere Abarten auf, je nachdem, dass die Perle am unteren Teil des Ringes abwärts hängt (IV. 10.), unten am unteren Teil, aber im Inneren des Ringes steht und abwärts hängt (IV. 45.) am oberen Teil des Ringes, aber (XIII. 17., 22.) an der Aussenseite steht, oder ebenfalls dort, aber innerlich angebracht (XXVI. 22.) hängt.

Es wurden auch zwei durch ein Kettchen zusammengefügte Ohrgehängepaare gefunden, das eine war im Grab 226. (XIX. 45., 46., 47., 50.), das andere im Grab 385. (XXXVI. 21., 22.). In beiden Fällen lag die aus dünnem Draht verfertigte Kette unter dem Kopf.

Die Perlen kommen in grosser Mannigfaltigkeit vor. Die häufigsten sind die mit der Form von Melonenkernen. Solche waren in den Gräbern: 76. (VII. 7.), 90. (VII. 24., 26.), 116. (X. 7.), 131. (XIII. 4.), 142. (XIII. 18.), 144. (XIII. 24.), 145. (XIII. 29.), 155. (XVII. 6.), 158. (XVII. 12.) 241. (XXIII. 15., 16.), 261. (XXIV. 5.), 288. (XXVI. 40—46.), 289. (XXVI. 54., 55.), 319. (XXVIII. 55—59.), 323. (XXXI. 6—14.), 324. (XXXI. 20—35.), 328. (XXXI. 41—64.), 329. (XXIV. 14.), 350. (XXXI. 112.), 361. (XXXIV. 52—58.), 411. (XXXVIII. 32—34.), 434. (XL. 17—26.), 457. (XL. 56.).

Auch die rundlichen oder walzenförmigen Perlen sind häufig zu finden. Die waren in den folgenden Gräbern: 23. (I. 21.), 29. (I. 20.), 39. (IV. 6—8.), 51. (IV. 13., 14.), 53. (IV. 17., 18.), 61. (IV. 31.), 66. (IV. 43., 44.), 69. (VII. 2.), 73. (VII. 3.), 99. (VII. 31—39.), 126. (X. 14.), 128. (X. 19., 21., 22.), 130. (X. 28—30.), 131. (XIII. 4.), 139. (XIII.

7.), 142. (XIII. 18., 20.), 158. (XVII. 12.), 185. (XVII. 31.), 208. (XIX. 31.), 288. (XXVI. 47., 48.), 291. (XXVI. 61.), 294. (XXVI. 76., 77.), 298. (XXVI. 63—70.), 307. (XXVIII. 23—24.), 344. (XXXI. 83., 86.), 345. (XXXI. 92—96.), 351. (XXXIV. 8—12., 14—45.), 385. (XXXVI. 25—27.), 433. (XL. 8., 10., 11.).

Eingelegte Perlen waren in den folgenden Gräbern: 126. (X. 14.), 131. (XIII. 4.), 144. (XIII. 24.), 145. (XIII. 29.), 329. (XXIV. 14.).

In den Perlenschnüren vermischen sich diese Formen, darum können wir denselben keinen wichtigen zeitbestimmenden Wert zuschreiben. Melonenkornähnliche und eingelegte Perlen kommen miteinander auf die Hälfte beteiligt in den Gräbern 126., 131., 144., 145., 329. vor. Von den Perlen verdienen unsere Aufmerksamkeit die im Gräberfeld gefundenen Metallperlen. Die im Grab 241. gefundene halbkugelförmige Perle (XXIII. 14.) stammt aus einem Frauengrab. Ihre Verzierung ist dem Rankenornament ähnlich, die wir an den Riemenzungen fanden: der eingetiefte Teil wurde durch eine rote Farbe ausgefüllt.

Die Perlen dienten im allgemeinen zum Schmücken des Halses. Unter den Halsornamenten der Gräber 350. (XXXI. 110.) und 362. (XXXIV. 61.) war ein Bronzeplättchen. Die kleinen, gelben Perlen (VII. 3.) des Grabes 73. verzierten das Kleid. Die Perlen (XXXI. 83., 86.) des Grabes 344. welche am linken Ellbogen und beim Gelenk lagen, dienten wahrscheinlich als Kleiderschmuck. Denselben Zweck hatten wahrscheinlich auch die im Grabe 457. um den rechten und linken Ellbogen gefundenen Perlen (XL. 56.).

Die Anordnung der Perlen des Grabes 328. ist ungewohnt; die 103 melonenkornförmigen Perlen lagen zwischen den Rippen (XXXI. 41—64.).

Die Perlen (XXXI. 20—35.) des Grabes 324. fungierten als Armband an beiden Unterarmen. Im Grab 294. (XXVI. 76., 77.) befanden sich die Perlen über dem Armband.

Auch die an der Brust liegenden, halbkugelförmigen Knöpfe der Gräber 218. (XIX. 37—40.) und 398. (XXXVIII. 23—28.) waren wahrscheinlich Kleiderornamente.

Die Schliesse sind überwiegend aus Frauengräbern zum Vorschein gekommen. Sie wurden in den Gräbern immer paarweise gefunden, aber sie lagen nicht immer bei den Schultern, wie die von Ullö, sondern entweder an den Schultern, oder an beiden Seiten der Brust. Sie haben an der Rückseite Ösen, durch welche sie ans Kleid genäht wurden. Sie kamen in den Gräbern 156. (XVII. 17., 18.), 158. (XVII. 10., 11.) und 351. (XXXI. 4., 5.) vor. Alle drei Paare sind rundlich und mit Glaseinlagen verziert. Sie stimmen mit den Ullöer¹²³ Schliesen überein. Fettich nach geht die Form und Technik dieses Typus auf die Goldschmiedekunst der Hunnenzeit zurück.¹²⁴

¹²³ Horváth: a. a. O. Taf. II. 30—31., 32—33., V. 26—27.

¹²⁴ Fettich Nándor: Adatok az ősgermán-állatornamentumok II. stílusának eredetkérdéséhez. — Beiträge zum Entstehungsproblem des altgermanischen II. Styles A. E. 1929. S. 77.

Die Armbänder des Gräberfeldes wurden aus Bronze, oder aus Eisen verfertigt. Bronzearmbänder lagen in den Gräbern: 126. (X. 15.), 131. (XIII. 1., 3.), 142. (XIII. 16., 21.), 204. (XIX. 8., 9.), 241. (XXIII. 11., 13.), 265. (XXIII. 49., 51.), 261. (XXIV. 1., 2.), 329. (XXIV. 20., 21.), 294. (XXVI. 72., 73.), 319. (XXVIII. 54.), 385. (XXXVI. 23., 24.). Alle sind geöffnet und sind — abgesehen vom Armband des Grabes 261. (XXIV. 1., 2.), das sich am Ende verstärkt, — alle gleichmässig grob. Beide Formen kamen im Ullöer und Kisköröser Gräberfeld vor.¹²⁵

Ein Bronzearmbandbruchstück mit Platte wurde im Grab 128. (X. 20.) gefunden. Es ist dem Exemplar des Grabes 6. des Kisköröser¹²⁶ Gräberfeldes ähnlich.

Ein gedrehtes Armband kam aus dem Grab 23. (I. 24—27.) zum Vorschein. Ähnliche kennen wir aus dem Ullöer und Kisköröser¹²⁷ Material.

Eisenarmbänder lagen in den Gräbern 23. (I. 22.), und 434. (XL. 14.). Wir kennen sie aus dem Kisköröser¹²⁸ Grab 32.

Ganz ungewohnt ist das ganz breite spangenartige Armband des Grabes 153. (XXI. 36., 37.).

Ringe wurden nur in Frauengräbern gefunden. Sie waren in den Gräbern: 144. (XIII. 25.), 261. (XXIV. 4.), 294. (XXVI. 7.), 313. (XXVIII. 29.), 329. (XXIV. 17., 18.) und 385. (XXXVI. 28—30.).

Nadelbehälter kamen nur in den Frauengräbern vor. Sie melden sich in zwei Formen. Mit eckiger Form im Grab 76. (VII. 5.), in zylinderischer Form in den Gräbern 126. (X. 17.), 140. (XIII. 12.), 158. (XVII. 13.), 270. (XXIII. 32.), 376. (XXXVI. 7.). Zwei davon (X. 17. und XIII. 12.) sind verziert. In zwei Behältern waren auch Nadeln, aber sowohl im Grab 140. (XIII. 11.), als auch im Grab 376. (XXXVI. 9.) nur eine. Die Nadel des Grabes 320. (XXVIII. 63.) hatte keinen Behälter.

Die Gürtelgarnituren von Frauengräbern beobachtete T. Horváth in Ullö.¹²⁹ Die in Gusstechnik verfertigte grosse Riemenzunge (XVII. 9.) wurde samt Brustrosetten im Grab 158. des Kajáner Gräberfeldes gefunden. Im Grab 144. war ein rundlicher Bronzgürtelknopf (XIII. 26.).

Schnallen wurden in den folgenden Frauengräbern gefunden: 37. (I. 35.), 44. (XXI. 35.), 51. (XXI. 42.), 58. (IV. 22.), 65. (IV. 37.), 76. (VII. 8.), 80. (VII. 14.), 86. (VII. 20., 21.), 99. (VII. 29.), 126. (X. 11.), 140. (XIII. 10.), 191. (XVII. 37.), 216. (XIX. 34.), 243. (XXIII. 6.), 261. (XXIV. 9.), 265. (XXIII. 50.), 270. (XXIII. 33.), 287. (XXVI. 17.), 280. (XXVI. 18.), 282. (XXVI. 24.), 285. (XXVI. 28.), 286. (XXVI. 29.), 293.

¹²⁵ Horváth: a. a. O. Taf. V. 6., VII. 39., 40., XXI. 36., 37., XXV., 20., 35., XXXVI. 40., 41.

¹²⁶ Horváth: a. a. O. Taf. XXV. 1., 2.

¹²⁷ Horváth: a. a. O. Taf. X. 8., 9., XXXV. 7., 8.

¹²⁸ Horváth: a. a. O. Taf. XXIII. 10.

¹²⁹ Horváth: a. a. O. S. 58.

(XXVI. 62.), 301. (XXVIII. 11.), 307. (XXVIII. 22.), 316. (XXVIII. 51.), 317. (XXVIII. 53.), 325. (XXXI. 36.), 326. (XXXI. 40.), 329. (XXIV. 19.), 332. (XXXI. 66.), 340. (XXXI. 78.), 341. (XXXI. 80.), 344. (XXXI. 81., 82.), 348. (XXXI. 98.), 349. (XXXI. 108.), 359. (XXXIV. 49.), 361. (XXXIV. 60.), 368. (XXXIV. 75.), 370. (XXXIV. 80.), 372. (XXXVI. 2.), 374. (XXXVI. 6.), 376. (XXXVI. 8.), 389. (XXXVI. 41., 44., 45.), 395. (XXXVI. 51.), 411. (XXXVIII. 31.), 414. (XXXVIII. 38.), 416. (XXXVIII. 40.), 420. (XXXIX. 3.), 422. (XXXIX. 8.), 423. (XXXIX. 9.), 428. (XXXIX. 11.), 434. (XL. 15.), 447. (XL. 30.). Die ovale Schnallenform kommt hier häufiger vor als in den Männergräbern.

Auch die Messer sind häufig vorkommende Beigaben. Man fand sie in den Gräbern: 39. (XXI. 2.), 44. (XXI. 21.), 53. (XXI. 6.), 65. (XXI. 20.), 126. (X. 18.), 142. (XIII. 23.), 243. (XXIII. 7.), 256. (XXIII. 21.), 261. (XXIV. 6.), 265. (XXIII. 54.), 294. (XXVI. 74.), 320. (XXVIII. 60.), 378. (XXXVI. 10.), 389. (XXXVI. 43.), 411. (XXXVIII. 30.), 422. (XXXIX. 7.), 434. (XL. 13.). Die Frauen trugen die Messer bald an der rechten, bald an der linken Seite. Das Messer des Grabes 422. (XXXIX. 7.) ist eine Ausnahme, das in der Nähe des Halses lag. Zum Aufhängen dienten die Ringe der Gräber 261. (XXIV. 3.) und 53. (IV. 20.) und der Ring mit Öse (IV. 35.).

Der Ring und die Eisenkettenglieder des Grabes 430., welche zwischen den Rippen lagen, sind von unbekannter Bestimmung (XXXIX. 12.).

Kindergräber. Unter den Beigaben der wenigen Kindergräber finden wir keinen solchen Gegenstand, welcher entweder in den Männer-, oder Frauengräbern nicht vorgekommen wären.

Orgehänge waren beinahe immer vereinzelt in den folgenden Gräbern: 19. (I. 12., 12a.), 41. (IV. 3.), 202. (XIX. 4.), 224. (XIX. 43., 44.), 272. (XXIV. 10., 11.), 387. (XXXVI. 14.), 405. (XXXVIII. 12.), 435. (XXXIX. 18.), 447. (XL. 29.).

Perlen wurden in den folgenden Gräbern gefunden: 19. (I. 8., 9., 11.), 173. (XVII. 29.), 202. (XIX. 5., 6.), 224. (XIX. 42.), 226. (XIX. 49.), 270a. (XXIII. 22., 23.), 405. (XXXVIII. 13—17.), 427. (XXXIX. 25—28.) und 447. (XL. 31—34.). Im Grab 270a. war ein Halsschmuck, dessen Mitte eine eiförmige Metallperle (XXIII. 23.) verzierte. Wir kennen diesen Perlentypus aus der Hinterlassenschaft der Sarmaten.¹³⁰ Samt dieser Perle kam eine Rosette ans Licht (XXIII. 25., 26.), die uns an die Technik der Hunnen erinnert und wir suchen deren Ursprung in der Gegend des Pontus.

Armringe waren bloss in den Gräbern 270a. (XXIII. 24.) und 435. (XXXIX. 19., 20., 22.).

Spinnwirtel wurden in den Gräbern 19. (I. 5.), 164. (XVII. 23.), 214. (XIX. 33.), 226. (XIX. 51.), 435. (XXXIX. 21.) und 445. (XL. 27.) gefunden.

¹³⁰ *Párducz Mihály:* A szarmatakor emlékei Magyarországon. II. — Die Denkmäler der Sarmatenzeit in Ungarn. II. Arch. Hung. XXVIII. Taf. XIV. 14., 15. Szentes—Kistóke. Grab 103.

Schnallen kamen aus den Gräbern 19. (I. 6., 7., 10.), 20. (I. 13.), 52. (IV. 15.), 147. (XIII. 31.), 164. (XVII. 22., 24.), 195. (XVII. 40.), 224. (XIX. 41.), 270a. (XXIII. 34.), 297. (XXVI. 51.), 303. (XXVIII. 12.) zum Vorschein.

Messer waren in den Gräbern: 42. (XXI. 17.), 272. (XXIV. 12.), 435. (XXXIX. 23.). Im Grab 272. war auch ein Bronzeklapper (XXIV. 13.), der mit dem Klapper des Grabes 407. (XXX. 27.) vollständig identisch ist.

Eisenring gab es nur im Grab 19. (I. 4.).

Keramik. Gefässe wurden in 40 von den 459 Gräbern des Gräberfeldes gefunden. Sie sind sowohl bei den mit Gürtel begrabenen Reichen (327.) als auch bei den Armen in gleicher Weise zu finden. Sie kommen auch in Reitergräbern (33., 321.) vor, zumeist samt anderen Beigaben, aber oft allein (85., 215., 275., 354., 355., 381., 425.). Die meisten kamen aus Frauengräbern zum Vorschein (29., 37., 66., 71., 85., 87., 89., 215., 259., 313., 316., 354., 358., 376., 378., 381., 389., 415., 420., 421., 430.); wir finden sie auch in Kindergräbern (147., 157., 202., 270a., 272., 279., 405.) und auch in Männergräbern sind sie oft zu finden (33., 249., 275., 318., 321., 327., 355., 379., 454.). In ihrer Anordnung kann man keinen gleichmässig entwickelten Gebrauch feststellen. Sie standen zumeist bei den Füßen, aber nicht immer an derselben Stellen, bald bei dem Oberfuss, bald zwischen den Füßen. Sie wurden sowohl am Kopf (29., 202., 405.), oder an den Rippen (89.), als auch an der Seite des Beckens (318.) gefunden.

Die Gefässe kann man auch hier in zwei Gruppen einteilen.¹³¹ Es gibt Gefässe, die mit Scheibe, oder ohne Scheibe verfertigt wurden. Innerhalb dieser Gruppen kommen natürlich verschiedene Typen vor.

Der untere Teil der mittels Scheibe hergestellten Henkelgefässe ist rundlich. Der Schwerpunkt fällt auf den unteren Teil des Gefässkörpers. Der Henkel steht in der Mitte oder in dem unteren Teil. Hieher gehören die Exemplare der Gräber 147. (XLIII. 3.), 157. (XLIV. 6.), 318. (XLII. 2.). Es war eine viel besprochene Frage, ob dieser Typus, welcher eine so kennzeichnende Form der avarischen Keramik aufweist, der Reiteradjustierung angehörte und wo er getragen wurde? Der Henkel diente nach Hampel¹³² dazu, damit das Gefäss an den Gürtel aufgehängt, oder mittels Riemen an der Schulter getragen werden könne. T. Horváth,¹³³ kam — die Lage der bekannten Exemplare im Grab betrachtend, — zum Resultat, dass sie nicht am Gürtel getragen worden sind. Sie lagen auch in den Gräbern 147., 157. des Kajáner Gräberfeldes bei den Oberfüßen, beziehungsweise bei den Knöcheln. Dies alles beweist aber nichts. Das Henkelgefäss (XLII. 2.) des Männergrabes 318. rechtfertigt aber die Auffassung Hampels. Hier liegt (Abb. 14.) nämlich das Gefäss an der lin-

¹³¹ Wie es T. Horváth getan hat. a. a. O. S. 73.

¹³² Hampel: a. a. O. Bd. I. S. 150.

¹³³ Horváth: a. a. O. S. 79.

ken Seite des Beckens, mit dem Henkel gegen das Becken, in der Höhe des Gürtels, es hing also am Gürtel. Ob es unmittelbar, oder an einem herabhängenden Riemen hing, können wir nicht entscheiden, da uns keine genügende Beweise zur Verfügung stehen, das letztere ist aber wahrscheinlich. Die Entstehung der Form sieht Hampel im Metall- oder Holzmaterial, Horváth im Holzmaterial. Das Gefäß des Grabes 147. stimmt mit den Gefäßen der Ullőer¹³⁴ Gräber 181. und 200. überein, das des Grabes 157. mit den ähnlichen Exemplaren des Győrer¹³⁵ Gräberfeldes, das Gefäß des Grabes 318. mit den ähnlichen Gefäßen des Előszállás-Öreghegyer¹³⁶ Gräberfeldes.

Krüge. Exemplare mit Henkel fand man in den Gräbern 270a. (XLIV. 2.) und 321. (XLIV. 1.). Der Krug des Grabes 270a. ist gelb, sein unterer Teil ist den Henkelgefäßen gleich. Seine Mundausbildung ist gegliedert und ist mit dem Nagyszentmiklóser Krug 1. identisch. Sein Körper ist aus zwei Stumpfkugeln zusammengestellt. Der Henkel springt unter dem Rand hervor und schliesst sich an die Mittellinie des Gefäßkörpers. Der Krug steht der etwas ausgezogenen Form des Kisköröser¹³⁷ Grabes 150. nahe.

Der Krug des Grabes 321. (XLIV. 1.) ist gedrungener und hat eine kugelförmige Form. Sein Hals ist länger, der Mund weniger gegliedert. Der Henkel fängt am Rand an und schliesst sich an die Schulter des Gefäßes. Der Krug des Győrer¹³⁸ Grabes 776. ist ihm ähnlich.

Die Wurzel der Form finden wir schon in der Sarmatenzeit. Im Kisköröser Sarmaten-Gräberfeld kam ein ähnliches Exemplar zum Vorschein, aber es hat eine graue Farbe.¹³⁹

Den Krug ohne Henkel vertritt das Gefäß des Grabes 327. (XLIV. 4.), das Wellenlinien verziert. Die Gefäße der Kisköröser¹⁴⁰ Gräber 23., 29., 82. stehen ihm nahe.

Zwei granuliert und mit Wellenlinien verzierte Gefäße gehören in die Gruppe der durch Scheibe verfertigten henkellosen Gefäße, welche aus den Gräbern 275. (XLIII. 8.) und 420. (XLIII. 5.) ausgegraben wurden. Sie sind dem Gefäß ähnlich, das in dem Grab 131. des Győrer¹⁴¹ Gräberfeldes lag. Die schiefe Einkerbung am Gefäß des Grabes 275. ist eine seltener angewendete Verzierungsweise auf je einem Exemplar des Sukuróer¹⁴² und Nemesvölgyer¹⁴³ Gräberfeldes.

¹³⁴ Horváth: a. a. O. Taf. XIX. 5., 6.

¹³⁵ Horváth: a. a. O. Taf. XLI. 8., 9., 10.

¹³⁶ Marosi—Fettich: a. a. O. S. 25. Abb. 3.

¹³⁷ Horváth: a. a. O. Taf. XXXVIII. 2.

¹³⁸ Horváth: a. a. O. Taf. XLI. 6.

¹³⁹ Freundliche Mitteilung von M. Párducz. Der Krug wird in der Fleisig'schen Sammlung aufbewahrt.

¹⁴⁰ Horváth: a. a. O. Taf. XXXVIII. 4., 5., 6.

¹⁴¹ Horváth: a. a. O. Taf. XLI. 14.

¹⁴² Marosi—Fettich: a. a. O. S. 25., Bild 3., 5.

¹⁴³ Hampel: a. a. O. Taf. 109. 10.

Auch die rote, mittels Scheibe, hergestellte Schüssel (XLIII. 2.) des Grabes 8. gehört hierher. Das graue Exemplar des Grabes 37. des Kisköröser¹⁴⁴ Gräberfeldes steht ihr von den bisher bekannten wenigen Schüsseln am nächsten.

Auch die gefärbten Gefässe sollen hier erwähnt werden. Die Spuren von Färbung sind an den Henkelgefässen der Gräber 147. (XLIII. 3.) und 157. (XLIV. 6.) zu sehen. An den mitgeteilten Abbildungen ist die Färbung des Gefässes des Grabes 157. (XLIV. 5.) besser wahrnehmbar. Am Hals des Gefässes ist ein schwarzer Streif von 1 cm Breite, was auch am Gefäss des Grabes 147. gut wahrnehmbar ist. Der Henkel ist zwischen zwei senkrechten Bändern; die Oberfläche des Gefässes verzieren noch zwei senkrechte Bänder an der entgegengesetzten Seite, welche von dem am Hals herumlaufenden Band heraustraten. Die Bänder haben eine verblasste, schwarze Farbe. Stärkere schwarze Tüpfelchen sind auf dieser Grundfarbe gleichmässig verteilt.

Auch am Krug (XLIV. 2.) des Grabes 270a. kann man Spuren von Malen beobachten, wo es sich durch die auf der Grundfarbe verstreuten kleinen Tüpfelchen meldet.

Gemalte Gefässe kennen wir aus den Gräbern 41., 130. des Kundomber Gräberfeldes und aus dem Streufund dieses Gräberfeldes, ferner aus dem Grab 12. des Nagymágocser Gräberfeldes, diese haben aber ein anderes Muster.¹⁴⁵ In der Farbentechnik des Bandes am Hals und der Querbänder finden wir viel gemeinsame Züge mit den erwähnten Analogien und es ist nicht streitig, dass sie von einem Stamm sprossen, neu ist es aber, dass die Bänder die Träger der Grundfarbe sind und dass die Tüpfelchen auf denselben angebracht wurden.

Die Einteilung der groben Gefässe, die ohne Scheibe hergestellt wurden, ist wegen der Ähnlichkeit der Formen schwer.

Den ersten Typus vertreten jene Gefässe, deren Rand sich auswärts biegt und oft gekerbt ist; die grösste Ausbauchung liegt in der Mittellinie des Gefässkörpers. Hieher gehören die Gefässe der Gräber 427. (XLII. 7.), 405. (XLII. 8.), 376. (XLII. 9.), 202. (XLII. 10.), 66. (XLII. 11.), 425. (XLII. 12.), 378. (XLII. 13.), 398. (XLII. 14.), 330. (XLII. 15.), 87. (XLII. 18.), 381. (XLII. 22.), 422. (XLIII. 4.), 454. (XLIII. 6.), 26. (XLIII. 7.), 33. (XLIII. 9.), 85. (XLIII. 10.), 37. (XLIII. 11.), 316. (XLIII. 13.), 215. (XLIII. 14.), 355. (XLII. 1.), 358. (XLII. 4.), 397. (XLII. 5.), 71. (XLII. 6.). Dieser Typus ist die verbreitetste Form der groben Keramik. Hinsichtlich ihres Vorkommens weisen wir auf die Gefässe der Ullöer und Kisköröser Gräberfelder hin.¹⁴⁶

Die Form tritt schon in der frühesten Periode des Sarmaten-Materials auf. Wir finden sie in Békéscsaba—Fényes,¹⁴⁷ in Hódmező-

¹⁴⁴ Horváth: a. a. O. Taf. XXXVII. 5.

¹⁴⁵ Sämtliche erwähnt Horváth: S. 106: die Gefässe der Gräber 41. und 130. von Kundomb macht er bekannt S. 109. bzw. 160.

¹⁴⁶ Horváth: a. a. O. Taf. XIX., XX., XXXIV., XL., XLII.

¹⁴⁷ Párducz: a. a. O. Taf. XII. 11.

vásárhely—Szöllőhalom,¹⁴⁸ in Csongrád—Tömörkény,¹⁴⁹ im 2. beziehungsweise 4. Grab von Debrecen—Hortobágyhid.¹⁵⁰

Im Material der Jahrhundertenwende I. und II. nach Chr. kommt sie im Grab 11. von Kiskörös—Vágóhídi dülő—Seregélyes,¹⁵¹ beziehungsweise in den Gräbern 11. und 14. von Kiskörös—Vágóhídi dülő¹⁵² vor.

Die Form, der wir weiter folgen können, ist im II. Jahrhundert und am Anfang des III. Jahrhunderts zu finden, und wird durch die Exemplare der Kistőkeer¹⁵³ Gräber 116., 110.,¹⁵⁴ 140.,¹⁵⁵ 136.¹⁵⁶ und im III. Jahrhundert auch das Grab 13. von Csongrád—Határút¹⁵⁷ vertreten. Sie ist auch in dem auf das III—IV. Jahrhundert datierten Siedlungsmaterial allgemein verbreitet. Es genügt, wenn wir uns auf eines der Solt—Paléer¹⁵⁸ und Makó—Vöröskereszter¹⁵⁹ Gefässe beziehen.

Wir können der Form im Marosszentannaer¹⁶⁰ Gräberfeld vom IV. Jahrhundert folgen. Wir finden sie in der Hinterlassenschaft der Gepiden.¹⁶¹ Die Gefässe der Gräber 87. (XLII. 18.) und 398. (XLII. 14.) erinnern uns an die früh-avarenzeitlichen Gefässe mit auslaufendem Rand. Sie weisen mit den Gefässen des Grabes 25. des Deszker Gräberfeldes und des Grabes 73. des Makkoserdöer¹⁶² Gräberfeldes eine Ähnlichkeit auf. Die Form ist also von der Früh-Kaiserzeit bis zum Ende der Avarzeit ohne Unterbrechung zu verfolgen. Eine solche langlebende Form vertritt annehmbar die Hinterlassenschaft der Urbevölkerung.

Eine der Abarten dieser Form ist das Gefäß mit trichterförmig auslaufendem Rand, welches das Gefäß des Grabes 272. (XLII. 3.) vertritt, das andere ist, bei dem die grösste Ausbauchung sich in Achsenhöhe des Gefässes befindet. Ähnlich ist das Gefäß des Grabes 313. (XLII. 17.). Damit ist das bekannt gemachte Gefäß des Grabes 13. des Csongrád—Határúter¹⁶³ Gräberfeldes identisch.

¹⁴⁸ a. a. O. Taf. X. 22.

¹⁴⁹ a. a. O. Taf. X. 24.

¹⁵⁰ a. a. O. Taf. XV. 18., 19.

¹⁵¹ a. a. O. Taf. XXX. 4.

¹⁵² a. a. O. Taf. XXX. 7., 8.

¹⁵³ M. Párducz: Sarmatenzeit. II. Taf. X. 4., 5.

¹⁵⁴ a. a. O. Taf. XV. 10.

¹⁵⁵ a. a. O. Taf. XVII. 12.

¹⁵⁶ a. a. O. Taf. XVII. 14.

¹⁵⁷ a. a. O. II. Taf. XXXI. 13.

¹⁵⁸ Párducz: Adatok az Alföld római kori kerámiajához. — Daten zur römerzeitlichen Keramik des Alfölds. Dolg. 1935. Taf. XXXVI. 7.

¹⁵⁹ Párducz: Római kori telep Makó mellett. — Siedlung der Römerzeit bei Makó. Dolg. 1939. Taf. XX. 4.

¹⁶⁰ Kovács István: A marosszentannai népvándorláskori temető. — (Das Gräberfeld der Völkerwanderungszeit in Marosszentanna.) — Dolg. 1912. S. 159. Abb. 7. 1. Grab. 72. S. 320. Abb. 99.

¹⁶¹ Gy. Török: a. a. O. Taf. XLV. 27. Grab. 274.

¹⁶² Csallány Dezső: Kora-avarkori edények Magyarországon. — (Gefässe der Früh-Avarzeit in Ungarn.) — Dolg. 1940. Taf. XV. 9.; Taf. XVI. 4.; Taf. XVII. 4.

¹⁶³ Párducz: Sarmatenzeit. II. Taf. XXX. 16.

tive, die Greif- und verwandten Motive an die Stelle der südrussischer, hellenistisch-skythischen Traditionen. Sie schöpfte nicht nur aus den südrussischen, skythischen Traditionen, sondern auch aus der hellenisierten Kultur des Gebietes Irans.

Wir können die Vorbilder sowohl der Greif — als auch der Rankenverzierungen an den Kajáner in Presstechnik verfertigten Stücken beobachten.

Eine Übergangsgarnitur ist die des Grabes 82. (IX. 1—20.), welche wir zwischen das letzte Jahrzehnt des VII. Jahrhunderts und das erste Jahrzehnt des VIII. Jahrhunderts setzen.

Bei Besprechung der gegossenen Garnituren unterscheiden wir auf Grund der Technik und Anordnungsart drei Gruppen, welche zugleich auch zeitlich eine Gruppe bilden.

In die erste Gruppe gehören die oben bekannt gemachten Gürtelornamente der Gräber: 75. (VIII. 1—17.), 97. (VIII. 18—25., 27., 28.), 57. (V. 1—18.), 351. (XXXV. 1—17.), 449. (XLI. 1—16.), 353. (XII. 16—22.), 347. (XXXIII. 4—7., 10—14., 16., 17.). Es kennzeichnet sie, dass die grossen Riemenzungen aus einem Glied gegossen wurden, dass sie sich immer mit einer Hülse zum Riemengürtel schliessen und viel Entartungen des Giessens zeigen; die Ornamente treten an den herabhängenden Riemen noch nicht auf. An der ersten Stelle von den Verzierungsmotiven steht der Greif; die Ranken sind mit Stengeln abgebildet, die sich im Kreise biegen; wir finden noch keine Spur der Verzweigung der Stengel. Diese Gruppe vertritt die erste Periode der Bronzetechnik und das Zeitalter setzen wir zwischen 700—730.

In die zweite Gruppe gehören jene Garnituren der Gräber 331. (XXIX. 1—32.) und 134. (XIV. 1—28.), bei denen die grossen und kleinen Riemenzungen aus zwei Gliedern gegossen wurden. Das Glied mit Hülse verschwindet und an seine Stelle tritt die Befestigungsart mit Tierkopf oder mit Warze. Die Anordnung der Gürtelornamente ist immer vereinzelt, aber auch an den herabhängenden Riemen erscheinen die Ornamente. Die Verwendung der Greifornamente ist nicht so allgemein, als in der ersten Periode und das herrschende Element wird das Pflanzenmuster. Diese Gruppe gehört in die zweite Periode der Gusstechnik, ihre Zeit liegt zwischen 730—760 und ist der Garnitur der Üllöer und Kisköröser Gräberfelder gleich, welche nach Horváth aus der Zeit vor der Verfertigung des Nagyszentmiklóser Schatzes stammt.

In die dritte Gruppe der Gusstechnik gehören die Gürtelgarnituren der Gräber 107. (XI. 1—35.), 117. (XII. 1—15.), 143. (XVI. 1—27.), 159. (XVIII. 1—35., 37—41.), 330. (XXXII. 1—18.).

Die Anordnung der Hängezierden in Gruppen und die ausschliessliche Herrschaft der Pflanzenmuster sind charakteristisch: der Tierkopf wird nur für die Aufnahme der Riemen verwendet. Die Ranken trennen sich, die Durchbrechung wird allgemein. Die Zeit

dieser Gruppe fällt mit der Zeit der Verfertigung des Nagyszentmiklóser Schatzes (760—790) überein.

Die untere Grenze des Gräberfeldes setzen wir in 670, die obere Grenze in 790 fest, weil wir jene kennzeichnenden späteren Verzierungsmotive, welche in Kiskőrös vorkamen und auf den Anfang des IX. Jahrhunderts datiert werden können, in Szentes-Kaján nicht finden.

József Korek.

Emberalakú edény töredéke Paradicsompusztáról.

(Idetartozik a XLIX. tábla.).

A címben szereplő emberalakú edényről sajnos, csak bizonyos méretű helyreállítás után szólhatunk. Amit a következőkben ilyen edény részének fogok nevezni, az csak alsó része, talpa az eredetinek. Jó állapotban ránkmaradt analógiái segítségével szerencsére mégis teljes világosságba helyezhető.

A paradicsompusztai töredék az emberalakú edénynek csak a talpa, helyesebben csak a trónus, melyen az edényalak ült (XLIX. 2.). Felső lapja, melyből a szélein látható törésnyomok szerint az edényrész oldala is kiemelkedett, majdnem teljesen köralakú és 7.4, illetve 8 cm átmérőjű. Vastagsága 1 cm körül van, alsó része pedig két 6.8, illetve 7.1 cm széles, 5.6 cm magas és 1 cm vastag lábba megy át. A két láb között, elől és hátul — alul 5 cm széles, felső részén valamivel szűkebb — négyszögletes nyílás látható. Tekintve a lábaknak kissé ívelt alapvonalát, úgy festenek ezek a nyitvahagyott részek, mintha a cseréptárgy készítője egy alacsony csövestalpú edénynek vágta volna ki a talpát két szemköztfekvő oldalán.

Cseréptárgyunk eléggé szemcsés, soványított agyagból készült és sötétszürkére égetett. Felületét eredetileg vörös festékréteg borította, ez azonban a megtalálók tisztogató műveletei folytán jórészt lekopott és így csak nyomokban maradt meg. Valószínűleg a megtaláláskor törött el darabunk három részre, úgy látszik azonban, hogy az edény felső része már a sírban levált, vagy talán el is mállott. A csatlakozást mutató törésfelület itt ugyanis nem új.

Biztosan megállapítható még, hogy cseréptárgyunkat Paradicsompusztán, Döry Frigyes birtokán találták, közel a kastélyhoz, a Lengyel—szekszárdi és a Paradicsompusztá—zombai út kereszteződése mellett, az uradalmi szérű helyén. Répakazlak készítése alkalmával itt ugyanis 1937 őszén tíz-tizenöt zsugorítva eltemetett csontvázat, illetve tiszai II. jellegű edénymellékletekkel bőven ellátott sírt találtak. A mellékleteket dr. Döry Ferenc ny. országos levéltári főigazgató a bérésekkel összegyűjtette és a vármegyei múzeumnak ajándékozta.

Tekintve az akkori feltárás körülményeit, különösen azt, hogy a répakazlakkészítéssel 150 négyzetméternél nagyobb területet nem boly-

gattak meg, a kérdéses helyen és közelében még további jó sírokat remélek feláshatni. Reményem lehet természetesen az egykori lakótelep megtalálására is.

Töredékünknek a lábakon nyugvó lapjából — mint mondtam — még valami edényféle emelkedett ki. Egyszerű tál volt-e ez, gömbölyű hasú edény, vagy valamilyen más alak, azt magából a töredékből megállapítani nem lehet. A talprész szokatlan kiképzéséből mindössze annyit sejtethetünk, hogy darabunk nem tartozhatott valamilyen mindennapi edényalakhoz.

A paradicsompusztai edénytöredék különös alakjával szerencsére nem áll egymagában. Hiányzó részeire is fényt vető legjobb analógiája az a két kultikus rendeltetésű edény (XLIX. 1., 3.), melyet Banner János kökénydombi ásatásainak anyagából ismertetett.¹ Összehasonlításként bemutatom a két edény képét, amelyek közül az első a „kökénydombi Venus“ nevet viseli.

Összehasonlítva ennek az emberalakú edénynek támlanélküli trónusát a mi töredékünkkel, a kettő között feltűnően nagy hasonlóságot találunk. Nem lényeges különbség mindössze annyi van közöttük, hogy a kökénydombi darab trónusának két oldalán egy-egy rovátkolt díszítésű, lécszerű fület is találunk. Más tekintetben a két lelet kulturális hovatartozása is azonos, míg azonban a kökénydombi darab a tiszainak nevezett neolitik emlékcsoport I. fokozatába tartozik, addig Paradicsompusztai a sírokban talált edények tanúsága szerint² már a II. fejlődési fokozatot képviseli. Paradicsompusztáról ugyanis egyetlen karcolt díszítésű edény sem ismeretes, annál több azonban a síma, vörös festékréteggel bevont darab.

Amikor tehát felteszem, hogy a paradicsompusztai trónuson a kökénydombi Venushoz hasonló emberalakú edényalak ült, akkor nemcsak a talapzat hasonló kiképzésére hivatkozom, hanem a két lelőhely anyagának azonos kultúrához való tartozására is. Feltéve ugyanis, hogy a tiszai kultúra egész elterjedési területén a vallási viszonyok is azonosak voltak, akkor a kérdéses terület különböző lelőhelyein a kultikus rendeltetésű tárgyak is hasonlóak lehettek. Az eddig ismert ilyen tárgyak és a rituális vonatkozású megfigyelések a feltételezett vallási egységet mindenesetre nem cáfolják.

A paradicsompusztai töredéken — mint mondtam — vörös festékbevonat nyomai láthatók. Hasonló jelenség figyelhető meg a kökénydombi Venus trónusán is.³ Kétséges mindazonáltal, hogy a paradicsompusztai darab hiányzó, felső része is olyan keretbefoglalt,

¹ Banner János: A kökénydombi Venus. Délvidéki Szemle 1942, 458—463. Lásd még Banner János: Balkanische Beziehungen der Venus von Kökénydomb. Kazarow-Emlékkönyv. Sajtó alatt. — Hogy ez a forma a tiszai kultúrában általános lehetett, azt egy csókai töredék is bizonyítja. Lásd a Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. Ser. II. 5. XXXII. és XXXIII. 25. Szerk.

² A paradicsompusztai leleteket az ott tervezett ásatás lebonyolítása után szándékozom ismertetni.

³ Banner: i. m. 3.

térkitöltő textildíszítésekkel volt-e beborítva, mint amelyeket a kökénydombi példányon látunk. Paradicsompusztának a tiszai kultúra II. fokozatába való datálása ugyan inkább azt látszik valószínűvé tenni, hogy ebben az esetben a karcolt, mintás díszítést talán síma festett bevonat helyettesítette, nem hagyható azonban figyelmen kívül egy olyan szempont sem, melyre legutóbb Banner János hívta fel a figyelmet.

A kökénydombi kőkori oltárról szóló cikkében⁴ Banner János ugyanis a tiszai kultúra körébe tartozó kultikus rendeltetésű cseréptárgyakat a rajtuk található jól felismerhető, tiszta stílusú díszítés alapján különítette el ugyanennek a keramikának egyéb darabjaitól. Ez a felismerés más szóval annyit jelent, hogy a tiszai kultúra keramikájában a kultikus rendeltetésű cserépholmi karcolt, illetve bemélyített díszítése tisztán őrizte meg azt a más anyagon, feltevésem szerint a textiliákon létrejött⁵ keretelő textilstilust, míg a profán rendeltetésű darabokon hanyagabb kivittel, több elrajzolással és értelmetlenséggel találkozunk. Feltéve tehát, hogy a paradicsompusztai töredék értelmezése helyes, úgy a hiányzó rész díszítésében is kifejezésre juthatott egy bizonyos vallási konzervativizmus, azaz ez is textilmintás lehetett.

Dr. Csalog József.

⁴ *Banner János*: A kökénydombi kőkori oltár. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai 1942. II. 3. sz. 3–5., I–IV. t.

⁵ *Csalog József*: A magyarországi újab-kőkori agyagművesség бүккi és tiszai csoportja. Folia Arch. III–IV. 2–5.

Bruchstück eines anthropomorphen Gefäßes aus Paradicsompuszta.

(Hierzu die Tafel XLIX.)

Im Jahre 1927 wurden bei landwirtschaftlichen Arbeiten unweit von Zomba, (Kom. Tolna,) am Gute des Herrn Frigyes von Döry mehrere Hockergräber mit reichen keramischen Beigaben gefunden. Die ins Komitatsmuseum zu Szekszárd eingelieferten Funde können ausnahmslos in die II. Periode der Theisskultur eingereiht werden und machen uns die Hoffnung, dass wir an Ort und Stelle ein größeres Gräberfeld dieser Zeit ausgraben werden können.

Bei dieser Gelegenheit sei hier nur ein einziges Bruchstück (XLIX. 2.) behandelt. Es ist das Postament von einem Gefässe, bzw. der Tron eines anthropomorphen Gefäßes. An sich selbst kann dieses Stück kaum erklärt werden, die besser erhaltenen beiden Stücke von Kökénydomb¹ (XLIX. 1., 3.) können aber bei der Ergänzung der hier fehlenden Teile gut in Betracht genommen werden. Die beinahe völlige Übereinstimmung mit den erwähnten Analogien zeigt sich aber nicht nur in der Form des Postamentes, sondern auch in der gleichen roten Bemalung, die auf unserem Bruchstücke stellenweise genau so zu erkennen ist, wie auch auf dem Tron der sogenannten Venus von Kökénydomb. Da die erwähnten Stücke ausserdem auch ein und derselben Kultur angehören, da sie weiterhin höchstwahrscheinlich auch im Dienste desselben Ritus gestanden waren, ist die Übereinstimmung auch in den kleineren Einzelheiten wahrscheinlich.

Es ist doch problematisch, ob der obere Teil des anthropomorphen Gefäßes von Paradicsompuszta auch so verziert war, wie die an den Gegenständen von Kökénydomb. Diese letzteren Stücke stammen nämlich aus der I. Periode der Theisskultur her, wo das eingeritzte Textilmuster noch allgemein verbreitet war, Paradicsompuszta ist dagegen schon in die II. Periode einzureihen, in eine Zeit,

¹ Banner János, A kökénydombi Venus. Délvidéki Szemle 1942, H. 11. S. 1–5. Separatum.

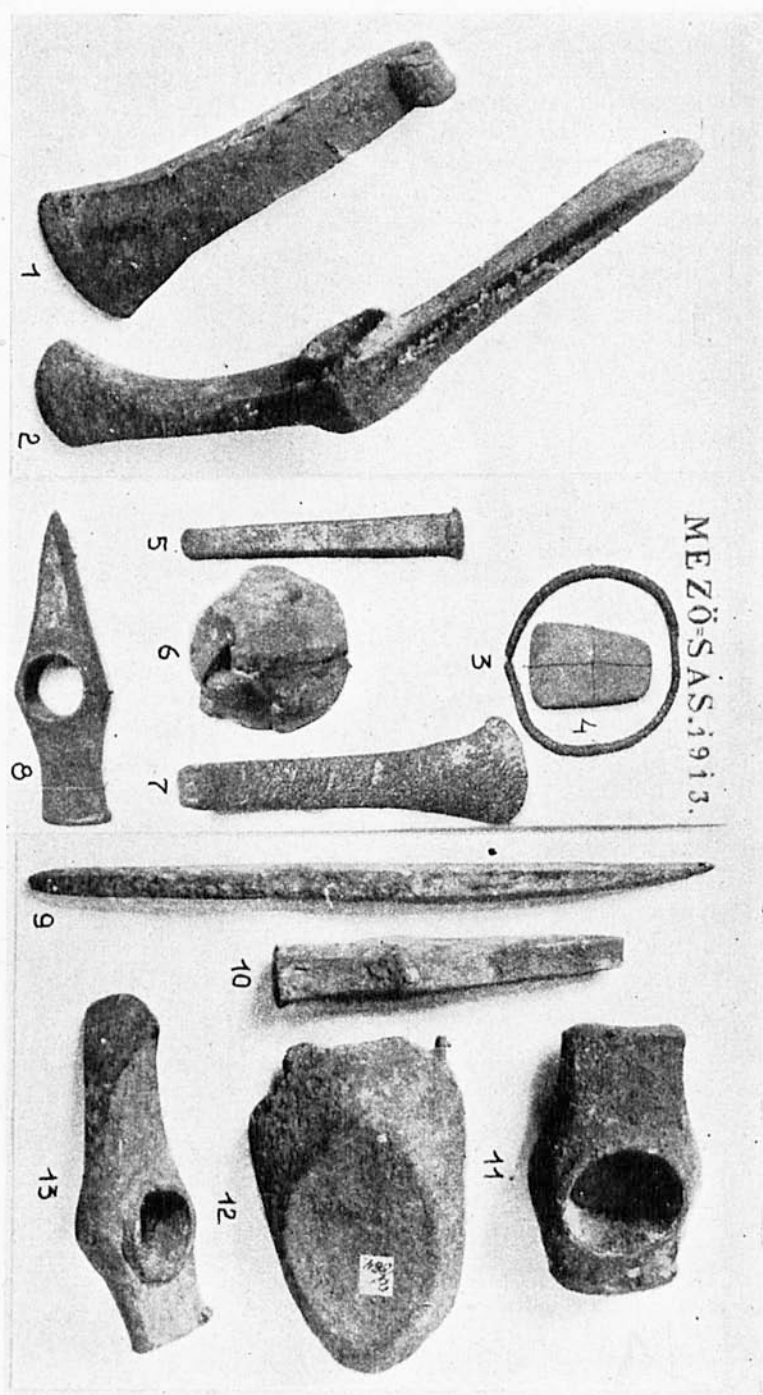
wo die Bemalung grössere Rolle gespielt hat. Es ist doch nicht zu vergessen, worauf unlängst Banner aufmerksam gemacht hat,² dass nämlich die im ritualen Dienste gestandenen Tongegenstände von Kökénydomb allein durch ihre genau verfertigten Verzierungen auszuscheiden sind. Mit anderen Worten bedeutet das, dass die im ritualen Dienste gestandenen Tonwaren der I. Periode die auf Textilien und Geflecht entstandenen flächenfüllende Verzierungsmotive,³ besser und deutlicher erhalten haben, als die profane Keramik derselben Zeit. Wenn also auf diesen Gegenständen ein gewisser religiöser Konservatismus zu beobachten ist, so kann die Verzierungsdes Gefässes von Paradicsompusztá aus gleichem Grunde noch im Stile der I. Periode verziert gewesen sein.

Dr. József Csalog.

² Banner János, A kökénydombi kőkori oltár. A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai 1942, II. No. 3. S. 3—5. Taf. I—IV.

³ József Csalog, Die Chronologie der Bükker- und der Theisskultur. Folia Arch. III—IV. S. 19.

Rézkori lelet Mezősasról.

(Idetartozik az I. tábla.).

A nagyváradi múzeumban, amelynek az anyaga javarészt az első világháborút megelőző időből származik, az akkori idők kiállítási módjának megfelelően egy táblára felerősítve igen érdekes leletegyüttes látható. A táblán „MEZŐ-SAS. 1913.” szavak jelzik a lelőhelyet és a megtalálás idejét.¹ Szerencsére valamivel bővebb felvilágosítást kapunk a leletről a múzeum leltári naplójában, amelynek idevágó sorait szószerint idézem:

„Karácsonyi János alelnökhöz, a tárgyakkal beküldött értesítés szerint, az: a; c; d; e; f; g; betűsorjelek alatt leírt tárgyak a mezősasi és péresi határvonalon az úgynevezett Vajdalapason, a mellette levő dombon felfedezett őskori kunyhó melletti sírból kerültek...”

A tárgyaknak a leltári naplóbeli leírása helyett a mai időknek megfelelő leírását adom. Megjelölésüknél azonban ragaszkodom az eredeti betűjelzésükhöz.

a; Miniatur bögre. Alakja a rézkori virágserépalakú edényeknek felel meg. Oldalán eredetileg 4 bütyök volt, szimmetrikusan elhelyezve. Az edény egyik oldala letörött és hiányzik. Magassága 4.5 cm (XLIX. 6.).

c; Nyéllyukas kőfejsze. Ezt a darabot a leletegyüttesben nem leltem fel, a táblára felerősített kőbalta (XLIX. 4.) ugyanis nyéllyuk nélküli és trapézalakú. Ezzel szemben a lelethez tartozó fejsze a naplóban lévő hevenyészett rajz után háromszögalakú, nyéllyuka a széles, lapos foka közelében van, az egész pedig nehézkes, zömök alak. Hossza 17 cm.

d; Nyitottvégű rézkarperec, kerek átmetszetű huzalból egész köralakra meghajlítva. A huzal vastagsága nem mindenütt egyforma; az egymást érintő tompa végeknél kissé elvékonyodik. Alakja nem teljesen szabályos kör. Átmérője 7—7.7 cm között változik (XLIX. 3.).

e; Réz laposbalta. Az egyik lapja síma, a másik domború. Az oldalai az élnél kifelé ívelnek. Maga az él is ívelten görbe. A foka a domború lap felé erősen visszahajlott. Hossza 14.1 cm (XLIX. 7.).

¹ Mezősas Bihar megyének biharkeresztesi járásában fekszik.

f; Rézvész. Téglalap átmetszetű teste mindinkább keskenyedik, míg egy egyenes élben végződik. Ezzel szemben az eszköz foka az erős használattól köröskörül kihajlik. Hossza 11.6 cm. (XLIX. 5.).
g; Ellentett élű rézcsákány. A nyéllyuk az egész eszközhöz képest igen nagy, aminek következtében a példány inkább zömök alakú. A nyéllyuk irányára merőleges éle kissé töredékes. Jelenlegi hossza 12.7 cm (XLIX. 8.).

Mielőtt a leletet méltatnám, egy fogalmat kell tisztáznunk. Mégpedig a vész és balta közötti különbséget. Régebben ugyanis ezt a kettőt összezavarták — pl. Hampel is — és vész néven említették a rézből vagy bronzból készült lapos-, peremes-, stb. baltákat. A vésők és balták között azonban mind a használatukat, mind az alakjukat illetőleg van különbség. A baltának a használata egy nyél segítségével történik, vele vágnak vagy hasítanak, aminek megfelelően az éle szélesebb a fokánál. Ezzel szemben a vész valaminek a kivésésére szolgál, egy ütőeszköz (kalapács) energiáját közvetíti, helyesebben összpontosítja, ennek következtében nincs nyele, az éle keskenyebb a fokánál és míg a baltával közvetlenül méri a csapásokat az elvágyandó tárgyra, a vészével annak a fokára mért ütések révén fejtik ki a munkát. Innen van az, hogy a vész foka szétterül a sok ütés hatására.

Az első pillanatban szemünkbe ötlük az a nagy hasonlat, ami a mezősasi, valamint a még 1881-ben Szeged belterületén, Szilléren előkerült lelet között fennáll. A két lelet majdnem egymás párja lehetne, csak hogy amaz, a mezősasi, a begyűjtő adatai szerint sírból származik, míg emez raktárlelet. A laposbalta (XLIX. 1.), a vész (XLIX. 10.), az ellentett élű csákány (XLIX. 2.) ez utóbbiban is megtalálható, emellett még egy rézár (XLIX. 9.), két rézcsákány töredéke (XLIX. 11., 13.), amelyeket utóbb fejszének vagy kalapácsnak használtak, továbbá egy öntött rézrög (XLIX. 12.) egészíti ki a szilléri együttest.

A szeged-szilléri raktárlelet régóta ismeretes.² Már Pulszky foglalkozott vele behatóan. Annak idején is nagy volt a jelentősége, hiszen maga Pulszky többek között e lelettel igyekezett bizonyítani a rézkor létezését.³ Jelenleg pedig mind ez, mind a mezősasi lelet igen nagy mértékben hozzájárul a többféle rézeszköz datálásához, amit az alábbiakban fogunk látni.

Hillebrand, amidőn a bodrogkeresztúri kultúrát leírta, úgy vélte, hogy ez a rézkornak csak egy szakasza és a nagyméretű rézeszközök használatának ideje csak az után következik.⁴ Ezt a feltevést a jászladányi temetőben végzett ásatás elvetette, mivel ennek

² Pulszky Ferenc: Szegedi leletek. Arch. Ért., 1881. 1—6. l.

³ Pulszky Ferenc: Magyarország archeológiája. Budapest, 1897. I. k. 83—84. l.

⁴ Hillebrand Jenő: A pusztaitvánházi korarézkori temető. Arch. Hung. IV. 49. l.

leletanyagában a bodrogkeresztúri kerámia mellett jelent meg az ellentett élű csákány.⁵

A mezősasi és szilléri leletek ezeket az újabb megállapításokat teljes mértékben alátámasztják. Mindenek előtt is a szilléri leletben ott látjuk a rézarat (XLIX. 9.), ugyanolyan négyszögletes alakban, mint amilyenben a pusztai Istvánházi 6. sírban,⁶ vagy töredékes állapotban Bodrogkeresztúron⁷ előfordult. Mind a mezősasi, mind a szilléri leletben megtaláljuk a laposbaltát (XLIX. 7., ill. 1.), ugyanazon jellegzetes típus által képviselve (egyik lapja síma, másik domború; éle ívelt, a foka a domború lap felé visszahajlítva), mint amit a hódmezővásárhely-szakálhádi 2. sírból már ismerünk.⁸ Végül mindezen rézkorinak meghatározott eszköz társaságában mindkét leletben megtalálható az ellentettélű csákány (XLIX. 2., 8.). Mivel pedig a rézár és a laposbalt a egykorú a bodrogkeresztúri kultúrával és mivel mindkét leletben az ellentettélű csákány velük együtt található, a jászladányi temető leleteitől függetlenül is meg tudjuk állapítani ez utóbbi eszköz egykorúságát a bodrogkeresztúri kultúrával.

Ami a laposbaltát illeti, a hiteles példányokon (Mezősas, Szeged-Szillér, Hódmezővásárhely-Szakálhád) egyöntetűen megállapítható jellegek (az egyik lap domborúsága, a fok visszahajlása stb.) egy olyan típus felismeréséhez vezettek, amely élesen megkülönböztethető a másfajta — még meg nem határozott korú — típusoktól és amely szorosan a bodrogkeresztúri kultúrába tartozik. Nevezhetjük pedig ezt az első részletesen ismertetett hasonló példány lelhelye után szakálhádi típusnak.

A két leletegyüttes olyan eszközzel is megismertet bennünket, amely ezen két példányon kívül még szórványos leletként sem ismeretes máshonnan. Ez pedig a rézvész.

A mezősasi lelet karperece (XLIX. 3.) a bodrogkeresztúri kultúrában ezideig egyedülálló. Másait a többi tárggyal ellentétben a bodrogkeresztúri kultúrát közvetlenül megelőző idők leletanyagában találjuk meg. Így a deszki „B” jelzésű temető 9. sz. sírjában hasonló példányok voltak találhatóak.⁹ Az aeneolit és a bodrogkeresztúri kultúra közötti kapcsolatokra tehát a kerámiában található számos jelenségen kívül még ez a tárgy is utal.

A mezősasi bögre (XLIX. 6.), mint már mondtuk, ismert a bodrogkeresztúri kultúrából,¹⁰ bár a jellege ugyancsak e kultúra hajnalát

⁵ Tompa Ferenc: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn 1912–1936. 24/25. B. R. G. K. 1934/35: 58. l. — Tompa csak megemlíti a jászladányi ellentett élű csákányt. A lelet részletes ismertetése az Arch. Ért. 1944. évi kötetében jelenik meg.

⁶ Hillebrand J.: i. m. 6. kép 6.

⁷ Hillebrand J.: i. m. 12. kép.

⁸ Banner János és Bálint Alajos: A szakálhádi őskori telep. Dolgozatok, Szeged. XI. 1935. 5. kép. 7.

⁹ Tóth Gábor: A szegedi város múzeum aeneolitikus emlékei. Fol. Arch. 1943. s. a.

¹⁰ Lásd Hillebrand J.: i. m. 14. kép 5. és 3. t. 5.

jelentő polgári sírok kerámiájának is meglelel.¹¹ Ettől függetlenül, előfordulása a mezősasi leletegyüttesben igazolni látszik a leltári napló állításait, hogy t. i. a lelet sírból származik. Ismerve ugyanis a bodrogkeresztúri kultúra temetkezési szokásait, alig lenne elhíhető, hogy ennyi rézeszköz sírból származzék és ne lett volna mellettük valamilyen edénymelléklet. Sajnos azonban a lelet sír voltának kétségtelen bebizonyítására a leltári napló szűkös szavain kívül részletesebb adataink nincsenek. Sem a közelebbi lelőköörülmények nem ismeretesek, sem az, milyen volt az az őskori kunyhó, amely mellett a sírt találták.

A két leletegyüttes, amelynek a lényege teljesen azonos, igazi jelentősége abban van, hogy a különféle rézeszköznek ismételt együtt előfordulásával hitelesítik azoknak más leletek alapján történt datálását és kulturális hovatartozását. Ennek révén ezen eszközök, legyenek bár szórványos leletként találhatók, egyöntetűen a rézkorba sorolandók s az Alföldön a bodrogkeresztúri kultúra hagyatékának tekintendők.

Dr. Patay Pál.

¹¹ Lásd Tompa F.: i. m. 16. t.

Kupferzeitliche Funde aus Mezősas.

(Hierzu die Tafel XLIX.)

Im Museum von Nagyvárad, dessen Material grösstenteils noch aus der Vorkriegszeit stammt, ist ein interessanter Fundkomplex zu finden, der nach den alten Ausstellungsmethoden, auf einer Tafel befestigt ist. Die auf die Tafel geschriebenen Wörter „MEZŐ-SAS. 1913.“ erklären uns, wo und wann man den Fundkomplex fand.¹ Aus dem Katalog des Museums können wir noch nähere Auskünfte bekommen:

„Nach der, zum Wizepräsidenten, János Karácsonyi, samt den Funden eingeschickten Benachrichtigung, wurden die mit den Buchstaben a; c; d; e; f; g; bezeichneten Stücke an der Grenzlinie zwischen Mezősas und Péres, in dem sogenannten Vajdalapos gefunden, b. z. w. in einem Grab an dem daneben liegenden Hügel, in der Nähe einer urzeitlichen Hütte.

Die Beschreibung der Fundstücke gebe ich anstatt der des Katalogs, mit eigenen Wörtern, den Anforderungen unserer Zeiten entsprechend. Doch gebe ich die Bezeichnungen mit denselben Buchstaben an, wie sie im Katalog sind.

a; Miniatur-Topf. Seine Form ist den kupferzeitlichen Blumentöpfen identisch. Auf der Seite des Topfes befinden sich vier Wartzen in symmetrischer Anordnung. Die eine Seite des Gefässes ist abgebrochen und ging verloren. Höhe: 4.5 cm (XLIX. 6.).

c; Steinaxt mit Schaftloch. Dieses Stück fand ich nicht; der an der Tafel befestigte Steinbeil hat nämlich kein Schaftloch und ist trapezförmig (XLIX. 4.). Die zum Fund gehörende Axt ist nach der im Katalog befindlichen Skizze dreieckig, das Schaftloch ist in der Nähe des breiten und flachen Rückens. Die ganze Form der Axt ist plump und untersetzt. Länge 17 cm.

d; Das Armband mit offenen Enden ist aus runden Kupferdraht verfertigt. Der Durchmesser des Drahtes ist nicht überall gleich; bei den stumpfen Enden ist es schmaler. Die Form ist nicht ganz rundlich. Sein Diameter wechselt zwischen 7—7.7 cm (XLIX. 3.).

¹ Mezősas liegt im Komitat Bihar, Bezirks-Kreis Biharkeresztes.

e; Kupferner Flachbeil. Die eine Seite des Beiles ist flach, die andere gewölbt. Die schmale Seite ist in der Nähe der Schneide bogenförmig nach Aussen gebogen. Auch die Schneide ist bogenartig. Die Basis ist in der Richtung der gewölbten Seite stark gekrümmt. Länge: 14.1 cm (XLIX. 7.).

f; Kupfermeissel. Sein Körper hat einen parallelogrammförmigen Durchschnitt. In der Richtung der geraden Schneide verschmälert sich allmählich das Gerät. Die Basis ist von langen Gebrauchsrundherum ausgebreitet. Länge: 11.6 cm. (XLIX. 5.).

g; Querschneidige Doppelaxt aus Kupfer. Das Schaftloch ist im Vergleich zum ganzen Gerät ziemlich gross, darum sieht das Stück eher plump aus. Aus der zum Schaftloch quer stehenden Schneide ist ein wenig abgebrochen. Die jetzige Länge: 12.7 cm (XLIX. 8.).

Im ersten Augenblick fällt uns die grosse Ähnlichkeit zwischen dem Fund von Mezösas und dem von Szeged-Szillérs ins Auge, den man schon im Jahre 1881 gefunden hat. Die zwei Funde könnten beinahe die Gegenstücke einander sein, aber der von Mezösas stammt nach der Angabe des Museumkatalogs aus einem Grabe, der von Szillérs ist dagegen ein Verwahrfund. Im letzteren sind ein Flachbeil, ein Meissel und eine querschneidige Doppelaxt auch zu finden, daneben noch ein kupferner Pflriemen, Bruchstücke von zwei Kupferaxten, die später als Hammer gebraucht wurden und ein gegossener kupferner Klumpen (XLIX. 1—2., 9—13.).

Der Verwahrfund von Szeged-Szillérs ist schon seit lange bekannt.² Schon Pulszky beschäftigte sich eingehend damit. Auch seiner Zeit war der Fund bedeutend, so hat Pulszky z. B. die Frage der Kupferzeit eben damit unterstützt.³ Heutzutage wirkt ebenso dieser, als der Fund von Mezösas bei Datierung mehrerer Kupferinstrumente beträchtlich mit, wie wir es sehen werden.

Als Hillebrand die Kultur von Bodrogkeresztúr bekannt gemacht hat, meinte er, dass diese nur ein Teil der Kupferzeit ist und dass die Zeit der grossen Kupferinstrumente nur dieser folgt.⁴ Diese Auffassung haben die in Jászladány ausgeführten Ausgrabungen in Zweifel gezogen. Die querschneidige Doppelaxt kam hier nämlich neben der Bodrogkeresztúrer Keramik zum Vorschein.⁵

Die Funde von Mezösas und Szillérs unterstützen unsere neueren Feststellungen in jeder Hinsicht. Wir finden vor allen den Pflriemen von Szillérs (XLIX. 9.) mit demselben quadratförmigen Durchschnitt,

² Pulszky Ferenc: Szegedi leletek. (Funde bei Szeged.) — Arch. Ért. 1881. S. 1—6.

³ Pulszky Ferenc: Magyarország archeológiája. (Die Archäologie Ungarns.) — Budapest, 1897. Bd. I. S. 83—84.

⁴ Hillebrand Jenő: Das frühkupferzeitliche Gräberfeld von Pusztavánháza. Arch. Hung. IV. S. 49.

⁵ Tompa Ferenc: 25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn. 1912—1936. 24/25 Bericht der R. G. K. 1934/35. S. 58. — Tompa erwähnt nur ganz flüchtig die Doppelaxt von Jászladány. Die nähere Behandlung des Fundes wird im Arch. Ért. im Band des Jahres 1944. erscheinen.

als er im 6. Grab von Pusztaistvánháza,⁶ oder in zerbrochenem Zustand in Bodrogkeresztúr vorkam.⁷ In beiden obengenannten Funden (XLIX. 7., 1.) finden wir auch denselben charakteristischen Flachbeiltypus (die eine Seite ist flach, die andere gewölbt, die Schneide bogenförmig, die Basis nach der gewölbten Seite gekrümmt), den wir aus dem 2. Grab von Hódmezővásárhely-Szakálhát kennen.⁸ Endlich ist die querschneidige Doppelaxt (XLIX. 2., 8.) samt den oben erwähnten, als kupferzeitlich bestimmtes Gegenstück auch in beiden Funden zu finden. Und da der kupferne Pfriemen und der Flachbeil mit der Kultur von Bodrogkeresztúr gleichaltrig sind und weil die querschneidige Doppelaxt in beiden Funden samt den obigen erscheint, können wir die Gleichzeitigkeit letzterer mit der Bodrogkeresztúrer Kultur auch selbständig bestimmen, auch wenn wir das Fundinventar von Jászladány unbeachtet lassen.

An den authentischen Flachbeil-Exemplaren (Mezősas, Szeged-Szillér, Hódmezővásárhely-Szakálhát) kann man gemeinsame Eigenschaften finden. Durch diese Eigenschaften (die Wölbung der einen Seite, das Zurückbiegen der Basis usw.) bekommen wir einen neuen Typus, der von den anderen, — zeitlich noch nicht bestimmten Typen, — scharf abweicht und der zur Kultur von Bodrogkeresztúr gebunden ist. Wir können nach dem Fundort des ersten eingehend beschriebenen Stückes, Typus von Szakálhát nennen.

Beide Fundkomplexe lassen uns mit einem solchen Instrument bekannt machen, das bis jetzt, ausser diesen beiden Stücken nicht einmal als Streufund vorkam. Dieses Instrument ist der kupferne Meissel.

Das Armband von Mezősas (XLIX. 3.) ist in der Kultur von Bodrogkeresztúr bis jetzt alleinstehend. Seine Parallel finden wir, gegenüber den anderen Stücken des Fundkomplexes, im Material des Zeitalters knapp vor der Bodrogkeresztúrer Kultur. So waren ähnliche Stücke z. B. im Grab 9. des Gräberfeldes „Deszk B.“ zu finden.⁹ Dies weist neben den zahlreichen sonstigen gemeinsamen Erscheinungen der Keramik auf die Verbindungen zwischen der aeneolithischen und der Bodrogkeresztúrer Kultur.

Der Topf von Mezősas, wie wir es schon sahen, ist aus der Bodrogkeresztúrer Kultur bekannt.¹⁰ Doch entspricht sein Charakter auch dem Inventar der Gräber von Polgár, und diese Gräber bedeuten den frühen Anfang der Bodrogkeresztúrer Kultur.¹¹ Sein Vorkommen im Fundkomplex von Mezősas scheint die Angaben des Museumskatalogs

⁶ Hillebrand: a. a. O. Abb. 6, 6.

⁷ Hillebrand: a. a. O. Abb. 12.

⁸ Banner János und Bálint Alajos: Die prähistorische Ansiedlung in Szakálhát. Dolgozatok. Szeged, XI. 1935. Abb. 5, 7.

⁹ Tóth Gábor: A szegedi városi múzeum aeneolitikus leletei. — (Die aeneolithischen Funde des Städtischen Museums zu Szeged. Fol. Arch. 1943. bef. sich in Druck.

¹⁰ Hillebrand: a. a. O. Abb. 14. 5. und T. 3. 5.

¹¹ Tompa: a. a. O. T. 16.

zu beweisen: es stammt aus einem Grabe. Wir kennen nämlich die Begräbnissitten der Bodrogkereszturer Kultur und nach diesen können wir kaum glauben, dass so viele Kupfergeräte in einem Grabe vorkommen würden ohne ein einziges Gefäß. Leider haben wir keine näheren Angaben zu den zweifellosen Beweis dessen, dass der ganze Komplex aus einem Grabe stammt, als die kurzen Zeilen des Museumskatalogs. Wir entbehren sogar die näheren Fundberichte. Wir wissen auch das nicht, was für eine Hütte es war, in deren Nähe das Grab war.

Die Bedeutung der beiden besprochenen Fundkomplexe, deren Charakter ganz identisch ist, besteht darin, dass wir mit ihrer Hilfe die Datierung und kulturelle Einteilung verschiedener Kupferinstrumente rechtfertigen. Dadurch können wir alle besprochenen Gerättypen, mögen sie auch aus Streufunden stammen, in die Kupferzeit einreihen und wenn man sie in der grossen Ungarischen Tiefebene findet, als das Material der Bodrogkereszturer Kultur erkennen.

Dr. Pál von Patay.

Újabb szkítakori leletek Békéscsabán.

A szórványosan előkerült leletek nagy száma arra a megállapításra juttatta a Békéscsabai Múzeum vezetőit, hogy a városon ÉÉNy-DDK irányban áthúzódó magaslat a népvándorlás korától kezdve sűrűn lakott terület volt. Mezőmegyer község irányába eső végén — ott, ahol a magaslaton az alsóvégi ev. temető fekszik — a huszas évek második felében, útjavítási munkálatok alkalmával mintegy 30, fibulákkal, érmekkel és kerámiával jól meghatározott szarmata-jazig sírt figyeltek meg hozzá nem értők. A VI. kerületi Deák-utca kövezése alkalmával a 30 cm mélyre leásott talajban, alig 200 m hosszú darabon, 6 égetett szkíta sírt dúltak fel és ennek a kornak emlékeivel van tele a Kanálisi-szőlők egész területe addig, míg bele nem sül a kétézben is feltárt fényesi szkíta temetőbe, ahol e sorok írója¹ és dr. Párducz Mihály² egy. magántanár közel 100 sír feltárását végezte el. Az elmúlt nyáron Arvay Rezső Deák-utca 8. számú házának építési munkálatainál találtak e korból való edényeket, és a napokban az Árpád-sor 46. szám alatt folyó építkezéseknél, a meszes-gödör megásásánál zsugorított, a pince ásásánál férfi- és gyermek-, nyujtóztatott, mellékletnélküli és mind a három esetben DK-ÉNy irányba, fejjel DK-nek fektetve, tájolt csontvázat találtak. Ugyanott a fundamentumásásnál — 18 cm átmérőjű, behajtott szélű, korongos kis tál került elő, olyan, amilyet a fényesi temető sokat adott. Sajnos néhány csonkítást szenvedett a nem megfelelő kezelés miatt. Egyre szaporodnak a hiteles adatok, melyek végre igazolni fogják, hogy a város területének keleti harmadában valóban sűrűn lakott őskori és népvándorláskori település leletekben gazdag helye húzódik keresztül.

Dr. Banner Benedek.

¹ *Banner Benedek*: A Békéscsaba—fényesi sírmező. — *Dolg.* VIII. 122—144. l.

² *Párducz Mihály*: Szkítakori temető Békéscsaba—Fényesen. — *Dolg.* XVI. 185. — *U. az.* Szkítakori temető Békéscsaba—Fényesen. — *Arch. Ert.* 1943. s. a.

Neuere skythische Funde in Békéscsaba.

Die Anhöhe, die sich durch die Stadt Békéscsaba in nordnord-westlich-südsüdöstlicher Richtung zieht, war schon von der Eisenzeit an dicht bewohnt. An deren Ende, gegen das Dorf Mezőmegyer, beobachtete man etwa 30 sarmatisch-jazygische Gräber. Bei der Pflasterung der Deák-Gasse zerstörte man 6 skythische Brandgräber in einer Strecke von kaum 200 m und der ganze Bereich der Weinberge — namens Kanális — ist voll von Denkmälern dieser Zeit ganz bis zum skythischen Gräberfeld Fényes.¹ Bei den Bauarbeiten in der Deák-Gasse unter Nr. 8. fand man Gefässe dieser Zeit; Hockergräber und ausgestreckte Skelette von Männern und Kindern in der Arpád-Reihe unter Nr. 46. Ebenda kam eine mittels Scheibe verfertigte kleine Schüssel zum Vorschein. Nach und nach vermehren sich die Angaben, die endlich rechtfertigen werden, dass eine an Funden reiche Fläche einer dicht bewohnten Siedlung hier in östlichem Teil der Umgebung der Stadt sich hinzieht.

Dr. Benedek Banner.

¹ *Benedek Banner*: Das Gräberfeld von Békéscsaba—Fényes. *Dolgozatok. — Arbeiten.* Bd. VIII. 145—148. — *Mihály Párducz*: Ein Gräberfeld aus der Zeit der Skythen in Békéscsaba—Fényes. *Dolg. — Arbeiten.* Bd. XVI. 189. — *Derselbe*: Gräberfeld aus der Skythen-Zeit in Békéscsaba—Fényes. *Arch. Ert.* 1943. bef. sich in Druck.

A dunavidéki lovasistenségek két új pannoniai emléke.

(Idetartozik az I. tábla.)

Amióta D. Tudornak szép összefoglaló tanulmánya a dunavidéki lovasistenségekről¹ megjelent, azóta már néhányan újból gyarapították ennek a szinkretisztikus provinciális kultusznak eddig ismert emlékanyagát.² Az alábbi soroknak is ez az első célja; két, eddig sehol közzé nem tett, magángyűjteményben lévő táblácskát akarunk e sorok olvasóival ismertetni, egyúttal néhány olyan megjegyzést kívánunk azokhoz fűzni, amelyek ezt a szerintünk ma is nyitva álló kérdést végleges megoldásához esetleg egy lépéssel közelebb hozhatnák.

Első emlékünk négyszög alakú ólomtáblácska, mely Kisköszegen került elő és jelenleg dr. Frey Imre zombori magángyűjteményében van.³ A táblácska magassága 8,4 cm, szélessége 8 cm; jó állapotban van, alig sérült, felülete is ép; figyelmet érdemel a tábla alsó szélének lépcsőzetes levágása. (I. 2.)

A táblán két, egyszerűen tagolt lábon álló, símatörzsű, korinthiszáló fejjel ellátott oszlop hatalmas ívet tart, melyet kymasor díszít. A boltív és az oszlopok a táblának csaknem teljes szélességét elfoglalják, csak a két felső sarokban a boltíven kívül látunk egy-egy tekerőző kígyót. A boltív alatt és a két oszlop között négy egymásután következő sorban foglal helyet a tábla képes dísz.

A felső sorban a sugárkoszorús, tunikát és oldalt kilebbenő köpenyt viselő Napisten áll négyesfogattól vont diadalkocsiján, melyből a díszített mellvédet látjuk. Az isten jobbját áldó mozdulattal emeli föl, baljában alma vagy a világmindenséget ábrázoló golyó van. A né-

¹ D. Tudor: I Cavalieri Danubiani. Ephemeris Dacoromana, VII. Roma, 1937. pag. 189—356. Tav. I—V.

² L. például: D. Tudor: Nuove rappresentazioni dei Cavalieri Danubiani. Ephemeris Dacoromana, VIII. Roma, 1938. pag. 445—449. — M. Abramč: Neue Votivreliefs berittener Gottheiten aus Dalmatien. Serta Hoffleriana, Zagreb. MCMXL. S. 297 ff. — G. Kazarow: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Klasse. Anzeiger 77. Jahrgang 1940. N. 1—XV. Wien, 1941. S. 25 ff. A továbbiakban „Anzeiger“-ként idézzük.

³ A darab közzétételének megengedéséért ezúton mondok dr. Frey Imre úrnak őszinte köszönetet.

gyesfogat két-két lovát a kocsi két oldalán protoméban ábrázolták. A 2. sorban középtűt álló nő, khitonban és köpenyben, melyet öle előtt kötényszerűen felemelve tart mind a két kezével. Fején diadémszerű dísz, attól jobbra és balra egy-egy csillag. Jobbról és balról egy-egy lovas közeledik a nő felé, tunikában, hátul kilebbenő köpenyben, üdvözlésre emelt jobbkézzel. A baloldalinak fején mintha frigiai süveg lenne. Ugyanennek lova hanyattfekvő férfin tapos, míg a másiknak lova halon áll. A baloldali lovas mögött sisakos, a legionáriusok páncéljába öltözött, balján kerek pajzsot viselő férfi áll, aki hosszú lándzsáját jobbjával rézsutosan a teste előtt tartja, míg a másik lovas mögött khitonban és hosszú köpenyben, profilban ábrázolt nő áll, jobbkezét homlokmagasságban felemelve.

A 3. sorban középtűt leterített asztal körül három alak fekszik a klinéken. A középső jobbra néz, a két szélső feje egymás felé fordul. A középső alak nő is lehet, a két szélső biztosan férfi. Mindhárman egyik kezükkel az asztalon lévő tálban fekvő hal után nyúlnak, míg a középső jobbát hívogató mozdulattal emeli álla alá. E jelenettől jobbra két ruhátlan ifjú áll. Az első fejével társa felé fordul és azt baljával kézenfogva, jobbjával a megterített asztal és a lakomázók felé mutat. A másik oldalon egy fáról lecsüngő fejetlen kost nyúz egy kötényes férfi; az állattetem alatt mintha edény lenne; a fa másik oldalán rövid tunikát viselő alak áll, a fején kosfejjel.

A 4. sorban balról jobbra a következő tárgyakat és állatokat látjuk: tripus, rajta talán hal, lebegő, kissé jobbra dült, amfora-alakú váza, tekerőző, fejét magasra emelő kígyó, nagy váza (kráter), feléje forduló ülő oroszlán, szívformájú lebegő edény (talán rhyton) és kakas.

Második emlékünknél szintén négyszög alakú ólomtáblácska, mely állítólag Dunaszekcsőről való és most Fleissig József tulajdona.⁴ Magassága 9.4 cm, szélessége 8 cm. A tábla mai állapotában hullámos felületű, balsarka hiányzik, felső pereméből is több darabka letörött, sérült a tábla alsó széle is, a felszínét pedig sok helyütt erős korrozio pusztította el. (Ll. 1.)

Az előbbihez hasonlóan a tábla képes díszét itt is két hatalmas, korinthizáló fejű oszlop és kymával díszített ív fogja körül; az oszlopok csavart törzsűek, lábazatuk dízesebb az előbbiekéénél. A tábla felső jobb sarkában tekerőző kígyó. Az ábrázolás szintén négy egymás alatt következő sorban van elhelyezve.

A felső sorban a Napisten áll diadalkocsiján, melynek díszes mellvéde az isten mellképe alatt jól látszik. Az isten fején sugárkorona, öltözete tunika és messze kilebbenő köpeny, jobbra áldó mozdulattal emelkedik föl, baljában nyilván a világmindenséget ábrázoló golyót tartotta. A négyesfogat lovait itt is a kocsi két oldalán kettesével csak protoméban ábrázolták. Az isten feje mellett jobbról és balról egy-egy csillag. A 2. sor közepén itt is nő áll, khitonban és köpenyben,

⁴ A tábla közzétételének megengedéséért ezúton mondok Fleissig József úrnak őszinte köszönetet.

melynek két végét két kezével felemeli, fején diadém. A nő felé jobbról-balról egy-egy lovas közelít, mindkettő tunikában és hátul kilebbenő kurta köpenyben. Jobbjukat üdvözlő mozdulattal emelik a nő felé. A baloldalinak fején tisztán kivehető a frigiai süveg. A baloldali lovas lova halon lépdel, a jobboldalié viszont egy hasonfekvő elesett férfin. A baloldali lovas mögött harcos áll sisakban, páncélban, pajzs-szal és lándzsával, a jobboldali mögött khitonban és hosszú köpenyben nő, jobbát üdvözlő mozdulattal emeli homlokával egy magasságba. Figyelemre méltó még ennél a sornál, hogy a sor balfele jóval lejjebb csúszott, mint a jobb. Az öntőminta helytelen rajzának hibája.

A 3. sor közepén itt is megtaláljuk a nagy letakart asztalt a rajta lévő tálon fekvő hallal együtt. Az asztal körül szintén három alakot látunk (a baloldalinak a tábla felszínét elpusztító korrozio miatt csak körvonalai láthatók), a középső azonban erősen kiemelkedik a társaságból, nyilvánvalóan nő, jobbjával társaival együtt a tálban lévő hal után nyúl, baljában ellenben valami tárgyat, alakja szerint rhytont tart. Jobbfelől ott találjuk az egymást kézen fogó két ruhátlan ifjút, míg a másik oldalon közvetlenül a kliné mellett elhelyezett fáról lóg alá a kos fej nélküli teteme, melyet az előbbi táblához hasonlóan itt is egy férfi nyúz, míg mögötte rövid tunikába öltözött alak áll, feje helyén kosfejjel. A 4. sorban balról jobbra hallal (?) megrakott háromlábú asztalt, ülő oroszlánt, hatalmas vázát (krátért), tekerőző kígyót és kakast látunk.

Mindkét táblánk a *dunavidéki lovasistenségek* emlékei közé, azoknak egyik sajátosságaiknál fogva könnyen megkülönböztethető csoportjába tartozik. Ezt a csoportot D. Tudor pannoniainak nevezi.⁵ Ezeket az emlékeket jellemzi, hogy képanyagukat vízszintes sorokban helyezik el, a jeleneteket összefüggően és világosan tagolják, rendszerint korong- vagy négyszögalakúak és utóbbi esetben képeiket oszlopok által tartott ív alatt mutatják be. Ennek az emlékcsoportnak életét Tudor körülbelül egy évszázadnyira teszi, Septimius Severustól Nagy Constantinusig.⁶ Egyik táblánk sem áll magában ez emlékcsoportban, mindegyiknek megtaláljuk a megfelelőit a különböző gyűjteményekben. Az 1. számú emléknek párjait Sirmiumból a Zágrábi Múzeumban, Mitrovicáról a M. Nemzeti Múzeumban, Halapičről a Sarajevói Múzeumban, ismeretlen helyről az Erdélyi Nemzeti Múzeumban és egy Pannóniából, közelebbről nem ismert helyről származó töredékes példányban ismét a M. Nemzeti Múzeumban találjuk.⁷ A 2. számú táblácskánk párjait pedig Bassianáról a Zágrábi Múzeumban, Sisciából a bécsi Kunsthistorisches Museumban, Dunapenteléről a M. Nemzeti Múzeumban, a somogymegyei Magyaregresről a Kaposvári

⁵ Tudor, id. m. 210. l.

⁶ Tudor, id. m. 210–211. l.

⁷ Minthogy Tudor a meglévő és ismeretes példányok felsorolását a teljes irodalommal együtt adja, így tehát az általunk idézett példányoknak csupán a Tudor id. m.-ban lévő számait adjuk, ahol az érdeklődő a további irodalmi adatokat megtalálhatja. Tehát Tudor, id. m. Mon. 71, 72, 74, 75, 73.

Múzeumban, ismeretlen lelőhelyről a Pécs-Baranyamegyei Múzeumban, Singidunumból a Belgrádi Múzeumban és Dalmáciából a Sarajevói Múzeumban találjuk.⁸ Második táblánknak különösen a dunapentelei emlékekkel feltűnőek az egyezései méretben,⁹ képeosztásban és abban, amire már a leírásban felhívtam a figyelmet, az ábrázolás második sorának bal fele jóval lejjebb esik ugyanazon sor jobb felénél, ami nyilván az öntőminta eredeti hibájának következménye. A fent felsorolt példányoknak ezt a szoros hasonlóságát már Hampel annak tulajdonította, hogy azok közös öntőmintáról készültek.¹⁰ Ezt a véleményt a magunk részéről még megerősítjük azzal, hogy ezeknek az ólomkorongoknak valahol ott kellett készülniök, ahol a fémöntés már amúgyis bevezetett iparág volt, ahol annak hozzáértő munkásai voltak. Minthogy az előkerült ólomtáblácskák és korongok túlnyomó részben Pannóniában és Illyricumban kerültek elő, a készítés helyét is ott kell keresnünk. Talán nem tévedünk, ha feltételelesen megkockáztatjuk azt a véleményünket, hogy ezeket Sirmiumban vagy Sisciában készíthették nagyobb számban és onnan kerültek el szerte Pannóniában, hiszen a segédcsapatok s talán a légiók katonái között ezeknek árusítása és terjesztése bizonyára az üzem részére is kifizetődő dolog volt.¹¹ Hogy ezekben az ólomtáblácskákban és korongokban tulajdonképpen bajtól védő varázseszközöket, amuletteket kell látnunk, az majdnem bizonyosra vehető;¹² és lehettek, ami az előbbi hivatásuknak egyáltalában nem mond ellene, a misztériumokban való beavatottságnak hivatalos jelvényei, melyeket a kultusz-közösségek vezetősége, papsága adott ki az igényjogosultaknak. Nagy baj, hogy alig egy-két ilyen emlékünknélől körülményeiről van hiteles adatunk, s így nem vonhatunk le azokról biztos következtetéseket. Azt hiszem azonban, hogy ezeknek a tábláknak és korongok-

⁸ Tudor, id. m. Mon. 86., 87., 88., 89., 90., 91., 92.

⁹ Lásd Hampel, Lovas intenzitások dunavidéki antik emlékeken. Archaeologiai Értesítő XXIII. (1903) 343. l. 43. kép. Méretei, akár a mi táblánké 9,4, 8 cm.

¹⁰ Hampel, id. m. 345. l. 45. számnál.

¹¹ Bár, mint mondtam, ezeknek az emlékeknek nem mindegyike származik hitelesen megállapított lelőhelyről, mégis, ha az emlékek lelőhelystatistikáját áttekintjük, látjuk, hogy a legtöbb lelőhely egyúttal tábor is volt. Ezt látniuk a mi általunk itt közölt két táblánál is. Kiskőszeg római nevén Ad militare régi római tábor, melynek területén a Coh. II. Asturum (a Kr. u. II. sz. elejéről), a Legio VI. Herculia (a III. sz. végén), az Equites Florianenses (a IV. században a Notitia Dignitatum adata szerint) és azonfelül a bélyeges téglák adatai szerint a Legio II. Adiutrix és a Cohors VII. Breucorum osztagai is állomásozhattak hosszabb vagy rövidebb ideig.

Dunaszekeső, római nevén Lugio (Florentia) szintén római táborhely, melynek helyőrségéből az Ala Hispanorum I. (az I. sz. vége felé), a Cohors VII. Breucorum (a II.—III. század folyamán), a Legio II. Ad. osztaga (a IV. század folyamán) és az Ala Palmatarum Sagittariorum (a II.—IV. sz.-ban) neveit ismerjük. Vannak tehát e két helyiség megszálló csapatai között a Balkánról és Illyricumból való csapatok, melyek között e kultusz hívei bő számmal akadhattak. — (A fenti két hely megszálló csapataira vonatkozó adatokat dr. Szilágyi János úrnak, az Aquincumi Múzeum vezetőjének köszönhetem.)

¹² V. ö. Tudor, id. m. pag. 204. és Cumont, Revue archéologique, 1938. II. p. 69. — Már anyaguk is — ólom — mágikus erejű. D. Tudor, id. m. pag. 203.

nak is olyan szerepük lehetett, mint az általam közzétett nagyszámú oroszlan- és egyéb állatalakkal díszített kulcsnak, melyek nyilván egy más kultusz körében lehettek a beavatottságnak, egyazon kultusz-közösséghez való tartozásnak hivatalosan elismert, tudniillik az illető kultuszhoz tartozók előtt hivatalosnak tartott ismertető jelei, igazolványai.¹³ De amíg ott az állat feje csaknem mindig át van a szájánál vagy a száj körül fúrva, addig az általam ismert ólomkorongok közül egyedül a Tolna vármegyéből származó túskepusztai ólomtáblácskán találunk olyan átfúrásokat, amelyek alkalmassá tették azt a felfűzésre és hordásra.¹⁴ De talán nem is kellett azt a mystéseknek előírászerűen maguknál hordaniok. Itt kell megjegyeznünk, hogy a kultusz körébe tartozó nagyszámú, márványból vagy kőből faragott és kisméretű emlékeket inkább fogadalmi emlékeknek tekinthetjük, melyeket a kultusz hívei állítottak isteneiknek. Talán ezért is van, hogy ezeknek képképe több eltérést mutat az ólomkorongok és táblákétól, egyszerűbb, sokszor csak a két lovasra és a közöttük álló istenasszonyra szorítkozik, akiknek képét többször csak még néhány misztikus tárgynak és állatnak képe egészíti ki. De ha több sorra tagozódik az ábrázolás, és gazdagabb is, ritkán találjuk meg bennök ólomkorongjainknak és táblácskáinknak áttekinthető, csaknem logikus ábrázolási rendjét.¹⁵ Legyen szabad egyúttal itt rámutatnom arra, hogy ezeknek a kőből faragott lovasistenség-emlékeknek mennyire egyező és egyöntetű a stílusuk, bárhol is kerültek elő. Ha csak azt föl nem tételezzük, hogy ezeket az emlékeket egy helyütt gyártották és onnan szállították szét Dáciától Rómaig mostani lelőhelyeikre, amire biztos választ kövizsgálat hiányában nem mondhatunk, mégis föltűnő ez a nagy stílushasonlóság. Azt hiszem — feltéve, hogy ez emlékek különböző helyekről származnak — ez nem pusztán annak tulajdonítható, hogy ezek a kőemlékek aránylag kisméretűek (a 20—25 cm-es már nagynak számít közöttük), és hogy készítőik nyilván még a provinciákban sem tartoztak céhüknek jó mesterei közé, hanem annak is, hogy ez a faragási mód kultusz-maniér volt: *hasonló ábrázolásokat kellett ezekre a kövekre vésní hasonló módon.* Talán nem járok messze az igazságtól, ha a mai szentképek, de főként ikonok készítésénél szemmeláthatóan jelentkező szín- és stílusbeli egyöntetűségre utalok ezekkel kapcsolatban. Mindenesetre a lovas-istenségek kőből faragott emlékeinél letagadhatatlan a közös téma

¹³ L. Oroszlán: Állatalakos kulcsnyelek Pannoniában. Dolgozatok a M. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Régiségtudományi Intézetéből. XV. (1929), 115—132. és olasz fordításban: Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia. Ugyanott, XVI. (1940), 100—117. l.

¹⁴ L. Hampel, id. m. az Arch. Ért. XXIII. (1903) 348. l. 51. képpel.

¹⁵ L. Kazarow: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Anzeiger (1940) S. 30. — A Tudor által közölt 130 emléktől a fele (65) kőből, főleg márványból készült és ezeknek legnagyobb része Dáciából és Moesiából származik: 48 darab ólomból való és túlnyomó részben Pannoniában és Illyricumban került napvilágra. Lelőhely szerint 48-at Pannoniában, 22-öt Dáciában, 22-öt Moesiában találtak. A többi Thráciából, Dalmáciából, Itáliából és ismeretlen helyről származik S. Tudor, id. m. l. pag. 198.

mellett a közös stílus, amely egészen idegen pl. a Pannoniában szokásos kőfaragás stílusától; bennök félreérthetetlenül jelentkezik bizonyos keleti íz, amelyhez legközelebb kétségtől a moesiaí és dáciai provinciális kőfaragás emlékei vannak. Talán lesz alkalmam legközelebb erről bővebben is beszélni.

Két emlékünkhöz tehát a Kr. u. III. századból származik, képanyagában újat nem hoz, csatlakozik a lovasistenségeknek ezeken az emlékeken kialakult és szigorúan megmerevedett ikonográfiájához. Éppen ezért belőlük új adatot a kultusz és a hozzátartozó misztériumok magyarázatához nem nyertünk.¹⁶ Annyi bizonyosnak látszik, hogy az ábrázolás felső két sora az Égre, azaz a kultuszban és a misztériumokban helyet kapott istenekre vonatkozik, míg a két alsó inkább a hívők beavatási szertartásainak fázisait és a kultusz mágikus eszközeit és szimbolikus állatait mutatja be. A kép felső sorában jelentkező Sol-ábrázolás jóformán minden keleti kultuszban megjelenik, ha nem is ennyire hangsúlyozottan.¹⁷ A két lovas a közöttük álló istennővel és a lovak lába alatt fekvő emberi alakkal és hallal félreérthetetlenül magánhordja egy szinkretisztikus misztérium-vallás minden jellemző vonását. A lovasokban nyilván a thrák lovas és triumfáló császár képmotívuma

¹⁶ Nem kívánunk ez alkalommal foglalkozni az emlékeknek magyarázataival és a kultusz jellegének megállapításával, melynek nagy és részletes irodalma van. (Magyar részről *Hampel József* az emlékek első összegyűjtésével és a jelenetek olykor igen találó magyarázásával, *Buday Árpád* pedig az egész kultuszra vonatkozó újabb emlékgyűjtéssel, valamint a vallás lényegére vonatkozó magyarázataival szerzett érdemeket.) Tudor idézett munkájában különben az összes véleményeket összegyűjtötte és közölte, akár az egész kultusz lényegére, akár egyes képtípusok magyarázatára vonatkoznak azok. Az érdeklődőket tehát ideutasítjuk. (L. *Tudor*, id. m. pag. 205 sqq.) Ezekhez lásd még *Kazarow* megjegyzését, id. m. Anzeiger (1940), S. 27 ff. Ezekből kitűnik, hogy az általa publikált razgradi bronztáblában látja ennek a kultusznak első megjelenését, melyet *Rostovtzeff* a Kr. u. I. századra tesz. (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich. I. S. 346.) Ezen a lovas még csak egyedül jelenik meg, a szimbolikus jelek körülötte elszórva vannak a táblán ábrázolva. Kazarow ennek alapján és hogy az emlékek jelentékeny száma származik Moesiából, közöttük az egyetlen agyagmodell is, mely ilyen reliefek készítésére szolgált, azt következteti, hogy: „sind wir berechtigt, die bildliche Ausgestaltung unseres Kultes in Moesien zu suchen, wo auch die Verehrung des thrakischen Heros sehr lebhaft war.“ Helyesen jegyzi meg, hogy a lényegében szinkretisztikus kultusz ehhez a feltevéshez semminemű támpontot nem ad, amint Tudor feltevéséhez sem, aki azt Dáciából akarja származtatni. Idézi *Rostovtzeff* véleményét, aki a dunavidéki lovasistenségek emlékeit összekötésbe hozza Kr. e. IV–III. sz.-ból származó déloroszországi emlékekkel, amelyeken először jelenik meg a lovasisten egy istennővel összekapcsolva. Cumont viszont újabban annak a véleményének adott kifejezést, hogy táblácskánk semmiféle határozott kultusszal nincsenek összefüggésben, egyszerűen bajtól óvó eszközök, varázstáblák (Revue arch. 1938. II. 69.).

¹⁷ A kultuszban szereplő istenek, személyek, állatok, tárgyak jelentőségére és magyarázatára lásd Tudor idézett munkájában a tudósok különböző véleményeit, melyeket híven közöl. Lásd továbbá *F. Saxt*: Mithras, Typengeschichtliche Untersuchungen, Berlin, 1931. című munkájában a kultuszunkban előforduló istenségekre és különféle misztikus szerepet betöltő emberekre, állatokra és személyekre vonatkozó megállapításait.

egyesül a Dioskurok és Kabirok misztikus lényével és az istennő egyképpen lehet Magna Mater, Terra Mater, Helena, Epona, Anaitis, Atargatis vagy más istennő is, vagy talán inkább mindezen istenség lényéből valami, melyet ennek a vallásnak kitalálói és terjesztői előtünk ismeretlen módon gyúrtak új istenalakká össze. A baloldali lovas mögött álló harcosban sokan Marsot látják; ez az alak tehát a római katonai istenség kultuszát képviselné ebben a misztériumvallásban; a jobboldali lovas mögött ábrázolt nőben viszont Nemesist látják, akinek szerepe azokban a provinciákban, ahol a lovasistenségek tisztelete el volt terjedve, az emlékekből következőleg igen jelentős lehetett. A harmadik sor középső lakomajelenete aligha lehet más, mint a boldog mystések lakomázása a beavató szertartások elvégzése után. A beavatottak az isten vagy az istennő jelenlétében ülnek a hallal, vagy ritkán libával vagy galambbal (?) megrakott asztal körül.¹⁸ Erre utalna a jobboldali két, egyes esetben három ruhátlan ifjúnak az asztal felé való közeledése, amely tehát nem volna egyéb, mint a beavatási szertartásokat szerencsésen kiállott mystésnek a mystagogos által való bevezetése a felterített lakomához.¹⁹ A baloldali jelenet viszont, amelyben a fáról lecsüngő kos tetemét nyúzza egy alak, egy másik pedig mellette áll kos-maszkkal a fején, nyilván a beavató szertartásoknak egy szakaszát jelentik. A fejetlen kos alatt helyenként látható vödörszerű edény a kifolyó vér felfogására való, melyre valószínűen a beavatási szertartások folyamán volt szükség.²⁰ A negyedik sor állatai és tárgyai a misztériummal összefüggő és abban szerepet játszó kozmikus jelenségeknek megtestesítői és kifejezői. (Oroszlán = tűz, kígyó = föld, kráter = víz, stb.)²¹

Ha emlékünkből idézzük a Pannoniában szerepet játszó keleti misztériumvallásoknak és szinkretisztikus kultuszoknak emlékeit, látjuk, hogy ezekben mennyi közös jelenet, azonos állat és tárgy szerepel.

¹⁸ A dunavidéki lovasistenségek emlékein a szent lakoma asztalán általában halat látunk. Ennek az állatnak állandó jelenléte adott alkalmat, hogy az álló, és valószínűleg a lakomán főhelyen, közepén ülő istennőben a kis-ázsiai Atargatist lássák, akinek kultuszában a hal nagy szerepet játszott. (V. ö. Tudor id. m. pag. 214 sqq.: l. még Dötger, IXÖLZ, passim.) A szekszárdi múzeum Ócsényből való töredékes tábláján viszont a tálban szárnyast, valószínűleg libát, esetleg galambot látunk, míg a sültet Hampel szerint levélkoszorú, szerintünk kis halakból álló körítés veszi körül. (Hampel, id. m. Arch. Ért. XXIII, 1903. 351. l. 55. szám képpel.) A Kazarow-emlékkönyv számára írott dolgozatomban egy rejtélyes, de mindenesetre valamelyik kultuszhoz tartozó nagy alakú dombormű töredékét teszem közzé, hol hatalmas tripuson elhelyezett tálon ismét sült libát látunk.

¹⁹ V. ö. Sabazios kultuszának ismeretes Vibia freskójával, hol Vibiát a mi ólomkorongjainknak lakoma-képéhez hasonlóan vezeti „angelus bonus”-a a hosszú klinéhez, mely mögött már a többi beavatott ül. L. Cumont: Les religions orientales dans le paganisme romain. Paris, 1929. pag. 61. fig. 3. L. még a következőkben idézendő konjicai reliefet.

²⁰ A Mithras-vallásban is nagy szerepet játszott a vérrel való behintés. Lásd továbbá a Magna Mater taureboliájáról szóló leírást. Cumont, id. m. pag. 63. not. 65.

²¹ V. ö. Tudor, id. m. a megfelelő címszavak alatt passim.

Ezeknek a tárgyaknak és állatoknak misztikus jelentése ugyanis már jóval előbb belerögződött az antik világ embereinek tudatába; valószínű, hogy az elemeket, melyek minden misztériumvallásban szükségképpen szerepet játszottak, nyilván minden kultusz a köztudatban már jól ismert népszerű „egyezményes jellel” iparkodott kifejezni. Ezért van, hogy tárgyak és állatok többféle kultuszban is szerepet játszanak. Bika szerepel a Mithras-vallásban, a Dolichenus-kultuszban. Kos szerepel Juppiter Sabazios kultuszában, a dunavidéki lovasistenségek emlékein és még előbb a Kabirok kultuszában. Oroszlánt látunk a Mithras-vallásban, a dunavidéki lovasistenségek kultuszának emlékein, a Magna Mater kultuszában. A kígyó csaknem minden misztériumvallásnak és kultusznak szereplője. És folytathatnók hosszan még ezt a csak felületes felsorolást.²² Mindenesetre hiányossága az antik misztériumvallásokra vonatkozó kutatásoknak, hogy nem állították még teljesen össze az emlékeken szereplő jelenetek, állatok, tárgyak képanyagát. Saxlnak idevágó kísérletét egyelőre nem folytatták. Már pedig mindaddig, míg ez a munka tökéletesen elvégezve nincsen, míg a misztériumvallások ikonografiája el nem készül, alig lehet az elválasztó vonalat az egyes kultuszok képanyaga között megvonni. Igaz, hogy itt nehézségeket okoz majd e kultuszoknak és emlékeiknek időbeli egybeesése, ami az egyes képmotívumok átvételének, kultuszból kultuszba vándorlásának és időpontjának megállapítását teszi számunkra szinte lehetetlenné. Így például a szent lakomának eddig legtöbb példáját a dunavidéki lovasistenek, a thrák lovashős és a Sabazios kultusz emlékeiről²³ ismerjük. A Mithras-kultuszban a típus majdnem teljesen ismeretlen, tudomásom szerint mindössze két ízben fordul elő, a trieri csészén és a sarajevói múzeumban őrzött konjicai domborművön.²⁴ Az elsón a felül ábrázolt lakoma alatt fekvő oroszlánt, kígyótól körülfont kantharost, oldalt hollót és kakast látunk, melyek a lovasistenségek kultuszának képkészletéhez tartoznak a holló kivételével; a konjicai reliefen a beavatottak vesznek részt (ketten) a szent lakomán, kénén fekvve, mely előtt megakasztott tripus áll, balra oroszlán, jobbra kosfej. Balról két alak jön, az egyik hollófejjel, a másik perzsa ruhában, kezében rhyton tartva, jobbról oroszlánmaszkat hordó alak és mellette katonaruhába öltözött férfi közeledik. A magyarázat szerint a Mithras-vallás négy beavatottja közeledik a beavatás pillanatát most élvező mystések felé: a corvus, a persés, a miles és a leo. Éppen ez az ábrázolás ad alapot annak a mások által is vallott nézetemnek, hogy az emlékeink harmadik sorában látható három alakkal ábrázolt lakomajelenetben szintén a beavatottak

²² V. ö. Saxl: „Mithras“-ában a megfelelő címszavak alatt passim összeállított véleményeket ezeknek az állatoknak és tárgyaknak jelentőségére vonatkozólag.

²³ A thrák lovas hős emlékein előforduló lakoma ábrázolásokat összeállítja és magyarázza Dobrovits Aladár sajtó alatt lévő és a thrák lovas hősről szóló tanulmányában. A Sabazios-kultusz lakomájára l. fentebbi -19. számú jegyzetet.

²⁴ A trieri csésze képét l. Trierer Heimatbuch S. 332. és Saxl, id. m. S. 20, Abb. 61. — A konjicai reliefre l. Cumont id. m. pag. 140. pl. XIII. 2.

szent lakomáját lássam. Bizonyos azonban, hogy ezt a jelenetet a Mithras kultusz máshonnan, talán éppen a lovasistenségek kultuszának képanyagából merítette.

Tehát nagyon fontosnak és nélkülözhetetlennek kell tartanunk az antik misztériumvallások és kultuszok képanyagának teljes összegyűjtését és kiadását. Csakis a teljes misztikus ikonografia alapján tudjuk majd az egyes vallásokat elhatároló különbségeket és összekapcsoló fonalakat megállapítani, annál is inkább, mert az antik vallástörténet anyagához mindig újabb és újabb emlékek csatlakoznak, melyek az osztályozást és rendbeszedést sürgősen követelik. Addig is minden emlékek gyűjtése és sürgős közzététele kötelességünk. Ezért adjuk közre e két új emléket is, hogy általuk is teljesebbé tegyük a dunavidéki lovasistenségek pannóniai kultuszának teljes felderítésére és magyarázatára szolgáló emlékanyagot.

Dr. Oroszlán Zoltán.

Zwei neue Denkmäler der donauländischen Reitergottheiten.

(Hierzu die Tafel LI.)

Seitdem D. Tudor seine schöne zusammenfassende Studie über die donauländischen Reitergottheiten¹ veröffentlichte, haben einige schon wieder das bisher bekannte Denkmalmaterial dieses synkretistischen provinziellen Kultes bereichert.² Auch die folgenden Zeilen wollen in erster Reihe zwei, bisher unveröffentlichte Täfelchen aus Privatsammlungen den Lesern bekannt geben und gleichzeitig einige Bemerkungen anknüpfen, die diese, unserer Meinung nach noch immer offen stehende Frage der endgültigen Lösung vielleicht um einen Schritt näherbringen.

Das erste Denkmal ist ein quadratförmiges Bleitäfelchen, das in Kisköszeg entdeckt wurde und sich gegenwärtig in Zombor, in der Privatsammlung von Dr. Imre Frey befindet.³ Die Höhe des Täfelchens beträgt 8.4 cm, die Breite 8 cm; es ist in gutem Zustande, kaum beschädigt, auch seine Oberfläche ist unversehrt; bemerkenswert ist die stufenförmige Abschneidung des unteren Randes (LI. 2.).

An der Tafel halten zwei, auf einfach gegliederten Sockeln stehenden Säulen mit glattem Säulenschaft und korinthisierendem Kapitell einen grossen Bogen, welcher mit einer Kyma-Reihe geschmückt ist. Der Bogen und die Säulen nehmen fast die ganze Breite des Täfelchens ein, nur in den zwei oberen Ecken sehen wir ausser dem Bogen je eine, sich windende Schlange. Unter dem Gewölbebogen und zwischen den

¹ D. Tudor, *I Cavalieri Danubiani*. Ephemeris Dacoromana, VII, Roma, 1937. pag. 189—356. Tav. I—V.

² Vgl. z. B.: D. Tudor, *Nuove rappresentazioni dei cavalieri Danubiani*. Ephemeris Dacoromana, VIII. Roma, 1938. pag. 445—449. — M. Abramšč: Neue Votivreliefs berittener Gottheiten aus Dalmatien. Serta Hoffilleriana, Zagreb, MCMXL, S. 297. ff. — G. Kazarow: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse. Anzeiger. 77. Jahrgang, 1940. N. I—XV. Wien, 1941. S. 25 ff. In den Folgenden als „Anzeiger“ zitiert.

³ Für die Erlaubnis, dieses Stück zu publizieren, drücke ich Herrn Dr. I. Frey meinen aufrichtigen Dank aus.

beiden Säulen nimmt in vier nacheinander folgenden Zonen das Bildornament des Täfelchens Platz.

In der oberen Zone sehen wir den Sonnengott, der einen Strahlenkranz, eine Tunika und einen seitwärts aufliegenden Mantel trägt; er steht auf seinem vierspännigen Triumphwagen, davon wir die verzierte Brüstung sehen. Der Gott erhebt seine rechte Hand mit segnender Bewegung, in der linken Hand hält er einen Apfel oder eine, das Weltall darstellende Kugel. Je zwei Pferde des Viergespannes sind an beiden Seiten des Wagens in Protome dargestellt. In der Mitte der zweiten Zone ist eine stehende Frau in Chiton und Mantel, den letzteren hält sie mit beiden Händen schürzenartig aufgehoben vor ihrem Schoss. Auf dem Haupte trägt sie einen diademartigen Schmuck, rechts und links davon ist je ein Stern. Von rechts und links nähert sich der Frau je ein Reiter, in Tunika, mit hinten aufliegendem Mantel, die rechte Hand zum Gruss erhoben. Es scheint, als ob der linke Reiter eine phrygische Mütze trüge. Sein Pferd tritt auf einem, auf dem Rücken liegenden Mann, während das Pferd des anderen Reiters auf einem Fische steht.

Hinter dem linkseitigen Reiter steht ein behelmter Mann, der den Panzer der Legionäre trägt und seine lange Lanze mit der Rechten schräg vor dem Körper hält; an seinem linken Arm trägt er einem runden Schild. Hinter dem anderen Reiter steht eine, in Profil dargestellte Frau in Chiton und langem Mantel; die rechte Hand erhebt sie bis zur Stirnhöhe.

In der dritten Zone liegen drei Gestalten auf Klinai um einen bedeckten Tisch. Die mittlere schaut nach rechts, die Köpfe der zwei äusseren sind einander zugewandt. Die mittlere Gestalt kann auch eine Frau sein, die beiden anderen sind bestimmt Männer. Alle drei greifen mit einer Hand nach dem, auf dem Tische in einer Schüssel liegenden Fisch, während die mittlere Gestalt ihre Rechte mit einladender Bewegung unter das Kinn hebt. Rechts von dieser Szene stehen zwei unbedeckte Jünglinge. Der eine wendet das Haupt gegen seinen Gesellen; mit seiner linken Hand packt er dessen Hand und zeigt mit seiner Rechten nach dem gedeckten Tisch und nach den Schmausenden. An der anderen Seite häutet ein geschürzter Mann einen, von einem Baum herunterhängenden kopflosen Widder, und es scheint, als ob unter dem Tierleichnam ein Gefäss wäre; an der anderen Seite des Baumes steht eine, eine kurze Tunika tragende Gestalt, mit einem Widderhaupt auf dem Kopfe. In der vierten Reihe sehen wir von links nach rechts gehend die folgenden Gegenstände und Tiere: Tripus, darauf vielleicht ein Fisch; eine schwebende, ein wenig nach rechts gebogene, amphorenartige Vase, eine sich windende, den Kopf hoch hebende Schlange, eine grosse Vase (Krater), einen sitzenden Löwen, der den Kopf der Vase zuwendet, ein schwebendes, herzförmiges Gefäss (vielleicht ein Rhyton) und ein Hahn.

Das zweite Denkmal ist auch ein quadratförmiges Bleitäfelchen,

das angeblich aus Dunaszekeső stammt und jetzt im Besitze von Joseph Fleissig ist.⁴ Seine Höhe beträgt 9.4 cm, seine Breite 8 cm, die Oberfläche ist im heutigen Zustande gewellt, die linke Ecke fehlt und auch aus dem oberen Rand sind mehrere Stücke abgebrochen. Auch der untere Rand der Tafel ist beschädigt und die Oberfläche ist an vielen Stellen durch starke Korrosion vernichtet worden (*LI. 1.*).

Ähnlich wie bei der ersten Tafel ist der Bildschmuck, auch hier von gewältigen Säulen mit korinthisierendem Kapitell und von einem, mit Kyma verzierten Bogen umgeben; die Säulenschäfte sind gewunden, die Sockel sind mehr verziert, als bei der anderen Tafel. In der rechten oberen Ecke der Tafel ist eine sich windende Schlange. Auch hier ist die Darstellung in vier, aufeinanderfolgende Reihen geordnet.

In der oberen Reihe steht der Sonnengott in seinem Triumphwagen, dessen reich verzierte Brüstung unter dem Brustbild des Gottes gut sichtbar ist. Auf dem Haupte des Gottes ist eine Strahlenkrone, seine Kleidung besteht aus einer Tunika und einem weit aufliegenden Mantel. Seine rechte Hand erhebt er mit segnender Bewegung, in der linken hielt er offenbar eine, das Weltall darstellende Kugel. Die Pferde des Viergespannes sind hier an beiden Seiten des Wagens zu zwei und nur als Brustbilder dargestellt. Rechts und links neben dem Kopf des Gottes ist je ein Stern. In der Mitte der zweiten Reihe steht eine Frau in Chiton und Mantel, die beiden Enden des Mantels hebt sie mit ihren Händen auf, auf dem Haupte trägt sie ein Diadem. Rechts und links nähert sich ihr je ein Reiter. Beide tragen eine Tunika und einen aufliegenden kurzen Mantel. Die rechte Hand erheben sie mit grüssender Bewegung gegen die Frau. Der linkseitige Reiter trägt eine phrygische Mütze. Das Pferd desselben tritt auf einem Fisch, das des rechtseitigen auf einem, auf dem Bauche liegenden gefallenen Mann. Hinter dem linkseitigen Reiter steht ein Kämpfer in Helm und Panzer, mit Schild und Speer. Hinter dem rechtseitigen Reiter steht eine Frau in Chiton und langem Mantel, ihre rechte Hand erhebt sie grüssend bis zur Stirnhöhe. Bemerkenswert ist es noch, dass die linke Seite dieser Reihe viel tiefer gerutscht ist, als die rechte: wahrscheinlich ein Fehler der unrichtigen Zeichnung der Giessform.

In der Mitte der dritten Reihe finden wir auch hier den grossen bedeckten Tisch mit dem, in der Schüssel liegenden Fisch. Auch hier sehen wir drei Gestalten um den Tisch (von der linken sind wegen der, die Oberfläche vernichtenden Korrosion nur die Umrisse sichtbar), die mittlere ragt aber stark aus der Gesellschaft hervor. Sie stellt augenscheinlich eine Frau dar; mit der Rechten greift sie, ebenso wie ihre Gesellen, nach dem Fisch in der Schüssel, und in der Linken hält sie irgendeinen Gegenstand, der Form nach ein Rhyton.

⁴ Für die Gestattung der Publikation der Tafel spreche ich bei dieser Gelegenheit Herrn Direktor Joseph Fleissig meinen aufrichtigen Dank aus.

Rechts finden wir die zwei unbedeckten Jünglinge, die sich bei der Hand halten, an der anderen Seite hängt von einem, unmittelbar neben dem Kline angebrachten Baum der kopflose Leichnam des Widders, welcher auch hier, wie an der anderen Tafel, von einem Manne gehäutet wird. Hinter diesem steht eine, in kurze Tunika gekleidete Gestalt, an der Stelle seines Kopfes ist ein Widderhaupt. In der 4. Reihe sehen wir von rechts nach links gehend einen, mit Fisch beladenen dreifüssigen Tisch, einen sitzenden Löwen, eine mächtige Vase (Krater), eine sich windende Schlange und einen Hahn.

Beide Tafeln gehören zu den Denkmälern der *donauländischen Reitergottheiten*, und zwar zu einer besonderen Gruppe, die leicht unterscheidbar ist. D. Tudor nennt diese Gruppe *pannonisch*.⁵ Ihre besonderen Merkmale sind, dass das Bildmaterial in horizontalen Reihen angebracht ist, die Szenen zusammenhängend und klar gegliedert, die Tafeln in der Regel scheibenförmig oder quadratförmig sind, und im letzteren Falle sie ihre Bilder unter einem, von Säulen getragenen Bogen darstellen. Tudor setzt die Zeit dieser Denkmalgruppe auf ein Jahrhundert, von Septimius Severus bis Constantin den Grossen.⁶ Unsere Tafeln stehen in der Denkmalgruppe nicht allein da. Wir finden ähnliche Exemplare in den verschiedenen Sammlungen. Die Seitenstücke des 1. Denkmals finden wir im Zagreber Museum (aus Sirmium), im Ungarischen Nationalmuseum (aus Mitrovica), im Museum von Sarajevo (aus Halapič), im Siebenbürgischen Nationalmuseum (ohne Fundort), und ein fragmentarisches Exemplar aus Pannonien im Ungarischen Nationalmuseum, doch ist sein Fundort nicht näher bekannt.⁷ Die Seitenstücke des 2. Tafelchens finden wir im Zagreber Museum (aus Bassiana), im Wiener Kunsthistorischen Museum (aus Siscia), im Ungarischen Nationalmuseum (aus Dunapentele), im Museum von Kaposvár (aus Magyaregres, Kom. Somogy), im Museum Pécs-Kom. Baranya (ohne Fundort), im Belgrader Museum (aus Singidunum) und im Museum v. Sarajevo (aus Dalmatien).⁸ Besonders auffallende Parallelen finden wir zwischen unserer zweiten Tafel und dem Denkmal aus Dunapentele und zwar in Mass⁹ und Einteilung. Auch ist bei beiden, wie schon erwähnt, die linke Seite der zweiten Reihe der Darstellung tiefer gerutscht als die rechte Seite, was offenbar das Resultat eines ursprünglichen Fehlers der Giessform ist. Hampel erklärte die Ähnlichkeit der genannten Exemplare, in der Vermutung, dass sie nach

⁵ Tudor, op. cit. S. 210.

⁶ Tudor, op. cit. S. 210—211.

⁷ Bei Tudor finden wir die vollständige Anführung der bekannten Exemplare und der Literatur, so dass wir nur die Nummer angeben, unter welcher sie dort figurieren und wo die weiteren Literaturangaben zu finden sind. Also Tudor, op. cit. Mon. 71, 72, 73, 74, 75.

⁸ Tudor, op. cit. Mon. 86, 87, 88, 98, 90, 91, 92.

⁹ Siehe Hampel, Lovas istenségek dunavidéki antik emlékeken. Archaeologiai Értesítő XXIII. (1903) S. 343, Abb. 43. Die Masse, sind wie bei unserer Tafel 9.4 und 8 cm.

derselben Giessform verfertigt worden sind.¹⁰ Diese seine Ansicht bekräftigen wir, noch indem wir behaupten, dass diese Bleischeiben dort hergestellt worden sind, wo die Metallgiesserei schon ein eingeführter Industriezweig war und wo es sachverständige Arbeiter gab. Vielleicht irren wir uns nicht, wenn wir behaupten, dass sie in Sirmium oder Siscia in grösserer Anzahl hergestellt und von dort aus in ganz Pannonien verbreitet wurden, da ihr Verkauf und ihre Verbreitung unter den Soldaten der Hilfstruppen und später der Legionen wahrscheinlich auch für die Betriebe lohnend war.¹¹ Es ist fast sicher, dass wir in diesen Bleitafelchen und Scheiben Zaubermittel zum Festhalten des Übels, Amulette sehen müssen,¹² und, was dieser ihrer Bestimmung nicht widerspricht, die offiziellen Insignien der Initiation in die Mysterien, welche die Führer der Kultgemeinschaften, die Priester den Berechtigten erteilten. Leider besitzen wir nur wenige authentische Angaben über die Fundumstände solcher Denkmäler, so dass wir aus diesen keine sicheren Folgerungen ziehen können. Ich glaube aber, dass diese Tafeln und Scheiben eine ähnliche Rolle hatten, wie die durch von mir publizierten Schlüssel, die mit Löwen und anderen Tiergestalten verziert sind und die offenbar im Rahmen eines anderen Kultes die offiziell anerkannten, d. h. von den Mitgliedern des Kultes für offiziell gehaltenen Insignien, die Zeugnisse der Einweihung, der Zugehörigkeit zu einer Kultgemeinschaft waren.¹³ Während aber bei diesen der Kopf des Tieres fast immer beim Munde oder um den Mund durchbohrt ist, finden wir unter den, mir bekannten Bleischeiben nur an dem Tafelchen aus Tüskepuszta (Kom.

¹⁰ *Hampel*, op. cit. S. 345, Nr. 45.

¹¹ Obwohl, wie schon erwähnt, die Fundorte dieser Denkmäler nicht immer authentisch festgestellt sind, ist aus der Statistik der Fundorte doch ersichtlich, dass die meisten Fundorte zur gleichen Zeit Lager waren, wie auch bei den hier mitgeteilten Tafeln. Kiskőszeg hiess bei den Römern *Ad militare* und war ein altes römisches Lager, wo die *Coh. II Asturum* (Anfang des II. Jhs n. Chr.), die *Legio VI Herculia* (Ende des III. Jhs.), die *Equites Florianenses* (nach den Daten der *Notitia Digninatum* im IV. Jhs.) und wie die Angaben der Ziegel mit Stempeln zeigen, auch die Abteilungen der *Legio II. Adinatrix* und der *Cohors VII Breucorum* kürzer oder länger stationierten.

Dunaszekeső, römisch *Lugio* (*Florentia*) ist auch ein römisches Lager, aus der Garnison sind uns die Namen der *Ala Hispanorum I.* (gegen Ende des I. Jhs), der *Cohors VII. Breucorum* (II—III Jh.), der Abteilung der *Legio II. Ad.* (im Laufe des IV. Jhs.) und der *Ala Palmatarum Sagittarorum* (in den II—IV Jahrhunderten) bekannt. Unter den Truppen dieser zwei Orte gab es also Truppen vom Balkan und aus dem Illyricum, unter welchen es viele Anhänger des Kultes geben mochte. (Die Angaben über die Truppen dieser zwei Örtlichkeiten verdanke ich Herrn dr. János Szilágyi, dem Leiter des Aquincum-Museums.)

¹² Vgl. *Tudor*, op. cit. pag. 204 und *Cumont*, *Revue archéologique*, 1938, II. p. 69.

¹³ Siehe *Oroszlán: Allatalakos kulesnyelek Pannoniában. Dolgozatok a M. kir. Ferencz József-Tudományegyetem Régiségstudományi Intézetéből. XV. (1939) S. 115—142* und in italienischer Übersetzung: *Impugnatura di chiave con animali, in Pannonia. Ebenda, XVI. (1940) S. 100—117.*

Tolna) solche Durchbohrungen, die es zum Aufschnüren und Tragen geeignet machten.¹⁴ Doch musste, der Mystes vielleicht diese Täfelchen nicht immer mit sich tragen. Hier müssen wir bemerken, dass die zahlreichen, zum Kult gehörigen, aus Marmor oder Stein verfertigten kleinen Denkmäler eher als Votivdenkmäler zu betrachten sind, die die Gläubigen des Kultes den Göttern errichteten. So kommt es vielleicht, dass ihr Bildmaterial von dem der Bleischeiben und Tafeln abweicht; es ist einfacher, beschränkt sich oft auf die zwei Reiter und auf die, zwischen den Reitern stehende Göttin, eventuell durch die Darstellung einiger mystischer Tiere und Gegenstände ergänzt. Aber selbst wenn die Darstellung in mehrere Reihen gegliedert und reicher ist, zeigt sie nur selten die durchsichtbare, fast logische Darstellungsweise der Bleischeiben und Täfelchen.¹⁵ Es sei mir noch erlaubt, auf die Tatsache hinzuweisen, dass diese aus Stein gehauenen Reitergottheit-Denkmäler — ganz unabhängig von ihrem Fundort — einen einheitlichen Stil haben. Wenn wir von der Hypothese, dass diese Denkmäler an ein und demselben Ort verfertigt und von dort aus nach ihren jetzigen Fundorten — von Dazien bis nach Rom — befördert wurden, was aber mangels Steinproben nicht mit Sicherheit behauptet werden kann, absehen, dann ist diese grosse Einheitlichkeit sehr auffallend. Wenn wir aber behaupten, dass sie von verschiedenen Orten stammen, so können wir uns nicht mit der Erklärung zufriedengeben, dass die Denkmäler verhältnismässig klein sind (20—25 cm gilt schon als gross) und dass ihre Verfertiger auch in der Provinz nicht zu den besten Meistern gerechnet wurden, sondern wir müssen annehmen, dass dieser Arbeitsstil eine Kultus-Manier war: *sie mussten ähnliche Darstellungen in ähnlicher Weise in Stein hauen*. Bei dieser Gelegenheit verweise ich auf die Einheitlichkeit, die sich bei der Verfertigung der heutigen Heiligenbilder und hauptsächlich der Ikonen in Farbe und Stil zeigt. Jedenfalls ist bei den Steindenkmälern der Reitergottheiten neben dem einheitlichen Thema auch ein einheitlicher Stil bemerkbar, der z. B. dem, in Pannonien allgemeinen Steinmetzstil ganz fremd ist. Es meldet sich in ihnen ein unverkennbarer orientalischer Zug, der zweifellos den Denkmälern der provinziellen Steinmetzarbeiten aus Moesien und Dazien am nächsten steht. Vielleicht werde ich bald Gelegenheit haben, diese Erscheinung näher zu erörtern.

Unsere zwei Denkmäler stammen also aus dem III. Jahrhundert n. Chr.; ihr Bildmaterial bietet nichts neues, sondern schliesst sich

¹⁴ Siehe *Hampel*, op. cit. Arch. Ert. XXIII. (1903) S. 348, Nr. 51 mit Abbildung.

¹⁵ Siehe *Kazarow*: Ein neues Denkmal zum Kult der donauländischen Reiter. Anzeiger (1940) S. 30. — Die Hälfte der, von Tudor publizierten 130 Denkmäler (65) ist aus Stein, hauptsächlich aus Marmor und stammt grösstenteils aus Dazien und Moesien, 48 Stücke sind aus Blei und kamen meistens in Pannonien und im Illyricum aus Licht. 48 Stücke stammen aus Pannonien, 32 aus Dazien, 22 aus Moesien, die anderen stammen aus Thrazien, Dalmatien, Italien, bei einigen ist der Fundort unbekannt. Siehe *Tudor* op. cit. S. 198.

streng der erstarrten Ikonographie der Reitergottheit-Denkmäler an. So erhalten wir aus ihnen keine neue Angaben zur Erörterung des Kultes und der angehörigen Mysterien.¹⁶ Es ist fast sicher, dass die zwei oberen Reihen der Darstellung sich auf den Himmel, d. h. auf die, im Kult und in den Mysterien figurierenden Götter beziehen, während die beiden unteren Reihen die Initiationsphasen der Gläubigen, die magischen Objekte und symbolischen Tiere des Kultes zeigen. Die Sol-Darstellung in der oberen Reihe ist in fast jedem orientalischen Kult zu finden, wenn auch nicht so prononciert.¹⁷ Die zwei Reiter mit der Göttin, dem Fisch und den menschlichen Gestalten unter den Füßen der Pferde zeigen alle bezeichnende Züge einer synkretistischen Mysterienreligion. In den Reitern vereinigt sich das Bildmotiv des thrakischen Reiters und des triumphierenden Kaisers mit dem mystischen Wesen der Dioskuren und Kabiren, die Göttin kann Magna Mater, Terra Mater, Helena, Epona, Anaitis, Atargatis oder eine andere Göttin sein, oder aber vereinigt sie die Züge aller dieser Gottheiten, die die Erfinder und Verbreiter dieser Religion in einer, uns unbekannten Weise zu einem neuen Kult vereinigten. In dem Kämpfer hinter dem linkseitigen Reiter sehen viele

¹⁶ Wir wollen uns an dieser Stelle in die Erklärung der Denkmäler und des Kultes nicht einlassen, denn sie hat schon eine grosse und ausführliche Literatur. (In Ungarn war *J. Hampel* der erste, der die Denkmäler sammelte und die einzelnen Szenen oft sehr treffend erörterte. *A. Buday* hingegen sammelte die neueren Denkmäler des ganzen Kultes und erwarb sich Verdienste betreffs der Erklärungen über das Wesen der Religion). In Tudors angeführtem Werk finden wir alle Ansichten, die das Wesen des ganzen Kultes oder die Erklärung einzelner Bildtypen betreffen (vgl. *Tudor*, op. cit. pag. 205 sqq.). Siehe noch die Anmerkungen von *Kazarow*, op. cit. Anzeiger (1940) S. 27 ff. Er hält die, von ihm publizierte Razgrader Tafel für die erste Erscheinung des Kultes, die *Rostovtzeff* auf das I. Jh. n. Chr. setzt (Gesellschaft und Wirtschaft im römischen Kaiserreich, I. S. 346). Hier erscheint der Reiter nur noch allein, die symbolischen Gegenstände und Tiere sind zerstreut auf der Tafel abgebildet. Da auch eine bedeutende Zahl der Denkmäler aus Moesien stammt, so auch das einzige Tonmodell, das zur Verfertigung solcher Reliefs gebraucht wurde, folgert er: „sind wir berechtigt, die bildliche Ausgestaltung unseres Kultes in Moesien zu suchen, wo auch die Verehrung des thrakischen Heros sehr lebhaft war.“ Ganz richtig bemerkt er, dass der wesentlich synkretische Kult keine Anhaltspunkte zu dieser Hypothese bietet, ebensowenig wie zu *Tudors* Hypothese, die ihn aus Dazien herleiten will. Er zitiert *Rostovtzeffs* Auffassung, der die Denkmäler der donauländischen Reitergottheiten mit den Denkmälern aus Südrussland dem IV—III v. Chr. Jahrhunderten in Zusammenhang bringt, an welchen der Reitergott zuerst zusammen mit einer Göttin erscheint. Dagegen gab neuerlich *Cumont* dieser seiner Auffassung Ausdruck, dass die Täfelchen mit keinem bestimmten Kult zusammenhängen, nur einfache Schutzmittel, Zaubertafeln waren (Rev. Arch. 1938. II. 69.)

¹⁷ Bezüglich die Bedeutung und die Erklärung der, im Kult figurierenden Götter, Personen, Tiere und Gegenstände siehe die verschiedenen Ansichten der Fachmänner im *Tudors* angeführten Werk. Siehe weiters *F. Saxl*, *Mithras*, Typengeschichtliche Untersuchungen, Berlin 1931, die Ansichten über die im Kult vorkommenden Götter und über die, mystische Rollen spielenden Gegenstände, Tiere und Personen.

den Gott Mars, diese Gestalt repräsentiert also den Kult der römischen Soldaten in der Mysterienreligion. In der Frauengestalt hinter dem rechtsseitigen Reiter sehen dagegen viele die Nemesis, deren Rolle — wie die Denkmäler zeigen — in den Provinzen, wo die Reitergottheiten verehrt waren, wahrscheinlich bedeutend war. Das Mahl in der dritten Reihe konnte nur den Schmaus der glücklichen Mystai nach der Initiation darstellen. Die Eingeweihten sitzen in der Gegenwart des Gottes oder der Göttin um den, mit Fisch, oder seltener mit Gans oder Taube (?) beladenen Tisch.¹⁸ Das zeigen auch die dem Tische sich nähernden, zwei, in einigem Falle drei unbekleideten Jünglinge auf der rechten Seite, die also den, die Initiationszeremonie glücklich überstandenen Mystai darstellen, den der Mystagogos zum gedeckten Tische führt.¹⁹ In der linkseitigen Szene häutet wieder eine Gestalt den, von einem Baume herunterhängenden Widderleichen, daneben steht eine andere Gestalt mit einer Widdermaske, was offenbar eine Phase der Initiationszeremonien bedeutet. Das manchmal unter dem Widder sichtbare eimerähnliche Gefäß diente zum Auffangen des Blutes und wurde wahrscheinlich während der Weihzeremonien verwendet.²⁰ Die Tiere und Gegenstände der vierten Reihe verkörpern die kosmischen Erscheinungen, die mit den Mysterien zusammenhängen und in ihnen eine Rolle spielen (Löwe—Feuer, Schlange—Erde, Krater—Wasser, usw.²¹)

Wenn wir uns die Denkmäler der, in Pannonien eine Rolle spielenden orientalischen Mysterienreligionen und synkretischen Kulte ins Gedächtnis rufen, so bemerken wir, wie viele gemeinsame Szenen, identische Tiere und Gegenstände in ihnen vorkommen. Die mysti-

¹⁸ Gewöhnlich sehen wir auf dem Tische einen Fisch. Die beständige Gegenwart dieses Tieres erklärt diese Auffassung, welche in der stehenden und wahrscheinlich beim Mahl in der Mitte am Ehrenplatz sitzenden Göttin die kleinasiatische Atargatis sieht, in deren Kult der Fisch eine grosse Rolle spielte (Vgl. *Tudor*, op. cit. Pag. 214. sqq; siehe noch *Dölger*, *IXΘΙΣ*, passim.) Auf der, wahrscheinlich aus Ocsény stammenden fragmentarischen Tafel des Museums v. Szekszárd sehen wir dagegen einen Blätterkranz, unserer in der Schüssel; der Braten ist nach Hampel von einem Blätterkranz, unserer Meinung nach von kleinen Fischen umgeben (*Hampel*, op. cit. Arch. Ert. XXIII. 1903 S. 351. No. 55. mit Bild). In einer Studie, die in der Kazarow—Denkschrift erscheinen wird, teile ich das Bruchstück eines geheimnisvollen, aber sicherlich zu irgendeinem Kult gehörenden grossen Reliefs mit, wo wir in einer, auf einem mächtigen Tripus angebrachten Schüssel wieder eine gebratene Gans sehen.

¹⁹ Vgl. mit dem bekannten Vibia-Fresco des Sabazios Kultes, wo Vibia von dem „angelus bonus“ zu der langen Kliné geführt wird, hinter welcher schon die andern Eingeweihten sitzen, also ähnlich, wie auf den Darstellungen unserer Bleischeiben. Vgl. *Cumont*: *Les religions orientales dans le paganisme romain*. Paris. 1929. Pag. 61. fig. 3. Siehe noch das in den Folgenden zitierte Relief aus Konjica.

²⁰ Auch in der Mithras-Religion spielte die Besprengung mit Blut eine grosse Rolle. Siehe weiters die Beschreibung der Taurobolia der Magna Mater. *Cumont*, op. cit. pag. 63. not. 65.

²¹ Vgl. *Tudor*, op. cit. unter den entsprechenden Schlagwörtern passim.

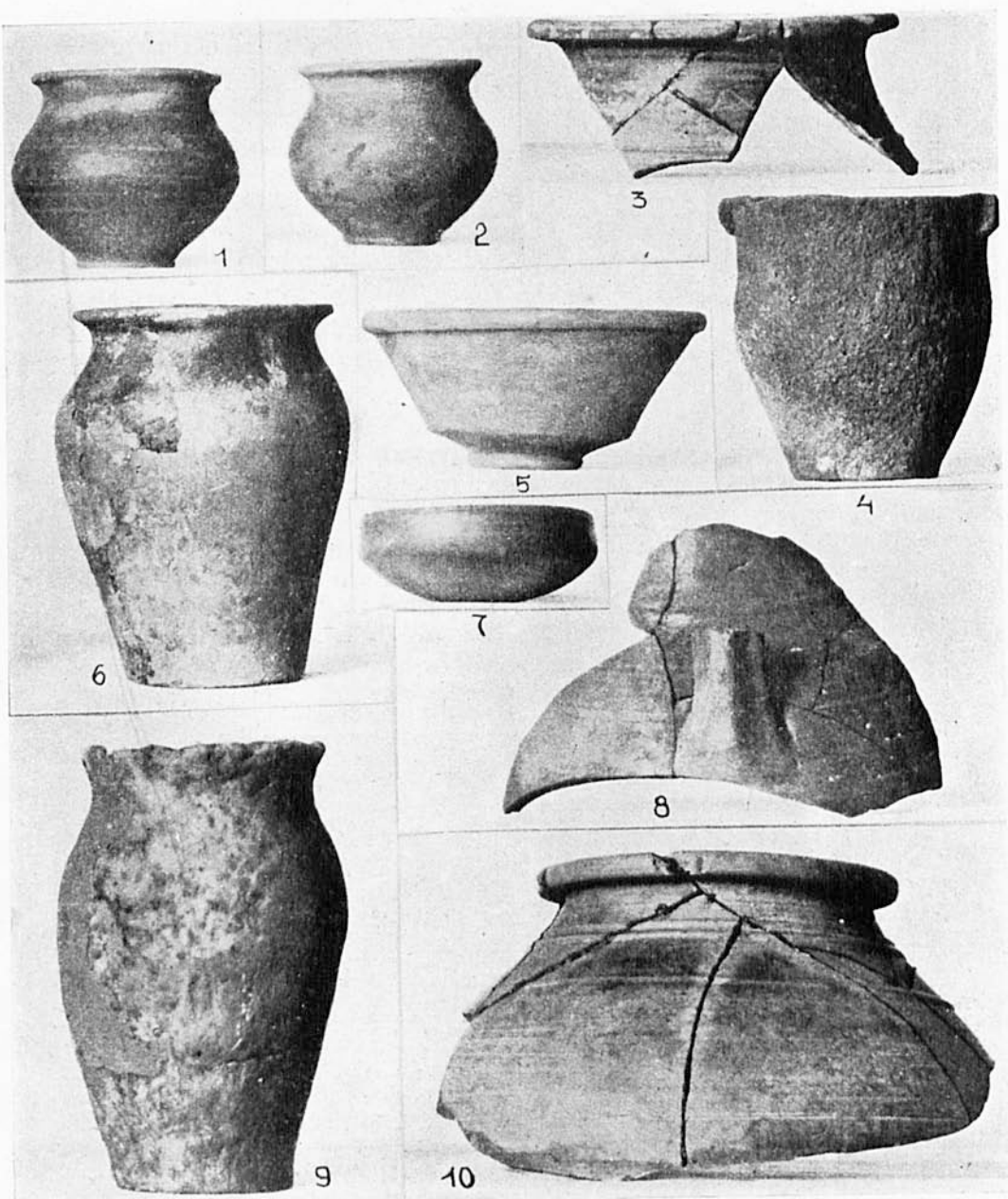
sche Bedeutung dieser Gegenstände und Tiere fasste schon früher in dem Bewusstsein des antiken Menschen Wurzeln: jene Elemente, welche in allen Mysterienreligionen notwendigerweise eine Rolle spielten, haben alle Kulte mit den schon allgemein bekannten, volkstümlichen „konventionellen Zeichen“ ausgedrückt. So spielen dieselben Gegenstände und Tiere in verschiedenen Kulturen eine Rolle: Den Stier finden wir in der Mithrasreligion und im Kult des Dolichenus. Der Widder spielt im Kult des Iuppiter Sabazios, auf den Denkmälern der donauländischen Reitergottheiten und noch früher im Kult der Kabiren eine Rolle. Den Löwen sehen wir in der Mithrasreligion, auf den Denkmälern des Kultes der donauländischen Reitergottheiten und im Magna-Mater-Kult. Die Schlange figuriert in fast jeder Mysterienreligion und in jedem Kult. Diese nur oberflächliche Aufzählung könnten wir noch fortsetzen.²² Jedenfalls ist das Bildmaterial der, an den Denkmälern vorkommenden Tiere und Gegenstände noch nicht vollständig zusammengestellt. Saxls diesbezügliche Versuche sind noch nicht fortgesetzt worden. Und solange diese Arbeit nicht ganz beendet und die Ikonographie der Mysterienreligionen nicht fertig ist, kann das Bildmaterial der einzelnen Kulte nicht klar voneinander geschieden werden. Die grösste Schwierigkeit bietet die zeitliche Übereinstimmung der Kulte und ihrer Denkmäler, was die Feststellung des Zeitpunktes bei der Übernahme einzelner Bildmotive und bei ihrer Wanderung von Kult zu Kult fast unmöglich macht. So sind uns z. B. die meisten Beispiele des heiligen Mahles von den Denkmälern der donauländischen Reitergotte, des thrakischen Reiters und des Sabazios-Kultes bekannt.²³ Im Mithraskult ist der Typ fast ganz unbekannt, meines Wissens nach kommt er nur zweimal vor, an einer Trierer Schale und an einem, im Museum von Sarajevo aufbewahrten Relief. An der Trierer Schale²⁴ sehen wir unter dem oben dargestellten Mahl einen liegenden Löwen, einen durch Schlange umwundenen Kantharos, seitwärts einen Raben und einen Hahn; ausser dem Raben gehören alle diese zum Bildmaterial des Kultes der Reitergottheiten. Auf dem Relief von Konjica nehmen zwei Eingeweihten an dem heiligen Mahle teil, sie liegen auf einer Kliné, vor welcher ein beladener Tripus steht; links ist ein Löwe, rechts ein Widderhaupt. Von links kommen zwei Gestalten, die eine mit Rabenhaupt, die andere in persischem Anzug, in den Händen ein Rhyton haltend, von rechts nähern sich eine, Löwen-

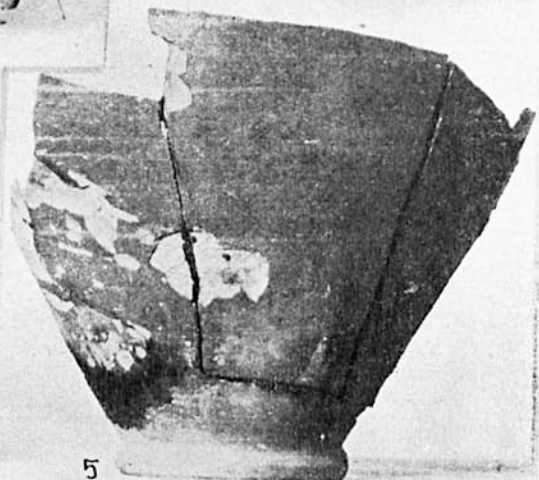
²² Vgl. in Saxls: „Mithras“ die, bei den entsprechenden Schlagwörtern passim zusammengestellten Ansichten über die Bedeutung dieser Tiere und Gegenstände.

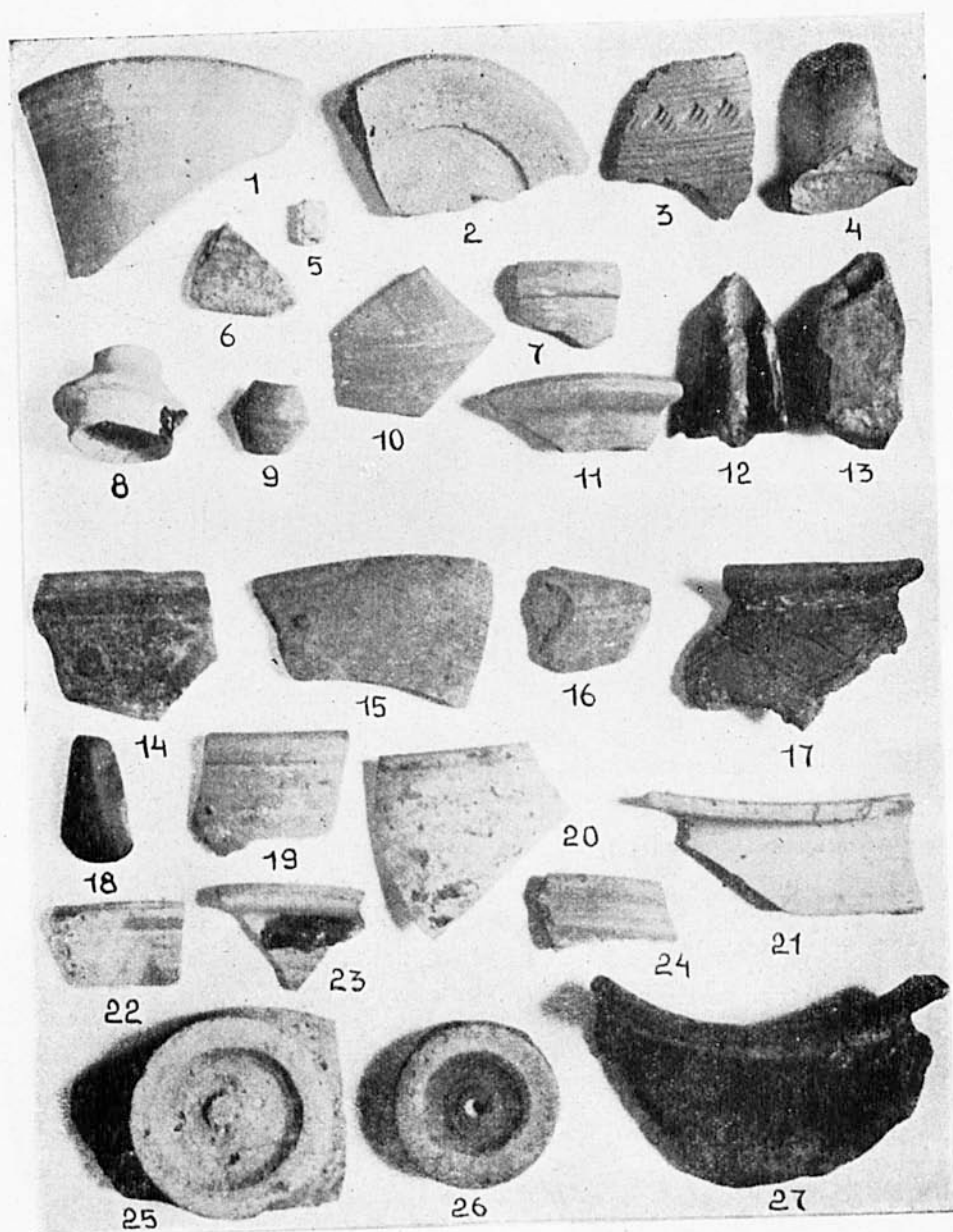
²³ Die Darstellungen des Mahles an den Denkmälern des thrakischen Reiters sind in einer in Druck befindlichen Studie des A. Dobrovits über den thrakischen Reiter zusammengestellt und erörtert.

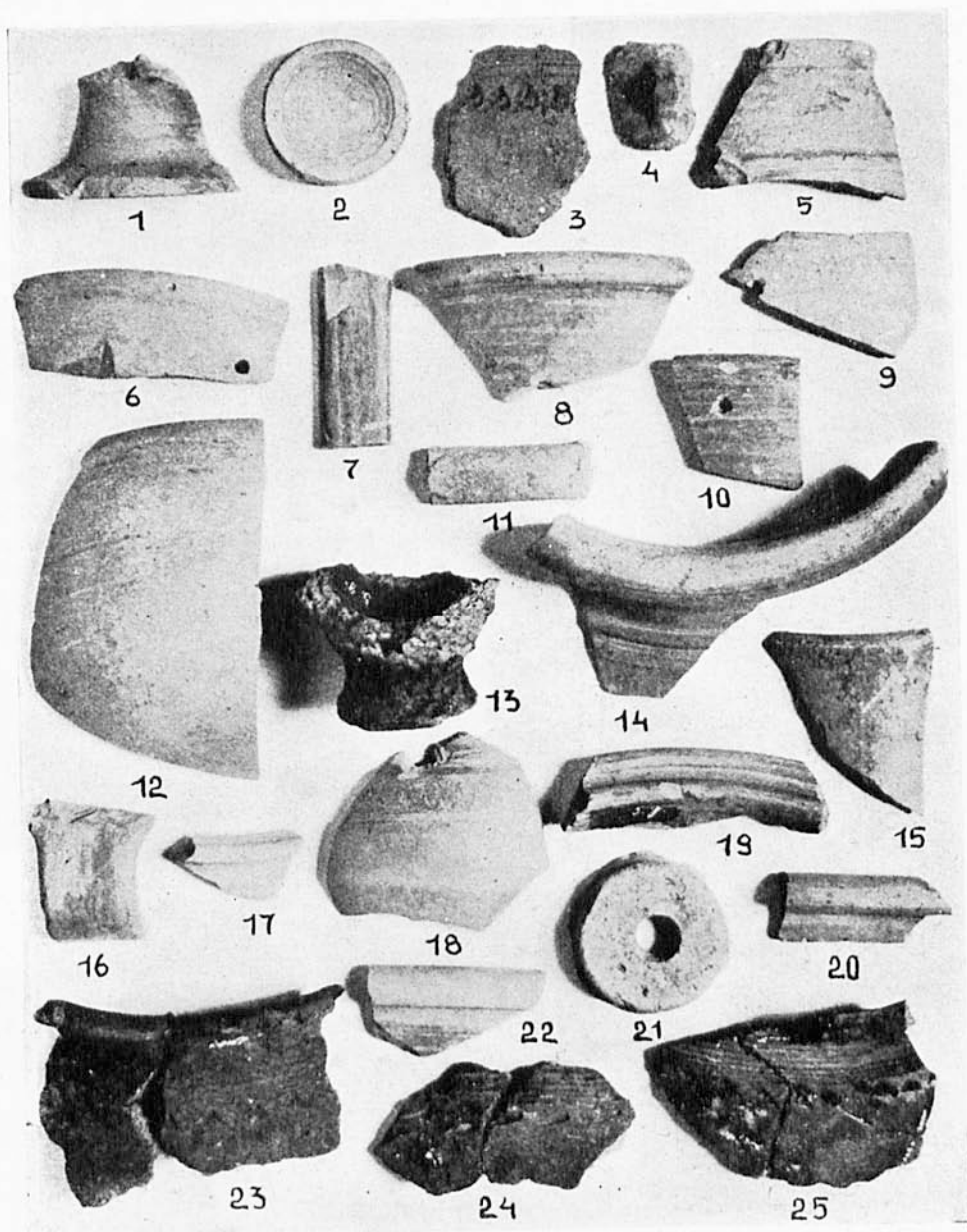
²⁴ Das Bild der Trierer Schale siehe im Trierer Heimatbuch, S. 332 und Saxl, op. cit. S. 20, Abb. 61. Zu dem Relief aus Konjica siehe Cumont, op. cit. pag. 140. pl. XIII. 2.

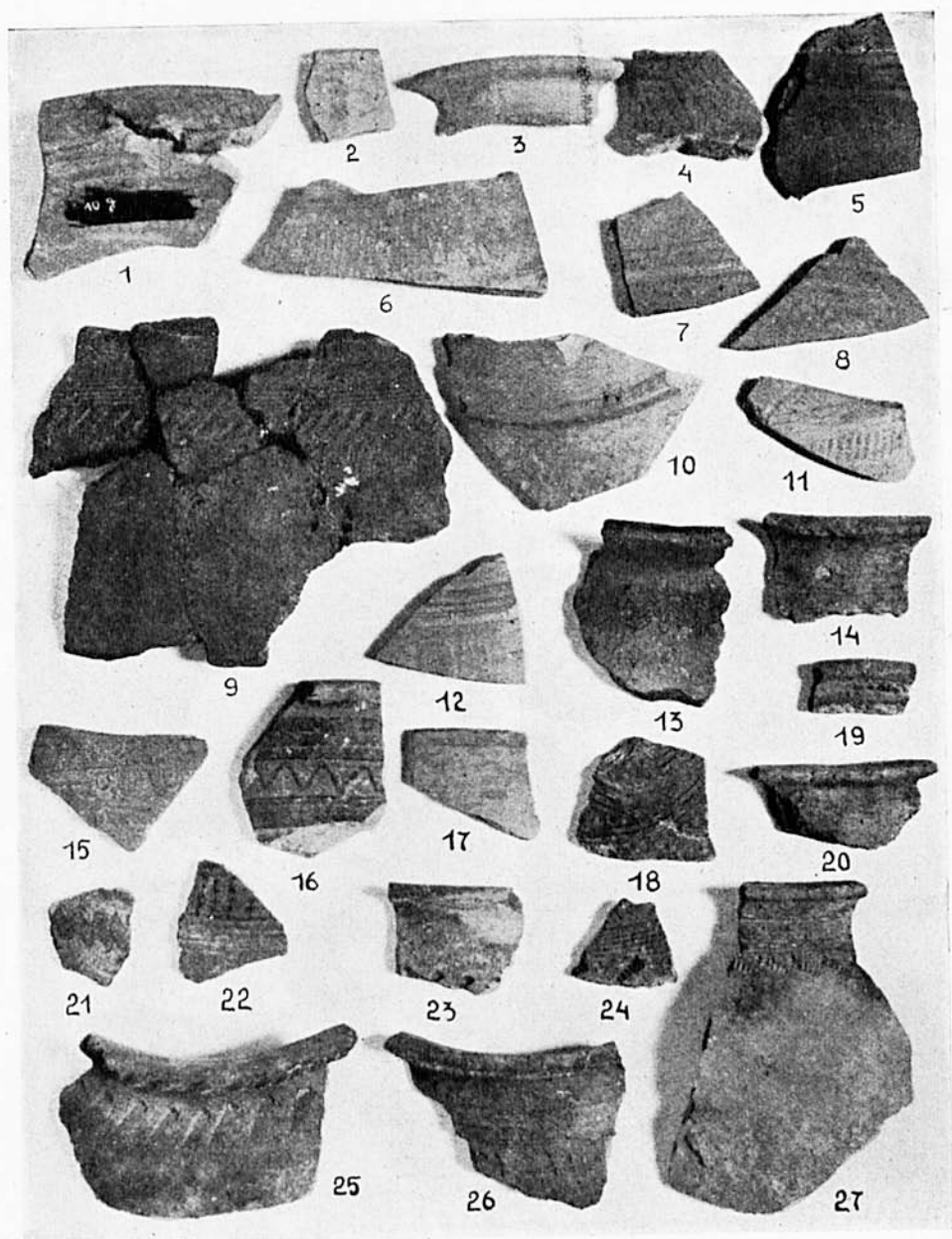

maske tragende Gestalt und daneben ein Mann in Soldatentracht. Nach der Erklärung nähern sich dem im Augenblicke der Initiation dargestellten Mystes vier Eingeweihte der Mythras-Religion: der Corvus, der Persés, der Miles und der Leo. Auf Grund dieser Darstellung behaupte ich — wie es auch schon andere taten — dass in der Darstellung des Mahles in der dritten Reihe unserer Denkmäler das heilige Mahl der Eingeweihten dargestellt ist. Doch hat der Mithraskult diese Szene von anderswo her, vielleicht eben aus dem Bildmaterial des Kultes der Reitergöttheiten geschöpft.

Ich halte also das Sammeln und die Publikation des vollständigen Bildmaterials der antiken Mysterienreligionen und Kulte für sehr wichtig, ja für unentbehrlich. Nur auf Grund der vollständigen mystischen Ikonographie können wir die Fäden, die die einzelnen Religionen miteinander verknüpfen, wie auch ihre Unterschiede feststellen, umsomehr, da sich dem Material der antiken Religionsgeschichte immer wieder neue Denkmäler anschliessen, die Klassifikation und Ordnen fordern. Aber auch bis dahin ist Sammeln und sofortige Publikation der Denkmäler unsere Pflicht. Wir teilen also diese zwei neuen Denkmäler mit, damit wir mit ihnen auch das Denkmalmaterial des nannonischen Kultes der donauländischen Reitergöttheiten bereichern und so auch zu seiner Aufklärung und Erörterung beitragen.

Dr. Zoltán Oroszlán.

Szarmatakori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson.

(Idetartozik az LII—LVI. tábla.)

Hódmezővásárhely Kopáncs nevű határrészében a 10. dűlő elején van Szent János 423. számú tanyája. A tanya maga az egykori Gyúlóeret kísérő vonulaton van. Évekkel ezelőtt a tanya mögötti területen szőlő alá fordították a földet, s ez alkalommal kerültek elő szarmatakori leletek, amelyeknek legnagyobb része elkallódott. Valószínűleg sírból került elő egy négyszegletes agyagedényke, amelyet mind a négy oldalán lencseszerű bemélyítések díszítettek, továbbá egy kerek átmetszetű bronzhuzalból készült, nyitott, végein kissé vas-tagodó karperec.¹ 1931-ben a tanya előtti területen végzett próba-ásatáskor árpádkori sírokat találtunk; a tanya háta mögött a bevetett évelő növények miatt nem lehetett a kutatást folytatni.

1942. év augusztusában végre sikerült a tanya mögötti területen is hitelesítő ásást végezni, s ennek eredményeként tíz szarmatakori gödröt feltárni.

1. gödör. Méhkasformájú, 1. típus.² Körvonala 60 cm mélyen bontakozik ki (a továbbiakban m), az átmérője itt 128 cm (a továbbiakban á), mélysége 130 cm (a továbbiakban M), fenékátmérője 190 cm (a továbbiakban A). Említésre méltó leletei a következők: 1. Ismeretlen rendeltetésű vastárgy. A gödör aljának észak-északnyugati részében három ép edényke és egy törött tálacska került elő. — 2. Szürke, jól iszapolt, kihajló peremű, korongon készült öblös edényke (LII. 1.).³ — 3. Szürke, jól iszapolt, korongon készült, öblös edényke (LIII. 4.). — 4. Szürke, jól iszapolt, korongon készült, öblös edényke

¹ Dolgozatok, 1931. 93. l.

² A méhkasformájú gödrök egyik típusánál a gödrök fala trapézformájú metszetet ad, ezt neveztük el 1. típusnak, a másik formánál a metszet félkörformájú, ez a 2. típus.

³ Táblamagyarázat: LII. tábla: 1., 2., 7.: 1. gödör; 3., 5., 8.: 10. gödör; 6., 9.: 2. gödör; 10.: 3. gödör (valamennyi $\frac{1}{3}$ nagyságban); LIII. tábla: 1., 9.: 8. gödör; 2., 6—8.: 10. gödör; 3.: 2. gödör; 4.: 1. gödör; 5.: 3. gödör (1—8: $\frac{1}{4}$, 9: kb. $\frac{1}{10}$ nagyság); LIV. tábla: 1—13.: 2. gödör; 14—27.: 4. gödör (valamennyi kb. $\frac{1}{3}$ nagyság); LV. tábla: 1—25.: 5. gödör (valamennyi kb. $\frac{1}{3}$ nagyság); LVI. tábla: 1—27.: 10. gödör (valamennyi kb. $\frac{1}{3}$ nagyság).

(*LII.* 2.). — 5. Szürke, jól iszapolt, behúzott peremű, korongon készült tálaeska (*LII.* 7.). — 6. Kétfülű korsó nyaka és a két fül csonkja. Kívül zöldmázas. Provinciális árú. Szürke, jól iszapolt, csonkakúp formájú tál töredéke. Típusa az *LIII.* 7. ábra példányáéval egyezik. — 8. Függőleges nyakú, öblös edényke töredéke. Jól iszapolt piros színű. — 9. Jól iszapolt halványpiros, hordóformájú edény két töredéke. — 10. Szürke, jól iszapolt agyagveder átllyukasztott töredéke. — 11. Kerek, lapos orsókarika, szürke, jól iszapolt edény aljából. — 12. Több-ször tagolt szürke színű korsófül töredéke. — 13. Szemesés anyagu edénytöredék, ferdén haladó tűzdeléses díszítéssel. Barnás színű. — 14. Edényperemtöredék, szemesés szürke anyagból, ferdén haladó tűzdeléses vonalkázás díszíti. — 15. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, besímított rácsmintás díszítéssel. — 16. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, egyik sávban besímított háromszögalakú díszítéssel, másik fölötté levő sávban besímított hullámvonalas dísz látható. — 17. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, amelyen besímított négyszögű díszek, símán hagyottakkal váltakoznak. Ez utóbbiakat átló irányban két bekarcolt, egymással párhuzamos egyenes szeli át. — 18. Szürke, jól iszapolt edény töredék, besímított háromszögű dísszel. — 19. Kaptafaformájú csiszolt őskori kőbalta.

2. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 145, m: 54, A: 96, á: 80 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Durva, halványpiros nagyobb-méretű edény. Öblösödik, kihajló peremét ujjbenyomások tagolják (*LII.* 9.). — 2. Szemesés iszapolású, szürkés színű, kihajló peremű edény. A vállmagasságban öblösödik (*LII.* 6.). — 3. Durva anyagu, kihajló peremű, öblös edényke. Fekete színű (*LIII.* 3.). A nyakhajlásban lévő díszítést ferdén haladó, apró tűzdelésekből álló vonalak adják. — 4. Szürke, jól iszapolt csonkakúp formájú tál peremrésze (*LIV.* 1.). — 5. Szürke, jól iszapolt nagyobb edény alja (*LIV.* 2.). — 6. Szemesés iszapolású, halványpiros edény díszített töredéke. Körbefutó párhuzamos vonalkázások által szabadon hagvott edényrészen, körömszerűen benyomott fogazásos dísz látható (*LIV.* 3.). — 7. Szürke, jól iszapolt korsó kerek metszetű füle (*LIV.* 4.). — 8. Hengeres kalcium-gvöngy (*LIV.* 5.). — 9. Durva, barna színű edény peremrésze (*LIV.* 6.). — 10. Halványpiros, jól iszapolt tál pereme (*LIV.* 7.). — 11. Szürke, jól iszapolt edényfedő (*LIV.* 8.). — 12. Kettőscsonkakúp formájú orsógomb fele (*LIV.* 9.). — 13. Szürke edény töredéke, ferdén besímított részek símán hagyottakkal váltakoznak rajta (*LIV.* 10.). — 14. Szürke, jól iszapolt nagyobb méretű edény peremrésze (*LIV.* 11.). — 15. Hegyesre csiszolt, belül üres csonttárgy (*LIV.* 12.). — 16. Hegyesre csiszolt, belül üres csonttárgy (*LIV.* 13.).

3. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 165, m: 80, A: 130, á: 75 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Nagyméretű, szürke, jól iszapolt agyagveder felső (*LII.* 10.) és alsó része (*LIII.* 5.). A két fél nem volt összeilleszthető. Az agyagveder vállán ferdén besímított részek, símán hagyottakkal váltakoznak. — 2. Szürke, jól iszapolt tál

átlyukasztott alja. — 3. Durva, csonkakúpformájú edényfedő fogója.⁴ — 4. Szürke, jól iszapolt hordóformájú edény két töredéke. — 5. Halványpiros, jól iszapolt tál peremrésze.⁵ — 6. Szájnylás felett átívelő fülű edény töredéke.⁶ — 7. Óskori bütykös edény töredéke.

4. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 200, m: 80, A: 140, á: 123 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Dragg. 37. típusú terra-sigillata tál peremrésze (LIV. 14.). — 2. Dragg. 37. típusú tál peremrésze (LIV. 15.). — 3. Bélyeges díszű terra-sigillata tál töredéke (LIV. 16.). — 4. Durva anyagú, barnásfekete színű edénytöredék (LIV. 17.), egymást keresztező bekarcolt vonaldísszel. — 5. Óskori, kaptafaformájú, kisméretű kőbalta (LIV. 18.). — 6. Világos szürke, jól iszapolt tál peremtöredéke (LIV. 19.). — 7. Szürke, jól iszapolt tál peremtöredéke (LIV. 20.).⁷ — 8. Szürke, jól iszapolt nagyobb edény pereme (LIV. 21.). — 9. Szürke, jól iszapolt kisebb tál peremrésze (LIV. 22.).⁸ — 10. Szürke, jól iszapolt kisebb tál peremrésze (LIV. 23.).⁹ — 11. Szürke, jól iszapolt, tagolt peremű tál töredéke (LIV. 24.). — 12. Nagyobb méretű, szürke, jól iszapolt edény alja (LIV. 25.). — 13. Szürke, jól iszapolt tál talpa, mind a két oldalon a középen átfúrás nyomával (LIV. 26.). — 14. Szürkésbarna, szemcsés anyagú edényperem része. A nyakhajlásban ékalakú, mélyített díszekből álló sor halad körbe (LIV. 27.).

5. gödör. Méhkasformájú, 1. típus. M: 145, m: 40, A: 200, á: 140 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Szürke, jól iszapolt tál belül üres talpa (LV. 1.). — 2. Szürke, jól iszapolt tál alja (LV. 2.). A törésfelületek le vannak csiszolva. — 3. Barnáspiros durva edény oldalrésze (LV. 3.). Bekarcolt párhuzamos vonalakkal és bemélyített karomszerű mintákkal van díszítve. — 4. Szalagfüles kis edény töredéke (LV. 4.), halványpiros színű. Óskori. — 5. Szürke, jól iszapolt tál töredéke, kissé tagolt peremű (LV. 5.). Függőlegesen besímitott vonalkázással van díszítve. — 6. Szürke, jól iszapolt tál átlyukasztott peremrésze (LV. 6.). — 7. Szürke, jól iszapolt korsó szalagfüle (LV. 7.). — 8. Szürke, jól iszapolt tál peremrésze (LV. 8.). — 9. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, besímitott rácsmintás dísszel (LV. 9.). — 10. Szürke, jól iszapolt tál átlyukasztott peremrésze (LV. 10.). — 11. Amphoraszerű, halványpiros korsó szalagfüle (LV. 11.). — 12. Szürke, jól iszapolt tál pereme és oldalrésze (LV. 12.).¹⁰ — 13. Durva anyagú, fekete színű edényfedő fogója (LV. 13.). — 14. Nagyméretű agyagveder peremének egy része (LV. 14.). A vállmagasságban függőleges besímitásnak a maradványai látszanak. — 15. Szürke, jól iszapolt korsó hengeres nyaktöredéke (LV. 15.). — 16. Világos szürke, jól

⁴ Típusa a Dolgozatok, 1935. XXXV. 10.-kel egyezik.

⁵ Típusa a Dolgozatok, 1935. XXXVI. 1.-vel egyezik.

⁶ Típusa a Dolgozatok, 1939. XVIII. 3.-kal egyezik.

⁷ Típusa a Dolgozatok, 1941. XXXV. 3.-kal egyezik.

⁸ Típusa a Dolgozatok, 1941. XXXII. 13.-kal egyezik.

⁹ Típusa a Dolgozatok, 1941. XXXV. 2.-kel egyezik.

¹⁰ Típusa a Dolgozatok, 1941. XXXIV. 11.-kel egyezik.

iszapolt korsó tagolt szalagfülének töredéke (LV. 16.). — 17. Szürke, jól iszapolt edény kihajló peremének töredéke (LV. 17.). — 18. Szürke, jól iszapolt gömbölyű edény oldalrésze, a vállmagasságban besímitott hullámvonaldísszel (LV. 18.). — 19. Szürke, jól iszapolt agyagveder vízszintes peremrésze (LV. 19.) — 20. Szürke, jól iszapolt tál peremrésze (LV. 2.). — 21. Szürke, jól iszapolt tál átlukasztott talpa (LV. 21.). — 22. Szürke, jól iszapolt tál peremrésze (LV. 22.). — 23. Barnásfekete, durva anyagú edény peremének és oldalának töredéke (LV. 23.). A nyakhajlásban bekarcolt párhuzamos vonalak, alattuk pedig ékalakú mélyített díszek vannak. — 24. Halványpiros, szemcsésen iszapolt edény oldalrésze (LV. 24.). Bekarcolt párhuzamos vonalak és ferdén benyomott ékalakú minták díszítik. — 25. Halványpiros, szemcsés iszapolású edény peremrésze (LV. 25.). Bekarcolt párhuzamos vonalak és alattuk, benyomott karomszerű minták díszítik.

6. gödör. Hengeres formájú. M: 140, m: 50, Á: 170 cm. Említésre méltó lelet nem volt benne.

7. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 140, m: 60, Á: 150, á: 125 cm. Néhány, a forma szempontjából jellegtelen szürke edénycserépen kívül semmi sem volt benne.

8. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 190, m: 70, Á: 160, á: 120 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Halványpiros színű agyagveder (LIII. 9.). — 2. Durva anyagú, halványpiros színű, kihajló peremű öblösödő edény (LIII. 1.). — 3. Szürke, jól iszapolt nagyobb agyagveder alja. — 4. Halványpiros, jól iszapolt tál peremrésze.¹¹ — 5. Szürke, jól iszapolt hordóformájú edény töredéke. — 6. Szürke, jól iszapolt edény töredéke, besímitott hullámvonaldísszel. — 7. Szürke, jól iszapolt korsó nyaktöredéke. Függőlegesen haladó, egymástól 1 cm-re besímitott párhuzamos vonalakkal van díszítve. — 8. Szürke, jól iszapolt edényoldalból készült orsókarika töredéke. — 9. Durva anyagú, barnásfekete edény oldalrésze, ujjbenyomással tagolt szalagdísz van rajta.

9. gödör. Méhkasformájú, 2. típus. M: 170, m: 120, Á: 160, á: 40 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1. Ismeretlen rendeltetésű vastöredék. — 2. Szürke, jól iszapolt vízszintesen kihajló peremű edény töredéke. — 3. Szürke, jól iszapolt korsó szalagfülének töredéke. — 4. Szürke, jól iszapolt nagyobb edény töredéke, két egymás alatt futó besímitott hullámvonal díszíti. — 5. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, öt egymással párhuzamos, bekarcolt hullámvonaldísszel.

10. gödör. Tulajdonképpen három egymásba nyíló gödör. Az elsőnek felső átmérője 260 cm. Ami a formáját illeti, szája hengeres, a középső rész kettőscsonkakúp formájú, az alsó rész ismét hengeres, mélysége 310 cm. A második gödör csonkakúp formájú, felső átmérője 175, mélysége 150 cm. A harmadik gödör méhkasformájú (2. típus); M: 160, Á: 175 cm. Említésre méltó leletei a következők: 1.

¹¹ Típusa a Dolgozatok, 1941. XXXII. 13.-kal egyezik.

Szürke, jól iszapolt egyfülű korsó töredéke (*LIII. 2.*, *LII. 8.*). A vállmagasságban besímitott négyszögletes részek simán hagyottakkal váltakoznak. Ez utóbbiakat átló irányában besímitott kettős párhuzamos vonalak díszítik. — 2. Vízszintesen kihajló peremű, nagyobb méretű, szürke, jól iszapolt edény pereme és nyakának egy része (*LII. 3.*). A nyak hajlásában bekarcolt hullámvonaldísz látható. — 3. Csonkakúp formájú, szürke, jól iszapolt tál (*LII. 5.*). — 4. Csonkakúp formájú, jól iszapolt, szürke tál (*LIII. 6.*). — 5. Kissé ívelt profilú, csonkakúp formájú tál, szürke, jól iszapolt anyagból (*LIII. 7.*). — 6. Szürke, jól iszapolt tál, mélyített vonallal tagolt oldallal (*LIII. 8.*). — 7. Szürke, jól iszapolt vízszintesen kihajló peremű tál töredéke (*LVI. 1.*). A peremet besímitott rácsmintás dísz élénkíti. — 8. Besímitott díszű szürke tál (?) töredéke (*LVI. 2.*). — 9. Szürke, jól iszapolt kihajló peremű edény töredéke (*LVI. 3.*). — 10. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, bekarcolt, egymással párhuzamos hullámvonalak díszítik (*LVI. 5.*). — 11. Szürke, jól iszapolt edénynyak része, besímitott ferde vonaldíszszel (*LVI. 4.*). — 12. Szürke, jól iszapolt, nagyobb méretű edény vállrésze (*LVI. 6.*). Besímitott rácsmintás dísz van rajta. — 13. Szürke, kissé szemcsés anyagú edénytöredék, bordázott felületű és besímitott apró vonalkázás díszíti (*LVI. 7.*). — 14. Szürke, jól iszapolt nagyobb méretű edény vállrésze (*LVI. 8.*), besímitott rácsminta díszíti. — 15. Szemcsés anyagú, barnás színű edény oldalrésze, bekarcolt párhuzamos, továbbá alatta ferdén haladó mélyített vonalak díszítik (*LVI. 9.*). — 16. Szürke, jól iszapolt nagyobb edény vállrésze (*LVI. 10.*). Besímitott rácsminta díszíti. — 17. Szürke, jól iszapolt edénytöredék, ferde rovátkolás díszíti (*LVI. 11.*). — 18. Szürke, jól iszapolt edénytöredék (*LXI. 12.*). Függőlegesen besímitott vonalkázás látszik rajta. — 19. Bekarcolt hullámvonaldíszű, szemcsés anyagú, barnás-fekete peremrész (*LVI. 13.*). — 20. Durva anyagú, piros színű peremtöredék (*LVI. 14.*). Párhuzamos mélyített vonalak díszítik. — 21. Terra-sigillata tál töredéke, tojásfüzérdíszszel (*LVI. 15.*). — 22. Szürke, jól iszapolt, vízszintes peremű edény töredéke (*LVI. 16.*). — A peremen és az oldalon besímitott hullámvonaldísz látható. — 23. Szürke, jól iszapolt tál (?) kissé tagolt peremrésze (*LVI. 17.*). — 24. Durva anyagú, fekete színű edénytöredék (*LVI. 18.*). Bekarcolt, egymást keresztező egyenes vonal és hullámvonaldíszek élénkítik. — 25. Szemcsés, barnás színű edényke pereme (*LVI. 19.*). — 26. Durva anyagú, piros színű, vízszintesen kihajló peremű edény töredéke (*LVI. 20.*). — 27. Durva anyagú, barnás edény töredéke. Egymással párhuzamos, bekarcolt hullámvonalak díszítik (*LVI. 21.*). — 28. Szemcsés anyagú, barna színű edénytöredék. Bekarcolt vízszintes párhuzamos vonalak és függőlegesen haladó pontsorok díszítik (*LVI. 22.*). — 29. Szemcsés anyagú, barna színű peremtöredék, ékalakú tüzelés díszíti (*LVI. 23.*). — 30. Szemcsés anyagú, barna színű edénytöredék, bekarcolt vízszintes párhuzamos vonalak és benyomott fogazott mintájú dísz láthatók rajta (*LVI. 24.*). — 31. Szemcsés anyagú, barna színű edénytöredék (*LVI. 25.*). A kihajló pe-

rem ferdén rovátkolt, a vállon ékalakú díszek haladnak körbe. — 32. Szemcsés anyagú, fekete színű edényperemtöredék. Bekarcolt párhuzamos vonalak, s alattuk ékalakú, egymás alá sorakozó díszek láthatók (LVI. 26.). — 33. Durva anyagú, piros színű edénytöredék, a perem egy kis részével. A nyak hajlásban bekarcolt párhuzamos vonalak látszanak, alattuk ferdén benyomott fogazásos dísz van (LVI. 27.). — 34. Függőleges nyakú, szürke, jól iszapolt öblös edényke töredéke. — 35. Hengeres falú, hullámvonaldíszű, szürke, jól iszapolt tál töredéke.¹²

Szórványként került elő a telep területéről egy őskori, kaptafamájú kőbalta.

A feltárt teleprész koráról az 1. gödörben talált gömbölyű szürke, jól iszapolt edények (LII. 1., 2., LIII. 4.) határozott útbaigazításokkal szolgálnak. Ezek valószínűleg helyi tradíciókból kifejlődő formák; jól datált sírokból több helyről is ismerősök az Alföld területén. Így a földéaki Kr. u. III. századra datált 1., 2., 4. sírokból,¹³ az Ernőháza—Kollinger féle, Kr. u. 220—300 közti időbe eső temető 16. sírjából,¹⁴ a Kr. u. III. század legvégére datált, Hódmezővásárhely—kopáncsi 3. sírból,¹⁵ a java részével a Kr. u. IV. századra eső Szentés—sárgaparti temető 12.,¹⁶ az ugyancsak IV. századi Klárafalva B temető 48.¹⁷ sírjaiból. A java idejével a Kr. u. IV. századra datálható Hortobágy—porosháti temetők anyagában is találkozunk ezzel a formával, mint pl. az I. temető 14., a II. temető 16., stb. sírjaiban.¹⁸

A felsorakoztatott adatokból nyilvánvaló, hogy a Szentitánya mögött feltárt teleprészen az élet legkorábban a Kr. u. III. század második felében indulhatott meg, de valószínű, hogy a IV. századba is átnyúlik. Az 1. gödörből előkerült kőbalta, a 3. és 5. gödörből bemutatott őskori edénycserepek, továbbá a szórványként ismertetett kőbalta arra mutatnak, hogy ebben a korban is volt itt élet. Hogy közelebbről az őskor melyik szakaszára gondolhatunk, azt a tanya előtt feltárt területrészen előkerült,¹⁹ s a péceli-kultúrához tartozó jellegzetes formájú és díszítésű edény (LII. 4.) árulja el.

Dr. Párducz Mihály.

¹² Típusa a Dolgozatok, 1939. XVIII. 1.-vel egyezik.

¹³ Dolgozatok, 1941. 92., 99. ll., XXVII. 1., 8., 18.

¹⁴ Archaeologiai Értesítő, 1940. I. kötet, 263. l., XLIV. 25.

¹⁵ Dolgozatok, 1942. 119., 120. l., 119. l. 2. kép, VIII. 1. ábra.

¹⁶ Párducz Mihály, Szarmatakor emlékei Magyarországon III., kéziratban meglévő munkájában lesz ismertetve.

¹⁷ Lásd a 15. jegyzetet.

¹⁸ L. Zoltai, Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. No. 11. 269—308. l. és M. Párducz, Die nähere Bestimmung der Hügelgräber der röm. Kaiserzeit in Hortobágy. U. o. 309—325. l.

¹⁹ Az itt előkerült leletek leírását lásd a jelen kötet 183—192. lapjain.

Eine Siedlung der Sarmatenzeit zu Hódmezővásárhely-Kopáncs.

(Hierzu die Tafeln LII—LVI.)

Im städtischen Gebiet von Hódmezővásárhely, genannt Kopáncs, beim Eingang, des 10. Raines, ist die Farm Nr. 423 von János Szent. Die Farm selbst liegt an der den einstigen Ader folgenden Erhöhung. Vor Jahren wurde der Boden hinter der Farm bei Gelegenheit der Weinbauarbeiten aufgegraben und dabei Funde der Sarmatenzeit ans Licht gebracht, deren grösster Teil aber verloren ging. Wahrscheinlich aus einem Grab kam ein viereckiges Tongefäss zum Vorschein, welches durch linsenartige Eintiefungen an allen vier Seiten verziert wurde, ferner ein aus Bronzedraht verfertigter, offener Armring mit rundem Querschnitt, dessen Enden etwas dicker werden. Vor der Farm fanden wir Gräber der Arpadenzeit im Jahre 1931 bei der Probegrabung, konnten aber keine Ausgrabung hinter der Farm, wegen den besäten Pflanzen, ausführen lassen. Endlich gelang es uns im August 1942 auch hinter der Farm Ausgrabungen auszuführen und als Resultat deren zehn sarmatenzeitliche Gruben freizulegen.

Von der Zeit des freigelegten Gebietteiles dienen die in der Grube 1. gefundenen, kugelförmigen, grauen, gut geschlammten Gefässe (LII. 1., 2., LIII. 4.) mit ausgesprochenen Zurechtweisungen. Diese, wahrscheinlich aus östlichen Traditionen entwickelten Formen, sind an mehreren Stellen am Gebiet des Alfölds aus gut datierten Gräbern bekannt. So aus den Gräbern 1., 2., 4. von Földeák, die ins III. Jahrhundert datiert sind, aus dem. Ernőháza—Kollinger'schen Grab 16., das zwischen die Jahre 220—300 nach Chr. gesetzt wurde, aus dem Grab 3. von Hódmezővásárhely—Kopáncs, das an den Ausgang des III. Jahrhunderts datiert ist, aus dem Grab 12. des Gräberfeldes Szentes-Sárgapart, das auf das IV. Jahrhundert n. Chr. hingewiesen ist, aus dem Grab 48. des Klárafalver Gräberfeldes B., ebenfalls aus dem IV. Jahrhundert. Es kann noch erwähnt werden, dass wir uns im Material der Gräberfelder von Hortobágy—Poroshát, das grösstenteils auf das IV. Jht. n. Chr. datiert werden kann, mit dieser

Form begegneten, so z. B. in den Gräbern 14. des I. und 16. des II. Gräberfeldes usw.

Aus den vorgezählten Angaben ist es klar, dass das Leben in Siedlungsteil hinter der Farm von Szentí am ehesten in der zweiten Hälfte des III. Jhts n. Chr. beginnen konnte, aber es ist annehmbar, dass es auch ins IV. Jht. hinüberreichte. Die Steinaxt der ersten Grube, die prähistorischen Scherben der Gruben 3. und 5., ferner die als Streufund bekannt gemachte Steinaxt weisen darauf hin, dass es hier in dieser Zeit ein Leben gab. Auf welche Periode wir denken, verrät das am Gebiet vor der Farm gefundene und der Pécelér-Kultur angehörende Gefäß (LII. 4.) mit seiner charakteristischen Form und Verzierung.

Dr. Mihály Párducz.

Honfoglaláskori sír Mezőmegyeren.

(Idetartozik az LVII. tábla.)

Június elején kis csomagot hozott a leánygimnáziumba egyik volt iskolatársam öccse és elbeszélte, hogy a mezőmegyeri határ egyik távolabb eső részén lévő tanyában, tapasztáshoz szükséges sárgaföld-ásás közben sirra bukkant a kanászgyerek. A feldúlt sírt ő maga is látta és a lelettárgyakból meg is ajándékozták. A magávalhozott csomagban honfoglaláskori lelettárgyak, éspedig: három domborított bronzdíszgomb és egy karperec voltak.

Mezőmegyer határának abban a részében van a tanya, amelyet a közelmúlt években Békés határából csatoltak hozzá. Közvetlen közelében van a szarvasi betonútnak és a békéscsabai határdűlő után következő első dűlő második tanyája. Gazdája: Kerepeczki János; tanyaszáma: 343.

A lelet körülményeiről a helyszínen azt tudtam meg, hogy a gödör környékét különböző építkezések és tatarozások alkalmával közel 30 négyzetméteren felásták már 4—5 ásónyomra, de soha semmit nem találtak. Most a kis kanászgyerekkel ásatták a földet a tapasztáshoz és annak az ásója akadt a csontvázba, amit ki is szedett darabonként, anélkül, hogy bárkinek is szólt volna. Az ember lábánál lókoponyát is talált és eközben kerültek napfényre a rozsdás vasak, gombok és karperecek.

A fiatal gazda már arról is tudott, hogy a karperecek a csontváz karjain voltak, a gombokat pedig a baloldalan fekvő lókoponya fölött, közvetlenül a koponya csontjaira símulva, az áll felé domborodó félkör mentén, mintegy 70 cm hosszúságban, egymástól egyenlő távolságban, domború részükkel felfelé találták. A tetem lábánál, illetve a lókoponya mellett voltak a rozsdakoloncok is.

A lelettárgyakból csak az a négy darab volt meg, amit magunkkal hoztunk. A másik karperecet az öregasszony, a rozsdás vasakat a gazda tette el.

A 6 éves kisfiú vezetett a gombok nyomára. A nekik jutó tizen-négy gombot megfizették a kanással és ő az ólmögötti legelőn eldobálta az övéit: meg is talált egyet, a többi nem került elő. A kis kanász

az ő hét gombját beledobálta a disznófürösztőbe. Három gombot sikerült kihalásznia. A leleteket magamhoz vettem.

A tulajdonos hozzájárult, hogy a nyár folyamán tovább áshassuk az addig sértetlenül maradó lelőhelyet.

A hitelesítésre csak július folyamán kerülhetett sor. A feltárás nagyon kevés eredményt hozott. Az első alkalommal visszatemetett embercsontok és lókoponyadarabok felszínre kerültek ugyan, de sem magukkal nem hoztak, sem a későbbi gondos keresgélés során a környező háborítatlan földrétegekből kezeinkbe nem juttattak semmi lelettárgyat. A lókoponya eredeti helyének közvetlen közelében előkerült két mellső lópata, csüddel együtt, egyéb semmi.

A lelettárgyakból és a hitelesítés során tett megfigyelésekből arra lehetett következtetni, hogy a véletlenül feltárt sír valóban honfoglaláskori, éspedig olyan lovassír, melybe a lónak csak a koponyáját illetve fejét és a lábainak levágott csüdjeit temették el.

A lelettárgyak között táblája (LVII.) világosan beszél magáért. Ha nem is sikerült a gombok rendeltetését, illetve használatát — megfigyelések teljes hiányában — megállapítani, maguk a gombok bizonyosságai, hogy bőrre, vagy 2—3 cm vastag nemezre voltak nitelve. Nem gombok voltak tehát, hanem szerszámdíszek. Mindenik gomb hátsó felén nemcsak a forrasztott fémlábacsakákat lehet jól látni, hanem azok közül több, négyszögletű fémlemezkét visel, melyeknek nitelése olyan jó, hogy nem egy ma is forgatható, de azért egészen szilárdan áll. A gombok közül egy, díszítő elemei szerint különbözik a többitől. Bizonyosra vehető, hogy a sírban nem volt egyedül, csak a sír kifosztása alkalmával kallódtak el a társai. Majdnem kizárt, hogy esetleg hiányzó díszgombot a többitől elütővel pótolták volna. Egyébként mind a két gombtípus legjobban hasonlít a törteli¹ lelet gombjaihoz. Abba a csoportba tartozik, amelyet a pilini², csornai,³ mándoki,⁴ tolnaszántói,⁵ sátoraljaújhelyi⁶ stb. leletek képviselnek.

Az egyik karperec erősen meg van kaparva, sőt reszelve. Ennek a műveletnek lett következménye, hogy éppen a középső részén szabadszemmel is jól látható, hogy rézzel forrasztották meg. Álapos, szakszerű vizsgálat ennek az eljárásnak nemcsak akkori technikájával ismertethetne meg bennünket, hanem talán eszközeivel is.

A karperecek olyanok, mintha kúp palástjából volnának kivágva az alaplappal párhuzmosan. Egyik végük kiszélesedő, a másik egyenes. Talán joggal lehet ebből a jelenségből arra következtetni, hogy ezt nem egyszerűen a bőrön viselték, mint ékszer, hanem ennek az volt a rendeltetése, hogy a bőr, vagy púszta ruha ujjának aljára varrt fülek, vagy alkalmazott bevágások réseibe fűzve, az ujjat

¹ J. Hampel: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn. T. 409.

² U. ott T. 334.

³ U. ott T. 345.

⁴ U. ott T. 383.

⁵ U. ott T. 408.

⁶ U. ott T. 502.

szorosan a csuklóhoz szorítsák. A karperecek ma is meglevő nagy rugalmassága is alátámasztja ezt a gondolatot.

A rozsdás vasdarabok bizonyára többet elárultak volna használatukról, ha hiánytalanul kezeink közé jutottak volna. Nem kell azonban túlnagy fantázia hozzá, hogy a meglevő és összeilleszthető darabokat kengyel részeinek ismerjük fel.

A mezőmegyeri út építése alkalmával a mostani lelőhelytől cca két és fél kilométerre ugyancsak honfoglaláskori lovassír került elő, ennek vasszerszámai sokkal jobb állapotban voltak, mert tiszta homokban feküdtek. Ezt is feldúlt állapotban látta először szakember és megfigyelésekre itt sem kerülhetett sor. Mindenesetre van jelentősége annak, hogy már másodízben kerül felszínre honfoglaláskori temetkezés a csabai határban, illetve annak közvetlen közelében, ha pedig utalunk arra is, hogy a békéscsabai Nap-utcában kora Árpádkori sírokat tárt fel e sorok írója (l. Dolgozatok 1933—34. 297. l.), annak bizonyosságát hordozzák, hogy itt is magyar élet volt a honfoglalás korában és az azt követő századokban.

Dr. Banner Benedek.

Ein Grab aus der Landnahmezeit in Mezőmegyer.

(Hierzu die Tafel LVII.)

Man fand ein Reitergrab bei dem Dorf Mezőmegyer, dessen Gebiet mit den Grenzen der Stadt Békéscsaba benachbart ist.

Nach der Erzählung des Entdeckers befanden sich im Grab ausser einem Menschengskelett auch ein Pferdeschädel und Beine. Am Schädel lagen Rosetten, unzweifelhaft Geschirrnornamente. In der Nähe der Knochen lagen wahrscheinlich auch die Stücke des Steigbügels (LVII.).

Die Ausgrabung machte es unstreitig, dass der Entdecker des Grabes ein Reitergrab der Landnahmezeit zerstörte.

Dr. Benedek Banner.

Elpusztult falvak, X–XVII. századbeli régészeti leletek Csongrád vármegye területén.

(Idetartozik az LVIII–LXI. tábla.)

I. Malajdok-B.

Móra Ferenc 1931-ben a tápéi réten fekvő Malajdok területén avar temetőt tárt fel. Az avar sírok között tizenhárom X–XI. századi sír is napvilágra került.

1. sír: M:120, H:156, DK. Melléklet: bronzhalántékkarika (LVIII. 2.); a balkéz gyűrűsujján bronzlemezről készült gyűrű (LVIII. 1.); a jobbkaron hengeres átmetszetű hegyben végződő, nyílt, síma bronzkarperec (LVIII. 3.).

2. sír: M:130, N, H:146, DK, mindkét kéz a medencébe hajlítva feküdt. Melléklet: mindkét kéz középső — és a balkéz gyűrűsujján egy-egy bronzgyűrű; egyik fejes- (LVIII. 9.), másik síma- (LVIII. 8.), a harmadik pecsétgyűrű, amelyen madarábrázolás van (LVIII. 10a, 10b.); a balkaron nyitott hengeres átmetszetű karperec (LVIII. 7.). A sírból még két szívidomú, préselt mintájú ezüst csüngődísz (LVIII. 4–5.) és egy csüngődísz felső része (LVIII. 6.) került elő.

3. sír: M:130, H:152. Melléklet: az áll alatt füles lógódísz (LVIII. 11–12., és kis bronzlemez (LVIII. 15.); a medence felett két fél bronzpityke (LVIII. 13–14.); a jobb lapockán vaskés (LVIII. 16.).

4. sír: M:140, N, H:157. kezei a vállhoz voltak hajlítva. Melléklet: A fej felett két ezüsthálántékkarika (LVIII. 18., 21.) és hálántékkarika-töredék (LVIII. 19.); a jobbkézen bronz fejes- (LVIII. 22a., 22b.) és karikagyűrű (LVIII. 17.). Volt még egy kis bronz-töredék (LVIII. 20.) is.

5. sír: M: 120, N, H: 150, D. A kezek a mellen keresztbe voltak téve. Melléklet két síma ezüsthálántékkarika (LVIII. 23–24.) és töredéke (LVIII. 26.); a jobbkézen madárdíszítéses bronzfejesgyűrű (LVIII. 25a., 25b.).

6. sír: Mellékletei: Nagyon töredékes állapotú ezüstkorong, amelynek szélén kettős gyöngysor fut körbe, ez adja a korong keretét, amelyben két ellentétes oldalon felerősítésre szolgáló két-két

lyuk van; a belső gyöngysor által határolt kör alakú részt meanderszerű, hullámvonalas díszítés tölti ki; a vonalak gömbben végződnek (LVIII. 29.). — Szemes és dudorokkal díszített pasztagyöngyök (LVIII. 27—28., 42.), átfúrt kagyló (LVIII. 31.), két korongalakú ezüstboglár töredéke (LVIII. 30., 32.) tartozik még a lelethez. A két utóbbi szélén és az ezzel párhuzamos körben gyöngysor foglal helyet; az egyik a felfüggesztésre szolgáló lyuk is megmaradt.

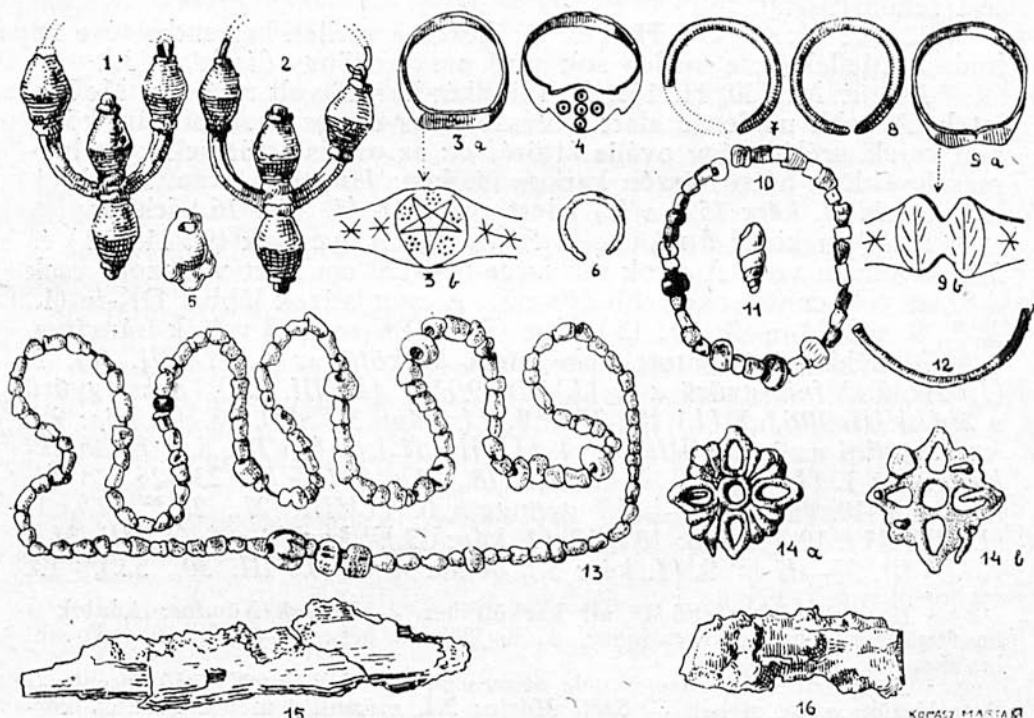

Abb. 1. kép.

7. sír: M: 80, N: 155, K; kezei a mellén keresztbe voltak téve. Melléklet: két rosszezüst fűrtös fülönfüggő töredéke (LVIII. 33—34.); öt átfúrt kagyló (LVIII. 37—41.), pasztagyöngyszem (LVIII. 35.) és füles bronzpityke (LVIII. 36.).

8. sír: M: 40, H: 147, DK; kezek a vállhoz hajlítva feküdtek. Melléklet: A fej alatt két hosszú bogyós bronzfűrtös fülönfüggő töredéke (1. kép: 1—2.); a jobb kezén egy bronz fejes csillagdíszítés (1. kép: 3a., 3b.) és egy keresztalakba elhelyezett pontokkal díszített pecsétgyűrű (1. kép: 4.). Kis bronzhalántékkarika (1. kép: 6.) is volt a sírban.

9. sír: M: 60, Gy, H: 70, DK. Mellékletek: A fej mellett bronzhalántékkarika töredéke (1. kép: 12.). Az áll alatt átfúrt kagyló (1. kép: 5.).

10. sír: M: 120, N, H: 146, bolygatott. Mellékletek: A váll alatt két ezüsthálantékkarika (1. kép: 7—8.). Sárga, kék, üveg- és pasztagyöngyök (1. kép: 10.). Agakkal díszített bronzpecsétgyűrű (1. kép: 9a., 9b.). Kis kagyló (1. kép: 11.).

11. sír: M: 60, Gy, H: 112, ÉK; kezek a mellen keresztbe voltak téve. Melléklet: a fej mellett balról edénytöredékek. Az edény agyaga durva égetésű, színe szürkésfekete. Díszítése hullámvonal. Nem lehetett rekonstruálni.

12. sír: M: 60, Gy, H: 116, D; kezek a mellen keresztbe téve feküdtek. Melléklet: a mellen sok apró pasztagyöngy (1. kép: 13.).

13. sír: M: 130, H: 162, D; mindkét kar ki volt nyújtva. Mellékletek: A jobb medence alatt négyszögletes díszes bronzboglár; közepén kerek, szélén négy ovális áttöréssel; az ovális áttörések közt hárommas levéldísz, hátsó részén kapocs (1. kép: 14a., 14b.) van. A lábfejnél vaskés (1. kép: 15.); a fej felett vasdarab (1. kép: 16.) feküdt.

A 13 sír közül 5 nő (2., 4., 5., 7., 10.), 3 gyermek (9., 11., 12.) és 5 bizonytalan volt. A sírok mélysége 60—130 cm közt változott, csak a 8. sír volt ennél sekélyebb (40 cm). A csontvázak lábbal DK-re (1., 2., 8., 9. sír), D-re (5., 12., 13.), K-re (7.) és ÉK-re (11.) voltak irányítva.

Mellékletként nyitott végű síma karkötő az 1. (LVIII. 3.), 2. (LVIII. 7.),¹ fejessgyűrű a 2. (LVIII. 9.),² 4. (LVIII. 22.), pecsétgyűrű a 2. (LVIII. 10.),³ 5. (LVIII. 25.),⁴ 8. (1. kép: 3.,⁵ 4.⁶), 10. (1. kép: 9.), karikagyűrű az 1. (LVIII. 1.),⁷ 4. (LVIII. 17.), 2. (LVIII. 8.),⁸ halántékkarika az 1. (LVIII. 2.), 4. (LVIII. 18., 21.), 5. (LVIII. 23—24.), 8. (1. kép: 6.), 10. (1. kép: 7—8),⁹ gyöngy a 6. (LVIII. 27., 28.,¹⁰ 42.), 7. (LVIII. 35.), 10. (1. kép: 10.), 12. (1. kép: 13.),¹¹ kagyló a 6. (LVIII. 31.), 7. (LVIII. 37—41.),¹² 9. (1. kép: 5.), boglár a 6. (LVIII. 30., 32.),¹³ 13.

¹ Hasonló a kenézloi 49. sír karkötőjéhez. — *Fettich Nándor*: Adatok a honfoglaláskor archaeológiájához. A. É. 1931. 85. kép: 31—33. ábra. — Továbbiakban: A. É.

² A gyűrűfejhez hasonló, de díszesebb töredék került elő Szentes—Szentlászlón a 93. sírból. — *Széll Márta*: XI. századi temetők Szentes környékén. Fol. Arch. III—IV. VIII. t. A. 7. ábra. — Továbbiakban: Fol. Arch.

³ Hasonló a szentlászlói 79. sír pecsétgyűrűjéhez (Fol. Arch. VII. t. A. 5a—b.).

⁴ Analogiáját a szentlászlói 85. sírban megtaláljuk. Fol. Arch. VII. t. B. 1a—b. ábra.

⁵ 84. sír. Fol. Arch. VIII. t. B. 27. a—b.

⁶ 108. sír. Fol. Arch. VIII. t. B. 11.

⁷ Szentlászlón a 70. sírban. Fol. Arch. V. t. B. 24.

⁸ Hasonló a Szentes—szentlászlói 74. sír karikagyűrűjéhez. Fol. Arch. VI. t. A. 16.

⁹ Az itt előkerült halántékkarikák megegyeznek a kenézloi 46. sír halántékkarikáival. — A. É. 31. kép: 22—23. ábra.

¹⁰ Csanytelek—Díltoron ugyanolyan gyöngyszem került elő az 57. sírből. — Fol. Arch. XII. t. A. 11.

¹¹ Hasonlók a gyöngyök a szentlászlói 76. és 63. sír gyöngyeihez. — Fol. Arch. VI. t. B. 1., V. t. A. 9.

¹² A kagylók Szentlászlón a 76. sírban nagy számmal kerültek napvilágra. — Fol. Arch. VI. t. B. 1 a., b., c., d., e., f., g., h., i.

¹³ A 6. sír boglárja hasonló a Zsana-pusztán napfényre jött boglárhoz. — *Hampel József*: Újabb tanulmányok a honfoglalási kor emlékeiről. Bp. 1907. 17. t. 1—2. ábra. — Továbbiakban: *Hampel*.

(1. kép: 14.),¹⁴ ezüstkorong a 6. (LVIII. 29.),¹⁵ csüngő a 2. (LVIII. 4–5., 6.),¹⁶ 3. (LVIII. 11–12.),¹⁷ pityke a 3. (LVIII. 13–14.),¹⁸ 7. (LVIII. 36.)¹⁹ fülönfüggő a 7. (LVIII. 33–34.),²⁰ 8. (1. kép: 1., 2.),²¹ bronzlemezke a 3. (LVIII. 15.),²² vaskés a 3. (LVIII. 16.),²³ 13. (1. kép: 15.) és edény a 11. sírból került elő.

A gyermeksírok mellékletben szegények.

A leletanyag a kenézloi X–XI. századi és a Szentés–Szentlászlói XI. századi temetővel mutat rokonságot. Ennek alapján a temető a honfoglalás korából a magyar királyság első századába szolgál átmenetül, amit a honfoglalás korára nagyon jellemző csüngődíszek (LVIII. 4–5.) s a későbbi — de még korá-árpádkori fejes gyűrűk (LVIII. 10., 25., 1. kép: 3., 4., 9.) igazolnak.

II. Kötörés.

Sövényháza határában terül el a Kötörés nevű halom, mely a percsorai halmok folytatása.

A területen több alkalommal volt ásítás. Reizner János 1893-ban, Tömörkény István 1903-, 1904-, 1905- és 1906-ban ásított.

Az ásítások alkalmával kisebb árpádkori templom nyomaira bukkantak.²⁴ Valószínűleg a hajdani Sód középkori falu templomának maradványa került ez alkalommal napfényre. Sód község a török pusztításának esett áldozatul. Utóljára 1488-ban említik oklevelek e helységet.²⁵

Az ásítások alkalmával a XI–XII. századból hegyesvégű fél vassarkantyú, befűzésre szolgáló két lyukkal (LIX. 1.),²⁶ négy S-végű

¹⁴ Hasonló az Apatinból előkerült négy ezüstlemezű négyszögű ékszerhez. — *Hampel*: 101. l. 1–3. ábra.

¹⁵ Dunaszekesén előkerült phalerához hasonló. — *Fettich Nándor*: A honfoglaló magyarság fémművészete. Arch. Hung. XXI. Bp. 1937. — Továbbiakban: *Fettich*. — LXVIII. t. 1–2.

¹⁶ Hasonló csüngő Szentés–Derekegyházoldalon feltárt honfoglaláskori temető 4. sírjából került elő. — *Fol. Arch.* III–IV. 183. l. II. t. 1.

¹⁷ Hasonlít a hencidai 19. sírból előjött fityegőhöz. — *Fettich*: LXXXVIII. t. 5.

¹⁸ Teljes analógiát mutatnak a kenézloi 41. sír pitykéi. — *A. É.* 31. 90. l. 71. kép.

¹⁹ Hasonló: *Fettich*: XCIII. t. 35. ábra pitykéjéhez.

²⁰ Hasonló Szentés–Szentlászló 67. sírjából került elő. — *Fol. Arch.* V. t. B. 11.

²¹ Törökkanizsán került elő hasonló függő. — *Hampel*: 149–150. l. 38. t. 5.

²² Hasonló a hencidai 21. sír lemezkéjéhez. — *Fettich*: LXXXVIII. t. 19.

²³ Hasonló került elő Szentlászlón a 38. sírból. — *Fol. Arch.* IV. t. A. 10.

²⁴ *Tömörkény István*: Kötörési leletekről. — *A. É.* 1904. 414–417. — U. a.: Újabb kötörési leletekről. *A. É.* 1905. 419–420.

²⁵ *Zsilinszky Mihály*: Csongrád vármegye története. — Bp. 1897. 49., 104. l. — *Csánki Dezső*: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. I. kt. Bp. 1890. 643. l.

²⁶ *Szendrei János*: Magyar hadtörténelmi emlékek az ezredéves országos kiállításon. — Bp. 1896. 58. l. 156. ábra. — Továbbiakban: *Szendrei*.

ezüsthálántékkarika (LIX. 3–6.);²⁷ fonott ezüstgyűrű (LIX. 8.);²⁸ sodrott ezüstgyűrű (LIX. 14.)²⁹ és I. Béla ezüstérme (C. N. H. 16.) került elő.

A XVI–XVII. századból keskeny szegletes vaslakat, kiálló kulcslyukkal, félíves felsőrésszel (LIX. 13.);³⁰ az előbbinél nagyobb alsó részén elgömbölyödő lakat kulccsal együtt (LIX. 15.); nyeles csákány (LIX. 2.);³¹ belül üres, felső részén két bevett vasszeggel: két vas feszítőzabla, a zablarúdon erős karikákkal (LIX. 9–10.), az egyiken két bronzdísz is van (LIX. 9.); kengyel (LIX. 7.) és zablatöredékek (LIX. 11., 12.) jöttek napfényre.

Az utóbbi leletek azt mutatják, hogy a terület a falu és templom elpusztítása után sem lehetett teljesen lakatlan.

III. Szegvár—Oromdülő.

1906-ban Szegvár határában, a falutól DK-re fekvő Oromdülő területéről Hevesi Vince ajándékaként hat sír leletanyaga került a szentesi múzeumba. A leletanyag síronként van elkülönítve, de magukról a sírokról semmit sem tudunk.

1. sír: Melléklet: kengyelvas (LXI. 11.).³²

2. sír: Melléklet: Öt nyílhegy (LXI. 2., 5., 9., 10., 12.);³³ csontlemez (LXI. 13.);³⁴ vaskés csontnyelével együtt (LXI. 14.); három ezüst fülespityke (LXI. 6–8.).³⁵

3. sír: Melléklet: három ezüst szívalakú, mintás csüngő (LX. 25–27.);³⁶ tíz kerek ezüst pityke (LX. 1–4., 7–9., 13., 19–21.);³⁷ két füles pityke (LX. 10–11.);³⁸ rossz ezüst hálántékkarika (LX. 22.).³⁹

²⁷ Hasonló a Várfalván előkerült hálántékkarikához. — *Roska Márton*: Árpádkori temető Várfalván — *Dolg.* 1914. 128. l. — Továbbiakban: *Roska*.

²⁸ *Szell Márta*: XI. századi temetők Szentes környékén. — *Folia Arch.* III–IV. XII. T. A. 25. ábra. — Hasonló a Csanytelek—Dilitor 25. sírjában előkerült gyűrűhöz.

²⁹ *Roska*: *Dolg.* 1914. 172. l. 7. ábra.

³⁰ *Szabó Kálmán*: Az alföldi magyar nép művelődéstörténeti emlékei. — *Bibl. Hum. Hist.* III. Bp. 1938. 83. l. 396.

³¹ *Szendrei*: 114. l. 331. ábra., 115. l.

³² Hasonló a Szentes—Szentlászló 94. sírjában előkerült kengyelvashoz. — *Fol. Arch.* III. t. A. 20.

³³ Hasonló nyílhegy került elő Szentes—Szentlászló temető 2. (Fol. Arch. I. t. A. 10–14.) és 13. (Fol. Arch. III. t. A. 2., 5., 6.) sírjából.

³⁴ Egyezik a Szentlászló 6. sírjából napfényre került csontlemezzel. — *Fol. Arch.* I. t. B. 9.

³⁵ Egyezik a szentlászlói temető 92. sírjából előkerült pitykével. *Fol. Arch.* VIII. t. A. 4.

³⁶ A szívalakú csüngő közeli analógiáját a Szentes—Derekegyháza 4. sírjában találjuk meg. — *Csallány Gábor*: Újabb honfoglaláskori leletek Szentes környékéről. — *Fol. Arch.* III–IV. kt. II. t. 1. 183. l. — Továbbiakban: *Csallány*.

³⁷ A pitykék azonosak a Benepusztán előkerült pitykékkal. — *Fettich XXXIII.* t. 11–25.

³⁸ Azonos a kenézlői 29. sír pitykéival. — *A. É.* 31. 55. kép. 46–48.

³⁹ Megfelel a Szentes—szentlászlói temető 39. sírjában lelt hálántékkarikának. — *Fol. Arch.* IV. t. A. 11–12.

4. *sír*: Melléklet: két nagyobb (LX. 39., 46.)⁴⁰ és egy kisebb kerek átmetszetű, hegyesvégű bronzkarkötő (LX. 47.); fonott ezüstkarperec (LX. 38.);⁴¹ nyolc téglalapalakú (LX. 30—36., 41.), egy nagyobb (LX. 40.), egy kisebb kerek (LX. 16.) és egy lapos gyöngyszem (LX. 12.); két rosszezüsből készült négyzetalakú díszes pityke (LX. 15., 17.);⁴² bronz fejcsigoly (LX. 37.)⁴³ két halántékkarika, melyre egy-egy fülespityke volt ráhúzva (LX. 6., 18.).

5. *sír*: Melléklet: Négy szívalakú díszes bronzcsüngő (LX. 42—43., 50—51.);⁴⁴ két csüngő alsórésze (LX. 45., 49.); három kerek bronzpityke (LX. 29., 44., 48.);⁴⁵ egy füles pityke (LX. 28.).⁴⁶

6. *sír*: Melléklet: Ezüsboglár töredéke (LX. 14.);⁴⁷ ezüstlemez-töredék (LX. 24.); két kerekpityke (LX. 23.); halántékkarika két ráfüggesztett pitykével (LX. 5.).

A leletanyag a X. század végére és a XI. század elejére datálja a temetőt. Ezt igazolja a lelettárgyak hasonlósága egyrészt a kenéz-lői, benepusztai, derekegyházoldali honfoglaláskori-, másrészt a szentlászói, dilitori XI. századi temető napfényre került tárgyaihoz.

IV. Szegvár—Cickazug.

Szegvár határából, Cickazugból került elő szórványként a következő leletanyag: sodrott ezüsttorques (LXI. 1.)⁴⁸ és két szögletes, nyílt, bronzkarkötő (LXI. 3—4.).⁴⁹

A leletanyag kora a XI. század.

A leletek tanúsága szerint Szegvár határa már a X. században település volt, de az itt lévő falu korán, már a tatárjárás alkalmával elpusztulhatott.

Dr. Széll Márta.

⁴⁰ Hasonló a Szentcsanak-Szentlászó 103. sírjából napfényre került karkötőhöz. — Fol. Arch. VIII. t. B. 7.

⁴¹ A XI. századra datálja a Szentlászón előjött karkötő. — Fol. Arch. VIII. t. A. 12. 96. sír.

⁴² Majdnem megegyezik Tökén az ú. n. Libahalmi előkerült pitykével. — *Hampel*: 88. t. 13., 14., 15., 17. ábra.

⁴³ Hasonló a szentlászói 108. sír fejcsigolyához. — Fol. Arch. VIII. t. B. 11., 15.

⁴⁴ Hasonló a már említett Derekegyházoldali 4. sírjából előkerült csüngőhöz, csak a díszítése gazdagabb. — *Csallány*: II. t. 1.

⁴⁵ Csanytelek—Dilitor 13. sírjából hasonló kerek pityke került elő. — Fol. Arch. IX. t. B. 26.

⁴⁶ Kenézlőn is hasonló pityke került elő a 41. sírből. — A. É. 31., 71. kép.

⁴⁷ Malaidokon a 6. sírből került elő hasonló boglárátöredék.

⁴⁸ Analógiáit a várfalvai temető leletanyagában megtaláljuk. — *Roska*: 128. l. 3. kép 12., 13.

⁴⁹ A mámai dűlőn hasonló karkötőt találtak az 5. sírban. — *Dr. Széll Márta*: Elpusztult falvak. XI—XVI. századbéli régészeti leletek Csongrád vármegye területén. — *Dolg.* 41. XXXIX. 37.

Vernichtete Dörfer, und Funde aus den X.—XVII. Jahrhunderten im Kom. Csongrád.

(Hierzu die Tafel LVIII—LXI.)

I. In Malajdok, an der Wiese von Tápe, wurden dreizehn Gräber aus den X. und XI. Jahrhunderten ausgegraben, deren Beigaben für das Zeitalter sehr kennzeichnend sind. Ich mache diese an der *LVIII. Tafel* (1—42.) und an der *Abb. 1.* (1—16.) bekannt. Das Gräberfeld bildet den Übergang aus der Landnahmezeit ins erste Jahrhundert der Árpádenzeit.

II. Im Hügel Kötörös, bei Sövényháza, sind Funde der Jahrhunderte XI—XII. (*LIX.* 1., 3—6., 8., 14.) und XVI—XVII. (*LIX.* 2., 9—10., 13., 15., *LX.* 7., 11., 12.) ausser dem Fundament einer árpádenzeitlichen Kirche zum Vorschein gekommen.

III. Aus dem Oromdülő, bei Szegvár, sind sechs Gräber vom Ende des X. und vom Anfang des XI. Jahrhunderts ans Licht gekommen, in welchen kennzeichnende Denkmäler sowohl der Landnahmezeit (*LX.* 1—4., 7—11., 13—15., 17., 19—21., 23—28., 42—43., 45., 49—51.) als auch der Árpádenzeit (*LXI.* 2., 5—14., *LX.* 5—6., 12., 16., 18., 22., 29—41., 46—48.) zu finden sind.

IV. Auch in Cickazug bei Szegvár wurden Denkmäler des XI. Jahrhunderts freigelegt.

Dr. Márta Széll.

Árpádkori temető Hódmezővásárhely-Kopáncson.

(Idetartozik a LXII—LXVI. tábla.)

Szenti Jánosnak a kopáncsi 10. dűlőben lévő 423. számú tanyája mögött talált szarmatakori telep leleteiről már beszámoltunk e kötet hasábjain.¹ A tanya előtti területen még 1931-ben öt sírt tártunk fel. Az egyik sírban két Salamon (1063—1074) érmet is találtunk, amelyek a C. N. H. I. kötet 20. számú érmével azonosak. Az egyik érem az állkapocshoz volt tapadva. A föld másik végén állítólag téglalapú épületet hordtak szét. Nincs adatunk arra, hogy ezen a helyen valaha is templom állott volna.² 1943 augusztusában itt is sor került a további munkálatokra, s ez alkalommal 50 sírt tártunk fel. A sírok leírását a következőkben adjuk:

1. sír. 96 cm mélyen, 70 cm hosszú gyermekcsontváz; irányítása Ny-K.³ Melléklete nem volt.⁴

2. sír. 58 cm mélyen bolygatott gyermekcsontváz; irányítása Ny-K. Csak a koponya ép, a csontváz többi része részben elporladt, részben a feldúláskor tönkre ment. Melléklete nem volt.

3. sír. 70 cm mélyen, 145 cm hosszú női (?) csontváz; irányítása Ny-K. Mellékletei: 1. Az állkapocs baloldali része alatt nyitott, kissé egymás vége fölé futó ezüstkarika (LXII. 1.), átmérője 2.5×2.8 cm. — 2. A jobbkez csuklóján szívalakú, ritka szövetű csonttárgy (LXII. 2.), átmérője 4×2.8 cm. — 3. Körteformájú kengyelpár töredékei (LXV. 10—15.); annyira rongáltak, hogy sem a méreteik, sem füg-

¹ Szarmatakori telep Hódmezővásárhely-Kopáncson. 164—169. l.

² Banner János, A hódmezővásárhelyi városi múzeum régészeti osztályának első öt éve. Szeged, 1934. 25., 55. l.

³ Az irányításnak első helyen megadott adata jelzi, hogy a csontváz fejjel arra felé volt fordítva.

⁴ Táblamagyarázat: LXII. tábla 1—2: 3. sír, 3: 5. sír, 4—5: 7. sír, 6—19: 8. sír, 20—21: 9. sír, 22—24: 10. sír, 25: 49. sír, 26—27: 13. sír, 28—30: 14. sír, 31—32: 15. sír, 33: 38. sír. (1—33: kb. $\frac{2}{3}$ nagyság). LXIII. tábla 1—20: 17. sír, 21: 20. sír, 22: 22. sír, 23—24: 24. sír, 25: 39. sír, 26—32: 32. sír (1—32: kb. $\frac{2}{3}$ nagyság). LXIV. tábla 1—9: 19. sír, 10—14: 49. sír, 15—22: 31. sír (1—22: kb. $\frac{1}{3}$ nagyság). LXV. tábla 1—9: 43. sír, 10—15: 3. sír, 16—22: 13. sír, 23—29: 6. sír. (1—29: kb. $\frac{1}{3}$ nagyság). LXVI. tábla 1: 48. sír, 2—3: 46. sír, 4—8: 35. sír, 9—13: 8. sír (1—8: kb. $\frac{2}{3}$, 9—13: kb. $\frac{1}{3}$ nagyság).

gesztőjüknek formája nem állapítható meg; a talpaló 3.8 cm széles és peremesen lehajlik. Az egyik kengyel a bal térden és az alsó lábszáron, a másik az első kengyel alatt, a bal lábszáron kívül feküdt.

4. *sír.* 46 cm mélyen, 164 cm hosszú férfi (?) csontváza; irányítása Nydny-Kék. Egyetlen melléklete a jobb alsó kar közepe táján talált ismeretlen rendeltetésű vastárgy, amely azonban a kivételkor szétmállott.

5. *sír.* 58 cm mélyen, 151 cm hosszú férficsontváz; irányítása Ény-Dk. Egyetlen melléklete a jobb könyök felett, a felső karon keresztbe fekvő, belül üres csonthenger (LXII. 3.). A kissé körbe, s a használattól csiszolt felületű csonttok, hossza 7.7 cm, átmérője mind a két végén 1 cm. Talán tűtartótok volt.

6. *sír.* 97 cm mélyen, 165 cm hosszú férficsontváz; irányítása Ény-Dk. A bal térde fel volt húzva. Mellékletei: 1. A jobb lábfej felett vaskengyel (LXV. 23.). — 2. A kengyel felett vaszabla töredékei (LXV. 24—28.). — 3. A bal lábfej alatt vaskengyel (LXV. 29.). A csikószabla 5.3 cm átmérőjű, lapos karikákkal volt felszerelve; igen rongált állapotú. A jobb lábfej felett talált kengyel körteformájú; négyszögűre kalapált felső végén négyszögű nyílás van, a kengyel-tartó szíj befogadására: a talpaló 3.7 cm széles, magassága kb. 14 cm; a bal lábfej alól előkerült kengyel is körteformájú; felső vége négyszögűre van kalapálva; de a szíjat befogadó áttörés nem látszik a rozsdától; a talpaló 3.1 cm széles, kb. 14 cm magas. Mind a kettő töredékes állapotú.

7. *sír.* 92 cm mélyen, 148 cm hosszú férficsontváz; irányítása Nyény-Kdk. Egyetlen melléklete a medence bal tányérján talált töredékes vaskés. Két darabja maradt meg (LXII. 4., 5.), az egyik 4.8, a másik 4.2 cm hosszú. A két darab nem illeszthető össze.

8. *sír.* 100 cm mélyen, 150 cm hosszú férfi csontváz; irányítása Nydny-Kék. Mellékletei: 1. Az áll alatt két kerek huzalból készült, nyitott bronzkarika (LXII. 14—15.); az egyiknek átmérője 1.9, a másiké 2 cm. — 2. A medencében tömör bronzpityke (LXII. 19.). — 3. Hat ép és két töredékes, rosszezüsből készült, rombuszformájú ruhadísz; a négy sarkon gomb van (LXII. 6—13.), felületét, a peremmel párhuzamosan haladó pseudógranulációs és mélyített vastag vonaldísz élénkíti; az alsó félen két fülecske van. A mellkas alsó részének közepén került elő kettő, a gerinc alól egy, a többi az öv táján volt. — 4. A lapocka alatt két félből álló bronzpityke (LXII. 17—18.). — 5. A jobb lábfej előtt körteformájú vaskengyel (LXVI. 11.). A kengyel csúcsa és a kengyelt tartó szíj befogadására szolgáló nyílás négyszögű. A talpaló 3 cm széles, s mind a két széle peremszerűen lehajlik. A kengyel magassága 15 cm. — 6. A bal lábfej mellett, kívül körteformájú vaskengyel (LXVI. 9—10.). A kengyel száraz csúcsban futnak össze, s itt van a kengyelt tartó szíj befogadására szolgáló nyílás is. Töredékes állapotú. — 7. Az utóbbi kengyelhez tapadva került elő egy töredékes vaspálcás zabla (LXVI. 12—13.). — 8. A bal

combesont mellett kívül profilált csontesat. A felerősítésre a csat tövéen látható két lyuk szolgált. A csat két oldala is át van fúrva, ezeken dugták át azt a csontpálcikát, amely a pecket tartotta (LXII. 16.). Hossza 7.1, legnagyobb szélessége 4 cm.

9. *sír.* 75 cm mélyen, kb. 90 cm hosszú gyermekcsontváz; irányítása Nyény-Kék. Mellékletei: 1. A jobb könyöknél ellipszis formájú vaskarika (csatkarika?) fele (LXII. 21.). — 2. A jobb könyökön belül, ismeretlen rendeltetésű vastöredékek; a csatnak részei lehetnek. — 3. A nyakban holdsarló formájú ezüstcsüngő (LXII. 20.). Legvastagabb a középső részén, ahol kis fülecske és két lyuk van rajta.

10. *sír.* 75 cm mélyen, 83 cm hosszú gyermekcsontváz; irányítása Nyény-Kdk. Egyetlen melléklete a bal csuklón talált, széles rossz ezüstlemezből készült karperec három töredéke (LXII. 22–24.). Az egyik töredék át van fúrva.

11. *sír.* 50 cm mélyen gyermekcsontváz, amelynek csontjai teljesen elporladtak. Irányítása Ény-Dk. Melléklete nem volt.

12. *sír.* 56 cm mélyen, 158 cm hosszú férfi csontváza; irányítása Ény-Dk. Melléklete nem volt.

13. *sír.* 59 cm mélyen, 114 cm hosszú gyermekcsontváz; irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. A mellkas jobb oldalán vas tű, vagy szeg töredékei. — 2. A nyakban 1.9 cm átmérőjű, felfüggeszthető, kerek bronzlapocska (LXII. 27.). A perem közelében fúrt egyik, felfüggesztésre szolgáló lyuk kitörése után, másikat fúrtak. Talán erősen kopott császárkori PB érem. — 3. A nyak alatt vashuzalon két nagyobb és két kisebb gömbölyű, hullámvonalas és pontberakásos üveg (?) gyöngy (LXII. 26.). — 4. A jobb combesonton kívül vaszabla, 3.8, 4.2 cm átmérőjű karikákkal (LXV. 16–22.).

14. *sír.* Nyény-Kdk irányítású, 130 cm hosszú férficsontváz. A gerinccel párhuzamosan gyöngyök, mégpedig tíz gömbölyű, hullámvonalas és pontberakásos, továbbá bordás díszű agyag, négy hengeres bordás díszű agyaggyöngy (LXII. 30.), két kisméretű Cypraea kagyló (LXII. 28–29.).

15. *sír.* 108 cm mélyen, 160 cm hosszú férficsontváz; irányítása Nyény-Kdk. A nyak közelében rossz ezüst huzalból készült karika két töredéke (LXII. 31–32.).

16. *sír.* 90 cm mélyen, 160 cm hosszú férficsontváz, irányítása Ny-K. A balkéz könyökben be volt hajlítva. Melléklete nem volt.

17. *sír.* 80 cm mélyen, 158 cm hosszú női (?) csontváz; irányítása Ny-K. Mellékletei: 1. A koponya körül szívformájú ezüst csüngők. Két típusuk van. Az egyik típusba hét darab tartozik; kéttagúak, a felső rész kerek, rozettaszerű díszítéssel, hátlapján két fülecske; alsó része szívalakú, stilizált liliomszerű dísszel (LXIII. 3–9.). A másik típusba két példány tartozik. Ez is kéttagú, a felső rész kerek, rozettaszerű díszítéssel; a hátlapján két fülecske szolgált a felerősítést. Az alsó szívalakú tag mezejét a peremmel párhuzamosan haladó pseudogranulációs és vonalas díszítések töltik ki (LXIII. 1–2.). —

Végül idetartozik egy kéttagú ezüstcsüngő, kerek felső része (LXIII. 10.). — 2. A jobb és bal halántékon egy-egy rosszezüst huzalból készült, 2,4 cm átmérőjű nyitott karika (LXIII. 13., 20.). — 3. A könyökbe behajlított jobb kéz ujjáról 7 mm széles, ezüst lemezből készült nyitott gyűrű (LXIII. 19.); poncolt hullámvonalas díszítés van rajta. — 4. A jobbkez ujjáról 5 mm széles ezüstlemezből való nyitott gyűrű (LXIII. 14.). — 5. A bal kéz ujjáról 7 mm széles ezüst lemezből készült nyitott gyűrű (LXIII. 11–12.). — 6. A bal kéz ujjáról 8 mm széles ezüst lemezből való nyitott gyűrű (LXIII. 15–16.). — 7. A bal alsó kar közepén keresztben fekvő vasszög töredéke (LXIII. 17–18.).

18. *sír.* 77 cm mélyen, 150 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.

19. *sír.* 102 cm mélyen, 170 cm hosszú férfi (?) csontváz, irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. A bal alsó kar hosszában belül vaskés (LXIV. 3.), hegygel lefelé. Teljes hossza 10,6 cm, ebből a penge 7,8 cm. — 2. A bal bokán körteformájú vaskengyel (LXIV. 4.). A felső vége négyszög formán van laposra kalapálva. Az itt alkalmazott valószínűleg négyszögű áttörés szolgált a kengyeltartósíj befogadására. A talpaló 3 cm széles és szélei peremszerűen le vannak hajlítva. Magassága 16,5 cm. — 3. Az előbbi kengyel párja ugyancsak vasból, a bal alsó lábszár közepén. Az előbbivel azonos formájú, de valamivel kisebb. A talpaló 2,5 cm széles, a magassága 13,6 cm (LXIV. 5–6.). — 4. A két kengyel előtt, a jobb alsó lábszáron karikás vaszabla töredékei (LXIV. 1–2., 7–9.).

20. *sír.* 86 cm mélyen, 169 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nyény-Kdk. A bal alsó karja könyökben be volt hajlítva, úgyhogy a bal kéz ujjai a jobb felső karra kulcsolódtak. Egyetlen melléklete a jobb könyök mellett kívül talált vaskés (LXIII. 21.). Teljes hossza 12,5, ebből a penge 8,3 cm.

21. *sír.* 105 cm mélyen, 160 cm hosszú férficsontváz, irányítása Ny-K. A bal alsó kar könyökben be volt hajlítva, a balkéz ujjai a medencében. Melléklete nem volt.

22. *sír.* 65 cm mélyen, 148 cm hosszú nőicsontváz, irányítása Nydny-Kék. A fej jobbra kifordult, az állkapocs a helyén maradt. A jobboldalon a kifordult koponya alatt halántékkarika rosszezüstből, S-formájú véggel (LXIII. 22.), átmérője 2,6 cm.

23. *sír.* 65 cm mélyen, 85 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Nydny-Kék. A nyak táján babszem nagyságú vasrögöt találunk, amely a kivételkor szétomlott.

24. *sír.* 95 cm mélyen, 155 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nydny-Kék. A bal és a jobb halántékon egy-egy rosszezüstből készült, S-végű karika (LXIII. 23–24.).

25. *sír.* 104 cm mélyen, 158 cm hosszú, férficsontváz, irányítása Nydny-Kék. A jobb alsó lábszár elmozdult és a jobb alsó lábszáron keresztbe feküdt. Melléklete nem volt.

26. *sír.* 90 cm mélyen, 94 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Nydny-Kék. Melléklete nem volt.

27. *sír.* 60 cm mélyen, 155 cm hosszú férficsontváz, irányítása Dny-Ék. Bolygatott, melléklete nem volt.

28. *sír.* 70 cm mélyen, 160 cm hosszú férficsontváz, irányítása Dny-Ék. Melléklete nem volt.

29. *sír.* 40 cm mélyen, 90 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Dny-Ék. Melléklete nem volt.

30. *sír.* 65 cm mélyen, 158 cm hosszú női csontváz, irányítása Nydny-Kék. A lábvégeknél valamilyen állat (kutya?) csontvázát találtuk.

31. *sír.* 70 cm mélyen, 173 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Mellékletei: 1. A fej mellett balról silex pengécske (LXIV. 16.). — 2. A bal combcsont mellett belül kétélű vasnyílhegy, hossza 8.7 cm (LXIV. 15.). — 3. A térdeken keresztben körteformájú vaskengyel (LXIV. 18.). A kengyel felső része négyszögformán van alapálva és téglalapformán át van lyukasztva. A 3.5 cm széles talpalo két széle peremszerűen lehajlik. A kengyel magassága 15.8 cm. — 4. A jobb térd alatt vaszabla fele, a zablakarikával (LXIV. 17., 19—21.). — 5. A bokákon vaskengyel töredékei (LXIV. 22.). A töredékekből megállapítható, hogy a 3. szám alatt bemutatott példány pontos mása.

32. *sír.* 75 cm mélyen, 92 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Ény-Dk. Mellékletei: 1. A nyak táján gyöngysor, hét hengeres és gömbölyű bordás díszű, továbbá öt gömbölyű kék üveggyöngyből (LXIII. 26.). — 2. A bal halánték táján ólomöntvény, fülbevaló formájú (LXIII. 32.). — 3. A bal kulcscsont felett egy, a jobb kulcscsont felett két ismeretlen anyagú kerek fémlapocsk (LXIII. 28—30.). Körbehaladó vonalak díszítik, ellentett oldalaikon egy-egy felvarrásra szolgáló átlukasztás van. — 4. A jobb kulcscsont alatt ismeretlen rendeltetésű, négyszegletes, rosszezüstből (?) készült tárgy (LXIII. 31.). — 5. A gerincoszlop közepén kettéhajlított ezüst (?) huzaldarab (LXIII. 27.).

33. *sír.* 90 cm mélyen, 125 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Dny-Ék. A bal alsó karja könyökben be van hajlítva. Melléklete nem volt.

34. *sír.* 70 cm mélyen, 81 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Ny-K. Melléklete nem volt.

35. *sír.* 51 cm mélyen, 62 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Mellékletei: 1. A jobb és a bal halántékon két-két rosszezüstből készült halántékkarika, S-formájú végekkel (LXVI. 4—7.), átmérőjük 1.5 cm. — 2. A nyak alatt apró gömbölyű sárga és zöld üveggyöngyök (LXVI. 8.), amelyek három csoportban körben helyezkednek el valószínűleg felvarrt ruhadíszek voltak. Egy-egy csoport közepébe nagyobb gyöngyöt helyeztek.

36. *sír.* 60 cm mélyen csecsemőcsontváz, irányítása Ény-Dk. A

37. sír csontvázának alsó lábszárai fölött, félig a lábak közül került elő; talán anya a gyermekével.

37. sír. 62 cm mélyen, 151 cm hosszú női(?) csontváz, irányítása Ény-Dk. Az alsó lábszárakon keresztbe feküdt a 36. sír csecsemő csontváza.

38. sír. 70 cm mélyen, 129 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Ny-K. A mellesonton kora-árpádkori (Szt. István?) érem (LXII. 33.).

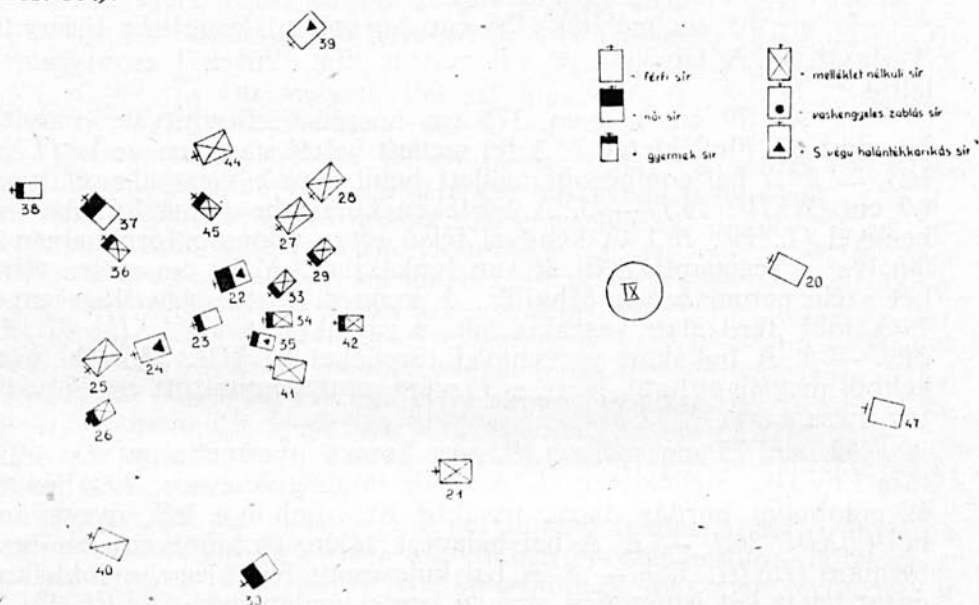

Abb. 1. kép.

39. sír. 57 cm mélyen, 147 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nydny-Kék. A jobb halántékon S-végű halántékkarika (LXIII. 25.), szegletes metszetű, rosszezüst huzalból.

40. sír. 66 cm mélyen, 133 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.

41. sír. 86 cm mélyen, 171 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.

44. *sír.* 60 cm mélyen, 151 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nydny-Kék. Melléklete nem volt.

45. *sír.* 36 cm mélyen, 55 cm hosszú csecsemőcsontváz, irányítása Ény-Dk. Melléklete nem volt.

46. *sír.* 67 cm mélyen, 121 cm hosszú gyermekcsontváz, irányítása Nyény-Kdk. Mind a két kéz a medencébe volt téve. Mellékletei: 1. A bal csukló mellett belül vasszög töredéke (LXVI. 2.). — 2. A bal kulcscsont alatt tömör bronzpityke (LXVI. 3.).

47. *sír.* 76 cm mélyen, 159 cm hosszú csontváz, irányítása Nyény-Kdk. A mellkas bolygatva volt. A nyak alatt bronzrozsdát találtunk.

48. *sír.* 54 cm mélyen, 59 cm hosszú csecsemőcsontváz, irányítása Ény-Dk. Egyetlen melléklete a nyakon talált, millefiori berakású gömbölyű üveggyöngy (LXVI. 1.).

49. *sír.* 50 cm mélyen, 165 cm hosszú férficsontváz, irányítása Nydny-Kék. A bal alsó karja hiányzott. Mellékletei: 1. A koponya fölött vaskés (LXIV. 10.), — 2. A jobb térd mellett kívül rombusz formájú vasnyílhegy (LXIV. 11.). 3. A jobb boka felett félköríves hevederesat (?) (LXIV. 13.). — 4. A hevederesat mellett, kívül, faragott csonttárgy (LXII. 25.). Hossza 6.1, legnagyobb szélessége 2.7 cm. A kör és hosszánegyszög alakú átlukasztásokon a koptatás nyomai látszanak. — 5. A jobb láb ujjcsontjai mellett belül rombuszformájú vasnyílhegy (LXIV. 12.), töredékes állapotú. — 6. A bal lábfej mellett karikás vaszabla (LXIV. 14.).

50. *sír.* 50 cm mélyen, 156 cm hosszú női (?) csontváz, irányítása Nyény-Kdk. Melléklete nem volt.

A temető területén kilenc különböző korú gödröt is feltártunk, leírásuk a következő:

1. *gödör.* Az 1. *sír* alatt. Szabálytalan formájú, mélysége 110, fenéktátmérője 125 cm. Egy durva anvagú, kissé öblösödő, kihajló peremű edény került belőle elő, de a kivételnél szétomlott. Ezenkívül néhány szarmatakori szürke cserép, a gödör fenekén állatesontok (disznó?) kerültek elő.

2. *gödör.* Félig az 5. *sír* alatt. Csonkakúpformájú, mélysége 110, szájtátmérője 220 cm. Szürke szarmatakori cserepek voltak benne.

3. *gödör.* A 12. *sír* közelében került elő. Méhkasformájú, mélysége 106, fenéktátmérője 110×130 cm. Néhány szürke szarmatakori cserép került elő belőle.

4. *gödör.* A 12. *sír* közeléből. Szabálytalan formájú, mélysége 90, szájtátmérője 114 cm. Néhány szürke, szarmatakori cserép került belőle elő.

5. *gödör.* A 12. *sír* közelében tártuk fel. Szabálytalan formájú, mélysége 108, szájtátmérője 112 cm. Néhány szarmatakori szürke cserép került belőle elő.

6. *gödör.* A 15. *sírtól* dk-re, kb. 10 m-re került elő. Szabálytalan formájú, mélysége 86, szájtátmérője 140 cm. Szarmatakori szürke cserepek kerültek belőle elő.

7. gödör. A 6. gödörtől délre, kb. 10 m-re került elő. Szabálytalan formájú, mélysége 148, szájátmérője 161 cm. Jellegtelen formájú, szürke szarmatakorai cserepek kerültek belőle elő.

8. gödör. A 6. gödör közelében került elő. Szabálytalan formájú, mélysége 110, szájátmérője 91 cm. Szürke szarmatakorai cserepek kerültek belőle elő.

9. gödör. A 20. és 21. sírok között tártuk fel. Szabálytalan formájú, kb. 130 cm mély gödör. Szájátmérője 120–130 cm. A szürke szarmata cserepeken kívül péceli-kultúrához tartozó cserepek is kerültek belőle elő, sőt innen való az LII. 4. számú ábrán bemutatott jellegzetes edény is. Felső része hengeres, az alsó csónakakúpformájú. A perem alatt közvetlenül a két szembenfekvő oldalon egy-egy bütöfkül látható.

A fentebbiekben ismertetett temető nem áll magában ezen a környéken. Megközelítően egyező korú temetőt ismerünk a gorzsa Héthalom-dűlő elején lévő halomból (65 sír),⁵ a Solt-paléi határrészben lévő Szakálhátról⁶ (48 sír) és az ugyanebbe a határrészbe tartozó Hunyadi halomból (45 sír),⁷ azonban egyik temető sem szolgáltatott alkalmat olyan megfigyelésekre, mint a kopáncsi. Ha a temetőnek az I. képen közreadott helyszínrajzát tanulmányozzuk, feltűnik, hogy a sírok két csoportra különülnek. Ez annál figyelemre méltóbb, mert a mintegy 18, helyenkint azonban 30 m széles sáv, — amelyen a temető sírjait találtuk —, minden részét egyenlő sűrűségben húzott árkokkal kutattuk át, tehát arról nem lehet szó, hogy a két sírcsoport között lévő területen kutatás hiánya miatt nem kerültek volna elő a sírok.

Az első csoportba tartoznak az 1–20., 31., 32., 46–50. sírok, a másodikba a többi. E két csoport között a területi elkülönülés mellett más eltérések is megfigyelhetők. Ebben a vonatkozásban figyelmet érdemel az a tény, hogy az első csoport sírjainak legnagyobb része Nyény-Kdk, vagy Ény-Dk irányítású; Ny-K irányítású van négy (1., 2., 3., 17.), s csupán egyetlen egy van (4.), amely Dny-Ék irányban volt tájolva. A második csoport sírjai között ebből a szempontból nagyobb eltérések észlelhetők. Ény-Dk van hat (35–37., 40., 41., 45.), Ny-K négy (21., 34., 38., 42.), a többi tizenegy pedig Nydny-Kék, illetve Dny-Ék irányítású. Legmeglepőbb azonban az a megfigyelés, hogy az első csoport sírjai közül a 3., 6., 8., 13., 19., 31., 43., 49. sírokban vaskengyel és zabla, a 8. és 17.-ben a honfoglaló sírokra jellemző szív- és rombuszformájú ezüstdíszek fordulnak elő. A második csoportban a vaskengyel, zabla és az előbb említett díszek egyáltalán nem, viszont a 22., 24., 35., 39. sírokban az S-végű halántékkarikák kerültek

⁵ Banner János, Ásatások Gorzsan és Batidán. Dolgozatok, 1933–34. 253–255., 265–270. l.

⁶ Bálint Alajos, A szakálháti Árpád-kori temető, Dolgozatok, 1936. 205–216. l.

⁷ Banner János, A hódmezővásárhelyi múzeum ásatásai 1935-ben. Dolgozatok, 1937. 66–69. l.

elő. Az S-végű halántékkarikákat az első csoport sírjaiból nem ismerjük.

Nem lehet véletlen e két sírcsoport elkülönítése. Hiszen egész temetőket is ismerünk, amelyek vagy az egyik, vagy a másik csoportba tartoznak. Például az első csoport temetőjének kell tartani a már említett szakálhádi temetőt, amelynek 48 sírjából egyetlen S-végű halántékkarika sem került elő, helyett azonban lovassírt (koponya és két alsó lábszár a patákkal), továbbá három sírban vaskengyelt, illetve zablát találtak a feltárók. A második csoport jellegzetes temetője a Hunyadi-halmi, amelynek sírjaiban jellegzetes mellékletként az S-végű halántékkarikák jelentkeztek. Ugyanebbe a csoportba tartozik a gorzsai temető is.

E tényeknek okát a kor társadalmi viszonyaiban kereshetjük. A hódoltató honfoglalók (első csoport) és a behódolt népek önálló temetőit (második csoport) kell itt látnunk. Amíg azonban a szakálhádi és a Hunyadi-halmi temetők esetében az elkülönülés különálló (egymástól mintegy 1 km távolságra lévő) temetők létesítésében nyilatkozott meg, addig Kopáncson ugyanabban a temetőben különülnek el a csoportok. Ez utóbbi temetkezési szokás (azaz ugyanabban a temetőben csoportok szerint elkülönítve) talán már a huzamosabb együttélés eredményeként lép fel, s ez esetben a kopáncsi temetőt néhány évtizeddel későbbinek kell tartani, mint a szakálhádi, Hunyadi-halmi és gorzsai temetőket. Ha ezeket a X—XI. századokra lehetett datálni, akkor a kopáncsi a XI. század második felére tehető.

Fel kell hívnunk a figyelmet végül a 17. sírnak a koponya körül elhelyezkedett kéttagú díszekre (*LXIII. 1—10.*), amelyek minden valószínűség szerint az árpádkori magyarság viselettörténetének érdekes dokumentumai. Feltehető, hogy valami sapkaféle díszítésére szolgáltak.

Dr. Párducz Mihály.

Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely-Kopáncs.

(Hierzu die Tafel LXII—LXVI.)

Wir machten die Funde der sarmatenzeitlichen Siedlung der Farm Nr. 423 von János Szentí im Kopáncser Rain 10., in diesem Band bekannt. Vor der Farm gruben wir fünf Gräber schon im Jahre 1931 aus. In einem der Gräber fanden wir auch Salamon-Münzen (1063—1074), welche der Münze 20. des Bandes I. von C. N. H. identisch sind. Eine der Münzen war am Kiefer haften geblieben. Am anderen Ende des Ackerfeldes hat man angeblich ein aus Ziegel gebautes Gebäude abgetragen. Wir besitzen keine Angaben dazu, dass eine Kirche je an dieser Stelle gestanden wäre. Im August 1943 kamen auch hier weitere Arbeiten an die Reihe und wir legten bei dieser Gelegenheit 50 Gräber frei. Die Funde der Gräber machen wir der Reihenfolge nach an den *Tafeln LXII—LXVI* bekannt.

Das Gräberfeld steht in dieser Gegend nicht allein. Ein Gräberfeld kennen wir beinahe aus gleicher Zeit am Hügel beim Eingang des Héthalom-Raines von Gorzsa (65 Gräber) und bei Szakálhát im Grenzgebiet von Solt-Palé (48 Gräber) und am ebenfalls in diesem Grenzgebiet liegenden Hunyadi-Hügel (45 Gräber), aber keine der Gräber bot uns Gelegenheit zu solchen Beobachtungen, als das von Kopáncs.

Wenn wir die Topographie der *Abb. 1.* studieren, fällt uns auf, dass die Gräber sich in zwei Gruppen trennen. Dies ist umso beachtenswert, da wir jeden Teil des etwa 18, hier und da aber 30 m breiten Streifes — an dem wir die Gräber des Gräberfeldes fanden — durch dicht nebeneinander gezogene Graben durchsuchten, es kann also keine Rede davon sein, dass die Gräber des Gebietes zwischen den beiden Gräbergruppen wegen Mangel an Durchforschung unbeachtet geblieben wären.

In die erste Gruppe der Gräber gehören 1—20., 31., 32., 46—50., in die Zweite die hier nicht erwähnten Gräber. Zwischen den beiden Gruppen kann man neben der räumlichen Separierung auch andere Abweichungen beobachten. Diesbezüglich verdient die Tatsache eine Aufmerksamkeit, dass der grösste Teil der Gräber der ersten Gruppe eine westnordwestlich-ostsüdöstliche Richtung hat, vier (1., 2., 3., 17.) haben eine west-östliche Richtung und es gibt nur ein Grab mit

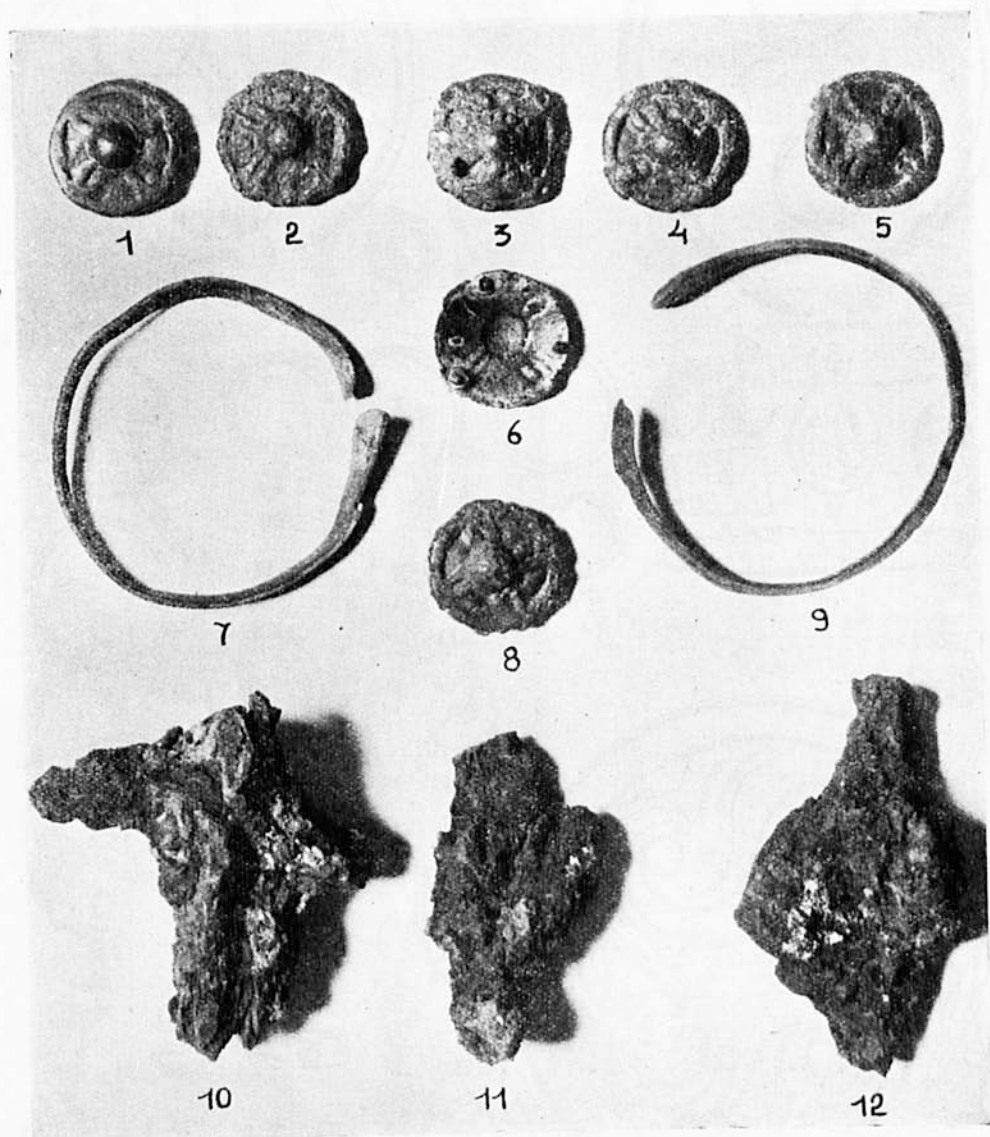
südwestlich-nordöstlicher Richtung. Aus dieser Hinsicht sind grössere Abweichungen unter den Gräbern der zweiten Gruppe wahrzunehmen. Sechs (35—37., 40., 41., 45.) haben eine nordwestsüdöstliche, vier (21., 34., 38., 42.) eine west-östliche, die übrigen elf aber eine westsüdwestliche-ostnordöstliche, beziehungsweise südwest-nordöstliche Richtung. Am auffallendsten ist aber die Beobachtung, dass Eisensteigbügel und Gebisse in den Gräbern 3., 6., 8., 13., 19., 31., 43., 49. der ersten Gruppe, herz- und rhombusförmige Silberornamente, die für die Gräber der Landnahmezeit kennzeichnend sind, in den Gräbern 8., 17. vorkommen. In der zweiten Gruppe fand man weder Eisensteigbügel und Gebisse, noch die oben erwähnten Ornamente, dagegen waren Schläfenringe mit Enden von S-Form in den Gräbern 22., 24., 35., 39. Solche mit S-förmigen Schläfenringe kennen wir aus den Gräbern der ersten Gruppe nicht.

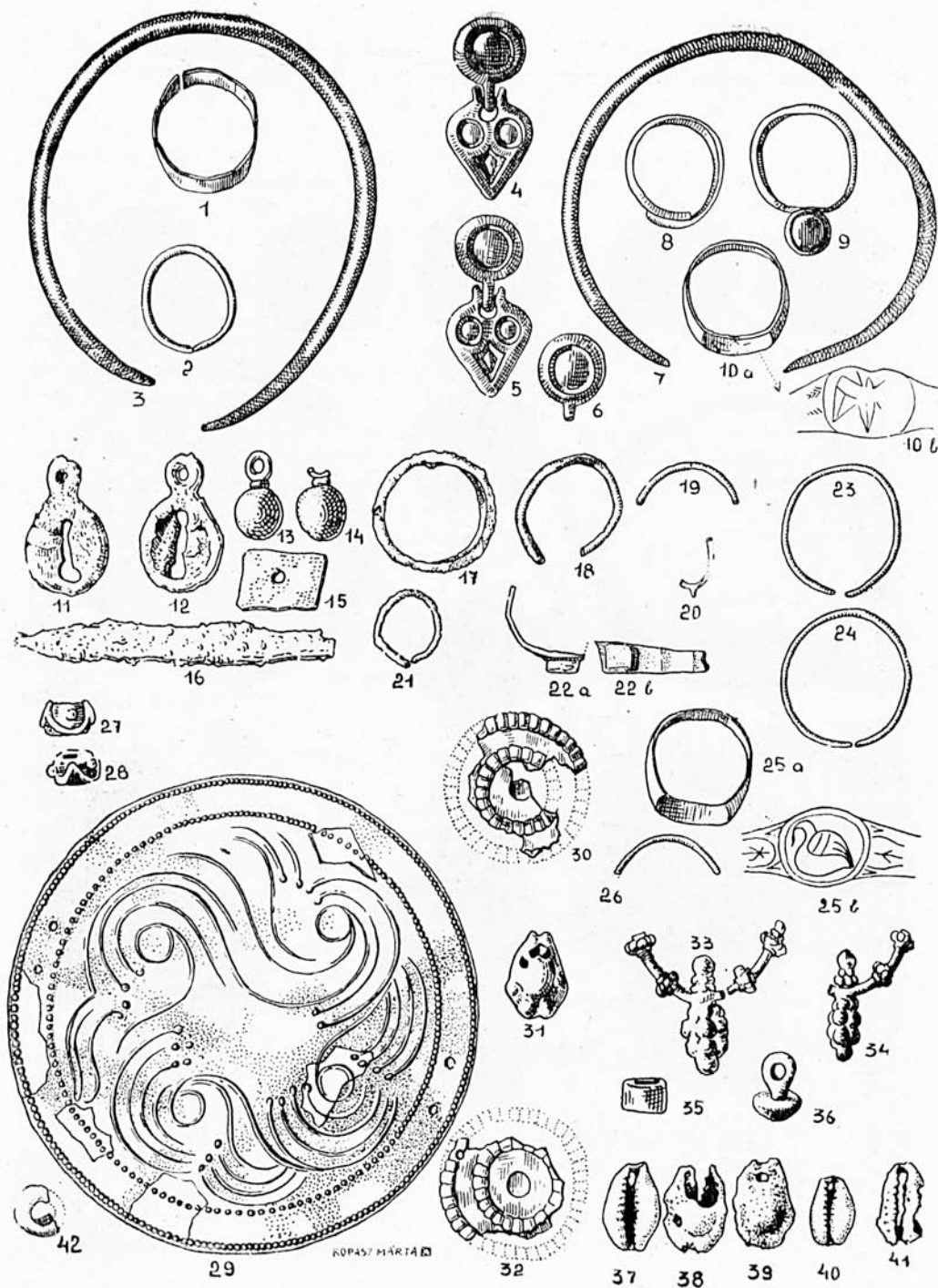
Es kann die Trennung der beiden Gräbergruppen kein Zufall sein. Wir kennen ja ganze Gräberfelder, die entweder in die eine, oder in die andere Gruppe gehören. Man muss z. B. das schon erwähnte Gräberfeld von Szakálhát als Gräberfeld der ersten Gruppe betrachten, in dessen 48 Gräbern kein einziger S-Ring gefunden wurde, anstatt dessen fand man aber ein Reitengrab (Schädel und zwei Beine mit Hufen), ferner Eisensteigbügel, beziehungsweise Gebisse in drei Gräbern. Das charakteristische Gräberfeld der zweiten Gruppe ist das erwähnte von Hunyadi-halom, in dessen Gräbern als Beigaben sich die S-Ringe meldeten. Ebenfalls in diese Gruppe gehört auch das Gräberfeld von Gorzsa.

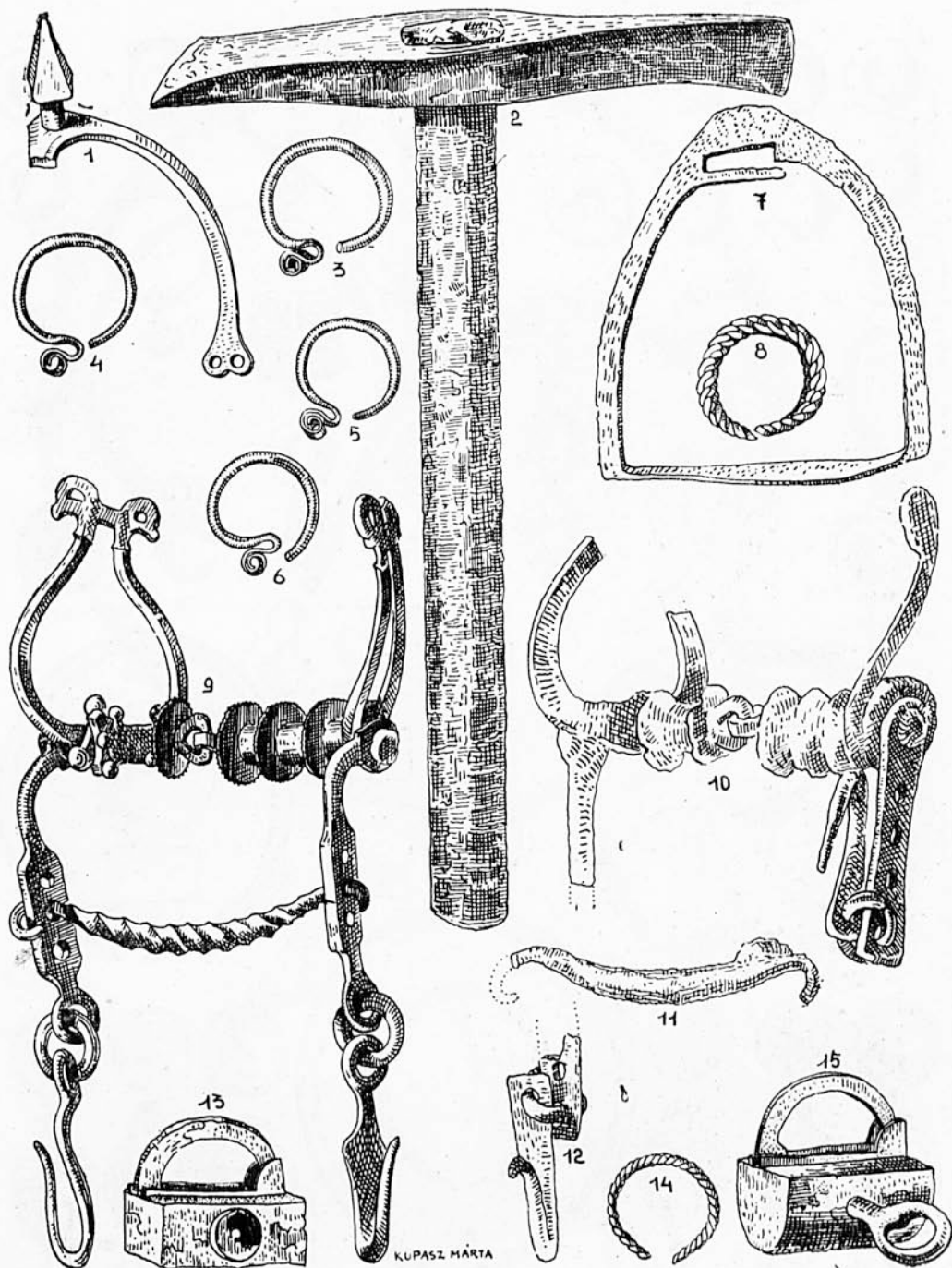
Den Grund dieser Tatsache können wir in den Sozialverhältnissen suchen. Wir müssen darin die selbständigen Gräberfelder der landnehmenden (erste Gruppe) und der unterjochten (zweite Gruppe) Völker betrachten. Während aber die Trennung sich beiden Gräberfeldern von Szakálhát und Hunyadi-halom in der Anlegung von getrennten (von einander etwa aus 1 km liegenden) Gräberfeldern äusserte, sondern sich die Gruppen in Kopáncs in demselben Gräberfeld ab. Der letzterwähnte Beerdigungsgebrauch (d. h. in demselben Gräberfeld truppenweise getrennt) tritt vielleicht als Resultat des längeren Zusammenlebens auf, und wir müssen in diesem Falle annehmen, dass das Kopáncser Gräberfeld aus einer mit einigen Jahrzehnten späteren Zeit stammt, als die Gräberfelder von Szakálhát, Hunyadi-halom und von Gorzsa. Wenn diese aus X.—XI. Jahrhunderten datiert werden konnten, so kann das von Kopáncs auf die zweite Hälfte des XI. Jahrhunderts datiert werden.

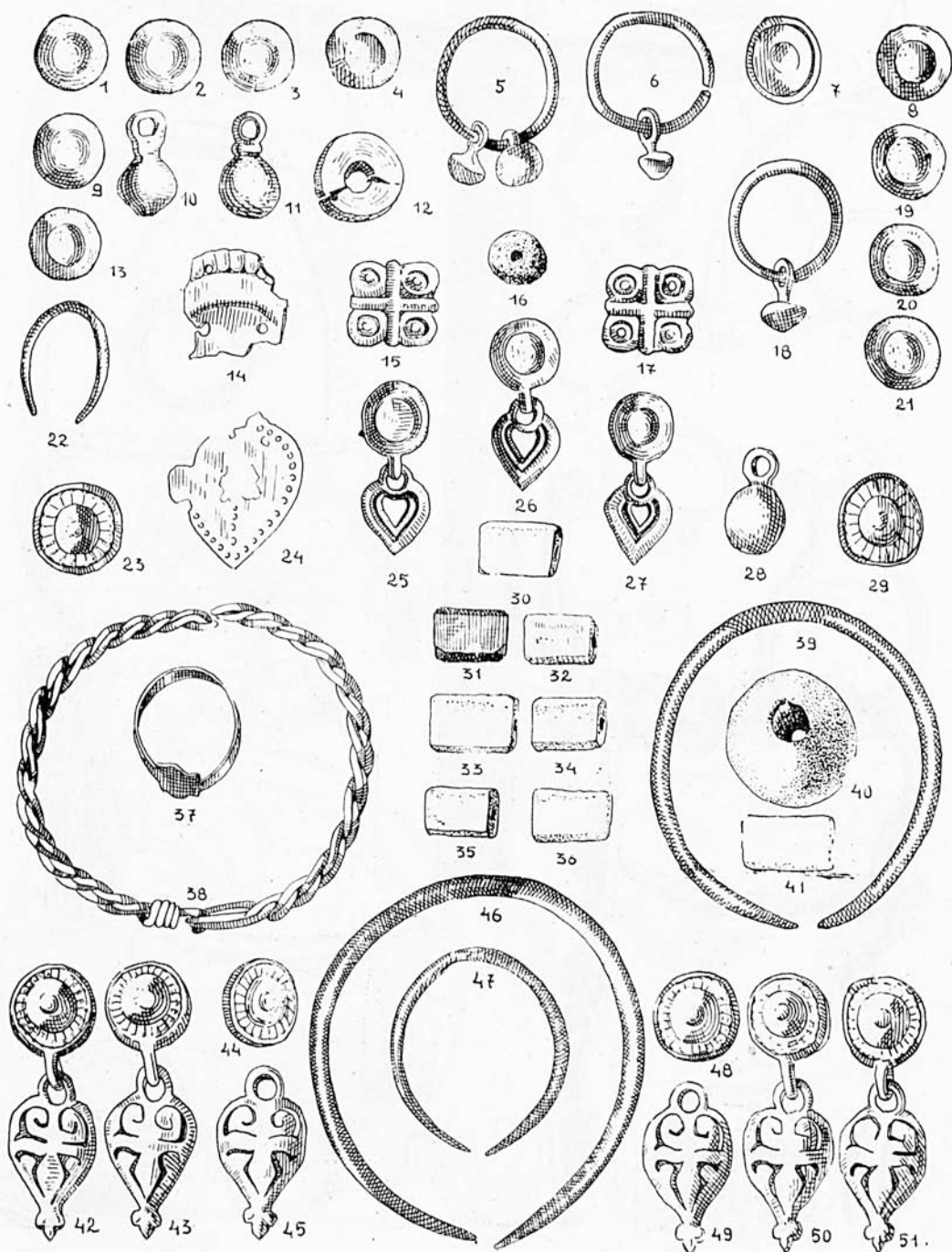
Wir müssen endlich noch auf die zweigliederigen Ornamente (LXIII. 1—10.) aufmerksam machen, welche im Grab 17. rund um den Schädel lagen und welche die interessanten Dokumente der Kleidungsgeschichte des Ungartums der Árpádenzeit sind. Es kann angenommen werden, dass sie Mützenornamente waren.

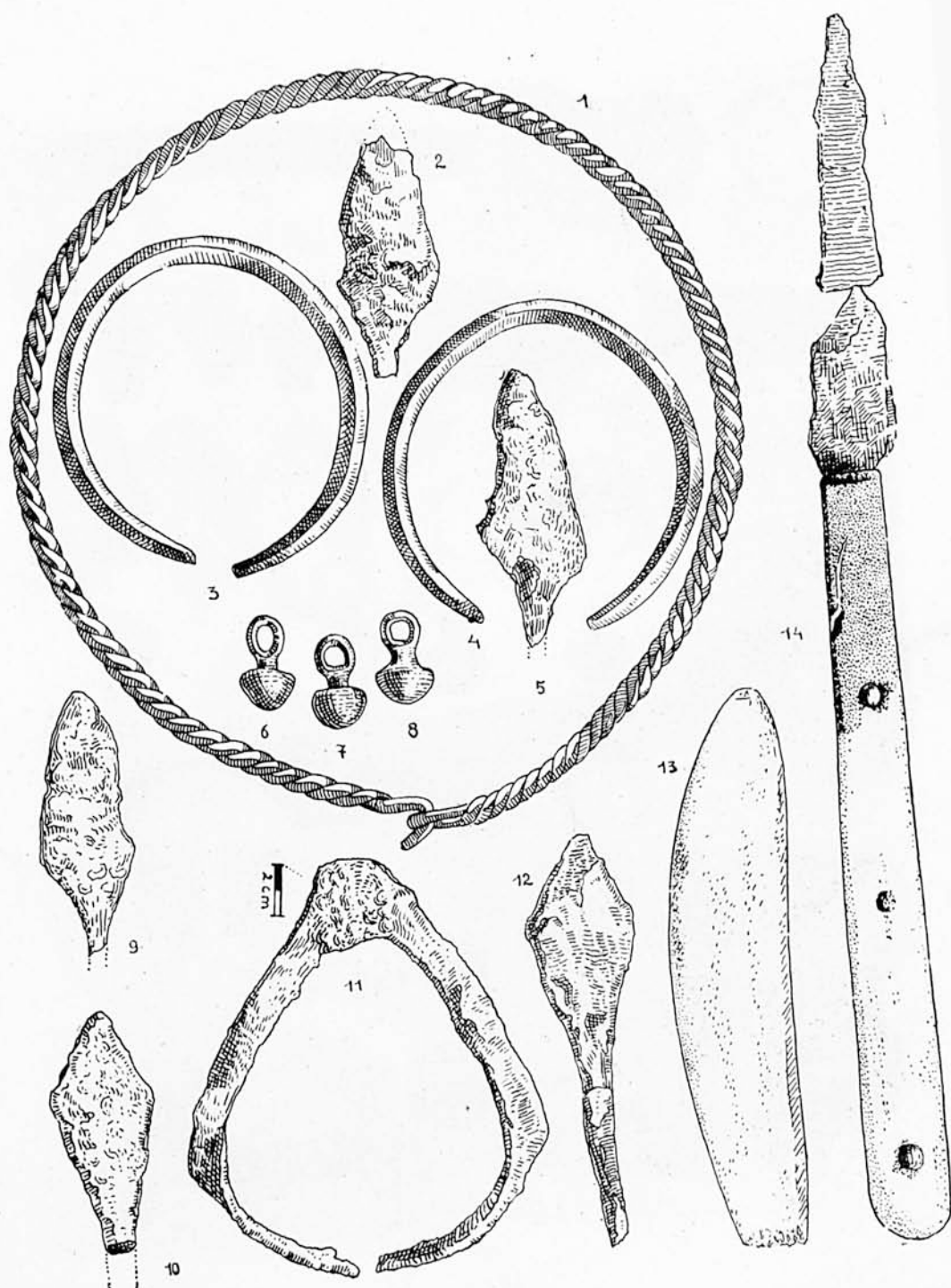
Dr. Mihály Párducz.

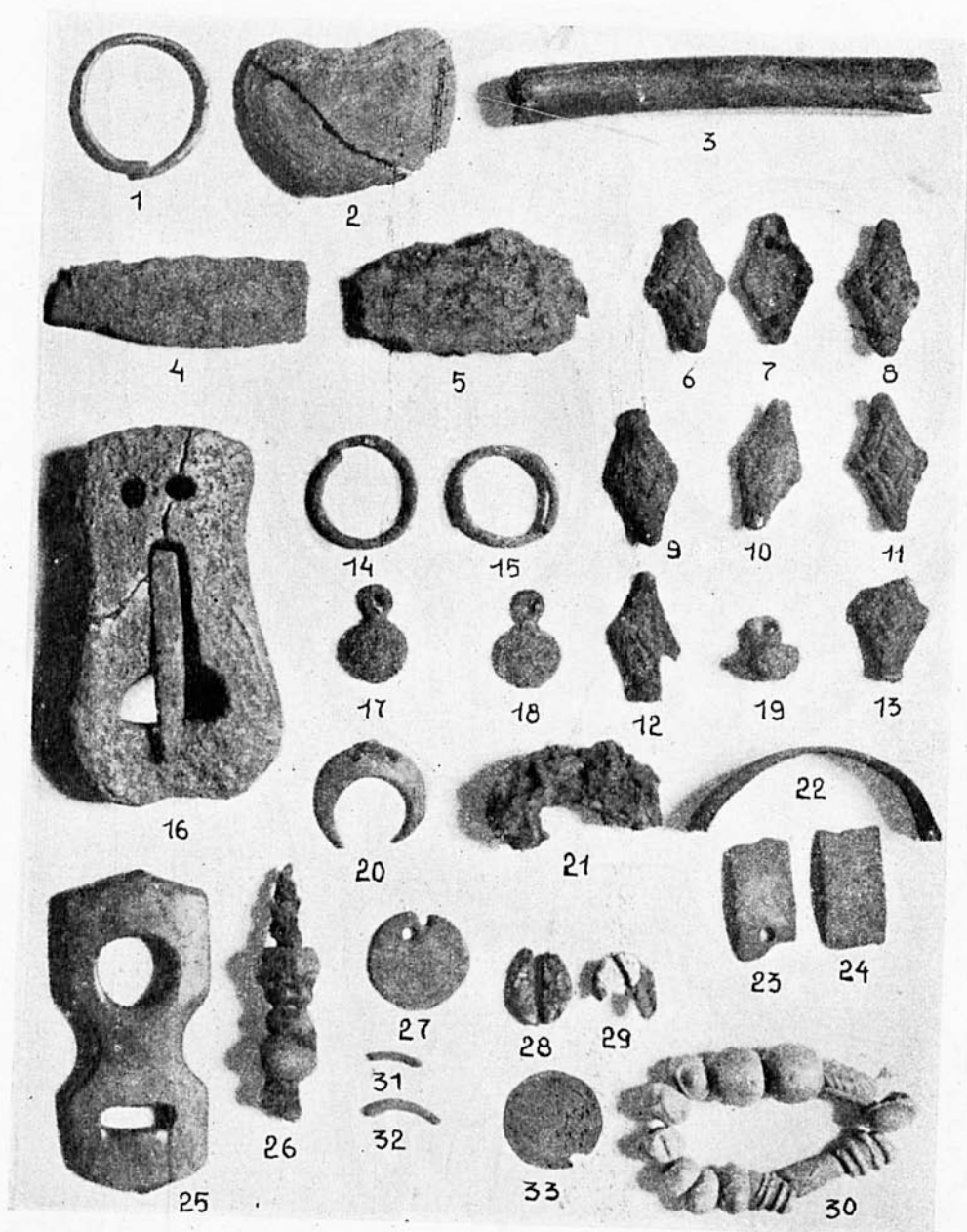

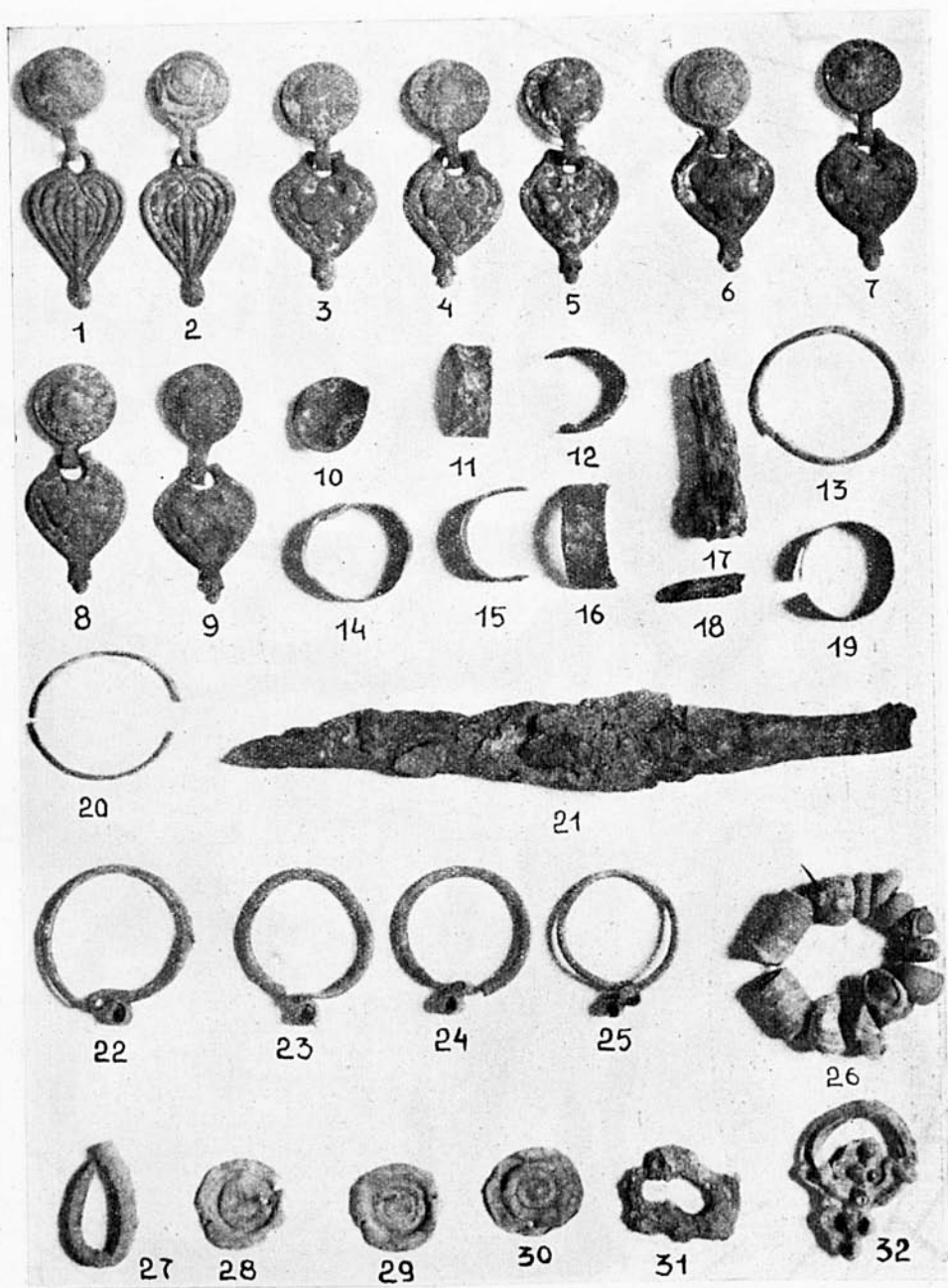

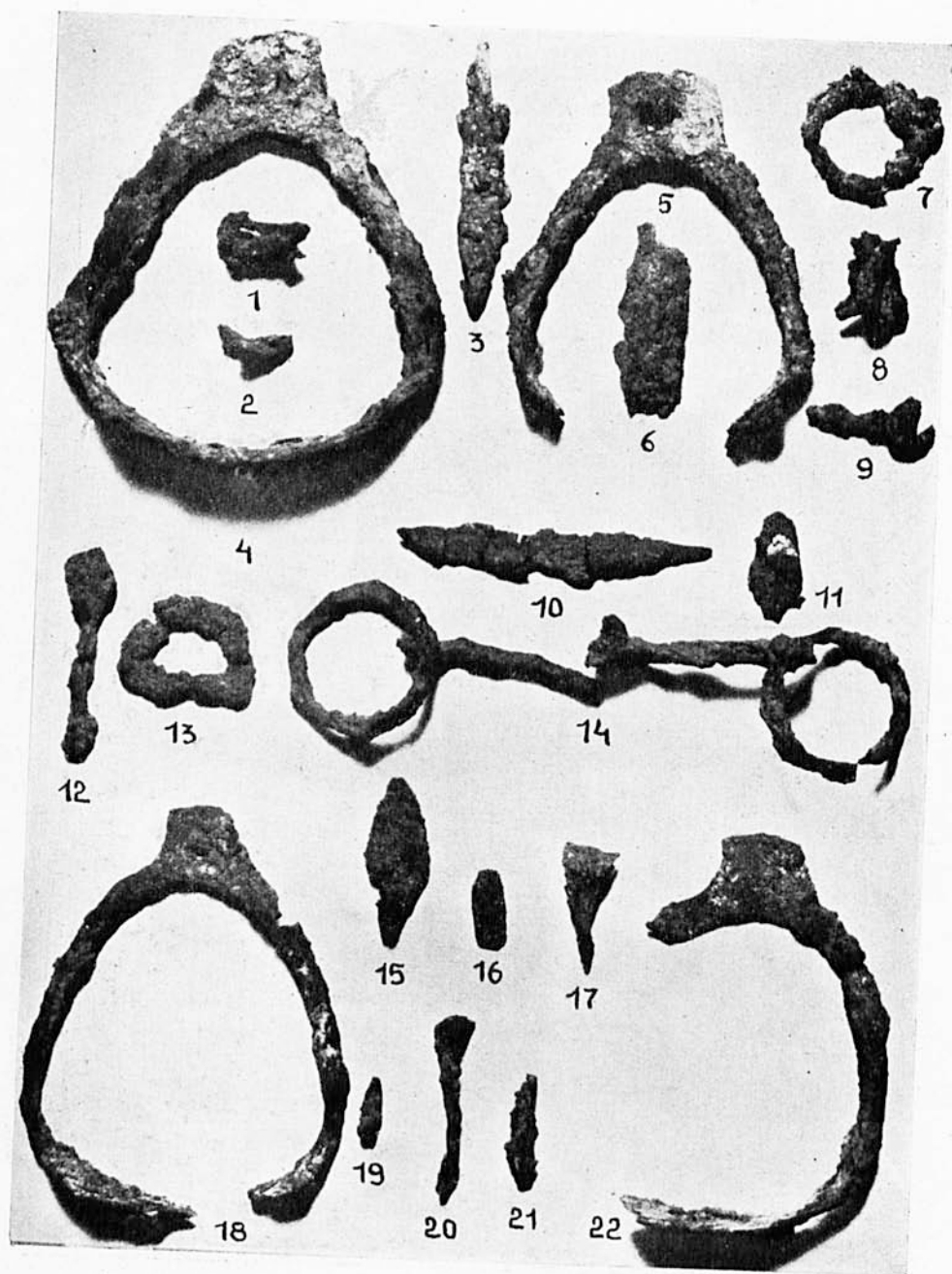

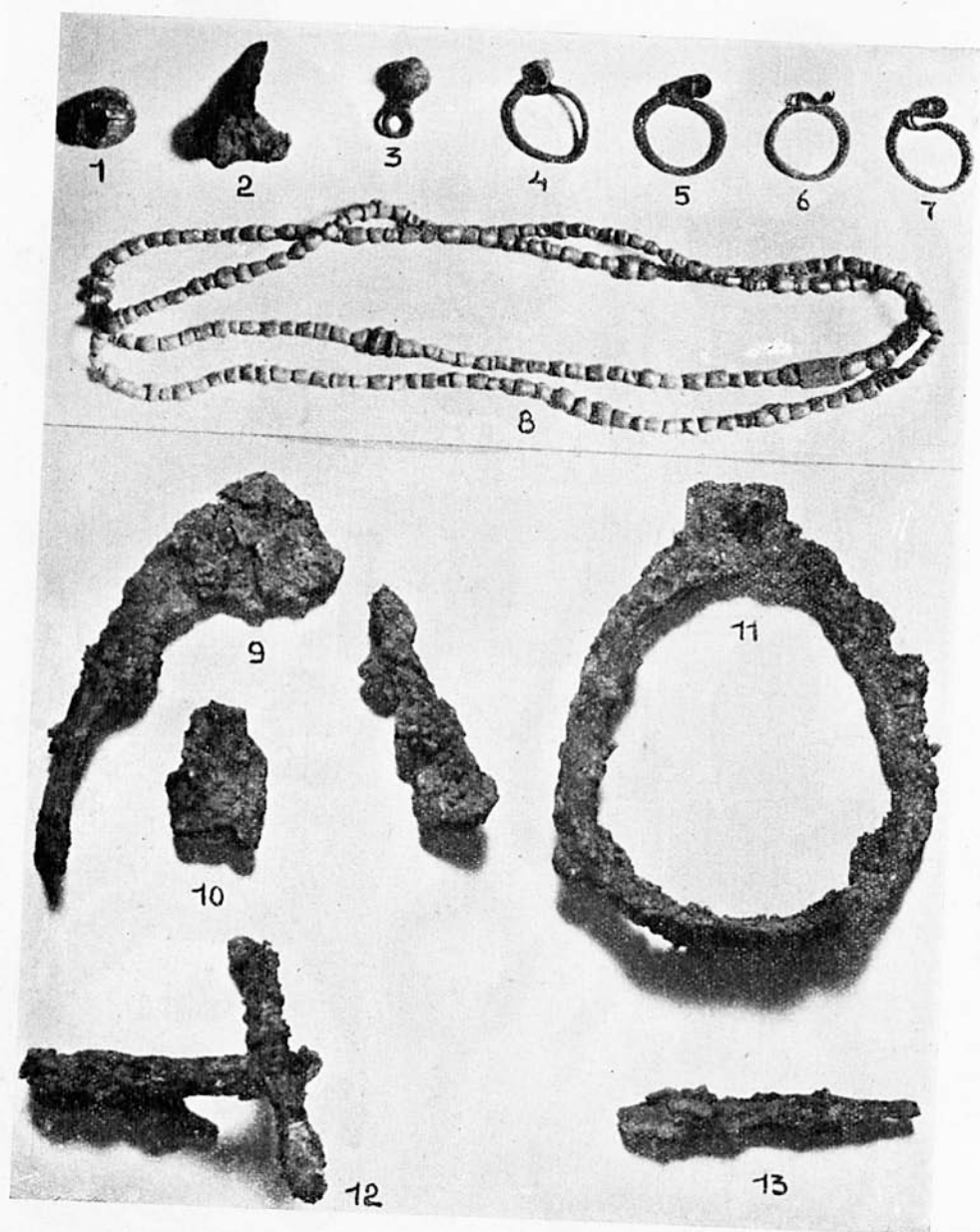

A Régiségtudományi Intézet munkája 1943-ban.

Die Tätigkeit des Archaeologischen Instituts im Jahre 1943.

I.

Ásatások. — Ausgrabungen.

Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján.

(Idetartozik a LXVII. tábla.)

A hódmezővásárhelyi Fehértó már többször szerepelt a régészeti irodalomban azoknak a leleteknek ismertetése kapcsán, amelyek több mint nyolc kilométert kitevő partjairól előkerültek.

Az első lelet 1889–90. tanévben került a helybeli ref. gimnázium régiségtárába, Imre Péter földjéről. A húsz kalcedon-, két zöld üveg-, és a füzérnyi hasáb-, gömb-, henger-, karika- és kettőscsonkakúpalakú paszta-, üveg- és kőgyöngy, a három tojásdadalakú kalciumgyöngy és a rovátkolt bronzkarika, már akkor elárulták, hogy a tó déli partján szarmata temető húzódik.¹ Ugyaninnen Traianus császár érme is előkerült.²

Szeremlei kutatásai még jobban ráterelték a figyelmet. A város történeti

monográfiájának megírásakor, az elpusztult falvakat keresve, az ásó tudományát is segítségül hívta és a város határában 17 Árpád- és középkori templom helyét állapította meg. A Fehértó partján kereste Apácaegyházát, az eltűnt Árpád-kori községet. A templom falaira még emlékeztek azok, akik a hatvanas években látták, de azóta nyom nélkül eltűnt. Az ásatásokat vezető Oláh Imre tanár a templom helyét meg is találta s alaprajzát közölte is.³ Ugyanekkor Muzsik István tanyáján őskori és rómaikori cserepeket, vaskarikát, két kis vaskést, egy kis vassarlót, keskenytalpú csupordarabot is talált,⁴ amelyek — a bizonytalankorú őskori cserepeken kívül — bizonyára szarmata- és magyar középkori emlékek lehettek s már is megmutatták, hogy a tó partja több korban is lakott volt.

Az 1940–42. évi vadvizes eszendők a

¹ Dolgozatok, 1937. 134–135. l. — Szeremlei Sámuel: Hódmezővásárhely története. I. kt. 454–455. l. — Dolgozatok, 1931. 92. l.

² Szeremlei i. m. I. kt. 455.

³ U. ott, II. kt. 287–288. l.

⁴ U. ott, I. kt. 454. l.

szokottnál is jobban megtöltötték a Fehértó medrét és a szeles időjárás újra erősen kikezdte a meredek partokat ott, ahol nádas nem védte. Ekkor került felszínre az a bronzlelet, amelyről ebben a folyóiratban röviden beszámoltam,⁵ de amelyet részletesen is feldolgoztam az *Archaeológiai Értesítő*⁶ számára. E lelettel egyidejűleg került elő az a zsugorított szkíta sír is, amely nagyobb temetőre engedett következtetni. Egyik helyszíni szemle alkalmával szemes szkíta gyöngy és Villanova-típusú urna bütykös töredékei igazolták az itt terjeszkedő szkíta telep vagy temető nyomait.

Minthogy az előzmények több kultúrát jelentő leletei, a legutóbbi leletekkel együtt, igazolták a terület csaknem állandó betelepülését, 1943. augusztusában, négy héten keresztül kutatunk a települések után.

Nem lehet céloim, hogy itt a Fehértó morfológiájával behatóan foglalkozzam, de annyit meg kell állapítanom, hogy ma lefolyástalan.⁷ Vízét részben csapadékból, részben a környék vadvízeiből kapja s így vízállása teljesen a száraz és nedves periódusokhoz igazodik.

Igazolja ezt az is, hogy míg a jelen évtized első éveiben nemesak csordulásig megtelt, de medréből kilépve a környék semlyékes területeit is elöntötte, addig az idén egy csepp víz sem volt benne s eltekintve a partján lakóktól „forrás”-nak nevezett, a mélyebb rétegekben még most is nedvességet tartalmazó süppedékes, esetleg le is szakadó részekről, még a legsűrűbb nádas is bátorságosan járható volt.

Hogy a tónak nem olyan az alakja,

mint évtizedekkel ezelőtt, azt a sok partbeomlás is igazolja. Vannak részei, ahol a legutóbbi vizes esztendő két-három métert is leszakítottak a partokból, hol az egyik, hol a másik oldalon, aszerint, hogy a szél melyik irányból fújt és szabadon verhette a partokat. A beomlott földtömegek legfeljebb a medrét töltötték fel, de nines egyetlen olyan részlete, ahol a part feltöltődését meg lehetne állapítani. Ez a tó évszázadok, sőt évezredek óta csak szélesedett, kiterjedése folyton nőtt. Most is nő.

A rendelkezésre álló katonai térképek készítése óta is sokat változott. Más volt az alakja akkor, mint ma és hogy a régletűnt időkben még inkább más lehetett, még keskenyebb volt, azt az ásatások kétségtelenül bizonyították.

A tó partját köröskörül ismételten bejárva, több helyen is megállapíthatuk, hogy a történelmi, sőt az ősidők emlékei is néha 8–10 m-re is megtalálhatók a tó fenekén. Ezeknek előfordulási helyét megásatva, azt találtuk, hogy nem csupán az áradáskor többé-kevésbé mozgó víz ereje sodorta ilyen messze a cserepeket, hanem a mélyebb részekben is, háborítatlan gödrökben is megvoltak, ami kétségtelenül bizonyítja, hogy a tófenéknek az a része, ahol a gödrök sorakoztak, valamikor még a tó partjához tartozott.

Természetesen mindenütt nem véggezhetünk kutatásokat, mert az egész tófenéket feltárni mégsem lehetett. De minthogy mindkét parton végzett munkánk több helyen is ugyanazzal az eredménnyel járt, nem lehet kétséges, hogy a tó folytonosan terjed.

Sajnálattal kell megállapítani, hogy a tó földrajzi leírásával még — tudunkkal — senki sem foglalkozott. A város területéről készült monográfiák is csak

⁵ 1942. 147–149. l.

⁶ Kézirat a szerkesztőségénél.

⁷ A csatornázás kérdését nem akarom itt említeni. Csak a természetes állapot érdekel.

legfeljebb röviden érintik, de sem eredetéről, sem életéről nem mondanak semmit.⁸

A kutatást főleg azon a három helyen végeztük, ahol — mint már fennebb láttuk, — megbízható leletek kerültek elő. Később más olyan helyekre is kiterjesztettük, ahol a felszínen lévő cserepek, vagy a környéken lakók beszámolója szerint a munka érdemesnek látszott.

A térkép (LXVII.) 1—18 sorszáma szerint tünteti fel azokat a helyeket, ahol a különböző korok emlékei előkerültek.

1. A tó nyugati vége felé, az északi parton van Kun József 393. sz. tanyája. A tanya-központ felé vezető dűlőút és a tó között húzódik az a mezei út, amelynek nyugati oldalán, a lapos térszínből szemmelláthatóan kiemelkedő halom, vagy talán igazán laponyag helyezkedik el. A halomban húzott próbárokban s a halom környékén szórva nyosan is Árpád-kori cserepbogrács darabok és szarmata cserepek kerültek felszínre. Az út másik oldalán — a kintvalók hite szerint — kápolna állt, amelynek egy tégláját (32×17×4.5 cm) a tanyában őrzik. A méret nem felel meg az Árpád-korszegedi Szent Demeter templomból ismert téglaméreteinek (24×16×6, és 28×13×4.5 cm).⁹ Sajnos, a szójabab útját állta a kutatásnak, pedig érdemes lett volna a kápolnalegendának a végére járni. Nem tudjuk ugyanis elképzelni, hogy másfél km-re az Oláh Imre által feltárt apácaegyházi (?) templomtól — amelynek falai részben még a múlt század hatvanas éveiben is állottak — a tónak ugyanazon a partján templom,

vagy akárcsak kápolna is lett volna. Ha csakugyan volt, akkor is csak későbbi időben épülhetett, de a település nyomát semmi, — a határnevek legkevésbé — sem bizonyítják.

2. A 392. sz. tanyához tartozó tópart közelében, de már a tó fenekén szórva nyosan mutatkoztak hallstatti jellegű cserepek. Hogy ide honnan kerültek, azt nem sikerült megállapítani.

3. Az előbbi lelőhely közelében, a tófenéken, közel a parthoz feltárt hulladékgödörben szkíta- és La Tène-kori edénytöredékek voltak.

4. Nem messze innen, ugyancsak a tó fenekén az egyik gödörben késő La Tène edénytöredékek feküdtek. A másik gödörből jellegzetes La Tène-kori grafitos edény töredékei kerültek elő, egyéb, e korból származó töredékekkel együtt.¹⁰

5. A parttól északra, a 391. sz. tanya háta mögött, a tó egyik kiöntésének fenekén öt gödör volt, telve szarmata edények töredékeivel. Az egyik gödörből beomlott sártapasz töredékei is előkerültek. Ezek közt a gödrök közt találták 1942 őszén azt az embercsontvázat, amely állítólag melléklet nélkül feküdt.¹¹

6. A Csáki-járás szélén, a tópart omlásából, de már egészen a tófenék mélységéből került elő a már ismertetett bronzkincs egyik része.

7. Az előbbi től mintegy 100 m távolságra volt, ugyanolyan helyzetben a bronzkincs másik része. A két lelőhely közt ásatva, két gödör került elő. Az egyik 50 cm mélyen kezdődött, 160 cm átmérővel és 175 cm mélységig ment le, ahol 185 cm átmérője volt. Felső részében Árpád-kori, lejjebb szarmata és

⁸ Szeremlei i. m. I. kt. 91—92. l. — Bodnár Béla: Hódmezővásárhely környékének régi vízrajza. Föld és Ember, 1928. 168—169. l.

⁹ Dolgozatok, 1928. 191. l.

¹⁰ A 3. és 4. lelőhely anyagával Párducz Mihály fog részletesen foglalkozni, a 15. lelőhely anyagával együtt.

¹¹ Ezt a leletet is az ásató Párducz Mihály fogja közölni.

szkíta cserepek voltak. A másik 60 cm mélyen kezdődött, 138 cm-es átmérővel, és 158 cm mélységig ment le, ahol 162 cm átmérője volt. Ebből is szarmata és szkíta cserepek kerültek elő, ami csak úgy magyarázható meg, hogy az eredetileg szkíta gödörbe, később a szarmaták újra leástak és a talált anyagot a saját kultúrájuk hulladékával együtt visszadobálták a gödörbe.

8. A fenti két lelőhelytől kb. 200 m távolságra, ugyanolyan elhelyezkedésben került elő a sok reménnyel kecsegtető zsugorított szkíta csontváz, a közelében folytatott kutatás azonban eredménytelen maradt.¹²

9. A tó déli partján, csaknem a part közepe táján a 282. tanyához tartozó földön, Farkas Antal bérletén, nagy kiterjedésű, de elég ritkán temetett kora-szarmatakorai temető 22 sírját tártuk fel.¹³ A sírok kiszámíthatatlanul rendszertelen távolságra voltak egymástól. A temető már csak azért is nagy figyelmet érdemel, mert ebből a körből nincs pontosan megfigyelt, és tüzetesen leírt leletanyagunk. Ezen a helyen még bizonyára több sír is van, amelyeknek feltárása — az eddigiiek tanúsága szerint — eredményesnek ígérkezik.

De nemcsak ennek a kornak az emlékei kerültek elő ezen a lelőhelyen. Az Árpád-kor jellegzetes cserepei és néhány települési jelensége is figyelmet érdemel. Egy oválisalakú, 200×90 cm átmérőjű, 120 cm mély gödör, egy 62×65 és egy 65×53 cm méretű tűzhely és egy 136×113 cm átmérőjű kemencefenék mutatta a település kétségtelen

nyomait. Valamennyi jelenség 52–60 cm mélységben mutatkozott.

10. Imre Péter egykori földje, jelenleg Horváth János birtoka. Innen származik a gimnázium fennebb ismertett szarmata sírmelléklete.¹⁴ A sírgödört sikerült is megtalálni s irányítását pontosan megállapítani. Kétségtelen, hogy ez volt ennek az összefüggő temetőnek az első sírja s ezért vette az ásatási napló ez alkalommal is annak. A 9. lelőhelyen feltárt temető ezidőszaki utolsó sírjától való távolsága még sok sírra enged következtetni.

11. Horváth János földjén, a tópart szélén, — ahol állítólag több itt előkerült koponyát ástak el — szarmatakorú lakóház, ill. tűzhelyek maradványai bontakoztak ki. Részben ezek alól egy nagyobb, 550×450 cm méretű szkíta-gödör került elő. Közvetlen közelében volt még egy 113×63 cm méretű, s a szomszédos földön egy 167×230 cm méretű, 165 cm mély gödör. Az utóbbiban kevés cserep között feltűnően sok marhaesont volt.

12. Egészen közel a 11. lelőhelyhez sártapaszréteg és egy gödör került kibontásra, szkíta-korú cserepekkel datálva.

13. Az északi part benyomuló félszigetén hiába kerestük az Oláh Imre által feltárt templom alapját. A terület legmagasabb pontján — ahol egykor a templom állott, ma Szücs Sándor tanyája van s a tanyaépület éppen a templom helyére került. Nemcsak az idősebb emberek emlékeznek még rá, de igazolja a megtalált Árpád-kori temető is. A temetőnek négy sírját tártuk fel. Csaknem közvetlenül egymás mellett fekszenek a csontvázak, olyan közelségben, hogy valósággal elképzelhetetlen, hogy ásták meg a sírokat.

¹² E három lelőhely anyagának feldolgozására lásd az 5. és 6. jegyzetet.

¹³ A temetőből előkerült 22 és a 10. lelőhelyről még 1889-ben előkerült egy sírt Párducz Mihály közli, a most megjelenő Kazarow-Emlékkönyvben.

¹⁴ Lásd az 1. jegyzetet.

A sírok 70, 90, 70, 90 cm mélyen fekküdtek. Irányításuk K—Ny, tehát valamennyi ugyanabba az irányba nézett, ahogy és ahol a templom állott. Két nő, egy gyermek és egy férfi csontváza volt a sírokban. Hosszúságuk 149, 142, 67, ill. 150 cm volt. Melléklet csak az egyik női sírban volt: két gyűrű és egy S-végű hajkarika. A férfisír edénytöredékét aligha lehet mellékletnek tekinteni. A temető úgy látszik elég nagykiterjedésű volt. A bemondások szerint a templom körül nagyobb körzetben, egész a tó partjáig mindenütt találtak koponyákat. Feltárása inkább antropológiai szempontból látszik szükségesnek.

A sírokon kívül egy 43×39 cm átmérőjű tűzhely, egy 103×54 cm átmérőjű kemence is bizonyítja a települést. Mind a kettő egy méternél csak alig valamivel volt mélyebben a mai felszínnél. Úgy állhattak ezek a tüzelőhelyek annak idején valami gödörben, mint a tanyákon ma is mindenfelé látható gödrökbe helyezett, szélről védett tüzelőhelyek. Volt még egy 110×154 cm átmérőjű, 116 cm mély gödör is, amelyből egyebek közt jellegzetes cserépbogrács-töredékek kerültek elő.

Házak után kutatva a rendelkezésünkre álló terület minden ma is kiemelkedő pontját átkutattuk, de tartós település nyomait se találtuk. Pedig, hogy ott volt a település központja, azt mind a templom, mind a temető igazolja.

De nemcsak Árpád-kori település nyomai kerültek itt elő. Megtaláltuk a szarmatakor emlékeit is három gödörben, amelyek sorjában 148, 105, 107 cm mélyek voltak, 145, 128 és 132 cm átmérővel.

14. A 3. és 4. lelőhely között a tófenéken La Tène-cserepek feküdtek a felszínen. Eredetüket nem lehetett megállapítani.

15. Ezeknek a lelőhelyeknek megfelelően, de kint a parton hét hulladékgödör és egy kemence maradványa került kibontásra. Ezek közül egy a többiek-től kissé távolabb feküdt, 148 cm mély volt, 172 cm-es átmérővel. Semmi sem volt benne. A többi annál jelentősebb.

A tűzhelyet La Tène-cserepek datálják. A gödrökben is vagy csak ilyenkorú cserepek voltak, vagy ugyanezek szarmata edénytöredékekkel együtt. Jellegzetes grafitos edények itt is előkerültek.¹⁵

16. A déli part közelében, a tófenéken Árpád-kori cseréptöredékeket találtunk. De ugyaninnen az őskor bizonytalan szakaszába tartozó vékony kovapenge is előkerült. A lelőhely a 279. sz. tanya közelében van.

17. Rácz Ernő számnélküli tanyája irányában, a tófenéken ugyancsak megkerültek a jellemző cserépbogrács-töredékek. A tanya tulajdonosa vezetett bennünket az 1889-ben talált szarmata sír nyomára is.

18. A tó keleti végétől északra, a tanya-központi temető közelében fekvő kovácműhely mellett, az év tavaszán ásott árokban embercsontokat találtunk. A munka utolsó napján megejtett próbaásatás során két szegényes avar sírra bukkantunk. Úgy látszik, az Orosháza—békéssámsóni útnak ezen a szakaszán, az országút mindkét oldalára kiterjedő avar temető van, amelynek feltárása a jövő feladata.

Nem mernénk azt mondani, hogy ezzel a tizenhét lelőhellyel minden települési nyom ki van merítve a tó partján, vagy közvetlen közelében. Előre mondana ennek, hogy a bejáratlók egy részén is mindenütt szerte-

¹⁵ Az egész leletanyagot, a megfigyelt jelenségekkel együtt, Párducz Mihály fogja közölni.

szét hevernek a középkori és szarmata-kori cserepek. Magán a Csáki-járáson, a Tanyaközpontba vezető dűlőút mellett, nagyobb telep van, ahonnan már évekkel ezelőtt kaptunk szarmata edénytöredékeket.¹⁶ Ezt a gazdagnak ígérkező telepet azonban a benne lévő lucerna miatt nem tudtuk megközelíteni.

De ha ezeket nem is vesszük figyelembe, elég terület áll már az eddigiekben is rendelkezésünkre ahhoz, hogy azokból bizonyos következtetéseket levonhassunk s bizonyos jelenségeket általánosíthassunk.

Feltűnő, hogy a régibb vaskort megelőző idők emlékei nincsenek képviselve az átvizsgált területeken. Ez azonban csak az első pillanatra lehet meglepő. Ha figyelembe vesszük a felkutatott terület talaját, rögtön megértjük, miért nem jelentek meg itt azok a kultúrák, amelyek elsősorban földműveléssel foglalkoztak. A terület túlnyomó része ma sem alkalmas földművelésre. A tó soha sem volt halászható, mert a hal nem marad meg benne. A tó nagyobb részét körülvevő földszikes s jelentékeny részét ma is csak állattenyésztésre használják. A feltört legelők keveset jövedelmeznek. A csapadékviszonyok is rosszak. Ilyen lehetett ez a fátlan tájék az őskorban is s ezért csak pásztorkodó népek ütöttek itt ideig-óráig tanyát. Egyedül a Körös-kultúra embere találta volna itt meg a megélhetés feltételeit, de egyelőre ennek sincs semmi nyoma.

Pásztorkodásra mindig alkalmas lehetett ez a terület s így nem csodálkozhatunk rajta, ha első lakóként a preszkíta lovasnomád nép jelenik itt meg, amiről a bronzlelet egy része tanúskodik. Ezt követik a szkíták, akiknek szétszórt települési nyomait a tó mindkét partján sikerült megállapíta-

ni. Hogy csak átvonulóban volt-e ezen a tájon, vagy huzamosabb ideig lakott itt, arról a kevés leletből és az egyetlen sírból egyelőre bajos volna véleményt mondani.

A kelta telep nyomai nagyobb településre mutatnak, és nincsenek is szétszórva, úgy mint a többiek. Feltűnő, hogy a területnek földművelésre ma is legjobban használható részén van minden olyan jelenség, amely ezzel a kultúrával hozható kapcsolatba. Meglepő volna a grafitos edények előfordulása, ha a határ más részéről, az itt előfordultaknál jóval nagyobb példányban, már régen nem ismernénk.¹⁷ Töredéke is ismerős a területről. Az előbbi Feeskésen, az utóbbi a városi téglagyárban került elő. Nem egészen új tehát vidékünkön, de hitelesen itt találtuk először.

Hogy a La Tène II., vagy III. szakaszába tartozik-e, azt majd a részletesebb s az egész anyagra kiterjedő vizsgálat fogja eldönteni.

Szarmata település nyomai még ott is vannak, ahol kutatásokat nem folytattunk. Szétszórtan, tehát semmi esetre sem egy telepre összeverődve jelentkeznek a nyomok mindenütt, a tótól távolabb fekvő területeken is. Egyedül a temető mutat valami központ-féltre, legalább is a kora-szarmatakorban. Hogy a bizonyára mindvégig lakott területen a későbbi korok szarmatái hol temetkeztek, a feltárt temetőből egyelőre nem sikerült megállapítani. Lehet, hogy a további sírok erre is felvilágosítást fognak adni. Annyi ugyanis máris megállapítható, hogy a temető területén határozott településnyomokat nem lehet kimutatni. A szétszórt nyomok azt mutatják, hogy ezen a tájon a mai tanyaszerű szétszórtságban

¹⁶ Publikálatlan. Rég. Tud. Int. 10864-79. ltsz.

¹⁷ Dolgozatok, 1937. 119. l. és XV. t. 14.

élhettek egymás közelében, amit a területtel járó foglalkozás tett szükségessé.

A lovasnomád avarok emlékét egyelőre csak két szegényes sír őrzi. A terület ezek életmódjának mindenesetre megfelelő volt. Hogy hol volt a telepük, arról az eddigi leletek semmit sem árulnak el.

Az Árpád-kori magyarság településének központja kétségtelenül az apácagyházi (?) templom és temető. Hogy a templom mikor épülhetett, arra semmi adatunk nincs. Alaprajzából sem lehet határozottan következtetni építési idejére. Szentélye négyszögletes s így nem mutatja a határozott román formát.¹⁸ A közvetlen közelében most feltárt hajkarikás sírok azonban korai eredetre vallanak.

Hogy a templom és temető közelében falu lett volna, a mai értelemben, arról a leletek alapján beszélni sem le-

het.¹⁹ A több helyen is jelentkező eredetileg is gödörbe épített tűzhelyek s a tópart egymástól legtávolabb eső részein is mutatkozó településnyomok szétszórt településre vallanak. És ez természetes is ezen a területen, amely a legrégibb idők óta mindig pásztor-kodó népeknek adott szállást.

A mai tanyák formájára szétszórt települések eredetét itt és az ehhez hasonló településekben kell keresnünk s így érthetjük meg azt is, hogy a tatárjáráskor feldúlt templomok, falu már azelőtt sem lévén környékükön, soha se épültek újra. Ezzel a tanulsággal a további középkori templomaink és lakott helyeink kutatásánál is számolni kell.

Dr. Banner János.

¹⁹ Ezt már Szeremlei is látta, de inkább csak a város területén szétszórt 43 falu számából következtette, hogy „a faluk legnagyobb része alatt e korban is csak afféle kicsiny házesoportok értendők, minőket néhány egymás mellé épített, mostani tanya is képez határunkban”.

¹⁸ Szeremlei i. m. II. kt. 288. l.

Siedlungsgeschichtliche Forschungen am Ufer des Fehértó bei Hódmezővásárhely.

(Hierzu die Tafel LXVII.)

Das Archeologische Institut führte Ausgrabungen im August 1943 am Ufer des Fehértó (Weisser-See) bei Hódmezővásárhely aus. Diese hatten nicht den Zweck, um die Zahl der Angaben für eine, oder andere der Perioden mit dem vollständigen Ausgraben einer Siedlung oder eines Gräberfeldes zu vermehren, sondern um die Ansiedlung eines Gebietes, das als geschlossen angesehen werden kann, ins helle Licht zu stellen. Dieser Zweck wurde durch unsere Ausgrabungen erreicht und an dieser Gebiet — wie es aus der beige-

schlossenen Landkarte (LXVII.) zu sehen ist — ist uns gelungen, achtzehn Fundstellen zu entdecken.

Es ist auffallend, dass sich hier lauter solche Kulturdenkmäler vorfinden, deren Träger nomadisierende Hirten waren. Die älteste ist die Kultur der Präskythen, die durch die Kelten chronologisch gefolgt werden. Die Denkmäler der letzteren blieben an einem solchen Gebiet erhalten, welches für den Ackerbau auch heute geeignet ist. Dem Anschein nach kann man an eine Ansiedlung folgern, die längere

Zeit bestand. Auch die Sarmaten durften längere Zeit hier wohnen, was das mannigfaltige Fundmaterial, der zerstreut liegenden Gräber beweist. Die Spuren ihrer Ansiedelung melden sich am Seeufer überall, aber immer mit Erscheinungen, die auf kleinere, farmartig zerstreute Siedlungen hinweisen.

Das Gräberfeld der nomadisierenden Reiter-Avaren liegt etwas entfernter vom Seeufer, aber es wäre davon schwer abzutrennen.

Auch das Ungartum der Árpádenzeit besass hier zerstreut liegende Siedlungen, was die überall vorkommenden,

charakteristischen Gefässcherben beweisen. Obwohl der Mittelpunkt der Siedlung eine kleinere Kirche war, fanden wir keine Spur einer dorfähnlichen Niederlassung. So ist es leicht zu verstehen, dass keine dorfähnliche Siedlung nach der Tartarenverwüstung entstand, und nur Hirte hielten sich bis zur Mitte des XIX. Jhts an seinen weiten Wiesen auf.

Die Bearbeitung des sehr beachtenswerten Fundmaterials der einzelnen Kulturen ist im Gange.

Dr. János Banner.

Ásatások Csomafáján (Kolozs megye).

Az Erdélyi Tudományos Intézet felkérésére a szegedi egyetem régiség-tudományi intézete alúlirottat bízta meg annak a munkának elvégzésével, amelynek során 1943. aug. 24.—szept. 4. közt a Kolozsvártól mintegy 28 km-re fekvő Csomafáján és környékén őskori telephelyek után kutattunk. A községben, a református templom közvetlen közelében, egy bronzkori telep emlékeit, a községgel szemben, a Borsa patak bal partját kísérő magaslaton egy, minden valószínűség szerint nagy kiterjedésű, kő-réz-kori telep kb. 20 m²-nyi, cserep- és kovakőanyagban gazdag részletét tártuk fel.

Buday Árpád már ismertette azt a lelőhelyet a Borsa patakba torkoló Kide patak bal partján, ahol az ú. n. Domborhegy lábánál hat római felírtos követ találtak.¹ A most folytatott hite-

lesítő ásatások során egy római villát ástott ki e helyen Székely Zoltán, a Székely Nemzeti Múzeum tisztviselője, de néhány bronzkori edénycserep is került elő itt a kutató árkokból.

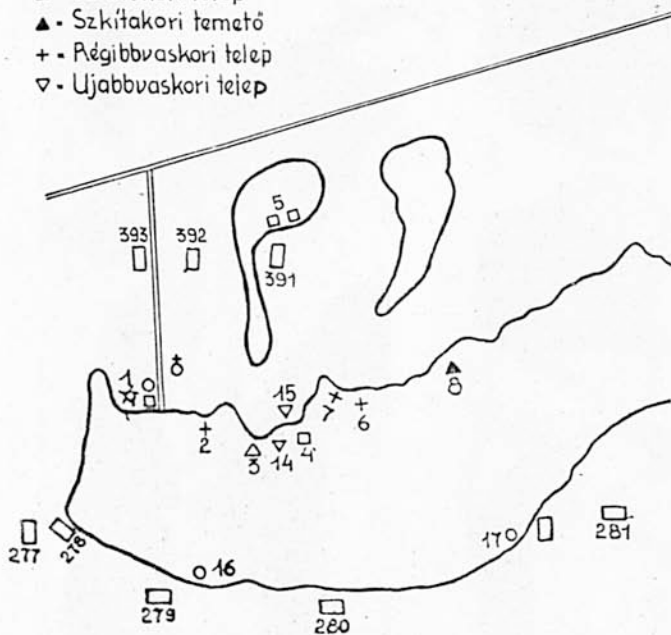
Meglepő eredménnyel járt végül a Kide patak jobb partján kb. a Csomafája és Kide községek közötti út felétáján végzett kutató munka. Itt ugyanis a Kide községhez tartozó legelő szélén, bronzkori cserepekkel keverten, a *Körös-kultúrához* tartozó jellegzetes cserepek kerültek elő. Ha a folyamatban lévő feldolgozás a Körös-kultúrára vonatkozólag további támpontokkal is szolgál, akkor ez a lelőhely ennek a kultúrának Magyarországon ezidőszereint legkeletibb pontját jelenti.

Dr. Párducz Mihály.

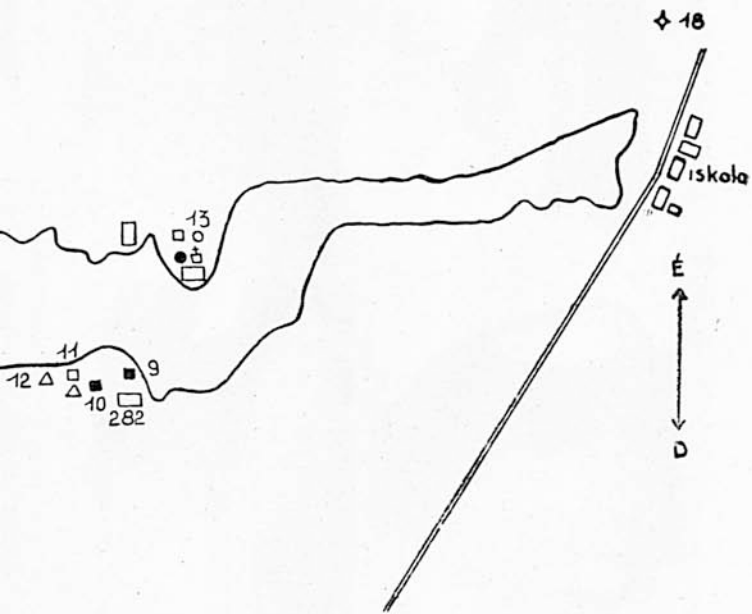
III. kötetéhez. Dolgozatok, 1911. 260—270. l.

¹ Buday Árpád, Pótlások a C. I. L.

○ - Árpád, v. középkori telep	✱ - halom
● - Árpád, v. középkori temető	⊙ - kápolna
✧ - Avar temető	⊞ - templom
◻ - Szarmatakorai telep	
■ - Szarmatakorai temető	
△ - Szkítakorai telep	
▲ - Szkítakorai temető	
⊕ - Régibbvaszkori telep	
▽ - Újabbvaszkori telep	

út a Tanyaközpont felé →

Ausgrabungen zu Csomafája. (Kom. Kolozs).

In Aufforderung des Siebenbürgischen Wissenschaftlichen Instituts wurde Unterzeichnete durch das Archäologische Institut der Szegeder Universität mit der Ausführung jener Arbeit beauftragt, im Laufe derselben zwischen dem 24. August und dem 4. September in Csomafája, das etwa auf 28 km von Kolozsvár liegt und in seiner Umgebung nach prähistorischen Siedlung geforscht wurde.

Im Dorf, in der unmittelbaren Nähe der ref. Kirche, wurden die Denkmäler einer bronzezeitlichen Siedlung freigelegt; gegenüber des Dorfes, an der Anhöhe, die dem linken Ufer des Baches Borsa folgt, wurden die Teile einer — aller Wahrscheinlichkeit nach umfangreichen, — aeneolithischen Siedlung aufgedeckt, die ungefähr einen Umfang von 20 m² hatte und an Scherben und Feuersteine reich war. Árpád Buday hat schon diesen Fundort bekannt gemacht, als man am linken Ufer des Baches Kide, der in den

Bach Borsa mündet, beim Fusse des sogenannten Dombhegy, sechs römische, mit Inschrift versehene Steine fand. Bei den jetzt fortgesetzten Ausgrabungen grub Zoltán Székely, an dieser Stelle ein römisches Landhaus (villa) aus, aber auch einige bronzezeitlichen Scherben kamen dabei zum Vorschein.

Ein auffallendes Resultat brachte die Arbeit am rechten Ufer des Baches Kide, zwischen den Dörfern Csomafája und Kide, ungefähr um die Hälfte des Weges. Hier kamen nämlich zu der Körös-Kultur gehörende, kennzeichnende Scherben mit bronzezeitlichen Scherben vermischt am Rande der zum Dorf gehörenden Wiese zum Vorschein. Wenn die sich schon im Gang befindliche Bearbeitung weitere Stützpunkte bezüglich der Körös-Kultur liefert, bedeutet dieser Fundort zur Zeit den östlichst liegenden Punkt dieser Kultur in Ungarn.

Dr. Mihály Párducz.

Szkíta és Árpád-kori leletek Szőregről.

(Idetartozik a LXVIII. tábla 12—20.)

A szőregi Petróleumfinomító és Kátrányipar Rt. igazgatósága telefonon értesítette dr. Csallány Dezső múzeumigazgatót, hogy a gyártelep területén dolgozó kubikusok földkitermelés közben leletekre bukkantak. Dr. Foltiny István szállt ki a helyszínre és az alábbi leleteket hozta be:

1. Magasfülű bögre (LXVIII. 13.). Korongon készült, jól iszapolt, szürke színű, Ma: 11,8, Szá: 10,8, Fá: 9 cm.

2. Behúzott peremű tál (LXVIII. 12.). Szürke színű, jól iszapolt, korongon ké-

szült. Oldalát bordák díszítik. Ma: 10, Szá: 25,5, Fá: 8 cm.

3. Köpüs vaslándzsa töredéke (LXVIII. 20.). Hossza 25 cm, a penge szélessége 4,5 cm.

A szeptember 30-án és október 1-én végzett hitelesítő ásatás folyamán kitért, hogy a leírt anyag két sírból való.

Az edények a lándzsával együtt minden kétséget kizáróan szkítakoriak. A magasfülű bögrének számos analóg példánya közül a kishomoki temető 2.

és 5. sírjából¹ előkerült edényeket említjük. A tál tökéletes mását ugyanazon temető 2. sírjából ismerjük.² Amint a kishomoki 2. sírnál a füles bögre és a tál egy sírból került elő, ugyanúgy feltételezhetjük, hogy a szőregi sírnál sem urnaleborító tálként szerepelt.

A temető további kutatása nem vezetett eredményre, mert a rendelkezésre álló szabad területet már régen, a vasúti töltés építése idején, lehordták, a környező területet pedig beépítették.

A kubikusok nemcsak a szkíta temetőt bolygatták meg, hanem, mint az a hitelesítő ásatáskor kiderült, az ott lévő Árpád-kori temetőt is feldúlták. A kiásott gödör falából négy elvágott csontvázat szedtünk ki.

1. sír. 46 cm mélyen K-Ny-i irányítású, fejjel nyugatnak fekvő, kinyújtott kezekkel eltemetett női csontváz. A medencétől a bokáig hiányzik. A jobb vállon kerekátmetszetű bronzhuzalból készült hajkarika (LXVIII. 14.) S-alakú véggel. Átm: 1.8 cm. A fej alatt 2 cm átmérőjű S-végű hajkarika (LXVIII. 15.).

2. sír. Mélység 43 cm. Iránya az előbbivel azonos, csak a fej maradt meg, néhány gerinceszígyával. Melléklete nem volt.

¹ Párducz Mihály: Bronz., szkíta-, La Tène- és germánkori temető Hódmezővásárhely-Kishomokon. Dolg. 1940, V. t. 9; VII. t. 8.

² U. ott. V. t. 10.

3. sír. 65 cm mélyen, feldúlt csontváz. A felébe vágott bal kéz ujjain négy szál sodronyból készült fonott bronzgyűrű (LXVIII. 16.); nyitott, végei hegyesek; átm: 2 cm. Mellette ugyanilyen gyűrűnek 1.5 cm-es töredéke (LXVIII. 17.).

4. sír. Mélység 74 cm. Irányítása K-Ny-tól 10°-kal eltér D-felé. Az elvágott fej Ny-on feküdt. Nő, hossza a vállig 142 cm. Jobb keze a medencére hajolt, a bal a testhez símul. Szájában közélebről meg nem határozható XI–XII. századra mutató, recésszélű, vékony, ezüst érem (LXVIII. 19.). A bal kéz ujjainál 7 cm hosszú, 2 cm széles vaskéss penge töredéke (LXVIII. 18.).

5. sír. 69 cm mélyen, ÉNy-DK irányítású, fejjel ÉNy-on fekvő 165 cm hosszú férficsontváz. A bal alsókarja derékszögbe behajlik, a jobb nyújtott. Melléklete nem volt.

A sírokból előkerült mellékletek a XI–XII. századi temetők anyagával mutatnak azonosságot, úgyhogy a szőregi temető ezen sírjait a kora-Árpád-korba tesszük. A temető többi részének feltárása egyrészt a beépítés, másrészt a vasúti pálya miatt lehetetlen. Valószínűnek látszik, hogy már a vasútépítés alkalmával tönkretették mind a két temetőt, amelynek folytatása talán megtalálható volna a széles pályatest másik oldalán. Itt azonban szőlő és faiskola áll a kutatás útjában.

Dr. Korek József.

Skythische und Árpádenzeitliche Funde in Szőreg.

(Hierzu die Tafel LXVIII. No. 12–20.)

In der Petroleumraffinerie und Teerfabrik bei Szőreg fanden die Arbeiter bei der Erdarbeit ein Töpfchen mit hochgezogenem Henkel (LXVIII. 13.),

eine Schüssel mit eingezogenem Mundrand (LXVIII. 12.) und Bruchstücke einer Lanze aus Eisen (LXVIII. 20.). Die Gefässe samt der Lanze stammen

unzweifelhaft aus der Zeit der Skythen.¹

Die Arbeiter wühlten nicht nur das Gräberfeld der Skythen um, sondern — wie es sich bei der Ausgrabungen herausstellte — zerstörten auch das Gräberfeld der Árpádenzeit. Es wurden insgesamt fünf Gräber freigelegt. Die Beigaben des ersten Grabes waren zwei S-Ringe (*LXVIII. 14., 15.*), die des dritten zwei aus Bronzedraht verfertigten Ringe (*LXVIII. 16., 17.*), die des

¹ Bezüglich der Analogien siehe M. Párducz: Ein Gräberfeld in Hódmezővásárhely-Kishomok aus der Bronze-, Skythen-, La Tène-, und Germanenzeit. — Dolgozatok, 1940. Taf. V. 9., Taf. VII. 8. Taf. V. 10.

vierten eine Silbermünze (*LXVIII. 19.*), welche näher nicht bestimmt werden konnte, doch auf die XI–XII. Jahrhunderte zu verweisen ist und ein Eisenmesserbruchstück (*LXVIII. 18.*). Die Gräber 2. und 5. hatten keine Beigaben.

Die Beigaben der Gräber weisen eine Identität mit dem Material der Gräber der XI–XII. Jahrhunderte auf, so dass wir diese Gräber des Szőreger Gräberfeldes in die Früh-Árpádenzeit setzen. Die Ausgrabung der übrigen Teile des Gräberfeldes ist wegen des Einbaues und wegen der Eisenbahnstrecke unmöglich.

Dr. József Korek.

Szarmatakori leletek Dombegyházáról és Hódmezővásárhely-Pusztáról.

(Idetartozik a LXVIII. tábla 1–11.)

I. Dombegyháza (Csanád vm.) község területe nem ismeretlen hely a régészeti irodalomban.¹ Legújabbán a község délnyugati oldalán — Kátai József, Jakabffy-telepen levő házhelyén — földkitermelés közben, edényekre bukkant s azokat Rácz Elemér főjegyzőnek adta át. A lelet megmentéséért ezen a helyen is hálás köszönetünket fejezzük ki.

Az 1943. évi március 31-én végzett hitelesítő ásatás eredményei a következőkben foglalhatók össze:

A lelőhely alig 800 m távolságra van a rézkori lelőhelytől, ugyanazon part-

vonulaton, mely a Battonya–kunágotai országút nyugati oldalát kíséri. Pontosan az említett országút 19610 m szakaszán, nyugat felé 41 m-re.

A vertfalhoz szükséges hosszú árokban jól kirajzolódtak egy méhkasformájú gödör körvonalai. Kibontása után mélységét a felszíntől számítva 152 cm-re értük el. A gödör 60 cm mélységben vált láthatóvá s itt szájátmérője 124 cm, a fenék átmérője 160 cm volt. A föld szelvénye 80 cm mélységig fekete humuszból, lejjebb sárga agyagból állott.

Az edényeket egymás mellé helyezték el, a gödör vízszintes, síma fenekén. Az előkerült edények leírása a következő:

1. Serlegalakú talpas tál (*LXVIII. 2.*). Az egész edény magassága 16,5 cm. A tál alsó részét két bemélyített széles

¹ Banner János: Rézkori leletek Magyar-Dombegyházán. Dolg. 1928. 301–302. l.

Bálint Alajos: Csanád, Arad és Torontál k. e. e. vármegyék régészeti katasztere. Csanád vm. Könyvtár 37. 15., 26. l.

barázda díszíti. Korongon készült, jól iszapolt, szürkeshínű.

2. Nagyobb, durva szemeses anyagú, szürkés-fekete színű edény, mely teljesen megsemmisült. A helyszínen talált egy-két peremtöredékből megállapíthatólag átmérője 15 cm volt. Benne találta az alábbi két edénykét.

3. Jellemzője a keskeny fenék (átmérője 4.5 cm), a vállmagasságban levő legnagyobb kiöblösödés és a rövid, enyhén kihajló perem (LXVIII. 3.). Magassága 9.6 cm. Anyaga durva, szemeses, kézzel formált, feketés-szürke színű.

4. Hasonló típus, csak a nyaki részen kissé jobban összeszűkül. Színe szürkés-fekete, kidolgozása durva, korong nélkül készült (LXVIII. 4.).

5. Kétfülű amphora (LXVIII. 1.). Szürke, jól iszapolt, korongon készült; a profilált fenékhez fordított esonakúpos alsó rész csatlakozik. A rövid edényvállat két bemélyített barázda közt, függőlegesen álló, két sorban húzódó besímitott zeg-zugvonal díszíti. Magas nyakát függőleges besímitott barázdák élénkítik. A fülek enyhe ívelésűek és kissé hajlottak. A fülek felső csatlakozásának vonalában bemélyedés húzódik s ezt a peremig egysoros besímitott hullámvonal díszíti. Magassága 20.8 cm.

Az edényeken kívül csak szórványosan került elő néhány szürkeshínű edénytöredék, kevés állati csont és egy teljesen oxidálódott vasszőgecske.

A gödör a szarmatakorra jellemző méhkasformájú gödör 2. típusát képviseli;² keresztmetszete félkörhöz hasonló.

Ép edényeknek gödörből való előkerülése nem szokatlan, s elég, ha az egyik földéaki³ (15. gödör) és a Kopáncs—

Szenti-tanyai 1. gödör, e kötetben közölt anyagára utalunk.

A serlegformájú tál ilyen alakban ismeretlen az eddig közzétett szarmatakeri kerámiánkban. Gömbölyödő alsó részű, talpnélküli formáját már a korai szarmatakor anyagában is megtaláljuk. Az edény alsó harmadába eső erős törésvonal csak később tűnik fel. Talpnélküli, vagy alacsony talppal jelentkezik.⁴ Az előbbi típushoz Békés megyéből, közelebbi meghatározás nélkül két példányt, Mezőberényből, Debrecen városi téglagyárból (LXVIII. 5.) több példányt ismerünk. Kis talppal Békés megyéből, Monostorról, Keekemét-Mária-városi téglagyárból került elő.

Teljesen megegyező darab a Gyalán, a Kossuth-utcában talált két serlegalakú tál (LXVIII. 6.). A felsorolt edények a Kr. u. III. század utáni időkből valók. Sajnos legnagyobb részük szórvány, de a Debrecen városi téglagyári edények, melyek más anyaggal pontosabban is datálhatók, azt mutatják, hogy koruk a IV. századba is átnyúlik.

A durva kivitelű nagyobb edény rekonstruált formája az egyik Solt-paléi edényhez hasonló.⁵ A két kisebb edény ugyanazt a formát követi. Általánosságban azt tapasztaljuk, hogy a durva kivitelű edények bizonyos csoportja a zömökebb alakból a fejlődés fokán nyúltabb formává alakul át s mindjobban közeledik az avar edények egyik csoportjának formáihoz.⁶

Datálás szempontjából legtöbbet a kétfülű amphora mond. Elterjedése széleskörű, de csak a szarmatakor utolsó

⁴ A hivatkozott edényeket Párducz Mihály kiadatlan gyűjtéséből ismerjük és szíves engedelmével közöljük.

⁵ Dolg. 1935. XXXVII. t. 3.

⁶ Horváth Tibor: Az üllői és kiskőrösi avar temető. Arch. Hung. XIX. XLII. t. 26., 27.

² Párducz Mihály: Szarmatakeri telep és temető Földeákon. Dolg. 1941. 92. l.

³ U. ott. 95. l.

századában. Ismerjük Mezőtúrról, Gyuláról a Lenés-utcából (LXVIII. 8.), Gyuláról, Szentes környékéről három példányban is (LXVIII. 9.). Sok hasonlóságot találunk a csongrádi Gedahalom két példányával is (LXVIII. 7., 10.). Pontosan datált, de egyfülű változatát ismerjük Szeged-Mórahalmából.⁷ A vele egy temetőből előkerült id. Licinius (307–323) érme az amphorát a IV. századra helyezi.

A formát a hun korszakban is megtaláljuk. Csongrádról kétfülű,⁸ Pesztáról⁹ (Csongrád mellett) egyfülű változatát ismerjük. Alföldi András szerint¹⁰ az edényforma az Alföld szarmata lakosságánál a hunkor előtti időben fejlődött ki és a hunok alatt is tovább él.

A dombegyházi leletet ezek alapján a Kr. u. IV. század első felére helyezzük s pontosabb datálását a további ásatások anyaga remélhetőleg eldönti.

II. Hódmezővásárhely—pusztaköz-

⁷ *Párducz Mihály*: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. LXVII. t. 12. S. a. — Lásd ugyanazt *Alföldi András*: Leletek a hun korszakból és ethnikai szétválasztásuk. Arch. Hung. IX. XXVIII. t. 2.

⁸ *Alföldi*: i. m. XXVII. t. 1.

⁹ *Eduard Beninger*: Der westgotisch-alanische Zug nach Mitteleuropa. 1931. S. 103. Abb. 47.

¹⁰ *Alföldi*: i. m. 50. l.

ponti kövesút 16 km 75 m pontján útépítés alkalmával az árokban esontváza akadtak. A feltárás után a következőket állapíthatjuk meg.

106 cm mélyen DK-ÉNY-i tájolású, fejjel DK-nek eltemetett, nyújtott, 163 cm hosszú férfiesontváz. Mellékletei: 1. A lábak között jól iszapolt, korongon készült, szürkészínű, kistalpú, erősen hasasodó formájú, enyhén kihajló peremű edény (LXVIII. 11.). Magassága 9.2 cm. 2. A keresztcsont medencei felszínén 6 cm hosszú, fűzfalevélalakú nyéllyújtványos nyílhegy (?), vagy kés elrozsdásodott lenyomata. 3. A jobb medencelapát szegletén szegletesformájú vasesat lenyomata. 4. A jobb felső karesont külső oldalán 7 cm hosszú vasrozsa, talán kés. A vasmellékletek a vizes talaj következtében teljesen oxidálódtak, úgy, hogy a leggondosabb felvétellel sem sikerült megmenteni.

Az edénymellékletekhez a Szentes-Sárgapart 32. és 20.¹¹ sírjának és a Szentes-kajáni 2. sírnak¹² edénymelléklete nyújt analógiát. A hivatkozott analógiák alapján a sír korát a Kr. u. III. század második felére helyezzük.

Dr. Korek József.

¹¹ *Párducz Mihály*: Szarmatakor III. S. a. XXX. 24; XXXIV. 34a. b.

¹² *Párducz*: i. m. XLIV. 7a, b.

Funde aus der Sarmatenzeit in Dombegyháza und in Hódmezővásárhely-Pusztas.

(Hierzu die Tafel LXVIII. 1–11.)

1. In Dombegyháza, am Grund von J. Kátai, kamen vier Gefässe aus einem bienenkorbformigen Grube ans Licht. Und zwar eine mittels Scheibe hergestellte Schüssel mit Sockel (LXVIII.

2.), eine mit geschleifter Zick-Zacklinie und mit Furchen verzierte, zweihenkelige Amphora (LXVIII. 1.), zwei Gefässe (LXVIII. 3., 4.) von groben Ausführung.

Wir erwähnen die in der Ziegelfabrik zu Debrecen (LXVIII. 5.) und in der Kossuth-Gasse zu Gyula (LXVIII. 6.) gefundenen Schüsseln als Analogien.¹

Hinsichtlich des Datierens ist die zweihenkelige Amphora (LXVIII. 1.) die wertvollste. Ihre Verbreitung im letzten Jahrhundert der Sarmatenzeit ist gross. Wir kennen sie aus Mezötúr, von der Lencsés-Gasse in Gyula (LXVIII. 8.), sogar in drei Exemplaren von der Umgebung von Szentes (LXVIII. 9.). Es ist eine Ähnlichkeit auch mit den beiden Exemplaren von Csongrád-Gedahalom (LXVIII. 7., 10.). Eine genau datierte, aber einhenkelige Abart ist auch aus Szeged-Mórahalom bekannt.² Die aus demselben Gräberfeld zum Vorschein gekommene Münze der Zeit Licinius des Älteren (307–323) setzt die Amphore ins IV. Jahrhundert. Wir finden diese Form auch in der

Hunnenzeit und kennen eine zweihenkelige Abart aus Csongrád,³ eine einhenkelige aus Peszta (bei Csongrád).⁴

Nach der Meinung Alföldi's entwickelte sich diese Gefässform bei der Sarmatenbevölkerung der Tiefebene in der Zeit vor der Hunnenperiode und lebt auch unter den Hunnen weiter fort.⁵

Auf Grund dessen setzen wir also den Fund von Dombegyháza auf die erste Hälfte des IV. Jahrhunderts n. Chr. Das Material der späteren Ausgrabungen wird uns hoffentlich zu einem genaueren Datieren helfen.

2. Ein Grab, das Schnalle und Messer aus Eisen und ein Gefäss als Beigaben hatte, lag beim Weg von Hódmezővásárhely-Pusztaközpont. Wir setzen die Zeit des Grabes nach dem Gefäss⁶ auf die zweite Hälfte des III. Jahrhunderts n. Chr.

Dr. József Korek.

¹ Die erwähnten Schüsseln kennen wir aus dem unveröffentlichten Material von M. Párducz und wir machen sie mit seiner gütigen Erlaubnis bekannt.

² A. Alföldi: Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung. — Arch. Hung. IX. T. XXVIII. 1.

³ Alföldi: a. a. O. T. XXVII. 1.

⁴ E. Beninger: Der westgotisch-аланische Zug nach Mitteleuropa. 1931. S. 103. Abb. 47.

⁵ Alföldi: a. a. O. S. 50.

⁶ Párducz: Sarmatenzeit. Bd. III. Taf. XXX. 24., XXXIV. 34 a–b., XLIV. 7 a–b. in Vorbereitung.

Az 1943. évi őszentiváni ásatások.

A f. évi október hó 11–15. között lefolyt ásatás egyik célja az volt, hogy az 1926-ban Kovács Pál földjén megtalált középkori temető¹ templomát feltárjuk. Abból a tényből, hogy a halom a község legkiemelkedőbb pontja — mely településre kiválóan alkalmas —, valamint a felszínre került téglatöredékekből, már akkor megállapította az

ásató, hogy a középkori település templomának azon a helyen kell lennie.² A sárgaföld alap egy részét fel is tárták, de a terület vetésforgója a feltárást akkor megakadályozta.

A templom a halom közepén helyezkedett el Kovács Pál és özv. Széll Sándorné földjén.³ Tengelye a Kelet-Nyud

¹ Banner János: Az őszentiváni ásatások. Dolg. 1928. 162–163. l.

² U. ott. 163. l.

³ A halom képét lásd: Dolg. 1928. 165. l. 18. kép.

gat iránytól 10 fokos eltérést mutat dél felé. Szentélye közel K., homlokfala megközelítőleg Ny. felé nézett. A templom alaprajza (1. kép) a köríves szentélyből és szegletes hajóból tevődik össze. Hossza a falak külső szélétől mérve 13.20 m, szélessége 7 m. A szentély belső tengelye hosszirányban 2.35 m, szélessége 3.40 m. A hajó belvilága 8.84 m és 5.20 m széles.

Az alap vastagsága kisebb ingadozásokat mutat, mert a téglafalból sehol

zenyítanak. Az összerombolt templom tégláiból ép darabot nem találtunk s a töredékek a közepméretű vékony téglák formáit mutatják.

A halom lejtőjén fekszik a templomot körülvevő temető, melyből 1926-ban, a sok feldúlt sírt nem számítva, két bolygatatlan esontvázat ástak ki.⁴ A most feltárt sírok a következők:

1. *sír.* A szentélyben 43 cm mélyen K–Ny tájolású, fejjel Ny-nak fekvő 152 cm hosszú, meghatározhatatlan nemű

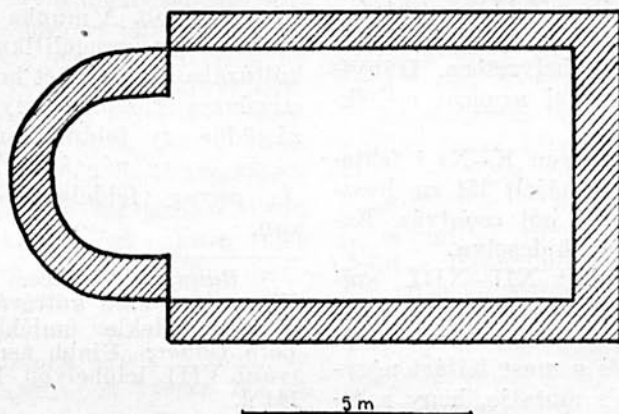

Abb. 1. kép.

sem maradt meg eredeti falrész, csak a felhordott döngölt sárgaföld szélessége szolgál útbaigazítónak a falak vastagságának meghatározásánál. A szentély és a déli oldalfal középvértékben vett szélessége 95 cm. Az északi fal szélessége a kiszögelléstől kezdve 85 cm; a homlokfal vastagsága 106 cm. A földalapozás nem minden esetben jelenti azt, hogy a falnak is azonos vastagságúnak kellett lenni, de az őszentiváni templom alapozásánál a fekete talajtól olyan egyenes vonalban vált el, hogy nagy valószínűsége van annak a feltevésnek, hogy szélessége a fal vastagságát is jelenti.

A templom téglából épült, amit a szerteséjjel heverő téglatöredékek bi-

esontváz. A kezek kinyújtva a test mellett feküdtek. Melléklete nem volt. A váz korhadt.

A szentély külső falánál 4 esontváz feküdt egymáson.

2. *sír.* 25 cm mélyen feldúlt sír, csak a medence- és a combesontok maradtak meg. Melléklete nem volt.

3. *sír.* 48 cm mélyen Ny–K irányítású, fejjel Ny-nak fekvő, 80 cm hosszú gyermekesontváz. Karok kinyújtva; melléklete nem volt. A esontváz bal oldalán 40 cm hosszan megmaradt a fakoporsó maradványa.

4. *sír.* 55 cm mélyen Ny–K-i fekte-

⁴ U. o. 163. l.; sírfelvételét lásd: 168. l. 19. kép.

tésű, fejfel Ny-nak néző, 175 cm hosszú feldúlt sír. A feldúlás a 3. sír rátemetkezése következtében állott elő. Melléklete nem volt. Koporsóba volt temetve; hossza a baloldalán 175 cm, a jobboldalán 130 cm hosszúságban maradt meg; szélessége a fejnél 40, a hiányzó combcsontok helyén 45 cm.

5. sír. 70 cm mélységben ÉK–DNy irányítású, fejfel DNy-nak néző, 148 cm hosszú csontváz. A kezek a mellre kucsolva feküdtek; melléklete nem volt. A csontváz a 4. sír alatt feküdt.

6. sír. 65 cm mélyen feldúlt csontváz; csak a combcsontok és az alsó lábszárak voltak eredeti helyzetben. Irányítása a többi sírokkal azonos; melléklete nem volt.

7. sír. 35 cm mélyen K–Ny-i fektetésű, fejfel Ny-nak tájolt 154 cm hosszú melléklet nélküli női csontváz. Kezei a mellre voltak kucsolva.

Az 1926-ban talált XII–XIII. századra mutató, közelebbről meg nem határozható, éremmellékletes sírok egymásra temetése és a most feltárt négyeszi rátemetkezés mutatja, hogy a te-

metőt hosszabb ideig használták. Kár, hogy mellékletek hiányában a rátemetkezési időszakokat pontosabban meghatározni nem tudjuk.

A temlom az alaprajzból következő román stílusban épült az Árpád-házi királyok uralkodása alatt és elpusztulása után — mely minden bizonnyal a tatárjárással hozható összefüggésbe — nem építették át más stílusban.

Az ásatás másik célja a VIII. lelőhelyen⁵ talált települési hely további feltárása volt. A munka eredménye egy vincai, egy aeneolitikus, egy péceli kultúrába tartozó, két bronzkori, három szegényes középkori anyagot tartalmazó gödör, egy feldúlt zsugorított csontvázas és egy népvándorláskori sír volt. Az anyag feldolgozása folyamatban van.

Dr. Korek József.

⁵ *Banner-Párducz*: Újabb adatok Vinča legrégibb kultúrájának kronológiájához. Hekler emlékkönyv. S. a. — *Tóth Gábor*: Újabb ásatás az őszentiváni VIII. lelőhelyen. *Dolg.* 1942. 143–144. l.

Die Ausgrabungen in Ószentiván im Jahre 1943.

1. Die mittelalterliche Kirche. Die Kirche lag an einem Hügel. Die Achse weist eine Abweichung von der nord-östlichen Richtung nach Süden mit 10° auf, das Sanktuarium schaute beinahe nach Osten und die Stirnwand annähernd nach Westen. Ihr Grundriss ist aus dem kreisbogenförmigen Sanktuarium und aus dem eckigen Kirchenschiff zusammengesetzt (*Abb. 1.*). Die Länge der Kirche ist vom aussen 13.2 m, die Breite 7 m. Die innere Achse des Sanktuariums ist der Länge nach 2.35 m, die Breite 3.40 m. Das Innere des Kirchenschiffes ist 8.84 m lang und

5.20 m breit. Aus dem Fundament blieb nur die aufgetragene gelbe Erdschicht erhalten.

Die Kirche wurde, wie es aus dem Grundriss gefolgert werden kann, in Rundbogenstil am Anfang der Árpádenzeit gebaut; nach der Zerstörung, die wahrscheinlich mit dem Tartarenzug in Zusammenhang gebracht werden kann, wurde in keinem anderen Styl umgebaut.

In dem die Kirche umgebenden Gräberfeld gruben wir sieben Gräber ohne Beigabe auf. Die geöffneten Gräber sind nach der — in Jahre 1926 daselbst

in einem Grab gefundenen Münze — aus der Árpádenzeit.

2. Der Erfolg unserer Arbeit war am VIII. Fundort: Eine Grube mit Vinčaer-, eine mit aeneolithischem, eine mit dem der Péceli Kultur angehören-

den, zwei mit bronzezeitlichen, drei mit mittelalterlichem Material, dann ein zerstörtes Hockergrab und ein Grab aus der Völkerwanderungszeit.

Dr. József Korek.

Ásatás a zentai Paphalmon és környékén.

A Régiségtudományi Intézet 1943. szeptember 2—25-ig ásatásokat végzett a Zenta város határában lévő Paphalmon. A Paphalom állomás mellett fekvő plébániai szőlőskert mögött kiemelkedő halmon egy Árpád-kori templom és a hozzátartozó temető került felszínre, míg a Paphalomtól délre eső, szomszédos, alacsonyabb halmon egy kora-Árpád-kori temető részbeni feltárását sikerült elvégezni; a két temető között viszont nagykiterjedésű jazig telep nyomait lehetett megállapítani.

A feltárt templom homlokfala megközelítően nyugatnak, a szentély ennek megfelelően keletnek nézett. A templom teljes belső tengelyének hossza 16,2 m, ebből a szentélyre 7 m esik. A nagyből félköralakú szentély legnagyobb belső szélessége 4,3 m. A szentély falai derékszögű megtörés után csatlakoznak a főfalakhoz. E csatlakozásnál a templom hajójának szélessége 6,2 m. A falak párhuzamossága folytán ez a szélesség végig megmarad.

Nagy fontossága van annak a ténynek, hogy a főfalak tengelyében 8,5 m hosszú, 2,5 m széles, 1,84 m mély altemplom helyezkedett el. Az Alföldön ebben a tekintetben egyedül áll templomunk. Az oldalfalakhoz jobbról és balról 2—2, a homlokfalhoz szintén 2 támpillér csatlakozott, míg az apsis 2 támpillérének létezésére csak dögölt földréteg mutatott. A szentély északi falához, tehát az evangéliumi oldalhoz kapcsolódott a téglalapalakú sekrestye,

amelynek belső oldalai 3, illetve 3,9 m hosszúak voltak.

A feltárás alkalmával a főfalak 2—3 sor terméskő magasságában mindkét oldalon előkerültek; a homlokfalat és a szentély nagy részét, valamint a sekrestyét csak ledögölt sárgaföld jelezte.

Az alaprajzi beosztás és a templom mellett fekvő temető leletanyaga alapján arra lehet következtetni, hogy az Árpádkorban — még a tatárjárás előtt — eredetileg román stílusú templom épült a Paphalmon, amely később, feltehetőleg az Anjoukorban, a régi alaprajz megtartásával gót stílusban épült újjá. A gótika ízlésének megfelelően építették hozzá a támpilléreket. A gót stílus nyomait mutatják az ásatások alkalmával előkerült faragott bordatéglák is.

A templomot nagykiterjedésű temető vette körül, amelyből 175 sírt bontottunk fel, bár ezzel még nincs teljesen feltárva. A halottakat egyes sírokban, hanyattfekvő helyzetben temették el. A kezeket az esetek nagy többségében összekulcsolták. Koporsós és téglasírok is kerültek elő. A csontvázak irányítása nyugat-keleti, fejjel nyugatnak, hogy az arc kelet felé nézhessen. A szegényes mellékletek között hajkarikákat, gyűrűket, érmekeket, ruházati tartozékokat és ékszereket találtunk.

A Paphalomtól félreeső, szomszédos halom keleti oldalán egy kora-Árpád-kori temető 18 sírját tártuk fel. A ha-

lom többi részét technikai okokból az idén megásni nem lehetett. Itt is halántékkarikák, gyűrűk, érmek és gyöngyök feküdtek a koporsó nélkül eltemetett csontvázak mellett, amelyek irányítása egyező volt az előbbi temető csontvázaival.

A két halom közötti területen nagy jüzig lakótelep nyomai mutatkoztak. E

helyen egyelőre meg kellett elégednünk két lakóház feltáráásával.

A mindhárom helyen észlelt megfigyelések és az előkerült leletanyag feldolgozása folyamatban van s részletesebb eredményeket csak e munka elvégzése után közölhetünk.

*Dr. Foltiny István,
dr. Korek József.*

Ausgrabungen in Zenta-Paphalom und in dessen Umgebung.

Das Archaeologische Institut legte in Paphalom bei Zenta eine Kirche der Árpádenzeit und das derselben angehörende Gräberfeld frei.

Die Stirnwand der Kirche schaute annähernd nach Westen, ihr Sanktuarium nach Osten. Die Länge der Kirchenachse macht 16.2 m aus, woraus 7 m auf das Sanktuarium fällt. Die grösste Breite des im grossen und ganzen halbkreisförmigen Sanktuariums ist 4.3 m. Die Mauern des Sanktuariums schliessen sich nach einer rechteckigen Biegung zu den Hauptmauern. Bei der Biegung ist die Breite des Kirchenschiffes 6.2 m. In der Achse der Hauptmauer befand sich eine 8.5 m lange, 2.5 m breite und 1.84 m tiefe Unterkirche. Unsere Kirche steht in dieser Hinsicht in der Tiefebene allein. Je zwei Stützmauern schliessen sich rechts und links zu den Seitenmauern und zu der Stirnmauer. Auf das Bestehen der beiden Stützmauern der Apsis weist nur die gestampfte Gelberde hin. Die ziegelformähnliche Sakristei schloss sich der Evangeliumseite des Sanktuariums an, deren Mauern von innen 3, beziehungsweise 3.9 m lang sind.

Man kann nach der Grundrisseinteilung und nach dem Fundmaterial des neben der Kirche liegenden Gräberfeldes darauf schliessen, dass die Kirche im Rundbogenstyl in der Árpádenzeit

gebaut und später — annehmbar in der Zeit der Anjou-Könige — mit Beibehalten des alten Fundaments in gotischem Styl neugebaut wurde. Dies beweisen die auf den gotischen Styl kennzeichnenden Stützmauern und die beim Ausgraben gefundenen geschnittenen Ziegel.

Von den um die Kirche liegenden Gräbern gruben wir 175 auf. Es gab darunter Bestattungen in Sarg und auch Ziegelgräber. Man legte die Leichen an den Rücken mit dem Kopf nach Westen. Unter den Beigaben kommen Schläfenringe, Ringe, Münzen, Kleiderschmücke und andere Zierstücke vor.

Südlich vom Paphalom, am benachbarten Hügel, gruben wir 18 Gräber eines frühárpádenzeitlichen Gräberfeldes auf. Auch hier lagen Schläfenringe, Ringe, Münzen und Perlen neben den — ohne Sarg begrabenen — Skeletten, deren Richtung der der oben erwähnten Gräberfelde gleich war.

Wir mussten uns in der grossen jazygischen Ansiedlung zwischen den beiden Hügeln mit dem Ausgraben von zwei Wohnhäusern begnügen.

Genauere Ergebnisse teilen wir nur nach der Aufarbeitung des Fundmaterials mit.

*Dr. István Foltiny
Dr. József Korek.*

II.

Múzeumi munka. — Museums Arbeiten.**A zombori Bácskai Múzeum anyagának leltározása és restaurálása.**

A Közgyműtemények Országos Főfelügyelősége 1942. december 17-én kelt, 523/1942. számú iratában azzal bízta meg a szegedi egyetem Régiségtudományi Intézetét, hogy a Bácskai Múzeum régészeti anyagát leltározza és restaurálja. A múzeum helyiségeinek és anyagának megtekintésekor kitűnt, hogy a hosszabb és alaposabb munkálatok elvégzésére sem megfelelő helyiség, sem a restaurálásra szükséges berendezések nem állnak rendelkezésre. Ezért a múzeum egész anyagát ládába csomagolva 1943. április elején Szegedre, a Régiségtudományi Intézet laboratóriumába szállítottuk.

A kicsomagolás után első feladat az anyagnak azonosítása volt a kb. 3400 — még a világháború előtt készült — katalóguscédulával. Ezután azokat a nem katalogizált leleteket választottuk külön, amelyeknek legalább a lelőhelye fel volt jegyezve. A még ezután kimaradt tárgyak a szórványos leletek jegyzékébe kerültek. A szétválasztás után, de még a restaurálás előtt újra leltároztuk az egész anyagot úgy, hogy a cserépanyagra sav-állóan írtuk fel az új leltári számokat, a fémtárgyakra pedig kis cédulákat erősítettünk, s ezekre írtuk az új számokat. Ezt a számozást átvittük a régi katalóguscédulákra is és így már eleve készült a leletek összekeveredésének lehetőségét.

Ezután következett a restaurálás, s ennek végeztével helyesbítettük, ahol szükség volt rá a régi katalóguscédulák — egyébként megbízható — ada-

taikat, s elvégeztük azon tárgyak leírását, amelyek katalogizálva még nem voltak. Egyidejűleg a kb. 3000 tárgyat az új katalógus számára fényképeztünk, s a kiállításra alkalmas anyagot kiválasztottuk. A kiállításra nem való tárgyakat 50×38×28 cm méretű ládába zártuk. Minden láda elejére, el nem távolítható módon ráírtuk a benne elhelyezett tárgyak leltári számát.

A kiállításra kerülő kisebbmértékű cserép, csont és fémanyagot kb. 180 darab, 22×30 cm méretű, sárgásszürke színű tapétával bevont, kemény papírosra fűztük fel. Ettől a mérettől csak ott tértünk el, ahol tárgyak nagysága (pl. kard) ezt elkerülhetetlenül szükségessé tette.

A kiállításnál elsősorban a kultúrákba tartozás szerint válogattuk össze az anyagot, s csak az egyes kultúrák keretén belül kerültek egymás mellé az egy lelőhelyről való tárgyak.

A múzeumnak így csoportosított leletanyaga lehetővé tette, hogy az őskortól kezdve (itt ugyan csak őskorral csontokkal képviselve) egészen az újkorig Bácska területén fellépő valamennyi kultúra jellegzetes darabjait a múzeumlátogató közönség elé állíthattuk. A magukban kiállított tárgyakon épen úgy, mint a táblákra fűzötteken található leltári számok (amelyek a táblák hátlapjára is fel vannak írva a megfelelő helyeken) a lelőhelyek szempontjából is útbaigazítják az érdeklődőt. Ezt az útbaigazítást a sorszámok szerint vezetett leltári könyv teszi lehetővé, amely a tárgy nevét, le-

lőhelyét és korát tünteti fel. A tárgy részletes leírását, fényképét, méreteit, származásának módját és esetleg meglévő irodalmi adatait a 15×20,5 cm méretű, lelőhelyek szerint rendezett, minden tárgy számára külön készült, új katalógus cédulák tüntetik fel.

A múzeum anyagának leltározása és restaurálása 1943. október végére elkészült, azt ládákba csomagolva teher-

autón viasszaszállítottuk Zomborba. 1943. november 8-án berendeztük. 21-én a Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősege nevében Dr. Varga László előadó a nagyközönség számára megnyitotta a múzeumot, s ezzel az ezidőszere 4127 régészeti tárggyal rendelkező gyűjtemény újra a magyar közművelődés szolgálatában áll.

Dr. Párducz Mihály.

A Horthy Miklós-Tudományegyetem Alföldi Régészeti Kataszteri Intézete.

Mindenki ismerheti azt a tervezetet, amelyet e sorok írója 1931 őszén Dr. Hóman Bálint vallás- és közoktatásügyi miniszter úrhoz juttatott, a Magyar Régészeti Kataszteri Intézet szervezésére vonatkozóan.¹

Ez indított arra, hogy akkor, amikor 1940 őszén, a Horthy Miklós-Tudományegyetem megkezdte működését, a tervezetet szűkebb keretek közt újra elkészítettem s most már a bölcsészeti kar támogatásával úgy kértük az intézmény felállítását, hogy az egyetemi intézet legyen s működési köre egyelőre a kecskeméti és szegedi városi múzeumok gyűjtő körzetére terjedjen ki. Indokaim ugyanazok voltak, mint az eredeti tervezet elkészítésénél, hiszen a viszonyok azóta sem változtak.

1940. november 4-én — miután az egyetem megalakulása napján az intézmény lehetőségeiről tárgyalásokat folytattam Szily Kálmán államtitkár úrral — a következő kérelmet intéztem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz.

„Nagyméltóságú Miniszteri Biztos

¹ A legaprólékosabb részletekig kidolgozott szervezési és ellátási kérdések ellenére, az intézet felállítása nem történt meg.

Úr! Méltóztassék megengedni, hogy legutóbbi kihallgatásom alkalmával szóbelileg előterjesztett kérésemet, írásban megismételve részletezhessem.

A vezetésem alatt álló intézet már igen sokszor tapasztalta, hogy egy-egy megoldásra váró régészeti probléma feldolgozásánál olyan nehézségekbe ütközik, amelyeket csak költséges utazásokkal s mindenkor az egyes gyűjtemények székhelyén történt, sok időt felemésztő anyaggyűjtő munkával tud leküzdeni.

Évekkel ezelőtt részletesen kidolgozott tervezetet voltam bátor felterjesztteni a fenti nehézségeket leküzdeni hivatott Országos Magyar Régészeti Kataszteri Intézet felállítására vonatkozóan. Az intézmény a tervezet szerint saját bevételeiből tartotta volna fenn magát, teljes tisztviselői karával együtt. Ennek megfelelően az egyes községek föl beszedendő járulékok látszólag nagy összeget tettek volna ki, amelyekről a mai viszonyok mellett szó sem lehet.

Szerényebb keretek közt kívánom ez alkalommal megvetni az alapját ennek az intézetnek. Nem kívánok momentán új intézményt szervezni, hanem a vezetésem alatt álló intézet adjunktusával,

díjas és díjtalan (jelenleg Horthy-ösztöndíjat élvező, de később főiskolai gyakornokká kinevezendő) gyakornokával, napibéres helyen lévő preparátor-rajzolójával és laboráns altisztjével szeretném megvetni a később felállítandó intézet alapjait. Egyelőre nem is az ország egész területének anyagát gyűjtenénk fel, csak azt az anyagot, amely a szegedi és kecskeméti múzeumok gyűjtőterületén lévő gyűjteményekben van.

A felgyűjtés természetesen fényképezéssel, rajzolással, anyagleírással s a leletre vonatkozó irodalmi adatok összegyűjtésével történék, amely kártyák szerű feldolgozásban az egyetem Régiségtudományi Intézetében lenne elhelyezve úgy, hogy ahhoz minden szakember hozzáférhessen.

Erre a munkára további intézkedésig szóló kiutalással évi 1500 pengő volna szükséges, amely összeg éppenúgy, mint a tovább is fenntartandó folyóirat évi 500 pengőt, kiegészítő támogatása nem az egyetemi költségvetést terhelné s érintetlenül hagyná az 1939–40. évi. másfél éves költségvetési évre az egyetem dotációjából ásatási célokra utalt 1000 pengőt is.

Az intézet önálló megszervezésére javaslatot csak akkor tennék, ha az itt körvonalazott terület anyaga már teljesen feldolgozva mindenkit meggyőző az intézmény szükséges voltáról.

Az intézet szervezését a V. K. M. 37.220/1940. IV. 1. számú rendeletével jóváhagyta s így az intézmény az 1941–42. tanévtől kezdve már meg is kezdte munkáját.

Első dolga a már meglévő anyag számbavétele volt. A Régiségtudományi Intézet 1925 óta végez ásatásokat Hódmezővásárhely környékén, Arad-, Torontál- és Csongrád megyék területén. Az ásatásokról készült eredeti felvételek s a régészeti anyag fényképei ke-

rültek elsősorban a Kataszteri Intézet gyűjteményébe, amelyeknek feldolgozása — egy időközben megszerzett magángyűjtemény és a békési ref. gimnázium gyűjteményének anyagával — még folyamatban van. Már ez az anyag is jelentős s a kutatásokat nagyban megkönnyíti az a körülmény, hogy a vidéken szétszórva őrzött leletekről, egy helyen, az intézetben tájékozódhatik az érdeklődő. Ennek az anyagnak kataszterbe foglalását, a lapok pontos feldolgozását azonban egy más területről származó anyag teljes feldolgozásának lehetősége egyelőre megakadályozta.

A Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége ugyanis megbízást adott az intézetnek arra, hogy a visszatért Zomborban lévő Bácskai Múzeum anyagát vegye számba, rendezze és állítsa fel — a modern követelményeknek megfelelően.

Ez a munka sürgős volt, de éppen azért a kataszteri intézetet is olyan lehetőséghez juttatta, amelyet egyébként csak nagy utánjárással tudott volna megteremteni.

A múzeum cédulakatalógusával egyidejűleg készült el az intézet nyilvántartó lapja is, amely minden olyan adatot felölel, amelyre egy-egy lelet feldolgozásánál szükség van. Minden cédula fényképpel, vagy rajzzal szemlélteti a tárgyat s így azonosítása nagyon könnyen elérhető. Nyilvántartja az irodalmi adatokat is s így a kutatók munkáját ezzel is lényegesen megkönnyíti.

A Bácskai Múzeum anyagának feldolgozása olyan alapokon nyugszik, amelyek a további gyűjtemények anyagának feldolgozásánál is irányt szabnak a munkának.

Azt a munkát, amelyet ennek a gyűjteménynek feldolgozásával megkezdettünk, most terjesztjük ki a Bácska egész területére. Nagy segítséget je-

lent számunkra e tekintetben az újvidéki másodfokú tanügyi hatósági kirendeltség, amelynek vezetője, Dr. Balogh Ányos tanker. kir. főigazgató, kérésünkre olyan értelmű rendelkezést bocsátott ki, amely szerint minden közép fokú iskola igazgatósága tartozik az intézet régészeti gyűjteményének anyagát bejelenteni a kirendeltség vezetőjénél. Az összegyűjtött jelentések a kirendeltségtől az intézetbe kerülnek s a leleteket a helyszínen fogjuk kataszterbe venni.

Ha ez meglesz, a Bácska területe lesz az ország egyetlen közigazgatási egysége, amelynek teljes régészeti anyagát ismerni fogjuk. Előmozdítja ezt az, hogy a terület régészeti anyagának az a része, amelyet a berlini állami múzeum őriz, fényképekben már is nálunk van. Hátra van még a Nemzeti Múzeum anyagának fényképezése s az újvidéki Matica birtokában lévő anyag feldolgozása, amelynek megszerzésére a közvetítő lépések már megtörténtek.

Ez csak folytatása lesz egy régi munkatervnek.

Az intézet már évekkel ezelőtt megindította azoknak a munkáknak a sorát, amelyek egyes területek leletanyagát dolgozták fel, vagy foglalták egyszerű kataszterbe. Ilyenek voltak Schupiter Elemérnek, a esongrádmegyei kőkorra vonatkozó dolgozata, Bálint Alajosnak Csanád-, Arad-, Torontálmegyéknek régészeti kataszteréről megjelent dolgozata, Banner Jánosnak Békésmegye kőkori leleteiről készült dolgozata, Párducz Mihálynak az Alföld római kori leletanyagának összegyűjtésére és feldolgozására vonatkozó dolgozatai s több kisebb hasonló tárgyú és irányú dolgozat, amelyek vagy egy-egy terület, vagy egy-egy kor régészeti leleteivel foglalkoztak. Ezeknek egy része kép nélkül je-

lent meg s így kevésbé használható, de így is alkalmas arra, hogy a további kutatásokat megkönnyítse.

Most megnyílt a lehetőség arra, hogy az első ilyen összefoglaló munka, teljes képanyaggal jelenjék meg. A Bácskai Múzeum és az egész Bácska régészeti anyagát felölelő katalógus előkészítése most van folyamatban s kilátás van arra, hogy a Kataszteri Intézet kiadásában 1944 év folyamán meg is jelenik.

Ez a munka csak megkezdése lesz a további ilyenirányú kiadványnak.

Egyidejűleg természetesen tovább folyik a már meglévő anyag feldolgozása, amelyhez ismét újabb jelentős segítséget sikerült szerezni.

A Kögyűjtemények Országos Főfelügyelőisége most rendeztetí a Szegedi Városi Múzeum raktári anyagát. A munkálatok végzésére Korek József dr., egyetemi gyakornok kapott megbízást. Minthogy a múzeumnak kellő helyiség a rendezés céljából pillanatnyilag nem áll rendelkezésre és megfelelő laboratóriuma sincs, a munka az intézetben folyik. Így a fényképezést is könnyebben lehet elvégezni s a feldolgozott anyag csak akkor kerül vissza a múzeumba, ha már a kataszteri intézet szempontjai szerint elkészülő nyilvántartás is készen lesz. Ez a munka egy év alatt bizonyára nem lesz meg, mert az anyag igen nagy s csaknem minden darab preparálásra szorul.

Egy másik, hasonlóan fontos munkát szintén a Régiségtudományi Intézettől vett át az intézet. Évek óta jelentek meg részletek a magyarországi régészeti irodalmi könyvészetből. Ennek folytatását és befejezését most már a Kataszteri Intézet végzi s a több, mint 30 éves kötet már 1944 elején meg jelenik.

Ezeknek a munkálatoknak közzététe-

lére gyűjteményes kiadványsorozat indul meg: *Fontes rerum archaeologicarum Hungaricarum* címen.

Ebben a vállalatban elsőként fog megjelenni a *Bibliographia archaeologica Hungarica*. Ezt követi a *Bibliographia archaeologica Hungarica linguae externae*, majd a *Lingua archaeologica Hungarica*, a *Scriptores rerum*

archaeologicarum Hungaricarum, a *Corpus vasorum antiquorum praehistoriae pertinentium* és az egyes múzeumok teljes anyagának *katalógusai*. Először a *Catalogus Musei Bácsensis*, majd sorra azok a katalógusok, amelyek a munka során elkészülnek.

Dr. Banner János.

A csanádvármegyei régiséggyűjtemény felállítása.

A Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat, amely 1889–1902 között évkönyvet is adott ki, a nyolcvanas évek óta arra törekedett, hogy a megye területén előkerült leleteket megmentse. Gyűjteménye lassan gyarapodott, rendszeres ásatásokat nem végzett, de így is sok, egyébként veszendőbe menő dolgot szedett össze a megye egész területén. A gyűjteményben természetesen a beszolgáltatott érmekek is helyet kaptak. Gondozásukra a gimnázium egy-egy tanára vállalkozott s így a leletek nemcsak megmaradtak, hanem a középiskolai oktatás céljait is szolgálták. Idekerültek a huszas évek elején a bökényi Marospartból előkerült leletek is, amelyeknek közlése is a gimnázium értesítőjében jelent meg.

Utóbb Makó város mérnöki hivatala is gondjaiba vette a város területén talált régiségeket s gondosan feljegyezve a lelőhelyeket, a hivatal egyik szekrényében őrizte.

Mikor a huszas évek vége felé a Csanádmegyei Könyvtár megindult s ezzel a Régészeti Társulat is újra megkezdte működését, a gimnáziumban őrzött gyűjtemény a vármegyházára került s a levéltár gondozása alatt állott. A megye kezdettől fogva törekedett vármegyei múzeum felállítására,

amelynek gondolata úgy Tarnay Ivor, mint Ferenczy Béla alispán előtt kedves volt. Előbb a megyeházának kibővítésével akarták megoldani a múzeum épületének a kérdését is, de utóbb a DMKE-épület megvásárlásával nemcsak a múzeum, de a levéltár és könyvtár ügye is nyugvópontra jutott.

A makói gyűjtésekkel és más csanádmegyei leletekkel is nagyon megsaporodott gyűjtemény ekkor került feldolgozásra a Régiségtudományi Intézetbe, ahol új leltározása, preparálása és feldolgozása is elkészült.

Ez év folyamán az alispán megértő támogatásával a Régészeti Társulat szekrényeket csináltatott, amelyeknek terveit az intézet készítette el. Nem volt tehát semmi oka annak, hogy a gondosan feldolgozott anyag továbbra is az intézetben maradjon s a nyár elején visszakerült Makóra.

Felállítását a Régiségtudományi Intézet végezte. December vége óta a nagyközönségnek is rendelkezésére áll.

A normális idők visszatértével a megye meg fogja tenni a lépéseket arra, hogy — mivel a megyében más közgyűjtemény úgy sincs — mint Csanádvármegyei Múzeum közgyűjteményé nyilváníttassék.

Dr. Banner János.

Magyarországi eredetű régészeti leletek a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte“ gyűjteményében és raktárában.

E sorok írója, mint a berlini Collegium Hungaricum tagja, 1943. januárjától 1943. augusztusáig tanulmányokat folytatott a német fővárosban. E tanulmányok célja — a háborútól megnehezített körülményekhez képest — egyrészt a német nyelvű magyar régészeti bibliográfia összeállítása, másrészt a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte“ gyűjteményében és raktárában található magyarországi származású leletanyag összegyűjtése volt. Az alábbiakban a gyűjtő munka eredményeiről kívánunk röviden — mintegy előzetes jelentésképpen — számot adni.

A leltárkönyvek átvizsgálása után sikerült megállapítani, hogy az említett múzeumba ajándékozás és vétel útján nem kevesebb, mint legalább négyezerkétszáz lelettárgy került Magyarországról. E leletek csaknem kivétel nélkül publikálatlanok, pedig — bár főleg szórványos-anyagról van szó — közzétételük sok probléma megoldását segítené elő.

Komoly nehézséget jelentett az a körülmény, hogy e régiségek jelentős része — legalább 90 százaléka — fényképezve sem volt s az állandóan fenyegető légi veszély miatt nehezen hozzáférhető helyen volt elraktározva; emellett vidékre szállítása is folyamatosan volt.

Ennek ellenére sikerült a legfontosabb leletdarabokat — mintegy 500–600 egész edényt és ép fémeszközt — lefényképezni, a régebben készített felvételekről másolatot szerezni s leírni mindazokat a tárgyakat, amelyekről így fénykép került birtokunkba. Ezenkívül lemásolta e sorok írója a magyarországi leletanyagra vonatkozó leltári feljegyzéseket, hogy legalább ilyen formában legyen tudomásunk a régé-

szeti anyagnak arról a részéről, amely fényképek alapján nem hozzáférhető. De nezzuk meg, milyen korú és mely lelőhelyekről származó leletekből tevődik össze ez az igen gazdag és változatos magyarországi gyűjtemény!

Szám szerint a legtöbb darabbal az erdélyi Torma Zsófia-gyűjtemény van képviselve. A túlnyomóan torzosi és csak kisebb mennyiségben nándorvályai eredetű újabbkőkori anyag ezernél több lelettárgya a múlt század nyolcvanas éveinek végén — Torma Zsófia ajándékaiként — került Berlinbe. Néhány darabját Hubert Schmidt közölte a Zeitschrift für Ethnologie XXXV. kötetének 438–469. lapjain. Mind a hazai, mind a külföldi szakirodalomban gyakran történt rá hivatkozás, néha egy-két tárgyának a fényképét is publikálták, azonban a legnagyobb része ma is ismeretlen. Legutóbb a jelen cikk szerzője a berlini Ungarische Jahrbücher 1943. évi kötetében foglalkozott a Torma Zsófia-gyűjtemény berlini részével, legalább számszerint és rendeltetés szerint felsorolva annak darabjait, s több jellegzetes tárgy fényképét közölve. Sajnos, a nyersanyaghiány és a rendkívüli viszonyok most sem tették lehetővé az egész anyag fényképezését.

A magyarországi bronzkor középső szakaszában a Dunántúlon, a Duna–Tisza-közén és általában az ország délnyugati részén igen nagy szerepet játszik az ú. n. déldunántúli mészbetétes agyagművesség kultúrája. Ennek megismerését nagyban megkönnyítené, ha egy nagyobb kiterjedésű temető anyagát ismernénk és nemcsak szórványos leletek néhány fényképére lennénk utalva. Ezt a célt tartva szem előtt, gyűjtöttük össze a pestmegyei Sze-remle még a múlt században feltárt te-

metőjének Berlinben található anyagát. A mintegy 300 edényből álló leletcsoport a berlini múzeum leltárkönyve szerint 27 sírból került elő, ezenkívül szórványos leletanyag is van a múzeumban Szeremléről. Ezt a leletanyagot — legalábbis a temető anyagát — sikerült csaknem teljes egészében lefényképezni és leírni. A zombori Bácskai Múzeum régiségtárának rendezése közben jöttünk rá, hogy a gyűjteménybe is került néhány tárgy Szeremléről. Patay¹ viszont arról értesít, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum birtokában is vannak szeremlei bronzkori leletek. Wosinsky², Rómer leírása alapján közöl néhány leletet, amelyek a kiskunhalasi múzeumba kerültek volna. A jövő feladata most már, hogy e leletek egybevetésével a szeremlei bronzkori temető anyagát, amelynek legnagyobb részét a berlini edények képezik, feldolgozzuk.

Bács-Bodrog vármegye leletkataszterének folyamatban levő összeállítása tette szükségessé e terület berlini anyagának fényképezését és leírását. Ezek a leletek a bronzkorba, valamint a korai- és késői vaskorba oszthatók be.

Ugyancsak a bronzkorba tartozó inkrustált leletanyag került Berlinbe a Veszprém megyei Lovászpatonáról (a leltárkönyvben: Lovas-Patona szerepel). Ennek adatai és fényképei szintén a birtokunkban vannak. Hasonlót mondhatunk a baranyamegyei Vörösmart, Budapest déli része, Temeskubin és Nógrád megye bronzkori emlékeiről.

Ráczkevéről a péceli-kultúra, a

bronz- és a korai vaskor leleteit, Regölyről (Tolna m.) a korai vaskor emlékeit találtuk a berlini múzeumban és készítettük elő a közlésre.

Nagyon fontos a Drávától délre a Duna közelében fekvő Erdőd péceli-kultúrába tartozó, hallstatti, La-Tène- és középkori leletanyaga, amelyet a baranyamegyei Kiskőszeg hallstatti, La-Tène- és római kori emlékeivel együtt csaknem hiánytalanul sikerült leírni és lefényképezni.

Nagy jelentőséget tulajdonítunk a baranyamegyei Dályáról Berlinbe jutott leletanyagnak is, amely hallstatti, preszkíta és La-Tène-kori darabokból tevődik össze. A dályai, 'erdői, kiskőszegi, regölyi és bácskai leletek nagy részét a korai vaskor tipikus edényformái képezik. Remélhető, hogy ezeknek a közzététele és a múzeumainkban levő hallstatti anyag publikálása könnyebbé fogja tenni e kultúra területén a tájékozódást. Ezért igyekeztünk ezt is a feldolgozás számára előkészíteni. De a dályai leleteknek más jelentőségük is van. Közöttük találjuk a még 1905-ben külföldre került, de máig sem ismertett preszkíta aranyleletet, amely kilenc darabból áll s így fontos helyet foglal el kora-vaskori emléktanyánkban. Mivel a berlini múzeum összes aranyleleteit a háború időtartamára a múzeum épületén kívül helyezték biztonságba, e sorok írójának nem volt alkalmja a leletdarabokat eredetiben tanulmányoznia, hanem meg kellett elégednie a róluk készült — nem a legjobb — fényképekkel és a leltári napló meglehetősen gyér adataival.

Tökölről néhány harangalakú edény, a Dráva melletti Sarvasról és Vučedolról sok töredék és több egész edény van a múzeumban, amelyek a zóki kultúrát képviselik. Ezek is jó szolgálatot tesznek majd az illető kultúrák tipológiájának elkészítésénél.

¹ Patay Pál: Korai bronzkori kultúrák Magyarországon. — Frühbronzezeitliche Kulturen in Ungarn. Diss. Pann. Ser. II. No. 13. 89. l. — S. 103.: 18. lelőhely.

² Wosinsky Mór: Az őskor mészbetétes díszítésű agyagművészete. Budapest, 1904. 47. l.

Csak a leltári naplóban szereplő adatait ismerjük Abaúj-Torna, Alsófehér, Baranya, Bereg, Borsod, Brassó, Csongrád, Esztergom, Fejér, Gömör, Győr, Hajdú, Heves, Hont, Komárom, Liptó, Máramaros, Nyitra, Pest-Pilis-Solt-Kiskún, Pozsony, Sáros, Somogy, Sopron, Szeben, Szilágy, Tolna, Vas, Veszprém és Zala vármegyék és a Székelyföld sok — a legtöbbször névszerint is megemlített — lelőhelyéről származó több, mint kétezer régészeti emlékének. Ezeknek a leltári naplóval való összehasonlítására, részletesebb leírására és fényképezésére részben nyersanyaghiány, részben a leletek időközben történő elszállítása miatt már nem volt lehetőség. Annyit azonban meg lehetett állapítani, hogy ez az anyag is főleg őskori jellegű. Elég szép számmal vannak a múzeumnak római emlékei is Magyarországról, de a népvándorláskori leletekben való szegénysége feltűnő.

Ez a rövid ismertetés is meggyőzhet mindenkit arról, hogy a múzeum magyarországi anyagával való foglalkozás megéri a fáradságot, mert a Nemzeti Múzeumon kívül aligha van Magyarországon olyan gyűjtemény, amelynek leletanyaga ennyi sok különböző helyről került volna össze. Azonkívül — mint már említettük — ez a nagyrészt szórványos anyag néhány probléma megoldásához is közelebb vezet bennünket. Kíváncsinos tehát ennek a gyűjtő munkának a háború utáni befejezése.

Nem lenne teljes a beszámoló, ha itt is nem fejezném ki a legmélyebb hálámát dr. Wilhelm Unverzagtnek, az említett múzeum igazgatójának, aki a rendkívüli viszonyok közepette — még az anyag elszállítása közben is — lehetővé tette munkám végzését s akinek megértő jóindulata nélkül semmi eredményt sem tudtam volna elérni.

Dr. Foltiny István.

III.

Egyetemi előadások. — Universitätsvorlesungen.

1942—43. tanév II. fele:

Dr. Banner János ny. r. tanár.

1. Válogatott fejezetek a római magánrégiségekből. (II.)
2. A vaskor műveltsége.
3. Régészeti bevezetés Magyarország történetéhez. (II.)
4. Régészeti gyakorlatok.

Dr. Oroszlán Zoltán c. ny. rk. tanár.

1. Pannonia (Történet és kultúra).
2. A görög és római ház.

Dr. Párducz Mihály magántanár.

1. A szármata Magyarországon.

1943—44. tanév I. fele:

Dr. Banner János ny. r. tanár.

1. Római magánrégiségek. (III.)
2. Alföldi régészeti problémák.
3. Ethnológiai bevezetés az őskorba.
4. Régészeti gyakorlatok.

Dr. Oroszlán Zoltán c. ny. rk. tanár.

1. Augustus és a római császárság kialakulása.
2. A görög művészet története.
3. Bevezetés a classica-archaeológiába.

Dr. Párducz Mihály magántanár.

1. A hunok és gótok Magyarországon.

IV.

Az intézet tagjainak és külső munkatársainak munkája. — Die Tätigkeit der Mitglieder und Mitarbeiter des Instituts.

Dr. Banner János igazgató.

A. Tudományos közlemények. — Wissenschaftliche Mitteilungen.

1. A kökénydombi kőkori oltár. — Der steinzeitliche Altar von Kökénydomb. — A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. II. 3. 3–5., 5–8.

2. Bronzleletek a hódmezővásárhelyi határban. — Bronzefunde bei Hódmezővásárhely. — Arch. Ért. 1944. s. a.

3. A csókai Kremenység. — Der Kremenység bei Csóka. — A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. II. 5. s. a.

4. Die balkanische Verbindungen der Venus von Kökénydomb. — Kazanow-Emlékkönyv. s. a.

5. Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. — Siedelungsarchaeologische Forschungen am Ufer des Fehértó bei Hódmezővásárhely. — Dolg. 1943. 195–201. — 201–202.

6. A Horthy Miklós-Tudományegyetem Alföldi Régészeti Kataszteri Intézete. — Dolg. 1943. 214–217.

7. A csanádmegyei régiséggyűjtemény. — Dolg. 1943. 217.

8. Gubitz Kálmán emlékezete. — Kalangya 1943. 517–521.

9. Bibliographia Archaeologica Hungarica. VI. — Az egész (I–VI.), megjelenik önállóan 1944. elején.

B. Ismertetések. — Besprechungen.

1. Bálint Sándor: Az esztendő néprajza. — Délvidéki Szemle. 1943. 237–238.

2. Kiss Lajos: A szegény asszony élete. Délvidéki Szemle. 1943. 431–432.

3. Tompa-Alföldi-Nagy: Budapest az ókorban. — Őskor. I–VI. — Dolg. 1943. 226–232.

4. A Bácskai Múzeum megnyitása Zomborban. — Délvidéki Szemle. 1943. 563–564.

5. Komáromy József: Jászági Könyvtár I–III. kt. — Dolg. 1943. 243–245.

C. Előadások. — Vorlesungen.

1. Megnyitó előadás a zombori múzeumban. 1943. XI. 21.

2. Szentkláray Jenő — a csókai telep felfedezőjének — emlékezete. Dugonics-Társaság 1943. XII. 12.

D. Ásatások. — Ausgrabungen.

1. Fehértó. 1943. VIII. 2–28.

2. A zentai ásatások felülvizsgálata. 1943. IX. 4., 9., 14., 24. — Az ásatásokat Foltiny István és Korek József vezették.

3. Az óscentiváni középkori templom ásatása. X. 11. Az ásatást Korek József vezette.

E. Múzeumi munka. — Arbeiten in Museen.

1. Bácskai Múzeum rendezésének felülvizsgálása.

2. Csanádmegyei régészeti gyűjtemény rendezése.

3. A Bibliographia Archaeologica Hungarica befejezéséhez anyaggyűjtés a budapesti, kolozsvári és szegedi egyetemi, az akadémiai, székesfővárosi múzeumi, régiségtári, szegedi Somogyi- és polgári iskolai tanárképző főiskolai könyvtárban.

Dr. Bálint Alajos,
a Kassai Rákóczi-múzeum őre.

A.

1. Gerényi ásatások. — Zorja-Hajral. A Kárpátaljai Tudományos Társaság folyóirata. 1943. III. kt. s. a.

B.

1. Kerekes György: Bethlen Gábor fejedelem Kassán 1619–1629. — Felvidéki Ujság 1943. március 24.

C.

1. Farsangolás. — Kassai Rádió és Budapest II. 1943. III. 8.

2. Húsvéti loesolás. — Kassai Rádió. 1943. IV. 27.

3. Szentiván-napi tűzugrálás. — Kassai Rádió és Budapest II. 1943. VI. 24.

D.

1. Ásatási terepszemle Ungvár, Cigányóe. 1943. III. 9.

2. Ásatási terepszemle Ungvár, Radvánce, Gerény. 1943. VI. 4–7.

3. Ásatások az ungvári Várhegyen. 1943. VI. 15–20.

4. Ásatások Radváncon. 1943. VI. 21–22.

5. Ásatások Gerényben. 1943. VI. 22. — VII. 12.

6. Ásatási terepszemle Tornynosnémetiben. 1943. IX. 7.

7. A visóoroszi gör. kath. fatemplom műemlékjellegének megállapítása. 1943. XI. 20–22.

8. A kisidai pénzlelet lelőköriülményeinek megállapítása. 1943. X. 28.

E.

1. A Kassai Felsőmagyarországi Rákóczi-múzeum raktárrendezése, éremtárának rendezése és egyéb múzeumi és könyvtári munkák. — Sajtószolgálat az elvégzett múzeumi munkákról.

Boros Ilona festőművész, nő,
laboratóriumvezető.

E.

1. Az 1943. esztendő ásatási anyagának és a zombori Bácskai Múzeum anyagának *preparálása*.

2. Dolgozatok és cikkek *illusztrálása*:

Dr. Banner János: Településtörténeti kutatások a hódmezővásárhelyi Fehértó partján. (Dolg. 1943.). — Dr. Banner János és Dr. Foltiny István: A csókaai Kremenyák. A Szegedi Városi Múzeum kiadványai. II. 5. s. a. — Dr. Korek József: A Szentes–kajáni avar temető. (Dolg. 1943.). — Az 1943. évi őszentiváni ásatások. (Dolg. 1943.). — Dr. Párduez Mihály: Szarmatakor legkorábbi emlékei a Bánságban. (Arch. Ért. 1942.). — Árpád-kori temető H. M. V.—Kopáncson. (Dolg. 1943.). — Szarmatakor emlékei Magyarországon III. kt. Arch. Hung. előkészületben. — A Szegedi Múzeumi Kiadványok I. 12. füzetében Moór Elemér munkájához 1 térkép. Moór Elemér ugyanott megjelenő sajtó alatt levő munkájához 1 térkép.

3. A Bácskai Múzeum gyűjteménye részére *rajzok és felíratok*. — A csanádmezei gyűjtemény számára *rajzok és felíratok*.

Dr. Foltiny István,
egyetemi gyakornok.

A.

1. Neuere Daten zur Materialfrage der Sammlung Zsófia von Torma. Ungarische Jahrbücher, 1943. Berlin. s. a.

2. Magyarországi eredetű régészeti leletek a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte“ gyűjteményében és raktárában. — Dolg. 1943. 218–220.

3. Ásatások a zentai Paphalmon és

környékén. (Dr. Korek Józseffel együtt.) — Ausgrabungen in Zenta Paphalom und in dessen Umgebung. — *Dolg.* 1943. 211–212. — 212.

4. A Magyarországra vonatkozó német nyelvű régészeti cikkek bibliográfiájának előkészítése.

B.

1. Pécs, Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának“ 1941. Évi Értesítője. — *Dolg.* 1943. 249–251.

2. Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának“ 1942. Évi Értesítője. — *Dolg.* 1943. 251–252.

3. Török Gyula: Pécsi Útmutató. *Dolg.* 1943. 252–253.

4. Bálint Alajos: Régészeti feladatok a Felvidéken. *Dolg.* 1943. 253–254.

5. A berlini Ungarische Jahrbücher 1943. évi könyvszemléje számára hat magyar régészeti munka rövid ismertetése.

D.

1. Hódmezővásárhely—Fehértópart. 1943. VIII. 21–28.

2. Zenta—Paphalom. 1943. IX. 2–25.

E.

1. Tanulmányozta és részben összegyűjtötte a berlini „Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte“ magyarországi származású leletanyagát.

2. Elkészítette a zombori múzeum leltárkönyvét és résztvett a múzeumi anyag kiállításában.

Dr. Korek József,
egyetemi gyakornok.
Bölcsészetdoktorrá avatott
1943. VI. 28.

A.

1. A Szentés—kajáni avar temető. — Das Avaren—Gräberfeld in Szentés—Kaján. — *Dolg.* 1943. 1–90. — 91–129.

2. Szarmatakori leletek Dombegyházról és Hódmezővásárhely—Pusztáról. — Funde aus der Sarmatenzeit in Dombegyház und in Hódmezővásárhely—Pusztá. — *Dolg.* 1943. 205–207. — 207–208.

3. Szkíta és Árpád-kori leletek Szőregről. — Skythische und Árpádenzeitliche Funde in Szőreg. — *Dolg.* 1943. 203–204. — 204–205.

4. Az 1943. évi őszentiváni ásatások. — Die Ausgrabungen in Ószentiván im Jahre 1943. — *Dolg.* 1943. 208–210. — 210–211.

5. Ásatás a zentai Paphalmon. — Ausgrabungen in Paphalom bei Zenta. Kalangya. 1943. 525–526.

6. Ásatás a zentai Paphalmon és környékén. — Ausgrabungen in Zenta—Paphalom und in dessen Umgebung. — (Foltiny Istvánnal együtt.) — *Dolg.* 1943. 211–212. — 212.

7. A csókai avakori sírleletek. (Dr. Csallány Dezsővel együtt.) A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. II. 5. s. a.

D.

1. Dombegyháza, 1943. III. 31.

2. Hódmezővásárhely—Pusztá, 1943. VIII. 17.

3. Fehértópart, 1943. VIII. 1–28.

4. Zenta—Paphalom, 1943. IX. 2–26.

5. Szőreg, 1943. IX. 30., X. 1.

6. Ószentiván, 1943. X. 11–15.

E.

1. A Bácskai Múzeum rendezése.

2. Szegedi Városi Múzeum raktárának rendezése.

Dr. Oroszlán Zoltán,
egyetemi c. ny. rk. tanár,
múzeumi igazgató-őr.

A.

1. Terrakottastudien. — Oriens Antiquus. s. a.

2. A dunavidéki lovasistenségek két új pannoniái emléke. — Zwei neue

Denkmäler der donauländischen Reitergottheiten. — Dolg. 1943. 145—154. — 154—163.

3. Ein rätselhaftes Relieffragment aus Intercisa. — Kazarow-émlékkönyv. s. a.

4. A Tápai-kiállítás. — Délvidéki Szemle 1943. 304—307.

5. A Művészeti Múzeumok Barátai Egyesületének 15 esztendeje. — Szépművészet. 1943. 190—194.

B.

1. Tompa—Alföldi—Nagy: Budapest története. I. Budapest az ókorban. — Budapesti Szemle s. a.

2. Tompa—Alföldi—Nagy: Budapest története. I. Budapest az ókorban. II. V—XI. Dolg. 1943. 236—241.

C.

1. A görög síremlékek művészete. I—II. — Két előadás Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottságának sorozatában 1943. II. 7. és 14.

2. Athén. Várostörténet. — Egy előadás a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem és Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottságának Szabadegyetemén 1943. II. 9.

3. Görög szobrászat. — Tíz előadásból álló sorozat a Budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem és Budapest Székesfőváros Népművelési Bizottságának Szabadegyetemén 1943. II. 12, 19, 26, III. 5, 12, 19, 26, IV. 2, 9, 16.

E.

1. Az O. M. Régészeti és Művészeti történeti Társulat főtítkára. Jelentését 1942/43-ról lásd az Archaeologiai Értesítő 1943. évfolyamában.

Dr. Párducz Mihály,
egyetemi m. tanár, adjunctus.

A.

1. Adatok az aláhajlítottlábú fibula szarmata típusához. — Einige Daten

zum Sarmatentyp der Fibel mit umgeschlagenem Fuss. — A Szegedi Városi Múzeum Kiadványai. II. 3. 1942. 31—35. 1.

2. Neue Angaben zum Fundmaterial der I. und II. Periode der Sarmatenzeit. Kazarow-émlékkönyv. s. a.

3. Szarmatakori telep Hódmezővásárhely—Kopáncson. — Eine Siedlung der Sarmatenzeit zu Hódmezővásárhely—Kopáncs. — Dolg. 1943. 164—169. — 170—171.

4. Árpád-kori temető Hódmezővásárhely—Kopáncson. — Gräberfeld der Árpádenzeit in Hódmezővásárhely—Kopáncs. — Dolg. 1943. 183—192. — 193—194.

5. Ásatások Csomafáján. — Ausgrabungen zu Csomafája (Kom. Kolozs). — Dolg. 1943. 202—203.

6. A Bácskai Múzeum anyagának leltározása és restaurálása. — Dolg. 1943. 213—214.

7. A Bácskai Múzeumból. — Kalangya. 1943. 521—522.

B.

1. Székely Zoltán, A komollói erődített római tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról. Kolozsvar, 1943. Dolg. 1943. 247—249.

2. Budapest története I. 1. 135—336. 1. (Alföldi András és Nagy Lajos, A római kor I. rész). Budapest története I. 2. 781—818. 1. (László Gyula, Budapest a népvándorlás korában). Dolg. 1943. 232—236. — 241—243.

3. Bónis Éva, A császárkori edényművesség termékei Pannoniában. Diss. Pann. Ser. II. Nr. 20. Budapest, 1942. Delg. 1943. 245—247.

D.

1. Hódmezővásárhely—Fehértó. 1943. augusztus 8—19.

2. Csomafája (Kolozs m). 1943. augusztus 24—szeptember 3.

E.

1. A zombori Bácskai Múzeum anyagának leltározása, restaurálása és kiállítása.

2. A csanádvármegyei régészeti gyűjtemény kiállítása.

*Dr. Széll Márta,
tanársegéd.*

A.

1. Elpusztult falvak, X—XVII. századbeli leletek Csongrád vármegye területén. — Verwüstete Dörfer, aus dem X—XVII. Jh. stammende Funde im Kom. Csongrád. — Dolg. 1943. 176—181. — 182.

2. Résztvett a Bibliographia Archaeologica Hungarica anyaggyűjtési és előkészítési munkálataiban.

E.

1. A zombori Bácskai Múzeum leltárcéduláinak gépelése.

*Dr. Török Gyula,
a pécsi Városi Múzeum vezetője.*

A.

1. A Pécsi Városi Majorossy Imre-múzeum Értesítője az 1943. évről. Szerkesztés. s. a.

2. Pécsi Útmutató. Szerkesztés. Pécs, 1943. 198. l.

3. Ásatások a Vučedol-zóki kultúra nagyárpádi telephelyén. Pécsi Értesítő. 1943. s. a.

4. Pécs története a honfoglalásig. — Pécsi Útmutató. 22—40.

5. Múzeumok, könyvtárak, levéltárak, nevezetesebb építmények, szobrok és emlékművek. Pécsi Útmutató, 164—195.

6. Zárszó, Pécsi Útmutató. 196.

C.

1. Művészet a magyar népi életben. — A pécsi képzőművészek és műbarátok társasága előadássorozatában.

2. Az őskortól napjainkig. — Pécsi szabadliceum.

3. A nagyárpádi ásatás. Helyszíni előadás. A régészek és műtörténészek csoportja előtt.

D.

1. Ásatás a zóki Várhegytetőn (őskori telep).

2. Ásatás a Majláth-utcában (bronzkori és római kultúrréteg).

3. Ásatás a pécsi Felsőszéttéren (ókeresztény temető terület).

4. Ásatás Kopács község Baksád nevű részén (római temető).

E.

1. Néprajzi gyűjtés a Dráva-szögben.

2. Tanulmányút Erdélyben: Porolissumi ásatások; Zilah, Szamosújvár, Kolozsvár, Nagyvárad múzeális anyagának és műemlékeinek megtekintése.

LITERATUR — IRODALOM — LITÉRATURE.

Tompa Ferenc, Alföldi András, Nagy Lajos: *Budapest az okorban.* Első rész. I—XXIII. 1—352. l. — **Alföldi András, Nagy Lajos, László Gyula:** *Budapest az okorban.* Második rész. 353—867. l. A két kötetben I—CXLVII. tábla és 7 térkép Budapest, 1942.

Ez a munka a Szendy Károly szerkesztette: Budapest története I. kötetként jelent meg, az Egyetemi Nyomda kiadásában, mind a fővároshoz, mind a kiadóhoz méltó kiállításban. Üdvözljük a munkát, amely nagy fáradsággal készült különböző részeiben már természeténél fogva sem lehet tökéletesen egységes, de irányadó lehet a jövőben várostörténeti monográfiáink hasonlókorú fejezetei számára, amelyek eddig — különösen a Magyar Vármegyék és Városok Monográfiája sorozatában — nem túlságosan kényeztettek el bennünket. Azoknak a színvonalát a millenium alkalmával készült monográfiák legnagyobb részének megfelelő fejezete messze felülmúlja.

Az összefoglaló munkák egyik legnagyobb jelentősége abban áll, hogy a tudomány állásának pillanatnyi keresztmetszetét adják, ami a folyton kutató régiségtudománynál azt is jelentheti, hogy mire a nagyobbterjedelmű munkák — főleg a mi, csak kivételesen recenseáló irodalmunk mellett —

mindenkinek a kezébe jutnak, vagy legalább is arról minden szakember tudomást szerezhet, egyik-másik megállapításukban, már túlhaladott álláspontot képviselhetnek.

Határkövet jelentenek így is, különösen akkor, ha alkalmunk van ugyanarról a tárgyról, vagy területről, esetleg éppen a legérdekesebb tájegységről régebben írt munkával összehasonlítani őket.

Ez a kiállításában is imponáló munka is ilyen határkö, amelynek — csak a legnagyobbakat említve — két előzménye is van.

Amit itt az ilyen természetű munkákról általánosságban elmondtam, az erre az egész munkára érvényes részleteiben is, de különösen áll az őskorról írt fejezetről, amellyel foglalkozni kívánok.

Ha Budapest első komoly monográfiáját, Salamon Ferenc: Budapest történetének első kötetét az ősrégészet szempontjából nézzük — pedig éppen abban az időben jelent meg, amikor a VIII. nemzetközi archaeológiai kongresszus a magyar föld felé irányította a külföldi szakemberek figyelmét — azt látjuk, hogy egyáltalán nem érdekelték a régészeti kutatások eredményei. Nem tekintette történelemnek azt, amit az emlékek mondtak s így figyelmen kívül hagyta azt, amit az emlékek bizonyítottak. Ez megfelelt a kor fel fogásának, amelynek történeti irodal-

ma még nem tudott mit kezdeni a régiségekkel.

Bőséges kárpótlást adott a századforduló tájékán Nagy Géza, aki Budapest és vidéke az ókorban c. tanulmányában, a nála megszokott pontossággal sorakoztatja fel a múzeumban heverő emléktárgyak adatait, hogy teljes képet adjon a kutatás akkori állásáról, az akkori tudományos álláspont szemzőgéből nézve. Munkája csupán a hármas felosztás — akkor részletekre nem bontható — alapján áll, mint ahogy nem is állhatott más alapon s még ezen belül is nem egyszer téved, ami szintén nem az ő rovására írható, hanem a kutatás hiányosságára.

Tompa most megjelent munkája (Őskor. 1—134. l., I—XXIV. tábla, 1 térkép) a „25 Jahre Urgeschichtsforschung in Ungarn“ c. értekezésben általa megállapított s Budapest őskora c. dolgozatában már felvázolt kultúrák alapján rajzolja meg a képet és igen helyes érzékkel beleilleszti a terület őskorát, a környező területek őskorába és a Budapest területén esetleg még hiányzó kultúrákról szóló fejezeteket — pld. az egész palaeolitikumot — ezeken keresztül világítja meg és helyezi bele a történelem keretébe.

A három szerző három könyve, három módszert követ és a három kor szemléletét, értékelését állítja szembe egymással s mindennél világosabban mutatja az 1878 óta megtett utat. Ez az egyik jelentősége.

Az ilyenirányú munkák másik jelentősége egy terület részletkérdéseinek megvilágítása, ha kell, idegen területek anyagának bevonásával. Talán nincs az országnak még egy olyan területe, amely erre annyira alkalmas volna, mint a főváros (Nagy-Budapest). „A Kárpátok medencéjének mindenképpen ez a hely a centruma, mert.... az egymástól elütő jellegű vidékeknek

a határvonala ezen a ponton találkozik.“ Ebből magyarázható, hogy Budapest és környéke a különböző kultúrák között is közvetítő szerepet játszott.

Ez a tétel vezető gondolata a munka egyes fejezeteinek, még ott is, ahol egyes kultúrák esetleg még ma sem mutathatók ki a területen.

Mikor Tompa fennebb hivatkozott németnyelvű munkája megjelent, az Archaeológiai Értesítőben ismertetvén, egyebek közt a következőket írtuk róla:

„A munka feloleli úgyszólván mindazt, amit a magyar kutatók ásója 1912—1936. közt napfényre hozott. Hogy az anyagból több lelet is hiányzik, az természetes, hiszen nem leletstatisztikára törekedett, hanem összefoglalásra, amely az egész őskori településnek a képét megrajzolja. E tekintetben pedig tökéletesen megvalósította a maga célját. Az elmaradt leletanyag megvizsgálása, a megadott kereten belül, azoknak a kötelessége lesz, akik az anyag birtokában vannak.“

Azóta jelent már meg néhány ilyen tanulmány mind az egyes korokról, mind egyes területekről, jelentősen bővítve ismereteinket. Most Tompa hozza előnk egy zártabb, kisebb területnek eddig jórészt csak hírből, vagy még így sem ismert leletanyagát, amelynek részletei — publikálatlanok lévén — most sem kerülnek az érdeklődő elé.

Érdemes az időben alig nyolc esztendő különbséggel megjelent két munkát, legalább nagyjából összevetni.

Az elsőben — bár ott az egész ország település-archaeológiája bontakozik ki előttünk — rövid jellemzés mellett az egyes korok leletein van a hangsúly. Itt a települési, vagy ha úgy tetszik művelődéstörténeti és történeti kép sokkal nagyobb perspektívát rajzolva — legsikerültebben a régi vaskorról — a bizonyító leletek csak kisebb, de jelentőségüknek megfelelő helyet

kapnak. Ezért van, hogy a fővárosi leletek ismertetése nem lehet arányos. Terjedelmük és jelentőségük azonban mindig arányban áll. Különösen ott, ahol általános érvényű problémák megoldására alkalmasak.

Egy hiányt akarunk csupán említeni, de sietünk is kijelenteni, hogy ezt a munka természete hozza magával. Az általános kép megrajzolásánál — ami rendszerint a területtől idegen anyagokon keresztül történt — több régészeti anyagot szeretnénk volna látni, nemcsak olvasni. Sőt a helyi anyagból sem ártott volna több.

Ez annyira idekívánczolt volna, hogy talán a szerző is úgy tekintheti ezt az amúgy is szélesen alapozott munkáját, mint az egész ország település-archaeológiájának alapvetését s nemsokára megörvendezteti a szaktudományt egy olyan munkával, amely az egész őskor teljes képét, minden kultúra minden eddigénél teljesebb bemutatásával magában foglalja.

Ez nagyon hiányzik nálunk s az alap itt készen van s egyik-másik részében olyan lendületes, hogy kiérzik belőle a jólvalósított cél: az őstörténetírás.

Éppen ezért nem is akarjuk a munkát részleteiben tárgyalni. Inkább egyes megállapításaihoz fűzünk néhány olyan gondolatot, amelyek vagy már az eddigi kutatások alapján is megoldást nyertek, vagy amelyeknek tisztázása — gondos megfigyelések alapján — a jövő sürgős feladata.

A palaeolitikumról szóló fejezet idegen anyag tárgyalásával győz meg e kultúra szükségszerű fellépéséről területünkön is. Meggyőz arról, hogy a természeti adottságok itt is lehetővé tették az őskori ember tanyázását, de nem az állandó megtelepedését, amit a gyűjtögető, vadászó primitív életmód nem engedett meg.

Ezzel a megállapításával — régen

hangoztatott meggyőződésünk szerint — helyesen értékeli az emberföldrajzi és néprajzi tényezők jelentőségét, amelynek még tágabb teret ad a fiatalabb-kőkor bevezetésében. Ezeknek figyelembevétele nemcsak összefoglaló, de részletmunkáknál is elsőrendű követelmény, mert nélkülök az őskori életképét sohasem lehet megrajzolni. Itt adott rövid, de határozott összefoglalása mutatja, hogy csak a néprajzi tények — régészeti anyagból kikövetkeztetett — adatai adják meg a kultúrkörök ismeretének helyes alapjait.

Budapest területének települése az újabb-kőkorban kezdődik. Területén — Tompa megállapítása szerint — a hazai összes kőkori kultúrák otthont találtak. Végigtanulmányozva az egyes kultúrákat, két kőkori kultúrának a nyomát sehol se találjuk. Az egyik hiányzó a Kőrös-kultúra, ha csak a tabáni töredékeket (I. t. 1., 3.) nem kell annak tekinteni. Ugyanígy hiányzik az a jellegzetes balkáni kultúra is, amelynek hazánk déli részén több lelőhelyét ismerjük s amely nemcsak a Tisza balpartján, de a Duna—Tisza közén is megvan. Itt is felmerülhet az a gondolat, hogy a nagytétényi sír egyik edénye (III. t. 4.) nem ezt a kultúrát képviseli-e? Ugylátszik, azoknak lesz igazuk, akik a Kőrös-kultúrát déli eredetűnek vélik. E másik, szintén déli eredetű kultúra itteni hiánya is megerősíteni látszik ezt a felfogást. Mindenestre nehezen várjuk Kutzián Ida eredményeinek publikálását, annyival is inkább, mert ez a gondolat legutóbb már abban a formában is felvetődött, hogy ezt a kultúrát nem lehet a szalagdiszes edények kultúrájába sorozni. (Erre mutatott rá legújabban Willvonseder is. W. P. Z. 1943. S. 106.). Ezt a kérdést azonban csak az eredet kérdésének kétségtelen tisztázása fogja eldönteni.

Ez a két kultúra a Duna—Tisza közén is előfordul, ami ellentmond Tompa megállapításának, hogy ebben az időben a Duna—Tisza köze még nem volt alkalmas a településre. Ha már a palaeolitikum embere tanyázhatott itt a magasabb dombokon (Szeged—Óthalom) az újabb-kőkori ember is letelepedhetett — s le is települt a magasabb homokbuckákra vagy löszhátakra. Mi ma is így látjuk, de erre a kérdésre a bácskai kutatások fognak végleges feleletet adni. Már is több kőkori lelőhelyet ismerünk innen.

Az újabb-kőkorból mutatkoznak a területen olyan jelenségek, amelyek nagy figyelmet érdemelnek még akkor is, ha egyelőre messzebbmenő következtetéseket nem lehet belőlük levonni.

Békásmegyeren, ahol a különböző kultúrákat nem lehet egymástól elválasztani (19. l.), a fiatalabb vonaldíszes kultúra emlékei (II. t. 1—5.) éppenúgy megvannak, mint a bükki- (II. t. 6.) és tiszai-kultúra (II. t. 8—10.) jellemző darabjai.

A Gallus-féle nagytétnyi sírban a bükki-kultúra II. periódusába tartozó edény (III. t. 1.), jellegzetes díszítésű szélizi (III. t. 2.) és egy olyan edényformával (III. t. 3.) együtt került elő, amely azóta a kökénydombi zavartalan tiszai-kultúrába tartozó telepen is előfordult (Fol. Arch. V. kt. VII. t. 4.), de ugyanebben a sírban volt egy olyan edény is (III. t. 4.), amely a Délvidéken, a csókai telepen a tiszai kultúrával együtt fordult elő.

Nem mondhatjuk ilyen kevés adat alapján, hogy ez törvényszerű, de a továbbiakban nagyon erős figyelemmel kell kísérni a jelenségeket, mert ha ez a jelenség több esetben is megismétlődik s a következtetésre biztos alapot kapunk, könnyen megindoghatnak azok az alapok, amelyekre újabb kőkori kultúránk kronológiája felépült.

Egyetértünk Tompával a magyarországi edényfestés eredete tekintetében, de meg kell említenünk, edényfestés — a bükki kultúrával egyidejűen — a Kőrös-kultúrában is fellép. És itt a tiszai-kultúra polichrom és monochrom festésének kronológiájában újabb megfigyelést kell közölnünk. Valóban úgy látszott, hogy az időrend a fenti sorrendet mutatja, de újabban a Kökénydomb — legalább is a tiszai-kultúra idején — egységes telepén a polichrom festésű edények lelőhelyétől alig pár méter távolságra, a legtisztább monochrom festést találtuk (Kökénydombi Venus), amely az egész bemélyített mintát — és nem a meandervonal határai közé eső felületet — borította.

Ugyancsak a Kökénydomb győzött meg arról is, hogy a kőbalták kronológiáját még ezután kell pontosabban megfigyelni. A bükki- és tiszai-kultúra formái közt — Tompa régi megállapítása szerint is — megvan a különbség, de úgy a Kökénydombon, mint Csókán, nem is szólva a Kőrös-kultúra telepeiről, e tekintetben a legnagyobb összevisszaság uralkodik.

A badeni-kultúra (magyar területen: péceli-kultúra) eredetkérdésében csak részben tudunk egyetérteni Tompával, de nem tudunk azokkal sem teljesen egyetérteni, akik e kultúra eredetét Magyarországon keresik. Úgy látjuk, hogy, amint a megalith-kultúrának csak a hatása mutatkozik meg a bodrogkeresztúri-kultúra egy bizonyos edényformájában — bár a kökénydombi utolsó ásatás ennek is igen szép díszített példányát produkálta — úgy a walternienburgi-brennburgi kultúrák is csak hatásaikban jelentkeznek a badeni kultúrában.

Az edénydíszítés legjellegzetesebb pontozásos formája Kökénydombon és Csókán is megvan. Az eddig csak az ú. n. Pfalbautopfokból levezethető

formák hazai neolitikumunkban (Kökénydomb, Kiss-tanya) is megtalálható. Nem kell és nem is lehet tehát az egész formakészletet idegen importnak tekinteni, de éppenúgy nem lehet egyes északi formákat sem tagadni. De ezek az idegenből idekerült s csaknem minden lelőhelyen előkerült példányok csak az alapját adják az új kultúrának, amelynek kronológiai helyzete a tiszapolgári és bodrogkeresztúri kultúrák közt jelölhető ki. És ez a kronológiai helyzet sok forma létrejöttét, sőt magának az egész edénykészítő technikának újszerű kialakulását is megmagyarázza.

De még ez a kronológia is óvatos-ságra int s teljes határozottsággal alig lehet többet megállapítani, minthogy a bodrogkeresztúri kultúrát megelőzően már itt van s azzal nem egy idő.

Forma tekintetében az ország úgy látszik külön zárt egységekre oszlik, amelyeknek teljes képe még ezután fog kialakulni. Az a gazdag anyag, amelyek változatos formakészletét Tompa olyan gondosan megrajzolta, nagy segítségére lesz a kultúra képének végleges megállapításánál. Sajnos, anyagunk jelentékeny része — így az únyi is — nem hiteles ásatásból való s ezért a felhasználásnál nagy elővigyázatra van szükség.

A rézkorról mondottakhoz inkább általános érdekű megjegyzést szeretnénk fűzni.

Itt volna az ideje annak, hogy az őskorban — de a többi korokban is — egységes nomenklaturával dolgozzunk. Áll ez nemcsak a különböző edényformák és eszközök elnevezésére — amely utóbbira szűkebb vonatkozásban éppen ebben a kötetben mutatott rá Patay Pál — de a korok elnevezésére is.

Tompa az aeneolitikum és a rézkor között — hogy úgy mondjuk — regionális megkülönböztetést tesz. A rézkor

elnevezést ott találja jogosnak, ahol az új fémeszközöket tömegesen gyártják, exportálják az önálló kultúrák, mint pld. nálunk. Ezzel szemben ott, ahol az eszközöket, ékszereket másodkézből kapják, legfeljebb aeneolitikumról, azaz kőrézkorról beszélhetünk.

A megkülönböztetés jogosult, de nem ezen az alapon. Az aeneolitikum átmeneti idő, amikor a réz még legfeljebb ékszer formájában jelenik meg. Nálunk is megvan a tiszapolgári-kultúrában, amelynek külön temetői is vannak (Kecaparton 50 m-re sem volt a bodrogkeresztúri-kultúra temetőjétől). Ezt az időt neveznénk aeneolitikumnak, vagy Alföldünkön akár tiszapolgári-kultúrának, de a regionális megkülönböztetésnek fennebbi módját nem tartjuk helyesnek.

Ezeket a zavart okozó megállapításokat egyszer már véglegesen tisztázhatná az Akadémia archaeológiai bizottsága, vagy akár a Régészeti Társulat e célra kiküldendő szakbizottsága.

Egyébként a bodrogkeresztúri-kultúra dunántúli elterjedéséről, ha a maga eredeti formájában keveset is tudunk, de vannak edényformák, amelyek feltétlenül rokonságot tartanak az ú. n. tejesköcsög-formájú edényekkel. Ilyenek az esztergomi múzeum pizkei és lábatlani edényei, amelyek hitelesítés esetén még érdekes meglepetéseket hozhatnak.

A harangalakú edények kultúrájának a bronzöntés technikája megismeretése terén játszott szerepe sok figyelmet érdemel.

A bronzkor kialakításának tényezői és a tőszegi rétegek alapján megállapított időrendi beosztás itt csak annyiban érdekelnek, amennyiben azok érvénye e centrális fekvésű helyre is megállapítható.

Az erős rézkori érdekelttség mellett természetesen látszik, hogy a kimon-

dettan bronzkori élet a kisápostagi csoport életével indul meg.

Mindenesetre érdekes, hogy a délebbi eredetű nagyrévi csoport éppenúgy nem jelentkezik a területeken, mint annak idején a kőkor két, csaknem pontosan e kultúra kiinduláspontjáig terjeszkedő kultúrája. Talán az okok is ugyanazok. Más kultúra terjeszkedése állja az útját.

Feltűnő, hogy ebben a korban a dunántúli hatás erősebben jelentkezik s az első periódus korai anyagával nem találkozunk.

A Lenke-úti kutyatemetkezések gyökereit a badeni-kultúra ismert állattemetkezéseiben látjuk, amelyeknek — ha nem is összefüggő — előzményeit a Kőrös-kultúra egyetlen öztemetkezésében fel kell ismernünk.

A II. periódus feltűnő módon erősen jelentkezik a területen, sőt most már a pesti oldal is szembetűnő módon benépesedik, de most sem a déli elem dominál, hanem a dunántúli, bár a kultúra leletanyaga, a Duna—Tisza között a keleti és nyugati provincia eleminek erős keveredését mutatja.

A bronztűknek kapcsolatait a később fellépő fibulával még messzebb lehet visszavezetni. Előzményei a lyukacs esonftűkben keresendők, amelyeket bronzkori sírokban, bronztűvel együtt is lehet találni. Ez is mutatja, hogy bronzkori ékszer és eszközkészletünk régebbi eredetét igazolandó, itt volna az ideje a kő- és bronzkori rokonformák egybevetésének.

A III. periódusban a terület a Duna—Tisza közének hatása alatt áll s a vatyai csoport nyomja rá bélyegét a kultúrára. De ekkor érik a főváros területét az első lausitzi hatások is.

A IV. periódus gyér leletei az ősi thrák és a már a III. periódusban megjelent illýrség ellenséges érintkezésének bizonyítékai.

A nagyon változatos leletanyagban említett esontzablaszárok, hitelt érdemlően, az aeneolitikumig mennek vissza.

A korai-vaskor (lehetne első vaskornak is nevezni) kérdésének tárgyalásánál helyesen mutat rá a még mindig elterjedt hallstatti elnevezés hibás voltára. A lausitzi kultúra továbbélését látja benne helyenként.

Itt is — főleg az Alföldön — sok a tisztázni való kérdés. Ilyen magának a lausitzi kultúrának itteni megjelenése is, ami nagyon jellegzetes, temetőkből származó edényekkel is bizonyítható, de annyira területi összefüggés nélkül jelentkezik, hogy az utolsó szó kimondásához még sok kutatásra van szükség.

De ilyen a vaskornak a bronzkor utolsó szakaszától való szétválasztása is. Itt-ott kezd már kibontakozni a megoldás lehetősége, de határozott, korszakok szerinti szétválasztás itt még csaknem lehetetlen. Egy-egy magányosan feltűnt edény bízta a reménnyel, de ez olyan távol jelentkezik azoktól a területektől, amelyeken a dunántúli hatás kimutatható (pld. a Bácskában), hogy azokkal való kapcsolatairól még nem beszélhetünk.

Ebben a fejezetben van szó az alföldi tumuluszok kérdéséről is, amelyeknek jó része — mint Tompa mondja — már a szkita időkben keletkezett.

Kétségtelen, hogy ilyenek is vannak (pld. Gyomán), de olyan kevés hiteles feltárásunk van még, hogy ezek a tumuluszok még nagy meglepetéseket tartogathatnak éppen a keletkezésük idejére nézve. E tekintetben éppen ezen a téren volna nagy szükségünk modern feltárásokra, amelyek sokszor fognak eredménytelenül végződni, mint azt a magunk tapasztalatából tudjuk. Pedig itt volna az ideje, hogy különösen a Tiszántúl tömegesen jelentkező

halmaink eredete végre tisztázva legyen.

Egyébként ennek a kornak a meg-
rajzolása a könyv legjobban sikerült
fejezete. Itt sikerült legjobban törté-
netet írni s azt gazdag anyaggal is tá-
mogatni. Az aranyesészek kérdésének
tárgyalása nagy figyelmet érdemel.

A kor bőséges tárgyalását azzal ma-
gyarázza Tompa, hogy „ebben az idő-
ben rakták le annak a városnak alap-
jait, amely ma a Kárpátmedence szí-
vének szerepét tölti be“. Ettől a kortól
kezdve nincs megszakítás a település
történetében.

A késő-vaskor (második vaskor)
jellemezése szintén igen jó. Ez a kor is
tartogat még számunkra meglepetése-
ket. Grafitos edényei már is jelentke-
tek a fővárostól távolos vidékeken
(lásd e kötetben a hódmezővásárhelyi
1943. évi ásatásokról szóló összefogla-
lást) is. Ezeknek meghatározott kelta
néptörzsekhez való kötése egyelőre még
nem tekinthető befejezettnek.

Az elmondottak nem a könyv hiá-
nyait mutatják, hanem azt, hogy a
könyv elolvasása mennyi hiányunkra
vet fényt. Éppen azért nem is érintik
a munka értékét, amely — mint éppen
ezekből látszik — gondolatokat kelt a
figyelmes olvasóban, különösen a saját
kutatásai területén. Ezeknek a gondo-
latoknak a tisztázása a további kutá-
tások során elengedhetetlenül szüksé-
ges.

A munka értékét talán azzal az egy
mondattal lehetne legjobban kifejezni:
Tompa ezzel a munkájával is nagy lé-
péssel vitte előre a magyar ősrégészeti
kutatást. S ha a munka olvasása köz-
ben felmerült gondolatok is tisztázta-
nak, abban is lesz a munkának annyi
értelme, mint a továbbfejlesztésre al-
kalmas alapok lerakásában.

Dr. Banner János.

•

Annak a megállapításnak az igaz-
sága, hogy Budapest területének jelen-
tősége a Kárpátok övezte medence te-
rületén belül uralkodó politikai visz-
onyok függvénye, a történeti korokra
értvényes igazán. A pénztörténeti és
írott források alapján rekonstruált
történeti kép a kultúráknak és a már
nevükön nevezhető népeknek ugyanazt
a hullámzását mutatja, mint aminőt a
főváros őskori története tár elénk. Az
őskor folyamán egyetlen egyszer sem
került az egész medence ugyanannak a
kultúrának a befolyása alá, hanem egy
időben egyes területeket más-más kul-
túrák tartottak uralmuk alatt, ezért
Budapestnek a magyar medence szem-
pontjából központi helyzete nem érvé-
nyesülhetett. Mindig annak a kultú-
rának egyik lelőhelye csupán, amely
ezt a területet birtokolta.

Ez a kép csak részben módosul, ami-
kor Kr. e. 10—9. körül egész Dunántúl
római megszállás alá kerül, de ugyan-
ekkor a Duna—Tisza köze megmarad
barbaricumnak. Óbuda, illetve Aquin-
cum az ellenséges balparttal szemben
fontos katonai támponttá épül, míg
Pest, Kr. u. 92—114. óta, ennek a tá-
maszpontnak megerősített előterepévé
(Transaquincum) válik. Ettől kezdve
tehát külön utakra tér a jobb- és bal-
parti városrész története, s igen gyak-
ran ellenséggként állanak egymással
szemben.

A budai oldal művelődéstörténeti
képének kialakításában az illyr fajtájú
eraviscusoké a legjelentősebb szerep,
akiket a Gellérthegy és Tabán terüle-
tére a dák és kelta-bój hatalmak közti,
pusztulásig menő küzdelem sodort, a
Kr. e. 70—60. közti években. Ők az első
határozott névvel jelölhető állandó te-
lepesek ezen a területen. A bój és dák
uralom emlékei egyaránt jelentkeznek
területünkön, ha még oly rövid lélek-
zetű is ez az uralom.

Az eraviscusok politikai története, letelepedésük ideje, az általuk megszállt terület kiterjedése, belső szervezetük, kultúrájuk latin színezete elsősorban pénztörténeti források alapján állapítható meg. Ezt a képet a településekre, vallásukra, temetkezési szokásaikra, kőfaragómesterségükre, bronz- és agyagművességükre vonatkozó régészeti adatok egészítik ki. Ez adatokból tevődik össze az eraviscusok parasztkultúrájának színes mozaikja, amelynek elemeit a régi kelta és az új római műveltség adták. A római uralom véglegessé válása ezen a területen a kialakulóban lévő Aquincum fejlődésének alapvető feltétele. A fejlődés állomásait is fokról-fokra követhetjük. Gátoló tényezője e fejlődésnek, hogy Aquincum a római limes egyik legfontosabb részének sarokbástyája csupán, de nem válhatott az egész magyar medence középpontjává. A római hatalom a körülmények szerencsétlen találkozása folytán a Duna-Tisza közének provincializálását már nem végezhetette el, s enélkül a medence egységesítése csak ábránd maradt.

Katonai szempontok emelik tehát a város jelentőségét. A megszállás első idejében lovascsapat kerül ide, amelynek Drusus alatt kőtáborot építenek, s valószínű, hogy a dunai flottának korán itt lehetett az állomása. Domitianus uralkodása alatt legiós tábort kap, Traianus idejében a jazig határőrvidéknek, Alsó Pannoniának fővárosa. Ennél nagyobb jelentőségre azután a római foglалás idején nem jutott. Egyike a legérdekesebb fejezeteknek az, amelyik a katonailag mind jelentősebbé váló Aquincum városodását és rómaivá válását rajzolja. Kr. u. 124-ben municipium, ugyanennek a századnak a végén colonia lett. Ez azután az utolsó rangemelés is. Részletekbe me-

nően foglalkozik Alföldi a városi szervezet kérdéseivel (tisztviselői és hivatalnoki kar, azok választása, városi és császári közigazgatás, a polgári jogok gyakorlásának a módja, a vagyonos osztály terhei, vallási és közjóléti egyesületek) és a város társadalmi összetételével. Ez utóbbira vonatkozóan megállapítható, hogy bár az alapréteget az őslakóknak tekinthető eraviscusok adják, a legiókkal a nyugati kelták és italikusok kerülnek ide a legnagyobb számban. Azonban a felírt emlékek tanúsága szerint a rajnai germánok épüget eljutottak Aquincumba, mint a Balkán különböző thrák törzseiből származók, s nem hiányozhattak természetesen az erdélyi dákok sem. Rajtuk kívül görög, kisázsiai, szír, afrikai elemekkel is számolni kell.

Igen érdekesen és élvezetesen rajzolja Alföldi a fővárost tudatosan utánzó kisvárosi életet, amely utánzásnak a mennél igazibb rómaiság után való sóvárgás az igazi oka. Lehetővé tette ezt az a hatalmas szervező erő, amely mindenütt, ahová a legiók eljutottak, megteremtette a romanizáció kereteit és segítette azokat megfelelő tartalommal is kitölteni. E tényezőkön kívül Aquincum fejlődésére sorsdöntő hatással azok az útrendszerek voltak, amelyek révén legkorábban a gyarmatosító Itáliával, Kr. u. 100 körül a Rajna vidékkel került kapcsolatba. Különösen figyelmet érdemlő része e fejtegetéseknek az Aquincumtól keletre vezető, tehát a jazig földön keresztül vonuló utak kérdése. Alig lehet kérdéses, hogy ilyen út, illetve utak voltak, ezek az utak tették lehetővé a provinciák kisipari termékeinek oly nagy mértékű beáramlását a jazig földre, hogy azok e terület sírmellékleteinek igen jelentős részét képezhették. Ez utak kiinduló pontjai is feltételeztettek, irányak-

ra vonatkozóan biztos régészeti adataink (kivéve a szegedi emlékeket) sem igen vannak. Az alföldi, elsősorban Duna—Tisza közén végzendő ilyen irányú kutatásoktól várhatjuk csupán a kérdés megnyugtató megoldását.

Aquincum története a Kr. u. III. század idején (legalább is a század első felében) a politikai emelkedés jegyében áll, ami azonban sajnos nem járt együtt az életszínvonal emelkedésével. A szakadatlan harcok miatt a pannoniai ezredek állomáshelyei a római birodalom politikai súlypontjai is egyúttal. Ennek bizonyos fokú anyagi felvirágzás lett az eredménye, de már a század vége felé sokat szenved Aquincum, s vele egész Pannonia. Ezen a tényen nem változtat az sem, hogy a pannon katonacsaládok új arisztokrata rétegéből emelkedett ki pl. a IV. század vége felé a kor egyik legértékesebb császára, Valentinianus. Evekre kiterjedő pontossággal követhetjük nyomon a katonai és polgári szervezet ezidőbeli alakulását, illetve hanyatlását. Amióta a limes jelentősége a provinciák védelme szempontjából szinte alig jöhetett számba, s a betört ellenséget a provinciák belsejében központosított seregtestekkel igyekeztek kivenni, Aquincumnak, mint a dunai limes egyik sarkpontjának megszűnt a jelentősége. Diocletianus, Constantinus, I. Valentinianus katonai és polgári reformjai Aquincum korábbi fontos szerepének teljesen véget vetettek. Jóllehet ez utóbbi éppen Aquincum területét és környékét igen megerősítette. A vallási élet zűr-zavara, a városi társadalom felbomlása, a gazdasági hanyatlás számos jele mutatnak a közelgő végre. Régészeti leletek (elpusztult, de fel nem épített köz- és magánépületek), írott emlékek csak halványan érzékeltetik a végbement pusztulás mértékét, amely az V. század folyamán a teljes

eibarbárosodásig jutott.

A pesti oldal élete egészen más jellegű. Bizonyos, hogy nagyobb település Aquincum bástyájaként szereplő Transaquincum előterepén nem lehetett. Nem is ismerünk a város területéről nagyobb jelentőségű leletet ebből az időből. De bizonyos, hogy osztott a barbaricum életének minden megnyilatkozásában, ha nem is a város területe, de a távolabbi környéke. Ez életnek a hordozói a Kr. u. I. század második évtizedében, Róma hívására Déloroszországból beköltözött szarmata-jazigok.

Nagy hálára kötelezte Alföldi András a szaktudományt, amikor erre a népre vonatkozó egykorú írott adatokat összegyűjtve állította össze először a rájuk vonatkozó tudnivalókat. Megtudjuk ezekből, hogy e nomád pásztorkodó nép nem volt egységes fajú, de többségében valószínűleg iráni. Erre mutatnak az eddigi megfigyelések is. Bizonyosan az eddigi megfigyelések nem megnyugtató eredményei miatt nem tér ki a Kecskemét-ladánybenei agyagedény szarmata felíratára. Törzsi szervezkedésükről is elég bőséges adatok állanak rendelkezésre. Valószínű, hogy a kettős királyság intézménye náluk is megvolt. Társadalmi rétegződésüket illetően annyit állapíthatunk meg, hogy egy uralkodó és egy alávetett (rabszolga) réteg állnak igen gyakran egymással szemben. Lovasnép, s ez jellemzi haramiorukat is. Valószínű, hogy társadalmi tagozódottságuknak megfelelően az előkelőek a nehéz páncélosok, akik a csaták súlyát viselik, a köznép a könnyű, csalogató lovastaktikát űzte. Fegyvereik a döfő lándzsa, a gyűrűs rövid és a kétélű hosszú nehéz kard. A leírások szerint a fegyverzet részei a lovast és lovat borító pikkelypáncél is.

Feltűnő, hogy régészeti leleteinkben a szarmaták lovas voltára csak egy-két adatunk van (ezek sem hiteles feltárából valók). A rövid és hosszú kardok divatja, mint újabban tudjuk, kronológiailag nem egyszerre jelentkezik. A gyűrűs, rövid kardokat (Szil. Gáva, Kistőke) a Kr. u. I–II. a hosszú, kétélű pallosokat már a Kr. u. III–IV. századi szarmata hagyatékból ismerjük. Nyilván és így maradványait eddig nem ismerjük a régészeti leletekből. Nem sok bizonyítékát találtuk eddig a szomszédos quádokkal való együttműködésüknek sem. A csongrádi pajzsdudoron kívül, három fibula (Kiszombor B. Orcsháza, Kenderes) és talán egy Hódmezővásárhely-kishomoki edény szólnának a szoros érintkezés mellett. Ugyanígy csak szórványos hatásaiban mutatkozik a vandálokkal való érintkezés, s ez is inkább csak a III–IV. századokban (Jászsászentgyörgy, Nyiregyháza—Lovaskaszárnya, Hortobágy—Poroshát, Szentés—Sárgapart).

Politikai történetük részleteiből ki derül, hogy politikai uralmuk a legnagyobb kiterjedés idején Felsőmagyarország jelentékeny részét magában foglalta (Kr. u. I. század?), s nyugati határuk a Morva folyónál volt. E feljegyzések igazolására mindenestre érdemes lenne ezen a területen a jazigokra vonatkozó régészeti leleteket felkutatni. A jazig politikai hatalom területi kiterjedése kérdéses volt a déli területeken. Ma már bizonyosnak látszik, hogy a Bánát nagyobb része már a legkorábbi időktől kezdve a kezükben volt.

Az a féktelen harcikedv, amellyel a Kr. u. I. század vége felé, s az azután következő időkben a szarmata-jazigok, s a velük szomszédos quádok minduntalan rátörnek Pannónia északi és keleti határterületeire mindig nehezebb-

ben elviselhető pusztításokat jelentett a limésmenti városokra, köztük Aquincumra is. És az is bizonyos, hogy ezek az ellenségeskedések tették lehetetlenné Sarmatia provincia megalapozását. Ezzel megszűnt a lehetősége is annak, hogy a kereskedelmi összeköttetések gyümölcsözővé váljanak. Nem lehetett számítani ilyen körülmények között arra, hogy a provinciális kultúra területéről, a kereskedők nyomába az összeköttetéseket biztosító telepések jöjjenek a barbaricumba és emeljék az itteni élet színvonalát.

Ezek a körülmények határozták meg nemcsak a balparti városrészt, hanem a távolabbi környék életét is. A politikai és katonai viszonyok állandó változása, s még inkább romlása miatt nem válhattak a limésmenti városok, köztük Aquincum is a provinciális életforma oly közvetítőivé, aminőre a barbaricum lakosságának szüksége lett volna. Aquincum sorsának tragédiája akkor kezd beteljesedni, amikor Kr. u. 270. táján Dácia elvész, s ezzel a keletről előtörő, elsősorban germán népek előtt az utolsó akadályok is elhárultak. A szarmata-jazigokkal együtt a quádok, vandálok, gótok, s végül a hunok meg-megújuló csapásai alatt összeomlik a pannoniai és moesia római véddrendszere. A hunok az itt talált és hódoltatott szarmata és germán törzsekkel addig ostromolták ezt a területet, amíg az V. század elején Valeria tartományt a birodalom végleg átengedte nekik.

E rendkívül mozgalmas idők meg elevenítése, a lezajlott történeti események rögzítése a barbaricum területére vonatkozólag bizonyos keretet adnak, amelynek kitöltését a régiség-tudománynak az ide tartozó anyaggal foglalkozó része még nem vállalhatja. A régészeti anyagnak napról-napra való növekedése azonban lassan-lassan

azokat az adatokat is a kezünkbe adja, amelyek a véres harcok mögött lüktető mindennapi élet rekonstrukcióját is megengedik.

A V. század ismét fordulópontja a két városrész történetének. Ettől kezdve ismét ugyanazon keretek között folyik a két városrész élete. Mind soványabbak azonban azok az adatok, amelyek a római uralom végétől a népvándorlás korának egymást váltogató népein keresztül az itteni élet folyamatosságát a honfoglalás idejéig elvezetik. A pesti castellumon kívül, az óbudai raktárúcai cella trichora az egyedüli biztos adat, amelyre ilyen irányú következtetést építeni lehet. Ez utóbbi a jelentősebb, mert a klasszikus világ nagy reformáló és megőrző erejével, a kereszténységgel kapcsolja össze a főváros történetét.

Dr. Párducz Mihály.

*

A II. rész V—XI. fejezetei Aquincum város topográfiájával, vallási életével, temetőivel és temetkezésével, a város helyőrségének esapataival, a családi és társadalmi élettel, a művészetekkel és a gazdasági élet emlékeivel foglalkoznak. Mindezek azonban csak az egyes fejezetek főcímei, ezeken belül az emlékszerű maradványok és feliratos emlékek alapján a város életének jóformán minden megnyilvánulásával találkozunk. A fejezeteket kettő kivételével Nagy Lajos írta, munkatársai Nagy Tibor és Szilágyi János voltak. Előbbi a „Vallási élet Aquincumban“, utóbbi az „Aquincum helyőrsége“ című fejezetet írta.

Aquincum négy évszázados történetének keresztmetszetét kapjuk ebben a részben. A város életének teljes képe bontakozik elénk, a régebbi kutatások kellőképpen felülbírált eredményei mellett a legújabb ásatások eredmé-

nyei is döntően beleszólnak a kép összeállításába. Altalában ezeket a fejezeteket a részlettanulmányok alaposága jellemzi. Minden fejezet és minden szakasz a vonatkozó irodalom tökéletes ismeretét és egyúttal felhasználását mutatja; a kép tehát, mely azokból élénk tárul, teljes és tudományos szempontból korszerű. Az emlékek az írók kezében beszélő tanúbizonyságokká válnak, az oltárok, sírkövek, fogadalmi táblák, történeti emlékek feliratait csakúgy ontják a szerzők kezében érdekesebbnél érdekesebb adataikat. A könyvnek ezek a fejezetei leíró régészetünknek legszebb lapjai közé tartoznak és egyúttal pannóniai archaeológiánknak szintézisre való érettségét bizonyítják.

A topográfiában az újabb kutatások nagyjából megállapították a mai Óbuda területén fekvő katonaváros határait, napfényre hozták néhány nagyszabású emléket; közülük különösen az 1941. évi ásatások jártak fényes eredménnyel, feltárván a hajógyári szigeten a legátus palotájának néhány remek helyiségét. A katonaváros remekül restaurált, ú. n. II. amphitheátrum viszont megmutatta a város déli határát. Előkerült a legio II. adiutrix valetudinariuma is (kórház), melynek helyét 1938-ban az ásatások pontosan kijelölték. De egyúttal véglegesen eldöntötték a „canabae“ helyét, azaz megállapították a „veterani et cives Romani consistentes ad legionem II. adiutricem“ települési helyét, mely nyugat felől épült össze a katonavárossal. Ezzel azután végképp nyilvánvalóvá vált, hogy az aquineumi ásatások helyén, a múzeum környékén előkerült épületelemek a szintén fallal körülvett polgárváros maradványai, mely a katonavárostól északra több mint másfél kilométerre feküdt; ennyi, sőt ennél nagyobb távolságot egy-

egy város katonai és polgári része között másutt is találunk (nálunk pl. Brigetióban). Nagyjából megállapíthatták az Aquineumból kivezető utak helyzetét is, ami viszont a város kapuinak elhelyezését tette lehetővé és így fontos lépést jelentett a város térrajzának végleges felépítésében. Elmondhatjuk, hogy e téren az okszerű és bizonyító erejű ásatások sok új adatot hoztak és még több régít megerősítettek.

A „Vallási élet Aquineumban” című fejezetben Nagy Tibor három részre osztva mutatja be az aquineumi vallási élet emlékeit, külön méltatva és jellemezve a benszülöttek vallását, a római birodalmi istenek kultuszát és végül a keleti kultuszok és misztériumvallások emlékeit. A benszülöttek vallásának középpontjában szerinte is, akár a kérdés előbbi feldolgozójának, Brelichnek véleménye szerint is, a Silvanus-kultusz állott. Mindenesetre ennek az istenségnek meglévő emlékei teljesen római, illetőleg itáliai formát mutatnak, és az ősi, esetleg eredeti pannoniai Silvanus-jelleg teljesen beleolvadt és feloldódott az itáliai Silvanus-tiszteletbe és képtípusba. A második részben a római istenek felsorolását, isteni lényük taglalását és emlékeik pontos felsorolását kapjuk, de egyúttal a hívők és istenek viszonyáról, a templomokról, a collegiumokról, a papságról és az ünnepekről is elmond Nagy Tibor minden adatot. A keleti vallások emlékeinek felsorolásában is hasonlóan pontos. Ez a fejezet nagy és kimerítő adattömege miatt érdemel dicséretet, nyelve azonban a sok latin terminus technicus miatt igen nehézkes.

A „temetők és temetkezés” fejezetben Nagy Lajos ismerteti előttünk Aquineum legfontosabb temetőit, közöttük az Arany-árok mellett, hol a legjobban

lehetett megfigyelni az Aquineumban a Kr. u. I–II. században divatozó temetkezés ritusait, és egyúttal az egyes, fakoporsókba zárt temetkezések mellett, égetés után összegyűjtött hamvakat tartalmazó urnákat és egész nagy családi sírkerteket találtak, több, különböző időből származó sírral. Külön tárgyalja a sírok fölött emelt sírépítményeket és háromnak rajzos helyreállítását is megkísérli.

„Aquineum megszálló csapatairól” Szilágyi János ad részletes beszámolót. Amíg a városnak csaknem végig egy légió, a legio II. adiutrix volt az igazi helyőrsége, addig a hosszabb-rövidebb ideig itt állomásozó gyalogos és lovas segédesapatok (cohorsok és alak) igen nagy számban hagyták hátra itteni tartózkodásuk „bélyegeit”. Szilágyi János nagy érdeme, hogy egyetlen bélyeges téglát sem hagyott figyelmen kívül, hogy a csapatok lajstromát teljesen hitelesen és kimerítően sorolhassa föl. De ezenfelül megismerteti az olvasót ezeknek a csapatoknak a teljes szervezésével, szolgálatával, a tiszti és altiszti grádusokkal, a katonáknak fizetett zsold összegével; írásából valóban a katonai garnizón teljes élete tárul elénk minden vonatkozásában.

A „családi és társadalmi élet” című fejezetben ismét Nagy Lajos a vezető. A síremlékek feliratai alapján egy három oldalas szakaszban igen éles és jellemző összefoglalást nyerünk az aquineumi élet családi vonatkozásairól, a társadalmi osztályok kialakulásáról és a törvényes házasságból és a concubinátusból származó gyermekek helyzetéről.

A közegészségügy tárgyalásánál viszont megismerkedünk Korbuly György „Aquineum orvosi emlékei” c. műve alapján, aki ezt a kérdést annak idején behatóan feldolgozta, az Aquineumban működött orvosokkal; bőven tárgyalja

továbbá Nagy, Aquineumnak mint gyógyhelynek a kérdését, és azután pontos felsorolását és ismertetését kapjuk mindazoknak a fürdőknek, amelyeket eddig az ásó akár az aquineumi katoná-, akár a polgár-városban feltárt, valamint az aqueductus irányáról és szerepéről.

A „népművelés“ című rész azokat az emlékeket mutatja be, talán kissé félrevezető cím alatt, amelyek a tanításra és iskoláztatásra vonatkoznak. Meg kell említenünk, hogy a paedagógus gagátból készült szobrocskája aligha készült helyben, így tehát egyszerűen disztárgyaeska, nipp is lehetett.

Az „irodalom“ című részben igen érdekes egy helyi sírversgyártó műhelynek a felfedezése, melynek egyik főműve, a daru-utcai szarkofág sírverse feltűnik erősen epikureista szellemével. Nagy Lajosnak nagy érdeme, hogy ennek az epitáfiumgyártó költői műhelynek létezésére reámutat. Révay József azóta felismerte, hogy az említett daru-utcai sírvers kezdőbetűi a költőnek nevét is rejtik: „.....LUPUS FELICIT“.

A „zene és színházról“ szóló részben az aquineumi múzeum feltett kincsének, az orgonának történetéről és felépítéséről értesülünk, a színházat pedig aligha nélkülözhetette ez a nagy provincia-főváros; Nagy Lajos reménykedik megtalálásában.

Az eddigi részint szociális, részint művészeti jellegű fejtegetések után Aquineum tűzoltóságát mutatja be nekünk a könyv. A tűzvédelemről a „collegium fabrum et centonarium“ gondoskodott, a polgár városban állott lakományát nemrégén ásták ki. Végül e fejezet utolsó része az amphitheátrumokat ismerteti. A polgár városit behatóbban, az új katonavárosit csak felületesen. Nyilván nem akart a készülő,

nagyobb ismertetés elő vágni bővebb leírással a szerző.

A X. fejezet a „művészetek“-et foglalja össze, és benne a képzőművészetek emlékeit tárgyalja igen terjedelmesen Nagy Lajos. Az első részben az építészeti emlékeiről beszél; mint mondja: „külön fogunk szólni a templomokról, középületekről, villákról és magánházakról“. A templomokról igen behatóan emlékezik meg, elsősorban Aquineum két legérdekesebb templomépítkezését, az óbudai gázgyár telken talált kerek templomot, valamint a lóhere-formájú cella trichorá-nak nevezett ókeresztyén templomot tárgyalja és méltatja igen részletesen. Mindkét épülettípus eredetét is ismerteti. Azután az óbuda római villákat mutatja be. A magánházak azonban a bevezetés ellenére sem kapnak helyet ebben a fejezetben, pedig azoknak építésmódja erősen ennek a körébe tartozott volna. Ugyancsak nélkülözzük itt az építészeti maradványok stílusára annyira jellemző oszlopfők, faragványok bemutatását és jellemzését. Ezeknek tárgyalása ehhez a fejezethez szervesen kapcsolódik és hiányuk egyúttal e rész érzékeny hiányossága is. A falfestésnek, a stukkódíszítésnek és a mozaikkészítésnek emlékeit a szerző évtizedes tanulmányai alapján tökéletesen dolgozza föl s állítja elének. A szobrászatot tárgyaló részben a pontosan Aquineumra lokalizálható szobrászati emlékeket igyekszik előbb különválasztani azoktól, amelyeknek rendelkezési helyét nem lehet és nem szabad e városban keresni. Ez a különválasztás nagyjából sikerültnek mondható, de a 601. lapon felsorolt mitológiai tárgyú szarkofágtöredékeket és domborműveket aligha lehet másnak, mint egy Aquineumban dolgozó műhelynek tulajdonítani. Ezek az emlékek stílussajátosságaiknál fogva összefüggő csoportot alkotnak és műhelyüket sze-

rintünk csakis Aquineumban kereshetjük. A továbbiakban az aquineumi szobrásziskola termékeinek inkább tipológiai felsorolását és méltatását kapjuk; a szobrásziskola stílussajátságainak felderítésére a szerző nem fordít több gondot. Pedig, az általa összeállított emlékeken olyan sajátosságos pannoniai stílusvonások ismerhetők föl, melyek ennek a tartománynak szobrászati emlékeit érezhetően és érzékelhetően elválasztják a környező provinciák szobrászatától. Ezek a helyi sajátosságok a legélesebben az aquineumi múzeum mészkő-bikaszobrán és az új mithraeum töredékekben előkerült nagy Mithras-kegyszobrán ismerhetők föl. Hogy mik ezek a sajátosságok, azokra lesz alkalmam rövid időn belül másutt még visszatérni.

A „fémművesség“ című részben elég részletes összegezést kapjuk az Aquineumban előkerült bronz, ólom és egyéb fém-ből készült tárgyaknak, szobrocskáknak. Közülük többet lehet helyi műhelyek alkotásainak tartani, de igen sok az import-áru, melyek délről, nyugatról és keletről kerülhettek hozzánk. E részben is inkább a leletek pontos összegezése dicsérendő. Az „iparműves-cég“ címszó alatt főleg az elefántesont-faragás két emlékével, valamint az ötvösség emlékeivel foglalkozik. Ezeknél egyelőre helyi műhelyről aligha beszélhetünk, mert az emlékek nem adnak módot ilyenek pontosabb kimutatására. Rendkívül értékes ennek a fejezetnek az „agyagművesség“-ről szóló része. Itt rendkívül otthonossággal mozog a szerző és nagy tudással választja szét az egyes nagyobb fazekasműhelyekhez tartozó emlékanyagot. A katonavárosban két nagy műhelyről, míg a polgárvárosban négyről tudunk, köztük a legnagyobb és legjelentékenyebb a gázgyár helyén talált fazekas-telep volt; itt működött Pacatus, a leg-

kiválóbb aquineumi fazekasok egyike, akinek művészetét e gyár öntőmintá és készanyaga mellett Eszéken előkerült művei alapján ismerhettük meg. Nyilván e gyárnak ott is raktára, vagy fiókja működhetett. A több nagy égetőkemencével, a minták százaival bíró gyár a markomann háborúk idejében semmisült meg, legalább is 200-on túl már nem találkozunk gyártmányaival. Ez a fejezet egyike a legszebbeknek és legtanulságosabbaknak, mellyel a könyvben találkozunk.

A XI. fejezet a gazdasági életet tárja elénk. Az „ipar, kereskedelem“ című részben mindazokat az ipari ágakat és kereskedelmi foglalkozásokat felemlítve találjuk, amelyekre, akár az emlékek, akár a feliratok révén derült fény. A fa- és vasipar, a szövetséggyártás és cipészipar kétségkívül virágzó szakmák lehettek, nemkülönben sok emlék utal arra, hogy a kelta őslakosság kitűnő fuvaros és postás is volt a római uralom alatt. A „vám“-részben Aquineumnak, mint vámállomásnak szerepével foglalkozik a szerző, és itt szól a híres kútbélésül felhasznált fahordók dongájába égetett feliratról, mely a II. segédlegió kórháza számára szállított bort (?) vámmentesnek nyilvánítja. A katonai hatóságok Pannóniában és másutt is megkülönböztetett elbánásban részesülhettek a csapattesteik számára szállított áru vám-elbírálásánál. Ennek a vámforgalomnak a nagyságát jellemzik a Commodus uralma alatt épült vámállomások burgusainak feliratos emlékei, melyek közül kettő éppen Aquineum körzetéből került elő. Ezután igen tanulságos cikkekben foglalja össze Nagy Lajos az olvasó számára Pannóniának kereskedelmi és ipari kapcsolatait Itáliával, Nyugat-Európával, a Kelettel, Egyiptommal és Szíriával. (Megemlítem, hogy a tartalommutatóban a két első

tévesen van felcserélve egymással.) Ezek a rövidre fogott beszámolók tökéletes képet nyújtanak Pannóniának a birodalom egyéb részeivel fennálló kereskedelmi és gazdasági kapcsolatairól, egyúttal bevilágítanak a római császárkor kereskedelmi és gazdasági történelmének még sokban felderítetlen részleteibe. Belőlük kitűnik, hogy Pannónia katonai jelentőségéhez képest nagy kereskedelmi fontossággal is bírt, először mint összekötő vonal Dél és Észak, Kelet és Nyugat között, másfelől mint jómódú termelő és felvevő provincia egyként fontos importáló és exportáló terület volt.

Ez a rövid tartalmi kivonat, a leglényegesebb részeknek ez a tömör hangsúlyozása is megerősíti azt a véleményünket, hogy provinciális római archaeológiánknak ez a kitűnő szintézise régóta érzett hiányt szüntetett meg régészetünkben. Emeli a munka értékét, hogy ellenére annak, hogy egyes fejezeteit különböző szerzők írták, részletekben alig mutatkozik ellentét egy kérdésben a szerzők között. Inkább azért, hogy — amiben nem kételkedünk — a hamarosan megjelenő 2. kiadásban ezek kiküszöbölhetők legyenek, néhány ilyen szembevető ellentétet feljegyzünk itt. A 376. lapon olvassuk: „Legnevezetesebb egy sokszögű kelta stílusú templom, körülfutó kerítésével, melynek korát az építészet fejezetben a III. század első felében állapítottuk meg.“ Viszont a 393. lapon ezt találjuk: „Ez a szentély még az I. században épülhetett és Marcus Aurelius alatti germán-szarmata háborúk idején juszult el.“ Nagy Lajos a Balaton melletti Fienékpusztát állandóan Mogentianae-nak mondja, viszont a „Pannonia a II. században“ című térképen (a 680. lap után) Mogentianae az Aquincum—Savaria-i útvonalon a Balatontól északra (Tuskevár?) fekszik. Tudjuk, hogy éppen ennek a

municipiumnak az elhelyezése kétséges, de azért ezt a nyilvánvaló ellentétet a térképhez csatolt jegyzetben fel kellett volna oldani. A 605. lapon említett földgömbön lebegő Victoriák helyett helyesebb lett volna a világmindenséget ábrázoló gömböt írni. (Németül: Weltkugel.) A 476. lapon a csavart vonalas barokk díszítésről az áll, hogy: „csak Pannoniában, Noricumban otthonos s egy-két példányban Viminaciumból ismeretes.“ Schober: „Die römischen Grabsteine von Noricum und Pannonien“ című művében rámutat, hogy ez a díszítés több példányban Felső-Itália északi határán is előfordul (231. lap). Észak-Itáliában magam is több helyen láttam.

Igazítsunk helyre néhány szembevetőbb sajtóhibát is; a 464. lapon „is classe“ helyett „in classe“, a 475. lapon „szomódi“ helyett „szomori“, a XCIV. tábla 5. képének felírásában „maenard“ helyett „maenas“, a 662. lapon „tripos“ helyett „tripus“ a helyes. A 440. lap 67. számú jegyzeténél: „lásd alábbl....j,“ mind a lapszám, mind a jegyzetszám hiányzik.

Az illusztrációkat nagy gondnal és szokatlan bőséggel válogatták össze a munkához. Nagyjából igen szépen vannak nyomva és a táblák általában jól vannak összeállítva. Arra azonban ügyelni kell egy ilyen fontos műnél, hogy a táblákon szereplő összeállítás arányaiban is megfelelően valamennyire az ábrázolt tárgyak valóságos arányainak. A XCII. táblán szereplő 5. számú „női álló szobor maradványa“ a valóságban kb. kétszer olyan magas, mint a mellette szereplő domborművek, ez pedig a képekből nem tűnik ki. A 474. lapon a LXIX. t. 2. képről azt olvassuk, hogy az „jobb kezében kancsót tartó áldozó fiút“ ábrázol, holott az kezében kancsót tartó nőt ábrázol. Az emlékeknek t. i. nem azt az oldalát repro-

dukálták, amelyre hivatkozás van a szövegben. Feltűnő végül a műben, hogy a szövegben hivatkozott tábla- és képszámok több ízben nem egyeznek meg a valóságos tábla- és képszámokkal. Egy esetben, a 775. lapon a táblaszám egészen elmaradt a zárójelből. Nem akarunk itt teljességre törekedni, csak néhány kirívó hibára hívjuk fel a figyelmet, amelyeket a 2. kiadás alkalmával feltétlenül meg kell szüntetni. Így a 336. lapon említett Priamos—Hektor—Achilles dombormű képét nem a hivatkozott XCIII. t. 3. képen, hanem a LXXII. t. 2. képen találjuk, a 704. lapon hivatkozott sisak képe nem a CXXIII., hanem a CXXVIII. táblán van. De ezenfelül sokszor fordul elő, hogy a tárgyat a megjelölt táblán, de más számmal jelölt képen találjuk.

Mindezek a hibák azonban nem vonnak le semmit az ismertetett II. rész nagy értékéből. Régészeti irodalmunk általa rendkívül fontos művel gazdagodott, mely hivatott arra, hogy kiegészítve és meggazdagítva egész Pannónia emlékanyagával, ennek az egész tartománynak műveltségi, művészeti, társadalmi, katonai állapotáról, gazdasági viszonyairól és kereskedelmi kapcsolatairól rövidesen írandó nagy munka biztos alapjául szolgáljon.

Dr. Oroszlán Zoltán.

*

Az eddig elmondottak után nem meglepő az a megállapítás, hogy a főváros történetét a népvándorlás korában is azok a tényezők irányítják, amelyek eddig is elhatározó befolyást gyakoroltak az életére. Azaz a hely jelentőségét a nagy kereskedelmi utakkal való kapcsolata és a medencében uralkodó politikai viszonyok határozzák meg. Az őskortól kezdve nyomon követhetők azok a Ny-K és É-D irányú közlekedési vonalak, amelyek részben

a mai Budapest területén haladtak át, részben pedig az itt áthaladó utakba kapcsolódtak.

A hun uralom ideje alatt a nyugatra irányuló fő karavánutaknál jelentősebbnek látszik az ugyancsak hun védnökség alatt a Bizáncból az Északi tenger partvidékére irányuló kereskedelem. 568-ban, illetve közvetlenül ezt követően szállják meg a vidéket az avarok. A hun és avar uralom közti időre esik a katonai amphitheatrum déli főkapujánál előkerült longobárd aranylelet, amely egyedül tanúskodik amellett, hogy Pest területén a gótokon kívül a longobárdok is megfordultak.

Az avar időket illetően megállapítja a szerző, hogy a bajáni avar birodalom kereskedelme fedi a hun mintát, de a Ny-K-i kereskedelem nem közelíti meg a hunkori méreteket. Ennek az az oka, hogy amíg Attila hatalma a Rajnától a Dunáig ért, addig most kelet felé a kazár, dél felé pedig a bolgár állam megalakulásával lezárulnak az utak. De a pesti rév jelentősége így is megmaradt, amit ez oldal sűrű avar települése is mutat; 13 lelőhelyet ismerünk e területről, közöttük nagy sírszámú temetők is vannak.

Az avar birodalom bukása után a bolgár államszervezet igyekszik a közlekedési útvonalak mentén a rendet megőrizni. A honfoglaló magyarság tehát itt forgalmas révet, élénk kereskedelmet talált, amit igyekezett azután tovább fejleszteni. Ez sikerült is, amennyiben a dél-északi út mellett nagyobb jelentőségűvé vált a vereckei szoroson át vezető kievi út. Szent István halála után elveszti azonban jelentőségét s ez a magyarázata annak, hogy az oklevelekkel dolgozó kutatóink erre az útra már nem kapnak adatokat.

A munka másik részét azok az érdekes utalások teszik, amelyekben az

avar és magyar település formáira, temetkezési szokásokra és a mindennapi életre történnek megállapítások.

Régészeti megfigyelésekre támaszkodik a szerző ama megállapítása, hogy az avar törzsfőt egyedül, a fejedelmi családot együtt temetik. Az ország területén másutt tett megfigyelésken kívül ezt igazolják a csepeli, pesti révek közelében talált avar törzsfők sírjai is. Ami az avarság települését illeti, úgy látszik, hogy a fejedelmet adó törzs a középén, körülötte gyűrű alakban a többi avar törzs, legkivül pedig a szláv lakosság települnek le. Ez elhelyezkedést részben a fő kereskedelmi pontok (elsősorban Pest) kézben tartása, részben pedig védelmi szempontok indokolják. Ha a település formáját részleteiben is vizsgáljuk, a nagy sírszámú temetők azt gyaníttatják, hogy az avarság számára a téli szállások voltak a települések középpontjai, s a 2–3 napi járóföldre lévő nyári szállások halottait is ide hozták. Valószínű, hogy ilyen faluként is tekinthető téli szállásokon folytatták mesterségüket a nyergesek, íjgyártók, kovácsok, vargák, fazekasok stb.

A szentendrei és csepeli sírokból hiányoztak az övek, s ezzel kapcsolatosan a felövezés fejedelmavató jelenlétére mutat rá a szerző, s talán ezzel magyarázható e szimbólumszerű tárgynak a fejedelmi sírokból való hiánya. Másik érdekes megállapítása az edénymellékletekkel kapcsolatos. E szerint az avar sírokból oly nagy számmal előkerült durva edényeket talán az eltemetett hozzátartozói készítették több-kevesebb ügyességgel, épen a sírbatétel céljaira. Ezt a megállapítást egy másik steppe-népnek, a szarmata-jazignak sírjaiban tett megfigyelések nem támogatják. A sírok durva edényei ugyanis a szarmatakorai telepeken, a mindennapi használatra

szánt tárgyak között is előfordulnak.¹

A honfoglaló magyarság települése, jóllehet fő vonalaiban (Pest környékén 15 lelőhely) az avar minta után igazodik, részleteiben annál jobban eltér attól. A fejedelmi törzs itt is elsősorban a központi területekre tette rá a kezét, s e körül telepedtek le a többi törzsek. De egészen más kép tárul elénk a honfoglalók temetőinek vizsgálatakor. Nagy sírszámú temetők csak a királyság korában kezdődnek, amikor az új vallás felvétele a templomok körül állandó jellegű falutelepülések létrejöttét lehetővé tette. A megelőző időkben 30–50 síros temetők mellett, az egyes sírok szerepelnek leggyakrabban. Ez csak a tanya települések mai formájával hozható kapcsolatba, amelyek oklevelekben már 1590-ben szerepelnek, de már 1400 körül feltételezhetők. A sírszámokból levonható következtetések tehát ezt a települési formát a foglalás első idejéig visszaviszik. A nagyobb temetők a téli szállást, az egyes sírok pedig a tanyatelepüléseket jelentik. Kár, hogy ezidőszert egyetlen ilyen tanya-települést sem sikerült még feltárni.

E megfigyelésekkel kapcsolatosak a magyarság „félnomád” életmódjáról elmondottak. Ezek szerint felügyelet mellett folyó földművelő kultúrán kívül az állattenyésztés a honfoglaló magyarság főfoglalkozása, de a földművelést szolgákkal végeztetik.

Látnivaló az elmondottakból is, hogy amiket a szerző Budapestre, illetve a város környékére vonatkoztatva a régészeti adatokból megállapít, általános érvényű eredmények, amelyeket az ország más területein előkerült leletekre támaszkodva mondhatott csak ki. Ha egyes megállapításainak teljes igazolását újabb, főként hitelesebb lelet-

¹ Dolgozatok, 1941. 188–189. l.

anyagától várja a szerző és várjuk mi is, mégis meg kell állapítani, hogy a szintetikus feldolgozások számára több új szempontot tudott az érdeklődők számára előtérbe állítani.

* *Párducz Mihály.*

Jászsági Könyvtár. Szerkeszti: Komáromy József. I. kt. 1937. 95 l., II. kt. 1939. 63 l., III. kt. 1943. 320 l.

Ebben a mindig izléses kiállítású vállalatban eddig három kötet látott napvilágot. Három olyan kötet, amelynek mindegyike mintaszerű példája annak, hogy kell egy semmiféle támogatásban, sőt megértésben sem részesülő vidéki múzeumban Heimatsforschungot végezni. Vagy talán inkább azt mutatja, mit tud alkotni egy olyan ember, aki soha sem volt hivatalos kapcsolatban a múzeummal, de annak sorsa — már gyermekkorától kezdve — jobban a szíven fekszik, mintha fizetett alkalmazottja lenne.

Komáromy Józsefnek ez a komoly érdeklődése nem új keletű. Már kisdíák korában ott állott e sorok írója mellett, amikor 1913-ban — éppen most harminc esztendeje — újra rendezte és új alapokra fektette az akkor már negyven éves Jászmúzeumot. Ez az érdeklődés azóta egyre nőtt s 1937-ben, az első kötet megjelenésekor, a nagy nyilvánosság elé kívánczolt olyan anyagi áldozatok árán, amelyek gazdagabb embertől is elismerésre méltók volnának.

Ennek a vállalkozásnak nem csak szerkesztője és szellemi irányítója Komáromy József, de kiadója is s minthogy a tudományos vállalkozások ritkán jelentenek jövedelmet, valóban komoly áldozatról lehet beszélni. Ezért is megérdemli, hogy most, amikor az újabb kötet megjelenésével bebizonyította, hogy nem efemerértékű vállalko-

zásról, nem a jól ismert szalmalángról van szó, hanem olyan kezdeményezésről, amely életrevaló és hasznos, szemlét tartunk az eddigi kötetek felett is.

Az I. kötet *A Jászmúzeum évkönyve 1937.* címet viseli. *Réz Kálmán:* a Jászmúzeum történetét (1—8) és a múzeum szépművészeti osztályának jelesebb darabjait ismerteti (9—15). *Blénassy János:* a Lehel-kürt ismertetését és irodalmát (16—34) adja. *Németh Ferenc:* a jászok privilégiumokról értekezik, érdekesen világítva meg ennek a különös jogrendszernek fejlődését s ma is érvényben lévő statutumait (38—54). *Prückler József:* a négyszállási gyűrűlelet leletkörülményeit (55—59) ismerteti. *Komáromy József:* a jászberényi Nagyboldogasszony főtemplom 1805-ig terjedő építéstörténetének gazdag adatait közli s egészen új megvilágításba helyezi ennek a szépirodalomból is ismert templomnak keletkezését (60—74). Ugyancsak ő ad hírt, három beszolgáltatott leletről. Az első a jászberényi Zagyva-parton felfedezett kőkori és bronzkori nyomokról (75—81), a másik a Jászberény-belsőszőlői rémaikori temetőről (82—85), a harmadik a Jászberény-négyszállási középkori temetőről (86—88) szól s pontos helyszíni felvételeivel kitűnően használható adatokat nyújt a terület településéről. A kisebb közlemények közt (89—94) *Réz Kálmán:* a múzeum levéltári anyagából mutat be néhány darabot, *Komáromy József:* a múzeum ex-librisgyűjteményét, *Szemes Gábor:* a jászberényi református egyház emlékeit ismerteti, *Fecske Pál* pedig a Pázsom-dombon talált középkori templom tövében előkerült népvándorláskori emlékekről emlékezik meg.

E változatos tartalmú kötet után 1939-ben *Adatok Jászberény múltjából* címen jelent meg a II. kötet. Ebben, szűkebb értelemben vett múzeumi vo-

natkozású dolog nincs. Ebben adta közre Komáromy József hét helytörténeti értekezését. Van köztük régészeti és művészettörténeti vonatkozású közlemény is. Ezek: a Pollák Mihály jászberényi városház tervéről és a városháza építéstörténetéről szóló (1–17), a Négyszállás legrégibb települési helyével foglalkozó (23–28), a Nagyboldogasszony templomról újabb adatokat szolgáltatató építéstörténeti (35–45) és a főtemplom négy mellékoltár képének festőjével foglalkozó (46–47) közlemények. Valamennyi új adatokkal gazdagítja a Jászság történetét, s valamennyi gazdag képanyaggal jelent meg.

A III. kötet ismét *A Jászberényi Jászmúzeum Évkönyve 1938–1943* címen jelent meg.

Tervezete nagyjából az I. kötetével egyező, de sokkal tartalmasabb. Nemcsak a jászberényi érdekes szerzők jutnak benne szóhoz, hanem sokan mások, akiknek van a Jászságról mondani valójuk.

Réz Kálmán: a múzeum, tudományos szempontból nem túlságosan mozgalmas, öt évének történetéről számol be (13–18), *Blénessy János*: a múzeum történetére vonatkozó adatokat közöl a városi levéltárból 1873–1901-ig (19–22), *Banner János*: a múzeumnak a mészhomok-téglagyárból származó bádeni edényeit ismerteti (23–33), *Gallus Sándor*: a Nemzeti Múzeumnak a jászdózsai Kápolna-halomban és környékén végzett próbaásatásairól számol be (34–40), *Nemeskéri János*: az ugyanott feltárt késő-árpádkori koponyák és ceontmaradványok embertani vizsgálatának előzetes eredményeiről szól (40–44), *Bottyán Árpád*: a Jászság és környékének szkitakori leleteiről ad első ízben összefoglalást (45–48), míg *Bottyán Olga*: a nagyterjedésű tápiószélei szkitakori temető embertani vizsgálatának eredményeit mutatja be (49

–50). *Párducz Mihály* egyik közleménye a múzeum szarmatakori kerámiájával foglalkozik (51–57), a másik a Jászberény-csege laposi lelettel (58–63), *Fettich Nándor*: a Jászberény-szentimrei avar sírleletről értekezik (63–70). *Komáromy József* a szolnoki vár történetéhez szolgáltat nagyértékű adatokat, amelyek egész az őskorig visszanyúlnak (71–112) és újabb leletekről számol be (113–126), amelyek közt kétségtelenül legérdekesebb a másodlagos helyéről, Jászberény–Csikos–Tetemháton előkerült római felírtas kő, amelynek méltatásánál *Finály Gábor*t is megszólaltatja. *Prückler József*: újabb XIII–XIV. századi leleteket mutat be Négyszállásról. Nagyon érdekesek *Komáromy József* közleményei a régi Jászberény látképes ábrázolásairól (133–145) és a két céhemlékről, valamint a jászberényi XV–XIX. századi építkezésekről. *Prückler József*, *Komáromy József*, *Borbély Andor*, *Banner János*, *Blénessy János*, *Németh Ferenc* és *Fecske Pál* történelmi, néprajzi és szociográfiai közleményein kívül, a múzeum anyagából *Foltiny István* a Lehel-huszárok zászlójának történetét (283–288), *Réz Kálmán* két cikke: a jász-kúnok privilégiális vasládáját (288–292) és Lendvay Márton költő és színész díszesizmáját (293–301) mutatja be.

Az általános érdeklődésre számot tartó közleményekhez német, illetőleg francia nyelvű kivonat van mellékelve.

Ha nem is méltatjuk az egyes közleményeket, pusztán felsorolásuk is meggyőzhet arról, hogy ez a 320 oldalas kötet, jelentős gazdagodását jelenti szakirodalmunknak és mindenkinek jó lélekkel ajánljuk figyelmébe, már csak azért is, mert ezzel, a bizonyára hasonlóan értékes IV. kötet megjelenését is elősegíthetjük. Az ilyen „provinciális” vállalkozás valóban megérdemli a

támogatást. Csak sajnálni lehet, hogy a szerkesztőnek nincs hivatalos kapcsolata a jászberényi és a többi szolnokmegyei múzeumokkal.

Dr. Banner János.

Bónis Éva, A császárkori edényművesség termékei Pannoniában I. Dissertationes Pannonicae, Ser. II. No. 20. Budapest, 1942. 268 lap, 1 térkép, 42 képes tábla. Ára 50 P.

Három kötetre tervezett sorozat első részeként fekszik előttünk Bónis Évának a fent jelzett dolgozata. A Kr. u. I. század idejére datálható az anyag nagyobb része, a II. századra csak akkor, ha a felhasznált temető sírjai a II. századba is átnyúltak. A felhasznált lelőhelyeket számbavéve kiderül, hogy a laibachi, pettaui, stenjevaci, Keszthely-újmajori temetők sírjai adták az osztályozás alapjául szolgáló anyagot, de történik hivatkozás a fejérmegyei és a noricum határszéli halomsírokra, egy-két korai szőnyi, a petronelli Burgfeld-féle temető sírjaira, a cilli és a leibnitzfeldi leletekre.

A feldolgozás során húsz edénytípus kronológiai helyzetét, és ahol erre mód van, a kialakulás helyét és idejét ismerjük meg. A felosztást, illetve az egyes formák elnevezését majd minden esetben a formákra vonatkozó részletesebb ismertetés is kíséri. Ezt csak helyeselni lehet, mert a nomenklaturának önkényes használata ezen a téren olyan zűrzavart teremtett, hogy egy-egy elnevezés mögött nem mindig gondol az olvasó arra a formára, amelynek megjelölésére azt a szerző használta. Mivel kialakult és mindenki által elfogadott nomenklaturánk ebben a vonatkozásban sincs, a formák elnevezését tudomásul vesszük, s csupán az első fejezet élén szereplő „urnák” elnevezés ellen emelnénk kifogást. Ez az elneve-

zés az eddigi használatban inkább az edény tartalmát és nem az edény formáját jelentette. A fazekasmesterség terminus technikájában az urna szó nem szerepel olyan vonatkozásban, mint bögre, kanecso, tál stb., tehát formát jelölve. Jóllehet általában fazékformájú edényre gondolunk az urna szó kapcsán, mégis előfordul, hogy a hamvak tálba vannak elhelyezve (pl. a szkítakeri temetőkben), tehát a tál az urna. Világos, hogy az urna kifejezés a forma szempontjából nem vonatkozhatik a fazekakra és a tálakra is. A szerző sajnos kitaposott ösvényen indult, amikor ezt az elnevezést ilyen értelemben helyezte a fejezet élére, s ezért nemcsak ő, hanem az ismertetőt is beleértve a szakirodalmat korábban művelők a felelősek. Mindenesetre elérkezett az ideje annak, hogy Rómer Flóris kezdeményezését a hozzáértők folytassák és befejezzék.¹

A provinciák szempontjából alapvető jelentőségű feldolgozás eredményei érdekesek, ha a barbaricum, közelebbről a Duna-Tisza közének és Tiszántúlnak e korbéli viszonyait állítjuk velük szembe. Mindenekelőtt meg kell állapítani, hogy a szarmatakor I. periódusába sorozott, provinciális eredetűnek mondott edénytípusok egy jelentékeny része valóban megtalálható Pannoniában és Noricumban, s mind a két területen kb. ugyanabba az időbe tartoznak. Ez a megfigyelés megerősíti a szóbanforgó típusok kronológiai helyzetére tett megállapításokat, mert mindkét területen más jellegű kísérő leletek adták ugyanazt a használati időt. Hogy néhány ilyen példát említsünk, utalunk az ugyanahhoz a típushoz tartozó pettaui (XXXVIII. 17), Keszthely-újmajori (XLII. 3) és a bar-

¹ Rómer Flóris, Agyagműveink helyes elnevezéséhez. A. É. r. f. IV. 1871. 181–183. l.

baricum megfelelőkire, a felsőpusztaszeri temető 39. sírjának edényére,² továbbá a még publikálatlan bajmoki temető edényére. Megemlíthetjük a dernovoi (XV. 19) és a jóval kisebb méretű, de ehhez a formakörhöz tartozó felsőpusztaszeri 8. sírből bemutatott edénykét.³ Pettauból mutatja be a szerző a XVIII. 34. számú edényt, amelynek pontos analógiáját a Kiskőrös-seregélyesi temető 18. sírjából ismerjük.⁴ Mitrovicai az az egyfülű, vörösmázás korsó (XL. 22), amelynek párját a nagykőrűi leletből ismertettük.⁵ Au am Krackingból való, függőlegesen álló nyakú edénykét látunk a XVIII. 36. ábrán, s pontos mását láthatjuk a felsőpusztaszeri temető 15. sírjából.⁶ Rendkívül érdekes a vízszintes peremű edények ama típusának korai jelenléte, amelynél a perembe csatornákat mélyesztettek, másszóval a peremet tagolták (XI. 3–5). Ez az edény, illetve peremtípus az Alföld szarmatakorai, azonkívül a romániai dákkori telepeken gyakran szerepel. Az ú. n. dák agyagvedrekkal is összefügg ez a peremtípus,⁷ épen ezért fontos minden olyan megfigyelés, amely ezen edénytípus eredetére vonatkozólag újabb adatot jelent.

Folytathatnánk még e sort, ehelyett azonban szeretnénk a Csurgó-pusztáról bemutatott (XL. 14) sárgásszürke, függőleges nyakú, öblös edényről néhány szót szólni (egyebekben kíváncsiak lennénk arra, hogy ez a lelőhely tulajdonképpen hol van? A lelőhelytérképen nem találtuk). Az Alföldnek Hódmező-

vásárhelytől és Szegedtől délre eső területén jelentkezik ez a típus, azonban csak a Kr. u. III. századtól kezdve, de általánosan csak a IV. században terjed el. Legkorábban ezidőszert a bajmoki temető egyik sírjából, a Kr. u. II–III. század fordulójáról, illetve a III. század legelejéről ismerjük. Azlehet, hogy fejlődéstörténetileg abba a körbe tartozik, amelybe a szerző osztotta (XIII. 19. típus), de a XL. 14. ábrán látható formája, legalább is annak kisebb méretű (15 cm magasságot meg nem haladó) példányai, a szerző által megadott korai időben a barbaricum területén nem jelentkeznek.

A barbaricum és a provinciák területének ide vonatkozó anyagát egybe vetve feltűnik, hogy míg a barbaricum temetőiből az egészen durva, korong nélkül készült edények szép számmal jelentkeznek, addig a felhasznált pannóniai és noricum temetők sírjaiban ilyeneket nem láttunk. Érdekes jelenség ez, ha a provinciális temetők esetében nem arról van szó, hogy eredetileg meglévő durva anyag vagy szétomlott vagy pedig nem részesült kellő figyelemben. Ha a durva kerámiának hiánya valóban kimutatható, akkor érdemes lesz azt kutatni, vajon a barbaricum durva síredényei nem finomabb művű provinciális formát utánoznak-e? Avagy tényleg László Gyulának van igaza,⁸ aki pl. az avar sírok durva kerámiájában a temetéshez készült, annak szertartásához tartozó edényeket lát, amelyeket az eltemetett valamelyik hozzátartozója készített több-kevesebb ügyességgel. Így tehát a két terület eltérő temetkezési szokásaiban lenne a megfigyelés magyarázata. László feltevésének ellentmond ugyan az a körülmény, hogy a szarmata sírok durva

² *Párducz Mihály*, A szarmatakor emlékei Magyarországon I. Arch. Hung. XXV. Budapest (a továbbiakban Szarmatakor I.) XIV. 9. ábra.

³ Szarmatakor I., XIV. t. 2.

⁴ Szarmatakor I., XXX. t. 5.

⁵ Szarmatakor I., XXX. t. 9.

⁶ Szarmatakor I., XXI. t. 34.

⁷ Szarmatakor I., 31. l.

⁸ Budapest Története I. kötet, 2. rész. Budapest, 1942. 790. l.

edényeit a szarmata telepeken is megtaláljuk, tehát használati edényként is szolgáltak, de a végső szót csak további megfigyelések után mondhatjuk ki.

Feltűnő az is, hogy a pannoniai I. századi kerámiában a dák jellegű formakincs és díszítésmód szinte teljesen hiányzik, bizonyítékaul annak, hogy sem a dák politikai hatalom, de még kevésbé a dák etnikum uralmát erre a területre nem tudta kiterjeszteni. Ezt a képet a tabáni telepfeltárások eredményei Buda közvetlen környékére módosítják, amennyiben jellegzetes dák edényt innen többet is ismerünk.⁹

Természetes, hogy ilyen, elsősorban tipológiai jellegű munka kereteibe, elsősorban a jól datálható temetők anyaga sorozható. Az egyes típusoknak a katalógusba felvett példányainak jelenlényéről (a lelőköörülmények hiánya miatt) nem dönthető el, hogy temetőkből kerültek-e elő? Feltételezhető az is, hogy telepről valók, aminthogy pl. a gázgyári fazekastelep anyagával is találkoztunk a kötet anyagában. Éppen ezért teljesebb lett volna a kötet anyaga, ha a Nagy Lajos által ismertett aquincumi korai fazekastelepek anyagára több hivatkozás történik.¹⁰

A fenti célkitűzés indokolja azt is, hogy egyes edényeket a leletgyűjtésből kiragadva tárgyal a szerző. A módszernek kézenfekvő hátrányait is érzi azonban, s ennek kiküszöbölésére adja a leletgyűjtések jegyzékét (243–265. l.) Ez persze nem helyettesíti a teljes leletközlést, s ezért kötelezné hála a szaktudományt a szerző, ha alkalomadtán legalább a pannoniai, eddig nem közölt temetők és sírok (pl. Keszthely–Ujmajor) anyagát részletesen ismertetné.

⁹ Szarmatakor I., 27–30. l., Budapest Története I. 1. rész, 254. l.

¹⁰ Budapest Története I. 1. rész, 251–258. I. kötet, 2. rész, 627–636. l.

Minden elismerést megérdemel az a hatalmas anyaggyűjtő munka, amelynek eredményeként a sorozat első, hézagpótló kötete megjelenhetett, s amelyet igazán értékelni csak az tud, aki ilyen természetű munkát már végzett, vagy pedig olyan problémákkal foglalkozik, amelyekhez a kötetben ismertett anyagra szüksége van. Nagy várakozással tekintünk a további kötetek megjelenése elé, s azt kívánjuk, hogy olyan használható értékei legyenek szakirodalmunknak, mint az ismertett kötet.

Dr. Párducz Mihály.

Székely Zoltán, A komollói erődített tábor. Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1942. évi ásatásáról. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása. Kolozsvár, 1941. 35 lap, XIV képes tábla, 10 szövegközi ábra.

Csutak Vilmos és dr. László Ferenc múzeumőrök 1909-ben és 1910-ben megkezdett munkáját folytatta a szerző a komollói tábor feltárással. A feltárást megelőző kutatások történetéből megállapítható, hogy a szakemberek egész sora (többek között Torma Károly, Buday Árpád, C. Daicoviciu) tulajdonítték a táborhelynek különös jelentőséget, mint a Dácia keleti határán épült táborsor egyik fontos tagjának.

A tábor formája asszimmetrikus, amit a területi adottságok indokolnak. A nyugat és déli oldal arányos csupán (70×70 m). Megnehezítette a feltárást az a körülmény, hogy a táborfalak kőanyagának nagyobb részét az Ojtoz-brassói országút építésekor felhasználták. Így is megállapítható volt azonban egy-egy kaputorony a nyugati és déli fal vonulatán, továbbá saroktoronyok az északnyugati, délkeleti (csak az alapozás nyomaiban) és északkeleti

sarkokon. A délnyugati sarokbástyának minden nyomát eltüntették a kőanyag kitermelésekor. A délkeleti sarokbástya feltárásakor két építési periódust lehetett különválasztani.

Az ásatás során előkerült leletek jelentősége részben a tábor korának megállapításában van. Ide tartozik a 10. képen bemutatott, Cohors prima Hispanorum veterana quingenaria equitata bélyeges téglája. Erről a csapattestről tudjuk, hogy Kr. u. 129-ben a berecki táborban (Angustiae) állomásozott. A szerző felteszi, hogy ez a csapattest a komollói táborból került Bereckre (27. l.). A tábor területén előkerült érmek Vespasianustól Philippus Pater-ig (Kr. u. 69–249) alkotnak sorozatot. Az érmek tanúságát egybevetve az előbbi bélyeges téglából megállapított tényekkel a tábor építési idejét a Kr. u. II. század első felére helyezi a szerző. A tábor feladását a Kr. u. 246–247-ben történt carp betöréssel kapcsolja egybe, amikor nézete szerint a berecki és várhegyi táborok is osztoztak a komollói tábor sorsában.

A leletek másik, általános érdeklődésre számot tartó része a kerámia, amelyet hat táblán és három szövegközi képen mutat be a szerző, megállapítva, hogy a Dáciában szokásos edénytípusokat képviselik. A Daicovicin által a tábor területéről valónak feltüntetett talpesöves tálról (VIII. 4, 4a) megállapítja, hogy a tábortól távolabb, Szilágyi János gazdálkodó telkén került elő. Feltétlenül megérné a fúradságot a lelőhely hitelesítésére végzett ásatás, annál is inkább, mert ez a táltípus, a már alföldinek tekinthető pécskai dák telep anyagából is ismert.¹ De további alföldi kapcsolatokat árul el a X. 20. ábra tárlja, amelynek kelta eredete nyilvánvaló.² A XIII. 13.

tálforma mai adataink szerint az Alföldön a szarmatakor második felében jelentkezik.³ Ismerjük a XIII. 14. ábra fenéknél ujbenyomással díszített edényét is. Pl. Hódmezővásárhely környékéről,⁴ de hasonló díszítésű, tálformájú edényt a Makó–Vöröskereszt melletti telepről is mutattunk be.⁵ Többek között ugyanerről a telepről is ismertettük a vízszintes peremű, nagyobb méretű, sűrű, jól iszapolt agyagvedreket,⁶ de fordulnak elő az Alföldön egyebütt is.⁷ Nem ismeretlenek a kihajló peremű, enyhén hasasodó durva edények sem (XIII. 15., 16.). Különösen a szarmatakorai temetők anyagából kerülnek elő szép számban.⁸

Az összehasonlítás lehetőségeit csak részben merítettük ki a felsorolással, de már ebből is kitűnik, hogy milyen nagy jelentősége van az alföldi kutatások szempontjából is, minden ilyen természetű rendszeres feltárásnak és jó anyagközlésnek. Az Erdélyi Tudományos Intézet jó szolgálatot tett a magyar régészeti kutatásnak, amikor Székely Zoltán fentebb ismertetett ásatási jelentését kinyomatta, de még hálásabban lennénk, ha képes táblái tisztában kivehető képanyagot adnának, elsősorban nagyobb méretű ábrázolások-

van—boldogi telep három edénye adja, úgymint A. É. 1895. II. 1., 17., 16. és 18. ábrák példányai, ahol a 17. a legkorábbi és a 18. a legkésőbbi példányai a típusnak.

³ Dolgozatok, 1939. XVII. 1–2. ábrák.

⁴ Dolgozatok, 1937. XVI. 12.

⁵ Dolgozatok, 1939. XIX. 12.

⁶ Dolgozatok, 1939. XVIII. 6., XIX. 2. 6., 139. l. 3:3. ábra.

⁷ Párducz Mihály, Szarmatakor emlékei Magyarországon I. Arch. Hung. XXV. Budapest, 1941. XI. 8, 9. ábrák.

⁸ Párducz Mihály, Szarmatakor emlékei Magyarországon II. Sajtó alatt az Arch. Hung. soron lévő kötetében. XV. 10., XVII. 12., XXXII 13. stb.

¹ A. É. 1901. 329. l. I. 1–3, II. 4, 5, 7.

² A fejlődés egymásutánját a hat-

kal (lásd pl. a IX. 18–24, 26–35.). A kevésbé világos ábrázolás miatt nem tudjuk bizonyosan, hogy a VIII. 1., 1a., 1b. „Aucissa“ fibulája valóban ehhez a típushoz tartozik-e, avagy inkább Kovrig XII. csoportjába sorozható. Ugyanígy a IX. 32. fibula lehet aláhajlított-lábú is. Zavart némileg az is, hogy a táblákon nem találtuk a tárgyak méreteit és ez a szövegben sem volt minde-
nütt feltalálható.

Különös érdeklődésre tarthat számot az összefoglalásnak az a része, amelyben a szerző C. Daicoviciunak a táborral kapcsolatos egyes megállapításait taglalja. Székely elsősorban természetesen a dák-román kontinuitás szempontjából vizsgálja leletanyagát, s arra a megállapításra jut, hogy az előkerült néhány durva szalagdíszes edénytörredék a kontinuitás szempontjából nem jöhet számba. Elfogadjuk a szerző állítását, azonban szükségesnek tartanánk egy-két, az egykori Dácia határán kívül eső, a római hódítástól mentesen maradó dák-telep feltárását, hogy így az igazi dák formakincsét megismerhessük. Itt ugyan még az esetleges kelta uralom emlékei is számottevők lehetnek, de mindenesetre lehetővé válnék annak a kultúrának a megrajzolása, amelyre Erdélyben a provinciális kultúra települt.

Dr. Párducz Mihály.

Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának“ 1941. évi Értesítője. Szerkesztette **Dr. Török Gyula.** Kiadja Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeuma.“ 8°, 131 l. + 10 t.

A Dolgozatok 1941. évi kötetének 184–187. lapjain dr. Banner János beszámolt már arról, hogy a pécsi múzeumi Értesítő első kötetének megjelenésével milyen nyereség érte szakirodalmunkat. Hogy ez a megállapítás

nem volt alaptalan, azt a sorozat második kötete is bizonyítja. Nemesak a megjelent közlemények színvonala azonos, hanem tartalmuk is hasonlóképpen változatos.

Az első eikkben *Török Gyula*: „A Városi Múzeum Régiséggyűjteményének újabb jelentős szerzeményei“-ről ad számot, felsorolva azokat a különböző korú leleteket, amelyek 1939. óta a kötet megjelenéséig Abaligetről, Babaréról, Okorágról, Peterdpusztáról, a pécsi Felsőszéttérrel és a Gründler-utcából, a pécsi postapalota mellől, valamint a Rákóczi- és Regös-utcából, a pécsi Széchenyi-térről, továbbá Szentlőrincről, Véméndről, Villányról és egy ismeretlen lelőhelyről kerültek a múzeumba (3–6. l.).

Banner János: „A bádai kultúra emlékei a Pécsi Városi Múzeumban“ c. közleményében tizennyolc — legnagyobbbaranyamegyei — lelőhely e kultúrába tartozó anyagát ismerteti, a tárgyak rajzának közlésével és a magyarországi analóg leletek helyének feltüntetésével. Az analógiák nélkül álló, de hitelesen a bádai kultúrába sorozható leletdarabok igen jelentősek a kultúra tipológiájának meghatározásánál (7–24. l.).

Gallus Sándor: „A Magyar Történeti Múzeum raktárának baranyamegyei leletei“ c. cikkében a múzeum raktárának a világháború óta először történő újjárendezése alkalmával az Értesítő megjelenéséig előkerült baranyamegyei leleteit közli, leltári számaikra és a rájuk vonatkozó irodalomra való hivatkozással. A raktárban az őskor különböző időszakaiba osztható telep-
anyagon kívül az újabb kőkor, a rézkor, a dél-dunántúli mészbetétes agyagművesség és a preszkíta lovaskultúra emlékeit találjuk. A további rendezés folyamán valószínűleg új lelettárgyak kerülnek majd elő.

Gosztonyi Gyula: „Pécs törökkori vízvezetéke“ c. dolgozatában érdekes képet rajzol a város vízzel való ellátásának történetéről, különösen a törökkori vízvezetékrendszer tökéletességét emelve ki. A mi szempontunkból fontos, hogy a római korból is maradtak fenn vízvezeték nyomai (30–39. l.).

Vörös Márton: „A Scitovszky-téri romok kérdése“ c. tanulmányában az érdeklődő fontos helytörténeti adatokat talál a Scitovszky-tér egykori elpusztult építményeire vonatkozóan (40–52. l.).

Gosztonyi Gyula: „A Scitovszky-tér környékének helytörténeti vizsgálatát“ adja második értekezésében, négy szemléltető rajz segítségével (53–64. l.).

Szabó Pál Zoltán: „Az eszéki híd“ c. cikkében a Keletet és Nyugatot már az ókorban is összekötő, jelentős átkelőhely hídjának helyét igyekszik meghatározni a római-kortól a XVIII. század végéig. Kutatásainál tekintettel van a földrajzi tényezők hatására s eleven előadását 7 ábra teszi szemléletessé (65–75. l.).

Török Gyula: Szökröny—sarcophag“ c. második közleményében a tárgyi néprajz és a régészet összefüggéseire utalva mutatja be a sarcophagokból fejlődött szökrönyök szerepét a magyarság életében (76–83. l.).

Horváth Ilona: „A pécsi mézeskalácsosok“ c. cikkében ennek az egyre jobban háttérbe szoruló népi foglalkozási ágnak az előző századokban tapasztalt virágzására hívja fel a figyelmet és kíváncsi tartja a bábosság népi művészeti elemeinek megőrzését (84–87. l.).

Kóbor János: „Az új magyar otthon“—ról szóló rövid közleményében lakásunk berendezésénél a népművészet egyszerű formáinak és díszítményeinek alkalmazását ajánlja (88–90. l.).

Fazekas: „A Zsolnay gyárról“ beszéli el, hogy hogyan alapították ezt a ma már világhírnek örvendő pécsi kerámiai gyárat (91–98. l.).

Martyn Ferenc: „Sinkó András“—nak, a Zsolnay gyár külföldet járt iparművészenek alakját állítja elénk (99–102. l.).

Török Lajos: „A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságá“—nak művészetet pártoló munkásságát méltatja (103–105. l.).

Klug K. György: „A Pécsi Képzőművészek és Műbarátok Társaságának 1941. évi kiállításai“—ról ad ismertetést (106–108. l.).

Achátz Imre: „Gebauer Ernő“ c. tanulmányában a híres pécsi festőről rajzol megkapó képet, bemutatva annak néhány freskóját (109–122. l.).

Kállai Ernő: „Martyn Ferenc“ c. dolgozatában a szobrász és festő ú. n. elvont művészetének szelleméről és formai jellegéről értekezik, néhány szobrának és egy festményének fényképét mellékelve (123–130. l.).

Végezetül *Török Gyula* közöl „Elszámolás“—t az 1939–40. évi Ertesítő kiadásairól és bevételeiről (131. l.).

A fentebb felsorolt gazdag és változatos tartalom mindenkit meggyőzhet arról, hogy az Ertesítő szinte nélkülözhetetlen segédeszköz azok számára, akik Pécsnek, illetve általában Baranya megyének és a Dunántúl déli részének multjával akarnak foglalkozni vagy az iránt érdeklődnek. E terület őstörténete, történelmi időszakai, néprajza, iparművészete és modern művészete mind bőven helyet kap e tartalmas cikksorozatban, hozzáértő pécsi és vidéki szakemberek nívós feldolgozásában. A munka kiállítása izléses. Ahol erre szükség van, a szöveget rajzok és táblák teszik világosan érthetővé. Az egyes dolgozatok rövid né-

met kivonatai a külföldi szakközönség számára is hozzáférhetővé teszik a szükséges adatokat.

Dr. Foltiny István.

Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeumának” 1942. évi Értesítője. Szerkesztette **Dr. Török Gyula.** Kiadja Pécs Szab. Kir. Város „Majorossy Imre Múzeuma.” 8° 81 l. + 12 t.

Az elmúlt évben immár a harmadik kötete jelent meg a teljesen új szempontok szerint, a mai tudományos követelményeknek megfelelően szerkesztett pécsi múzeumi Értesítőnek. Ha terjedelemben nem is vetekszik az előző két kötettel, tartalma változatlan. A benne megjelent cikkek éppen olyan felkészültséggel íródtak, mint az előző években. A jórészt baranyamegyei szerzők elsősorban Baranya megyét érintő — esetleg dél-dunántúli vonatkozású — kérdésekkel foglalkoznak, mondani valójukat azonban úgy fogalmazzzák meg, hogy az valamennyiünket érdeklővé válik, az egyetemes magyarság közkinésévé lesz. De jut hely azok számára is, akik — néha éppen Pécsről elkerülve — az ország más vidékein igyekeznek az e területtel kapcsolatos, eddig még megoldatlan problémákra feleletet adni.

Az első cikkben „A Mecsek keletkezése” címen *dr. Szabó Pál Zoltán* népszerű előadásban, de tudományos alapossággal tárja fel előttünk a Mecsek kialakulásának menetét a különböző geológiai korszakokon keresztül egészen napjainkig (3—9. l.).

Dr. Török Gyula: „Újabb leletek a zóki Várhegytetőről” c. dolgozatában a magyarországi ősrégészet számára közöl igen értékes eredményeket. Asatása alkalmával sikerült az említett helyen három — a vučedol-zóki kultúrába tartozó — lakást feltárni, amelyek pado-

zatán díszített és díszítetlen cserépanyag feküdt együtt. Azt is sikerült kimutatnia, hogy Baranya megyében a zóki kultúra túlélte a kezdeteiben hamarabb jelentkező bádeni kultúrát, amellyel pedig egy ideig együtt virágzott (10—19. l.). — A zóki leletanyag körül keletkezett problémák tisztázása érdekében kívánatos lenne, hogy a vele foglalkozó megígért nagyobb összefoglaló munka minél előbb megjelenjék Török Gyula tollából.

Dr. Török Gyula: „Bronzkori és római kori kultúrréteg a Majláth-utca-ban” c. második közleményében a múzeum 1942. évi pécsi ásatásainak eredményeit közli. Ez alkalommal egyrészt bronzkori lakóház nyomaira bukkant, másrészt egy korábbi és későbbi római kultúrréteg leleteit tudta megfigyelni (20—21. l.).

Dr. Kalmár János: „Pécsi sisak a honfoglalás körüli időből” c. tanulmányában a hazánkban eddig páratlanul álló pécsi koraközépkori sisak jelentőségével foglalkozik. Felsorolja annak gnezdovoi, voronezsi, gulbisei, csernigovi, königsbergi és tuapsei rokonpéldányait s a pécsi példányt — mint a normann műipar egyik hozzáánk került emlékét — a honfoglalás utáni időre keltezi (22—29. l.).

Szentkirályi István: „Baranya első főispánja a hódoltság után” címen gróf Draskovics Iván, 1688. december 31-én kinevezett baranyai főispán származását és közeleti tevékenységét ismerteti (30—37. l.).

Dr. Gönyey Sándor: „A Drávaszög néprajzi elkülönülése” c. dolgozatában a Duna és a Dráva összefolyásánál keletkezett szöglet néprajzi sajátásaival ismerteti meg bennünket, 1941. évi gyűjtése alapján. Először a halászatnak — ennek az ősfoglalkozásnak — sajátos szerszámaait mutatja be, ezután a Drávaszög különleges népviseletéről

közül egészen új, fontos adatokat, végül pedig e terület népművészetének sokoldalú gazdagságát tárja fel előttünk. A mindvégig lendületes előadást sok szövegek közti kép és több tábla teszi szemléletessé (38–74. l.).

Hal Pál: „A magyaregregyi Szent-kút“ c. értekezésében e fontos szerepet betöltő búcsújáróhely keletkezésére vonatkozóan talál értékes adatokat az érdeklődő (65–74. l.).

Nikelszky Géza: „Könyvjegy a képzőművészetben“ c. cikkében az exlibris kialakulásának és fejlődésének a történetét mondja el s arra a kérdésre igyekszik feleletet adni, hogy az olvasó igényeit és a művészet követelményeit hogyan kell e téren helyesen összeegyeztetni (75–79. l.).

Martyn Ferenc: „A festő Zsolnay Vilmos“ művészetéről értekezik (80–81. l.).

A fenti régészeti, történelmi, néprajzi, esztétikai és művészettörténelmi vonatkozású tanulmányok bizonyítják, hogy a pécsi *Értesítő* hézagpótló szerepet tölt be szakirodalmunkban. Kár, hogy e kötetnél hiányzik az egyes cikkek idegennyelvű kivonata, mert a benne található közlemények a külföld számára is sok használható adatot tartalmaznak.

Dr. Foltiny István.

Pécsi Útmutató. Szerkesztette: dr. Török Gyula. Pécs, 1943. 16° 198 l.

A Dunántúl délkeleti részében fekvő Pécs a múltban is mindig vezető szerepet játszott ennek az országrésznek politikai és kulturális életében. E múlt egyes szakaszainak felderítésén és kellő megvilágításba helyezésén a kutatók egész sora fáradozik. E munkával párhuzamosan azonban szükségnek bizonyult egy olyan összefoglaló kiadvány, amely az elért eredmé-

nyek szintézisét adva mutassa meg e város gazdag múltját és mai arcát a nagyközönségnek. Ennek a követelménynek tesz eleget ez a most megjelent *Útmutató*, amelynek összeállításában Pécs öt hozzáértő szakembere vett részt. Jó példa ez a cikksorozat arra, hogy modern tudományos eredményeket hogyan lehet népszerű formában mindenki számára hozzáférhetővé tenni.

Bevezetőben **Szabó Pál Zoltán dr.** Pécs földrajzával foglalkozik. Kimutatja, hogy a város fekvése, kedvező éghajlata, növényvilága és ásványi kincsei mennyiben segítették elő a település fellendülését és iparosodását (3–21. l.).

Török Gyula dr. Pécs honfoglalás előtti történetét tárgyalja, felsorolva az egyes időszakok pécsi és a város közvetlen szomszédságában előkerült leleteit. Mint az abaligeti paleolit-lelet bizonyítja, a Mecsek vadászatra alkalmas erdőségei, valamint a hegyről lefutó vizek mecsarai között az ősember már a legrégebbi időben felütötte tanyáját. A Kr. e. harmadik évezredből származó makárhegyi település folytatása a város területén egész napjainkig megtalálható. Az egyetemes régészet szempontjából is nagyon fontosak Pécs római és őkeresztény emlékei, amelyek feltárása jelenleg is a múzeumi munkatervben szerepel, az ősrégészeti és népvándorláskori kutatások tervszerű folytatása mellett. A mindenki számára érthető, lendületes előadást néhány — részben a legújabb ásatások alkalmával előkerült — lelet fényképe teszi szemléletessé (22–40. l.).

Várkonyi Nándor dr. „Pécs a magyar uralom alatt“ c. értekezésében jól domborítja ki az árpádkori alapítású püspöki székhely, az Anjou-kori egyetemi város, a renaissance-kori humanista központ, a tragikus sorsú török

közigazgatási és szellemi centrum s a felszabadulás utáni szabad királyi város életének főmozzanatait (41—99. l.).

Erb Imre Pécs térképét, utcáinak és tereinek jegyzékét adja (100—108. l.)

Horváth Ilona „Gyakorlati útmutató”-jában a város közlekedési és vendéglátási szerveit ismerteti s az üzletek, gyárak, pénzintézetek, egyesületek, hivatalok, iskolák, klinikák és tudományos intézetek jegyzékét közli (109—163. l.).

Török Gyula dr. a múzeumok, könyvtárak, levéltárak és nevezetesebb építmények rövid történetét ismerteti, megemlítve a bennük található emléksanyag elrendezését, majd Pécs szobrai és emlékműveit sorolja fel (164—195. l.).

Török Gyula dr. a „Zárószó”-ban a jelenlegi Pécs ötezeréves, megszakítás nélküli zárt települési jellegére igyekszik figyelmünket felhívni. A makárhegyi kőkorvégi telep közvetlen folytatásai a Majláth-utcai és Rákóczi-úti, valamint a belvárosi bronzkori települési központok. A szkiták ellen a Makárhegyen és a Jakabhegyi földvárban védekező őslakók a keltakorban épített faházakat a római uralom alatt kőházakkal cserélték fel s ezzel csak jobban kidomborították Pécs városias jellegét, amely azóta is fennáll.

A fentebb elmondottakból kitűnik, hogy az Útmutató Pécs múltjának és jelenkori életének minden vonatkozásában hasznos tanácsokkal szolgál bennünket s így használata a Pécs iránt érdeklődők számára szinte nélkülözhetetlen.

Dr. Foltiny István.

Bálint Alajos: Régészeti feladatok a Felvidéken. Különlenyomat az „Uj Magyar Museum” I. számából. 23 l., 4 t.

A magyar régészeti szakirodalomban az elmúlt években egyre nagyobb számban jelentek meg egyes, kisebb-

nagyobb területi egységekre vonatkozó, olyan összefoglaló közlemények, amelyek az illető területen végzett kutatómunka eredményeit értékelik, beillesztve azokat a magyar és az európai régészet egyetemes egészébe. Ma már a legtöbb tudományos intézménynek vagy múzeumnak külön folyóirata vagy értesítője szolgálja ezt a célt. Azonban meg kell állapítanunk, hogy míg az Alföld, Dunántúl és Erdély egyes vidékeit ebből a szempontból részletesen feldolgozták szakembereink, addig a Felvidékre vonatkozóan — Csoma József és Mihalik József néhány közleményén kívül — alig tudunk valamit. Ennek oka elsősorban abban keresendő, hogy itt a világháború előtt csak igen gyér kutatások folytak, azután pedig a húszéves cseh uralom miatt nem vehettek kellő lendületet az ilyen irányú kezdeményezések. Ezért kell örömmel köszöntenünk azt a kísérletet, amelyet most Bálint Alajos tett a múlt hiányainak pótlása érdekében. Az ő dolgozata ugyan elsősorban a nagyközönség számára készült s munkájának egyik célja láthatólag a régészet népszerűsítése és minél szélesebb réprétegekkel való megkedveltetése, mégis a tudós kutató is sok értékes adatot találhat összefoglalásában. Hiszen — tudomásunk szerint — ez az első tanulmány, amely úgy foglalkozik a Felvidék őskori és népvándorlási kori történetével, hogy tekintettel van valamennyi előkerült régészeti leletre.

Hiánya a feldolgozásnak, hogy nem terjed ki e leletek kissé részletesebb ismertetésére és alig közöl fényképanyagot, ami pedig sokkal szemléltetőbbé tenné az egyébként igen élénk és tetszetős előadást, de magát a közleményt is használhatóbbá tenné a tudományos célok számára. Ez azonban nem is tartozott a mű célkitűzései közé.

Dolgozatában mindenekelőtt kifejti Bálint, hogy a régészettudomány művelődéstörténelem s azután sorra veszi e történet egyes korszakait, különös tekintettel lévén a Felvidékre, illetve e terület múltjának tárgyi emlékeire. Igen helyesen emeli ki az obzidiánkérdés fontosságát a magyarországi őskori kereskedelem szempontjából (6–7. l.).

A paleolitikum és neolitikum egyes kultúráira vonatkozó megállapításai is helytállóak. Itt különösen azt tartjuk fontosnak, hogy a Körös-kultúra emlékei Szemerén is előfordultak (9. l.). E darabok közzététele az ősrégészet szempontjából igen kívánatos lenne. A bükk-i kultúra elterjedésének kérdésével kapcsolatban érdemes megemlíteni, hogy régebben Roska Márton, legújában pedig Méri István a Torma Zsófia-gyűjtemény Tordosról és Nádorvályáról származó anyagában mutatott ki bükk-i jellegű cserepeket.

A többi időszakot is általában a kitűzött célnak megfelelően tárgyalja

Bálint, bár néhány — a lényegét közelről nem érintő — kérdésben nem értünk vele teljesen egyet.

Valószínűleg csak sajtóhiba az I. tábla alsó képén ábrázolt edény magyarázatánál a „péceli kultúra“ megjelölés, mert az edényt formája és díszítése alapján a bükk-i kultúra emlékei közé sorozzuk. Ezt bizonyítja az a körülmény is, hogy Szemere, mint lelőhely, a felsorolásban a péceli kultúránál nem szerepel, viszont a bükkinél igen (9. l.; u. o. a II. jegyzet is.).

Nagy örömmel vesszük tudomásul, hogy a Felsőmagyarországi Rákóczi-Múzeum jövő munkatervében első helyen Felsőmagyarország régészeti kataszterének elkészítése áll. Tudjuk, hogy aki annak idején Csanádmegye leletkataszterét összeállította, az a tudomány és a magyar múlt érdekében a jövőben sem fogja kímélni a fáradságot és bejárja területének minden lelőhelyét. Legalább mi tőle várjuk a feladat megoldását.

Dr. Foltiny István.

